ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΠΗΓΕΣ 4

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΚΔΟΣΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΧΟΛΙΑ

ΕΥΤΥΧΙΑ Η. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2000

Στη σειρά «Πηγές»του ΙΒΕ/ΕΙΕ δημοσιεύτηκαν ήδη:

[1.] Les novelles des empereurs Macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Édition posthume et index établis par P. Gounaridis. N. Svoronos, Αθήνα 1994.

2. Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567).
Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου, Αθήνα 1996.

3. Documenta Veneta Coroni & Methoni Rogata. Euristica e critica documentaria per gli *oculi capitales Communis Veneciarum* (secoli XIV e XV).
Andrea Nanetti, Αθήνα 1999.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

SOURCES 4

MARIN SANUDO TORSELLO
ISTORIA DI ROMANIA

INTRODUCTION
EDITION - TRANSLATION
COMMENTARY

EUTYCHIA PAPADOPOULOU

ATHENS 2000

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΠΗΓΕΣ 4

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΚΔΟΣΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΧΟΛΙΑ

ΕΥΤΥΧΙΑ Η. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2000

ISSN 1107-0609
ISBN 960-371-013-X

© Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών,
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών,
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα

© The National Hellenic Research Foundation
Institute for Byzantine Research
Vassileos Constantinou 48, 116 35 Athens-GR

Διάθεση: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, ή
Βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑ Α.Ε-Ε.Ε.,
Σόλωνος 60, 106 72 Αθήνα. FAX: 36 06 759

Distribution: The National Hellenic Research Foundation; or
ESTIA, Solonos 60, GR-106 72 Athens. FAX: 36 06 759

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Παρουσίαση (Χρύσα Α. Μαλτέζου) ..... ix-x

Πρόλογος ..... xi-xv

Βραχυγραφίες ..... xvii-xxvi

Μέρος Α΄: Ο ΒΕΝΕΤΟΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ

1.- Βιογραφικό και εργογραφικό σχεδίασμα 3-17

2.- Η συμβολή του Μαρίνου Σανούδου στην προώθηση της πολιτικής της Βενετίας στην ανατολική Μεσόγειο 19-50

Μέρος Β΄: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

1.- Ο τίτλος της *Istoria* και η Ρωμανία του Μαρίνου Σανούδου 53-58

2.- Η δομή της *Istoria* και οι πηγές του Μαρίνου Σανούδου 59-69

3.- Η χρονολόγηση της συγγραφής της *Istoria* 71-75

4.- Η τελική σύνθεση της *Istoria* και το κοινό του Μαρίνου Σανούδου 77-89

5.- Το λατινικό πρωτότυπο της *Istoria* και η ιταλική της μετάφραση 91-95

Μέρος Γ΄: ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΧΟΛΙΑ

1.- Παρατηρήσεις στην έκδοση του χειρογράφου και τη μετάφραση 99-101

2.- Κείμενο - Μετάφραση 102-215

3.- Σχόλια 217-302

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 305-316

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 319-337

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Βασικὴ πηγὴ τῆς ἱστορίας τῆς λατινοκρατίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἡ «Istoria di Romania» τοῦ Marino Sanudo εἰσῆλθε ἀπὸ νωρὶς στὴ σφαίρα τῶν ἐρευνητικῶν μου ἐνδιαφερόντων. Στὸ χρονογραφικὸ αὐτὸ κείμενο ἀφιέρωσα, νεαρὴ τότε ὑπότροφος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, τὴν πρώτη μου ἐπιστημονικὴ ἐργασία. Εἶχα τὴν τύχη μάλιστα νὰ συζητήσω πολλὰ ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς «Ἱστορίας» μὲ τὸν κατεξοχὴν μελετητή της, σπουδαῖο γνώστη τῆς περιόδου τῆς λατινοκρατίας, προσφιλέστατό μου δάσκαλο Raymond Joseph Loenertz. Μὲ εὔλογη συνεπῶς εὐχαρίστηση πρότεινα στὴν Εὐτυχία Παπαδοπούλου μὲ τὴν ἰδιότητά μου τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κρήτης καὶ τῆς διευθύντριας τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε νὰ καταπιαστεῖ μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις τούτη πηγὴ καὶ νὰ παρασκευάσει σχετικὴ διδακτορικὴ διατριβή. Χαίρω ποὺ ἡ μελέτη ὁλοκληρώθηκε καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση τὴν παρουσιάζω.

Σὲ δύο κυρίως ἑνότητες διαρθρώνεται ἡ ὕλη τῆς ἐργασίας. Στὴν πρώτη ἐξετάζεται τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων στὴν περιοχὴ τῆς Ρωμανίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς συγγραφῆς τοῦ κειμένου, στὶς ἀρχὲς δηλαδὴ τοῦ 14ου αἰώνα, καθὼς καὶ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦσε ὁ Sanudo. Τὸ ὅραμα τοῦ Βενετοῦ εὐπατρίδη ἦταν ἡ ἐπίτευξη συνεργασίας τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὁλοένα αὐξανόμενης τουρκικῆς ἐξάπλωσης. Ὁ Εὐρωπαϊστὴς συγγραφέας ὑποστήριζε τὴ σταυροφορικὴ ἰδέα ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ ἐπεκτατισμοῦ ὄχι μόνο γιατὶ ἀνταποκρινόταν ὡς θέση στὶς ἰδεολογικὲς ροπὲς τοῦ κοινωνικοῦ του περίγυρου, ἀλλὰ γιατὶ ἐξυπηρετοῦσε, ὅπως ὁ ἴδιος πίστευε, τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδας του. Ἐξαιτίας τοῦ τουρκικοῦ καὶ καταλανικοῦ παράλληλα ἀνταγωνισμοῦ, τὸ ἐμπόριο τῆς Γαληνοτάτης, στὸ ὁποῖο στήριζε τὴ δύναμή της, κινδύνευε νὰ συρρικνωθεῖ. Τὸ ὄφελος ἄρα ποὺ θὰ ἀποκόμιζε ἡ πόλη-κράτος τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἀπὸ τὸ σταυροφορικὸ κίνημα γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῶν Ἁγίων Τόπων θὰ ἦταν, πάντα σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἀποφασιστικῆς σημασίας. Ἡ ἱστορικὴ διήγηση τοῦ Sanudo γίνεται ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας σὲ ἄλλη ἑνότητα, ὅπου διερευνῶνται τόσο τὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν τίτλο, τὴ χρονολόγηση καὶ τὴ δομὴ τοῦ κειμένου ὅσο καὶ ποικίλα προσωπογραφικὰ καὶ πραγματολογικὰ θέματα. Τέλος, μαζὶ μὲ χρήσιμες ἑρμηνευτικὲς προτάσεις παρέχεται ἐξαντλητικὰ σχολιασμένο τὸ ἴδιο τὸ κείμενο καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀπόδοσή του στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα.

Χάρη στὴν εὐσυνείδητη καὶ συστηματικὴ ἐργασία τῆς κυρίας Παπαδοπούλου, ἡ «Ἱστορία» τοῦ Marino Sanudo προσφέρεται στοὺς ἐρευνητὲς ἀποκαθαρμένη ἀπὸ παρανοήσεις καὶ ἀσάφειες, ἐνταγμένη στὸν εὐρύτερο ἱστορικὸ χρόνο καὶ συνδεδεμένη μὲ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Διαθέτομε ἔτσι ἄλλο ἕνα βοήθημα γιὰ τὴν προαγωγὴ τῆς ἔρευνας τῆς ἱστορίας τῆς λατινοκρατίας.

Χρύσα Μαλτέζου

Βενετία, Ἰανουάριος 2000

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για όσους ασχολούνται με τη μελέτη των λατινοκρατούμενων περιοχών της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τον 13ο αιώνα, η ταυτότητα της *Istoria di Romania* είναι γνωστή. Πρόκειται για ένα έργο χρονογραφικό, που συντάχθηκε στα λατινικά, στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα, από τον βενετό συγγραφέα Μαρίνο Σανούδο Τορσέλλο. Το λατινικό πρωτότυπο κείμενο έχει χαθεί και το έργο διασώζεται στην ιταλική του μόνο μετάφραση, η οποία εντοπίσθηκε από τον Ch. Hopf σε χειρόγραφο του 18ου αιώνα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας και εκδόθηκε από τον ίδιο στη συλλογή *Chroniques Gréco-romanes*[1].

Η ανακάλυψη του Hopf ήταν σημαντική όχι μόνο γιατί έφερε στο φως ένα ακόμη έργο του βενετού συγγραφέα, αλλά και γιατί με την έκδοση της *Istoria di Romania* η έρευνα της λατινοκρατούμενης Ρωμανίας απέκτησε μία σημαντική αφηγηματική πηγή, εκτός από το Χρονικό του Μορέως.

Ο Hopf, πριν ακόμη εκδώσει το έργο, χρησιμοποίησε τις πληροφορίες που αυτό περιέχει κατά τη συγγραφή της *Geschichte Griechenlands* και υποστήριξε ότι οι πληροφορίες αυτές αποδείχθηκαν πολλές φορές ακριβέστερες και πιο διαφωτιστικές από εκείνες του Χρονικού του Μορέως.

Στη συνέχεια, το έργο του Μαρίνου Σανούδου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από όλους τους ερευνητές που οι εργασίες τους έχουν ως αντικείμενο την Πελοπόννησο και τις βενετικές κτήσεις του Αιγαίου, μελετήθηκε με ιδιαίτερη προσοχή από τον R. J. Loenertz: στο άρθρο του Pour une édition nouvelle de l'Istoria del regno di Romania de Marin Sanudo l'Ancien, αλλά και στο βιβλίο του *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'Archipel 1207-1390* επεξεργάσθηκε χωρία ολόκληρα της *Istoria* για να διευκρινίσει σημεία του κειμένου με ασαφή ή ελλιπή διατύπωση, για να ταυτίσει πρόσωπα, για να διορθώσει ανακριβείς πληροφορίες. Με τον τρόπο αυτό ο Loenertz προώθησε σε μεγάλο βαθμό την έρευνα του πραγματολογικού περιεχομένου του έργου.

Η αξιοποίηση, ωστόσο, του πραγματολογικού περιεχομένου της *Istoria di Romania* για τη μελέτη των περιοχών της βυζαντινής αυτοκρατορίας, που βρίσκονταν υπό λατινική κατοχή, δεν εξαντλεί το ενδιαφέρον του έργου του Μαρίνου Σανούδου. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη του συγγραφέα για τις σχέσεις μεταξύ του Βυζαντίου και της Δύσης, κατά το δεύτερο μισό του 13ου

---

[1] SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 99-170.

αιώνα, όπως αυτή προκύπτει τόσο από την αφήγησή του όσο και από την ιδιορρυθμία που παρουσιάζει η δομή του έργου. Γιατί ο Μαρίνος Σανούδος με τον τίτλο *Istoria di Romania* επιγράφει μία σύνθεση, στην οποία έχει συνδυάσει δύο ουσιαστικά ανεξάρτητες διηγήσεις με διαφορετικό γεωγραφικό και θεματικό προσανατολισμό. Στην πρώτη διηγείται τις εξελίξεις στη Ρωμανία, στο διάστημα μεταξύ των ετών 1248 και 1282, με έμφαση στην περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου (1261-1282), κατά την οποία κύριος αντίπαλος του βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν ο φράγκος βασιλιάς της Σικελίας, Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός (1266-1285), που φιλοδοξούσε να επεκτείνει τη φραγκική κυριαρχία στην ανατολική Μεσόγειο. Η δεύτερη διήγηση περιλαμβάνει τα όσα διαδραματίσθηκαν στη δυτική Μεσόγειο τα τρία τελευταία χρόνια της βασιλείας του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού ώς την οριστική προσάρτηση της Σικελίας στο ισπανικό βασίλειο της Αραγώνας, το 1302.

Ο συγγραφέας της *Istoria di Romania* έζησε στο διάστημα μεταξύ των τελευταίων δεκαετιών του 13ου αιώνα και των πρώτων του 14ου. Είχε συνεπώς προσωπική αντίληψη για ορισμένα τουλάχιστον από τα γεγονότα, που καταγράφει, και η άποψή του για το παρελθόν, διαμορφωμένη με βάση τη γνώση του για τις εξελίξεις που ακολούθησαν, εκφράζει προβληματισμούς του και για ζητήματα της δικής του εποχής. Η προσωπικότητα, λοιπόν, του συγγραφέα, η θέση του στα δρώμενα της εποχής του, ο λόγος της συγγραφής του έργου και το κοινό, στο οποίο απευθύνεται, είναι οι βασικές παράμετροι για την κατανόηση της άποψής του για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση στο παρελθόν.

Ο βενετός πατρίκιος Μαρίνος Σανούδος δεν είναι επαγγελματίας χρονογράφος που γράφει κατά παραγγελία. Είναι ένας πολυγράφος συγγραφέας, ένας πολυταξιδεμένος έμπορος και ένας οραματιστής πολιτικός, που ξέρει να συμβιβάζει τον ρεαλισμό με το όραμα. Το όραμά του ήταν η σταυροφορία για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων από τους χριστιανούς και την κατάκτηση της Αιγύπτου, ώστε η Βενετία να επιβάλει τη δική της κυριαρχία στην Ερυθρά θάλασσα, περιοχή πολύ σημαντική για το εμπόριό της με την Ανατολή. Το συγγραφικό του έργο, ουσιαστικά αφιερωμένο στην υπόθεση αυτή, τον ανέδειξε ως έναν από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της σταυροφορίας της εποχής του, κατά την οποία ο σχεδιασμός της υπερπόντιας εκστρατείας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων στο επίπεδο των συζητήσεων απασχόλησε ιδιαίτερα τους ευρωπαίους ηγεμόνες, ενώ η πραγματοποίησή της δεν συγκαταλεγόταν πια στις προτεραιότητες της ευρωπαϊκής πολιτικής.

Την εποχή αυτή, η Βενετία ήταν μία από τις μεγαλύτερες εμπορικές και οικονομικές δυνάμεις, με ευρείς πολιτικούς και γεωγραφικούς ορίζοντες. Η απομάκρυνσή της από την Κωνσταντινούπολη, μετά την ανάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, είχε τραυματίσει αλλά δεν είχε κάμψει

την ισχύ της. Η ίδρυση της απέραντης αυτοκρατορίας των Μογγόλων, στη διάρκεια του 13ου αιώνα, είχε προσφέρει μεγάλες δυνατότητες στο ευρωπαϊκό εμπόριο με την Ανατολή και οι βενετοί έμποροι ήταν από τους πρώτους που είχαν διεισδύσει στα άγνωστα ώς τότε βάθη της Ασίας· χρησιμοποιούσαν τους δρόμους της χριστιανικής Μικρής Αρμενίας και φρόντιζαν, παρά τις απαγορεύσεις της Αγίας Έδρας, να διατηρούν καλές σχέσεις συνεργασίας με τον ισχυρό μαμελούκο σουλτάνο της Αιγύπτου, που, από την αρχή της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα, είχε επεκτείνει την κυριαρχία του στην Παλαιστίνη και τη Συρία και διατηρούσε τον έλεγχο του διαμετακομιστικού εμπορίου στα λιμάνια της νοτιοανατολικής Μεσογείου και της Ερυθράς θάλασσας. Στις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, εκτός από τον μόνιμο ανταγωνισμό της με την αντίπαλό της Γένουα, της οποίας η συμμαχία με τον βυζαντινό αυτοκράτορα της είχε δώσει τη δυνατότητα να εδραιώσει τη θέση της στην Κωνσταντινούπολη και τον Εύξεινο Πόντο, όπου κατέληγαν οι βόρειοι εμπορικοί δρόμοι της Ασίας, η Βενετία βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο άλλες δυνάμεις, που διεκδικούσαν τη δική τους θέση στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου: τους Καταλανούς, κατακτητές του φραγκικού δουκάτου της Αθήνας, και τους Τούρκους τους εγκατεστημένους στα παράλια της Μικράς Ασίας, που έκαναν τις πρώτες απειλητικές εμφανίσεις τους με στόλους στο Αιγαίο. Το μείζον, λοιπόν, ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής της Βενετίας ήταν, την εποχή αυτή, η εξασφάλιση του διαμετακομιστικού της εμπορίου στη νοτιοανατολική Μεσόγειο και η υπεράσπιση των κτήσεών της στο Αιγαίο.

Το σύνολο του συγγραφικού έργου του Μαρίνου Σανούδου αποτέλεσε τη βασική πηγή για τη μελέτη των ζητημάτων που με απασχόλησαν.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται βιογραφικά στοιχεία και η εργογραφία του Μαρίνου Σανούδου και καταρτίζεται ένας χρονολογικός πίνακας με τα γεγονότα και τις δραστηριότητες της ζωής του, από τη γέννησή του ώς την ημέρα που συνέταξε τη διαθήκη του. Επίσης εξετάζονται οι θέσεις του συγγραφέα ως θεωρητικού της σταυροφορίας σε συσχετισμό με τη δράση του ως πολιτικού και διπλωμάτη για την προώθηση της πολιτικής της Βενετίας στην ανατολική Μεσόγειο.

Τα κεφάλαια του δεύτερου μέρους είναι αφιερωμένα στην *Istoria di Romania*. Διευκρινίζεται η αντίληψη του Μαρίνου Σανούδου για το γεωγραφικό και πολιτικό περιεχόμενο του όρου «Ρωμανία» και σχολιάζεται ο τίτλος της ιταλικής μετάφρασης του έργου. Εξετάζονται αναλυτικά το περιεχόμενο και η δομή του. Εντοπίζονται μέσα από το ίδιο το κείμενο της *Istoria* οι πηγές του συγγραφέα της και διευκρινίζεται το χρονικό πλαίσιο της συγγραφής της. Αναδεικνύεται ο προβληματισμός του συγγραφέα για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση και ερμηνεύεται η ιδιορρυθμία που παρουσιάζει η δομή του έργου. Προσδιορίζεται το κοινό, στο οποίο απευθύνεται ο Μαρίνος Σανούδος, και χρονολογείται η σύνταξη της ιταλικής μετάφρασης της *Istoria di Romania*.

Τα θέματα αυτά, που τα έχω παρουσιάσει σε προηγούμενό μου δημοσίευμα[2], έκρινα ότι είναι απαραίτητο να συνοδεύσουν την επανέκδοση του κειμένου. Έχουν γίνει μερικές προσθήκες και τροποποιήσεις και οι παραπομπές στο ιταλικό κείμενο ακολουθούν την παρούσα έκδοση.

Στο τρίτο μέρος, την επανέκδοση του ιταλικού κειμένου της *Istoria di Romania* με βάση το χειρόγραφο της Μαρκιανής και την έκδοση Hopf συνοδεύει η απόδοσή του στα ελληνικά με ορισμένες διευκρινιστικές υποσημειώσεις.

Ο σχολιασμός, τέλος, του πραγματολογικού περιεχομένου του έργου περιλαμβάνει την εξακρίβωση και ενδεχομένως τη διόρθωση των πληροφοριών του κειμένου, είτε πρόκειται για γεγονότα είτε πρόκειται για πρόσωπα και τοπωνύμια, με βάση τις πληροφορίες άλλων πηγών και τη σχετική βιβλιογραφία. Σε μερικές περιπτώσεις, η διασπορά ειδήσεων σχετικών με το δεσπόζον πρόσωπο της διήγησης οδήγησε στη διαμόρφωση συγκεντρωτικού λήμματος των δραστηριοτήτων του. Άλλοτε, χρειάσθηκε να γίνει αναδιάρθρωση της συνέχειας της αφήγησης, όταν διαπιστώθηκε ότι κατά την εξιστόρηση ενός συμβάντος με μεγαλύτερη διάρκεια οι επιμέρους δράσεις των προσώπων εμφάνιζαν ανακολουθία, δυσχεραίνοντας την κατανόησή του. Γενεαλογικοί πίνακες έχουν καταρτισθεί για τις λατινικές οικογένειες που πρωταγωνιστούν στην αφήγηση.

Η παραπάνω μέθοδος σχολιασμού δεν εφαρμόσθηκε στη δεύτερη διήγηση με τα γεγονότα της δυτικής Ευρώπης. Ο σχολιασμός του τμήματος αυτού περιορίζεται σε χρονολογικές κυρίως ενδείξεις, που περιέχονται στις υποσημειώσεις της μετάφρασης και βασίζονται κυρίως στη χρονολόγηση των γεγονότων της περιόδου από τον St. Runciman[3], η οποία ώς σήμερα δεν έχει ουσιαστικά αναθεωρηθεί.

Την εργασία μου αυτή για την *Istoria di Romania* του Μαρίνου Σανούδου σε μία πρώτη μορφή και χωρίς την ελληνική μεταγλώττιση του ιταλικού κειμένου παρουσίασα ως διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κρήτης. Απευθύνω, λοιπόν, τις πιο θερμές μου ευχαριστίες, πρώτα, στις καθηγήτριες της τριμελούς εποπτικής επιτροπής της διατριβής μου, γιατί η εργασία αυτή τους οφείλει πολλά. Η εισηγήτρια της διατριβής, καθηγήτρια, τότε, του Πανεπιστημίου Κρήτης και, τώρα, της Αθήνας και διευθύντρια του *Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας*, κυρία Χρύσα Μαλτέζου, είχα την τύχη να παρακολουθήσει όλα τα στάδια της ερευνητικής μου προσπάθειας από κοντά και με την τότε ιδιότητά της ως διευθύντριας του *Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*, όπου εργάζομαι. Οι δύο άλλες καθηγήτριες του Πανεπιστημίου της Κρήτης, οι κυρίες

---

[2] Βλ. Eutychia PAPADOPOULOU, À propos de l'*Istoria di Romania* de Marin Sanudo Torsello, *Σύμμεικτα* 11 (1996) 195-233.

[3] St. RUNCIMAN, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958.

Ελισάβετ Ζαχαριάδου και Άννα Αβραμέα, με τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους στα χειρόγραφά μου, με βοήθησαν να ελέγξω τις απόψεις μου και να εμβαθύνω σε ορισμένα σημεία την έρευνά μου.

Ευγνωμοσύνη οφείλω στους ιταλομαθείς συναδέλφους μου Ν. Μοσχονά και Χ. Γάσπαρη για την αμέριστη προθυμία τους να απαντήσουν στα πολλά και ποικίλα γλωσσικά προβλήματα, που ανέκυπταν, κατά τη διάρκεια της μετάφρασης του ιταλικού κειμένου. Πολύτιμη ήταν επίσης και η συμβολή του συναδέλφου μου Η. Αναγνωστάκη, ο οποίος διάβασε με ενδιαφέρον τη μετάφρασή μου στην προτελική της μορφή και με τις εύστοχες υποδείξεις του με απέτρεψε από αρκετά ατοπήματα. Ευχαριστώ και τους τρεις συναδέλφους ειλικρινά και διατηρώ, βέβαια, την ευθύνη για τα όποια και όσα λάθη έχουν απομείνει.

Τη συνάδελφο και φίλη μου Χριστίνα Αγγελίδη, την ευχαριστώ ιδιαίτερα, γιατί πλαισίωσε με τις πολύτιμες και ποικίλες συμβουλές της, αλλά και με την υπομονή της, την όντως μακροχρόνια ερευνητική και συγγραφική μου προσπάθεια.

Θέλω ακόμη να ευχαριστήσω τους υπεύθυνους του τμήματος χειρογράφων της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας, που με διευκόλυναν δύο φορές να μελετήσω το χειρόγραφο με το κείμενο της *Istoria di Romania*.. Ευχαριστίες, εξάλλου, οφείλω και στο *Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας*, που με φιλοξένησε κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στη Βενετία.

Στον διευθυντή του *Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*, καθηγητή κύριο Ν. Οικονομίδη, οφείλω τις θερμότατες ευχαριστίες μου, γιατί θέλησε να περιλάβει την εργασία μου στις εκδόσεις του Ινστιτούτου και με ενθάρρυνε στην τελική φάση της επεξεργασίας της.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΗΓΕΣ

1. Έγγραφα

Acta Albaniae	= L. De Thalloczy - C. Jireček - E. De Sufflay, *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*, τ. 1, Βιέννη 1913.
Assises	= G. Recoura, *Les Assises de Romanie, Édition critique avec une introduction et des notes*, Παρίσι 1930.
Brixano	= *Benvenuto de Brixano, notaio in Candia (1301-1302)*, έκδ. R. Morozzo della Rocca [Fonti relativi alla storia di Venezia, Archivi notarili], Βενετία 1950.
Cessi, *Maggior consiglio*	= R. Cessi, *Deliberazioni del Maggior consiglio di Venezia* (Accademia dei Lincei, Atti delle assemblee costituzionali italiane) 1-3, Bologna 1931-1950.
Cessi - Brunetti, *Deliberazioni*	= R. Cessi - M. Brunetti, *Le Deliberazioni del Consiglio dei Rogati* [Senato. Serie Mixtorum, τ. 2], Βενετία 1961.
Cessi - Sambin, *Deliberazioni*	= R. Cessi - P. Sambin, *Le Deliberazioni del Consiglio dei Rogati* [Senato. Serie Mixtorum, τ. 1], Βενετία 1960.
Commemoriali	= R. Predelli, *I libri commemoriali della repubblica di Venezia. Regesti*, τ. 1-7 [Monumenti Storici dalla R. Deputazione Veneta di Storia Patria, Documenti], Βενετία 1876-1907.
Consiglio dei Dieci	= *Consiglio dei Dieci, Deliberazioni Miste, Registri*, τ. 1-2 [1310-1325], έκδ. F. Zago, Βενετία 1962.

DOC	= A. RUBIO I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409)*, Βαρκελώνη 1947.
DVL	= G. M. THOMAS, *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive acta et diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustrantia a 1300-1350*, τ. 1 [Monumenti Storici, R. Deputazione Veneta di Storia Patria, Documenti], Βενετία 1880-1899, φωτοαναστατική έκδοση, Νέα Υόρκη χ.χ.
GAY, *Νικόλαος Γ΄*	= M. J. GAY, *Les registres de Nicolas III (1277-1280). Recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican*, [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 2ème série, 14/1], Παρίσι, Νοέμβριος 1898.
Ιεροκλής, Συνέκδημος	= Ἰεροκλῆς, Συνέκδημος, έκδ. E. HONIGMANN, *Le Synekdèmos d'Hiéroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, [Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae. Forma Imperii Byzantini 1], Βρυξέλλες 1939.
MM	= F. MIKLOSICH - J. MÜLLER, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I-VI, Βιέννη 1865-1890.
Partitio	= A. CARILE, «Partitio Terrarum Imperii Romaniae», *StuVe* 7 (1965) 217-222.
PERRAT - LONGNON, *Actes*	= CH. PERRAT - J. LONGNON, *Actes relatifs à la principauté de Morée*, Παρίσι 1967.
Registri Angioini	= R. FILANGIERI, *I registri della Cancelleria Angioina* [Testi e documenti di storia napoletana pubblicati dall'Accademia Pontiana], I-XXXI, Νεάπολη 1950-1980.
SATHAS, *Documents*	= K. N. SATHAS, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, τ. 2, Παρίσι 1881.
TAFEL - THOMAS	= G. L. FR. TAFEL - G. M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, I-III [Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta, XII-XIV], Βιέννη 1856-1857.

ΤΑΥΤU, *Ιωάννης ΚΒ΄* = A. L. ΤΑΥΤU, *Acta Ioannis XXII (1317-1334)*, Fontes series III, vol. VII, τ. 2 [Pontificia commissio ad redigendum codicem juris canonici orientalis], Βατικανό 1952.

THIRIET, *Assemblées* = FR. THIRIET, *Délibérations des assemblées, vénitiennes concernant la Romanie*, τ. 1, Παρίσι-Χάγη 1971.

THIRIET, *Sénat* = FR. THIRIET, *Regestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τ. 1, Παρίσι-Χάγη 1958.

THOMAS, *Verordnungen* = G. M. THOMAS, Die ältesten Verordnungen der Venezianer für auswärtige Gelegenheiten. Ein Beitrag zur Geschichte des völkerrechtlichen Verkehrs [Extr. aus den *Abhandlungen der k. bayer. Akademie der Wiss.* I. Cl. XIII. Bd. I], Μόναχο 1873.

2. Αφηγηματικές Πηγές

ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ = ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗ, *Χρονική συγγραφή*, έκδ. A. HEISENBERG, Στουτγάρδη 1978.

ΓΡΗΓΟΡΑΣ = ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*, έκδ. L. SCHOPEN - I. BEKKER, τ. 1-3, Βόννη 1829, 1833, 1855.

Χρονικόν του Μορέως = Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, Αθήνα 1940 [φωτοαναστατική επανέκδοση, Αθήνα 1989].

Chronique de la Morée = Χρονικόν του Μορέως (γαλλική παραλλαγή), έκδ. J. LONGNON, *Livre de la conqueste de la princée de l'Amorée, Chronique de la Morée (1204-1305)*, Παρίσι 1911.

Chroniques = CH. HOPF, *Chroniques Gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Βερολίνο 1873, ανατύπωση, Αθήνα 1961.

Cronaca di Morea	= Versione italiana inedita della Cronaca di Morea, έκδ. Ch. Hopf, *Chroniques* 414-468.
Χωνιατης	= Νικητα Χωνιατου, *Ἱστορία*, έκδ. I. A. Van Dieten, CFHB, τ. 11/1, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1975.
Andrea Dandolo, *Chronica*	= Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, έκδ. E. Pastorello, στο L. A. Muratori, RIS², τ. 12/1, 1958.
Dynastae Graeciae	= *Dynastae Graeciae*, έκδ. Ch. Hopf, *Chroniques*, 177-178.
Excuviae	= P. de Riant, *Excuviae Sacrae Constantinopolitanae*, τ. 2, Γενεύη 1878.
Fechos	= Χρονικόν του Μορέως (αραγωνική παραλλαγή), έκδ. A. Morel-Fatio, *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea*, Γενεύη 1885.
Fragmentum	= R. L. Wolff, Hopf's so Called "fragmentum" of Marino Sanudo Torsello, *The Joshua Starr Memorial Volume*, Νέα Υόρκη (1953) 150-153 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 10].
LSFC	= Marini Sanuti dicti Torselli, *Liber Secretorum Fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, έκδ. J. Bongars, *Gesta Dei per Francos*, 2, Αννόβερο 1611, 1-281.
Magno, *Annali*	= *Estratti degli annali di Stefano Magno*, έκδ. Ch. Hopf, *Chroniques*, 179-210.
Μιχαήλ Παλαιολόγου, Αυτοβιογραφία	= Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua, έκδ H. Grégoire, *Byzantion* 29/30 (1959-1960) 447-477.
Muntaner	= R. Muntaner, *Cronica*, έκδ. Lantz, Στουτγάρδη 1844.
Παχυμερης	= Γεωργιου Παχυμερη, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, έκδ. A. Failler, Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, τ. 1-2, Παρίσι 1984.
Sanudo, *Istoria del regno di Romania*	= Marino Sanudo Torsello, *Istoria del regno di Romania*, έκδ. Ch. Hopf, *Chroniques*, 99-170.

SANUDO B	= Marini Sanuti dicti Torselli, Epistolae, έκδ. J. BONGARS, *Gesta Dei per Francos*, 2, Αννόβερο 1611, 289-316.
SANUDO C	= A. CERLINI, Nuove lettere di Marin Sanudo il Vecchio, *La Bibliofilia*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1940, 321-359.
SANUDO D	= L. DOREZ - CH. DE LA RONCIÈRE, Lettres inédites et mémoires de Marino Sanudo l'Ancien [1334-1337], *Bibliothèque de l'École des Chartes* 56 (1895) 1-24, ανάτυπο.
SANUDO K	= F. KUNSTMANN, Studien über Marino Sanudo den Älteren mit einem Anhang seiner ungedruckten Briefe, *Königliche Bayerische Akademie der Wissenschaften. Abhandlungen der Phil.-Histor. Klasse* 7, 1853, 695-817.
SCHREINER, *Kleinchroniken*	P. SCHREINER, *Die Byzantinische Kleinchroniken*, I, CFHB, Βιέννη 1975
VILLEHARDOUIN	= GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. FARAL, Παρίσι 1938.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

AHRWEILER, *Mer*	= Hélène AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIème-XVème siècles* [Bibliothèque byzantine 5], Παρίσι 1966.
ATIYA, *Crusade*	= A. S. ATIYA, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Λονδίνο 1938.
BON, *Morée*	= A. BON, *La Morée Franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, τ. 1-2 [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 213], Παρίσι 1969.
BORSARI, *Studi*	= S. BORSARI, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Νεάπολη 1966.

CESSI, *Storia di Venezia* = R. CESSI, *Storia della Repubblica di Venezia*, τ. 1-2, Μιλάνο-Μεσσήνη 1968.

DÖLGER, *Regesten* = FR. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 656-1453*, τ. 1-5, Μόναχο-Βερολίνο 1924-1965.

DUCELLIER, *Façade maritime* = A. DUCELLIER, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Âge, Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle* [Documents et recherches 13], τ. 1-2, Θεσσαλονίκη 1981.

FOTHERINGHAM, *Marco Sanudo Conqueror* = J. K. FOTHERINGHAM, *Marco Sanudo Conqueror of the Archipelago*, Οξφόρδη 191

FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello* = FR. FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello: A Social Biography*, φωτοαναστατική ανατύπωση δακτυλόγραφης διατριβής του Πανεπιστημίου του Cincinnati 1974.

GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus* = D. GEANAKOPLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Massachusetts 1959.

GEANAKOPLOS, Pelagonia = D. GEANAKOPLOS, Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: the Battle of Pelagonia 1259, *DOP* 7 (1953) 101-135.

HEYD, *Commerce* = W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, τ. 1-2, Λιψία 1885-1886, επανέκδοση, Άμστερνταμ 1967.

HILL, *Cyprus* = G. HILL, *A History of Cyprus*, τ. 1-3, Cambridge 1949.

JACOBY, Acre = D. JACOBY, L'expansion occidentale dans le Levant: les Vénitiens à Acre dans la seconde moitié du treizième siècle, *The Journal of Medieval History* 3 (1977) 225-264 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIème au XVème siècle*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, 7].

JACOBY, *Féodalité* = D. JACOBY, *La féodalité en Grèce Médiévale. Les "Assises de Romanie", sources, application et diffusion* [Documents et recherches 10], Παρίσι-Χάγη 1971.

JACOBY, Nouveau témoignage = D. JACOBY, Catalans, Turcs et Vénitiens en Romanie [1305-1332]: un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello, *Studi Medievali*, 3a serie, 15, Spoleto (1974) 217-261 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale. XIIe-XVe siècles*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1974, 5].

KODER, *Negroponte* = J. KODER, *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia während der Zeit der Venezianerherrschaft* [Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Klasse, Denkschriften, 112. Band. Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini 1], Βιέννη 1973.

KODER - HILD, *Thessalia* = J. KODER - FR. HILD, *Hellas und Thessalien* [Tabula Imperii Byzantini 1], Βιέννη 1973.

LAIOU, *Andronicus II* = Angeliki LAIOU, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge Massachusetts 1972.

LAIOU, Antiturkish League = Angeliki LAIOU, Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Antiturkish League of 1332-1334, *Speculum* 45 (1970) 374-392.

LEMERLE, *Aydin* = P. LEMERLE, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"* [Bibliothèque byzantine 2], Παρίσι 1957.

LOENERTZ, Édition nouvelle = R. J. LOENERTZ, Pour une édition nouvelle de l'Istoria del regno di Romania de Marin Sanudo l'Ancien, *StuVe* 16 (1974) 33-65.

LOENERTZ, *Ghisi* = R. J. LOENERTZ, *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'Archipel, 1207-1390*, Φλωρεντία 1975.

LOENERTZ, Terciers = R. J. LOENERTZ, Les seigneurs tierciers de Négrepont de 1205 à 1280, *Byzantion* 35 (1965) 235-276 [= *Byzantina et Franco-Graeca*, τ. 2, Ρώμη 1978, 141-183].

LONGNON, *L'empire* = J. LONGNON, *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Παρίσι 1949.

MAGNOCAVALLO, Marin Sanudo = A. MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo il Vecchio e il suo progetto di Crociata*, Bergamo 1901

ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Marin Sanudo = Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, 'Ο Marin Sanudo πηγὴ διὰ τὴν μελέτην δύο ἀγνώστων βυζαντινῶν γεγονότων, *Θησαυρίσματα* 4 (1967) 20-37.

ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος* = Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *'Ο θεσμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βενετοῦ βαΐλου (1268-1453)*, Αθήνα 1970.

MARKL, *Ortsnamen* = O. MARKL, *Ortsnamen Griechenlands in "frankischer" Zeit* [Byzantina Vidobonensia 1], Γκρατς-Κολωνία 1966.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Εύβοια = Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς Εὔβοιας, *AEM* 19 (1974) 209-259.

MORGAN, Commission of 1278 = G. MORGAN, The Venetian Claim Commission of 1278, BZ 69 (1976) 411-438.

NORDEN, *Papsttum* = W. NORDEN, *Das Papsttum und Byzanz*, Βερολίνο 1903.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, La décomposition = N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la "Partitio Romaniae", *Πρακτικά 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 1: Ιστορία Αθήνα 1976, 3-28.

POZZA, Acri e Negroponte =M. POZZA, Acri e Negroponte: un capitolo delle relazioni fra Venezia e Carlo I d'Angiò [1277-1282], *ASPN*, 3 serie, 21 (1298) 27-74.

THIRIET, *Romanie* = FR. THIRIET, *La Romanie vénitienne au Moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)* [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 193], Παρίσι 1975².

VRYONIS, *The Decline* = SP. VRYONIS, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

ZACHARIADOU, Catalans	= Elizabeth A. ZACHARIADOU, The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area, *Studi Medievali*, 3 serie, 12/2 (1980) 821-838 [= *Romania and the Turks c. 1300 - c. 1500*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1985, 5].
ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*	= Elizabeth A. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin [1300-1415]* [Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας 11], Βενετία 1985.
ZAKYTHINOS, *Le despotat*	= D. A. ZAKYTHINOS, *Le despotat grec de Morée*, τ. 2, έκδοση αναθεωρημένη από τη Χρύσα Μαλτέζου, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΕΙΡΕΣ - ΛΕΞΙΚΑ

AEM	*Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*
ASPN	*Archivio storico per le provincie Napoletane*
BCH	*Bulletin de Correspondance Hellénique*
BOERIO	G. BOERIO, Dizionario del dialetto veneziano, Βενετία 1900
BSA	*Annual of the British School at Athens*
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani, Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Ρώμη 1960 -
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
ΕΕΒΣ	*Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*
EngHistR	*The English Historical Review*
JHS	Journal of Hellenic Studies
JÖB	*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*

ODB	The Oxford Dictionary of Byzantium
RE	*Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, έκδ. Georg Wissowa, Neue Bearbeitung, Στουτγάρδη 1893 –
REB	*Revue des Études Byzantines*
RIS	*Rerum Italicarum Scriptores*, έκδ. L. A. Muratori, 1-25, Μιλάνο 1723-51.
RIS^2	*Rerum Italicarum Scriptores*, Città di Castello-Bologna 1900 –
ROL	*Revue de l'Orient latin*
StuVe	*Studi Veneziani*

Ο ΒΕΝΕΤΟΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ
ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ

1. Βιογραφικό και εργογραφικό σχεδιάσμα

Ο Marin Sanudo Torsello ή Marin Sanudo «il Vecchio», όπως ονομάζεται από τους ερευνητές για να διακρίνεται από τον συνονόματο συμπατριώτη του, Marin Sanudo «il Giovane», συγγραφέα των γνωστών «Diarii»[1], γεννήθηκε στη Βενετία, λίγο πριν από το 1270. Ήταν γόνος μιας από τις παλαιότερες βενετικές, αριστοκρατικές οικογένειες, «case vecchie», της οποίας η καταγωγή αναγόταν, σύμφωνα με μια παράδοση, στην «gens Livia» της ρωμαϊκής εποχής[2].

Η οικογένεια των Σανούδων, σύμφωνα πάντοτε με την παράδοση, θεωρείται ότι ώς τον 11ο αιώνα έφερε το όνομα Καντιάνι (Candiani), με το οποίο ήταν γνωστή από τις αρχές ήδη του 5ου αιώνα. Η μετονομασία των Καντιάνι σε Σανούδους οφείλεται, πιθανότατα, σε προοδευτική οικονομική παρακμή της οικογένειας των πρώτων, η οποία την οδήγησε είτε να παραχωρήσει τη θέση της σε κάποιο νεότερο κλάδο της είτε να συγχωνευθεί με επιγαμία με την άγνωστη ακόμη τότε και νεότερη οικογένεια των Σανούδων[3]. Η ανάμνηση της μετονομασίας της οικογένειας των Καντιάνι, η οποία μεταξύ των ετών 887-979 έδωσε πέντε δόγηδες με το όνομα αυτό στη Βενετία[4], διατηρήθηκε για μακρότατο χρονικό διάστημα. Τον 14ο αιώνα, ο χρονογράφος δόγης Ανδρέας Δάνδολος, αναφερόμενος στην οικογένεια των Σανούδων, σημειώνει: *Candiani, qui hodie secundum plurimos Sanuti vocati sunt*[5].

---

[1] Στα ημερολόγιά του, που συνέταξε σε ιταλική γλώσσα, ο Marin Sanudo «il Giovane» κατέγραψε γεγονότα από το 1496 ώς το 1533 (I Diarii di Marino Sanuto <MCCCCXCVI-MDXXXIII> dall'autografo marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII), 58 τόμοι, Βενετία 1879-1902). Το 1531, υποχρεώθηκε από τη βενετική κυβέρνηση να παραδώσει το έργο του στον Πέτρο Μπέμπο, στον οποίο ανατέθηκε να συγγράψει στα λατινικά την ιστορία της Βενετίας, με βάση τις πληροφορίες των ημερολογίων· ο τελευταίος ονομάσθηκε «επίσημος ιστορικός» της Βενετίας. Βλ. G. Cozzi, Marin Sanudo il Giovane: dalla cronaca alla storia, στο: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*, επιμέλεια A. Pertusi, Φλωρεντία 1970, 351-355.

[2] Magnocavallo, *Marin Sanudo*, 21, σημ. 1, όπου ο συγγραφέας, μολονότι επισημαίνει την παραδοξότητα της θεωρίας, παραδέχεται ότι δίνει μιάν ιδέα για την ευγενή καταγωγή του Μαρίνου Σανούδου.

[3] Frankfort, *Marino Sanudo Torsello*, 6-17. Fotheringham, *Marco Sanudo Conqueror*, 1-13.

[4] Frankfort, *Marino Sanudo Torsello*, 7. D. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney 1988, 425.

[5] Andrea Dandolo, *Chronica*, 156· πρβλ. Fotheringham *Marco Sanudo Conqueror*, 1.

Η αρχαιογένεια και η αριστοκρατική καταγωγή της οικογένειας των Σανούδων παράλληλα με την εμπορική της δραστηριότητα την κατέτασσαν μεταξύ των ηγεμονικών οικογενειών της Βενετίας, που ασκούσαν την εξουσία και ρύθμιζαν τις τύχες της πατρίδας τους. Η εξέλιξη της οικογένειας σε αξιόλογο πολιτικό παράγοντα άρχισε από το πρώτο μισό του 12ου και ολοκληρώθηκε τον 14ο αιώνα. Στο χρονικό αυτό διάστημα, οι αρχειακές πηγές μνημονεύουν την παρουσία μελών από διάφορους κλάδους της οικογένειας στον τομέα των επιχειρήσεων και στη δημόσια διοίκηση τόσο στη μητρόπολη όσο και στις βενετικές κτήσεις του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου[6]. Κατά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα και συγκεκριμένα από το 1261 ώς το 1296, δηλαδή ώς τις παραμονές της «serrata» του Μεγάλου Συμβουλίου της Βενετίας, το 1297[7], πενήντα οκτώ θέσεις συμβούλων στο ανώτατο αυτό κυβερνητικό όργανο της πολιτείας είχαν καταληφθεί από μέλη της οικογένειας των Σανούδων[8]. Ενδεικτική, εξάλλου, για την κινητικότητα και την ανάμειξη των Σανούδων όχι μόνον στον δημόσιο βίο της Βενετίας αλλά και στον σχεδιασμό και την πραγμάτωση της επεκτατικής της πολιτικής είναι η συμμετοχή στην τέταρτη σταυροφορία του ανιψιού του δόγη Ερρίκου Δάνδολου, Μάρκου Σανούδου, ο οποίος μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και τους Βενετούς, το 1204, ανέλαβε την πρωτοβουλία να κατακτήσει τα νησιά του Αιγαίου και ίδρυσε, το 1207, το δουκάτο του Αρχιπελάγους[9].

Τον 13ο αιώνα στη Βενετία οι διάφοροι κλάδοι της οικογένειας των Σανούδων ήταν εγκατεστημένοι στις συνοικίες του Αγίου Ματθαίου στο Ριάλτο, του Αγίου Θωμά, του Αγίου Παύλου, του Αγίου Σαμουήλ, του Αγίου Σεβήρου. Η οικογένεια του Μαρίνου Σανούδου, το 1261, κατοικούσε στη συνοικία του Αγίου Παύλου, όταν όμως ο ίδιος γεννήθηκε, είχε ήδη μεταφέρει τη διαμονή της στο Καστέλλο (Castello) και ήταν εγγεγραμμένη στην ενορία του Αγίου Σεβήρου[10]. Ο Μαρίνος Σανούδος σημειώνει το όνομα της ενορίας του Αγίου Σεβήρου σχεδόν

---

[6] FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello*, 19-34.

[7] Για τη «serrata», συντηρητική μεταρρύθμιση στη σύνθεση των μελών του Μεγάλου Συμβουλίου της Βενετίας, που αποσκοπούσε στον περιορισμό της επιρροής των νέων μελών στις αποφάσεις του, ώστε ο έλεγχος του κυβερνητικού αυτού οργάνου να ασκείται από μία κοινωνική ολιγαρχία, βλ. FR. LANE, The Enlargement of the Great Council of Venice, στο: *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, έκδ. G. ROWE - N. H. STOCKDALE, Τορόντο 1971, 237-274 [= *Studies in Venetian Social and Economic History*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1987, 3]· St. CHOJNACKI, In Search of the Venetian Patriciate: Families and Factions in the Fourteenth Century, στο: *Renaissance Venice*, έκδ. J. R. HALE, Totowa-New Jersey 1973, 47-90.

[8] FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello*, 271-273, όπου ονομαστικός κατάλογος των Σανούδων που είχαν θητεύσει ως μέλη του Μεγάλου Συμβουλίου. Ο κατάλογος έχει καταρτισθεί από τον συγγραφέα με βάση τις πληροφορίες του CESSI, *Maggior Consiglio*, 1.

[9] Για το ζήτημα αυτό, βλ. σχόλιο 8.

[10] Βλ. στην εισαγωγή του *LSFC*, 4.

κάθε φορά που αναφέρει στα έργα του το όνομά του, το οποίο συνοδεύει και με την προσωνυμία «Torsello»[11], που την είχε και ο πατέρας του, Μάρκος Σανούδος[12], και που χαρακτήριζε τους Σανούδους του Αγίου Παύλου.

Σε ό,τι αφορά την προέλευση της προσωνυμίας «Torsello», έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί διάφορες υποθέσεις, χωρίς καμία να δίνει ικανοποιητική απάντηση. Η πρώτη από αυτές συνδέει την προσωνυμία με πρωτοβουλία του Μαρίνου Σανούδου να προωθήσει την εισαγωγή στη Βενετία ενός πνευστού μουσικού οργάνου με το όνομα «torsello», το οποίο διέθετε γερμανός εμπορευόμενος[13]. Ο συσχετισμός του Μαρίνου Σανούδου με την εισαγωγή του μουσικού οργάνου προσκρούει στο γεγονός ότι η προσωνυμία προϋπήρχε, αφού την έφερε και ο πατέρας του[14]. Μία άλλη άποψη ερμηνεύει την προσωνυμία με παλαιότερη εγκατάσταση κλάδου της οικογένειας των Σανούδων στο νησί Τορτσέλλο (Torcello)[15]. Μία τρίτη εικάζει, χωρίς συγκεκριμένα στοιχεία, τη σύναψη επιγαμίας μεταξύ δύο οικογενειών, των Σανούδων και των Τορτσέλλο[16]. Μία πιο πρόσφατη, τέλος, άποψη αναζητεί την προέλευση της προσωνυμίας σε συσχετισμό με τις εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας των Σανούδων και συγκεκριμένα με το εμπόριο υφασμάτων, το οποίο γινόταν με μονάδα μέτρησης του εμπορεύματος ένα μεγάλο δέμα από διπλωμένα υφάσματα, που ονομαζόταν «torsellus»[17].

Σχέση συγγένειας και οικονομικά συμφέροντα συνέδεαν την οικογένεια του Μαρίνου Σανούδου με εκείνη των Σανούδων του δουκάτου του Αρχιπελάγους, όπως προκύπτει από πληροφορίες εγγράφου που εκδόθηκε στη Χαλκίδα, στις 16 Μαρτίου 1296, και στο οποίο περιλαμβάνονται και προγενέστερα έγγραφα[18]. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του εγγράφου αυτού, στις 3 Δεκεμβρίου 1291, ο τρίτος δούκας του Αρχιπελάγους, Μάρκος Β΄ Σανούδος (1262-1292), που βρισκόταν στο κάστρο της Άνδρου, δεσμεύθηκε να καταβάλει, τον προσεχή Σεπτέμβριο

---

[11] *Marinus Sanutus dictus Torsellus de civitate Rivoalti de confinio Sancti Severi confessoris de Venetiis*: *LSFC*, 1.

[12] E. A. Cicogna, *Delle Iscrizioni Veneziane*, τ. 2, Βενετία 1827, φωτοαναστατική έκδ. Bologna 1982, 149-150.

[13] M. I. Sansovino, *Venezia città nobilissima e singolare descritta in 14 libri, emendata dallo Stringa*, Βενετία 1604, βιβλ. 6, 88· πρβλ. την εισαγωγή του *LSFC*, 4-5.

[14] F. C. Hodgson, *Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Λονδίνο 1910, 323-324, σημ. 2.

[15] Magnocavallo, *Marin Sanudo*, 23.

[16] W. C. Hazlitt, *The Venetian Republic: its Rise, its Growth and its Fall 421-1797*, Λονδίνο 1900, τ. 1, 660.

[17] Frankfort, *Marin Sanudo Torsello*, 60.

[18] Στο περιεχόμενο του εγγράφου αναφέρθηκε πρώτος ο F. Stefani (Della vita e delle opere di Marino Sanudo Torsello, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, τ. 8, Νοέμβριος 1881-Οκτώβριος 1882, 931-949), ο οποίος διατηρούσε στο ιδιωτικό του αρχείο αντίγραφο με χρονολογία 14 Μαΐου 1301· πρβλ. Magnocavallo, *Marin Sanudo*, 26-27.

στους συγγενείς του, τον Μαρίνο Σανούδο και τον πατέρα του, το ποσό των τριακοσίων υπερπύρων, από τα οποία όφειλε εκατό στον πρώτο και διακόσια στον δεύτερο[19]. Δύο ημέρες αργότερα, στις 5 Δεκεμβρίου, στον ίδιο τόπο ο δούκας Μάρκος Β΄ Σανούδος υποσχέθηκε να καταβάλλει την 1η Σεπτεμβρίου κάθε έτους και ώς το τέλος της ζωής του το ποσό των διακοσίων υπερπύρων στον πατέρα του Μαρίνου Σανούδου ως αμοιβή για υπηρεσίες, που εκείνος του είχε παράσχει, και για την ενασχόλησή του με τη διαχείριση τρεχουσών υποθέσεων του δούκα στη Βενετία[20]. Από τη γενική διατύπωση του εγγράφου, που δεν επαρκεί για τον ακριβέστερο προσδιορισμό του είδους των δοσοληψιών μεταξύ των δύο συγγενών, προκύπτει μόνον ότι ο πατέρας του Μαρίνου Σανούδου διαχειρίζονταν σε σταθερή ίσως βάση οικονομικές υποθέσεις του δούκα στη Βενετία και ακόμη ότι η συνεργασία μεταξύ δουκάτου και Βενετίας δεν εξελισσόταν πάντοτε ομαλά με υπαιτιότητα του Μάρκου Β΄ Σανούδου, ο οποίος είτε αμελούσε είτε αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις οικονομικές του υποχρεώσεις. Για να ρυθμισθούν, λοιπόν, οι οικονομικές διαφορές μεταξύ των δύο οικογενειών, ο Μαρίνος Σανούδος, ενεργώντας ως πληρεξούσιος του πατέρα του από το 1293, και ο δούκας του Αρχιπελάγους απευθύνθηκαν στη διαιτητική παρέμβαση του βενετού βάιλου της Εύβοιας, Ιάκωβου Μπαρότσι (1295-1297). Έτσι, στις 16 Μαρτίου 1296, ο δούκας συμφώνησε να εξοφλήσει οφειλή του ύψους χιλίων οκτακοσίων υπερπύρων σε έξι ετήσιες δόσεις, καταβάλλοντας στον πατέρα του Μαρίνου Σανούδου τριακόσια υπέρπυρα κάθε Σεπτέμβριο[21]. Τα χρέη, ωστόσο, του δούκα προς τον πατέρα του Μαρίνου Σανούδου παρέμειναν σε εκκρεμότητα και μετά τον θάνατο του ίδιου, το 1302, αλλά και του πιστωτή του, που χρονολογείται λίγο πριν από το 1320. Ο Μαρίνος Σανούδος, κληρονόμος της περιουσίας[22] και των υποχρεώσεων του πατέρα του, συνέχισε να απαιτεί από τους διαδόχους του Μάρκου Β΄ Σανούδου την εξόφληση των χρεών του και πέτυχε την κατάσχεση της κληρονομιάς του δούκα, ώστε η ρευστοποίησή της να αποφευχθεί πριν ο ίδιος εισπράξει ό,τι του ανήκε[23].

---

[19] *nos Marcus Sanudo, duchatus Nichesie et Andre dominator, dare debemus dilectis propinquis nostris, Marco Sanudo dicto Torsello, ducenta, et Marino eius filio, centum perpera iusti ponderis de Nigropontis*: MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 27, σημ. 1.

[20] *dilecto consanguineo nostro Marco Sanudo dicto Torsello ducenta ... pro serviciis et beneficiis hactenus receptis et pro laboribus quos pro nobis quotidie substinent in peragendis nostris negociis Veneciis*: MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo, ό.π.*, και STEFANI, *ό.π.*, 943.

[21] *perpera mille octigenta justi ponderis Nigropontis ... hinc ad sex annos proximos subsequentes, scilicet perpera trecenta ... omni mense septembris*: MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 27, σημ. 2.

[22] MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 23, σημ. 1, όπου παρατίθεται απόσπασμα της διαθήκης του Μάρκου Σανούδου, η οποία συντάχθηκε στις 13 Αυγούστου 1318.

[23] MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 28, σημ 1.

Κατά τις επανειλημμένες επισκέψεις του στο δουκάτο του Αρχιπελάγους και τη συναναστροφή του με τον δούκα για οικονομικές υποθέσεις, ο Μαρίνος Σανούδος είχε την ευκαιρία να παρακολουθεί ο ίδιος τα συμβαίνοντα στην επικράτεια του Μάρκου Β΄ και, επίσης, να ενημερώνεται για όσα είχαν συμβεί εκεί κατά το παρελθόν, καθώς και στις άλλες βενετικές κτήσεις του Αιγαίου και την Εύβοια. Τις εντυπώσεις και τις πληροφορίες που συνέλεξε με τον τρόπο αυτό θα τις καταχωρήσει, αργότερα, στην *Istoria di Romania*, όπου διαπραγματεύεται την ιστορία της Ρωμανίας[24] κατά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα. Το έργο, που συντάχθηκε από τον Μαρίνο Σανούδο σε μεγάλη ηλικία, διασώζει αποσπασματικές πληροφορίες για τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του συγγραφέα του. Από τις πληροφορίες αυτές σε συνδυασμό και με εκείνες του εγγράφου της 16ης Μαρτίου 1296, που προαναφέρθηκε, προκύπτει ότι ο Μαρίνος Σανούδος μυήθηκε από πολύ νέος, όπως, άλλωστε, και όλα τα αγόρια των βενετών ευγενών, στις οικογενειακές εμπορικές επιχειρήσεις και ότι από την εφηβική ηλικία του είχε ήδη αποκτήσει την εμπειρία των υπερπόντιων ταξιδιών, αφού είχε επισκεφθεί την Άκρα, ένα από τα πιο πολυσύχναστα λιμάνια της νοτιοανατολικής Μεσογείου με ακμαία βενετική παροικία[25].

Με εξαίρεση ορισμένες πληροφορίες για την οικογενειακή του κατάσταση και τα λειτουργήματα που άσκησε, υπηρετώντας ως βενετός ευγενής την πολιτεία, οι οποίες εντοπίζονται στο εκδεδομένο αρχειακό υλικό, ό,τι άλλο γνωρίζομε για τη ζωή και τη δράση του Μαρίνου Σανούδου προέρχεται από το συγγραφικό του έργο. Η συγγραφική παραγωγή του Μαρίνου Σανούδου είναι συνυφασμένη με την πολιτική του σταδιοδρομία, η οποία χαρακτηρίζεται από την ενασχόλησή του με τα ζητήματα διεθνούς πολιτικής που επηρέαζαν, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, την εμπορική επέκταση και την πολιτική επικράτηση της Βενετίας στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Από τα συγγράμματα του Μαρίνου Σανούδου εκείνο που συνδέθηκε περισσότερο με το όνομα του είναι η σταυροφορική του πραγματεία, γνωστή με τον τίτλο *Liber Secretorum Fidelium Crucis*[26], δηλαδή το βιβλίο που περιείχε όσα έπρεπε να γνωρίζουν οι σταυροφόροι για να επιτύχουν την ανάκτηση των Αγίων Τόπων. Η σύνταξη του δοκιμίου αυτού έγινε από τον Μαρίνο Σανούδο στην ώριμη ηλικία του, μεταξύ των ετών 1306 και 1321, εποχή κατά την οποία η συγγραφή πραγματειών με αντικείμενο τη σταυροφορία είχε ευρεία διάδοση, ενώ η

---

[24] Για τον όρο Ρωμανία βλ. παρακάτω, 53-54.

[25] Για τη βενετική παροικία της Άκρας την εποχή αυτή, βλ. JACOBY, Acre.

[26] Marini Sanuti dicti Torselli *Liber Secretorum Fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, έκδ. J. BONGARS, *Gesta Dei per Francos*, τ. 2, Αννόβερο 1611, 1-281, ανατύπωση J. PRAWER, *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, Τορόντο 1972.

προοπτική της σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων αντιμετωπιζόταν με σκεπτικισμό.

Η υπόθεση της σταυροφορίας είναι μεταξύ των θεμάτων, τα οποία απασχολούν τον Μαρίνο Σανούδο και στις σαράντα μία επιστολές του, που έχουν διασωθεί. Οι επιστολές αυτές συντάχθηκαν στο διάστημα μεταξύ των ετών 1324 και 1337, την ίδια περίπου εποχή που ο Μαρίνος Σανούδος ασχολήθηκε και με τη συγγραφή της *Istoria di Romania*[27], και έχουν ως αποδέκτες τον προκαθήμενο της Αγίας Έδρας, τον βασιλιά της Γαλλίας, τον βασιλιά της Νεάπολης, τον βυζαντινό αυτοκράτορα, τον βασιλιά της Μικρής Αρμενίας καθώς και προσωπικότητες του περιβάλλοντος των ηγεμόνων αυτών[28].

Στον χρονολογικό πίνακα που ακολουθεί καταγράφονται τα γεγονότα και οι δραστηριότητες της ζωής του Μαρίνου Σανούδου, από τη γέννησή του ώς την ημέρα της σύνταξης της διαθήκης του.

γύρω στο 1270 Γέννηση του Μαρίνου Σανούδου στη Βενετία.

1281 Ο Μαρίνος Σανούδος, σε ηλικία δώδεκα περίπου ετών, βρίσκεται στην αυλή του δόγη Ιωάννη Δάνδολου (1279-1289), συνοδεύοντας, πιθανότατα, τον πατέρα του στις καθημερινές δημόσιες υποχρεώσεις του[29]. Από αυτή την πρώτη ανεπίσημη δημόσια παρουσία του στον χώρο που αποτελούσε τον πυρήνα της πολιτικής ζωής της πατρίδας του, ο Μαρίνος Σανούδος διατήρησε την ανάμνηση των τελικών διαπραγματεύσεων για τη σύναψη της συνθήκης του Ορβιέτο (3 Ιουλίου 1281) μεταξύ του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, του Φίλιππου ντε Κουρτεναί, κληρονόμου του τίτλου του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, και των Βενετών[30]. Θυμάται, επίσης, ότι οι πρώτες κυρώσεις που υπέστη η Βενετία για τη συμμετοχή της στην αντιβυζαντινή συμμαχία του Ορβιέτο ήταν η καταλήστευση πλοίων της από γενουάτη κουρσάρο στην υπηρεσία του βυζαντινού αυτοκράτορα και ότι η επίθεση εναντίον των βενετικών εμπορικών πλοίων, στα οποία ο πατέρας του είχε εμπιστευθεί τη μεταφορά εμπορευμάτων, είχε πλήξει τα οικονομικά συμφέροντα της οικογένειάς του[31].

1286 Ο Μαρίνος Σανούδος βρίσκεται στην Άκρα, όπου, πιθανότατα, είχε σταλεί για πρώτη φορά, σε ηλικία δεκαέξι περίπου ετών, για να ρυθμίσει οικογενειακές εμπορικές υποθέσεις.

---

[27] Για τη χρονολόγηση της συγγραφής του έργου, βλ. παρακάτω, σελ. 71-75.

[28] Είκοσι δύο επιστολές που συντάχθηκαν μεταξύ των ετών 1324-1329 περιέχονται στη συλλογή SANUDO B, πέντε επιστολές του 1327 στη συλλογή SANUDO C, εννέα επιστολές των ετών 1330-1334 στη συλλογή SANUDO K και πέντε επιστολές των ετών 1334-1337 στη συλλογή SANUDO D.

[29] Ο πατέρας του Μαρίνου Σανούδου είχε θητεύσει ως μέλος του Μεγάλου Συμβουλίου δύο φορές, κατά τα έτη 1279-1280 και 1283-1284, βλ. FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello*, 50.

[30] Κείμενο, 151_{1-6}.

[31] Κείμενο, 151_{7-14}.

1289 Ο Μαρίνος Σανούδος ταξιδεύει με βενετική αρμάδα τεσσάρων γαλερών που μεταφέρει τον νεοεκλεγέντα βάιλο της Εύβοιας Μάρκο Μικιέλ (1289-1291) στην έδρα του στη Χαλκίδα[32].

1291 Δεκ. 3 Ο Μαρίνος Σανούδος βρίσκεται στην Άνδρο για τη ρύθμιση των χρεών του δούκα του Αρχιπελάγους προς τον ίδιο και τον πατέρα του[33].

1293 Ιουλ. 13 Η παρουσία του Μαρίνου Σανούδου στη Βενετία βεβαιώνεται από την εκεί έκδοση εγγράφου που τον καθιστά πληρεξούσιο του πατέρα του για την υπόθεση των χρεών του δούκα[34].

1296 Μαρτ. 16 Ο Μαρίνος Σανούδος βρίσκεται μαζί με τον δούκα Μάρκο Β΄ Σανούδο στη Χαλκίδα[35].

1300 Ο Μαρίνος Σανούδος βρίσκεται στο Παλέρμο, όπως συνάγεται από το περιεχόμενο εγγράφου του 1304, για να διευθετήσει τη μεταφορά σίτου στη Βενετία από τη Σικελία[36]. Την εποχή αυτή πρέπει να τοποθετηθεί και ο πρώτος γάμος του Μαρίνου Σανούδου, από τον οποίο απέκτησε δύο παιδιά, τον Μάρκο και τη Μπιρίολα (Biriola)[37].

1300-1304 Ο Μαρίνος Σανούδος παρέμεινε στη Ρώμη, όπου συνάντησε αυτόπτη μάρτυρα της εξέγερσης του Κονράδου Καπέτσο (Capezzo) στη Σικελία εναντίον του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, το 1266[38]. Στη Ρώμη, την ίδια εποχή, τοποθετείται και η γνωριμία του με τον νομομαθή καρδινάλιο Ριχάρδο Πετρόνι της Σιένας (Richardo Petroni di Siena), διάκονο της εκκλησίας του Αγίου Ευσταθίου και στενό συνεργάτη του πάπα Βονιφάτιου Η΄ (1294-1303)[39]. Ο Μαρίνος Σανούδος, ο οποίος αποκαλεί τον καρδινάλιο *signor e patron mio*[40] και τον εαυτό του *familiaris et domicelus devotus*[41] του σοφού κληρικού, φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρώμη υπήρξε γραμματέας του Ριχάρδου Πετρόνι.

---

[32] Κείμενο, 149_{11-20}.

[33] STEFANI, *ό.π.*, 942.

[34] *Ό.π.*, 943.

[35] *Ό.π.*, 944.

[36] *Commemoriali*, τ. 1, αρ. 222, σελ. 48, πρβλ. MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 29, σημ. 1.

[37] MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 33, FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello*, 80, σημ. 5.

[38] Κείμενο, 0000.

[39] Στον Ριχάρδο Πετρόνι ο Βονιφάτιος Η΄ ανέθεσε, το 1298, το έργο της συλλογής των κανονικών διατάξεων, που αργότερα αποτέλεσαν το *Liber Sextus Decretalium*, με το οποίο συμπληρώθηκε η σειρά που είχε εκδοθεί από τον πάπα Γρηγόριο Θ΄, βλ. H. D. HAZELTINE, Roman and Canon Law in the Middle Ages, *The Cambridge Medieval History*, τ. 5, έκδ. J. R. TANNER, Cambridge-London-New York-Melbourne 1979², 714.

[40] Κείμενο, 213_{24-25}.

[41] *LSFC*, 21.

1304 Αναμνήσεις του Μαρίνου Σανούδου από επεισόδια του πολέμου μεταξύ Βενετίας και Πάδουας, που έγινε κατά το έτος αυτό, μαρτυρούν την παρουσία του στην πατρίδα του[42].

[1306-1321] Ασχολείται με τη συγγραφή του *Liber Secretorum Fidelium Crucis*.

1306-1309 Συγγράφει τις *Conditiones Terrae Sanctae*, το πρώτο από τα τρία βιβλία του *LSFC*[43].

1311 Με την ιδιότητα του *capitaneus gentium maris per Venetos et baiulum Nigropontis* μετέχει στη μάχη, που διεξήχθη στον Αλμυρό μεταξύ της «Καταλανικής εταιρείας» και του δούκα της Αθήνας Γκωτιέ ντε Μπριέν (Gautier de Brienne)[44].

1312 Αυγ. 16 Παρίσταται στην αυλή του δόγη ως μάρτυρας σε μιαν υπόθεση κατάσχεσης που αφορά δύο πολίτες του Σπολέτου[45].

[1312-1321] Ταξιδεύει πέντε φορές στην ανατολική Μεσόγειο και επισκέπτεται την Κύπρο, τη Μικρή Αρμενία, την Αλεξάνδρεια και τη Ρόδο[46].

1312 Δεκ. Στη Γλαρέντζα της Αχαΐας αρχίζει τη συγγραφή του δεύτερου βιβλίου του *LSFC*[47].

post 1313 Στη Ρόδο γνωρίζεται προσωπικά με τον μεγάλο μάγιστρο των Ιωαννιτών ιπποτών, Φουκ ντε Βιλλαρέ (Foulques de Villaret)[48].

1318 Αυγ. 13 Στη Βενετία συντάσσεται η διαθήκη του Μάρκου Σανούδου, πατέρα του Μαρίνου Σανούδου[49].

---

[42] Κείμενο, 187_{20-28}· πρβλ. και S. ROMANIN, *Storia documentata di Venezia*, Βενετία 1853-1861, τ. 2, 6-7.

[43] H. SIMONSFELD, Intorno a Marino Sanuto il Vecchio, *Archivio Veneto* 24 (1882) 261· MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 54, σημ 3.

[44] *Et quando fuit bellum ducis Athenarum et comitis Brenensis cum compagna predicta ad Almiro eram ibi capitaneus gentium maris per Venetos et bailum Nigropontis*. SANUDO C (2) 352. Πρβλ. LOENERTZ, Édition nouvelle, 64-65· LOENERTZ, *Ghisi*, 121-122· Jacoby, Nouveau témoignage, 223-230.

[45] *Commemoriali*, τ. 1, αρ. 535, σελ. 120· πρβλ. MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 81.

[46] *cum ut eosdem [tres libros] executioni mandarem, quinquies transfertaverim ultra mare, quandoque in Cyprum, quandoque in Armeniam, quandoque in Alexandriam, quandoque in Rodum: Nihilominus prius quam super dicta causa scribere sum aggressus, vicibus multis extiteram in Alexandria et Acon: non tamen contra inhibitionem ecclesiasticae sanctionis: in Romania vero maiorem partem temporis meae vitae peregi*. *LSFC*, 3.

[47] *LSFC*, 34.

[48] Κείμενο, 209_{17-20}.

[49] Κατά τον MAGNOCAVALLO (*Marin Sanudo*, 23, σημ. 1), η διαθήκη βρισκόταν μαζί με άλλα έγγραφα στο ιδιωτικό αρχείο του F. Stefani· πρβλ. FRANKFORT, *Marino Sanudo Torsello*, 96· βλ. και την επιτύμβια επιγραφή του Μάρκου Σανούδου, CICOGNA, *ό.π.*

1320 Εκλέγεται μεταξύ των *capita* του Συμβουλίου των Δέκα για τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο[50].

1321 Μαρτ.-Σεπτ. Από τη Βενετία αναχωρεί διά θαλάσσης με προορισμό την παπική αυλή της Αβινιόν· σταθμεύει στην Μπρυζ, επισκέπτεται λιμάνια της Βαλτικής και φθάνει μετά από έξι μήνες στην Αβινιόν[51].

1321 Σεπτ. 24 Στην Αβινιόν, παρουσιάζει το *LSFC* στον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄[52].

1321 Σεπτ.-1322 Νοεμ. Στην Αβινιόν, φιλοξενείται για δεκατέσσερις μήνες από τον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄[53].

1323 Ιαν.-Ιουλ. Στο Παρίσι, φιλοξενείται για έξι μήνες από τον γάλλο βασιλιά Κάρολο Δ΄[54].

1323 Δεκ. 25-30 Στην Πλακεντία (Piacenza) συναντά τον αποστολικό λεγάτο Βερτράνδο ντε Πουζέ (Bertrand de Pouget)[55].

1324 Στη Βενετία, νυμφεύεται σε δεύτερο γάμο την Αντρίολα Κορνάρο (Andriola Cornaro), με την οποία απέκτησε δύο γιους, τον Ιωάννη και τον Βερνάρδο[56].

1324 Ιουλ. 3 Ο Μάρκος, γιος του Μαρίνου Σανούδου από τον πρώτο του γάμο, και η σύζυγός του Μπιρίολα (Biriola) παρίστανται ενώπιον του Συμβουλίου των Δέκα για την επίλυση διαφωνίας τους[57].

1324 Στη βασιλική αυλή της Νεάπολης συζητεί με τον Ροβέρτο Ανδεγαυό και τον επίσκοπο Πουτεόλων, Παολίνο, για την κατάσταση στην ηγεμονία της Αχαΐας[58].

1324 Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς τους:

πάπα Ιωάννη ΚΒ΄[59]	Β (1)
αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο[60]	Β (7)
επίσκοπο του Καφά, Ιερώνυμο[61]	Β (8)

---

[50] *Consiglio dei Dieci*, αρ. 185, σελ. 76 και αρ. 199, σελ. 81.

[51] *LSFC*, 72, βλ. και παρακάτω σελ. 27, σημ. 22.

[52] *LSFC*, 1.

[53] SANUDO K (2), 787.

[54] SANUDO K (2), 788.

[55] *considerans aspectum bonum vestrae reverendae paternitatis quam vidi Placentiae, quem mihi vestro intimo servitori, vestri gratia ostendistis: circa Nativitatis Domini proxime venturum erunt quatuor anni elapsi*: SANUDO B (17), 308. Η επιστολή είναι του έτους 1327.

[56] Για τα ονόματα της συζύγου και των γιων του, βλ. τη διαθήκη του Μαρίνου Σανούδου, MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 151

[57] *Consiglio dei Dieci*, αρ. 541, σελ. 193.

[58] SANUDO C (6), 359.

[59] SANUDO B (1), 289-290.

[60] SANUDO B (7), 299.

[61] SANUDO B (8), 299-300. Για τη χρονολόγηση της επιστολής στο 1324, βλ. LAIOU, *Andronicus II*, 321, σημ. 150.

1325	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς:	
	ανώνυμους καρδιναλίους[62]	Β (2)
	τον αρχιεπίσκοπο Καπύης, Ινγκράμο[63]	Β (3)
1326	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς τους:	
	επίσκοπο της Μαντ, Γουλιέλμο Ντυράν[64]	Β (4)
	βασιλιά Μικρής Αρμενίας, Λέοντα Ε΄[65]	Β (6)
	αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο[66]	Β (9)
	Στέφανο Συρόπουλο[67]	Β (10)
	αρχιεπίσκοπο Καπύης, Ινγκράμο[68]	Β (11)
	αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο[69]	Β (12)
	Στέφανο Συρόπουλο[70]	Β (13)
1326	δούκα της Λωραίνης, Ιωάννη[71]	Β (14)
	αρχιεπίσκοπο Ραβέννας, Αλμέριχο[72]	Β (15)
1327	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς:	
	διαφόρους[73]	Β (5)
	διαφόρους[74]	Β (16)
	τον αποστολικό λεγάτο, Βερτράνδο ντε Πουζέ[75]	Β (17)
	τους Ινγκράμο και επίσκοπο Πουτεόλων, Παολίνο[76]	[15-31 Μαρτ.] C (1)
	τους ίδιους[77]	[" " "] C (2)
	τον επίσκοπο Πουτεόλων, Παολίνο[78]	[" " "] C (3)

---

[62] Sanudo B (2), 290-291.

[63] Sanudo B (3), 291-294.

[64] Sanudo B (4), 294-297.

[65] Sanudo B (6), 298-299.

[66] Sanudo B (9), 301.

[67] Sanudo B (10), 302.

[68] Sanudo B (11), 302.

[69] Sanudo B (12), 302-303.

[70] Sanudo B (13), 303.

[71] Sanudo B (14), 303.

[72] Sanudo B (15), 304.

[73] Sanudo B (5), 297-298· για τη χρονολόγηση της επιστολής στο 1327, βλ. Jacoby, Nouveau témoignage, 252, σημ. 213.

[74] Sanudo B (16), 304-307.

[75] Sanudo B (17), 307-310.

[76] Sanudo C (1), 348-349.

[77] Sanudo C (2), 349-354.

[78] Sanudo C (3), 354-355.

	τον ίδιο[79] [αρχές Απριλ.]	C (4)
	τους Ινγκράμο και Παολίνο[80] [15-31 Μαΐου]	C (5)
	τον δούκα Καλαβρίας, Κάρολο[81] [τέλη Μαΐου]	C (6)
1328	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς τους:	
	αρχιεπίσκοπο Καπύης, Ινγκράμο[82]	Β (18)
	αποστολικό λεγάτο, Βερτράνδο ντε Πουζέ[83]	Β (19)
1329	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς τους:	
Ιαν.18	Ινγκράμο και Παολίνο[84]	Β (20)
Φεβρ. 15	Πέτρο ντε Βία, ανιψιό του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄[85]	Β (21)
Οκτ. 28	τη συνέλευση των πολιτών, «ad arengarium»[86]	Β (22)
1330	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς:	
Απρ. 10	τον αποστολικό λεγάτο, Βερτράνδο ντε Πουζέ[87]	Κ (1)
»	τον ίδιο[88]	Κ (2)
Ιουν. 12	τον πρέσβυ του πάπα, Αμωρύ ντε Νοάιγ, σε απάντηση επιστολής του της 13ης Μαΐου[89].	Κ (3,4)
1331	Στη Νεάπολη, μετέχει σε συνάντηση, όπου παρευρίσκονται ο βασιλιάς Ροβέρτος Ανδεγαυός και οι αδελφοί του, Φίλιππος του Τάραντα και Ιωάννης ντε Γκραβίνα, καθώς και ο μεγάλος μάγιστρος των Ιωαννιτών ιπποτών, Ελιόν ντε Βιλνέβ, και τους ενημερώνει για την πρόοδο της τουρκικής επέκτασης στη Ρωμανία[90].	
1332	Από τη Βενετία στέλνει επιστολή προς:	
Απρ. 27	γάλλο βασιλιά, Φίλιππο Ϛ΄ ντε Βαλουά[91].	Κ (5)

---

79 SANUDO C (4), 355-357.

80 SANUDO C (5), 357-358.

81 SANUDO C (6), 358-359. Για την ακριβή χρονολόγηση των επιστολών C (1), C (2), C (3), C (4), C (5) καί C (6), πρβλ. JACOBY, Nouveau témoignage, 220-221.

82 SANUDO B (18), 310-312.

83 SANUDO B (19), 312. Για την ακριβή χρονολόγηση των επιστολών B (18) καί B (19) στους πρώτους μήνες του 1328, βλ. JACOBY, Nouveau témoignage, 221-222.

84 SANUDO B (20), 312-313.

85 SANUDO B (21), 313-315.

86 SANUDO B (22), 315-316. Δεν διευκρινίζεται από τον συγγραφέα ποιας πόλης η «συνέλευση των πολιτών» είναι ο αποδέκτης της επιστολής.

87 SANUDO K (1), 753-755.

88 SANUDO K (2), 755-789.

89 SANUDO K (3) 789-790· K (4), 790-791.

90 SANUDO K (5), 791, 797.

91 SANUDO K (5), 791-798.

1333	Στην Κωνσταντινούπολη, συζητεί το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών με εκπροσώπους του ορθόδοξου κλήρου και με τον πρώην πατριάρχη Νίφωνα[92].	
Νοεμβ. 4	Στη Βενετία, μετέχει μαζί με έξι συμπολίτες του σε επιτροπή εμπειρογνωμόνων για την εξέταση του ζητήματος της τουρκικής επέκτασης στο Αιγαίο και την αντιμετώπισή της[93].	
Νοεμβ. 23	Εκλέγεται μέλος του *officium de navigantibus*[94].	
1334	Από τη Βενετία στέλνει επιστολές προς τους:	
Οκτ. 13	γάλλο βασιλιά, Φίλιππο Ϛ΄ ντε Βαλουά[95]	K (6)
Οκτ. 22	Λουδοβίκο, κόμη του Κλερμόν και δούκα των Βουρβώνων[96]	K (7)
post Οκτ. 22 (;)	αδιευκρίνιστο πρόσωπο[97]	D (3)
post Δεκ. 20	γάλλο ανώνυμο[98]	D (1)
”	Ιωάννη Μυζώ (Jehan Musaut)[99]	D (2)
”	Γουλιέλμο του Αινώ[100]	K (9)
Δεκ. 30	Ροβέρτο Ανδεγαυό[101].	K (8)
1335	Από τη Βενετία στέλνει επιστολή προς:	
Ιαν. (;) 1336 Οκτ.-	τον επίσκοπο Παολίνο[102].	D (4)
1337 Μαρτ.	Από τη Βενετία στέλνει επιστολή προς: τον Γουλιέλμο του Αινώ[103].	D (5)

---

92 SANUDO K (6), 803-804.

93 CESSI - BRUNETTI, *Deliberazioni*, αρ. 249, σελ. 238.

94 CESSI - BRUNETTI, *Deliberazioni*, αρ. 282, σελ. 255. Για τον θεσμό του *officium de navigantibus*, ο οποίος ιδρύθηκε από τη βενετική κυβέρνηση το 1324 με σκοπό την εξισορρόπηση του εξωτερικού εμπορίου, βλ. CESSI - SAMBIN, *Deliberazioni*, βιβλ. 8, αρ. 39, 42, 45, 54, σελ. 286-287· πρβλ. R. CESSI, *Politica ed economia di Venezia nel trecento. Edizioni di storia e letteratura*, Ρώμη 1952, 23-61· G. LUZZATTO, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Βενετία 1961, 123-127· LAIOU, *Andronicus II*, 270-271.

95 SANUDO K (6), 799-808.

96 SANUDO K (7), 808-813.

97 SANUDO D (3), 15-16. Σε ό,τι αφορά την ακρίβεια της χρονολόγησης της επιστολής και κυρίως τον πιθανό παραλήπτη της, ο οποίος, σύμφωνα με τους εκδότες της είναι ο βασιλιάς της Κύπρου, Ούγος Δ΄ ντε Λουζινιάν, ο LEMERLE, *Aydin*, 98, σημ. 1, διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις.

98 SANUDO D (1), 14.

99 SANUDO D (2), 15.

100 SANUDO K (9), 815.

101 SANUDO K (8), 813-814.

102 SANUDO D (4), 18-19.

103 SANUDO D (5), 23-24.

1343 Μαΐου 9 Συντάσσεται η διαθήκη του ενώπιον του συμβολαιογράφου Πέτρου της Αγίας Μαρίας Φορμόζας και δύο ιερέων της ενορίας του Αγίου Σεβήρου. Κληρονόμοι του Μαρίνου Σανούδου ορίζονται η σύζυγός του Αντρίολα, οι γιοι του Ιωάννης και Βερνάρδος και ο εγγονός του Μαρινέλλο[104]. Ως εκτελεστές της διαθήκης ορίζονται οι *procuratores* του Αγίου Μάρκου, ώς την ημέρα που ο νεότερος γιος του θα έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του[105].

Λίγο χρόνο μετά τη σύνταξη της διαθήκης του ο Μαρίνος Σανούδος πέθανε με την ελπίδα ότι οι μεταγενέστεροι θα συνεχίσουν να εργάζονται για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Την επιθυμία του να συμβάλει και μετά τον θάνατό του στην υπόθεση της σταυροφορίας τη διατυπώνει με σαφήνεια στη διαθήκη του. Σύμφωνα λοιπόν με το περιεχόμενο της διαθήκης, ζητεί να κατατεθούν προς φύλαξη στη μονή των Αγίων Ιωάννη και Παύλου της Βενετίας τα αντίγραφα της πραγματείας του για τη σταυροφορία, δύο βιβλία με αντικείμενο, το πρώτο, την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και, το δεύτερο, τα «προνόμια» που είχε παραχωρήσει στους Βενετούς ο πάπας Αλέξανδρος και ακόμη τέσσερις χάρτες, ένας χάρτης του κόσμου (mappa mundi), ένας της Μεσογείου, ένας της Αιγύπτου και ένας των Αγίων Τόπων. Τα βιβλία και οι χάρτες συνιστά να διατίθενται, με τη σύμφωνη γνώμη του δόγη και των εκτελεστών της διαθήκης, στους ευγενείς που θα ενδιαφέρονταν στο μέλλον για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων, ώστε να μπορούν να τα παρουσιάζουν στον πάπα και σε άλλους ηγέτες της σταυροφορίας. Διαθέτει, επίσης, ο Μαρίνος Σανούδος και δύο ξύλινες εικόνες με τον χάρτη των Αγίων Τόπων: τη μία, στους *procuratores* του Αγίου Μάρκου με την παράκληση να κατασκευασθεί αντίγραφο και να δοθεί στον πάπα μαζί με τα παραπάνω βιβλία, και την άλλη, στη μονή της Αγίας Μαρίας των Τευτόνων με την ίδια παράκληση της κατασκευής αντιγράφου, το οποίο επιθυμούσε να προσφερθεί στον μεγάλο μάγιστρο του τάγματος[106].

---

[104] Εγγονός του Μαρίνου Σανούδου από τον πρωτότοκο γιο του Μάρκο, ο οποίος φαίνεται ότι είχε πεθάνει.

[105] Το έγγραφο που περιέχει το κείμενο της διαθήκης βρίσκεται στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας Procur. di San Marco de citra, pacco VII, 514 και εκδίδεται από τον MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 150-154.

[106] *Item volo quod libri mei qui tractant de negociis terre sancte quos compilavi et scribi feci et liber de conquisto constantinopolitano et liber de indulgentia quam Papa Alexander dedit civitati venetiarum ponantur in deposito apud fratres predicatores sanctorum Iohannis et Pauli de veneciis cum mappis mundi de terra sancta, egypti, maris mediterranei et tocius mundi donec dabuntur cum voluntate domini ducis et commissariorum meorum alicui vel aliquibus nobilibus accedentibus ad curiam romanam pro facto recuperacionis terre sancte presentandi summo pontifici vel alicui magno principi. Item dimito in manibus procuratorum ecclesie Sancti Marci unum lignum in quo est depicta terra sancta, rogans eos quod fieri faciant si placebit eis pulcrum et mitant cum predictis libris ad*

Τα δύο βιβλία, τα οποία ο Μαρίνος Σανούδος παραδίδει με τη διαθήκη του στους δομινικανούς μοναχούς της μονής των Αγίων Ιωάννη και Παύλου μαζί με το *Liber Secretorum Fidelium Crucis* και τους χάρτες, δεν είναι δικά του συγγράμματα. Το βιβλίο για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης είναι, χωρίς αμφιβολία, το έργο του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου, *La conquête de Constantinople*. Για το έργο αυτό, που περιλαμβάνει τα γεγονότα της κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και τους Βενετούς ώς το 1207, ο Μαρίνος Σανούδος συνέγραψε, όπως απέδειξε ο R. L. Wolff, μια βραχύτατη συμπλήρωση, γνωστή ως *Fragmentum*, όπου καταγράφει το γεγονός της ανάκτησης της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, το 1261, και τις αποτυχημένες προσπάθειες του έκπτωτου λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί, του γιου του, Φίλιππου ντε Κουρτεναί, του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, του Κάρολου ντε Βαλουά και των Βενετών να επανακτήσουν την Κωνσταντινούπολη και να επανιδρύσουν τη λατινική αυτοκρατορία της Ανατολής[107].

Το άλλο βιβλίο πρέπει να είναι το έργο του νοταρίου του δόγη, Μπονινκόντρο ντέι Μπόβι, το οποίο γράφηκε στα λατινικά περί το 1320, και περιέχει «μυθολογική» διήγηση της άφιξης στη Βενετία του πάπα Αλέξανδρου Γ΄, το 1177, για τις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις που τερμάτισαν το μεγάλο σχίσμα μεταξύ Ιερατείου και Αυτοκρατορίας, δηλαδή την εικοσαετή διαμάχη της Αγίας Έδρας με τον γερμανό αυτοκράτορα, Φρειδερίκο Α΄ Βαρβαρόσσα[108]. Η Βενετία, η οποία είχε αποφύγει να ταχθεί υπέρ του ενός ή του άλλου πρωταγωνιστή της διαμάχης, όταν η κρίση άρχισε να σημειώνει ύφεση, έγινε εγγυητής των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων και θέατρο της τελετής συμφιλίωσης του αυτοκράτορα με τον πάπα· ο τελευταίος, σε ανταπόδοση, της παραχώρησε προνόμια και εμβλήματα και καθαγίασε τον «γάμο της με τη θάλασσα» (sposalizio del mare). Η εντυπωσιακή διήγηση του Μπονινκόντρο ντέι Μπόβι συντηρεί την ανάμνηση της συνάντησης του 1177 και του διαιτητικού ρόλου της βενετικής κυβέρνησης στη συμφιλίωση

---

curiam. Item aliud lignum in quo est depicta dicta terra sancta dimito conventui sancte marie teotonicorum et si velent aliud simile pulcrum fieri facere et mitere magistro sui ordinis multum haberem gratum: MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 151.

[107] R. L. WOLFF, Hopf's so-called "fragmentum" of Marino Sanudo Torsello, *The Joshua Starr Memorial Volume*, Νέα Υόρκη (1953) 149-159 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 10]. Το *Fragmentum* εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον Hopf, *Chroniques*, 170-174.

[108] Bonincontro dei BOVI, *Hystoria de discordia et persecutione quam habuit Ecclesia cum imperatore Federico Barbarossa tempore Alexandri tercii summi pontificis et demum de pace facta Veneciis et habita inter eos*, έκδ. G. MONTICOLO, RIS², 22/4 (1900-1911), 370-411· πρβλ. G. ARNALDI - Lidia CAPO, I cronisti di Venezia e della Marcha Trevigiana, στο *Storia della Cultura Veneta*, 2, Vicenza 1976, 286, σημ. 60.

του αυτοκράτορα με τον προκαθήμενο της Αγίας Έδρας, ρόλο που προσκόμισε στη Βενετία τη γενική αναγνώριση του πολιτικού της κύρους[109].

Η ειρήνη που συνήφθη το 1177 και η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, το 1204, ήταν δύο σημαντικά γεγονότα της ιστορίας της Βενετίας, των οποίων την ανάμνηση η βενετική κυβέρνηση φρόντιζε να διατηρεί πάντοτε ζωντανή. Ενδεικτική είναι η διακόσμηση των πλάγιων τοίχων της αίθουσας του Μεγάλου Συμβουλίου στο δουκικό μέγαρο της Βενετίας. Στον δεξιό τοίχο, μεταξύ των δώδεκα πινάκων –έργα ζωγράφων του 16ου αιώνα– που εικονίζουν επεισόδια από τη μακρόχρονη διαμάχη του πάπα με τον αυτοκράτορα, εξέχουσα θέση κατέχει η σκηνή της υποδοχής στη Βενετία του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα από τον δόγη Σεβαστιανό Τζιάνι (Sebastiano Ziani). Στους οκτώ πίνακες της ίδιας εποχής, που βρίσκονται στον αριστερό τοίχο, εικονίζονται αντιπροσωπευτικές σκηνές από την τέταρτη σταυροφορία, από την τέλεση της λειτουργίας του Αγίου Πνεύματος στην εκκλησία του Αγίου Μάρκου ώς τη στέψη του λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου της Φλάνδρας στην Κωνσταντινούπολη. Από τον συσχετισμό της θεματικής της διακόσμησης στον επισημότερο χώρο της βενετικής πολιτείας με τη διαθήκη του Μαρίνου Σανούδου, σύμφωνα με την οποία εκείνος αφήνει ως παρακαταθήκη στους μεταγενέστερους τη σταυροφορική του πραγματεία, πλαισιωμένη από τα βιβλία με τη διήγηση των δύο συμβολικών για την ισχύ και το κύρος της Βενετίας γεγονότων, αναδεικνύεται ο πατριωτισμός του βενετού ευγενή και η προσήλωσή του στην προοπτική της σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων.

---

[109] Cessi, *Storia di Venezia*, τ. 1, 167-169· P. Brezzi, La pace di Venezia del 1177 e le relazioni tra la Repubblica, il Papato e l'Impero, στο: *Venezia dalla prima crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204*, Φλωρεντία 1965, 51-70.

2. Η συμβολή του Μαρίνου Σανούδου στην προώθηση της πολιτικής της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο

Το γεγονός της κατάκτησης της Άκρας από τον μαμελούκο σουλτάνο της Αιγύπτου, στις 18 Μαΐου 1291[1], σήμανε και το τέλος του φραγκικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ. Παρότι αναμενόμενο, άφησε τη χριστιανική Δύση αμήχανη, στερημένη από το βασικό επιχείρημα που της επέτρεπε ακόμη να στηρίζει την προοπτική μιάς νέας σταυροφορίας και αποκομμένη από την Παλαιστίνη, την περιοχή που είχε συνηθίσει να τη θεωρεί ως το ακραίο νοτιοανατολικό της σύνορο και είχε χρέος να την υπερασπίζει κατά προτεραιότητα[2].

Η κατάληξη αυτή ήταν αναπόφευκτη. Από τα μέσα του 13ου αιώνα ο σταυροφορικός ζήλος είχε ατονήσει και η τάση της χριστιανικής Δύσης ήταν να αναδιπλώνεται στα ευρωπαϊκά της σύνορα, όπου η νέα εξουσία του βασιλιά/μονάρχη, που είχε αρχίσει να αναδύεται από τη συγχώνευση των φεουδαρχικών ιεραρχιών, και η δραστηριότητα των εμπόρων στο επίπεδο των πόλεων είχαν ευνοήσει την ανάπτυξη πνεύματος ανεξαρτησίας, ώστε το προσκλητήριο για τη σταυροφορία να μη βρίσκει εύκολα ανταπόκριση.

Βασικός λόγος για την αναδίπλωση της χριστιανικής Δύσης ήταν η οικονομική της ευρωστία με κορυφαία εκδήλωση το εμπόριο, το μεγάλο διεθνές θαλάσσιο εμπόριο, που διεξαγόταν κατά κύριο λόγο από τους Ιταλούς στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο και σε μικρότερη κλίμακα, αλλά εξίσου εντατικά από τους Γερμανούς στη Βόρεια θάλασσα και τη Βαλτική. Η προτεραιότητα, που είχε η εξασφάλιση της ομαλής διεξαγωγής του ιταλικού εμπορίου με την Ανατολή, αποτελούσε παράγοντα ανασταλτικό για την προοπτική μιάς πολεμικής επιχείρησης ευρείας κλίμακας, όπως ήταν αυτή της σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων, της οποίας, άλλωστε, η πραγματοποίηση βασιζόταν και στη συμμετοχή του στόλου των ιταλικών ναυτικών δυνάμεων[3].

Στο γενικότερο αυτό πλαίσιο διαμορφώνονται και οι ευρωπαϊκές πολιτικές εξελίξεις της περιόδου. Ο αυτοκρατορικός θρόνος είχε παραμείνει κενός για μία

---

[1] Για το ιστορικό της κατάκτησης της Άκρας βλ. J. PRAWER, *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, τ. 2, Παρίσι 1970, 549-557.

[2] J. LE GOFF, *Saint Louis*, Παρίσι 1996, 51.

[3] ΑΠΥΑ, *Crusade*, 7-8, 114-116.

εικοσαετία μετά τον θάνατο του Φρειδερίκου Β΄ Χοχενστάουφεν (1250) και οι γερμανοί πρίγκιπες, που φιλοδοξούσαν να αποκτήσουν τον τίτλο του «βασιλιά των Ρωμαίων», ενδιαφέρονταν κατά κύριο λόγο να επεκτείνουν και να ενισχύσουν τη δική τους εξουσία στα γερμανικά εδάφη. Στην Ιταλία, η Εκκλησία της Ρώμης αγωνιζόταν να κατοχυρώσει την εδαφική ακεραιότητα του παπικού κράτους και να εξασφαλίσει την επικυριαρχία της στο βασίλειο της Σικελίας. Στην προσπάθειά της αυτή χρησιμοποίησε τη σταυροφορία ως όπλο εναντίον των πολιτικών της αντιπάλων[4]. Το όνειρο του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού να κατακτήσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία, που υποστηρίχθηκε ώς έναν βαθμό και από την ηγεσία της Αγίας Έδρας, και η φιλοδοξία του να κυριαρχήσει στη Μεσόγειο είχαν καταρρεύσει με τον «Σικελικό Εσπερινό» (1282), εμπλέκοντας τις ευρωπαϊκές δυνάμεις σε μακροχρόνιες πολεμικές συγκρούσεις στην Ιταλία και την Ιβηρική χερσόνησο, ώστε να μην υπάρχει πια περιθώριο για τη σταυροφορία. Εξαίρεση είχαν αποτελέσει οι δύο υπερπόντιες εκστρατείες που πραγματοποίησε, το 1248 και το 1270, ο Λουδοβίκος Θ΄ ο Άγιος. Οι σταυροφορίες αυτές ήταν ατυχείς· το υψηλότατο, όμως, αίσθημα ευθύνης για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων και τον προσηλυτισμό των «απίστων», με το οποίο ο γάλλος βασιλιάς ανέλαβε την ηγεσία τους, προσέδωσε στη νέα γαλλική μοναρχία μια νέα διάσταση που την ανέδειξε στην πρώτη θέση μεταξύ των άλλων χριστιανικών βασιλείων της Ευρώπης[5].

Για τελευταία φορά, η σταυροφορία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων συζητήθηκε με πρωτοβουλία του πάπα Γρηγόριου Ι΄ (1271-1276) στη Σύνοδο της Λυών (1274), όπου και συμφωνήθηκε η ένωση της ορθόδοξης με την καθολική Εκκλησία, ενώ δημιουργήθηκαν θεωρητικά οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή και του βυζαντινού αυτοκράτορα στο σταυροφορικό εγχείρημα. Η πολιτική όμως του Γρηγόριου Ι΄ δεν είχε συνέχεια, ενώ η προσέγγιση του Βυζαντίου και της Δύσης με την εκκλησιαστική ένωση αποδείχθηκε εφήμερη και συγκυριακή.

Η είδηση της απώλειας της Άκρας επανέφερε στο προσκήνιο τις συζητήσεις για τη σταυροφορία, της οποίας ο σχεδιασμός θα απασχολήσει τον προκαθήμενο της Αγίας Έδρας και πνευματικό ηγέτη της σταυροφορίας σε συνεργασία με τους γάλλους κυρίως εστεμμένους, κληρονόμους της παράδοσης του Λουδοβίκου

---

[4] Για το ζήτημα των πολιτικών σταυροφοριών της Αγίας Έδρας, την εποχή αυτή, βλ. N. J. HOUSLEY, *The Italian Crusades. The Papal-Angevin Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers, 1254-1343*, Οξφόρδη 1982, 16-23· R. J. STRAYER, Political Crusades of the Thirteenth Century, στο: K. M. SETTON (επιμ.), *History of the Crusades*, τ. 2, University of Wisconsin 1962, 343-375, ιδιαίτερα 362-371.

[5] Βλ. J. RICHARD, *Saint Louis, roi d'une France féodale, soutien de la Terre Sainte*, Παρίσι 1983, 578.

του Άγιου. Η συνεργασία της Αγίας Έδρας με τον βασιλικό θρόνο της Γαλλίας για το ζήτημα της σταυροφορίας θα διαμορφωθεί σύμφωνα με τις εξελίξεις, που σημειώθηκαν στις σχέσεις των παπών της περιόδου αυτής με τους γάλλους ηγεμόνες. Οι μεταξύ τους σχέσεις προσδιορίσθηκαν από την επίμονη άρνηση του Φίλιππου Δ΄ του Ωραίου (1285-1314) να αναγνωρίσει στον πάπα Βονιφάτιο Η΄ (1294-1303) το δικαίωμα παρέμβασης και επιβολής της εξουσίας της Εκκλησίας της Ρώμης στις εκκλησιαστικές υποθέσεις του βασιλείου του, με αποτέλεσμα να επέλθει ρήξη, που έληξε με τον θρίαμβο του γάλλου μονάρχη[6] και τη μεταφορά της έδρας του Αγίου Πέτρου από τη Ρώμη, όπου είχε εκδηλωθεί έντονη αντίδραση κατά του πάπα, στην Αβινιόν (1309). Στην πόλη αυτή της κομητείας Βεναισέν, φέουδου της Αγίας Έδρας σε γαλλικό έδαφος, οι πάπες παρέμειναν για τα επόμενα εβδομήντα περίπου χρόνια «αιχμάλωτοι» γεωγραφικά και πολιτικά του γάλλου μονάρχη[7]. Οι πάπες της Αβινιόν θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν ευρέως τη σταυροφορία ως όπλο εναντίον των πολιτικών αντιπάλων τους και οι γάλλοι ηγεμόνες ως πρόσχημα για την παραγωγή εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής.

Η έμφαση που δίνεται στις συζητήσεις για τον σχεδιασμό της σταυροφορίας, κατά τις τέσσερις δεκαετίες που θα ακολουθήσουν την απώλεια της Άκρας, βασίζεται κυρίως στους θεωρητικούς της σταυροφορίας. Την εποχή αυτή, πολλοί επιφανείς κληρικοί και λαϊκοί ασχολούνται συστηματικά με τη συγγραφή δοκιμίων με θέμα την ανάκτηση των Αγίων Τόπων. Τα έργα τους τα απευθύνουν συνήθως στον προκαθήμενο της Αγίας Έδρας και στον γάλλο μονάρχη, οι οποίοι και ενθάρρυναν, άλλωστε, τη συγγραφή τους. Στα δοκίμια αυτά συνυπάρχουν η σταυροφορική προπαγάνδα και η χρονογραφία, συζητούνται θέματα θεολογικά και προσηλυτισμού, καταγράφονται οι εμπειρίες ταξιδιωτών και εμπόρων, συγκεντρώνονται στοιχεία της κλασσικής γεωγραφίας και ακόμη σημειώνονται εμπειρίες και γνώσεις ταξιδιωτών και εμπορευόμενων για τον μουσουλμανικό κόσμο.

Οι συγγραφείς των δοκιμίων ήταν είτε φραγκισκανοί ή δομινικανοί μοναχοί είτε ανώτατοι αξιωματούχοι ιπποτικών ταγμάτων είτε εστεμμένοι ηγεμόνες είτε νομομαθείς σύμβουλοι και έμπιστα στελέχη της γαλλικής βασιλικής αυλής είτε φιλόσοφοι είτε ανώτεροι κληρικοί είτε ιεραπόστολοι της καθολικής πίστης στους μουσουλμανικούς λαούς. Όλοι, για λόγους αρχής, αλλά και με ενθουσιασμό και

---

[6] Για τα γεγονότα που οδήγησαν στη ρήξη των σχέσεων μεταξύ Φίλιππου Δ΄ και του πάπα Βονιφάτιου Η΄, βλ. Hilda JOHNSTONE, France: The Last Capetians, *Cambridge Medieval History*, τ. 7, Cambridge 1932, 311-316· για το θεωρητικό υπόβαθρο της διαφοράς μεταξύ του Φίλιππου Δ΄ και του Βονιφάτιου Η΄ βλ. Jeannine QUILLET, *Les clefs du pouvoir au Moyen Âge*, Παρίσι 1972, 71-74.

[7] Για τις σχέσεις των παπών της Αβινιόν με τους γάλλους ηγεμόνες της περιόδου βλ. G. MOLLAT, *Les papes d'Avignon 1305-1378*, Παρίσι 1965, 380-415.

πίστη, συνδέουν τη σταυροφορία με την ανάκτηση των Αγίων Τόπων· στην ουσία όμως παρέχουν προτάσεις εναλλακτικές της σταυροφορίας, όπως τον ειρηνικό προσηλυτισμό των μουσουλμάνων ή τον οικονομικό αποκλεισμό της Αιγύπτου, ενώ κοινός σχεδόν τόπος στα έργα τους είναι η ανάγκη να επικρατήσει η ομόνοια και η ειρήνη μεταξύ των χριστιανικών δυνάμεων της Ευρώπης. Γίνεται έτσι σαφές ότι η μεγάλη εποχή του σταυροφορικού κινήματος έχει πια παρέλθει και ότι η σταυροφορία έχει αποκτήσει χαρακτήρα αμυντικό[8].

Σε κάποια από τα δοκίμια λανθάνουν επίσης πολιτικές σκοπιμότητες. Μεταξύ αυτών ξεχωριστή θέση κατέχει το *De recuperatione Terrae Sanctae* του Πέτρου Ντυμπουά (Pierre Dubois). Στο έργο αυτό η σταυροφορία χρησιμεύει ως πρόσχημα για την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου προγράμματος για την κατάκτηση του κόσμου από τους Γάλλους[9]. Ο νομομαθής σύμβουλος του Φίλιππου Δ΄ υποστηρίζει ότι ο γάλλος ηγεμόνας θα πρέπει να αναγορευθεί αυτοκράτορας, να κατακτήσει, εκτός από τους Αγίους Τόπους, τη βυζαντινή αυτοκρατορία και την Αίγυπτο και να ιδρύσει μια χριστιανική αυτοκρατορία της Ανατολής, επιβάλλοντας με τον τρόπο αυτό την οικουμενική κυριαρχία του στη Δύση και την Ανατολή[10].

Η παρουσία μεταξύ των θεωρητικών της σταυροφορίας του βενετού Μαρίνου Σανούδου, η οποία εύλογα ανακαλεί στη μνήμη τον σημαντικό ρόλο που έπαιξε η πατρίδα του κατά την τέταρτη σταυροφορία και τα τεράστια οφέλη που απέφερε στο βενετικό εμπόριο η συμμετοχή της σε αυτήν, επισημαίνει την παραδοσιακή σύνδεση της Βενετίας με την προοπτική της σταυροφορίας. Η σταυροφορική του πραγματεία συνιστά μια πρόταση συμβιβασμού της προάσπισης των οικονομικών συμφερόντων της Βενετίας στη νοτιοανατολική Μεσόγειο και της προσδοκίας της απελευθέρωσης των Αγίων Τόπων. Ο Μαρίνος Σανούδος όμως δεν περιορίζεται στη συγγραφή ενός θεωρητικού μνημονίου, που φέρει τη σφραγίδα της βενετικής υπηκοότητας του συγγραφέα του. Ο ίδιος θα περιηγηθεί την Ευρώπη για να συζητήσει και να υποστηρίξει τις απόψεις του στην παπική αυλή της Αβινιόν και το Παρίσι ενώπιον εκείνων που έπαιρναν τις αποφάσεις για τη σταυροφορία και τους οποίους, στη συνέχεια, θα ενημερώνει για τις εξελίξεις του μουσουλμανικού κόσμου στην ανατολική Μεσόγειο με τις επιστολές του, που θα τους απευθύνει από τη Βενετία. Οι περισσότερες από τις επιστολές αυτές χαρα-

---

[8] Για το περιεχόμενο των σταυροφορικών πραγματειών και τους συγγραφείς τους, βλ. ΑΤΙΥΑ, *Crusade*, 46-113· βλ. επίσης Fr. CARDINI, La crociata mito politico, *Pensiero politico* 7 (1975) 3-32, ιδιαίτερα 16-18.

[9] E. KANTOROWICZ, *Les deux corps du roi. Essai sur la théologie politique au Moyen Âge*, Παρίσι 1989, 186, σημ. 188.

[10] Βλ. τη διεξοδική παρουσίαση των ιδεών του Πέτρου Ντυμπουά από τον ΑΤΙΥΑ, *Crusade*, 49-52 και για την ανατολική πολιτική του Φίλιππου Δ΄, J. DELAVILLE LE ROULX, *La France en Orient au XIVème siècle. Les expéditions du maréchal Boucicaut*, τ. 1, Παρίσι 1885, 49-54.

κτηρίζονται από την ανησυχία του συντάκτη τους για την πρόοδο της τουρκικής επέκτασης στα Μικρασιατικά παράλια, η οποία έθετε σε κίνδυνο τις βενετικές και τις άλλες λατινικές κτήσεις της Ρωμανίας, και από την ενεργό συμμετοχή του Μαρίνου Σανούδου στις προσπάθειες της βενετικής κυβέρνησης να εστιάσει την προσοχή των σταυροφόρων ηγετών στην άμεση αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής στην περιοχή του Αιγαίου.

Στο διάστημα μεταξύ των ετών 1306-1309 ο Μαρίνος Σανούδος καταγίνεται για πρώτη φορά με τη συγγραφή δοκιμίου, στο οποίο εξετάζει τις δυνατότητες και τον τρόπο ανάκτησης των Αγίων Τόπων. Η εργασία του αυτή, που είναι γνωστή με τον τίτλο *Conditiones Terrae Sanctae*, παρουσιάσθηκε στον πάπα Κλήμεντα Ε΄, το 1309[11]· αργότερα με διάφορες τροποποιήσεις αποτέλεσε το πρώτο από τα τρία βιβλία της σταυροφορικής πραγματείας του, η οποία έφερε τον πλήρη τίτλο *Liber Secretorum Fidelium Crucis qui est pro conservatione fidelium, quam pro conversione et consumptione infidelium, quamquam etiam propter aquirendam et tenendam terram sanctam et alias multas terras in bono statu pacifico et quieto*, και υποβλήθηκε από τον συγγραφέα, τον Σεπτέμβριο του 1321, στον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ (1316-1334) στην Αβινιόν[12].

Στις *Conditiones* ο Μαρίνος Σανούδος υποστηρίζει την άποψη ότι η Ευρώπη έπρεπε να προβεί στον οικονομικό αποκλεισμό της Αιγύπτου για να εξαναγκάσει τον μαμελούκο σουλτάνο να αποδώσει στους χριστιανούς τους Αγίους Τόπους. Η ιδέα του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου δεν ήταν βέβαια νέα. Προτείνεται και από άλλους θεωρητικούς και η Αγία Έδρα, με παλαιές της διατάξεις, είχε θεσπίσει την απαγόρευση εφοδιασμού των μουσουλμάνων με πολεμικό υλικό. Το ίδιο έτος της απώλειας της Άκρας, ο πάπας Νικόλαος Δ΄ (1288-1292) είχε εκδώσει διάταγμα, που απαγόρευε τη διοχέτευση στις χώρες του σουλτάνου κάθε είδους εμπορευμάτων με σοβαρές ποινές για τους παραβάτες. Με κάποιες ελαφρυντικές τροποποιήσεις ως προς τα είδη των απαγορευμένων εμπορευμάτων, η ίδια απόφαση είχε επικυρωθεί και από τους επόμενους πάπες, Βονιφάτιο Η΄ και Βενέδικτο ΙΑ΄ (1304)[13].

Στις *Conditiones* ο οικονομικός αποκλεισμός της Αιγύπτου παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένη εισήγηση με τέσσερις επιμέρους προτάσεις: 1) Την κατάργηση της Αιγύπτου ως τόπου συγκέντρωσης των προϊόντων των Ινδιών, που προορίζονταν για την Ευρώπη, με την αλλαγή του δρομολογίου μεταφοράς των προϊόντων αυτών από τα λιμάνια του Περσικού κόλπου και τον Ευφράτη στη Συρία

---

[11] MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 54, σημ. 3.

[12] Βλ. παρακάτω, σημ. 26.

[13] HEYD, *Commerce*, τ. 2, 23-26.

και την Αντιόχεια[14]. Η προτίμηση αυτού του δρομολογίου θα στερούσε από τον σουλτάνο τα έσοδα από τους υψηλούς δασμούς, που απέφερε η διακίνηση των ασιατικών εμπορευμάτων από τη χώρα του, με σοβαρές επιπτώσεις στην αιγυπτιακή οικονομία. 2) Τη διακοπή της εισαγωγής στην Ευρώπη αιγυπτιακών αγροτικών προϊόντων και την παράλληλη προώθηση της καλλιέργειας των προϊόντων αυτών σε γειτονικές χριστιανικές χώρες. 3) Τη διακοπή τροφοδοσίας της Αιγύπτου με πρώτες ύλες, που χρησίμευαν για την κατασκευή πολεμικού εξοπλισμού, και με σκλάβους, οι οποίοι θα ενίσχυαν τις αιγυπτιακές στρατιωτικές δυνάμεις. 4) Τον έλεγχο της εφαρμογής των όρων του αποκλεισμού με την εγκατάσταση στη Μεσόγειο μόνιμου στόλου περιφρούρησης (custodia maris) από δέκα γαλέρες υπό την ηγεσία ενός κυβερνήτη (capitaneus), ο οποίος θα διακρινόταν για το ήθος του ως ευσεβής, δίκαιος και ανιδιοτελής χριστιανός και θα είχε τη φιλία και την εμπιστοσύνη των Βενετών, ώστε να μπορεί να εκτελεί το έργο του με την καθοδήγηση και τη συνδρομή τους[15]. Από την περιγραφή των προσόντων του κυβερνήτη γίνεται σαφές ότι ο Μαρίνος Σανούδος ενδιαφερόταν να ανατεθεί η ηγεσία του στόλου περιφρούρησης σε βενετό ναυτικό, ώστε η Βενετία να έχει τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας στην ανατολική Μεσόγειο κατά τη διάρκεια του οικονομικού αποκλεισμού, ο οποίος θα έπληττε εκ των πραγμάτων στο σύνολό τους τις εμπορικές συναλλαγές των ναυτικών πόλεων με τις χώρες του σουλτάνου.

Αναπτύσσοντας τις επιμέρους προτάσεις της εισήγησής του, ο Μαρίνος Σανούδος καταθέτει πλήθος πληροφοριών για τους εμπορικούς δρόμους, τα λιμάνια, τα τελωνεία και τους δασμούς, για τα ποσοστά κέρδους και το κόστος συντήρησης ενός στόλου περιφρούρησης, εξαντλώντας τις γνώσεις που είχε αποκτήσει από τα ταξίδια του και τις εμπορικές του επιχειρήσεις στην ανατολική Μεσόγειο. Ο παράγοντας οικονομία είναι κυρίαρχος στις *Conditiones* και ενδεικτικός για τη μεταλλαγή της σταυροφορίας από ιερό πόλεμο για την ανάκτηση της επίγειας Ιερουσαλήμ σε πολιτικο-οικονομική επιχείρηση.

Τον Δεκέμβριο του 1312, τρία σχεδόν χρόνια μετά την παράδοση των *Conditiones* στον πάπα Κλήμεντα Ε΄, ο Μαρίνος Σανούδος βρίσκεται στην ηγε-

---

[14] Τα προϊόντα των Ινδιών έφθαναν στα λιμάνια της Αιγύπτου και της Παλαιστίνης είτε από το Άντεν, την Ερυθρά θάλασσα και μέσω Αιγύπτου στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια, είτε από τον Περσικό κόλπο, τον Ευφράτη και τη Συρία. Βλ. Heyd, *Commerce*, τ. 1, 7 κ. εξ., σελ. 378 κ. εξ., και τ. 2, 57-64.

[15] *eligatur unus homo diligens et timens deum, bonae famae, sapiens et discretus, largus liberalis, fortis et constans, diligens et operans iustitiam, qui sit pro utilitate boni communis Christianitatis, et plus diligat illud quam proprium; habeatque benevolentiam et amicitiam Venetorum, ut possit cum illis facere facta sua et in eis consilium et auxilium invenire*: *LSFC*, 35. Βλ. και την ανάλυση του περιεχομένου του έργου του Μαρίνου Σανούδου από τον J. Delaville Le Roulx, *ό.π.*, 33-39.

μονία της Αχαΐας, στη Γλαρέντζα, και αρχίζει τη συγγραφή του δεύτερου βιβλίου της σταυροφορικής πραγματείας του για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων, εργασία, που την είχε προγραμματίσει, όπως ο ίδιος δηλώνει, από το 1308[16].

Στο δεύτερο βιβλίο του *LSFC* ο Μαρίνος Σανούδος επανέρχεται στο θέμα του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου, το οποίο έχει ήδη αναπτύξει στο πρώτο, δηλαδή στις *Conditiones*. Εδώ υποστηρίζει ότι η έναρξη της σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων θα πρέπει να γίνει μετά από δύο ώς τρία χρόνια επιτυχούς εφαρμογής των μέτρων του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου, ώστε η χώρα του σουλτάνου να έχει οικονομικά αποδυναμωθεί. Στη συνέχεια, προτείνει δύο διαδοχικές φάσεις για τη σταυροφορία. Πρώτα, μια προκαταρκτική επιχείρηση, *passagium parvum* ή *passagium particolare*, που θα είχε ως στόχο την κατάκτηση της Αιγύπτου. Για την επιχείρηση αυτή συνιστά τη σύσταση με δαπάνες της Αγίας Έδρας μικρού εκστρατευτικού σώματος (από τριακόσιους ιππείς και δεκαπέντε χιλιάδες πεζούς) και στόλου, του οποίου τα πληρώματα θα απαρτίζονταν από βενετούς κυρίως ναύτες. Η σταυροφορία για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων θα έπρεπε να ακολουθήσει μόνο μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου. Για το *passagium generale* ο Μαρίνος Σανούδος θεωρεί απαραίτητο μεγάλο εκστρατευτικό σώμα από χίλιους ώς δύο χιλιάδες ιππείς και σαράντα ώς πενήντα χιλιάδες πεζούς, το οποίο με βάση το νησί Ροζέττα στην είσοδο του λιμανιού της Αλεξάνδρειας θα άρχιζε τις επιθέσεις για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων.

Στο βιβλίο αυτό ο Μαρίνος Σανούδος δεν περιορίζεται μόνο στην πρότασή του για την τακτική οργάνωση της σταυροφορίας, ασχολείται επίσης και με την οικονομική πλευρά της επιχείρησης. Αναφέρεται στα είδη των πλοίων και τη δαπάνη του εξοπλισμού τους, στον αριθμό των ανδρών των πληρωμάτων και τους μισθούς τους, στα είδη, τις ποσότητες και τις τιμές των αναγκαίων τροφίμων, παρέχοντας με τον τρόπο αυτό στους ενδιαφερόμενους μια πλήρη εικόνα για το κόστος της σταυροφορίας, το οποίο δεν ήταν διόλου μικρό· αντίθετα, ήταν τόσο μεγάλο, ώστε και μόνο για τον λόγο αυτό η πραγματοποίησή της να καθίσταται προβληματική[17].

---

[16] *cogitans, disposui componere librum secundum super negotiis Terrae Sanctae, currente anni a Nativitate Domini MCCCVIII mense decembris; qui subditur, et est ad confirmationem et robur primi libri supradicti de ostendendo modum et viam quibus recuperari poterit Terra Sancta, ad Dei laudem et Ecclesiae Suae Sanctae ad Vestrae Sanctitatis honorem, quem scribere coepi anno Domini nostri Jesu Christi MCCCXII mense decembris, Clarentiae. LSFC*, 34.

[17] Βλ. την εκτίμηση των οικονομικών δεδομένων του σταυροφορικού σχεδίου του Μαρίνου Σανούδου από τον Fr. CARDINI, I costi della crociata. L'aspetto economico del progetto di Marino Sanudo il Vecchio [1312-1321], *Studi in memoria di Federigo Melis* 2, Νεάπολη 1978, 179-210, όπου ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το συνολικό κόστος της σταυροφορικής επιχείρησης θα πρέπει να ανερχόταν σε 2.100.000 φιορίνια.

Στόχος του τρίτου βιβλίου του έργου του Μαρίνου Σανούδου ήταν να προτείνει στους χριστιανούς τον τρόπο διοίκησης των Αγίων Τόπων μετά την ανάκτησή τους. Το βιβλίο αυτό γράφηκε δύο φορές. Η πρώτη του σύνθεση έγινε μεταξύ των ετών 1318 και 1321 και περιλάμβανε δώδεκα μέρη. Τα πρώτα έντεκα περιείχαν την ιστορία των Αγίων Τόπων από την εποχή της διασποράς των τριών γιων του Νώε ώς το 1307, ενώ το δωδέκατο αφορούσε τον ασφαλή τρόπο διοίκησης των Αγίων Τόπων. Στη δεύτερη σύνθεση, που θεωρείται ότι έγινε μεταξύ των ετών 1321 και 1323[18], ο Μαρίνος Σανούδος προσέθεσε δύο ακόμη μέρη στην αρχή και ενέταξε ένα τρίτο μεταξύ των αρχικών μερών έντεκα και δώδεκα, το οποίο με τη νέα μορφή είναι το δέκατο τέταρτο και περιέχει αποκλειστικά γεωγραφικές πληροφορίες για την Αίγυπτο και τους Αγίους Τόπους. Και είναι ενδιαφέρον ότι ο Μαρίνος Σανούδος στη σταυροφορική του πραγματεία, μετά τον προσδιορισμό των στόχων και τον οικονομικό προϋπολογισμό της σταυροφορίας, θεώρησε απαραίτητη την παράθεση της ιστορικής αυτής επιτομής, καλώντας με τον τρόπο αυτό τους αναγνώστες του να συνδέσουν την προοπτική της ανάκτησης των Αγίων Τόπων με το παρελθόν και την ιστορία της περιοχής.

Στις αρχές του 1321 το *LSFC* είχε ολοκληρωθεί και ο Μαρίνος Σανούδος προετοιμάσθηκε για το ταξίδι του στην Αβινιόν. Επιβιβάσθηκε σε γαλέρα του βενετικού εμπορικού στόλου, που αναχωρούσε τον μήνα Μάρτιο[19] με προορισμό το λιμάνι της Μπρυζ στη Φλάνδρα[20], και από εκεί διαμέσου της Γαλλίας έφθασε στην Αβινιόν, τον Σεπτέμβριο, έξι, δηλαδή, μήνες μετά την αναχώρησή του από τη Βενετία. Το μακροχρόνιο ταξίδι του, που είχε τελικό προορισμό την Αβινιόν, είχε, πιθανότατα, και χαρακτήρα εμπορικό. Από το 1319 οι εμπορικές σχέσεις της Βενετίας με την Προβηγκία και τη Φλάνδρα είχαν διαταραχθεί και η χερσαία εμπορική οδός από τη Βενετία στην Προβηγκία και από εκεί πάλι διά ξηράς ώς την Μπρυζ είχε κλείσει για τους βενετούς εμπορευόμενους. Η βενετική κυβέρνηση, επιθυμώντας να διατηρήσει την κανονική διά θαλάσσης διακίνηση του εμπορίου της με τις χώρες αυτές, έστειλε με τον εμπορικό στόλο, με τον οποίο αναχώρησε, τον Μάρτιο του 1321, και ο Μαρίνος Σανούδος, πρέσβη της για να διαπραγματευθεί με τους κόμητες της Φλάνδρας τη σύναψη σχετικής συμφωνίας[21].

---

[18] E. SIMONSFELD, Intorno a Marino Sanuto il Vecchio, *Archivio Veneto* 24 (1882) 261.

[19] Για τις αναχωρήσεις των βενετικών εμπορικών στόλων, βλ. Fr. C. LANE, Rhythm and Rapidity of Turnover in Venetian Trade of the Fifteenth Century, στο: *Venice and History: The collected papers of Frederic C. Lane*, Βαλτιμόρη 1966, 110-111, σημ. 3.

[20] *Iam ego praesens capitulum consumaveram, et ecce per mare de Venetiis ad portum Clusae in Flandriam, cum galeis armatis veniens, ibi afide dignis accepi, et pro parte oculis meis vidi, quod maritima Alemaniae, in qua dictus portus existit, valde nostrae maritimae Venetae est conformis*: *LSFC*, 72.

[21] R. CESSI Le relazioni commerciali tra Venezia e le Fiandre, στο: *Politica ed economia di Venezia nel trecento*, Ρώμη 1952, 95-96.

Όταν ο Μαρίνος Σανούδος ήταν στην Μπρυζ και πριν να ξεκινήσει την κάθοδό του προς τη νότια Γαλλία και την Αβινιόν είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί τα λιμάνια της Βαλτικής θάλασσας, Αμβούργο, Λυβέκη, Βίσμαρ, Ροστόκ, Στράλσουντ, Γκράιφσβαλντ και Στεττίνο[22]. Η επίσκεψη των γερμανικών εδαφών, μολονότι σύντομη, του έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίσει τις φυσικές ικανότητες των γερμανών νέων, την επιδεξιότητά τους στον χειρισμό των όπλων, τις επιδόσεις τους στη θάλασσα και στην εξόρυξη της γης, την οικονομική τους ευμάρεια, προσόντα που, κατά την εκτίμησή του, καθιστούσαν ευκταία τη συμμετοχή τους μαζί με τους Βενετούς στην επιχείρηση για την κατάκτηση της Αιγύπτου[23].

Τις εντυπώσεις του από το ταξίδι στη Βόρεια θάλασσα ο Μαρίνος Σανούδος έσπευσε να τις καταγράψει στα περιθώρια των χειρογράφων του έργου του και, όπως αποδεικνύει η μελέτη της χειρόγραφης παράδοσης του *LSFC*, η καταγραφή τους έγινε είτε πριν από την παρουσίαση του βιβλίου στον πάπα είτε κατά τη διάρκεια της παραμονής του Μαρίνου Σανούδου στην παπική αυλή[24].

Η παρουσίαση του *LSFC* στον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ στην Αβινιόν έγινε στις 24 Σεπτεμβρίου 1321. Την ημέρα αυτή ο Μαρίνος Σανούδος έδωσε στον πάπα δύο αντίγραφα του βιβλίου του, το ένα δεμένο με κόκκινο δέρμα και το άλλο με κίτρινο, μαζί με τέσσερις χάρτες, έναν χάρτη της Μεσογείου, έναν χάρτη του κόσμου (mappa mundi), έναν των Αγίων Τόπων και έναν της Αιγύπτου[25]. Την επίσημη παράδοση του *LSFC* ακολούθησε η εξέταση του βιβλίου από τετραμελή επιτροπή, η οποία αποφάνθηκε ευνοϊκά για το περιεχόμενό του, και ο Μαρίνος Σανούδος δέχθηκε πρόσκληση του πάπα να παραμείνει για ένα διάστημα στην Αβινιόν ως φιλοξενούμενος. Ο ίδιος, αργότερα, αναφέρεται στη διαμονή του στην Αβινιόν, που διήρκεσε δεκατέσσερις μήνες, δηλαδή από τον Σεπτέμβριο 1321 ώς τον Νοέμβριο 1322, και του έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσει τους καρ-

---

[22] *Sunt autem in Holsatia et in Sclavia, ubi personaliter affui, notabiles multae terrae, iuxta glumina aut stagna multis pinguibus habitatoribus affluentes: Amburg, scilicet, Lubec, Visinar, Rostoc, Xundus, Guspinal, Sectin*: *LSFC*, 72.

[23] *iuvenique illius terrae indigenas fore fortissimos, et in armis strenuos, plerosque eorum marinarios, aliosque ad terram fodiendam, quorum usus satis necessarius existit, industrios atque aptos, et alias pecunia abundantes; et quod laudabilius est, devotionem habere per maximam ad negotia Terrae Sanctae: Qui ut credo ad recuperationem terrae Aegypti cum Venetis convenirent*: *LSFC*, 72.

[24] FRANKFORT, *Marin Sanudo Torsello*, 105-106 και σημ. 99.

[25] *Anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo primo, die XXIV mensis Septembris, ego Marinus Sanutus dictus Torsellus de Venetiis, gratiam Dei praeviam, introitum habui ad sanctissimum papam, cuius Sanctitati duos libros super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione fidelium praesentavi: quorum unus coopertus erat de rubeo, alter de croceo. Eidem etiam praesentavi quatuor mappas mundi: Unam de mari Mediterraneo; Secundam, de mari et de terra; Tertiam, de terra sancta; Quartam vero, de terra Aegypti*: *LSFC*, 1. Η σκηνή της παράδοσης διασώζεται σε μικρογραφία του Cod. Vat. lat. 2972, πρβλ. A. GUINATO, *Fr. Paolino da Venezia O.F.M., vescovo di Pozzuoli (†1344)* [Studi e Testi Francescani], Ρώμη 1951, 34, σημ. 39.

διναλίους της παπικής αυλής και να συναντηθεί επανειλημμένα με τον βασιλιά της Νεάπολης και επικυρίαρχο ηγεμόνα μεγάλου μέρους των λατινοκρατούμενων περιοχών της Ρωμανίας, Ροβέρτο Ανδεγαυό[26].

Μεταξύ των προσώπων που ο Μαρίνος Σανούδος συνάντησε στην Αβινιόν και συνδέθηκε φιλικά μαζί τους ήταν ο μινορίτης μοναχός Παολίνο (Paolino da Venezia) και ο καταλανός ιεραπόστολος και μετέπειτα επίσκοπος του Καφά, Ιερώνυμος. Όταν ο Μαρίνος Σανούδος γνώρισε για πρώτη φορά στη Βενετία τον συμπατριώτη του Παολίνο, ο τελευταίος είχε ήδη διακριθεί για τις διπλωματικές του ικανότητες, κατά τη ρύθμιση υποθέσεων μεταξύ της Βενετίας και του βασιλείου της Νεάπολης. Στην παπική αυλή της Αβινιόν ο Παολίνο είχε, πιθανότατα, γίνει δεκτός με σύσταση του Ροβέρτου Ανδεγαυού και ο πάπας, στη συνέχεια, του εμπιστεύθηκε διπλωματικές αποστολές, τις οποίες ο βενετός μινορίτης έφερε σε πέρας με επιτυχία. Το 1321, ο Παολίνο ήταν ένα από τα τέσσερα μέλη της επιτροπής που εξέτασε το *LSFC*, το 1324, έγινε επίσκοπος Πουτεόλων και το 1344 πέθανε[27]. Ο Μαρίνος Σανούδος διατήρησε φιλικές σχέσεις με τον διακεκριμένο κληρικό και διπλωμάτη, όπως φαίνεται από επιστολές που απηύθυνε λίγο αργότερα στον επίσκοπο, με τις οποίες του ζητούσε να ασκήσει την επιρροή του στον βασιλιά της Νεάπολης και τον πάπα, ώστε να ενδιαφερθούν για την προστασία της Ρωμανίας από την τουρκική επέκταση.

Η φιλική σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ του Μαρίνου Σανούδου και του επισκόπου του Καφά, Ιερώνυμου, βασίσθηκε στο κοινό τους ενδιαφέρον για την υπόθεση της σταυροφορίας και της ένωσης των Εκκλησιών. Ο Ιερώνυμος, από το 1300, είχε παραμείνει για αρκετό χρονικό διάστημα στην Ασία ως ιεραπόστολος στην επικράτεια των Μογγόλων. Το 1317, έγινε επίσκοπος του Καφά και από τη θέση αυτή είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί την Κωνσταντινούπολη και το Πέραν και να συναντηθεί με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1282-1328). Το 1318, επέστρεψε για λίγο στην Αβινιόν, όπου και επανήλθε, το 1321, για να παραμείνει ώς την άνοιξη του 1322, διάστημα κατά το οποίο γνωρίσθηκε με τον Μαρίνο Σανούδο. Μια νέα επίσκεψή του στην Αβινιόν τοποθε-

---

[26] *Ego fui in curia domini nostri summi pontificis Advinioni, et eidem praesentavi quoddam opus de quo reverendae paternitati vestrae misi prologum et rubricas, quod intitulatur liber secretorum fidelium crucis ... In qua quidem steti circa menses XIIII. ad petitionem et praeceptum eius, ed ab ipso recepi curialitatem et honorem, et a propinquis eiusdem et a pluribus cardinalibus curiae, et maxime a serenissimo Jerusalem et Siciliae rege, cum quo sui gratia multotiens fui*: SANUDO K (2), 787.

[27] Για τη διπλωματική σταδιοδρομία και το συγγραφικό έργο του Παολίνο da Venezia, βλ. A. GUINATO, *ό.π.*, 27-60· G. GOLUBOVICH, *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Franciscano*, τ. 2, Φλωρεντία 1913, 74-104· G. CRACCO, La cultura giuridico-politica nella Venezia della "serrata", στο: *Storia della cultura veneta*, έκδ. NERI POZZA, τ. 2, Vicenza 1975-1976, 255-261.

τείται στον Απρίλιο του 1324, εποχή κατά την οποία ο Ανδρόνικος Β΄ είχε αρχίσει συζητήσεις για την ένωση της ορθόδοξης με την καθολική Εκκλησία με τον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ και τον βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο Δ΄ και ο Ιερώνυμος ήταν, πιθανότατα, ο κομιστής των προτάσεων του βυζαντινού αυτοκράτορα στην παπική αυλή. Κατά το ταξίδι της επιστροφής του στην Κωνσταντινούπολη, ο Ιερώνυμος φιλοξενήθηκε, τον Δεκέμβριο του 1324, στη Βενετία από τον Μαρίνο Σανούδο, ο οποίος και του εμπιστεύθηκε επιστολή του προς τον Ανδρόνικο Β΄[28]. Στην επιστολή αυτή, Β (7), ο Μαρίνος Σανούδος θα ενθαρρύνει την πρωτοβουλία του αυτοκράτορα και θα εγγράψει στη σταυροφορική του στρατηγική τη θέση ότι η άρση του εκκλησιαστικού σχίσματος και η σταυροφορία θα πρέπει να νοούνται ως ενιαίος στόχος και ότι η ένωση των Εκκλησιών αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα για τη σταυροφορία και ύψιστο αγαθό για τον χριστιανικό κόσμο[29].

Κατά τη διάρκεια της διαμονής του στην Αβινιόν ο Μαρίνος Σανούδος διαπίστωσε ότι το ενδιαφέρον του πάπα ήταν την εποχή αυτή επικεντρωμένο στη διάσωση της Μικρής Αρμενίας και της Κύπρου. Η προτεραιότητα που είχε δοθεί στην προστασία της Μικρής Αρμενίας, η οποία ήταν φόρου υποτελής στους Μογγόλους και εκτεθειμένη στις επιθέσεις κυρίως των Μαμελούκων της Αιγύπτου αλλά και των Τούρκων της Μικράς Ασίας[30], οφειλόταν στην τεράστια στρατηγική και εμπορική σημασία, που είχε αποκτήσει το χριστιανικό αυτό βασίλειο της νοτιοανατολικής Μεσογείου μετά την απώλεια της φραγκικής Συρίας και την κατάκτηση της Άκρας από τον αιγύπτιο σουλτάνο. Στο εξής, η Μικρή Αρμενία αποτελούσε τη μόνη δυνατή πρόσβαση από τη νοτιοανατολική Μεσόγειο στην κεντρική Ασία για το εμπόριο, που διεξαγόταν μεταξύ της δυτικής Ευρώπης και της απέραντης επικράτειας των Μογγόλων. Το πάντοτε πολυσύχναστο λιμάνι Αιγές (Αγιάς, Lajazzo) είχε καταστεί το μόνο που μπορούσαν να προσεγγίζουν οι δυτικοευρωπαίοι έμποροι χωρίς να παραβαίνουν τις απαγορευτικές διατάξεις της Αγίας Έδρας, οι οποίες ίσχυαν για όλα τα υπόλοιπα λιμάνια, που είχαν πια

---

[28] Laiou, *Andronicus II*, 322, πρβλ. Golubovich, *ό.π.*, τ. 3, Φλωρεντία 1919, 38-48, 53-57.

[29] *cognoscens quod Ecclesiarum unio est complementum passagii Terrae Sanctae. Nec scio majus bonum posse fieri in hoc mundo quam Ecclesias reunire*: Sanudo Β(7) 299.

[30] Χαρακτηριστική περιγραφή της Μικρής Αρμενίας και των εχθρών που την περιέβαλλαν παραδίδεται από τον Μαρίνο Σανούδο στο *LSFC*, 32: *regnum vestrorum fidelium Armenorum, quod in dentibus quatuor ferarum jacet. Ab una parte infra terram habet Leonem: scilicet Tartaros, quibus rex Armeniae reddit magnum tributum. Ab alia parte habet Pardum: videlicet Soldanum, qui quotidie dissipat christianos et regnum. A tertia parte habet Lupum: scilicet Turchos, qui destruunt dominium et regnum. A quarta parte habet Serpentem: videlicet cursarios maris nostri, qui quotidie rodunt ossa ipsorum christianorum de Armenia*· ο συγγραφέας εδώ παρουσιάζει τη Μικρή Αρμενία ως πρόσωπο που απειλείται από τέσσερα άγρια θηρία: από ένα λιοντάρι, δηλαδή τους Τατάρους, από έναν πάνθηρα, δηλαδή τον αιγύπτιο σουλτάνο, από έναν λύκο, δηλαδή τους Τούρκους, και από έναν όφι, δηλαδή τους κουρσάρους που τη λήστευαν από τη θάλασσα.

κατακτηθεί από τους μουσουλμάνους. Και ακόμη η Μικρή Αρμενία είχε απομείνει η μόνη χριστιανική χώρα στην Ασία, που μπορούσε να χρησιμεύσει στους σταυροφόρους ως βάση επιχειρήσεων εναντίον της Παλαιστίνης. Έτσι, όταν τον Ιούλιο του 1322 επιδρομή των Μαμελούκων κατά της Μικρής Αρμενίας προξένησε μεγάλη καταστροφή στο λιμάνι των Αιγών και το επόμενο έτος, 1323, οι Αρμένιοι προσχώρησαν στην καθολική Εκκλησία[31], ο προκαθήμενος της Αγίας Έδρας ανησύχησε σοβαρά για την τύχη της χώρας και θεώρησε τον εαυτό του κατεξοχήν υπεύθυνο για την προστασία των κατοίκων της. Ανάλογη ανησυχία για την τύχη της Μικρής Αρμενίας και της γειτονικής Κύπρου, η οποία χρησίμευε ως καταφύγιο για τους Αρμένιους πρόσφυγες και για τον λόγο αυτό επέσυρε την εκδικητικότητα του σουλτάνου, εκδηλώθηκε και από τον νεοεκλεγέντα βασιλιά της Γαλλίας, Κάρολο Δ΄ (1322-1328). Ο γάλλος μονάρχης αμέσως μετά την αναγόρευσή του άρχισε συνομιλίες με τον πάπα για την προετοιμασία σταυροφορικής επιχείρησης εναντίον των Μαμελούκων[32].

Ο σχεδιασμός της σταυροφορίας στο Παρίσι κίνησε το ενδιαφέρον του Μαρίνου Σανούδου, ο οποίος, τον Νοέμβριο του 1322, εγκατέλειψε την Αβινιόν και πήγε στη γαλλική πρωτεύουσα. Εκεί, παρέδωσε αντίγραφο της σταυροφορικής του πραγματείας και των χαρτών του στον γάλλο βασιλιά[33]. Ενδιαφέρουσα είναι η αφιέρωση του συγγραφέα στο βιβλίο που δώρισε στον Κάρολο Δ΄. Σύμφωνα με το περιεχόμενό της ο Μαρίνος Σανούδος συνιστά στον γάλλο σταυροφόρο ηγεμόνα να ακολουθήσει τις οδηγίες για τη σταυροφορία, που περιέχονται στο έργο του, γιατί με τον τρόπο αυτό η κυριαρχία του κόσμου και η κατάκτηση του Παραδείσου θα γίνει γι' αυτόν εγχείρημα ευκολότερο από εκείνο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο οποίος είχε καταστεί Κύριος του κόσμου[34]. Η αφιέρωση είναι φανερό ότι απηχεί τις ιδέες του Πέτρου Ντυμπουά για την οικουμενική κυριαρχία του γάλλου μονάρχη και ότι ο Μαρίνος Σανούδος αναφέρεται σε αυτές για να κάνει ελκυστικό το έργο του στον βασιλιά.

Στο Παρίσι ο Μαρίνος Σανούδος πήρε μέρος σε συνέλευση που έγινε περί τα τέλη Ιανουαρίου 1323 και στην οποία, εκτός από τον γάλλο ηγεμόνα, παρευ-

---

[31] Fr. TOURNEBIZE, *Histoire politique et religieuse de l'Arménie*, Παρίσι 1900, 648.

[32] N. J. HOUSLEY, The Franco-Papal Crusade Negotiations of 1322-23, *Papers of the British School at Rome* 48 (1980) 66-185, όπου μνημονεύονται οι επιστολές του Ιωάννη ΚΒ΄ προς τον Κάρολο Δ΄ για την προετοιμασία του *primum passagium* LAIOU, *Andronicus II*, 316.

[33] *Sed considerans quomodo facta Italiae procedebant recessi de curia et ivi ad serenissimum regem Franciae Karolum, cui librum etiam praesentavi cum pluribus mappis mundi, quae sunt plurimum ostensivae de eis quae reperiuntur in libro*: SANUDO K (2), 787-788.

[34] *Et dict que ce seroit plus legere chose a vostre hault Maiesté d'avoir la Seigneurie du monde, et gagner Paradis, que ne fu à Alexandre, qui fu Sire du monde: en suivant l'ordonnance et la maniere que cy après s'ensuit*: *LSFC*, 5.

ρίσκονταν ο θείος του Κάρολος ντε Βαλουά, γάλλοι κληρικοί και ευγενείς, ο βασιλιάς της Νεάπολης Ροβέρτος Ανδεγαυός, καθώς και πρέσβεις του βασιλιά της Μικρής Αρμενίας[35]. Η συνέλευση συζήτησε οργανωτικά και τεχνικά θέματα της σταυροφορικής επιχείρησης, που θα περιλάμβανε τρεις διαδοχικές φάσεις. Η πρώτη φάση, *primum passagium*, αποφασίσθηκε να αρχίσει αμέσως, τον προσεχή Μάιο, με την αποστολή στόλου από είκοσι γαλέρες, δύο μεταγωγικά πλοία και τέσσερα άλλα για τη μεταφορά των αλόγων, υπό την ηγεσία του Αμωρύ της Ναρβόννας (Amaury de Narbonne) και του ναύαρχου Βερεγγάριου Μπλαν (Bérenger Blanc). Σκοπός του στόλου αυτού θα ήταν η παρεμπόδιση των χριστιανών εμπόρων να μεταφέρουν πολεμικό υλικό και σκλάβους στην Αίγυπτο, καθώς επίσης και των αιγυπτιακών πλοίων να επιτίθενται στην Κύπρο, παρακωλύοντας το εμπόριο και τις επικοινωνίες της. Το επόμενο έτος, το 1324, θα ακολουθούσε η δεύτερη φάση της επιχείρησης, δηλαδή ένα *passagium particolare* από χίλιους ιππείς με επικεφαλής τον κόμη του Κλερμόν, Λουδοβίκο, και τον κονόσταυλο Γκωτιέ ντε Σατιγιόν (Gautier de Châtillion). Το 1325, θα γινόταν το *passagium generale* υπό την ηγεσία είτε του Κάρολου Δ΄ είτε του Κάρολου ντε Βαλουά. Τα έξοδα, τέλος, της επιχείρησης θα καλύπτονταν κυρίως από τους εκκλησιαστικούς φόρους[36].

Όμως, παρά τις διαβουλεύσεις και τις συνεννοήσεις μεταξύ Αβινιόν και Παρισιού η επιχείρηση για τη διάσωση της Μικρής Αρμενίας και της Κύπρου δεν ξεπέρασε ποτέ το στάδιο του σχεδιασμού. Διαφωνίες εκ μέρους των καρδιναλίων για τη χρησιμότητα του *primum passagium*, αν οι επόμενες δύο φάσεις της επιχείρησης δεν ακολουθούσαν κανονικά, η επιμονή του γάλλου βασιλιά να χρηματοδοτηθεί η όλη επιχείρηση αποκλειστικά από την Εκκλησία, η στροφή του ενδιαφέροντος του πάπα στην ιταλική και γερμανική του πολιτική, στην οποία ο Ιωάννης ΚΒ΄ επεδίωξε να αναμείξει και τον Κάρολο Δ΄, προτείνοντας ως δέλεαρ στον γάλλο μονάρχη το γερμανικό αυτοκρατορικό στέμμα, προβλήματα, τέλος, στις γαλλοαγγλικές σχέσεις ανέστειλαν την πραγματοποίησή της. Μόνο μερικά χρόνια αργότερα το ζήτημα της σταυροφορίας θα επανέλθει προς συζήτηση μεταξύ της γαλλικής βασιλικής αυλής και της Αγίας Έδρας, με πρωτοβουλία του Φίλιππου Ϛ΄ ντε Βαλουά (1328-1346).

Ο Μαρίνος Σανούδος, μετά τη ματαίωση των σταυροφορικών σχεδίων του Κάρολου Δ΄ και αφού παρέμεινε έξι μήνες συνολικά στη γαλλική βασιλική αυλή, όπου γνωρίσθηκε και συζήτησε με πολλούς γάλλους ευγενείς και κληρικούς και δώρισε αντίγραφο του βιβλίου και των χαρτών του στον Λουδοβίκο του

---

[35] Laiou, *Andronicus II*, 316.

[36] Housley, ό.π., 171 κ. εξ. και C. J. Tyerman, Marino Sanudo Torsello and the lost Crusade: Lobbying in the Fourteenth Century, *Transactions of the Royal Historical Society* 32 (1982) 62-63.

Κλερμόν[37] και τον επίσκοπο της Μαντ, Γουλιέλμο Ντυράν[38], εγκατέλειψε το Παρίσι και επέστρεψε στη Βενετία, περί το θέρος του 1323[39].

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την έναρξη της συγγραφής του *LSFC* ώς την επιστροφή του Μαρίνου Σανούδου από το Παρίσι στη Βενετία, η βενετική κυβέρνηση, εκτός από τη συμμετοχή της στα σταυροφορικά σχέδια του γάλλου πρίγκιπα Κάρολου ντε Βαλουά για την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1306-1308), που εμφανώς εντάσσονταν στο πρόγραμμα του Πέτρου Ντυμπουά για την οικουμενική κυριαρχία του γάλλου μονάρχη και τα οποία δεν ολοκληρώθηκαν, είχε ενδιαφερθεί να συνάψει φιλικές σχέσεις με τους μουσουλμάνους ηγεμόνες των χωρών της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Το 1302, λίγα δηλαδή χρόνια μετά την απώλεια της Άκρας, συνήψε συνθήκη με τον αιγύπτιο σουλτάνο, σύμφωνα με την οποία ανανεώθηκαν παλαιότερα προνόμια των Βενετών στην Αίγυπτο[40], κατοχυρώθηκε η ατέλεια του βενετικού εμπορίου και επετράπη η εγκατάσταση στην Αλεξάνδρεια προξενικής αρχής (consul) για τη ρύθμιση των υποθέσεων της εκεί βενετικής παροικίας[41]. Το 1304, χορηγήθηκε άδεια στους Βενετούς να εμπορεύονται με ασφάλεια στη Συρία και να επισκέπτονται τους Αγίους Τόπους[42], ενώ τα έτη 1305 και 1317 συνήφθησαν συνθήκες μεταξύ της Βενετίας και του ηγεμόνα της Τυνησίας[43].

Με βάση τις συνθήκες αυτές και αγνοώντας τον οικονομικό αποκλεισμό του μουσουλμανικού κόσμου, που είχε επιβληθεί από την Αγία Έδρα με αυστηρότατες κυρώσεις για τους παραβάτες, οι Βενετοί συνέχισαν χωρίς διακοπή να εμπορεύονται στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Η καταβολή στα εκκλησιαστικά ταμεία υψηλότατων αποζημιώσεων και ο αφορισμός, που καθορίσθηκαν από τον πάπα Κλήμεντα Ε΄, το 1308[44], ως ποινή για όσους μετέφεραν στις μουσουλμανικές χώρες πολεμικό υλικό και οποιαδήποτε άλλα εμπορεύματα, δεν ανέστειλαν τις εμπορικές συναλλαγές των Βενετών με τους μουσουλμάνους. Οι επανειλημμένες

---

[37] *postquam praesentaveram librum Fidelium Crucis et mappas mundi domino regi Franciae, immediate acceleravi ad domum domini Lodovici Claremontis, eidem praesentans mappas mundi et quaedam alia de negotiis supradictis*: SANUDO B (4), 296.

[38] *Episcopo Mematensi ... Marinus Sanutus dictus Torsellus ... qui dedit domino regi Franciae et sibi librum Secretorum Fidelium Crucis et mappas mundi*: SANUDO B (4), 294. Ο επίσκοπος της Μεντ ήταν πρόσωπο της εμπιστοσύνης του γάλλου βασιλιά και, όπως ο Μαρίνος Σανούδος, συγγραφέας σταυροφορικής πραγματείας. Για το πρόσωπο αυτό και το έργο του, βλ. ΑΤΙΥΑ, *Crusade*, 68-71.

[39] *Et cum circa VI menses extiterim in regno illo et in curia sua maxima et cum principibus baronibus et praelatis regni illius, et quod potuerim fecerim, cogitavi recedere*: SANUDO K (2), 788.

[40] *DVL*, αρ. 4, 5.

[41] HEYD, *Commerce*, τ. 2, 37-39.

[42] *DVL*, αρ. 17, πρβλ. HEYD, *Commerce*, τ. 2, 40-41.

[43] *DVL*, αρ. 20.

[44] *DVL*, αρ. 39.

παραβάσεις συνεχίσθηκαν και, όταν, το 1322, ο πάπας Ιωάννης ΚΒ΄ διόρισε ειδική εκκλησιαστική επιτροπή για τον έλεγχο των παραβατών και την είσπραξη των αποζημιώσεων[45], οι Βενετοί διαμαρτυρήθηκαν έντονα. Κατήγγειλαν την επιτροπή για υπέρβαση εξουσίας κατά την άσκηση του καθήκοντός της[46] και, το 1324, πέτυχαν την ανάκλησή της και τον διορισμό από τον πάπα του αρχιεπισκόπου της Ραβέννας, Αλμέριχου, ως επιτρόπου για την εξέταση των αντιδικιών, που είχαν ανακύψει μεταξύ των παραβατών και της επιτροπής[47]. Εξαιτίας, ωστόσο, της παρουσίας της επιτροπής ελέγχου στη Βενετία η βενετική κυβέρνηση αναγκάσθηκε να εκδώσει για πρώτη φορά, το 1323, απόφαση που απαγόρευε με τρόπο γενικό στους πολίτες της να εμπορεύονται στην Αίγυπτο και στις άλλες μουσουλμανικές χώρες[48].

Η σταυροφορική πρόταση του Μαρίνου Σανούδου για την κατάκτηση της Αιγύπτου και η δράση του στην Αβινιόν και το Παρίσι δεν φαίνονται να συμβαδίζουν με την τακτική, που ακολουθούσε η Βενετία στις σχέσεις της με τον μουσουλμανικό κόσμο στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Και πρέπει να σημειωθεί ότι ο Μαρίνος Σανούδος φροντίζει ο ίδιος να διευκρινίσει ότι ενεργεί ως ιδιώτης και όχι ως εκπρόσωπος της πατρίδας του. Στον πρόλογο του *LSFC*, που κατέθεσε στην παπική αυλή, δηλώνει ότι έγραψε τη σταυροφορική του πραγματεία με δική του αποκλειστικά πρωτοβουλία και όχι ως εντολοδόχος κάποιου ηγεμόνα ή κάποιας πολιτείας[49]. Και, ακόμη, σε επιστολή του του έτους 1326 προς τον βασιλιά της Μικρής Αρμενίας Λέοντα Ε΄, όπου αναφέρεται στα ταξίδια που είχε κάνει στην Αβινιόν και το Παρίσι, φροντίζει να υπογραμμίσει τον ιδιωτικό χαρακτήρα των διαβημάτων του, σημειώνοντας ότι τα ταξίδια αυτά έγιναν με δικά του έξοδα και με προσωπικό του σωματικό κάματο[50].

Η ανεξάρτητη αυτή στάση του βενετού θεωρητικού της σταυροφορίας δεν αποκλίνει στην ουσία από το ευρύτερο πλαίσιο της βενετικής πολιτικής. Προφανώς, η βενετική κυβέρνηση δεν έκρινε εφικτή ή άμεσα συμφέρουσα μια μεγάλη σταυροφορική επιχείρηση εναντίον των μουσουλμάνων της Αιγύπτου· η προ-

---

[45] *Commemoriali*, τ. 1, 243, 245, 246, 250, αρ. 330, 340, 342, 360.

[46] *Commemoriali*, τ. 1, 250, αρ. 361.

[47] *Commemoriali*, τ. 1, 260-261, αρ. 415, πρβλ. Heyd, *Commerce*, τ. 2, 42-43.

[48] G. M. Thomas, Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350, *Abhandlungen der k. bayer. Akademie der W.* I. Cl. XIV, Bd. I, 165-224, ιδιαίτερα σελ. 215 [ανατ. Μόναχο 1877, 1-60]· πρβλ. Heyd, *Commerce*, τ. 2, 43.

[49] *Non enim a rege seu principe vel communitate seu alia quavis speciali persona sum directus, sed a sola libera voluntate: LSFC*, 2.

[50] *meis expensis personalibus, cum magnis laboribus corporalibus, dominum summum pontificem ac cardinales, dominum etiam regem Franciae et sui digni consilii comites et barones, ac dominum comitum Hannoniae visitavi*: Sanudo B (6), 298.

οπτική, όμως, της κατάκτησης της χώρας του σουλτάνου και της επέκτασης της βενετικής κυριαρχίας στην Ερυθρά θάλασσα, που θα της εξασφάλιζε τον πλήρη έλεγχο στο εμπόριο των Ινδιών και την αύξηση της ισχύος και του κύρους της στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, αποτελούσε πρόκληση, η οποία στο επίπεδο του θεωρητικού σχεδιασμού δεν δημιουργούσε δεσμεύσεις, ενώ διευκρίνιζε το στίγμα των φιλοδοξιών της Βενετίας για τη θέση που επεδίωκε να κατακτήσει στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Με τις ανεπίσημες, εξάλλου, επισκέψεις του στις αυλές των ευρωπαίων ηγεμόνων, όπου παρουσίαζε το βιβλίο του και συζητούσε θέματα οργανωτικά και τεχνικά της σταυροφορικής επιχείρησης, ο Μαρίνος Σανούδος υπενθύμιζε στους σταυροφόρους ηγέτες ότι για την επιτυχή οργάνωση και πραγματοποίηση της σταυροφορίας η άποψη της Βενετίας σε ό,τι αφορά το οικονομικοτεχνικό μέρος της επιχείρησης έπρεπε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και ότι η συνεργασία μαζί της ήταν σε κάθε περίπωση απαραίτητη.

Η επιστροφή του Μαρίνου Σανούδου στην πατρίδα του συμπίπτει χρονικά με την εκδήλωση σοβαρής ανησυχίας εκ μέρους της Βενετίας για τα προβλήματα που δημιουργούσαν στο Αιγαίο οι Τούρκοι της Μικράς Ασίας σε συνεργασία με τους Καταλανούς του δουκάτου της Αθήνας. Το ζήτημα αυτό θα απασχολήσει, κατά την προσεχή δεκαετία, τη Βενετία, η οποία θα προσπαθήσει να το αντιμετωπίσει, επικαλούμενη και τη βοήθεια των σταυροφορικών δυνάμεων· ο Μαρίνος Σανούδος θα δραστηριοποιηθεί ως πολιτικός και διπλωμάτης προς την ίδια κατεύθυνση και θα εντάξει την επίλυσή του στη σταυροφορική του πρόταση για την κατάκτηση της Αιγύπτου.

Η προώθηση, από τις αρχές ήδη του 14ου αιώνα, των Οθωμανών Τούρκων στο βόρειο τμήμα της Μικράς Ασίας, στη βυζαντινή Βιθυνία, και η εγκατάσταση των τουρκομανικών εμιράτων, Καρασή, Σαρουχάν, Αϊδινίου και Μεντεσέ στο δυτικό της τμήμα, στη Μυσία, τη Λυδία, την Ιωνία και την Καρία αντίστοιχα[51], δεν είχαν απασχολήσει, ώς το τέλος περίπου της δεύτερης δεκαετίας του 1300, τη Βενετία, στο μέτρο που η εξέλιξη αυτή του μουσουλμανικού κόσμου στην ανατολική Μεσόγειο δεν έβλαπτε τα εμπορικά της συμφέροντα και δεν απειλούσε τις κτήσεις της. Ειδικά μάλιστα με το εμιράτο του Μεντεσέ οι Βενετοί είχαν συνάψει, από τα τέλη περίπου του 13ου αιώνα, στενές εμπορικές σχέσεις[52]. Οι καλές,

---

[51] Για τον σχηματισμό των τουρκομανικών εμιράτων στη Μικρά Ασία, βλ. C. CAHEN *Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1330*, Λονδίνο 1968, 303-317. Βλ. επίσης και τις μονογραφίες των P. WITTEK, *Das Fürstentum Mentesche, Studien zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.* [Istanbuler Mitteilungen 2], Κωνσταντινούπολη 1934 και LEMERLE, *Aydin*.

[52] ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 3-5, και Η ΙΔΙΑ, Sept traités inéditis entre Venise et les émirats d'Aydin et de Menteshe [1307-1401], *Studi Preottomani e Ottomani, Atti del Convegno di Napoli [24-26 Settembre 1974]*, Νεάπολη 1976, 231.

άλλωστε, σχέσεις της Βενετίας με τους Τουρκομάνους της Μικράς Ασίας διαπιστώνονται και από το περιεχόμενο χωρίου του δεύτερου βιβλίου του *LSFC*, που έχει γραφεί πριν από το 1318. Στο χωρίο αυτό επισημαίνεται από τον συγγραφέα η δυνατότητα του κυβερνήτη του στόλου περιφρούρησης να προμηθεύεται από τους Τούρκους τους εγκατεστημένους στην περιοχή μεταξύ Μάκρης και Καλού Όρους (Candeloro) την ξυλεία, την πίσσα και τα ζώα, που θα χρειάζονταν κατά την επιχείρηση εναντίον της Αιγύπτου[53].

Η αρχή της συνεργασίας των Τούρκων της Μικράς Ασίας με τους Καταλανούς είναι προγενέστερη από την ίδρυση του καταλανικού δουκάτου της Αθήνας. Η ίδρυση του δουκάτου, που αποτέλεσε την πιο εντυπωσιακή εκδήλωση της αραγωνικής επέκτασης στην ανατολική Μεσόγειο, ήταν το αποτέλεσμα της περιπέτειας της «Καταλανικής Εταιρείας», των Αλμουγάβαρων μισθοφόρων του βασιλιά της Σικελίας Φρειδερίκου Γ΄ (1296-1337), οι οποίοι, μετά τη σύναψη της συνθήκης της Καλταμπελλόττα, το 1302, εγκατέλειψαν τη Σικελία και διαπεραιώθηκαν στη Μικρά Ασία για να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο εναντίον των Τούρκων της περιοχής. Επιστρέφοντας από τη Μικρά Ασία και ενώ βρισκόταν στη Θράκη, η «Καταλανική Εταιρεία», στις τάξεις της οποίας είχαν προσχωρήσει και πολλοί Τούρκοι, στράφηκε εναντίον του αυτοκράτορα, διέσχισε τη Μακεδονία και κατευθύνθηκε στη νότια Ελλάδα, όπου, μετά από μια σκληρή μάχη στον Αλμυρό (1311), κυρίευσε και το φραγκικό δουκάτο της Αθήνας[54].

Η κατάσταση της ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας Βενετών και Τούρκων στην περιοχή του Αιγαίου αλλάζει οριστικά με την ανάληψη της διακυβέρνησης του καταλανικού δουκάτου της Αθήνας, το 1317, από τον Αλφόνσο Φρειδερίκο (Alfons Federic), τον νόθο γιο του αραγώνιου βασιλιά της Σικελίας, Φρειδερίκου Γ΄[55]. Ο Αλφόνσος Φρειδερίκος φρόντισε να αναθερμάνει τις σχέ-

---

[53] *Et si vestrae clementiae complaceret, quod capitaneus exercitus praelibati cum Turcis, qui morantur in Turchiae maritima, curialiter se haberet, et ipsos amicabiliter pertractaret et specialiter cum aliqua parte illorum, quae a Candeloro usque Macrum dominium plenum tenent; eo quod exinde, pro pecunia, prout spero in altissimo creatore, sinerent gentem capitanei supradicti lignamen extrahere atque picem, cum magno numero cuiuslibet generis bestiarum ad Aegypti maritimam deferendo.* *LSFC*, 67, πρβλ. ZACHARIADOU, Catalans, 823, και LAIOU, Antiturkish League, 378.

[54] Για την κατάκτηση του δουκάτου της Αθήνας από την «Καταλανική Εταιρεία» βλ. K. M. SETTON, *Catalan Domination of Athens [1311-1388]*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975 (αναθεωρημένη έκδοση), 1-13· για τη συμμετοχή των Τούρκων στην κατάκτηση του δουκάτου της Αθήνας, βλ. Jacoby, Nouveau témoignage, 230-234.

[55] Η άφιξη του Αλφόνσου Φρειδερίκου στο δουκάτο χρονολογείται ή πριν από τον Νοέμβριο 1317 (βλ. R. J. LOENERTZ, Athènes et Néopatras, Regestes et notices pour servir à l'histoire des duchés catalans [1311-1394], *Archivium Fratrum Praedicatorum* 25 [1955] 104 [= Byzantina et Franco-Graeca, 2, Ρώμη 1978], 188), ή πριν από τον Μάρτιο του ίδιου έτους (JACOBY, Nouveau témoignage, 241).

σεις με τους Τούρκους της Μικράς Ασίας και με τη δική τους συνεργασία επεδίωξε να επεκτείνει την κυριαρχία του στην Εύβοια και άρχισε να απειλεί τις βενετικές κτήσεις του Αιγαίου και την ηγεμονία της Αχαΐας, της οποίας η επικυριαρχία ανήκε στους Ανδεγαυούς[56].

Οι πρώτες συντονισμένες επιθέσεις Καταλανών και Τούρκων άρχισαν, το 1318, και διήρκεσαν τέσσερα περίπου χρόνια. Η Βενετία, στην προσπάθειά της να προστατεύσει την Εύβοια και να διαλύσει την τουρκοκαταλανική συμμαχία, αναγκάσθηκε να συνάψει, το 1321, συνθήκη με τον Αλφόνσο Φρειδερίκο[57].

Η ανάγκη να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα, που είχαν δημιουργήσει οι τουρκοκαταλανικές επιθέσεις στο Αιγαίο, είχε απασχολήσει και τον Μαρίνο Σανούδο, ο οποίος τότε βρισκόταν στην Αβινιόν για την παράδοση της σταυροφορικής πραγματείας του στον πάπα. Σε σημείωση που καταχώρησε εκ των υστέρων –το 1322 ή το 1323[58]– στο περιθώριο του πρώτου βιβλίου του *LSFC* ο Μαρίνος Σανούδος επανέρχεται στο ζήτημα της ίδρυσης στόλου περιφρούρησης για τον έλεγχο του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου και προτείνει τη συγκρότηση του στόλου αυτού από πλοία και με έξοδα των λατινικών δυνάμεων του Αιγαίου: των Ζακαρία της Χίου[59], του Γουλιέλμου Σανούδου[60] και των Γκίζι[61], του τιτουλαρίου λατίνου πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης[62], των Ιωαννιτών της Ρόδου[63], του αρχιεπισκόπου της Κρήτης και του βασιλιά της Κύπρου[64]. Στη συνέχεια, σημειώνει ότι ο στόλος αυτός, ο οποίος θα είχε ως έργο τον έλεγχο της εφαρμογής του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου, θα ήταν συγχρόνως σε θέση να προστατεύει τους συμβεβλημένους στη σύστασή του από τις επιθέσεις των Τούρκων, των Σαρακηνών και των Καταλανών[65].

Η προσθήκη της σημείωσης αυτής στο *LSFC* δηλώνει την πρόθεση του Μαρίνου Σανούδου να επισημάνει την ανάγκη να δοθεί άμεση λύση στο προ-

---

[56] Για την υπαγωγή της ηγεμονίας της Αχαΐας στους Ανδεγαυούς, βλ. σχόλιο 93.

[57] Βλ. ανάλυση των γεγονότων από την ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 13-15.

[58] JACOBY, Nouveau témoignage, 247, σημ 181.

[59] Η Χίος παραχωρήθηκε στους Γενουάτες Ζακαρία, το 1307, από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, βλ. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 7-8.

[60] Δούκας του Αρχιπελάγους μεταξύ των ετών 1303-1323.

[61] Ο Βαρθολομαίος Β΄ Γκίζι ήταν μεταξύ των ετών 1315 και 1341 κύριος του κεντρικού τμήματος της Εύβοιας.

[62] Μετά το 1314, έδρα του τιτουλαρίου πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης ήταν η Εύβοια, βλ. K. SETTON, The Avignonese Papacy and the Catalan Duchy of Athens, *Byzantion* 17 (1944/5) 283.

[63] Για την κατάκτηση της Ρόδου από τους Ιωαννίτες, βλ. σχόλιο 187.

[64] *LSFC*, 30-31.

[65] *Nam per eam [armatam] securiores existerent a Turchorum incursibus, aliorumque Saracenorum molestiis; ac possent a societate Catelanorum aliisque maleficiis defensari*: *LSFC*, 31.

βλημα που είχε δημιουργηθεί στο Αιγαίο, με τρόπο που να ενισχύεται και η σταυροφορική του πρόταση.

Τον Μάρτιο του 1325, τρία δηλαδή χρόνια μετά τη συνθήκη που συνήψε η Βενετία με τον Αλφόνσο Φρειδερίκο, η βενετική κυβέρνηση, κάτω από την πίεση νέων τουρκικών επιθέσεων εναντίον της Νάξου και της Εύβοιας, συνέστησε επιτροπή εμπειρογνωμόνων και συζήτησε την προοπτική ίδρυσης συμμαχίας (societas) εναντίον των Τούρκων[66]. Το έναυσμα για τις επιθέσεις αυτές, που έγιναν με την προτροπή του Αλφόνσου Φρειδερίκου, το έδωσε, προφανώς, η άφιξη στον Μοριά, στις αρχές του 1325, του ανδεγαυού πρίγκιπα της Αχαΐας Ιωάννη ντε Γκραβίνα[67], ο οποίος ενδιαφερόταν να διασώσει την επικράτειά του από τους Καταλανούς και τους Βυζαντινούς[68]. Κατά τα επόμενα δύο έτη, στόχος των τουρκικών επιθέσεων ήταν η Εύβοια και οι κτήσεις του Μαρτίνου Ζακαρία στην Πελοπόννησο, στην περιοχή Δαμαλά στο νοτιοανατολικό άκρο της αργολικής χερσονήσου.

Η ανησυχία του Μαρίνου Σανούδου για την αναταραχή που είχαν προκαλέσει οι τουρκοκαταλανικές επιθέσεις γίνεται έκδηλη στις επιστολές του Β (3) του 1325 και Β (5), C (2), C (4), C (5) του 1327, οι οποίες αναφέρονται στις τουρκικές επιθέσεις στα νησιά του Αιγαίου ιδιαίτερα στην Εύβοια, καθώς και στις πολιτικές εξελίξεις στο νησί αυτό, όπου η θέση των λομβαρδών τριτημορίων ηγεμόνων του και συμμάχων της Βενετίας συνεχώς υποβαθμιζόταν υπό την πίεση της καταλανικής επέκτασης[69]. Οι επιστολές αυτές, εκτός από τη Β (5), η οποία έχει μορφή εγκυκλίου που απευθύνεται σε διάφορους ανώνυμους κληρικούς και λαϊκούς, έχουν ως αποδέκτες δύο σημαντικές προσωπικότητες του ανδεγαυικού βασιλείου της Νεάπολης, τον αρχιεπίσκοπο Καπύης και καγκελάριο του Ροβέρτου, Ινγκράμο, και τον επίσκοπο Πουτεόλων, Παολίνο. Η ενημέρωση του βασιλιά της Νεάπολης από τους παραλήπτες των επιστολών για τα όσα υπέφεραν οι περιοχές αυτές της Ρωμανίας που υπάγονταν στην επικυριαρχία του, ώστε ο Ροβέρτος Ανδεγαυός να ενδιαφερθεί για την υπεράσπισή τους, ήταν το κύριο μέλημα του Μαρίνου Σανούδου.

Εκτός όμως από τις ειδήσεις για τις επιμέρους τουρκοκαταλανικές επιθέσεις ο Μαρίνος Σανούδος στην επιστολή του C (2) χαρακτηρίζει την παρουσία των Καταλανών και των Τούρκων στην ανατολική Μεσόγειο ως σοβαρότατη απειλή

---

[66] *Sapientes electi super tractanda societate contra Turchos*: Cessi-Sambin, *Deliberazioni*, 296, βιβλ. 8, αρ. 175· πρβλ. Laiou, Antiturkish League, 380.

[67] Ο Ιωάννης ντε Γκραβίνα, αδελφός του βασιλιά της Νεάπολης, Ροβέρτου Ανδεγαυού, διετέλεσε πρίγκιπας της Αχαΐας μεταξύ των ετών 1318 και 1333.

[68] Bon, *Morée*, 204-206.

[69] Ανάλυση των γεγονότων της περιόδου 1325-1327 με βάση και τις επιστολές του Σανούδου, Jacoby, Nouveau témoignage, 248-259. Βλ. και Zachariadou, Catalans, 830-832.

για την ασφάλεια τόσο της περιοχής αυτής, η οποία είχε ζωτική σημασία για το βενετικό εμπόριο, όσο και του χριστιανικού κόσμου γενικότερα.

Για τους Καταλανούς, τους οποίους είχε γνωρίσει από κοντά, αφού είχε υπάρξει αυτόπτης μάρτυς στην κατάκτηση του δουκάτου της Αθήνας από την «Καταλανική Εταιρεία»[70], ο Μαρίνος Σανούδος παρατηρεί ότι είναι άτομα με ισχυρή θέληση, νομιμόφρονες και πιστοί στον ηγέτη τους, επιδέξιοι πολεμιστές στην ξηρά και τη θάλασσα, ικανοί έμποροι και ότι έχουν την ιδιότητα να συνάπτουν σταθερές σχέσεις φιλίας και συνεργασίας με τους αλλόπιστους Σαρακηνούς και Τούρκους. Αναφέρεται, επίσης, στην καταγωγή τους από χώρα εκτεταμένη και πολυάνθρωπη, που έχει τη δυνατότητα να επανδρώνει συνεχώς τις στρατιωτικές τους δυνάμεις και ακόμη τους παρομοιάζει με παράσιτα, από τα οποία δεν είναι δυνατό να απαλλαγεί κανείς παρά μόνο με την ολοσχερή εξόντωσή τους. Οι χαρακτηρολογικές τους ιδιαιτερότητες σε συνδυασμό με την επεκτατική τους πολιτική, καταλήγει ο Μαρίνος Σανούδος, καθιστούν ορατό τον κίνδυνο να γίνουν σύντομα οι Καταλανοί κύριοι της Εύβοιας και άλλων νησιών του Αιγαίου και μελλοντικά να απειλήσουν και τη βενετική Κρήτη και την Πελοπόννησο[71].

Σε ό,τι αφορά τους Τούρκους, ο Μαρίνος Σανούδος επιχειρεί να δώσει μια συνολική εκτίμηση για το μέγεθος της τουρκικής ισχύος στην ανατολική Μεσόγειο και να προειδοποιήσει τους ευρωπαίους κοσμικούς και κληρικούς ηγέτες, με τρόπο που θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί προφητικός, για το ενδεχόμενο επέκτασής τους στη δυτική Ευρώπη: οι Τούρκοι, έγραφε, είναι πολυάριθμοι και έχουν κυριεύσει και κατοικούν ολόκληρη τη Μικρά Ασία, περιοχή που είναι μεγαλύτερη από την Ισπανία· είναι οι πιο επικίνδυνοι μουσουλμάνοι και είναι ικανοί, αν δεν εμποδισθούν, να επεκταθούν και να φθάσουν ώς τον μυχό της Αδριατικής[72]. Διατυπώνει επίσης την ανησυχία του για μελλοντικές τουρκικές επιθέσεις εναντίον των δύο βασικών βενετικών εμπορικών σταθμών, της Μεθώνης και της Κορώνης.

Η πρόβλεψη του Μαρίνου Σανούδου για τον κίνδυνο που διέτρεχε η δυτική Ευρώπη, αν δεν έσπευδε να αναχαιτίσει τους Τούρκους, φαίνεται έτσι να εγγράφεται στη σταυροφορική του στρατηγική ως επιβεβλημένη κατά προτεραιότητα μετάθεση του στόχου του ιερού πολέμου για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από την Ιερουσαλήμ στο Αιγαίο, για την υπεράσπιση του ευρωπαϊκού χριστιανικού κόσμου από την τουρκική απειλή. Η επίκληση, ωστόσο, των Αγίων Τόπων ήταν για τον Μαρίνο Σανούδο απαραίτητη από τη στιγμή που ζητούσε τη

---

70 Βλ. παραπάνω, σελ. 10.

71 Sanudo C (2), 351-353.

72 *Et pro certo si Turchi qui morantur in Asia minori non recepissent tot conflictus in mari et maxime dampna in gentibus, quot receperunt, ipsi venissent cum suo navigio usque ad os maris Adriatici*: Sanudo C (2), 353.

βοήθεια μιας σταυροφορικής δύναμης. Και αυτό φαίνεται από την επιστολή του Β (3), όπου ιεραρχεί τους λόγους για τους οποίους ο βασιλιάς της Νεάπολης όφειλε να ενδιαφερθεί άμεσα για την τύχη των περιοχών της Ρωμανίας. Ως πρώτος, λοιπόν, λόγος, για τον οποίο ο Ροβέρτος Ανδεγαυός είχε μεγαλύτερη ευθύνη από τους άλλους χριστιανούς ηγεμόνες να αναλάβει πρωτοβουλία για την αναχαίτιση των τουρκικών επιθέσεων στο Αιγαίο, καταχωρείται η ιδιότητά του ως κληρονόμου του τίτλου του βασιλιά της Ιερουσαλήμ και έπεται εκείνη του επικυρίαρχου ηγεμόνα των απειλούμενων περιοχών[73]. Και πρέπει, εξάλλου, να σημειωθεί ότι ο Μαρίνος Σανούδος δεν μνημονεύει ποτέ τον Ροβέρτο Ανδεγαυό ως βασιλιά της Νεάπολης, αλλά του αποδίδει πάντοτε μαζί με τον τίτλο του βασιλιά της Ιερουσαλήμ και αυτόν του βασιλιά της Σικελίας, τον οποίο ουδέποτε απέκτησε ο Ροβέρτος, αφού, από το 1302, η Σικελία ανήκε στον Φρειδερίκο Γ΄ της Αραγώνας[74].

Ένα ακόμη ζήτημα που συζητείται παράλληλα με την πρόοδο της τουρκικής απειλής στην εγκύκλιο επιστολή του Β (5) του 1327 είναι η αναστολή του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου. Υποστηρίζει δηλαδή ο Μαρίνος Σανούδος ότι, εφόσον η πραγματοποίηση της σταυροφορίας καθυστερεί –υπαινίσσεται, προφανώς, τη ματαίωση των σταυροφορικών σχεδίων των ετών 1322/3 του Κάρολου Δ΄ για τη διάσωση της Μικρής Αρμενίας– ο πάπας θα πρέπει να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις με τον μαμελούκο σουλτάνο, ώστε με αντάλλαγμα την άρση του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου να διεκδικήσει: 1) την απαλλαγή των Αρμενίων από τη φορολογία του σουλτάνου, 2) την ανοικοδόμηση του κάστρου των Αιγών και 3) την ασφαλή διακίνηση των προσκυνητών στους Αγίους Τόπους.

Η πρότασή του για την προώθηση εκ μέρους της Αγίας Έδρας μιάς συμβιβαστικής πολιτικής θα πρέπει μάλλον να ερμηνευθεί ως προσωρινός ελιγμός, ο οποίος σχετίζεται τόσο με το ενδιαφέρον της Βενετίας για την αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας του λιμανιού των Αιγών όσο και με τα διαβήματα προς την Αγία Έδρα, στα οποία προέβαινε τότε η βενετική κυβέρνηση, αναζητώντας διέξοδο στη δυσπραγία που προξενούσε στο βενετικό εμπόριο η υποχρεωτική εφαρμογή του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου. Το ίδιο έτος, ο δόγης Ιωάννης Σοράντσο (1312-1328) ζητούσε από τον πάπα να επιτρέψει τη μεταφορά εμπορευμάτων από την Αίγυπτο με τριάντα βενετικές γαλέρες και δέκα άλλα πλοία και

---

[73] *dominus rex Siciliae, opus Dei in negotiis Terrae Sanctae promovere prae ceteris regibus obligatur: Primo, jure tituli quod rex Jerusalem nuncupatur: Secundo, ratione profectus multiplicis quem ex hoc specialiter consequeretur: sic nempe coherceret Turchos, et alias gentes malas, quae mare transeunt, per quos principatus Amoreae, et suorum subditorum insulae graviter molestantur.* SANUDO B (3), 292.

[74] βλ. π. χ. τον κατάλογο των χριστιανών ηγεμόνων στο Κείμενο, 165_{18-19}.

ακόμη την ελεύθερη ετήσια προσέγγιση στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας τριών πλοίων από την Κρήτη για τα επόμενα πέντε χρόνια[75].

Το 1327, η Βενετία έθεσε πάλι το ζήτημα της σύστασης συμμαχίας εναντίον των Τούρκων σε τοπική βάση στο Αιγαίο. Τη φορά αυτή, εκτός από τους Ιωαννίτες της Ρόδου και τον Μαρτίνο Ζακαρία, κάλεσε σε συνεργασία και τον βυζαντινό αυτοκράτορα[76], με τον οποίο οι σχέσεις της είχαν εξομαλυνθεί μετά τη σύναψη της βενετοβυζαντινής συνθήκης του 1325, που περιείχε ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους για το βενετικό εμπόριο στο Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο[77].

Το επόμενο έτος, το 1328, νέες τουρκικές επιθέσεις εναντίον της Εύβοιας, οι τελευταίες που έγιναν με την προτροπή των Καταλανών, ανάγκασαν τον αρχιεπίσκοπο των Θηβών, Ισνάρδο, να μεταβεί με τη σύμφωνη γνώμη του πάπα στη Βενετία για να προωθήσει τη συγκρότηση συμμαχίας από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, που είχαν συμφέροντα στη Ρωμανία, δηλαδή τη Βενετία, τον Ροβέρτο Ανδεγαυό και τους δύο ανδεγαυούς πρίγκιπες, του Τάραντα και της Αχαΐας[78]. Ο Μαρίνος Σανούδος, κατά τη διάρκεια της παραμονής του αρχιεπισκόπου στη Βενετία, εργάσθηκε για την προώθηση της συμμαχίας. Με επιστολή του, του Ιανουαρίου 1329, προς τον καγκελλάριο του Ροβέρτου Ανδεγαυού, Ινγκράμο, και τον επίσκοπο Πουτεόλων Παολίνο, την Β (20), ζητεί τη μεσολάβησή τους, ώστε να επισπευσθεί η άφιξη στη Βενετία των σχετικών με τη σύσταση της συμμαχίας παπικών επιστολών, τις οποίες ανέμενε ο αρχιεπίσκοπος[79]. Με άλλη επιστολή του, του Φεβρουαρίου του ίδιου έτους, προς τον ανεψιό του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄, Πέτρο ντε Βία, την Β (21), ζητεί να ενημερωθεί ο μάγιστρος του τάγματος των Ιωαννιτών, ο οποίος βρισκόταν τότε στη Νεάπολη, ότι οι ιππότες της Ρόδου επι-

---

[75] *DVL*, 208-209, αρ. 105· πρβλ. Heyd, *Commerce*, τ. 2, 44. Πρβλ. Laiou, Antiturkish League, 380, όπου η επιστολή Β (5) χρονολογείται στο 1325, και η πρόταση για την αναστολή του οικονομικού αποκλεισμού της Αιγύπτου ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τη σοβαρότητα του τουρκικού κινδύνου στο Αιγαίο.

[76] *quod cum domino imperatore Constantinopolitano, Hospitali, domino Martino Zacharia... debeant presentire de faciendo societatem contra Turchos pro defensione locorum nostrorum*: Cessi-Sambin, *Deliberazioni*, βιβλ. 10, 341, αρ. 194· πρβλ. Lemerle, *Aydin*, 54 και Laiou Antiturkish League, 381.

[77] Για τις διαπραγματεύσεις και το λατινικό κείμενο της συνθήκης βλ. *DVL*, αρ. 72-79, 80, 90-92, 94-95, 98, 99. Το ελληνικό κείμενο της συνθήκης εκδίδεται από τους ΜΜ, τ. 3, 100-105· πρβλ. Dölger, *Regesten*, 4, αρ. 2515. Βλ. και την ανάλυση των διαπραγματεύσεων και του περιεχομένου της συνθήκης από τη Laiou, *Andronicus II*, 308-311.

[78] R. J. Loenertz, Athènes et Néopatras, Regestes et Documents pour servir à l'histoire ecclésiastique des duchés catalans [1311-1395], *Archivium Fratrum Praedicatorum* 28 (1958) 5-91, [= Byzantina et Franco-Graeca, τ. 2, Ρώμη 1978, 305-393, ιδιαίτερα 339, αρ. 34-36]· Zachariadou Catalans, 832-833.

[79] Sanudo Β (20), 313.

δίδονταν σε κερδοσκοπικές πειρατικές επιχειρήσεις και να πεισθεί να μεσολαβήσει για την αναστολή της επιζήμιας δράσης τους και για τη συμμετοχή τους στη συμμαχία[80].

Το 1329, μνεία τουρκικής επίθεσης εναντίον του καταλανικού δουκάτου της Αθήνας, που περιέχεται σε επιστολή του Μαρίνου Σανούδου του μηνός Οκτωβρίου[81], επισημαίνει ότι η τουρκοκαταλανική συμμαχία διεκόπη. Ούτε, όμως, η διακοπή της τουρκοκαταλανικής συμμαχίας, ούτε η σύναψη, το 1331, συνθήκης μεταξύ Βενετίας και Καταλανών[82] δεν βελτίωσαν την κατάσταση στο Αιγαίο. Οι δυνάμεις της Ρωμανίας, στις οποίες η Βενετία από το 1327 προσέβλεπε για τη σύσταση αντιτουρκικής συμμαχίας, δρούσαν διασπαστικά με αποτέλεσμα οι Τούρκοι να αποσπάσουν, το 1329, τη Σμύρνη από τον Μαρτίνο Ζακαρία[83] και, στη διάρκεια του 1332, να καταστήσουν υποτελείς τους το δουκάτο του Αρχιπελάγους, την Εύβοια, καθώς και ορισμένα βυζαντινά εδάφη[84].

Από τις αρχές του 1332 και σε όλη τη διάρκεια του έτους αυτού, οι προσπάθειες της βενετικής κυβέρνησης να συγκροτήσει συμμαχία εναντίον των Τούρκων από δυνάμεις τόσο της Ρωμανίας όσο και της Ευρώπης γίνονται εντονότερες. Τον Ιανουάριο, αποστέλλονται βενετοί πρέσβεις στην παπική αυλή της Αβινιόν και το Παρίσι για να συζητήσουν το τουρκικό πρόβλημα με τον πάπα και τον γάλλο βασιλιά[85], ενώ άλλος βενετός απεσταλμένος πηγαίνει, στις 6 Απριλίου, στη Νεάπολη για να ζητήσει από τον Ροβέρτο Ανδεγαυό τη συμμετοχή του στην αντιτουρκική συμμαχία[86].

Η ανάμειξη του γάλλου βασιλιά, την εποχή αυτή, στις υποθέσεις της Ρωμανίας συνδέεται με την πρωτοβουλία του Φίλιππου Ϛ΄, ιδρυτή της δυναστείας των ντε Βαλουά, να αναλάβει την ηγεσία σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων. Με την απόφασή του αυτή ο γάλλος μονάρχης αποσκοπούσε να ενισχύσει στη συνείδηση των υπηκόων του και ολόκληρης της χριστιανικής Δύσης το αμφισβητούμενο δικαίωμά του στον βασιλικό θρόνο της Γαλλίας από τον Εδουάρδο Γ΄ της Αγγλίας, ο οποίος διεκδικούσε το γαλλικό βασιλικό στέμμα, ως εγγονός του Φίλιππου Δ΄ του Ωραίου από τη μητέρα του Ισαβέλλα.

Με επιστολή του της 18ης Νοεμβρίου 1331 προς τη βενετική κυβέρνηση ο Φίλιππος Ϛ΄ αναγγέλλει την πρόθεσή του να ηγηθεί ο ίδιος σταυροφορίας και

---

[80] *quod societas fieret contra Turchos et alias gentes malas*: SANUDO B (21), 314.

[81] SANUDO B (22), 315· πρβλ. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 16 και σημ. 59.

[82] ZACHARIADOU, Catalans, 835 και σημ. 77.

[83] Για την κατάκτηση της Σμύρνης από τον πασά του Αϊδινίου Ουμούρ, βλ. Lemerle, *Aydin*, 54-58.

[84] ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 16-17, 22.

[85] CESSI-SAMBIN, *Deliberazioni*, 467, αρ. 326, 327, 328.

[86] Thiriet, *Sénat*, 25, αρ. 13.

ζητεί να σταλούν στο Παρίσι ώς τα Χριστούγεννα βενετοί εμπειρογνώμονες για να τον ενημερώσουν για τον τρόπο και το κόστος μεταφοράς των σταυροφορικών στρατευμάτων και επίσης να του διαβιβάσουν συγκεκριμένη δέσμευση συμμετοχής της Βενετίας στην επιχείρηση[87]. Η βενετική κυβέρνηση με επιστολή της 11ης Μαΐου 1332, την οποία διαβίβασε στο Παρίσι τριμελής πρεσβεία από τους Ιωάννη Μπελένιο, Βλάσιο Τζένο και Μαρίνο Μοροζίνι, δεν απαντά μόνο σε όλα τα ερωτήματα του γάλλου βασιλιά· υποδεικνύει ακόμη στον Φίλιππο ότι για την επιτυχία της σταυροφορικής επιχείρησης η αποστολή στο Αιγαίο, το συντομότερο δυνατό, ενός στόλου από είκοσι ώς τριάντα γαλέρες είναι απαραίτητη για δύο λόγους: 1) για την παρεμπόδιση ανεφοδιασμού του μαμελούκου σουλτάνου με πολεμικό υλικό και 2) για την εξουδετέρωση της επιθετικής δραστηριότητας των Τούρκων, ώστε η τροφοδοσία των σταυροφορικών στρατευμάτων από τον Εύξεινο Πόντο να μη δυσχεραίνεται από την ολοένα αυξανόμενη τουρκική απειλή στην περιοχή[88]. Εκτός από τον λογικό συσχετισμό της αποστολής στόλου στο Αιγαίο με την πρόνοια για την ομαλή διεξαγωγή των σταυροφορικών επιχειρήσεων, το ύφος της απαντητικής επιστολής προς τον Φίλιππο Ϛ΄ υποδηλώνει ότι το πρώτιστο ενδιαφέρον της Βενετίας ήταν να εξασφαλίσει με την ευκαιρία αυτή τη συμμετοχή του γάλλου σταυροφόρου ηγεμόνα στην καταπολέμηση των Τούρκων[89].

Επιστολή προς τον Φίλιππο Ϛ΄ είχε απευθύνει και ο Μαρίνος Σανούδος, την Κ (5), στις 26 Απριλίου 1332, δηλαδή λίγες μόνον ημέρες πριν από την επίσημη απάντηση της βενετικής κυβέρνησης προς τον γάλλο βασιλιά. Στην επιστολή του, ο Μαρίνος Σανούδος γνωρίζει στον Φίλιππο Ϛ΄ ότι πληροφορήθηκε τη βασιλική απόφαση για τη σταυροφορία κατά τη διάρκεια πρόσφατης διαμονής του στη Νεάπολη, όπου είχε μεταβεί για να συζητήσει το τουρκικό πρόβλημα με τον Ροβέρτο Ανδεγαυό, τους πρίγκιπες του Τάραντα και της Αχαΐας και τον μάγιστρο των Ιωαννιτών ιπποτών[90]. Στο πρώτο μέρος της επιστολής, που είναι και το εκτενέστερο, ο Μαρίνος Σανούδος δηλώνει στον βασιλιά τον ενθουσιασμό του για την επικείμενη σταυροφορία. Έπειτα επανέρχεται στο ζήτημα της κατάκτησης της

---

87 *DVL*, 219-220, αρ. 109.

88 *quia iniquitas et audacia Turchorum cotidie invalescit*: *DVL*, 220-222, αρ. 110, ιδιαίτερα σελ. 221.

89 Πρβλ. Laiou, Antiturkish League, 380.

90 *Hinc est, quod me existente Neapoli in curia serenissimi et excellentissimi Jerusalem et Siciliae regis pro facto Turchorum audivi, quod vestra serenissima et excellens magnificentia intromiserat et promiserat cum pluribus aliis regibus principibus et baronibus negotium passagii terrae sanctae*», και παρακάτω, «*Causa propter quam ivi Neapolim fuit pro facto Turchorum, ut possem loqui serenissimo Jherusalem et Siciliae regi et ejus fratribus, principibus Taranti bonae memoriae et Amoreae, et magistro hospitalis, qui in Neapoli civitate remansit infirmus*: Sanudo K (5), 791, 797.

Αιγύπτου και συνιστά να ληφθούν υπόψη οι οδηγίες που περιέχονται στο *LSFC*. Ιδιαίτερα επιμένει στην αποστολή στην ανατολική Μεσόγειο ενός στόλου περιφρούρησης από δέκα ώς δεκαπέντε γαλέρες με κυβερνήτη πρόσωπο της εμπιστοσύνης των Βενετών, η δράση του οποίου θα αποδυναμώσει τον σουλτάνο, θα αναχαιτίσει τις τουρκικές επιθέσεις και θα καταστήσει εύκολη λεία για τον σταυροφορικό στρατό την Αλεξάνδρεια και, στη συνέχεια, ολόκληρη την Αίγυπτο. Οι αναφορές του Μαρίνου Σανούδου σε βιβλία και κεφάλαια του *LSFC* είναι συνεχείς στην επιστολή. Ο μεγαλύτερος αριθμός γαλερών του στόλου, για τις οποίες σημειώνει ότι πρέπει να είναι μεγάλες και καλά εξοπλισμένες, σε σχέση με τις δέκα μόνο γαλέρες του *LSFC*, οφείλεται, πιθανότατα, στον αυξημένο κίνδυνο εξαιτίας των τουρκικών επιθέσεων[91]. Στο δεύτερο μέρος της επιστολής του ο Μαρίνος Σανούδος αναφέρεται αποκλειστικά στην πρόοδο της επέκτασης των Τούρκων και στις καταστροφές, που εκείνοι είχαν προξενήσει κατά το προηγούμενο έτος –στην κατάκτηση της Νίκαιας[92] και στην αιχμαλωσία είκοσι πέντε χιλιάδων Βυζαντινών και Λατίνων από τις λατινοκρατούμενες περιοχές της Ρωμανίας– υπενθυμίζοντας στον γάλλο ηγεμόνα ότι οι τελευταίες αυτές ειδήσεις από τη Ρωμανία είχαν φθάσει στη Βενετία με επιστολές, που είχε προσωπικά ενδιαφερθεί να του διαβιβασθούν, και ότι κανονικά θα έπρεπε να είναι ήδη ενημερωμένος για τα συμβάντα. Επίσης δεν παραλείπει να επισημάνει στον Φίλιππο το ενδεχόμενο προώθησης των Τούρκων ώς την Αδριατική, αν δεν αναχαιτίζονταν έγκαιρα[93], και, τέλος, του δηλώνει ότι ο ίδιος είναι πρόθυμος να συζητήσει μαζί του στο Παρίσι το όλο θέμα, αν και εκείνος το έκρινε σκόπιμο.

Η επιστολή του Μαρίνου Σανούδου εκφράζει πλήρως την επίσημη βενετική πολιτική, στόχος της οποίας ήταν να πεισθεί ο Φίλιππος ότι η αποστολή στόλου στο Αιγαίο εναντίον των Τούρκων, που ενδιέφερε πρώτιστα τη Βενετία, ήταν προς όφελος της σταυροφορίας που σχεδίαζε ο γάλλος βασιλιάς. Η στενή, αλλωστε, συνεργασία του Μαρίνου Σανούδου με τη βενετική κυβέρνηση στην προώθηση της εξωτερικής της πολιτικής σε ό,τι αφορά το τουρκικό ζήτημα υπο-

---

[91] *Est etiam opportunum ac necessarium, ipsas galeas esse magnas et bene fultas remis et balistariis, et maxime ad praeliandum et subjugandum Turchos praedictos, ut illae terrae et insulae Romaniae non destruantur in totum, quoniam immensum dampnum et sinistrum essent passagio antedicto*: SANUDO K (5), 796.

[92] *Qui Turchi pessimi Saraceni, hoc anno ceperunt Niceam, ubi antiquitus consueverunt celebrari concilia*: SANUDO K (5), 797. Για την κατάκτηση της Νίκαιας από τους Τούρκους στις 2 Μαρτίου 1331, βλ. SCHREINER, *Kleinchroniken*, 1, 64, 79, 654, αρ. 7/7, 8/24, 101/3, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

[93] *ita quod deus sua pietate mirificia suum non apponat auxilium, et dominus noster summus pontifex et vestra regalis magnificentia vestrum non apponatis remedium, terra firma et insulae Romaniae sunt ex toto desertae et in mare adriaticum [Turchi] sunt venturi terram mareque undine depraedantes*: SANUDO K (5), 797.

γραμμίζεται και από το ότι εκείνος είχε διαβιβάσει στον γάλλο βασιλιά τις επιστολές με τις ειδήσεις από τη Ρωμανία, που είχαν σταλεί στον βενετό δόγη. Ωστόσο, ως ιδιωτικό και όχι δημόσιο έγγραφο η επιστολή διατηρεί το προσωπικό ύφος του συντάκτη της: τον ενθουσιασμό του για την προοπτική της σταυροφορίας μαζί με την επιθυμία να δει το σταυροφορικό του πρόγραμμα να εφαρμόζεται με κάθε λεπτομέρεια. Σε αυτόν ακριβώς τον χαρακτήρα της επιστολής θα πρέπει να αποδοθεί και η ασυμφωνία, που διαπιστώνεται στον αριθμό των απαιτούμενων γαλερών για τον στόλο περιφρούρησης –δέκα ώς δεκαπέντε προτείνει ο Μαρίνος Σανούδος και είκοσι ώς τριάντα η βενετική κυβέρνηση–, καθώς και το γεγονός ότι ο Μαρίνος Σανούδος, μολονότι δηλώνει στον γάλλο ηγεμόνα ότι είναι διατεθειμένος να συζητήσει μαζί του και διά ζώσης, δεν μετέχει ο ίδιος στην τριμελή πρεσβεία στο Παρίσι.

Η Βενετία, παράλληλα με τα διαβήματα προς τους ευρωπαίους χριστιανούς ηγεμόνες, ενέτεινε τη διπλωματική της δραστηριότητα για να συσπειρώσει εναντίον των Τούρκων τις δυνάμεις της Ρωμανίας. Στις 7 Ιουλίου 1332, δόθηκε εντολή στον δούκα της Κρήτης και στον βάιλο της Εύβοιας να διαπραγματευθούν τη σύσταση αντιτουρκικής συμμαχίας με τους Ιωαννίτες της Ρόδου, τον δούκα του Αρχιπελάγους και τον Βαρθολομαίο Β΄ Γκίζι, ενώ στον βάιλο της Κωνσταντινούπολης ανατέθηκε ο προσεταιρισμός στη συμμαχία και του βυζαντινού αυτοκράτορα, Ανδρόνικου Γ΄[94], ο οποίος είχε υποστεί σημαντικές απώλειες από τις τελευταίες τουρκικές επιθέσεις. Η πρόσφατη υπογραφή προκαταρκτικής βενετοβυζαντινής συνθήκης, στις 4 Ιουλίου[95], θεωρήθηκε ότι θα διευκόλυνε την αποστολή του βάιλου. Μερικές ημέρες αργότερα, στις 18 Ιουλίου, ο βάιλος της Εύβοιας Πέτρος Τζένο και ο Πέτρος ντα Κανάλε εξουσιοδοτήθηκαν να συνάψουν συμμαχία εναντίον των Τούρκων με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, τους Ιωαννίτες της Ρόδου και όποιον άλλον ενδιαφερόταν[96]. Η βενετική πρόταση έγινε δεκτή από τον Ανδρόνικο Γ΄, ο οποίος, στις 26 Αυγούστου, κατέστησε τον Πέτρο ντα Κανάλε πληρεξούσιο για να συνάψει εξ ονόματός του συμμαχία με τους Ιωαννίτες και με οποιονδήποτε άλλον[97]. Πράγματι, στις 6 Σεπτεμβρίου, στη Ρόδο συνήφθη από τους πληρεξούσιους αντιτουρκική συμμαχία διαρκείας πέντε ετών μεταξύ της Βενετίας, του βυζαντινού αυτοκράτορα και των Ιωαννιτών: ο Ανδρόνικος Γ΄ θα διέθετε δέκα γαλέρες, η Βενετία έξι, οι Ιωαννίτες τέσσερις και

---

[94] Το έγγραφο με την απόφαση της βενετικής συγκλήτου εκδίδεται από τον Σπ. ΘΕΟΤΟΚΗ, Ἡ πρώτη συμμαχία τῶν κυριάρχων κρατῶν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τῆς καθόδου τῶν Τούρκων ἀρχομένου τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, *ΕΕΒΣ* 7 (1930) 290· βλ., THIRIET, *Sénat*, 26-27, αρ. 20.

[95] *DVL*, 223-224, αρ. 112. Η τελική συνθήκη επικυρώθηκε τον Νοέμβριο του ίδιου έτους: *DVL*, αρ. 118, σελ. 230-234.

[96] *DVL*, 224, αρ. 113.

[97] *DVL*, 224, αρ. 14.

ο στόλος, του οποίου ο κυβερνήτης θα ήταν, αν ο πάπας δεν είχε αντίρρηση, βενετός, θα έπρεπε να βρίσκεται στο λιμάνι της Χαλκίδας, στις 15 Απριλίου του επόμενου έτους, 1333[98].

Η συνάντηση του συμμαχικού στόλου την ορισμένη ημερομηνία στη Χαλκίδα δεν έγινε. Η Βενετία, τον Νοέμβριο του 1333, ενημέρωσε τους συμμάχους της, τον βυζαντινό αυτοκράτορα και τους Ιωαννίτες, για την αναβολή της συνάντησης ώς τον Μάιο του 1334 και έστειλε πρέσβεις στο Παρίσι, ζητώντας τη συμμετοχή και του γάλλου βασιλιά[99], ο οποίος, από την 1η Οκτωβρίου, είχε ονομασθεί από τον πάπα αρχηγός της σταυροφορίας[100] και δεσμεύθηκε να αποστείλει μερικά από τα πλοία του για την ενίσχυση της αντιτουρκικής συμμαχίας[101]. Μια άλλη βενετική πρεσβεία πήγε στη βασιλική αυλή της Νεάπολης για να ζητήσει από τον Ροβέρτο Ανδεγαυό και τη δική του συμμετοχή με όσο το δυνατόν περισσότερα πλοία[102].

Στο πλαίσιο της γενικής αυτής κινητοποίησης των χριστιανικών δυνάμεων ενώπιον του τουρκικού κινδύνου εντάσσονται και οι διαπραγματεύσεις για την ένωση των Εκκλησιών, που διεξήχθησαν μεταξύ του πάπα και του βυζαντινού αυτοκράτορα, κατά τη διετία 1333-1334[103]. Ενδεικτική είναι επιστολή που απηύθυνε, τον Φεβρουάριο 1334, ο Ιωάννης ΚΒ΄ στην Άννα της Σαβοΐας, τη σύζυγο του Ανδρόνικου Γ΄. Στην επιστολή του ο ποντίφικας αποδίδει στη «θεία δίκη» τις απώλειες, που υπέστησαν ο αυτοκράτορας και οι υπήκοοί του από τις πρόσφατες τουρκικές επιθέσεις, και προτρέπει τη βασίλισσα να ενεργήσει για το κοινό συμφέρον, να μεσολαβήσει, δηλαδή, στον σύζυγό της για την άρση του εκκλησιαστικού σχίσματος[104].

Δύο μήνες πριν από την προκαθορισμένη συνάντηση στη Χαλκίδα, ο πάπας και ο Φίλιππος ς΄ με επιστολές τους προς τη βενετική κυβέρνηση πρότειναν τον περιορισμό της διάρκειας της συμμαχίας σε πέντε ώς έξι μόνο μήνες, δηλαδή ώς

---

98 *DVL*, 225-230, αρ. 116-117.

99 THIRIET, *Sénat*, 30, αρ. 37.

100 Βλ. K. M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, τ. 1, Φιλαδέλφεια 1976, 179· J. VIARD, Les projets de croisade de Philippe VI de Valois, *Bibliothèque de l'École des Chartes* 97 (1936) 305-316.

101 *DVL*, 239-240, αρ. 122, 123.

102 CESSI-BRUNETTI, *Deliberazioni*, 246, αρ. 261.

103 Για τις ενωτικές διαπραγματεύσεις κατά τα έτη 1333 και 1334, βλ. NORDEN, *Papstum*, 696 κ. εξ· LAIOU Antiturkish League, 390· βλ. επίσης τις επιστολές του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄, ΤΑΥΤΟΥ, *Ιωάννης ΚΒ΄*, αρ. 134, 135, 136, 141, 141α, και J. GILL, *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Brunswick, New Jersey 1979, 194-196.

104 *figlia carissima... tempus est, quod erga virum tuum populumque sibi subditum bonum valeas operari. Deus enim per manum Turchorum, qui ipsum tuum virum eiusque populum his diebus praeteritis afflixit satis graviter.* ΤΑΥΤΟΥ, *ό.π.*, 263, αρ. 141α.

το τέλος του 1334, και συμφώνησαν για τον εξοπλισμό στόλου σαράντα γαλερών, από τις οποίες οι δέκα θα ήταν της Βενετίας, άλλες δέκα των Ιωαννιτών, έξι του βυζαντινού αυτοκράτορα, έξι της Κύπρου και οκτώ του γάλλου βασιλιά και του πάπα[105].

Η συγκέντρωση και η δράση του συμμαχικού στόλου στο Αιγαίο τοποθετείται στο φθινόπωρο του 1334. Η εξέλιξη των ναυτικών πολεμικών επιχειρήσεων εν μέρει μόνο αποκαθίσταται από αποσπασματικές πληροφορίες, μερικές από τις οποίες περιέχονται σε δύο επιστολές του Μαρίνου Σανούδου, που συντάχθηκαν η μία, η K (7), στις 22 Οκτωβρίου, και η άλλη, η D (3), λίγο χρόνο πριν ή μετά την ημερομηνία αυτή[106]. Από το περιεχόμενό τους συνάγεται ότι, κατά τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο, ο συμμαχικός στόλος, στον οποίο δεν μετείχαν τα πλοία του βυζαντινού αυτοκράτορα, προξένησε αρκετές ζημιές στα πλοία των Τούρκων και ότι, περί τα τέλη Οκτωβρίου, κατέστρεψε μεγάλο πειρατικό στόλο του εμίρη του Καρασή. Ο τουρκικός στόλος βρισκόταν, όταν συνέβη η επίθεση, στον κόλπο του Αδραμυττίου αναμένοντας να εκπνεύσει η πεντάμηνη διάρκεια της συμμαχίας για να προβεί σε νέες επιθέσεις[107].

Ο απολογισμός της δράσης του συμμαχικού στόλου στο Αιγαίο σε σύγκριση με τις επίπονες διαπραγματεύσεις, που απαιτήθηκαν για τη σύσταση του αντιτουρκικού συνασπισμού, ήταν πολύ φτωχός. Η σημασία, όμως, της ναυτικής επιτυχίας στο Αδραμύττιο έγκειται στο γεγονός ότι η Βενετία κατόρθωσε με τις διπλωματικές της ενέργειες να πείσει τις υπόλοιπες χριστιανικές ευρωπαϊκές δυνάμεις ότι ο τουρκικός κίνδυνος στην ανατολική Μεσόγειο τις αφορούσε και να τις συσπειρώσει σε μια κοινή δράση εναντίον των Τούρκων με τις άλλες χριστιανικές δυνάμεις της περιοχής.

Κατά την τελική φάση της οργάνωσης της αντιτουρκικής συμμαχίας, ο Μαρίνος Σανούδος αναμείχθηκε ανεπίσημα στις συζητήσεις για την ένωση των Εκκλησιών, οι οποίες μεταξύ των ετών 1333 και 1334 βρίσκονταν σε εξέλιξη. Διαφωτιστική για τη δράση του αυτή, που θα πρέπει να συσχετισθεί με τις διπλωματικές ενέργειες της βενετικής κυβέρνησης για τη συμμετοχή του βυζαντινού αυτοκράτορα στον αντιτουρκικό συνασπισμό, είναι η επιστολή που απηύθυνε στις 13 Οκτωβρίου 1334 στον Φίλιππο ς΄, η K (6)[108]. Η επιστολή αυτή συντάχθηκε, προφανώς, μετά τη νίκη του συμμαχικού στόλου στο Αδραμύττιο.

---

[105] *DVL*, 244-249, αρ. 126, 127.

[106] SANUDO K (7), 811-812 και SANUDO D (3), 15-16.

[107] Βλ. ανάλυση των γεγονότων από τον LEMERLE, *Aydin*, 95-99· V. LAURENT, Action de grâces pour la victoire navale remportée sur les Turcs à Adramyttion au cours de l'automne 1334, *Εἰς μνήμην Κ. Ἰ. Ἀμάντου*, Αθήνα 1960, 25-41.

[108] SANUDO K (6), 799-808.

Εισαγωγικά, ο Μαρίνος Σανούδος δηλώνει στον Φίλιππο Ϛ΄ ότι, επειδή γνωρίζει τις προετοιμασίες του για τη σταυροφορία στους Αγίους Τόπους, θεωρεί χρέος του να του μιλήσει για την υπόθεση της εκκλησιαστικής ένωσης, γιατί πιστεύει ότι η διευθέτησή της θα συμβάλει αποφασιστικά στην επιτυχία του έργου του[109]. Αμέσως μετά, παραθέτει έναν κατάλογο των ορθόδοξων χριστιανικών βασιλείων για να καταδείξει ότι η περιορισμένη σε σχέση με το παρελθόν έκταση της επικράτειας του βυζαντινού αυτοκράτορα δεν σημαίνει ότι ο αριθμός των ορθόδοξων χριστιανών ήταν αμελητέος και αναφέρεται με συντομία στην ενωτική προσπάθεια του Μιχαήλ Παλαιολόγου και στις καταστροφικές συνέπειες, που είχαν ο αφορισμός του και η ακύρωση των αποφάσεων της Συνόδου της Λυών, ιδιαίτερα για την Ιταλία[110]. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι ο συντάκτης της επιστολής αναφέρεται στους υπεύθυνους για τον αφορισμό του Μιχαήλ Παλαιολόγου, τον πάπα Μαρτίνο Δ΄ και κυρίως τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό, χωρίς όμως να τους κατονομάσει, για να μη θιγεί η γαλλική βασιλική οικογένεια[111], και, όταν πιο κάτω μνημονεύει το όνομα του Κάρολου, τον αποκαλεί *rex Carolus magnificus*. Ύστερα, επισημαίνει στον γάλλο βασιλιά ότι η εντύπωση που ο ίδιος σχημάτισε για την ειλικρίνεια των προθέσεων των Βυζαντινών στο ζήτημα της εκκλησιαστικής ένωσης μετά από πρόσφατη επίσκεψή του, κατά το προηγούμενο έτος, στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε την ευκαιρία να συζητήσει με τον πρώην πατριάρχη Νίφωνα (1310-1314) και εκπροσώπους του κλήρου και του μοναχικού κόσμου, είναι θετική: η αιτία για την αναστολή των ενωτικών διαπραγματεύσεων το 1327, δηλαδή ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Ανδρόνικου Β΄ και του εγγονού του, Ανδρόνικου Γ΄, που είχε διχάσει τους υπηκόους της αυτοκρατορίας καθιστώντας επικίνδυνη κάθε επίσημη συζήτηση του θέματος, είχε πια εκλείψει[112] και οι Βυζαντινοί είχαν ανάγκη από τη συνδρομή της Δύσης για να αντιμετωπίσουν την απειλή των Τούρκων και των Τατάρων[113].

---

[109] *quod sibi deberem consulere super unione ecclesiarum Graecorum cum Latinis, aspiciens hoc esse immensum bonum et maximum proficuum, intentus vestri sanctissimi passagii dei et terrae sanctae*: SANUDO K (6), 800.

[110] *O quanta mala ex hujus unionis fractione fidelibus catholicis evenerunt... et adhuc non cessat haec pestis et maxime in Italiam*: SANUDO K (6), 803.

[111] *ita quod ex procuratione aliquorum magnorum dominorum saepe dictus Chiemicali Palealocus fuit anathemate irretitus*: SANUDO K (6), 802-803.

[112] *tunc temporis erat magna divisio inter imperatorem Graecorum Andronicum defunctum cum nepote suo Andronico qui tunc regnat, propter quam divisionem uterque ipsorum non fuit ausus loqui palam de fide, ne contrarium aliquod reciperent a populis eorundem*: SANUDO K (6), 804.

[113] *Nam ipsi Graeci non possunt videre aliquam viam nec modum ut evadant a manibus Turchorum et Tartarorum infidelium, quin perficiatur unio fidei supra dictae*: SANUDO K (6), 804.

Στη συνέχεια, εξετάζει επίσης και την απίθανη, κατά τη γνώμη του, περίπτωση που ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν θα ήταν συνεργάσιμος. Η απάντηση, που ο ίδιος δίνει στο υποθετικό αυτό ενδεχόμενο, αιφνιδιάζει: προτείνει η Δύση να αντιμετωπίσει τους Βυζαντινούς ως «αιρετικούς» και ο πάπας να αναθέσει σε έναν ικανό ηγεμόνα την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και όλης της βυζαντινής επικράτειας, έργο στο οποίο η συμμετοχή της Βενετίας θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη, γιατί οι Βενετοί, εκτός από το νόμιμο δικαίωμα που έχουν σε ένα τέτοιο εγχείρημα, διαθέτουν και την πείρα και την ισχύ να το φέρουν σε πέρας[114].

Την ανοικτή μεταστροφή του σε θέσεις διαμετρικά αντίθετες από τις προηγούμενες, που όμως αναδεικνύουν την εύλογη επιθυμία του να ανακτήσει η Βενετία τη θέση που κατείχε στην Κωνσταντινούπολη πριν από το 1261[115], ο Μαρίνος Σανούδος σπεύδει να τη μετριάσει, συμπληρώνοντας ότι, ακόμη και στην περίπτωση της κατάκτησης της βυζαντινής αυτοκρατορίας, εκείνο που προέχει είναι η προσχώρηση του ίδιου του αυτοκράτορα και των υπηκόων του στην καθολική πίστη, ώστε η κατάκτηση να περιλαμβάνει και τους ανθρώπους, όχι μόνο τα εδάφη της επικράτειάς του[116].

Η αναχρονιστική αυτή πρόταση του Μαρίνου Σανούδου για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, που παραπέμπει επίσης στο ηγεμονικό πρότυπο του γάλλου μονάρχη, κυρίαρχου του κόσμου, του Πέτρου Ντυμπουά, προσεγγίζει ως έναν βαθμό και τις απόψεις του δομινικανού θεωρητικού της σταυροφορίας Βροκάρδου (Brocardus). Ο Βροκάρδος, ο οποίος είχε μεγάλη αντιπάθεια για τους ορθόδοξους χριστιανούς και ελάχιστη εκτίμηση στην ειλικρίνεια των Βυζαντινών, υποστήριζε μεταξύ άλλων ότι η συνεργασία με τον βυζαντινό αυτοκράτορα δεν είναι ενδεδειγμένη, γιατί οι Παλαιολόγοι είναι οι σφετεριστές του θρόνου, που ανήκε δικαιωματικά στους απογόνους της αδελφής του Φίλιππου Σ΄, Κατερίνας ντε Βαλουά, και ακόμη ότι η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης έπρεπε να προηγηθεί κατά τη χερσαία μετακίνηση των σταυροφορικών στρατευμάτων[117]. Οι από-

---

[114] *Qua propter si praedicti imperatores Graeci nollent redire ad unionem fidei catholicae supra dictae, quod nullo modo credo, tunc debet procedi contra eos tamquam contra haereticos... tunc summus pontifex et alii fideles catholici tam clerici quam saeculares debeant eligere dominum, qui habeat voluntatem potestatem et scientiam acquirendi cum Venetis ipsam civitatem constantinopolitanam, et ipsam retinendi cum aliis terris eidem imperatori Graecorum subjectis. Nam ipsi Veneti habent jus scientiam et potentiam in hoc.* SANUDO K (6), 805-806.

[115] «What more natural for Sanudo than to desire the replay of the Fourth Crusade?», όπως παρατηρεί η LAIOU, Antiturkish League, 391, σχολιάζοντας την επιστολή Κ (6).

[116] *Verum utilius esset, quod dictus imperator et Graeci redirent ad fidem catholicam praedictam, ut haberemus homines et ipsam terram, quam solummodo terram.* SANUDO K (6), 806.

[117] Βλ. την ανάλυση των απόψεων του Βροκάρδου από τον J. DELAVILLE LE ROULX, *La France en Orient au XIVème siècle. Les expéditions du maréchal Boucicaut*, τ. 1, Παρίσι 1886, 89-97. Τις

ψεις αυτές είχαν κάνει τότε μεγάλη εντύπωση στη βασιλική αυλή του Παρισιού, μολονότι οι ειδικοί για την οργάνωση της σταυροφορίας σύμβουλοι του Φίλιππου Σ΄ είχαν επιλέξει ως συμφορότερη τη θαλάσσια μετακίνηση προς την Αίγυπτο και ακριβώς για τον λόγο αυτό είχε ζητηθεί και η συνεργασία της Βενετίας. Έτσι, ο διπλωμάτης Μαρίνος Σανούδος φαίνεται εδώ να ευθυγραμμίζεται συγκυριακά με ένα σχέδιο που ήδη γνώριζε ότι δεν είχε πιθανότητες να εφαρμοσθεί, ίσως για να γίνει γενικά αρεστός στο περιβάλλον του γάλλου σταυροφόρου ηγεμόνα, αλλά κυρίως για να διαδηλώσει την ανεπιφύλακτη υποστήριξή του στη σταυροφορία που προετοίμαζε ο Φίλιππος.

Για τον θεωρητικό της σταυροφορίας Μαρίνο Σανούδο, ο οποίος εργάσθηκε συστηματικά για τη σύσταση της αντιτουρκικής συμμαχίας και τη συγκρότηση συμμαχικού στόλου για την άμυνα και την περιφρούρηση του Αιγαίου, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στην πρώτη φάση της σταυροφορικής του στρατηγικής, οι προετοιμασίες του γάλλου μονάρχη φαίνεται ότι ήταν το μεγάλο γεγονός: η σταυροφορία αυτή, αν ακολουθούσε τις οδηγίες του που περιέχονταν στο *LSFC*, θα υλοποιούσε τον στόχο της ανάκτησης των Αγίων Τόπων, θα εξουδετέρωνε την πολιτική και οικονομική ισχύ του αιγύπτιου σουλτάνου, θα άνοιγε τον δρόμο στη Βενετία ώστε να επεκτείνει τη δική της πολιτική και οικονομική κυριαρχία στην Ερυθρά Θάλασσα, ενώ συγχρόνως θα έδινε οριστική λύση στο φλέγον πρόβλημα της τουρκικής επέκτασης.

Για τον Φίλιππο, όπως, άλλωστε, και για τους προκατόχους του, η σταυροφορία ήταν συνυφασμένη με το βασιλικό του γόητρο. Κατά την πορεία όμως της πραγματοποίησής της ο γάλλος ηγεμόνας είχε να αντιμετωπίσει συνθήκες και γεγονότα που δεν εξαρτώνταν από τον ίδιο[118]. Η ανάμειξη στα σχέδιά του του Εδουάρδου Γ΄, που την προκάλεσε ο ίδιος ο Φίλιππος για να εξουδετερώσει ενδεχόμενο αντιπερισπασμό εκ μέρους του άγγλου μονάρχη, με τον οποίο είχε ανοικτούς λογαριασμούς σε δύο μέτωπα, στη Σκωτία και τη Γασκόνη, οδήγησε σε διαπραγματεύσεις, που δεν χαρακτηρίζονταν για την ειλικρίνεια των προθέσεων και από τις δύο πλευρές. Οι προσπάθειες του Φίλιππου να φορολογήσει την Εκκλησία, ακόμη και όταν είχε τη συγκατάθεση του πάπα, προσέκρουαν στη δυσπιστία μερίδας του εκκλησιαστικού κλήρου για τη φερεγγυότητά του, με αποτέλεσμα τα χρήματα τα διαθέσιμα για τη σταυροφορία να μην είναι ποτέ αρκετά. Ασύμβατα, επίσης, ήταν τα σταυροφορικά σχέδια του Φίλιππου με την πολιτική της Αγίας Έδρας, κυρίως μετά τον θάνατο του Ιωάννη ΚΒ΄, τον Δεκέμβριο του 1334. Ο νέος πάπας Βενέδικτος ΙΒ΄ (1334–1432) δέχθηκε να ανανεώσει, το 1335,

---

ίδιες ιδέες είχε λίγο νωρίτερα υποστηρίξει και ο Guillaume Adam, βλ. ΑΠΥΑ, *Crusade*, 64–67 και 95–113.

118 Βλ. C. J. TYERMAN, Philip VI and the Recovery of the Holy Land, *EngHistR* 100 (1985) 25–52.

την ονομασία του Φίλιππου ως ηγέτη της σταυροφορίας και, το καλοκαίρι του ίδιου έτους, μοίρα στόλου βρισκόταν στο λιμάνι της Μασσαλίας, αναμένοντας την ολοκλήρωση των εξοπλισμών, που είχε ορισθεί για την 1η Αυγούστου 1336. Το πραγματικό ενδιαφέρον όμως του Βενέδικτου ΙΒ΄ ήταν στραμμένο σε ζητήματα μικρότερης εμβέλειας από τη σταυροφορία στους Αγίους Τόπους, όπως ήταν η υπεράσπιση της Μικρής Αρμενίας, η οποία, το 1335, είχε δεχθεί νέα επίθεση από τον αιγύπτιο σουλτάνο. Έτσι, όταν τον Μάρτιο του 1336 ο Φίλιππος παραδέχθηκε ότι οι προετοιμασίες του ήταν ελλιπείς και ζήτησε την άμεση βοήθεια της Αγίας Έδρας, προσέκρουσε στην οριστική άρνηση του πάπα να συνεχίσει τη συνεργασία μαζί του.

Η ματαίωση της σταυροφορίας του Φίλιππου Ϛ΄ ντε Βαλουά, το 1336, αποτέλεσε το έναυσμα για την επίσημη κήρυξη, κατά το επόμενο έτος, του εκατονταετούς πολέμου μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας, ενώ συγχρόνως σήμανε και το τέλος της σταυροφορίας με στόχο την ανάκτηση των Αγίων Τόπων. Οι σταυροφορίες που θα ακολουθήσουν, θα είναι στρατιωτικές επιχειρήσεις μικρού βεληνεκούς, υπαγορευμένες από τη συνεχή επέκταση των Τούρκων, όπως αυτές της Νικόπολης (1396) και της Βάρνας (1444). Ο θεωρητικός της σταυροφορίας Μαρίνος Σανούδος, μολονότι ως οξυδερκής πολιτικός είχε προβλέψει τους κινδύνους που εγκυμονούσε η τουρκική επέκταση και παρακολούθησε και τις εξελίξεις των πρώτων ετών του εκατονταετούς πολέμου, δεν θέλησε ούτε στο τέλος της ζωής του να παραιτηθεί από το όραμα της σταυροφορίας για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων και άφησε με τη διαθήκη του το *LSFC* ως παρακαταθήκη στους μεταγενέστερους.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

1. Ο τίτλος της *Istoria* και η Ρωμανία του Μαρίνου Σανούδου

Το όνομα *Romania* εφανίσθηκε στη λατινική γλώσσα στο πρώτο μισό του 4ου αιώνα. Διαμορφώθηκε κατ' αναλογία προς τους τύπους *Gallia*, *Britannia*, *Gothia* και χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τον ρωμαϊκό κόσμο, *Orbis Romanus*, *Imperium Romanum*, σε αντίθεση προς τον βαρβαρικό, δηλαδή τους «βαρβάρους» των δυτικών περιοχών της αυτοκρατορίας[1]. Κατά τον 4ο και 5ο αιώνα, ο όρος δήλωνε αδιακρίτως τα δύο τμήματα, δυτικό και ανατολικό της αυτοκρατορίας. Μετά την κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους, για τους λαούς τόσο της Δύσης όσο και της Ανατολής, ο όρος, με τη μορφή *Romania* και *Ρωμανία* αντίστοιχα, αντιπροσώπευε τη *βασιλεία Ρωμαίων*, η οποία με έδρα την Κωνσταντινούπολη συνέχισε την οικουμενική παράδοση της παλαιάς Ρώμης[2]. Τα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας αποτέλεσαν στο εξής το γεωγραφικό περιεχόμενο του όρου. Κατά τη μακραίωνη διάρκεια του βυζαντινού κράτους, το όνομα *Ρωμανία* χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δηλώσει και μεμονωμένες περιοχές του, ιδιαίτερα εκείνες με τις οποίες τα ξένα έθνη έρχονταν άμεσα σε επικοινωνία, όπως π.χ. τη Μικρά Ασία και τη Θράκη, ενώ στην ιταλική χερσόνησο επέζησε και μετά τη λογγοβαρδική κατάκτηση στις πρώην βυζαντινές επαρχίες[3].

Romania και *Imperium Romaniae* ονομάσθηκε και η λατινική αυτοκρατορία της Ανατολής, δηλαδή, η πολιτική οντότητα, που ιδρύθηκε μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης κατά την τέταρτη σταυροφορία και της οποίας η γεωγραφική έκταση συνέπιπτε θεωρητικά με το σύνολο των εδαφών, που ανήκαν στον βυζαντινό αυτοκράτορα[4]. Ενδεικτικός είναι τόσο ο τίτλος του συμφώνου

---

[1] G. Paris, Romani, Romania, lingua Romana, Romanicium, *Romania* 1 (1872) 1-22· J. Zeiller, L'apparition du mot Romania chez les écrivains latins, *Revue des Études Latines* 7 (1929) 194-198.

[2] D. A. Zakythinos, *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde en faveur des Vénitiens*, Παρίσι 1932, 89. Σχετικά με το ιδεολογικό περιεχόμενο του όρου Ρωμανία ως συνώνυμου της «βασιλείας Ρωμαίων», βλ. A. Carile, Impero Romano e Romania. Da Roma alla Terza Roma, στο: *La nozione di «Romania» tra cittadinanza e universalità* [Documenti e Studi 2], Νεάπολη 1984, 251-253.

[3] Κ. Αμαντος, Ρωμανία, *Ελληνικά* 6 (1933) 232-233· Δ. Α. Ζακυθηνος, Ρωμανία-Ρωμυλία, *Νέα Εστία* 1η Οκτ. 1945, 813-815· Carile, *ό.π.*, 251.

[4] D. A. Zakythinos, *ό.π.*, 90· R. L. Wolff, Romania: The Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 23 (1948) 1-34 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 2].

διανομής των εδαφών της αυτοκρατορίας, *Partitio terrarum Imperii Romaniae*[5], που συντάχθηκε από τους σταυροφόρους στις παραμονές της εκλογής του λατίνου αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη[6], όσο και εκείνος του *Dominus quartae partis et dimidiae totius Imperii Romaniae*, που έφερε ο βενετός δόγης την εποχή αυτή. Ο τίτλος του δόγη διαμορφώθηκε με βάση το ποσοστό επί του συνόλου των βυζαντινών εδαφών που κατακυρώθηκαν σύμφωνα με την *Partitio* στους Βενετούς, οι οποίοι, άλλωστε, συνήθιζαν να ονομάζουν *Romania bassa* την περιοχή που περιλάμβανε την Πελοπόννησο, την Εύβοια, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου και *Romania alta* τις ακτές της Μακεδονίας, της Θράκης και τα Στενά[7]. Τη λατινική αυτοκρατορία της Ανατολής δηλώνει με το όνομα Ρωμανία και ο τίτλος «*Libro delle Uxanze de lo Imperio de Romania*», με τον οποίο επιγράφεται η κωδικοποίηση του εθιμικού φεουδαρχικού δικαίου, που ίσχυε στις λατινοκρατούμενες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στην ηγεμονία της Αχαΐας και τα εδάφη που εξαρτώνταν από το φραγκικό κράτος της Πελοποννήσου[8].

Η ιστορία της Ρωμανίας του Μαρίνου Σανούδου είναι γνωστή με τον τίτλο *Istoria del regno di Romania*[9], σύντμηση του πλήρους τίτλου *Istoria del regno di Romania sive regno di Morea composta per Marin Sanudo ne la lingua latina ed in questo manoscritto ridotta nell'idioma italiano divisa in quatro parti*, με τον οποίο επιγράφεται στην έκδοση Hopf[10] η ιταλική μετάφραση του λατινικού πρωτοτύπου της *Istoria*, κειμένου που δεν έχει διασωθεί.

Σε υποσημείωση της έκδοσης ο Hopf παραθέτει και έναν άλλο παρεμφερή τίτλο του κειμένου ως εξής: «Autre inscription: *Istoria di Romania composta per Marin Sanudo detto Torsello e divisa in quatro parti; da lui composta in latino ma quivi tradotta*»[11].

Και οι δύο τίτλοι υπάρχουν στο μοναδικό χειρόγραφο του 18ου αιώνα, που διασώζει την ιταλική μετάφραση της *Istoria* και στο οποίο, εκτός από το έργο του Μαρίνου Σανούδου, περιέχεται και η *Istoria della Morea*, δηλαδή η ιταλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως. Ωστόσο, από την παρατήρηση των μεταξύ τους διαφορών σε ό,τι αφορά όχι μόνο τη διατύπωση αλλά και το χέρι από το οποίο έχουν γραφεί, καθώς επίσης και από την εξακρίβωση της θέσης, που ο καθένας καταλαμβάνει στο χειρόγραφο, επιβάλλεται η αναθεώρηση της σχέσης των δύο τίτλων με το κείμενο:

---

5 Partitio, 217.

6 Οικονομιδès, La décomposition, 11.

7 Thiriet, *Romanie*, 2, 4.

8 *Assises*, XVIII.

9 Βλ. ενδεικτικά «Sanudo Torsello Marin» (M. MacCormick), ODB, τ. 3.

10 Sanudo, *Istoria del regno di Romania*, 99-170.

11 *Ό π.*, 99, σημ. 1.

1.- Ο πρώτος τίτλος σε αντίθεση προς τον δεύτερο, ο οποίος εγγράφεται στο φύλλο 1r του χειρογράφου και έχει τη θέση επικεφαλίδας στο κείμενο που ακολουθεί αμέσως μετά, είναι γραμμένος στο εξώφυλλο του κώδικα, όπου επίσης σημειώθηκε αργότερα και ο αριθμός καταχώρισης του χειρογράφου στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας[12].

2.- Από τη σύγκριση της γραφής των δύο τίτλων αποδεικνύεται ότι ο πρώτος τίτλος έχει γραφεί από διαφορετικό χέρι από εκείνο, που έγραψε τον δεύτερο τίτλο και το σύνολο του περιεχομένου του κώδικα.

3.- Από την παρατήρηση του περιεχομένου των δύο παρόμοιων αυτών τίτλων προκύπτει ότι η ακρίβεια και η λιτότητα στη διατύπωση χαρακτηρίζουν τον δεύτερο τίτλο σε αντίθεση προς τον πρώτο, ο οποίος φαίνεται να συνιστά ελεύθερη απόδοση των δεδομένων του δεύτερου. Από τον πρώτο, δηλαδή, τίτλο απουσιάζει η προσωνυμία του συγγραφέα, *Torsello*, με την οποία ο Μαρίνος Σανούδος συνόδευε πάντοτε το όνομά του στα συγγράμματά του[13]. Επίσης, ο συντάκτης του τίτλου αυτού αντικαθιστά τον όρο *Romania*, με τον αδόκιμο τύπο *regno di Romania* τον τύπο αυτό τον κατασκευάζει κατ' αναλογία προς τον μεταγενέστερο βενετικό όρο *regno di Morea*[14], με τον οποίο και τον ταυτίζει. Στην ταύτιση αυτή παρασύρθηκε, πιθανότατα, από την ιταλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως, που, όπως αναφέρθηκε, περιέχεται στον κώδικα με την επιγραφή *Istoria della Morea* είτε γιατί παρέβλεψε ότι πρόκειται για δύο αυτοτελή κείμενα είτε γιατί θεώρησε εσφαλμένα ότι και τα δύο ήταν έργα του ίδιου συγγραφέα.

Είναι λοιπόν φανερό ότι ο τίτλος της ιταλικής μετάφρασης του έργου του Μαρίνου Σανούδου είναι αυτός που εγγράφεται στο φύλλο 1r του χειρογράφου και ότι στην έκδοση Hopf ο τίτλος αυτός έχει αντικατασταθεί εκ παραδρομής με τη μεταγενέστερη επιγραφή του εξωφύλλου του κώδικα.

Η αβλεψία του Hopf προκάλεσε κάποιες παρεξηγήσεις σχετικά με τη χρήση του όρου *Romania* στις αρχές του 14ου αιώνα. Έτσι, ο μεταγενέστερος τίτλος του έργου του Μαρίνου Σανούδου, στον οποίο η Ρωμανία ταυτίζεται με το φραγκικό κράτος της Πελοποννήσου, χρησιμοποιήθηκε ως βασικό επιχείρημα για να υποστηριχθεί η άποψη ότι ο όρος *Romania* δήλωνε ειδικότερα την Πελοπόννησο, όπου οι Φράγκοι παρέμειναν για μακρό χρονικό διάστημα και μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, το 1261[15]. Αλλά και μία άλλη άποψη που υποστηρίζει ότι ο Μαρίνος Σανούδος συρρικνώνει υπερβολικά την

---

[12] Για τον κώδικα βλ. παρακάτω, σελ. 99.

[13] Για την προσωνυμία Torsello, βλ. παραπάνω, σελ. 5.

[14] Ο όρος *regno di Morea* χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την Πελοπόννησο κατά τη δεύτερη περίοδο της κατάκτησης της χώρας από τους Βενετούς (1685-1715).

[15] ΑΜΑΝΤΟΣ, *ό.π.*, 235.

έκταση της Ρωμανίας, εκτιμώντας ότι στο έργο του περιορίζεται στις εξελίξεις που συνέβησαν στην ηγεμονία της Αχαΐας, στη φραγκική Πελοπόννησο[16], φαίνεται να έχει ώς έναν βαθμό επηρεασθεί από αυτόν τον τίτλο της *Istoria*.

Το ερώτημα που ανακύπτει από τις εκτιμήσεις αυτές, ποια δηλαδή ήταν κατά τη γνώμη του συγγραφέα της *Istoria* τα εδάφη που ανήκαν στην αυτοκρατορία και σε ποιες περιπτώσεις το όνομα Ρωμανία χρησίμευε για να τα προσδιορίσει, διευκρινίζεται από πληροφορίες που ανιχνεύονται στο ίδιο το κείμενο της *Istoria* και στα άλλα συγγράμματα του Μαρίνου Σανούδου:

1.- Στο κείμενο της *Istoria*, ο όρος Ρωμανία επαναλαμβάνεται συχνά και δηλώνει με τρόπο γενικό τις λατινοκρατούμενες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αντίθετα, το φραγκικό κράτος της Πελοποννήσου αναφέρεται ως *principato d'Achaia*, *principato della Morea* ή απλά *principato*.

2.- Στο *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, όπου αναφέρεται στις μακροχρόνιες διαμονές του στη Ρωμανία, που του είχαν επιτρέψει να γνωρίσει καλά τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των θεσμών της, ιδιαίτερα στην ηγεμονία της Αχαΐας, ο Μαρίνος Σανούδος δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι το φραγκικό κράτος της Πελοποννήσου αποτελούσε μόνον ένα τμήμα της Ρωμανίας[17].

3.- Στην επιστολή του του έτους 1330 προς τον αποστολικό λεγάτο Βερτράνδο ντε Πουζέ, όπου μνημονεύει την πολιορκία των Βελεγράδων από τον ανδεγαυικό στρατό του Ρουσσώ ντε Συλί, το 1281, ο Μαρίνος Σανούδος αναφέρει σαφώς ότι το κάστρο αυτό ανήκε στη Ρωμανία[18].

4.- Σε άλλες του επιστολές της ίδιας εποχής αναφέρεται και στα ασιατικά εδάφη της Ρωμανίας, που δεν υπήχθησαν ποτέ οργανικά στη λατινική αυτοκρατορία της Ανατολής, αλλά κατακτήθηκαν από τους Τούρκους και τους Τατάρους. Σχετικά με αυτά σημειώνει ότι αποτελούσαν τις *terrae Romaniae orientis* σε αντίθεση με τις *terrae Romaniae occidentis*, που ήταν οι ευρωπαϊκές της περιοχές[19]. Αναφέρει, επίσης, ότι η Μικρά Ασία συνέχισε να ονομάζεται από τους Τατάρους κατακτητές της Ρωμανία[20] και ότι οι ίδιοι για να δηλώσουν το σουλτανάτο του Ικονίου χρησιμοποιούσαν την ονομασία *Euromi*, η οποία σήμαινε Ρωμανία[21].

---

16 THIRIET, *Romanie*, 3.

17 *In Romania vero majorem partem temporis meae vitae peregi: Quare conditionem et statum eius, maxime Principatus Amoreae, me opinor bene nosse. LSFC*, 3.

18 *ad obsessionem Belgradi in Romaniam:* SANUDO K (2), 774.

19 *Ideo timendum est valde, quia si Turchi acquirerent terras Romaniae occidentis –sicut acquisiverunt terras Romaniae orientis– ... tota christianitas est in maximo periculo constituta*: SANUDO K (7), 812.

20 *Asia Minor. Quae circumdata est a tribus partibus a mari. De qua Tartari de Oriente, qui dominantur magnae partis ipsius, ipsi appellant adhuc eam Romaniam*: SANUDO K (2), 776.

21 *soldanaticus Cunii, quum antiquitus Turchii tenere solebant, sed ad praesens Tartari, qui Tartari eum appellant Euromi id est Romaniam:* SANUDO K (6), 800. Με τον όρο *Euromi* ο Μαρίνος

5.- Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι στο *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, όπου γίνεται λόγος για προϊόντα, που θα μπορούσαν να παράγονται σε χριστιανικές περιοχές αντί να εισάγονται από τις χώρες του σουλτάνου της Αιγύπτου, ο Μαρίνος Σανούδος διαχωρίζει την Κρήτη και την Κύπρο από τα εδάφη της Ρωμανίας[22]. Η διάκριση αυτή σε ό,τι αφορά την Κύπρο απηχεί την οριστική απόσπαση του νησιού από τα εδάφη της αυτοκρατορίας από την εποχή της τρίτης σταυροφορίας[23]. Η Κρήτη, εξάλλου, από την παραμονή της τέταρτης σταυροφορίας είχε παραχωρηθεί, όπως είναι γνωστό, από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Δ΄ Άγγελο στον Βονιφάτιο Μομφερρατικό, ο οποίος την πώλησε στους Βενετούς και ως βενετική κτήση δεν είχε καμία εξάρτηση από τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης[24]. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, ο Μαρίνος Σανούδος και στην ιστορία του για τη Ρωμανία δεν αναφέρεται διόλου στα όσα συνέβαιναν στην Κρήτη.

6.- Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι ο Μαρίνος Σανούδος στην *Istoria* χρησιμοποιεί τον όρο *Imperio romano*, πολιτικά και γεωγραφικά ταυτόσημο με το όνομα *Romania*, για να δηλώσει το κράτος της Νίκαιας στη Μικρά Ασία, όπου βρισκόταν η έδρα του βυζαντινού αυτοκράτορα όσο καιρό η Κωνσταντινούπολη ήταν στα χέρια των Λατίνων, και από το οποίο, το 1257, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος απέδρασε για να ζητήσει την προστασία του σελτζούκου σουλτάνου της γειτονικής Τουρκίας[25].

Η παρατήρηση ότι ο Μαρίνος Σανούδος στην *Istoria di Romania* επικεντρώνει την αφήγησή του στις εξελίξεις που συνέβησαν στην ηγεμονία της Αχαΐας και στις περιοχές τις εξαρτημένες από αυτή, δηλαδή στην Εύβοια και τα βενετικά νησιά του Αιγαίου πελάγους, που από το 1248 είχαν περιέλθει στην υποτέλεια

Σανούδος μεταγράφει τον όρο *Rum*, τον οποίο χρησιμοποιούσαν, όπως είναι γνωστό, οι Τούρκοι για να δηλώσουν 1) με πολιτική έννοια τη βυζαντινή αυτοκρατορία και 2) με γεωγραφική τα κράτη, που οι ίδιοι είχαν ιδρύσει στα εδάφη της αυτοκρατορίας, το σουλτανάτο των Δανισμεντιδών, το σουλτανάτο του Ικονίου και, τέλος, ολόκληρη τη Μικρά Ασία, βλ. P. WITTEK, Le Sultan de Rûm, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 6 (1938) 364-371.

[22] *Bombix vero nascitur in Apulia, in Scicilia, et in Creta, in Romania, et in Cypro in bona quantitate*: *LSFC*, 24.

[23] Για την κατάκτηση της Κύπρου από τον βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο Λεοντόκαρδο το 1191, βλ. HILL, *Cyprus*, τ. 1, 316-321.

[24] S. BORSARI, *Il dominio veneziano in Creta nel XIII secolo*, Νεάπολη 1933, 11. Για την απουσία της Κρήτης αλλά και της Κύπρου από το σύμφωνο της Partitio Romaniae, βλ. OIKONOMIDÈS, La décomposition, 18 και σημ. 37.

[25] *El detto [Michiel Paleologo] el fu cazzato dall'impero romano e se ne andò al soldan della Turchia*: Κείμενο, 155_{9-10}. Για τη χρήση από τους Βυζαντινούς και τους Λατίνους του όρου Turchia, ως δηλωτικού των εδαφών της Μικράς Ασίας υπό τουρκική κυριαρχία, κατά τον 13ο και τον 14ο αιώνα, βλ. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 117-121.

του φραγκικού κράτους της Πελοποννήσου, είναι ορθή. Ωστόσο, η στάση αυτή του συγγραφέα δεν είναι απόλυτη, γιατί, περιγράφοντας στο έργο του τις τύχες του φραγκικού κράτους της Πελοποννήσου κατά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, ο Μαρίνος Σανούδος εξετάζει επίσης και τα βασικά γεγονότα της περιόδου αυτής, που προσδιόρισαν τις σχέσεις μεταξύ της Δύσης και του Βυζαντίου. Νομίζομε, λοιπόν, ότι η *Istoria di Romania* δεν περιλαμβάνει, όπως έχει επανειλημμένα υποστηριχθεί, την ιστορία της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης[26], που, άλλωστε, τελειώνει με την ανάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, αλλά μάλλον την ιστορία μιας χρονικής περιόδου της αυτοκρατορίας της Ανατολής, της πολιτικής, δηλαδή, οντότητας και του συνόλου των εδαφών, που κατέχονταν τότε είτε από Βυζαντινούς είτε από Λατίνους. Η προφανής, τέλος, προτεραιότητα που η ηγεμονία της Αχαΐας και τα νησιά του Αιγαίου έχουν στη διήγησή του Σανούδου σχετίζεται ασφαλώς με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον, που είχαν οι περιοχές αυτές για τη Βενετία, ενώ συγχρόνως παραπέμπει και στο «curriculum vitae» του συγγραφέα.

[26] Βλ. π.χ. LOENERTZ, Édition nouvelle, 34, όπου ο συγγραφέας σημειώνει: Car son (του Μαρίνου Σανούδου) Regno di Romania n'est autre que *l'Imperium Romaniae*, l'empire latin de Constantinople.

2. Η δομή της *Istoria* και οι πηγές του Μαρίνου Σανούδου

α. Η δομή

Το κείμενο της *Istoria*, όπως σημειώνεται και στον τίτλο του, παραδίδεται χωρισμένο σε τέσσερα μέρη που επιγράφονται με τα τακτικά επίθετα, πρώτο, δεύτερο, τρίτο και τέταρτο αντίστοιχα. Η αφήγηση του συγγραφέα αρχίζει χωρίς πρόλογο ή εισαγωγή και διακόπτεται απότομα στο τέλος του τέταρτου μέρους. Η αιφνίδια αυτή διακοπή φαίνεται να σημαίνει είτε ότι ο συγγραφέας δεν ολοκλήρωσε το έργο του είτε την απώλεια τμήματος του λατινικού πρωτοτύπου του κειμένου ή της ιταλικής του μετάφρασης.

Από την εξέταση του περιεχομένου της *Istoria* προκύπτει ότι το κείμενο δεν συντάχθηκε εξαρχής ως ενιαίο σύνολο, αλλά ότι συγκροτήθηκε από δύο διηγήσεις με διαφορετικό η κάθε μία αντικείμενο, οι οποίες συνενώθηκαν για κάποιο λόγο που εκ πρώτης όψεως δεν είναι εμφανής. Στον πίνακα περιεχομένων που ακολουθεί παρουσιάζεται το σύνολο των θεμάτων που διαπραγματεύεται ο συγγραφέας και συγχρόνως παρέχεται η δυνατότητα να διατυπωθούν ορισμένες παρατηρήσεις για την οργάνωση της σύνθεσης σε κάθε ένα από τα τέσσερα μέρη του έργου.

Μέρος Α΄

1. Η παραχώρηση της υποτέλειας της Εύβοιας και των νησιών του Αιγαίου από τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης στον πρίγκιπα της Αχαΐας [Κείμενο, 103_{6}-105_{5}].

α. Η δυναστεία των Σανούδων, δουκών του Αρχιπελάγους [Κείμενο, 103_{17-23}].

β. Η Εύβοια, πρώην υποτελής της Βενετίας, γίνεται υποτελής του πρίγκιπα της Αχαΐας [Κείμενο, 103_{24}-105_{5}].

2. Η ηγεμονία της Αθήνας και η μαρκιονία της Βοδονίτσας αναγνωρίζουν την επικυριαρχία του πρίγκιπα της Αχαΐας [Κείμενο, 105_{6-10}].

3. Η ηγεμονία της Αχαΐας κατά την εποχή του Γοδεφρείδου Β΄ Βιλλεαρδουΐνου [Κείμενο, 105_{11-28}].

4. Η ηγεμονία της Αχαΐας την εποχή του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουΐνου [Κείμενο, 105_{28}-117_{27}]

α. Οι επιγαμίες που συνήψε ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ με τους υποτελείς του [Κείμενο, 105_{27}-107_{7}]

β. Η συμμετοχή του Γουλιέλμου Β΄ στη σταυροφορία του βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκου Θ΄ του Άγιου [Κείμενο, 107_{8}-109_{2}].

γ. Η αποστασία των τριτημορίων ηγεμόνων της Εύβοιας και ο πόλεμος του Γουλιέλμου Β΄ εναντίον των υποτελών του και των βενετών συμμάχων τους στην Εύβοια και την Αττική [Κείμενο, 109_{3}-113_{30}].

δ. Η συμμετοχή του Γουλιέλμου Β΄ στην πολεμική συμμαχία του βασιλιά της Σικελίας Μαμφρέδου και του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου εναντίον του κράτους της Νίκαιας και η αιχμαλωσία του πρίγκιπα της Αχαΐας κατά τη μάχη της Πελαγονίας [Κείμενο, 113_{31}-115_{21}].

ε. Η κατάσταση στην ηγεμονία της Αχαΐας κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του Γουλιέλμου Β΄ στην Κωνσταντινούπολη [Κείμενο, 115_{22-30}].

ς. Η συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, η επιστροφή του Γουλιέλμου Β΄ στην Πελοπόννησο και η συνθήκη ειρήνης μεταξύ του πρίγκιπα, των αποστατών υποτελών του και των Βενετών [Κείμενο, 115_{31}-117_{27}].

5. Το δουκάτο του Αρχιπελάγους [Κείμενο, 117_{28}-123_{7}].

α. Η αμφισβήτηση εκ μέρους της Βενετίας του δικαιώματος κυριότητας στην Άνδρο του δούκα του Αρχιπελάγους [Κείμενο, 117_{28}-121_{6}].

β. Η διένεξη μεταξύ των Σανούδων και των Γκίζι για τη Σύρο [Κείμενο, 121_{7}-123_{7}].

Μέρος Β΄

1. Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς και η φυγή στην Ευρώπη του έκπτωτου λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί [Κείμενο, 123_{9}-125_{11}].

2. Η επιστροφή από την αιχμαλωσία του πρίγκιπα Γουλιέλμου και η βυζαντινή επίθεση εναντίον της Πελοποννήσου [Κείμενο, 125_{12}-129_{10}].

3. Η σύναψη της συνθήκης του Βιτέρβου: η ηγεμονία της Αχαΐας περιέρχεται στην επικυριαρχία του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού [Κείμενο, 129_{11-26}].

4. Βυζαντινές επιθέσεις εναντίον των λατινοκρατούμενων περιοχών της αυτοκρατορίας [Κείμενο, 129_{27}-143_{12}].

α. Οι βερονέζοι δυνάστες της νότιας Εύβοιας [Κείμενο, 129_{7}-131_{6}].

β. Η εμφάνιση και εγκατάσταση του λομβαρδού τυχοδιώκτη Λικάριου στη νότια Εύβοια [Κείμενο, 131_{7-26}].

γ. Πειρατική δραστηριότητα των τριτημορίων ηγεμόνων της Εύβοιας [Κείμενο, 131_{27}-133_{3}].

δ. Βυζαντινή επίθεση εναντίον του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα και η μάχη της Νεοπάτρας [Κείμενο, 133_{4-20}].

ε. Η ναυμαχία της Δημητριάδας [Κείμενο, 133_{21}-135_{20}].

ς. Πρώτες επιτυχίες του ναυάρχου του βυζαντινού στόλου, Λικάριου, στην Εύβοια [Κείμενο, 135_{21}-137_4].

ζ. Πολιορκία και κατάκτηση της Σκοπέλου από τον Λικάριο [Κείμενο, 137_{5-29}].

η. Πολιορκία και κατάκτηση της Λήμνου [Κείμενο, 137_{30}-139_{30}].

θ. Η νέα επίθεση του βυζαντινού στόλου εναντίον της Εύβοιας και η μάχη του Βατώντα καθιστούν τον Λικάριο κύριο σε ολόκληρη σχεδόν την Εύβοια, εκτός από τη Χαλκίδα [Κείμενο, 139_{31}-141_{33}].

ι. Επιθέσεις του Λικάριου εναντίον της Σίφνου, της Σερίφου, των Κυθήρων και των Αντικυθήρων [Κείμενο, 143_{1-12}].

5. Η κατάκτηση της Σικελίας από τον πρίγκιπα Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό [Κείμενο, 143_{13-28}].

6. Ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός και οι πολεμικές του επιχειρήσεις στη Ρωμανία [Κείμενο, 143_9-147_{17}].

α. Η ατυχής εκστρατεία του στρατηγού Ντρε ντε Μπωμόν στην Εύβοια [Κείμενο, 143_{29}-145_{14}].

β. Η καταστροφή του ανδεγαυικού στρατού του Ρουσώ ντε Συλί στη μάχη στα Βελέγραδα [Κείμενο, 145_{15}-147_4].

γ. Τρεις ατυχείς επιθέσεις ανδεγαυικού στόλου στη Ρωμανία [Κείμενο, 147_{5-17}].

7. Η ανάκτηση από τους Βενετούς των περισσότερων θέσεων της Εύβοιας που είχε κατακτήσει ο Λικάριος [Κείμενο, 147_{18}-149_{20}].

Μέρος Γ΄

1. Οι διαπραγματεύσεις και η σύναψη των συνθηκών του Ορβιέτο [Κείμενο, 149_{21}-151_6].

2. Βυζαντινή επίθεση εναντίον βενετικών εμπορικών πλοίων [Κείμενο, 151_{15-29}].

3. Η υποκίνηση της εξέγερσης των Σικελών του Παλέρμου εναντίον της κυριαρχίας του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο [Κείμενο, 151_{7-14}].

4. Επιθετική δραστηριότητα βενετικού στόλου εναντίον βυζαντινών εδαφών και η σύναψη της βενετοβυζαντινής συνθήκης ειρήνης του 1285 [Κείμενο, 151_{30}-155_4].

5. Η ενωτική πολιτική του Μιχαήλ Παλαιολόγου, ο πάπας Γρηγόριος Ι΄ και η σύνοδος της Λυών [Κείμενο, 155_{5-25}].

6. Οι σχέσεις του Μιχαήλ Παλαιολόγου με τον ηγεμόνα της Αθήνας Ιωάννη ντε λα Ρος και οι διάδοχοι του τελευταίου στην ηγεσία του δουκάτου της Αθήνας [Κείμενο, 155_{26}-157_{12}].

7. Η σημασία της ενωτικής πολιτικής του Μιχαήλ Παλαιολόγου [Κείμενο, 157_{13}-159_5].

8. Η σταδιοδρομία του πρίγκιπα της Προβηγκίας Κάρολου Ανδεγαυού: οι πρώτες του κατακτήσεις· η άνοδός του στον θρόνο του βασιλείου της Σικελίας· η απόκτηση του τίτλου του βασιλιά της Ιερουσαλήμ και εκείνου του επικυρίαρχου ηγεμόνα της ηγεμονίας της Αχαΐας· το σχέδιό του να ανακτήσει την Κωνσταντινούπολη και οι προετοιμασίες για την πραγματοποίησή του [Κείμενο, 159_6-161_{14}].

9. Η απογραφή των καθολικών και των ορθόδοξων χριστιανών ηγεμόνων της Οικουμένης [Κείμενο, 161_{15}-169_{20}].

10. Η εγκατάλειψη της Μικράς Ασίας στο έλεος της τουρκικής απειλής κατά την περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Για την καταγωγή των Βενετών από την Παφλαγονία [Κείμενο, 169_{21}-173_2].

11. Η συμμαχία του Μιχαήλ Παλαιολόγου με τους Γενουάτες [Κείμενο, 173_{3-10}].

12. Η οργάνωση της πειρατικής δραστηριότητας στο Αιγαίο την εποχή του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου [Κείμενο, 173_{11}-175_{15}].

13. Ο Σικελικός Εσπερινός [Κείμενο, 175_{16}-177_3].

14. Η εξέγερση των κατοίκων της Μεσσήνης και η πολιορκία της πόλης από τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό [Κείμενο, 177_{4-30}].

15. Οι πολεμικές προετοιμασίες και η εκστρατεία του βασιλιά Πέτρου Β΄ της Αραγώνας για την κατάκτηση της Σικελίας [Κείμενο, 179_{1-30}].

16. Η άρση της πολιορκίας της Μεσσήνης από τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό και οι εχθροπραξίες μεταξύ ανδεγαυικού και αραγωνικού στρατού [Κείμενο, 181_{1-22}].

17. Η συμφωνία Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού και Πέτρου Αραγωνικού να μονομαχήσουν στο Μπορντώ [Κείμενο, 181_{23}-183_6].

18. Η μονομαχία στο Μπορντώ [Κείμενο, 183_7-185_{10}].

19. Η Μπολόνια μεταξύ των ετών 1266 και 1281 [Κείμενο, 185_{12}-197_{14}].

Μέρος Δ΄

1. Η σταυροφορία εναντίον του βασιλείου της Αραγώνας και το πορτρέτο του γάλλου βασιλιά Φίλιππου Γ΄ [Κείμενο, 197_{16}-201_{20}].

2. Το βασίλειο της Αραγώνας την εποχή του Ιάκωβου Α΄: η επέκταση του βασιλείου και η διανομή του στους απογόνους του [Κείμενο, 201_{21}-203_{26}].

3. Η καταστροφή του ανδεγαυικού στόλου κοντά στη Νεάπολη από τον αραγωνικό στόλο του Ρογήρου ντι Λούρια και οι προσπάθειες του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού να ανακτήσει το βασίλειο της Σικελίας [Κείμενο, 203_{27}-205_{20}].

4. Η κατάληψη της Άκρας από τον βασιλιά της Κύπρου, Ερρίκο Β΄ ντε Λουζινιάν [Κείμενο, 205_{21-30}].

5. Ο θάνατος του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού και η διαδοχή του στον θρόνο του βασιλείου της Νεάπολης [Κείμενο, 207_{1-13}].

6. Η διακυβέρνηση του βασιλείου της Αραγώνας από τον Αλφόνσο Β΄ [Κείμενο, 207_{14}-209_{11}].

7. Επιθετική δράση των Ιωαννιτών ιπποτών της Ρόδου στη Μικρά Ασία σε εδάφη των Τούρκων του Μεντεσέ [Κείμενο, 209_{12-22}].

8. Η συνθήκη στο Ανάνι τερματίζει τον πόλεμο εναντίον του βασιλείου της Αραγώνας [Κείμενο, 209_{23}-211_{14}].

9. Πολεμικές επιχειρήσεις του βασιλιά της Αραγώνας Ιακώβου Β΄ και των Ανδεγαυών για την ανάκτηση της Σικελίας [Κείμενο, 211_{15}-215_{11}].

10. Η συνθήκη της Καλταμπελλότα και η υπαγωγή του βασιλείου της Σικελίας στο βασίλειο της Αραγώνας [Κείμενο, 215_{11-13}].

Η πρώτη διήγηση είναι και η εκτενέστερη. Καλύπτει τα δύο πρώτα μέρη του έργου και από το τρίτο μέρος τις παραγράφους 1-12. Εδώ ο συγγραφέας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην ανατολική Μεσόγειο καταγράφοντας κυρίως γεγονότα που συνέβησαν στις λατινοκρατούμενες περιοχές της Ρωμανίας κατά την περίοδο 1248-1285· επίσης περιγράφει τις σχέσεις μεταξύ του Βυζαντίου και της Δύσης κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου.

Στη δεύτερη διήγηση, που περιλαμβάνει τις υπόλοιπες παραγράφους του τρίτου μέρους και το τέταρτο μέρος του έργου, η προσοχή του συγγραφέα μετατοπίζεται στη δυτική Μεσόγειο. Η διήγηση αυτή περιέχει γεγονότα που συνέβησαν στην Ιταλία, την Ιβηρική χερσόνησο και τη νότια Γαλλία, κατά την περίοδο 1282-1302· αρχίζει με τον Σικελικό Εσπερινό, ακολουθούν οι σταυροφορίες που διεξήγαγε η Αγία Έδρα εναντίον των πολιτικών της αντιπάλων για να πετύχει την αναγνώριση της επικυριαρχίας της στη νότια Ιταλία και τη Σικελία και καταλήγει με τη σύναψη της συνθήκης της Καλταμπελλότα, με την οποία παραχωρήθηκε το βασίλειο της Σικελίας στον βασιλιά της Αραγώνας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό τμήμα της δεύτερης διήγησης, η παράγραφος 19, που είναι αφιερωμένη στην ιστορία της Μπολόνιας και διακόπτει τη συνέχεια της αφήγησης, αποτελεί αυτοτελή διήγηση. Η παράγραφος αυτή εισάγεται από τον συγγραφέα χωρίς άλλη εξήγηση παρά μόνο με τη δήλωσή του ότι θα αναφερθεί σε ορισμένα προγενέστερα γεγονότα και μετά θα επανέλθει στο προκείμενο.

Η σύνταξη ενός έργου αποτελούμενου από δύο διηγήσεις δεν φαίνεται να ήταν ο αρχικός στόχος του συγγραφέα της *Istoria*. Και είναι σαφές ότι οι δύο διηγήσεις που απαρτίζουν το έργο έχουν συνταχθεί χωριστά, ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Η εκτίμηση αυτή τεκμηριώνεται από το περιεχόμενο χωρίου της δεύτερης διήγησης, όπου περιγράφεται σε οκτώ στίχους η προσωπικότητα του επιτρόπου του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού στους Αγίους Τόπους, Εντ ντε Πουαλσιέν. Εδώ ο συγγραφέας μιλεί με ενθουσιασμό για το φυσικό κάλλος του άνδρα, για το ωραίο του παράστημα, αναφέρεται στη συγγένειά του με τον πάπα Μαρτίνο

Δ΄, στον γάμο του με την πριγκήπισσα Λουκία ντ' Ιμπελίν και στον γιο τους τον οποίο, ο Μαρίνος Σανούδος είχε δει αρκετές φορές να κυκλοφορεί με την παρέα του στη βενετική συνοικία της Άκρας, και ακόμη στον πολύ ωραίο στάβλο, που ο νέος αυτός είχε στην κατοχή του, με άλογα που τα έβγαζαν να δροσισθούν στην πόλη, χωρίς να παραπέμπει στην πρώτη του διήγηση, όπου αφιερώνει τέσσερις στίχους σε μία ανάλογη αλλά πιο σύντομη περιγραφή του ίδιου προσώπου, που προφανώς του είχε κάνει ιδιαίτερη εντύπωση.

Κατά κανόνα, ο συγγραφέας εμφανίζεται να ακολουθεί με συνέπεια τη χρονική διαδοχή των γεγονότων που καταγράφει και οι όποιες παλινδρομήσεις και παρεκβάσεις, που απαντώνται κατά τη διάρκεια της αφήγησης, δεν αρκούν για να αλλοιώσουν αυτή την εντύπωση.

Στο πρώτο μέρος του έργου, που τελειώνει με τη φράση «e questo basti quanto alla prima parte», καταγράφονται γεγονότα που συνέβησαν στην Πελοπόννησο και την Εύβοια κατά τα δεκατέσσερα τελευταία έτη της λατινικής κυριαρχίας στην Κωνσταντινούπολη καθώς και δύο επεισόδια από την ιστορία του βενετικού δουκάτου του Αρχιπελάγους· αυτά, μολονότι μεταγενέστερα κατά είκοσι και πλέον χρόνια, παρουσιάζουν κατά τη γνώμη του συγγραφέα, θεματική συνάφεια με τα προηγούμενα.

Το δεύτερο μέρος αρχίζει με την ανάκτηση, το 1261, της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο· ακολουθεί η περιγραφή των βυζαντινών κατακτήσεων των ετών 1263-1280 στην Πελοπόννησο, την Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου πελάγους· η αφήγηση του μέρους αυτού ολοκληρώνεται γύρω στα 1280-1281, όταν δηλαδή οι Βυζαντινοί απέκρουσαν τις ανδεγαυικές επιθέσεις εναντίον περιοχών της Ρωμανίας και οι Βενετοί ανέκτησαν τις περισσότερες από τις θέσεις που κατείχαν στην Εύβοια.

Στο τρίτο μέρος, μόνον οι παράγραφοι 1, 2 και 4 περιλαμβάνουν γεγονότα χρονικά διαδοχικά της επόμενης περιόδου, δηλαδή των ετών 1281-1285· κατά τα άλλα διαπιστώνεται μία ακαταστασία στη διαδοχή των γεγονότων, που καταλήγει με τη διήγηση του Σικελικού Εσπερινού, η οποία περιέχεται στην παράγραφο 13, δηλαδή στην πρώτη παράγραφο της δεύτερης διήγησης.

Στις παραγράφους 3, 5, 7 και 8, που απαρτίζουν ενότητα εξαιτίας του κοινού χαρακτήρα των θεμάτων που διαπραγματεύονται, ο συγγραφέας επανέρχεται στις προσωπικότητες του Μιχαήλ Παλαιολόγου και του Κάρολου Ανδεγαυού και στις δραστηριότητες των δύο ηγεμόνων από την αρχή της σταδιοδρομίας τους, χρησιμοποιώντας τη συνήθη στο κείμενο έκφραση «come ho detto» για να παραπέμψει σε γεγονότα που έχει προαναφέρει. Ενδιαφέρεται κυρίως να αντιπαραθέσει τη δυτική πολιτική του βυζαντινού αυτοκράτορα, που οικοδομήθηκε με βάση την προοπτική της συμφιλίωσης της ορθόδοξης με την καθολική Εκκλησία, και τα φιλόδοξα σχέδια του βασιλιά της Σικελίας και προστατευόμενου της Αγίας Έδρας, του οποίου κύριος στόχος ήταν η κατάκτηση του Βυζαντίου.

Στις παραγράφους 6, 10 και 12 καταγράφονται γεγονότα από το τέλος της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου και επίσης μεταγενέστερα, ενώ η παράγραφος 11 αναφέρεται στη συμμαχία που εκείνος συνήψε με τους Γενουάτες, μόλις ανέλαβε την αυτοκρατορική εξουσία.

Η παράγραφος 9 εισάγεται με τη δήλωση του συγγραφέα ότι προτίθεται να αναφέρει πόσοι βασιλιάδες και πόσα και ποια βασίλεια υπάγονται στην Εκκλησία της Ρώμης και πόσοι και ποιοι βασιλιάδες ακολουθούν την ελληνική «αίρεση» και υπάγονται στον έλληνα αυτοκράτορα και σε άλλους ηγεμόνες, και περιέχει έναν λεπτομερή κατάλογο με τα χριστιανικά βασίλεια και τους χριστιανούς βασιλιάδες της οικουμένης. Τμήμα αυτού του καταλόγου με τους ορθόδοξους μόνον βασιλιάδες περιέχεται και σε δύο επιστολές του συγγραφέα που χρονολογούνται στα 1330 και 1334. Ο πλήρης κατάλογος, που περιέχεται στην *Istoria*, καταρτίσθηκε από τον συγγραφέα της σε εποχή μεταγενέστερη από εκείνη της σύνταξης της παραγράφου 12, που ακολουθεί[1] και επομένως ενσωματώθηκε εκ των υστέρων στο έργο.

Η παράγραφος 13, όπου εξιστορούνται τα γεγονότα του Σικελικού Εσπερινού, εισάγει τη δεύτερη διήγηση, η οποία αρχίζει στη μέση περίπου του τρίτου μέρους του έργου. Η σύνδεση της δεύτερης διήγησης με την πρώτη διευθετείται τυπικά με την παρενθετική πρόταση «come ho detto», την οποία ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στην αρχή της αφήγησης της εξέγερσης των Σικελών του Παλέρμου εναντίον της φραγκικής εξουσίας του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, που εκδηλώθηκε, όπως σημειώνει, με την υποκίνηση του Μιχαήλ Παλαιολόγου, για να παραπέμψει στην παράγραφο 3 της πρώτης διήγησης, όπου ο Σικελικός Εσπερινός ως αποτέλεσμα των διπλωματικών ενεργειών του βυζαντινού αυτοκράτορα έχει ήδη μνημονευθεί.

Η οργάνωση της δεύτερης διήγησης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα σχετικά με τη διαδοχή των καταγραφόμενων γεγονότων. Εξαίρεση, βέβαια, αποτελεί η παρουσία του κεφαλαίου για την ιστορία της Μπολόνιας, που είναι μακροσκελές και καλύπτει το ένα περίπου τρίτο του συνόλου της δεύτερης διήγησης. Σε αυτό ο συγγραφέας εξιστορεί τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, που συνέβησαν στην πόλη αυτή της βόρειας Ιταλίας, στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την ήττα και τον θάνατο του βασιλιά της Σικελίας Μαμφρέδου Χοχενστάουφεν στο Βενεβέντο (1266) ώς τις παραμονές περίπου του Σικελικού Εσπερινού. Κατά την περίοδο αυτή, οι γουέλφοι, οπαδοί της συμμαχίας των Ανδεγαυών με την Αγία Έδρα, είχαν την αδιαμφισβήτητη υπεροχή στην Ιταλία. Οι εξελίξεις στην Μπολόνια οφείλονταν στην οξεία μορφή που πήρε ο ανταγωνισμός μεταξύ των γουέλφων και γιβελίνων ευγενών της και επηρέασαν

[1] Βλ. παρακάτω, Χρονολόγηση, σελ. 73

αρνητικά τη δημοκρατική διακυβέρνηση και την οικονομική ζωή της πόλης, με αποτέλεσμα να κλονισθούν ανεπανόρθωτα το κύρος και η υπεροχή, που ώς τότε της αναγνώριζαν οι άλλες πόλεις της Ρομάνιας.

Το ενδιαφέρον του Μαρίνου Σανούδου για την ιστορία της Μπολόνιας είναι κατανοητό· σε ορισμένους τομείς της οικονομίας και του εμπορίου με την ιταλική ενδοχώρα η σχέση της Βενετίας με τη γειτονική της Μπολόνια ήταν ανταγωνιστική. Για να ερμηνευθεί, όμως, η παρεμβολή του κεφαλαίου με την ιστορία της Μπολόνιας στην εξιστόρηση των εχθροπραξιών μεταξύ Ανδεγαυών και Αραγωνίων που ακολούθησαν τον Σικελικό Εσπερινό, θα πρέπει κυρίως να ληφθεί υπόψη το έντονο ενδιαφέρον που επέδειξε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο συγγραφέας της *Istoria* για τη λύση της διένεξης της Αγίας Έδρας με τον γερμανικό αυτοκρατορικό θρόνο και κατ' επέκταση για τον τερματισμό των πολέμων μεταξύ γουέλφων και γιβελίνων στην Ιταλία.

Ολοκληρώνοντας την παρατήρηση της οργάνωσης του θεματικού περιεχομένου του έργου θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο τίτλος *Istoria di Romania* είναι χωρίς αμφιβολία εκείνος που δόθηκε από τον συγγραφέα στην πρώτη διήγηση και ότι στη συνέχεια ο Μαρίνος Σανούδος δεν αναζήτησε έναν άλλο τίτλο, κατάλληλο για την τελική σύνθεση του έργου του.

β. Οι πηγές

Οι πηγές της *Istoria* θα εξετασθούν με βάση τις πληροφορίες που παρέχει το ίδιο το κείμενο για το ζήτημα, αφού ο Μαρίνος Σανούδος κατά τον ρου της αφήγησής του συνηθίζει να αναφέρεται στις πηγές του, γραπτές και προφορικές. Οι αναφορές του συγγραφέα σε γραπτές πηγές είναι ελάχιστες και χρήσιμες μόνον ως ενδείξεις για τα ιστοριογραφικά του ενδιαφέροντα και ακόμη για το γεγονός ότι είχε πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα. Πολύ περισσότερες, αντίθετα, είναι οι αναφορές του Μαρίνου Σανούδου στις προφορικές του πηγές.

Τα ιστορικά βιβλία, στα οποία ο συγγραφέας παραπέμπει, είναι το «Ιστορικό κάτοπτρο» του Βικέντιου ντε Μπωβέ[2], η «Εκκλησιαστική ιστορία» του Πτολεμαίου ή Βαρθολομαίου της Λούκκας[3] και η «Μεγάλη υπερπόντια κατάκτηση», που συντάχθηκε με τη φροντίδα του βασιλιά της Καστίλλης Αλφόνσου Ι'[4]. Τα δύο πρώτα βιβλία ανήκουν σε ένα ιστοριογραφικό είδος που καλλιεργήθηκε στην

---

[2] VICENTIUS BELLOVACENSIS, *Speculum Historiale*, Duaci 1674, φωτοτυπική επανέκδοση της Akademische Druck. u. Verlagsanstalt, Γκρατς 1965.

[3] THOLOMEI LUCCENSIS *Historia Ecclesiastica*, L. A. MURATORI, RIS 11 (1727) 753-1242· B. SCHMEIDLER, *Monumenta Germaniae Historica, Script. rer. Germ.* nova series VIII, Βερολίνο 1930.

[4] *La gran conquista de Ultramar que mandò escribir el rey don Alfonso el Sabio; illustrada con notas criticas y un glossario per Don Pascual de Gayangos*, Μαδρίτη 1858.

Ευρώπη κατά τον 13ο και το πρώτο μισό του 14ου αιώνα, την *historia universalis* πρόκειται για μεγάλες ιστορικές εγκυκλοπαίδειες, γραμμένες από δομινικανούς μοναχούς με πανεπιστημιακή παιδεία, αποφοίτους των νέων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων και ιδιαίτερα των σχολών της γαλλικής πρωτεύουσας. Ο Βικέντιος ντε Μπωβέ (1190-1264) ήταν ένας από τους διανοούμενους του στενού περιβάλλοντος του βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκου του Άγιου, με πλούσιο συγγραφικό έργο[5]. Το «Ιστορικό κάτοπτρο» περιλαμβάνει μία παγκόσμια ιστορία από τη δημιουργία του κόσμου ώς την εποχή του Λουδοβίκου Θ΄. Ο Πτολεμαίος της Λούκκας, ο οποίος από το 1318 είχε διορισθεί επίσκοπος του Τορτσέλλο, ήταν μαθητής του Θωμά Ακυνάτη και η «Εκκλησιαστική ιστορία» του περιέχει την ιστορία των παπών από το 1063 ώς το 1303. Στην ίδια κατηγορία με τα έργα αυτά ανήκει και το *LSFC*, με του οποίου τη συγγραφή ο Μαρίνος Σανούδος θεωρείται ότι έδωσε στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία ένα από τα πρώτα δείγματα «Λευκής βίβλου» για το ζήτημα της σταυροφορίας[6].

Πρέπει να σημειωθεί ότι η *historia universalis* δεν ήταν είδος προσφιλές στη Βενετία, όπου η ιστοριογραφική παραγωγή, στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα, χαρακτηριζόταν από τη σύνταξη χρονικών, που εξιστορούσαν τις τύχες της Βενετίας από την εποχή της ίδρυσής της με βάση τη διαδοχή των δόγηδων στη διακυβέρνηση της πολιτείας και που αποσκοπούσαν στην τεκμηρίωση της αρχαίας καταγωγής των Βενετών, την προβολή της οικονομικής ισχύος και του μεγαλείου της Βενετίας και την εξύμνηση του δημοκρατικού της πολιτεύματος. Στο περιθώριο της παραγωγής αυτής ανήκει και η *Istoria di Romania*, η οποία είναι μία μονογραφία χρονογραφική και έχει χαρακτηρισθεί από τους ερευνητές της βενετικής ιστοριογραφίας ως *un'apertura storiografica veneziana verso l'Oriente*[7].

Τα ιστοριογραφικά ενδιαφέροντα του Μαρίνου Σανούδου είχαν διαμορφωθεί στο πλαίσιο της ενασχόλησής του με την υπόθεση της σταυροφορίας, ζήτημα με ευρωπαϊκή εμβέλεια, και της πολιτικής σταδιοδρομίας του ως ειδικού για τα ζητήματα της ανατολικής Μεσογείου. Είναι, λοιπόν, εύλογο ότι τα διαβάσματά του και τα συγγράμματά του απέκλιναν ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή από τους κανόνες και τις κατευθύνσεις που ακολουθούσε η επίσημη ιστοριογραφική παραγωγή στη Βενετία.

Η δυνατότητα πρόσβασης του συγγραφέα της *Istoria* σε επίσημα έγγραφα διαπιστώνεται από την παράθεση στο πρώτο μέρος του έργου του της αρχής του

---

[5] Για τη θέση που κατείχε ο Βικέντιος ντε Μπωβέ μεταξύ των διανοουμένων της αυλής του Λουδοβίκου Θ΄ του Άγιου, βλ. LE GOFF, *Saint Louis*, 588-592.

[6] A. CARILE, Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV, στο: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*, επιμ. A. PERTUSI, Φλωρεντία 1970, 86.

[7] G. ARNALDI - LIDIA CAPO, I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana, στο: *Storia della Cultura Veneta, il Trecento*, τ. 2, έκδ. NERI POZZA, Vicenza 1976, 286, σημ. 61.

εγγράφου που περιέχει τη συνθήκη ειρήνης που συνήψε ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος με το κοινό της Βενετίας, το 1262[8]. Η παρατήρηση αυτή θα πρέπει να συνδεθεί με το γεγονός ότι από το 1291[9] με απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου είχε θεσπισθεί η συλλογή και η ταξινόμηση με βάση την παλαιότητα όλων των δημοσίων εγγράφων που αναφέρονταν σε δικαιοδοσίες, προνόμια και συνθήκες του κοινού της Βενετίας.

Οι αναφορές του συγγραφέα της *Istoria* σε προφορικές μαρτυρίες είναι πολλές. Ο Μαρίνος Σανούδος, για να κατοχυρώσει την εγκυρότητα της αφήγησής του, μνημονεύει συχνά τα πρόσωπα που τον ενημέρωσαν για τα γεγονότα που καταγράφει. Εκτός από τα ονόματά τους σημειώνει μερικές φορές τον τόπο, όπου συναντήθηκε και συζήτησε μαζί τους, και τη συγγενική σχέση που τον συνέδεε με μερικούς από τους συνομιλητές του. Άλλοτε, πάλι, δηλώνει την προσωπική του παρουσία σε γεγονότα, που περιγράφει. Εκφράσεις, όπως «θυμούμαι», «είδα», «άκουσα», «μου είπαν», «λέγεται», απαντώνται συχνά στο κείμενο. Η διαπίστωση αυτή, που αφορά κατά κύριο λόγο την πρώτη διήγηση της *Istoria* με τα γεγονότα της Ρωμανίας, ισχύει σε μικρότερο βαθμό και για τη δεύτερη διήγηση.

Έγινε ήδη λόγος για τις μακροχρόνιες διαμονές του συγγραφέα σε διάφορες περιοχές της Ρωμανίας και για την προσωπική του σχέση με τον συγγενή του δούκα του Αρχιπελάγους Μάρκο Β΄ Σανούδο, του οποίου η μακρά θητεία στη διακυβέρνηση του δουκάτου καλύπτει περίπου το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα. Ο Μάρκος Β΄ Σανούδος είναι το βασικό πρόσωπο που ενημερώνει τον συγγραφέα της *Istoria* για τις πολιτικές εξελίξεις στην Εύβοια και το βενετικό δουκάτο του Αρχιπελάγους, από την εποχή που οι περιοχές αυτές υπήχθησαν στην επικυριαρχία του πρίγκιπα της Αχαΐας. Το όνομα του δούκα ο Μαρίνος Σανούδος το μνημονεύει από την πρώτη κιόλας παράγραφο του έργου του.

Άλλα πρόσωπα που αναφέρει ο συγγραφέας είναι ο αδελφός του δούκα, Μαρίνος, ο Γουλιέλμος, και ο Νικόλαος Σανούδος, ο λομβαρδός Φραγκίσκος ντα Βερόνα, μέλος της ηγεμονικής οικογένειας της νότιας Εύβοιας, ο βενετός βάιλος στη Χαλκίδα Μάρκος Μικιέλ, ο επίσης βενετός Φίλιππος Γκίζι, κύριος για ένα χρονικό διάστημα της Σκοπέλου, με τον οποίο ο Μαρίνος Σανούδος συναντήθηκε και συζήτησε στη Χαλκίδα, ο γενουάτης κουρσάρος Ανδρέας Γκαφόρε, ο κουρσάρος Μαρινέλλο ντι Κάντια και ακόμη διάφορα ηλικιωμένα άτομα από τους κατοίκους της Εύβοιας και της Νάξου, Αμοργινοί εγκατεστημένοι στη Νάξο, κάτοικοι της Ρωμανίας που βρέθηκαν αιχμάλωτοι στις φυλακές της Βενετίας και άλλα πρόσωπα από διάφορα έθνη, αξιόπιστα, όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας.

Ο ναύαρχος του αραγωνικού στόλου Ρογήρος ντι Λούρια πληροφορεί τον Μαρίνο Σανούδο για τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ του βασιλείου της Αραγώ-

[8] Κείμενο, 117_{19-20}.

[9] Cessi, *Maggior Consiglio*, τ. 3, 310.

νας και του Βυζαντίου, ενώ ο βουργουνδός διπλωμάτης στην υπηρεσία του βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππου Ϛ΄, Μιλ ντε Νουαγιέ, του μεταφέρει την απογοήτευση που προκάλεσε στους φράγκους ιππότες η απώλεια του βασιλείου της Ιερουσαλήμ.

Από τα πρόσωπα που ο συγγραφέας γνώρισε σε διάφορους τόπους και που, μολονότι δεν αναφέρει συγκεκριμένες μαρτυρίες τους, συγκαταλέγονται στους συνομιλητές του και επομένως θα επηρέασαν με κάποιο τρόπο τη συγγραφή της *Istoria* είναι ο επίτροπος του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού στους Αγίους Τόπους, Εντ ντε Πουαλσιέν, και ο μάγιστρος του τάγματος των Ιωαννιτών ιπποτών, Φουκ ντε Βιλλαρέ, με τους οποίους ο Μαρίνος Σανούδος συναντήθηκε στην Άκρα και τη Ρόδο αντίστοιχα.

Μεταξύ των συγγενών του, που μνημονεύονται ως δρώντα πρόσωπα σε διάφορα γεγονότα και στους οποίους ο συγγραφέας οφείλει, πιθανότατα, την ενημέρωσή του για τα γεγονότα αυτά, είναι ο δόγης Λαυρέντιος Τιέπολο, εξάδελφος του Μαρίνου Σανούδου, και ο γιος του Ιάκωβος Τιέπολο Σκόπολο. Ο Λαυρέντιος Τιέπολο έδωσε το έναυσμα για την αρχή των εχθροπραξιών μεταξύ της Βενετίας και της Μπολόνιας, το 1269, ενώ, το 1282, συμμετείχε στην πολιορκία του Ρηγίου από τον ανδεγαυικό στόλο, όπου από αδεξιότητά του κινδύνευσε να χάσει τη ζωή του.

Τέλος, στον καρδινάλιο Ριχάρδο Πετρόνι της Σιένας, γραμματέας του οποίου υπήρξε ο Μαρίνος Σανούδος, οφείλει ο συγγραφέας της *Istoria* την πληροφορία για την απόφαση του πάπα Βονιφάτιου Η΄ να σταματήσει τη χρηματοδότηση του πολέμου που διεξήγαγε ο βασιλιάς της Αραγώνας Ιάκωβος Β΄ εναντίον του αδελφού του Φρειδερίκου Γ΄ για να του αποσπάσει τη Σικελία.

Την εποχή που ο Μαρίνος Σανούδος βρισκόταν στη Ρώμη και ασκούσε τα καθήκοντα του γραμματέα του καρδινάλιου (1300-1304), ο πάπας Βονιφάτιος Η΄ διενεργούσε τις τελικές διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση του ζητήματος της Σικελίας, οι οποίες κατέληξαν στη σύναψη της συνθήκης της Καλταμπελλότα, το 1302. Είναι, λοιπόν, θεμιτό να υποθέσομε ότι ο συγγραφέας της *Istoria*, κατά τη διάρκεια της θητείας του κοντά στον καρδινάλιο, ο οποίος ήταν στενός συνεργάτης του πάπα[10], θα αποκόμισε από τον ίδιο τον καρδινάλιο και το περιβάλλον του και πολλές άλλες από τις πληροφορίες για την όλη υπόθεση της Σικελίας που καταχωρεί στη δεύτερη διήγηση.

Το συμπέρασμα, στο οποίο οδηγεί η ανασκόπηση των προφορικών πηγών της *Istoria*, είναι ότι η σύνταξη του έργου έγινε σε μεγάλο βαθμό με βάση τις αναμνήσεις ή και σημειώσεις του Μαρίνου Σανούδου από μαρτυρίες τρίτων και από προσωπικές του εμπειρίες και εντυπώσεις.

---

[10] Βλ. παραπάνω, σελ. 9 και σημ. 39.

3. Η χρονολόγηση της συγγραφής της *Istoria*

Κατά τον Ch. Hopf η συγγραφή της *Istoria* άρχισε και ολοκληρώθηκε μεταξύ των ετών 1328 και 1333[1]. Ο Hopf βασίζει την εκτίμησή του αυτή σε μία χρονολογική ένδειξη, που προκύπτει από τα συμφραζόμενα της παραγράφου 18 του τρίτου μέρους του κειμένου, η οποία ανήκει στη δεύτερη διήγηση, και σε μια χρονολογία που περιέχεται στην παράγραφο 9 του ίδιου μέρους και που ανήκει στην πρώτη διήγηση.

1. Στην παράγραφο 18, όπου ο Μαρίνος Σανούδος αναφέρεται παρεμπιπτόντως στον δούκα της Καλαβρίας, Κάρολο, λέει ότι ο γιος αυτός του βασιλιά της Νεάπολης Ροβέρτου Ανδεγαυού ήταν τότε ηγεμόνας της Φλωρεντίας[2]. Είναι, πράγματι, γνωστό ότι η θητεία του Κάρολου στο αξίωμα του ηγεμόνα της Φλωρεντίας άρχισε στις 24 Δεκεμβρίου 1325, ημερομηνία της αναγόρευσής του, και έληξε με τον θάνατό του, στις 9 Νοεμβρίου 1328. Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνομε ότι η σύνταξη της παραγράφου αυτής και πιθανόν όλης της δεύτερης διήγησης έγινε στο πλαίσιο της διετίας 1326-1328[3].

2. Το 1333, μία από τις ελάχιστες χρονολογίες που ο συγγραφέας καταχωρεί στο κείμενο, είναι το έτος της κατάκτησης της Σκωτίας από τον Εδουάρδο Γ΄ της Αγγλίας (1327-1377) και της αναγνώρισης της επικυριαρχίας του άγγλου ηγεμόνα στη χώρα αυτή από τον βασιλιά της, Εδουάρδο Μπάλιολ (1332-1342)[4]. Για να αξιοποιηθεί το έτος αυτό ως ένδειξη για τη χρονολόγηση της σύνταξης του κειμένου, θα πρέπει πρώτα να υπολογισθεί ένα εύλογο χρονικό διάστημα μεταξύ της κατάκτησης της Σκωτίας, το 1333, και της καταγραφής του γεγονότος από τον συγγραφέα της *Istoria*. Στο σημείο αυτό, η σύνταξη της φράσης του Μαρίνου Σανούδου είναι σαφής· η παρελθούσα ενέργεια της κατάκτησης του Εδουάρδου απέχει από τον παρόντα χρόνο της σύνθεσης του έργου, στη διάρκεια της οποίας ο ίδιος βασιλιάς συνέχιζε να κυβερνά την Αγγλία. Μπορούμε, λοιπόν, να συνάγομε ότι η παράγραφος 9, που περιέχει τον κατάλογο με τα καθολικά και τα ορθόδοξα βασίλεια της οικουμένης, συντάχθηκε μετά το 1333 και, πιθανότατα, πριν από το 1337, έτος θανάτου του βασιλιά της Σικελίας Φρειδερίκου Γ΄ της

---

[1] *Chroniques*, XVIII.

[2] Κείμενο, 183_{9-10} και σημ. ****.

[3] Jacoby, Nouveau témoignage, 217, σημ. 3.

[4] Κείμενο, 165_{10}.

Αραγώνας, ο οποίος φέρεται στον κατάλογο ως ο δέκατος πέμπτος καθολικός ηγεμόνας[5].

Από τα συμφραζόμενα τεσσάρων άλλων παραγράφων του ίδιου τρίτου μέρους προκύπτει επίσης ο πιθανός χρόνος της σύνταξής τους.

3. Στην παράγραφο 5 γίνεται λόγος για έναν από τους σημαντικότερους γιβελίνους ηγέτες, τον Καστρούκιο ή Καστρακάνι ντέλι Αντελμινέλλι (Castruccio ή Castracani degli Antelminelli). Το πρόσωπο αυτό καταγόταν από τη Λούκκα και, αφού παρέμεινε για αρκετό χρόνο στην εξορία, έγινε έπειτα ηγεμόνας της γενέτειράς του για το χρονικό διάστημα από το 1320 ώς το 1328[6]. Μνημονεύοντας το πρόσωπο αυτό, ο Μαρίνος Σανούδος λέει ότι κατά την εποχή της σύνταξης της *Istoria* ήταν ηγεμόνας της Λούκκας[7].

4. Στην παράγραφο 10, ο συγγραφέας αναφέρεται στις επτά επισκοπικές πόλεις που μνημονεύονται από τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο στην Αποκάλυψη και σημειώνει ότι με εξαίρεση τη Φιλαδέλφεια, η οποία συνέχιζε να ανήκει στους Βυζαντινούς, οι έξι άλλες είχαν τότε κατακτηθεί από τους Τούρκους[8]. Η Φιλαδέλφεια είναι γνωστό ότι παρέμεινε βυζαντινή ώς το 1389-1390[9]. Γνωρίζομε επίσης ότι από τις άλλες επισκοπικές πόλεις, που περιήλθαν στους Τούρκους, τελευταία ήταν η Σμύρνη, της οποίας η κατάκτηση από τον πασά του Αϊδινίου, Ουμούρ, πραγματοποιήθηκε μετά από μακρά πολιορκία μεταξύ των ετών 1328 και 1329[10]. Κατά συνέπεια, η σύνταξη της παραγράφου αυτής πρέπει να τοποθετηθεί μετά το 1329.

5. Στην παράγραφο 12, όπου γίνεται λόγος για την πειρατική δραστηριότητα στο Αιγαίο κατά τη διάρκεια του βενετοβυζαντινού πολέμου των ετών 1296-1302, ο συγγραφέας αναφερόμενος στον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, στη βασιλεία του οποίου διεξήχθη ο πόλεμος, σημειώνει ότι ο αυτοκράτορας αυτός ήταν τότε ζωντανός[11]. Η παρατήρηση αυτή υποδηλώνει ότι η παράγραφος συντάχθηκε μετά τις 24 Μαΐου 1328, που είναι η χρονολογία της παραίτησης του Ανδρόνικου Β΄, και πριν τις 12 Φεβρουαρίου 1332, που είναι η ημερομηνία θανάτου του.

---

[5] Κείμενο, 165_{10}.

[6] Για τη σταδιοδρομία του Καστρούκιου βλ. É. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, Παρίσι 1954, 225-227, 232, 235, 241, 245-247· DBI, τ. 22, 200-201.

[7] Κείμενο, 155_{8}.

[8] Κείμενο, 173_{1}.

[9] VRYONIS, *The Decline*, 140· για τις τουρκικές επιθέσεις εναντίον της Φιλαδέλφειας πριν από την τελική παράδοση της πόλης στους Τούρκους βλ. Matoula COUROUPOU, Le siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manuscrit de la bibliothèque patriarchale d'Istanboul, Panaghias 58, *Geographica Byzantina* [Byzantina Sorbonensia 3], Παρίσι 1981, 67-77 και Elizabeth ZACHARIADOU, Note sur l'article de Matoula Couroupou, *Geographica Byzantina*, ό.π., 78-80.

[10] LEMERLE *Aydin*, 40· ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 16.

[11] Κείμενο, 173_{29-30}.

6. Στην παράγραφο 19 με την ιστορία της Μπολόνιας, που είναι η τελευταία του τρίτου μέρους και ανήκει στη δεύτερη διήγηση, στο σημείο όπου γίνεται λόγος για τον πόλεμο μεταξύ Παδουατών και Βενετών των ετών 1214–1216, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι ο πόλεμος αυτός είχε γίνει πριν από εκατόν είκοσι περίπου χρόνια[12]. Από τη διατύπωση αυτή προκύπτει ότι η παράγραφος θα πρέπει να συντάχθηκε στο διάστημα 1334–1336.

Μία χρονολογική ένδειξη, εξάλλου, που προκύπτει από τα συμφραζόμενα της παραγράφου 2 του δεύτερου μέρους του έργου μπορεί να χρησιμεύσει για τη χρονολόγηση της σύνταξης του μέρους αυτού. Στην παράγραφο αυτή ο συγγραφέας σημειώνει ότι ο γιος του Κάρολου ντε Βαλουά, Κάρολος, ήταν αδελφός του βασιλιά που ήταν τότε στον θρόνο της Γαλλίας[13]. Είναι φανερό ότι πρόκειται για τον γάλλο ηγεμόνα Φίλιππο Ϛ΄ ντε Βαλουά, η βασιλεία του οποίου άρχισε την 1η Απριλίου 1328 και διήρκεσε ώς το 1350.

Από τις επιμέρους χρονολογικές ενδείξεις, που εντοπίσθηκαν, οι φάσεις της συγγραφής της *Istoria* παρουσιάζονται περίπου ως εξής: η συγγραφή της δεύτερης διήγησης, εκτός βέβαια από το κεφάλαιο για την ιστορία της Μπολόνιας, που συντάχθηκε κατά το διάστημα 1334–1336, ολοκληρώθηκε μεταξύ των ετών 1326 και 1328. Το 1328, ο συγγραφέας ασχολήθηκε με τη συγγραφή των δύο πρώτων μερών του έργου διαδοχικά, όπως μαρτυρούν οι παραπομπές από το δεύτερο μέρος στο πρώτο. Σε ό,τι αφορά τις παραγράφους του τρίτου μέρους, που περιλαμβάνονται στην πρώτη διήγηση και περιέχουν πολλές παραπομπές στο αμέσως προηγούμενο μέρος, οι παράγραφοι 1–5 συντάχθηκαν επίσης το 1328, η παράγραφος 10 μετά το 1329, η παράγραφος 12 μεταξύ των ετών 1328 και 1332 και η παράγραφος 9 μεταξύ των ετών 1333 και 1337 δηλαδή μετά τις παραγράφους 10 και 12.

Έτσι το 1328 αποδεικνύεται σημαντικό για τη σύνταξη της *Istoria*, αφού το έτος αυτό είχε συνταχθεί το μεγαλύτερο μέρος του έργου. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το χειρόγραφο που ο συγγραφέας κρατούσε στα χέρια του, όταν άρχιζε να συντάσσει το δεύτερο μέρος της *Istoria*, δεν περιείχε το τελικό κείμενο του πρώτου μέρους του έργου, στο οποίο ανιχνεύονται μεταγενέστερες προσθήκες.

Στην παράγραφο 3 του πρώτου μέρους, όπου περιέχεται μια σύντομη παρουσίαση της κατάστασης που επικρατούσε στην Πελοπόννησο την εποχή του Γοδεφρείδου Β΄ Βιλλεαρδουίνου (1218–1245), ο Μαρίνος Σανούδος δίνει πληροφορίες για τον βουργουνδό διπλωμάτη και πολιτικό Μιλ ντε Νουαγιέ. Το πρόσωπο αυτό, κατά τα λεγόμενα του συγγραφέα, είχε επισκεφθεί την ηγεμονία της Αχαΐας και ο Μαρίνος Σανούδος, που τον είχε γνωρίσει, τον είχε ακούσει να

[12] Κείμενο, 187_{24}.

[13] Κείμενο, 127_{19-20}.

μιλεί με μεγάλη θλίψη για την απώλεια του βασιλείου της Ιερουσαλήμ και της ηγεμονίας της Αχαΐας, όπου άλλοτε –την εποχή του Γοδεφρείδου Β΄– οι φράγκοι ιππότες κατέφευγαν πολυάριθμοι από τη Βουργουνδία και κυρίως την Καμπανία για να αναζητήσουν την τύχη τους[14].

Το γεγονός ότι ο συγγραφέας σε χωρίο του δεύτερου μέρους[15] μνημονεύει παρεμπιπτόντως το ίδιο πρόσωπο χωρίς να παραπέμπει σε ό,τι είχε ήδη γράψει στο πρώτο μέρος, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το χωρίο αυτό είναι μεταγενέστερη προσθήκη. Συνεχίζοντας, άλλωστε, την παρουσίαση του Μιλ ντε Νουαγιέ ο Μαρίνος Σανούδος δίνει πληροφορίες για τη σταδιοδρομία του βουργουνδού ευγενή, από τις οποίες προκύπτει και ο χρόνος σύνταξης του χωρίου. Αναφέρει, δηλαδή, ότι ο Μιλ ντε Νουαγιέ, ο οποίος είχε σταλεί στην παπική αυλή ως εκπρόσωπος του γάλλου βασιλιά, ήταν τότε κάτοχος ενός από τα υψηλότερα αξιώματα του βασιλείου της Γαλλίας[16].

Πράγματι, ο Μιλ ντε Νουαγιέ, τον Φεβρουάριο του 1335, βρισκόταν επικεφαλής πρεσβείας στην Αβινιόν για να διαβιβάσει τον χαιρετισμό του Φιλίππου ς΄ ντε Βαλουά στον νέο πάπα, Βενέδικτο ΙΒ΄, του οποίου η εκλογή είχε γίνει στις 20 Δεκεμβρίου 1334[17]· λίγο αργότερα, τον Ιανουάριο του 1336, τιμήθηκε με το υψηλότατο αξίωμα του *boutellier de France*[18]. Κατά συνέπεια, η καταγραφή από τον Μαρίνο Σανούδο στο κείμενο της πρεσβείας του Μιλ ντε Νουαγιέ στην Αβινιόν και της τιμητικής διάκρισης του βουργουνδού διπλωμάτη με το ανώτατο αξίωμα της γαλλικής βασιλικής αυλής δεν μπορεί να έγινε νωρίτερα από το τέλος του 1336.

Είναι, επίσης, πιθανό τα δύο επεισόδια από την ιστορία του δουκάτου του Αρχιπελάγους, που περιέχονται στην παράγραφο 5, την τελευταία του πρώτου μέρους, και χρονολογούνται στην περίοδο 1280-1293, να είναι και αυτά μεταγενέστερη προσθήκη του συγγραφέα στο κείμενο. Ένα διάστημα περίπου είκοσι ετών απομακρύνει τα επεισόδια αυτά τόσο από το τελευταίο γεγονός της προηγούμενης παραγράφου που χρονολογείται στο 1262, όσο και από την ανάκτηση, το 1261, της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, με την οποία αρχίζει η αφήγηση του δεύτερου μέρους.

Η διακοπή της χρονολογικής συνέχειας στο σημείο αυτό του κειμένου δεν αρκεί βέβαια από μόνη της για να χαρακτηρισθεί η παράγραφος 5 ως μεταγενέ-

---

[14] Κείμενο, 105_{19-25}.

[15] Κείμενο, 139_{22}.

[16] Κείμενο, 105_{20}.

[17] Για τον απολογισμό της πρεσβείας βλ. M. JASSEMIN, Les papiers de Mile de Noyers, *Bulletin historique et philologique*, 1918, 215-217.

[18] Για τη σταδιοδρομία του Mile de Noyers βλ. R. CAZELLES, *La société politique et la crise de la royauté sous Philippe VI de Valois*, Παρίσι 1958, 115-117, και σχόλιο 14.

στερη προσθήκη· αν, όμως, συσχετισθεί με τη φράση «e questo basti quanto alla prima parte» στο τέλος του πρώτου μέρους, που φαίνεται να εκφράζει το ενδιαφέρον του συγγραφέα να υπογραμμίσει το τέλος του μέρους αυτού –φράση παρόμοια ή ανάλογη δεν υπάρχει σε κανένα από τα άλλα μέρη του έργου– μπορούμε να υποθέσομε ότι ο Μαρίνος Σανούδος, ο οποίος μετά το 1336 εμφανίζεται να επιφέρει κάποιες τροποποιήσεις στο πρώτο μέρος, προσέθεσε τότε και τα δύο επεισόδια της ιστορίας του δουκάτου του Αρχιπελάγους και ότι το τέλος ακριβώς αυτών των τροποποιήσεων υπαινίσσεται η φράση αυτή.

Τα επόμενα επτά χρόνια μετά το 1336 είναι και τα τελευταία της ζωής του συγγραφέα της *Istoria*, αφού στις 9 Μαΐου 1343 ο Μαρίνος Σανούδος ασχολείται με τη σύνταξη της διαθήκης του[19]. Σε αυτή λοιπόν την περίοδο θα πρέπει να τοποθετηθούν και οι τελευταίες τροποποιήσεις που έγιναν στο κείμενο από τον συγγραφέα, ο οποίος φαίνεται ότι ώς την παραμονή του θανάτου του δεν είχε αποφασίσει να αποχωρισθεί οριστικά το χειρόγραφό του.

[19] Για το περιεχόμενο της διαθήκης βλ., παραπάνω, σελ. 15-17.

4. Η τελική σύνθεση της *Istoria* και το κοινό του Μαρίνου Σανούδου

Το πρώτο μέρος της *Istoria* καλύπτει την περίοδο των τελευταίων δεκατεσσάρων ετών της λατινικής αυτοκρατορίας της Ανατολής. Εδώ, η αφήγηση των γεγονότων επικεντρώνεται στη σύγκρουση μεταξύ της Βενετίας και του πρίγκιπα της Αχαΐας, που την προκάλεσε η παραχώρηση της υποτέλειας της Εύβοιας και των βενετικών νησιών του Αιγαίου από τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, Βαλδουίνο Β΄ ντε Κουρτεναί, στον πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο, το 1248[1]. Ο λατίνος αυτοκράτορας, εκτιμώντας ότι ο Γουλιέλμος Β΄ ήταν ο ισχυρότερος ηγεμόνας της επικράτειάς του, επεδίωξε να εξασφαλίσει με τον τρόπο αυτό τη βοήθειά του για να σώσει τον θρόνο του[2].

Θέατρο της σύγκρουσης αυτής έγινε η Εύβοια. Οι λομβαρδοί ηγεμόνες της, ενθαρρυνόμενοι από τη Βενετία, η οποία ήθελε να διατηρήσει με κάθε τρόπο τον έλεγχό της στο νησί, εξεγέρθηκαν και μαζί με τους συμμάχους τους κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον του πρίγκιπα. Ο πόλεμος διήρκεσε δύο περίπου χρόνια, από το 1257 ώς το 1258, και έληξε οριστικά με τη νίκη του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ στη μάχη στο Καρύδι και τη σύναψη συνθήκης ειρήνης μεταξύ των εμπολέμων, το 1262.

Ένα άλλο ζήτημα, στο οποίο επιμένει ο συγγραφέας, είναι η στάση που τήρησε η μητρόπολη Βενετία απέναντι στους βενετούς ηγεμόνες των νησιών του Αιγαίου και βασσάλους, πρώτα του πρίγκιπα Γουλιέλμου και, μετά το 1267, του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού. Η Σύγκλητος της Βενετίας, επικαλούμενη το σύμφωνο της Partitio Romaniae, αμφισβήτησε το κυριαρχικό δικαίωμα του δούκα του Αρχιπελάγους στην επικράτειά του, διεκδίκησε μέρος των εδαφών του δουκάτου, υποστηρίζοντας το αίτημα ενός βενετού, φερόμενου ως κληρονόμου της μισής Άνδρου, και κατόρθωσε με την επιμονή της και παρά τις νόμιμες αντιρρήσεις του δούκα Μάρκου Β΄ Σανούδου να τον αναγκάσει να δεχθεί

---

[1] Βλ. σχόλιο, 4.

[2] Για τις ενέργειες του Βαλδουίνου Β΄ αυτή την εποχή βλ. R. L. WOLFF, Mortgage and Redemption of an Emperor's Son: Castille and the Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 29 (1954) 45-54, 60-62, 82-84 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 5]

συμβιβαστική λύση. Η υπόθεση της Άνδρου παρέμεινε σε εκκρεμότητα για μακρό χρονικό διάστημα, από το 1280 ώς το 1293 περίπου, και διευθετήθηκε οριστικά με τη μεσολάβηση του βενετού βάιλου της Εύβοιας, ο οποίος συνήθιζε να ασκεί διαιτησία σε όλες τις διαφορές που ανέκυπταν μεταξύ των βενετών δυναστών του Αιγαίου[3].

Εκθέτοντας την υπόθεση της Άνδρου, ο Μαρίνος Σανούδος παρουσιάζει τόσο τις ενέργειες του φερόμενου ως κληρονόμου της μισής Άνδρου, ενός βενετού πατρικίου με μεγάλο κύρος στη μητρόπολη, όσο και την αμυντική στάση του συγγενή του, δούκα Μάρκου Β΄ Σανούδου, ο οποίος αντέτασσε το επιχείρημα ότι, ως βασσάλος του Ανδεγαυού βασιλιά της Σικελίας, δεν ήταν δυνατό να αναγνωρίσει δικαιώματα της Βενετίας στην επικράτειά του. Κατά την αφήγηση των γεγονότων ο συγγραφέας φροντίζει να είναι, κατά το δυνατόν, αμερόληπτος, ωστόσο, δεν αποσιωπά την αποδοκιμασία του για τις διεκδικήσεις αυτού του είδους, που η πρακτική τους είχε, κατά τα λεγόμενά του, καταδικασθεί από τη Σύγκλητο της Βενετίας, μετά την ήττα των Βενετών στην Εύβοια[4].

Το σχόλιο του συγγραφέα της *Istoria* για τον πόλεμο της Βενετίας εναντίον του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ στην Εύβοια, ο οποίος αποτέλεσε και προηγούμενο για διεκδικήσεις, όπως αυτή της Άνδρου, είναι αποδοκιμαστικό. Ο Μαρίνος Σανούδος παρατηρεί ότι ο πόλεμος ήταν καταστροφικός και πολυδάπανος και πιστεύει ότι, αν η Βενετία επιθυμούσε να διατηρήσει οπωσδήποτε τον έλεγχό της στην πρωτεύουσα της Εύβοιας, θα όφειλε να έχει αναζητήσει άλλους τρόπους για να το πετύχει και όχι αυτόν τον πόλεμο, που προκάλεσε, στη συνέχεια, μεγάλο σκάνδαλο[5].

Πράγματι, ο πόλεμος της Εύβοιας αποδυνάμωσε, αν όχι οικονομικά, οπωσδήποτε, όμως, πολιτικά τη θέση της Βενετίας στο Αιγαίο, την παραμονή της ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς[6]. Νομίζομε, ωστόσο, ότι με την τελευταία φράση του σχολίου του, ο Μαρίνος Σανούδος υπαινίσσεται την απογοήτευση και αναστάτωση που προκάλεσε στους Βενετούς, όπως ο ίδιος παρατηρεί στο *Fragmentum*, το γεγονός της ανάκτησης της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, που επακολούθησε[7]. Αναφερόμενος, άλλωστε, τόσο σε άλλο σημείο του έργου του όσο και στο *Fragmentum*, στο γεγονός αυτό, που ήταν ιδιαίτερα οδυνηρό για τους Βενετούς, γιατί είχε πλήξει το πολιτικό τους κύρος και την εμπορική τους ηγεμονία στο Αιγαίο, ο συγγραφέας

---

[3] Βλ. διεξοδική ανάλυση της υπόθεσης της Άνδρου από τον JACOBY, *Féodalité*, 274-280.

[4] Κείμενο, 117_{24-27}.

[5] Κείμενο, 117_{21-24}.

[6] *Storia della Repubblica di Venezia*, τ. 1, 245.

[7] *Dominus dux et commune Venetie, videntes se adeo de Constantinopoli expulsos, doluerunt multum et vehementer turbati sunt*: *Fragmentum*, 152.

δεν παραλείπει να υπογραμμίσει την αδεξιότητα, που επέδειξε τότε ο βενετός βάιλος της Κωνσταντινούπολης και που δεν ήταν άλλος από τον πρώην βάιλο της Εύβοιας, Μάρκο Γραδενίγο, ο οποίος είχε διεξαγάγει τον πόλεμο εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας στο νησί[8].

Ο Μαρίνος Σανούδος πιστεύει, εξάλλου, ότι ο πόλεμος της Εύβοιας δημιούργησε στον πρίγκιπα Γουλιέλμο Β΄ την επιθυμία να εκδικηθεί τους Βενετούς και ότι η διάθεσή του για εκδίκηση αποτέλεσε το βασικό κίνητρο για την απόφασή του να συμμετάσχει στη συμμαχία του βασιλιά της Σικελίας Μαμφρέδου και του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου εναντίον του κράτους της Νίκαιας, το 1259. Λέει δηλαδή ότι, κατά τη γνώμη του, ο λόγος για τον οποίο ο πρίγκιπας πήρε τον στρατό του και κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη ήταν η επιθυμία του να επιτεθεί κατά των Βενετών που ήταν εγκατεστημένοι εκεί, ώστε να πάρει με τον τρόπο αυτό εκδίκηση για τον πόλεμο που είχαν διεξαγάγει εναντίον του οι συμπατριώτες τους της Εύβοιας και για τους άνδρες που έχασε τότε στο πεδίο της μάχης[9].

Η εκτίμηση του Μαρίνου Σανούδου για τα κίνητρα του Γουλιέλμου έχει αποδειχθεί αβάσιμη[10]. Από την εκτίμηση, ωστόσο, αυτή διαφαίνεται και μια άλλη άποψη του συγγραφέα, ότι, δηλαδή, ο ρόλος της Βενετίας ήταν καθοριστικός για όλα όσα συνέβαιναν στη Ρωμανία. Με αυτή την έννοια, η κριτική του Μαρίνου Σανούδου για τον πόλεμο της Εύβοιας και τις συνέπειές του δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως μομφή για τα λάθη του παρελθόντος, αλλά ως έκκληση του συγγραφέα προς τους συμπατριώτες του να είναι πάντοτε έτοιμοι ώστε να αναλαμβάνουν για το συμφέρον της πατρίδας τους τις ευθύνες που τους εμπίπτουν.

Πράγματι, την εποχή που ο Μαρίνος Σανούδος έγραφε την *Istoria*, η ευθύνη που είχε η Βενετία να προστατεύσει τις κτήσεις της στη Ρωμανία από τις τουρκικές επιθέσεις στο Αιγαίο ήταν μεγάλη. Και στην αντιτουρκική συμμαχία των χριστιανικών δυνάμεων, που συγκροτήθηκε με τις δικές της επίμονες προσπάθειες, ο βασιλιάς της Νεάπολης Ροβέρτος Ανδεγαυός δεν ήταν πρόθυμος, όπως είδαμε, να πάρει μέρος για να προστατεύσει ως επικυρίαρχος ηγεμόνας τους υπηκόους του της Ρωμανίας[11].

Το μειωμένο ενδιαφέρον των Ανδεγαυών για την προστασία των κτήσεών τους της Ρωμανίας, συνυφασμένο με την αποτυχία τους να διατηρήσουν τη Σικελία, που, από το 1302, είχε περιέλθει στους αντιπάλους τους Αραγώνιους, είχε επιφορτίσει σχεδόν αποκλειστικά τη Βενετία με την ευθύνη για την ασφάλεια των δικών της κτήσεων στην περιοχή, ιδιαίτερα μετά την ίδρυση και του

---

[8] Κείμενο, 123_{13-18}· *Fragmentum*, 151· βλ. και σχόλιο 78.

[9] Κείμενο, 115_{16-21}.

[10] GEANAKOPLOS, Pelagonia, 110-111· GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 55-56.

[11] Βλ. παραπάνω, σελ. 41-46.

καταλανικού δουκάτου της Αθήνας (1311). Ο Ροβέρτος Ανδεγαυός, φοβούμενος πιθανή κατάκτηση και της Πελοποννήσου από τους Καταλανούς, είχε επανειλημμένα επιχειρήσει να δώσει στον αραγώνιο βασιλιά της Σικελίας Φρειδερίκο Γ΄ την ηγεμονία της Αχαΐας με αντάλλαγμα τη Σικελία[12].

Η ανδεγαυική αυτή πολιτική, που εγκυμονούσε σοβαρότατους κινδύνους για την τύχη της Εύβοιας και των βενετικών κτήσεων που υπάγονταν στην ηγεμονία της Αχαΐας, είχε δυσαρεστήσει και τον βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππο Δ΄, ο οποίος κατέφυγε στη διπλωματική οδό των συνοικεσίων για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Με τον γάμο του Λουδοβίκου της Βουργουνδίας με την πριγκίπισσα Ματθίλδη του Αινώ, εγγονή του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, προικοδοτούμενη με την ηγεμονία της Αχαΐας (1313), ο γάλλος ηγεμόνας είχε σχεδιάσει την προοπτική της απόδοσης του φραγκικού κράτους της Πελοποννήσου στους άμεσους απογόνους των Βιλλεαρδουίνων[13]. Η εξασθένιση, όμως, της ηγεμονίας της Αχαΐας δεν ήταν μια κατάσταση εύκολα αναστρέψιμη. Έτσι η Ματθίλδη, κατά τη διάρκεια της σύντομης παρουσίας της στην Πελοπόννησο, αναγκάσθηκε να ζητήσει από τη Βενετία να μεριμνήσει μόνη της για την προστασία της απειλούμενης από τους Καταλανούς Εύβοιας (1317), ενώ μετά την οριστική της αποχώρηση και την ανάληψη της διακυβέρνησης της ηγεμονίας της Αχαΐας από τον Ανδεγαυό πρίγκιπα Ιωάννη ντε Γκραβίνα (1321), οι βαρόνοι του Μορέα είχαν ζητήσει από τον δόγη της Βενετίας να δεχθεί να ενεργήσει, ώστε η ηγεμονία της Αχαΐας να μεταβιβασθεί σε αυτόν[14].

Η αποτυχημένη ανδεγαυική πολιτική στην Πελοπόννησο, η οποία είχε αποδυναμώσει και αφήσει εκτεθειμένο το άλλοτε ισχυρό φραγκικό κράτος του Μορέα, καθιστώντας πρωτεύοντα τον ρόλο της Βενετίας για την προστασία της περιοχής, δεν είναι ζήτημα του οποίου η διαπραγμάτευση περιλαμβάνεται στο θεματικό και χρονολογικό πλαίσιο της *Istoria*. Μία, ωστόσο, έμμεση, αλλά σαφής αναφορά στις επιπτώσεις της πολιτικής αυτής περιέχεται στο σχόλιο του βουργουνδού πολιτικού και διπλωμάτη Μιλ ντε Νουαγιέ, που ο Μαρίνος Σανούδος, όπως ήδη επισημάνθηκε, το καταχώρισε εκ των υστέρων στο πρώτο μέρος του έργου, στο σημείο όπου περιγράφει την ευημερία και την αίγλη που γνώρισε η ηγεμονία της Αχαΐας και οι εξαρτώμενες από αυτήν περιοχές, την εποχή της διακυβέρνησής της από τους Βιλλεαρδουίνους[15]. Ο Μιλ ντε Νουαγιέ ως μέλος της συνοδείας του Λουδοβίκου της Βουργουνδίας, κατά τη μετάβαση του νεαρού συζύγου της Ματθίλδης του Αινώ στην Πελοπόννησο το 1316, γνωρίσθηκε προ-

---

12 Βον, *Morée*, 188, 194.

13 Για τα συνοικέσια και τους γάμους που συνήφθησαν με πρωτοβουλία του Φίλιππου Δ΄ και για την πολιτική σημασία τους βλ. Longnon, *L'empire*, 302-304.

14 Βον, *Morée*, 194, 202-203.

15 Βλ. παραπάνω, σελ. 73-74.

φανώς και συνομίλησε με τον διαμένοντα τότε στη Γλαρέντζα συγγραφέα της *Istoria*[16]. Κατά την εκτίμηση, λοιπόν, του βουργουνδού ευγενή, η υπό ανδεγαυική κυριαρχία ηγεμονία της Αχαΐας, η οποία άλλοτε είχε φιλοξενήσει πλουσιοπάροχα τη φραγκική ιπποσύνη, είχε καταντήσει για τους φράγκους ιππότες εξίσου απρόσιτη με το βασίλειο της Ιερουσαλήμ, που είχε απωλεσθεί ανεπιστρεπτί για τη χριστιανική Δύση μετά την κατάκτησή του από τους μουσουλμάνους (1187)[17].

Η καταγραφή από τον Μαρίνο Σανούδο στην *Istoria di Romania* των γεγονότων της περιόδου 1261-1282, που προσδιορίζουν την επιθετική πολιτική της δυτικής Ευρώπης εναντίον του Βυζαντίου από την εποχή της κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο ώς τον Σικελικό εσπερινό, έχει έντονα επικριτικό χαρακτήρα. Επανεξετάζοντας τους λόγους που την υπαγόρευσαν και τις συνέπειές της, ο Μαρίνος Σανούδος επιχειρεί να αποδείξει ότι η επιθετική αυτή πολιτική δεν υπήρξε μόνον επιζήμια για την ίδια τη Δύση, αλλά έγινε και η αιτία για την αποδυνάμωση του χριστιανικού κόσμου.

Η κριτική του συγγραφέα της *Istoria* συνίσταται στην απόρριψη της πολιτικής *ad conquirendum Imperium Romaniae* του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού και των συνεργατών του Βενετών, γιατί η πολιτική αυτή ήταν η αιτία για την ακύρωση της ένωσης των Εκκλησιών που είχε επιτευχθεί με τη Σύνοδο της Λυών. Κατά την αφήγηση των γεγονότων ο Μαρίνος Σανούδος παραθέτει αρνητικά σχόλια για τους στρατηγικούς και τακτικούς χειρισμούς του Κάρολου στην εφαρμογή της πολιτικής του. Στιγματίζει τη σύναψη της συνθήκης του Βιτέρβου, που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ανατολικής πολιτικής του βασιλιά της Σικελίας, και ιδίως τους εισηγητές της, τον ίδιο τον Κάρολο και τον έκπτωτο λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, γιατί η ενέργειά τους αυτή όχι μόνον δεν αποδείχθηκε επωφελής για τη Ρωμανία, αλλά είχε και άλλες ολέθριες συνέπειες, δηλαδή, τον Σικελικό εσπερινό και τους πολέμους που τον ακολούθησαν[18]. Η ήττα του ανδεγαυικού στρατού στη μάχη στα Βελέγραδα και η αιχμαλωσία του Ρουσσώ ντε Συλί ήταν, κατά την κρίση του, η «θεία δίκη» για την άδικη επίθεση εναντίον των βυζαντινών εδαφών[19]. Εξάλλου, ο Μαρίνος Σανούδος χαρακτηρίζει καταστροφικά και επονείδιστα για τους λομβαρδούς ηγεμόνες της Εύβοιας τα αποτελέσματα, που είχαν οι χερσαίες και θαλάσσιες επεμβάσεις ανδεγαυικών δυνάμεων στην υπεράσπιση του νησιού εναντίον του βυζαντινού ναυάρχου Λικάριου, και καταλήγει ότι η επέμβαση του ανδεγαυικού στρατού και στόλου δεν είχαν σε τίποτε ωφελήσει τη Ρωμανία[20]. Σε άλλο σημείο της

[16] Για την επίσκεψη του Μιλ ντε Νουαγιέ στην Πελοπόννησο, βλ. σχόλιο 14.

[17] Κείμενο, 105_{23-25}.

[18] Κείμενο, 127_{25-26}.

[19] Κείμενο, 147_{2-4}.

[20] Κείμενο, 147_{15-17}.

αφήγησης ο συγγραφέας της *Istoria* καταλογίζει επίσης στον βασιλιά της Σικελίας την ευθύνη για την κατάκτηση της Άκρας από τον μαμελούκο σουλτάνο της Αιγύπτου. Κατά την κρίση του, η απώλεια του τελευταίου προπύργιου της φραγκικής Συρίας συνδέεται άμεσα με τα όσα συνέβησαν εξαιτίας της ακύρωσης της ένωσης των Εκκλησιών, την οποία προκάλεσε ο αφορισμός του Μιχαήλ Παλαιολόγου από τον πάπα Μαρτίνο Δ΄ για να διευκολυνθεί η πραγματοποίηση των κατακτητικών σχεδίων του Κάρολου[21]. Τέλος, ο γενικός χαρακτηρισμός του βασιλιά της Σικελίας από τον βενετό συγγραφέα δεν διαφέρει διόλου από εκείνον που του αποδίδεται από τον βυζαντινό ιστοριογράφο Νικηφόρο Γρηγορά: *ἀλλὰ τὴν ὅλην, ὡς εἰπεῖν, Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Αὐγούστου μοναρχίαν ὠνειροπώλει, εἰ Κωνσταντινουπόλεως ἐγένετο ἐγκρατής*[22]. Ο Μαρίνος Σανούδος περιγράφει τον Κάρολο ως μεγαλομανή, ο οποίος δεν ήταν ικανοποιημένος με την ισχύ και το μεγαλείο, που είχε αποκτήσει, και ονειρευόταν να γίνει κυρίαρχος όλου του κόσμου[23].

Η μομφή, την οποία ο Μαρίνος Σανούδος επιρρίπτει στον Κάρολο Ανδεγαυό και τον πάπα Μαρτίνο Δ΄ για τον αφορισμό του Μιχαήλ Παλαιολόγου και την ακύρωση της απόφασης της Συνόδου της Λυών, αντισταθμίζεται από τον έπαινο, που ο συγγραφέας αποδίδει στον βυζαντινό αυτοκράτορα για την ενεργό συμβολή του στην πραγματοποίηση της εκκλησιαστικής ένωσης. Η συμπάθεια του Μαρίνου Σανούδου για τον ενωτικό αυτοκράτορα είναι απροκάλυπτη και καθολική. Γιατί ο συγγραφέας της *Istoria* δεν επιβραβεύει μόνο τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, ο οποίος για να πετύχει την ένωση δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει ακόμη και τη βία εναντίον του αντιτιθέμενου ορθόδοξου κλήρου και μοναχικού κόσμου[24], αλλά καταλήγει να χαρακτηρίζει και τις σοβαρές ζημιές που προξένησε ο βυζαντινός στόλος του Λικάριου στην Εύβοια και τις βενετικές κτήσεις του Αιγαίου ως «θεία δίκη» για την πειρατική δραστηριότητα των λατίνων κατοίκων της περιοχής[25]. Εξάλλου, η διπλωματική δραστηριότητα του Μιχαήλ Παλαιολόγου για την εξουδετέρωση των κατακτητικών σχεδίων του Ανδεγαυού και των Βενετών, η οποία και υποκίνησε τα γεγονότα του Σικελικού εσπερινού, καταγράφεται από τον συγγραφέα χωρίς μνησικακία για τον αυτοκράτορα και μάλλον ως απόλυτα δικαιολογημένη αμυντική τακτική[26]. Στην επιθετική ανδεγαυική πολιτική, άλλωστε, που αναγκαστικά μονοπώλησε το ενδιαφέρον και το πολεμικό δυναμικό του βυζαντινού αυτοκράτορα, και όχι στον Μιχαήλ Παλαιολόγο κατα-

---

[21] Κείμενο, 161_{4-11}.

[22] ΓΡΗΓΟΡΑΣ, V. 1, 123.

[23] Κείμενο, 159_{20-22}.

[24] Κείμενο, 155_{11-15}.

[25] Κείμενο, 143_{6-10}.

[26] Κείμενο, 151_{17-20}.

λογίζεται και η ευθύνη για την πλημμελή φρούρηση του ανατολικού συνόρου της αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα την ανενόχλητη προώθηση και εγκατάσταση των Τούρκων στις δυτικές περιοχές της Μικράς Ασίας[27]. Τέλος, ο Μαρίνος Σανούδος ο οποίος πιστεύει ότι η φιλία και η συμπάθεια μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων εξέλιπαν μετά τη μεταβίβαση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τους πρώτους στους δεύτερους[28], δηλαδή από την εποχή της στέψης του Καρλομάγνου (800), θεωρεί ότι ο Μιχαήλ Παλαιολόγος με την ενωτική του πολιτική προσέφερε στην Εκκλησία και τον χριστιανικό κόσμο περισσότερα από οποιονδήποτε προηγούμενο ή επόμενο βυζαντινό αυτοκράτορα[29]. Για τον λόγο αυτό παρατηρεί ότι το παράδειγμά του οφείλει να το ακολουθεί κάθε χριστιανός ηγεμόνας.

Ο έπαινος που αποδίδεται με τον τρόπο αυτό στον Μιχαήλ Παλαιολόγο αναδεικνύει την ένωση των Εκκλησιών ως κεντρικό θέμα στη διήγηση του Μαρίνου Σανούδου, ο οποίος για να υπογραμμίσει ακόμη περισσότερο τη σημασία της εισάγει εκ των υστέρων στο τρίτο μέρος του έργου του την παράγραφο 9, που περιέχει τον χάρτη της χριστιανικής οικουμένης. Σε αυτόν καταγράφει με σχολαστικότητα, πρώτα, τους καθολικούς βασιλιάδες και τα βασίλειά τους και, ύστερα, τους ορθόδοξους ηγεμόνες, χωρίς να παραλείψει τους ορθόδοξους πληθυσμούς, που ήταν υποτελείς στους Τατάρους και τους Τούρκους, καθώς επίσης και τους ελληνόφωνους ορθόδοξους των λατινοκρατούμενων περιοχών της Ρωμανίας και της νότιας Ιταλίας, που υπάγονταν στην Εκκλησία της Ρώμης[30].

Η ευνοϊκή στάση του συγγραφέα της *Istoria* απέναντι στον Μιχαήλ Παλαιολόγο, ο οποίος σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του ήταν ο χειρότερος εχθρός της Βενετίας, αφού η ανάρρησή του στον θρόνο σήμανε για τους Βενετούς την απομάκρυνσή τους από την Κωνσταντινούπολη και την έναρξη της συνεργασίας του νέου αυτοκράτορα με τους ανταγωνιστές τους Γενουάτες, ερμηνεύεται από τη νέα ισορροπία των δυνάμεων που, όπως είδαμε, είχε επιβληθεί στον πολιτικό ορίζοντα τόσο της Δύσης όσο και της Ανατολής, την εποχή που ο Μαρίνος Σανούδος έγραφε το έργο του: το Βυζάντιο δεν είχε πια προτεραιότητα στα σταυροφορικά σχέδια της Δύσης, παρά μόνο στα συγγράμματα κάποιων θεωρητικών της σταυροφορίας. Οι βενετοβυζαντινές συνθήκες, που είχαν συναφθεί κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, ιδιαίτερα εκείνη του 1325[31], είχαν εξασφαλίσει ευνοϊκούς όρους για το βενετικό εμπόριο στο Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο και η Βενετία στο πρόσωπο του βυζαντινού αυτοκράτορα έβλεπε πλέον έναν δυνητικό σύμμαχό της για την αναχαίτιση της τουρκικής απειλής στη Ρωμανία. Η

[27] Κείμενο, 169_{21-26}.

[28] Κείμενο, 157_{15-17}.

[29] Κείμενο, 157_{25-30}.

[30] Κείμενο, 161_{15}-169_{2}.

[31] Για τις διαπραγματεύσεις, που προηγήθηκαν, και το περιεχόμενο της συνθήκης βλ. LAIOU, *Andronicus II*, 308-311.

ιδιαίτερη, τέλος, τιμή που αποδίδεται στον Μιχαήλ Παλαιολόγο από τον συγγραφέα της *Istoria* για την ενωτική του πολιτική σχετίζεται ασφαλώς με την επικαιρότητα που είχε ανακτήσει, κατά τα έτη 1324-1327 και 1333-1334, το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών, για του οποίου την προώθηση ο Μαρίνος Σανούδος εργάσθηκε, όπως δείχνουν οι επιστολές του προς τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο Β (7) και τον βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππο Ϛ΄ ντε Βαλουά Κ (6), υποστηρίζοντας την άποψη ότι η άρση του σχίσματος μεταξύ της ορθόδοξης και της καθολικής Εκκλησίας αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση και την επιτυχία της σταυροφορίας[32].

Ο χάρτης της χριστιανικής οικουμένης συνοδεύεται στο κείμενο από ένα σχόλιο του συγγραφέα, που φαίνεται να έχει θέση εισαγωγής στη δεύτερη διήγηση του έργου. Εδώ ο Μαρίνος Σανούδος, αφού πρώτα εκφράσει την πεποίθησή του ότι ο χριστιανικός κόσμος δεν θα ήταν χωρισμένος στα δύο, αν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, ο γιος του Ανδρόνικος και ο πατριάρχης είχαν προσχωρήσει στην καθολική Εκκλησία, μεταφέρεται αιφνίδια στην εποχή του για να επισημάνει ότι η παρούσα διαίρεση των χριστιανών οφείλεται στην άρνηση της Αγίας Έδρας να αναγνωρίσει τη νομιμότητα του εκλεγμένου γερμανού αυτοκράτορα με συνέπειες καταστροφικές για τους πολίτες της Ιταλίας[33].

Είναι φανερό ότι στο δεύτερο σκέλος του σχολίου του ο συγγραφέας αναφέρεται στη διαμάχη μεταξύ Ιερατείου και Αυτοκρατορίας, που, από τα μέσα του 12ου αιώνα, είχε αποβεί βασικός ρυθμιστής των πολιτικών εξελίξεων στη χριστιανική Δύση και η οποία, την εποχή της συγγραφής της *Istoria*, γνώρισε την τελευταία της αναλαμπή. Αφορμή για την αναζωπύρωσή της έγινε η αμφισβήτηση εκ μέρους του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ του δικαιώματος του Λουδοβίκου Δ΄ της Βαυαρίας να ασκεί αυτοκρατορική εξουσία, χωρίς να έχει προηγηθεί η νομιμοποίηση της εκλογής του στο αυτοκρατορικό αξίωμα με την ευλογία της Αγίας Έδρας[34]. Η αντίθεση του πάπα είχε εκδηλωθεί με τον αφορισμό του Λουδοβίκου Δ΄ (1324), ο οποίος σε απάντηση είχε προβεί στην καθαίρεση του Ιωάννη ΚΒ΄ και στην εκλογή αντιπάπα στη Ρώμη (1328). Η διαμάχη των δύο ηγετών της χριστιανικής Δύσης είχε αναθερμάνει τον ανταγωνισμό μεταξύ γουέλφων, οπαδών της συμμαχίας του πάπα με τους Ανδεγαυούς, και γιβελίνων, οπαδών του αυτοκράτορα, με αποτέλεσμα όλη σχεδόν η βόρεια Ιταλία, από το 1325 ώς το 1330, να βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση.

---

[32] Βλ. παραπάνω, 29, 47.

[33] Κείμενο, 169_{11-20}.

[34] Ο Ιωάννης ΚΒ΄ ήταν υποστηρικτής της θεοκρατικής θεωρίας του Ιννοκέντιου Γ΄ (1198-1216), σύμφωνα με την οποία η εκλογή του «βασιλιά των Ρωμαίων» από τους γερμανούς πρίγκιπες έπρεπε να καθαγιασθεί από τον πάπα· βλ. σχετικά Jeannine QUILLET, *Les clefs du pouvoir au Moyen Âge*, Παρίσι 1972, 64, 74-75.

Οι πόλεμοι που διεξήγαγε, την εποχή αυτή, στην Ιταλία η Αγία Έδρα σε συνεργασία με τους Ανδεγαυούς και με το ιδεολογικό πρόσχημα της σταυροφορίας εναντίον των αιρετικών και των εχθρών της Εκκλησίας, ήταν ενδεικτικοί της πολιτικής αστάθειας που επικρατούσε στην περιοχή. Η συμμαχία του πάπα με τους Ανδεγαυούς, που είχε συναφθεί πριν από εξήντα περίπου χρόνια με την πρωτοβουλία της Αγίας Έδρας και του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, συνέχιζε να διατηρεί το κύρος της και να είναι σεβαστή και από τα δύο μέρη. Ο Ιωάννης ΚΒ΄, απευθυνόμενος στον βασιλιά της Νεάπολης και εγγονό του Κάρολου, Ροβέρτο Ανδεγαυό, δεν παρέλειπε να αναφέρεται με σεβασμό στις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στην Αγία Έδρα ο παππούς του, εξουδετερώνοντας τους αντιπάλους της, Χοχενστάουφεν, στο Βενεβέντο (1266) και το Ταλιακότσο (1268), ενώ ο Ροβέρτος Ανδεγαυός αναφερόταν με υπερηφάνεια στον παππού του, ο οποίος είχε εισέλθει στην Απουλία ως υπέρμαχος της καθολικής πίστης και υπερασπιστής της Εκκλησίας της Ρώμης[35].

Η ανησυχητική κατάσταση της Ιταλίας συζητείται από τον συγγραφέα της *Istoria* σε επιστολή του, που την απηύθυνε τον Απρίλιο του 1330 στον αποστολικό λεγάτο του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄, Βερτράνδο ντε Πουζέ[36]. Στην επιστολή αυτή ο Μαρίνος Σανούδος υποστηρίζει ότι η διαμάχη της Αγίας Έδρας με τον γερμανό αυτοκράτορα είναι η αιτία για τη διαίρεση της ευρωπαϊκής χριστιανικής κοινότητας, η οποία ταλαιπωρείται και αποδυναμώνεται από τους πολέμους στην Ιταλία, και κάνει έκκληση για την αποκατάσταση της ειρήνης[37]. Υπεύθυνο για να ανοίξει την οδό προς τη συμφιλίωση και την ειρήνη θεωρεί τον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ και παρατηρεί ότι μια τέτοια πρωτοβουλία εκ μέρους του προκαθήμενου της Αγίας Έδρας δεν θα πρέπει να νοείται ως ταπείνωση και υποταγή, αλλά ως ύψιστη προσφορά στην ειρήνη του χριστιανικού κόσμου κατά το πρότυπο της «άκρας ταπείνωσης» του Ιησού[38]. Η λήξη της διαμάχης και η συμφιλίωση του πάπα με τον αυτοκράτορα θα έδιναν, κατά τον Μαρίνο Σανούδο, τη δυνατότητα στους χρι-

---

[35] N. J. Housley, *The Italian Crusades. The Papal-Angevin Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers, 1254-1343*, Οξφόρδη 1982, 32-34.

[36] Sanudo K (2), 755-789.

[37] *Idcirco mihi non videtur aliud remedium, nisi reperire viam aliam et modum, ut fiat pax perfecta inter sanctam romanam ecclesiam et imperium adhuc, ut christianus populus resipiscat et extrahatur de tantis ut fuit et est ad praesens afflictionibus et tormentis*: Sanudo K (2), 787.

[38] *vis tu quod papa se tantum submittat? huic respondeo, quod illud non est submittere, imo exaltare ... Dominus ergo noster summus pontifex, qui est ejusdem vicarius Jesu Christi, non debet se recusare ea agere quae ad humilitatem spectant, et maxime dum redundat in exaltationem et statum pacificum nominis christiani*: Sanudo K (2), 784-785.

στιανούς να πραγματοποιήσουν τη σταυροφορία, να κατακτήσουν την Αίγυπτο και να εξολοθρεύσουν ολοκληρωτικά τους μουσουλμάνους[39].

Σε ένα ενδιαφέρον χωρίο της επιστολής αυτής, όπου αναζητείται, όπως και στην *Istoria*, η αιτία για τον διχασμό του χριστιανικού κόσμου, ο Μαρίνος Σανούδος συσχετίζει τη διαμάχη μεταξύ της Αγίας Έδρας και του γερμανού αυτοκράτορα με την απομάκρυνση της ρωμαϊκής Ανατολής από τη ρωμαϊκή Δύση και το σχίσμα της ορθόδοξης από την καθολική Εκκλησία ως εξής: «ο διχασμός του χριστιανικού κόσμου υπάρχει, γιατί οι Γερμανοί διεκδικούν το δικαίωμά τους στον αυτοκρατορικό τίτλο. Και τούτο δεν πρέπει να εκπλήσσει, γιατί και οι Βυζαντινοί, όταν υπεξαιρέθηκαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα στη Δύση, με τρόπο καταρχήν νόμιμο, αποσκίρτησαν από την Εκκλησία της Ρώμης και οχυρώθηκαν στο επάρατο σχίσμα τους»[40].

Σε ό,τι αφορά την προέλευση του διχασμού μεταξύ Ανατολής και Δύσης, που περιέχεται στο δεύτερο σκέλος του συσχετισμού, ο Μαρίνος Σανούδος φαίνεται να υπαινίσσεται εδώ το πλήγμα, που υπέστη η οικουμενική κυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα, στα μέσα του 8ου αιώνα, όταν δηλαδή η Εκκλησία της Ρώμης με τη χάλκευση της «κωνσταντίνειας δωρεάς» ίδρυσε την κοσμική εξουσία της και το παπικό κράτος στα εδάφη της βόρειας και κεντρικής Ιταλίας[41]. Ως συνέπεια της πολιτικής ρήξης, που επήλθε μεταξύ της Εκκλησίας της Ρώμης και του βυζαντινού αυτοκράτορα εξαιτίας των εξελίξεων αυτών, ο Μαρίνος Σανούδος χαρακτηρίζει, στη συνέχεια, το εκκλησιαστικό σχίσμα, το οποίο, πιθανότατα, ο ίδιος θεωρεί ότι άρχισε επί της βασιλείας του Βασιλείου Α΄[42].

Ο λόγος, όμως, για τον οποίο ο Μαρίνος Σανούδος συσχετίζει τις δύο όψεις του διχασμού του χριστιανικού κόσμου γίνεται καλύτερα κατανοητός από

---

[39] *quanto magis deberet laborare in pace quae est super omnes maneries pacis christianitatis, scilicet inter dominum summum pontificem et serenissimum dominum Lodovicum de nobilissima domo Bavariae oriundum... Et si haec pax fieret, credo et non dubito cum adjutorio Jesu Christi, quod passagium bene fiet, et quod terra soldano subjecta acquiretur ... quod illa pestifera secta mahumetica penitus extirpatur.* SANUDO K(7), 809.

[40] *Nam certius videri potest, quod mundus est valde divisus. Germani enim volunt substinere imperium, credentes rationem habere. Et de hoc non est mirandum, quum Graecis sive Romaeis, quando eis subreptae fuerunt rationes imperii quas habebant in partibus istis, non sine justa causa principaliter illud fuit, propter quod ab obedientia ecclesiae recesserunt, et intraverunt in suum maledictum scisma.* SANUDO K (2), 768.

[41] Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, Αθήνα 1977², 198-200· P. Lemerle, L'orthodoxie byzantine et l'œcuménisme médiéval: les origines du «schisme» des églises, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, Quatrième série, 2, Παρίσι 1965, 236-238 [= *Essais sur le monde byzantin*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1980, 8].

[42] Για τη δυτική φιλολογική παράδοση της περιόδου μεταξύ του 12ου και 14ου αιώνα, σύμφωνα με την οποία η αρχή του σχίσματος αποδίδεται στον πατριάρχη Φώτιο, βλ. FR. DVORNIK, *Le schisme de Photius. Histoire et légende*, Παρίσι 1950, 436-479.

το περιεχόμενο επόμενου χωρίου της επιστολής, όπου ο συντάκτης της αναφέρεται στην αρχή της δικόνοιας στη χριστιανική κοινότητα της Ευρώπης. Στο χωρίο αυτό ο Μαρίνος Σανούδος παραθέτει μια εκδοχή του μύθου της δωρεάς του Κωνσταντίνου προς την Εκκλησία της Ρώμης, όπως ακριβώς περιέχεται, σύμφωνα με δήλωσή του, σε σύγγραμμα δομινικανού καρδινάλιου που είχε διαβάσει.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει για την προκειμένη περίπτωση η εκδοχή αυτή του μύθου, σύμφωνα με την οποία η Σικελία και η Απουλία φέρονται ως εδάφη που περιλαμβάνονταν στη δωρεά του Μεγάλου Κωνσταντίνου προς τον πάπα Σιλβέστρο, είναι το πικρό σχόλιο, που λέγεται ότι συνόδευσε την αποδοχή της δωρεάς από την Αγία Έδρα, δηλαδή ότι από εκείνη την ημέρα η Εκκλησία της Ρώμης είναι δηλητηριασμένη[43], και το γεγονός ότι ο Μαρίνος Σανούδος το συμμερίζεται. Γιατί, στη συνέχεια, στηρίζεται στην ισχύ του σχολίου για να καταλογίσει στους επισκόπους της Εκκλησίας της Ρώμης την ευθύνη τόσο για τα δεινά που υπέστησαν οι περιοχές της δικαιοδοσίας τους από τις πολιτικές σταυροφορίες, τις οποίες διεξήγαγε ο πάπας με τη συνεργασία των Ανδεγαυών στη Σικελία και τη νότια Ιταλία μετά τον Σικελικό εσπερινό, όπως αυτές εξιστορούνται στη δεύτερη διήγηση της *Istoria*, όσο και για τις ταλαιπωρίες, που εξακολουθούσε να υφίσταται στις ημέρες του η χριστιανική Δύση, εξαιτίας της διαμάχης μεταξύ του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ και του αυτοκράτορα Λουδοβίκου Δ΄ της Βαυαρίας[44].

Η ευθύνη που με τον τρόπο αυτό καταλογίζεται στους επισκόπους της Εκκλησίας της Ρώμης από τον συντάκτη της επιστολής αποτελεί υπόμνηση προς την ηγεσία της Αγίας Έδρας ότι έχει χρέος απέναντι στην ευρωπαϊκή χριστιανική κοινότητα να μεριμνήσει για τη λήξη της διαμάχης της με τον γερμανό αυτοκράτορα. Και ο συσχετισμός της τελευταίας με το σχίσμα μεταξύ χριστιανικής Ανατολής και χριστιανικής Δύσης φαίνεται να έχει την έννοια της προειδοποίησης ότι η καθυστέρηση εκ μέρους του προκαθήμενου της Αγίας Έδρας να δώσει τέλος στη διαμάχη του με τον αυτοκράτορα και να συμφιλιωθεί μαζί του ενδέχεται να προκαλέσει νέο σχίσμα στον χριστιανικό κόσμο.

Στη συνέχεια της επιστολής του προς τον αποστολικό λεγάτο του Ιωάννη ΚΒ΄ ο Μαρίνος Σανούδος εξετάζει, όπως και στην *Istoria*, την εχθρική πολιτική της Ευρώπης έναντι του Βυζαντίου, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Εκθέτει συνοπτικά τα κατακτητικά σχέδια του Κάρολου Ανδε-

---

[43] *cum Constantinus imperator illud quod ad patrimonium pertinet dedit sancto Silvestro, quia curavit eum de lepra, tunc adhuc tradidit regnum Siciliae et Apuliae: tunc audita est quaedam vox dicens: hodie ecclesia dei venenata est*: SANUDO K (2), 772.

[44] *Et sic potest verifice intueri quanta mala processerunt praesertim pro isto regno [Siciliae et Apuliae] et pro terris aliis quae tenentur a pastoribus ecclesiae in Italia. Et... quasi omnia mala quae processerunt et incurrunt evenerunt propter dissessionem, quae fuit a sanctis pastoribus sanctae matris ecclesiae ad imperium*: SANUDO K (2), 772-773.

γαυού εναντίον του Βυζαντίου[45], τα οποία επισημαίνει ότι ώθησαν τον βυζαντινό αυτοκράτορα να συμφωνήσει με τον πάπα Γρηγόριο Ι΄ στο ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών, εφαρμόζοντας με τον τρόπο αυτό μια πολιτική προσέγγισης με την Εκκλησία της Ρώμης, που στην ουσία ήταν αμυντική πολιτική έναντι της Δύσης[46]. Όμως και τη φορά αυτή, όπως παρατηρεί, η Εκκλησία της Ρώμης με εκπρόσωπο τον πάπα Μαρτίνο Δ΄ προτίμησε να υιοθετήσει την πολιτική *ad conquirendum imperium Romaniae* του Κάρολου Ανδεγαυού και έχασε έτσι την ευκαιρία να συνεργασθεί με τον Μιχαήλ Παλαιολόγο και τον πατριάρχη του και να συγκεντρώσει ειρηνικά στους κόλπους της όλους τους κατοίκους της Ρωμανίας[47].

Η εξέταση του περιεχομένου της επιστολής αυτής συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ιδιομορφίας που παρουσιάζει η τελική σύνθεση της *Istoria* καθώς και στον προσδιορισμό του κοινού, στο οποίο απευθύνεται ο συγγραφέας της, εκτός από τους Βενετούς συμπολίτες του. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αιφνίδια διακοπή στο τέλος της δεύτερης διήγησης δεν σημαίνει ούτε ότι πρόκειται για έργο, που η συγγραφή του δεν ολοκληρώθηκε, ούτε ότι το χειρόγραφο με την ιταλική του μετάφραση είναι κολοβό. Δεν αποκλείεται μάλιστα η δεύτερη διήγηση να αποτελούσε τμήμα ενός εκτενέστερου κειμένου, όπου ο συγγραφέας θα είχε καταγράψει τα γεγονότα που συνέβησαν στην Ιταλία, μετά τη σύναψη της συνθήκης της Καλταμπελλότα (1302). Μια τέτοια εκδοχή ενισχύεται, άλλωστε, και από το γεγονός ότι η Βενετία, παρά τις φιλικές σχέσεις που πάντοτε φρόντιζε να έχει με την Εκκλησία της Ρώμης, ήταν η πρώτη που χρειάσθηκε αμέσως μετά να αντιμετωπίσει τον στρατό της Αγίας Έδρας, όταν εκείνη θέλησε να επεκτείνει την κυριαρχία της στη Φερράρα[48]. Η σύναψη, ωστόσο, της συνθήκης της Καλταμπελλότα, το τελευταίο γεγονός που καταγράφεται στην *Istoria*, είναι η διπλωματική ενέργεια που έθεσε οριστικά τέλος στις επιδιώξεις της Αγίας Έδρας να επεκτείνει σε συνεργασία με τους Ανδεγαυούς την κυριαρχία της στη Σικελία. Με την υπογραφή της συνθήκης αυτής από τον πάπα Βονιφάτιο Η΄ η Αγία Έδρα αναγκάσθηκε να παραχωρήσει τη Σικελία στον βασιλικό οίκο της Αραγώνας και

---

[45] *rex Carolus primus rex Jerusalem et Siciliae intendit ad conquirendum imperium Romaniae, propter jura quae in eo habebat gener suus imperator Philippus*: SANUDO K (2), 773.

[46] *imperator Chiermichalipalialocus, qui dominatur Constantinopoli et partibus illis, cogitavit omnem viam et modum, ut posset se defendere a praedicto rege. Et fecit sic. Misit enim ad consilium lugdunense*: SANUDO K (2), 773.

[47] *Unde cum omni reverentia loquendo, melior via teneri poterat tam a pastoribus ecclesiae quam a praedicto rege Carolo de imperio Romaniae, ex eo quod ecclesia potuisset habuisse terram et gentem ad praeceptum suum, mediante subsidio Chiermichalis et patriarchae, qui tunc erant*: SANUDO K (2), 776.

[48] G. SORANZO, *La guerra fra Venezia e la Santa Sede per il dominio di Ferrara (1308-1313)*, Città di Castello 1905.

να παραδεχθεί την αποτυχία της στον μακροχρόνιο αγώνα, στον οποίο είχε η ίδια αποδυθεί, βασιζόμενη στις ικανότητες και την άμετρη φιλοδοξία του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού. Θα μπορούσαμε, εξάλλου, να υποθέσομε ότι και η πρώτη διήγηση της *Istoria*, που λήγει ουσιαστικά με τον θάνατο του Μιχαήλ Παλαιολόγου, δεν είναι παρά ένα μόνο τμήμα ενός μεγαλύτερου κειμένου, αφού ο Μαρίνος Σανούδος, όπως φαίνεται από το περιεχόμενο των επιστολών του, ήταν πάντοτε πολύ καλά ενημερωμένος για τα συμβαίνοντα στη Ρωμανία[49].

Πέρα, όμως, από οποιαδήποτε υπόθεση ο στόχος, στον οποίο ο Μαρίνος Σανούδος απέβλεπε, όταν αποφάσισε να συνδυάσει στην *Istoria* τις δύο ανεξάρτητα γραμμένες διηγήσεις με την ιστορία της Ρωμανίας και την ιστορία της δυτικής Ευρώπης, ήταν, νομίζομε, ο ίδιος με εκείνον που επεδίωκε και με την επιστολή του προς τον αποστολικό λεγάτο· ήθελε δηλαδή να παροτρύνει και με το χρονογραφικό του έργο την ηγεσία της Αγίας Έδρας σε μια συνετή αναδρομή στο παρελθόν, ώστε να αποφευχθούν νέα σφάλματα ή, σύμφωνα μάλιστα με τη δική του ρήση, να της υπενθυμίσει ότι *per praeterita summi possunt judicia de futuris*[50].

[49] Για το ζήτημα αυτό, βλ. τη διεξοδική ανάλυση των επιστολών του Μαρίνου Σανούδου από τον JACOBY, Nouveau témoignage.

[50] SANUDO K (2), 780.

5. Το λατινικό πρωτότυπο της *Istoria* και η ιταλική της μετάφραση

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το λατινικό πρωτότυπο της *Istoria* έχει απωλεσθεί και το κείμενο μας είναι γνωστό από τη μετάφρασή του στα ιταλικά, που διασώζεται σε ένα μόνο μεταγενέστερο χειρόγραφο του 18ου αιώνα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας· σε αυτό, το έργο του Μαρίνου Σανούδου συνοδεύεται από την ιταλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως.

Το γεγονός ότι δεν έχει διασωθεί χειρόγραφο με το λατινικό κείμενο της *Istoria*, ενδεικτικό έργου με περιορισμένη κυκλοφορία, διαφοροποιεί τη συγγραφή αυτή του Μαρίνου Σανούδου από το *LSFC* του οποίου διαθέτομε είκοσι περίπου χειρόγραφα, τα περισσότερα του 14ου αιώνα[1]. Ο μεγάλος αριθμός αντιγράφων των *Secreta*, που κυκλοφόρησαν κατά τον 14ο αιώνα, θα πρέπει σε μεγάλο βαθμό να οφείλεται στην τακτική του Μαρίνου Σανούδου να εφοδιάζει ο ίδιος με αντίγραφα της σταυροφορικής του πραγματείας τους περισσότερους από τους ευρωπαίους συνομιλητές του για την υπόθεση της σταυροφορίας. Ας σημειωθεί επίσης ότι ακόμη και το *Fragmentum*, το συντομότατο αυτό έργο, που συντάχθηκε από τον Μαρίνο Σανούδο ως συμπλήρωμα της *Conquête de Constantinople* του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου[2], διασώθηκε μαζί με τη διήγηση των γεγονότων της τέταρτης σταυροφορίας από τον γάλλο χρονογράφο σε δύο χειρόγραφα του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα[3].

Η εύλογη προτεραιότητα, που είχαν για τον Μαρίνο Σανούδο η διάδοση και προβολή της σταυροφορικής πραγματείας του, συμβαίνει, εξάλλου, να επισκιάζει σχεδόν ολοκληρωτικά την *Istoria*, γεγονός που υποδηλώνεται και από το περιεχόμενο της διαθήκης του: από την επίσημη, δηλαδή, πράξη, που οριοθετεί το τέλος της ζωής του και με την οποία ο Μαρίνος Σανούδος κληροδοτεί στη μονή των Αγίων Ιωάννη και Παύλου της Βενετίας όσα αντίγραφα της σταυροφορικής πραγματείας και των χαρτών του διέθετε και μαζί με αυτά δύο βιβλία με πολύτιμες ιστορικές μνήμες για τη βενετική πολιτεία, τη διήγηση με τα προνόμια που

---

[1] Για τη χειρόγραφη παράδοση του *LSFC*, της οποίας η μελέτη έχει αναληφθεί από ομάδα αποφοίτων του τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Φλωρεντίας, βλ. Fr. CARDINI, Per un'edizione critica del Liber Secretorum Fidelium Crucis di Marin Sanudo Torsello il Vecchio, *Ricerche storiche* 6 (1967) 212-219.

[2] Για το *Fragmentum* βλ. παραπάνω, σελ. 16.

[3] *Fragmentum*, 149-150· VILLEHARDOUIN, XXXVII-XXXVIII.

παρεχώρησε, το 1177, ο πάπας Αλέξανδρος Γ΄ στους Βενετούς και τη διήγηση της τέταρτης σταυροφορίας του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου –το προσωπικό του, προφανώς, αντίγραφο συμπληρωμένο με το *Fragmentum*–, από τη διαθήκη αυτή η *Istoria* απουσιάζει[4].

Η έλλειψη χειρογράφων με το κείμενο της *Istoria* είναι απαγορευτική για την ανίχνευση της πορείας του έργου κατά το μακρό χρονικό διάστημα, που μεσολάβησε από τη σύνταξή του στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα ώς τον 18ο αιώνα, όπου χρονολογείται το αντίγραφο της ιταλικής του μετάφρασης. Στο διάστημα αυτό η μόνη ένδειξη που υπάρχει για την κυκλοφορία της *Istoria*, εκτός βέβαια από το γεγονός της μετάφρασής της στα ιταλικά, προέρχεται από το χρονικό του Ανδρέα Δάνδολου, του οποίου η σύνταξη τοποθετείται στη δεκαετία που ακολούθησε τον θάνατο του Μαρίνου Σανούδου και που συμπίπτει με τη θητεία του συγγραφέα του στο αξίωμα του δόγη της Βενετίας (1343-1354). Ένα γεγονός σχετικό με την εξέγερση των λομβαρδών ηγεμόνων της Εύβοιας εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας, που, όπως αποδεικνύεται από την αποκατάσταση της χρονικής συνέχειας της αφήγησης του Μαρίνου Σανούδου, αναφέρεται πρωθύστερα από τον συγγραφέα της *Istoria* και μνημονεύεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο από τον Δάνδολο[5], καθιστά σαφές ότι ο χρονογράφος δόγης αντλεί τις πληροφορίες για το συγκεκριμένο γεγονός από την *Istoria*.

Στην εισαγωγή της έκδοσης της *Istoria* ο Hopf υποστηρίζει ότι η ιταλική μετάφραση του κειμένου καταστρώθηκε τον 14ο αιώνα, σύμφωνα με την ακόλουθη λογική: ερμηνεύει τις αλλοιώσεις και παραποιήσεις των κυρίων ονομάτων και τοπωνυμίων, που παρατηρούνται στο κείμενο, με βάση τις παλαιογραφικές γνώσεις του γραφέα του χειρογράφου του 18ου αιώνα και συνάγει ότι ο τελευταίος ήταν ένας μέτριος παλαιογράφος, χωρίς επαρκή εξοικείωση με τις ιδιαιτερότητες παλαιότερων γραφών, ο οποίος αντέγραφε από χειρόγραφο του 14ου αιώνα που είχε συνταχθεί στα ιταλικά[6].

Το συμπέρασμα, στο οποίο ο Hopf καταλήγει, συσχετίζοντας τα συγκεκριμένα λάθη του κειμένου με τη δυσκολία που παρουσιάζει σε ένα μέτριο παλαιογράφο η ανάγνωση της γοτθικής γραφής του 14ου αιώνα, δεν είναι διόλου πειστικό. Η αλλοίωση των κυρίων ονομάτων και τοπωνυμίων προδίδει μάλλον την ελλιπή γεωγραφική παιδεία του γραφέα του 18ου αιώνα και την άγνοιά του σε ό,τι αφορά τα δρώντα πρόσωπα και τα γεγονότα της αφήγησης, παρά τις ανεπαρκείς παλαιογραφικές γνώσεις του, όταν μάλιστα στις υπόλοιπες λέξεις του κειμένου δεν παρατηρούνται ανάλογα λάθη.

---

[4] Για το σχετικό απόσπασμα της διαθήκης και τον σχολιασμό του, βλ. παραπάνω, σελ. 15-17.

[5] Βλ. σχόλιο, 33.

[6] *Chroniques*, XVII.

Νομίζομε, λοιπόν, ότι η σύνταξη της μετάφρασης της *Istoria* είναι λογικότερο να ενταχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της σταδιακής επικράτησης των τοπικών, αρχικά, διαλέκτων και, τελικά, της ιταλικής γλώσσας στον γραπτό λόγο των συγγραφέων της ιταλικής Αναγέννησης. Η εξέλιξη αυτή, που εκδηλώθηκε στην Ιταλία ήδη από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα με επίκεντρο τις πόλεις της περιοχής της Τοσκάνης και ιδιαίτερα τη Φλωρεντία, εισάγεται με καθυστέρηση στη Βενετία, όπου από τα μέσα του 14ου αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 1343 και 1360, παρατηρείται η χρήση της βενετικής διαλέκτου στη σύνταξη ιστορικών κειμένων· παλαιότερα χρονικά γραμμένα στα λατινικά, στα οποία εξιστορούνται οι τύχες της Βενετίας από την ίδρυσή της, ξαναγράφονται στη βενετική διάλεκτο με διάφορες τροποποιήσεις και συμπληρώσεις κατά την κρίση του συντάκτη τους[7]. Αργότερα, περί τα μέσα του 15ου και κυρίως κατά τον 16ο αιώνα, και ενώ η βενετική διάλεκτος δεν παύει να χρησιμοποιείται σε διάφορα είδη του γραπτού λόγου, τα ιταλικά επιβάλλονται σταδιακά ως η έντεχνη γλώσσα των βενετών ουμανιστών συγγραφέων, στην οποία οι ίδιοι μεταφράζουν και έργα της λατινικής και της ελληνικής γραμματείας[8].

Σε ό,τι αφορά την *Istoria* πρέπει να σημειωθεί ότι το λατινικό κείμενο του Μαρίνου Σανούδου δεν ξαναγράφηκε στη βενετική διάλεκτο, αλλά μεταφράσθηκε στα ιταλικά και ότι οι λίγες μόνον βενετικές λέξεις που περιέχει δηλώνουν τη βενετική καταγωγή του μεταφραστή. Η γενική αυτή παρατήρηση για τη γλωσσική μορφή του ιταλικού κειμένου δεν αρκεί βέβαια για να χρονολογηθεί η σύνταξη της μετάφρασης της *Istoria*, οπωσδήποτε, όμως, προσανατολίζει την αναζήτηση του πιθανού χρόνου σύνταξής της το ενωρίτερο γύρω στα τέλη του 15ου και κατά τον 16ο αιώνα.

Βασικός, άλλωστε, λόγος που καταρρίπτει την άποψη Hopf, αποκλείοντας όχι μόνο τη χρονολόγηση στον 14ο αιώνα του χειρογράφου, από το οποίο αντέγραφε ο γραφέας του 18ου αιώνα, αλλά και οποιαδήποτε πιθανότητα να χρονολογηθεί το χειρόγραφο αυτό πριν από τον 16ο αιώνα, προκύπτει από το γεγονός ότι στον κώδικα της Μαρκιανής περιέχεται και η *Istoria della Morea*. Γιατί έχει αποδειχθεί ότι η *Istoria della Morea*, παράφραση της ελληνικής παραλλαγής του Χρονικού του Μορέως στα ιταλικά, η οποία μας είναι γνωστή, όπως και η μετάφραση της *Istoria*, μόνον από το χειρόγραφο του 18ου αιώνα, καταστρώθηκε με βάση το κείμενο του ελληνικού χρονικού, που περιέχεται σε κώδικα του 16ου

---

[7] Silvana COLLODO, Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare, *StuVe* 9 (1967) 127-151. CARILE, Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV, 83-87.

[8] W. TH. ELWERT, Pietro Bembo e la vita letteraria del suo tempo, στο: *La civilità veneziana del rinascimento*, Φλωρεντία 1963, 128-134. Βλ. επίσης Marina ZANCAN, Venezia e il Veneto, στο: *Letteratura italiana. Storia e geografia. L'età moderna*, 2/1, Τορίνο 1988, 682-705.

αιώνα της Βιβλιοθήκης του Τουρίνου[9]. Είναι, λοιπόν, θεμιτό να υποθέσομε ότι το χειρόγραφο της Μαρκιανής είναι αντίγραφο ενός κώδικα, που, πιθανότατα, καταρτίσθηκε και αυτός κατά τον 16ο αιώνα και περιέλαβε δύο έργα με διαφορετική προέλευση και παράδοση αλλά συγγενή καθ' ύλην, την *Istoria di Romania*, μεταφρασμένη από τα λατινικά στα ιταλικά, και την ιταλική παράφραση του ελληνικού Χρονικού του Μορέως. Η υπόθεση, άλλωστε, αυτή συμφωνεί με τη μαρτυρία του Sansovino, ο οποίος παρατηρεί ότι *un erudito del secolo XVI... accenna chiaramente ad una Istoria della Morea come opera del Sanudo*[10].

Η μεταγλώττιση στα ιταλικά, την ίδια περίπου εποχή, της *Istoria di Romania* από βενετό συντάκτη, καθώς και του ελληνικού Χρονικού του Μορέως, και η συνάντηση στη συνέχεια των δύο αυτών έργων στον ίδιο κώδικα με προφανή γνώμονα τη θεματική τους συγγένεια υποδηλώνουν το ενδιαφέρον ενός λόγιου αναγνωστικού κοινού για την ιστορία της Πελοποννήσου και της περιοχής του Αιγαίου.

Το ενδιαφέρον αυτό σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τη Βενετία ίσως να μην είναι άσχετο με τη σταδιακή απώλεια σημαντικών βενετικών θέσεων στις περιοχές αυτές της Ρωμανίας κατά τη διάρκεια των βενετοτουρκικών πολέμων, που άρχισαν μετά την κατάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας από τους Οθωμανούς, το 1453, και συνεχίσθηκαν ώς τα μέσα περίπου του 16ου αιώνα.

Κατά τον βενετοτουρκικό πόλεμο των ετών 1463-1479, οι βενετικές δυνάμεις δεν μπόρεσαν να αναχαιτίσουν την επίθεση του τουρκικού στόλου στην Εύβοια, το 1470, με αποτέλεσμα το νησί να κατακτηθεί οριστικά από τους Οθωμανούς[11]. Η απώλεια της Εύβοιας στέρησε τους Βενετούς από αυτή τη σημαντικότατη βάση για τη διακίνηση του εμπορίου τους στο βόρειο Αιγαίο και είχε μεγάλο αντίκτυπο στην κοινή γνώμη της Βενετίας, όπως φαίνεται από την εξιστόρηση του γεγονότος στα χρονικά της εποχής και από τα δημώδη άσματα και τους θρήνους που κυκλοφόρησαν τότε, διεκτραγωδώντας και σχολιάζοντας το θλιβερό συμβάν[12]. Κατά τον βενετοτουρκικό πόλεμο των ετών 1499-1503, οι

---

[9] Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τη διαπίστωση της συγγένειας που υπάρχει μεταξύ του κειμένου του ιταλικού χρονικού και εκείνου του ελληνικού κώδικα του Τουρίνου. Αρχίζουν και τα δύο με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, παρουσιάζουν τα ίδια κενά και παραδίδονται εξίσου κολοβά, αφού η αφήγηση διακόπτεται στο ίδιο ακριβώς σημείο και στα δύο: D. JACOBY, Quelques considérations sur les versions de la «Chronique de Morée», *Journal des Savants* (1968) 159 [= *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, 7]. Βλ. και BON, *Morée*, 16.

[10] Βλ. MAGNOCAVALLO, *Marin Sanudo*, 15.

[11] Για την περιγραφή και τον σχολιασμό της επιχείρησης βλ. S. ROMANIN, *Storia documentata di Venezia*, τ. 5, Βενετία 1855, 334-351. CESSI, *Storia di Venezia*, τ. 1, 405-409. FR. LANE *Venise, une république maritime*, Παρίσι 1985, 324, 474-475.

[12] G. LUCCHETTA, L'oriente mediterraneo nella cultura di Venezia trà il quattro e il cinquecento, στο: *Storia della cultura veneta. Dal primo quattrocento al concilio di Trento*, τ. 3/2, έκδ. NERI POZZA,

Τούρκοι, αφού πρώτα απέσπασαν από τους Βενετούς τη Ναύπακτο[13], την πλησιέστερη πρός την Πελοπόννησο βενετική κτήση της κεντρικής Ελλάδας, στη συνέχεια, προέβησαν, το 1500, στην κατάκτηση της Μεθώνης και της Κορώνης, σημαντικότατων επίσης βενετικών κτήσεων στη νότια Πελοπόννησο, οι οποίες από το 1204 είχαν θεωρηθεί ως «οι δύο οφθαλμοί της Βενετίας», αφού από αυτές οι Βενετοί έλεγχαν τη διακίνηση των πλοίων που ταξίδευαν από τη δυτική Ευρώπη στη νοτιοανατολική Μεσόγειο και αντίστροφα. Στη Βενετία, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας των δύο πόλεων, κυκλοφόρησε ποίημα στα λατινικά με λόγους ενθαρρυντικούς για τους πολιορκημένους, των οποίων η ήττα έγινε αφορμή για τη σύνθεση σονέτων και θρήνων[14]. Ο βενετοτουρκικός πόλεμος, τέλος, που άρχισε το 1537, έληξε με τη σύναψη, το 1540, συνθήκης ειρήνης μεταξύ των αντιπάλων, σύμφωνα με την οποία οι Βενετοί δεσμεύθηκαν να εκκενώσουν το Ναύπλιο και τη Μονεμβασία και να τα παραδώσουν στους Τούρκους[15].

Με την παράδοση και των δύο τελευταίων αυτών κτήσεών τους οι Βενετοί απομακρύνθηκαν, το 1540, οριστικά από την Πελοπόννησο, όπου επανήλθαν μετά από εκατόν πενήντα περίπου χρόνια ως κυρίαρχοι του «regno di Morea» για μια σύντομη περίοδο τριάντα μόνον ετών. Ίσως σε αυτή την περίοδο της δεύτερης βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο (1685-1715) να καταστρώθηκε το χειρόγραφο του 18ου αιώνα της Μαρκιανής.

Η τοποθέτηση, σύμφωνα με τα παραπάνω, της μετάφρασης της *Istoria* στο χρονικό διάστημα που εκτείνεται μεταξύ των τελευταίων δεκαετιών του 15ου και των μέσων του 16ου αιώνα φαίνεται πολύ πιθανή, ενώ μια έρευνα της γλωσσικής μορφής του κειμένου, βασισμένη σε φιλολογικά και γλωσσολογικά κριτήρια, θα συνέβαλε αποφασιστικά στον ακριβέστερο προσδιορισμό του ζητούμενου χρόνου.

Vicenza 1980, 382-385. Βλ. και Γ. ΓΚΙΚΑΣ, Δυὸ βενετσιάνικα χρονικὰ γιὰ τὴν ἅλωση τῆς Χαλκίδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1470, *AEM* 6 (1959) 194-255.

13 Για την υπεράσπιση της Ναυπάκτου από τον Antonio Grimani, καπετάνιο μεγάλου βενετικού στόλου, και την τελική παράδοση της πόλης στους Τούρκους, βλ. LANE, *ό.π.* 476.

14 Το λατινικό ποίημα με τίτλο «De latinis timentibus adventum turcarum ob amissionem Methoni» καταγράφηκε από τον Marin Sanudo il Giovane στα ημερολόγιά του, βλ. *I diarii di Marino Sanuto*, τ. 3, Βενετία 1880, στ. 779. Βλ. και LUCCHETTA, *ό.π.*, 388-389.

15 ROMANIN, *ό.π.*, τ. 6, 51-66.

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΧΟΛΙΑ

Παρατηρήσεις στην έκδοση του χειρογράφου και τη μετάφραση

α. Το χειρόγραφο και η έκδοση

Η ιταλική μετάφραση της *Istoria* παραδίδεται, όπως έχει ήδη σημειωθεί, σε ένα μόνο χειρόγραφο του 18ου αιώνα, που απόκειται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας με την ένδειξη Manoscritti Italiani Classe VII, Cod. 712, coll. 8754[1]. Σε ιδιόχειρη σημείωσή του ο βιβλιοθηκάριος της Μαρκιανής κατά την εποχή της αγοράς του χειρογράφου αμφισβητεί την ορθότητα της απόδοσης του κειμένου στον Μαρίνο Σανούδο. Μετά την ανακάλυψη, όμως, και τη μελέτη του έργου από τον Hopf, και οι τελευταίες αμφιβολίες έχουν εξαλειφθεί[2].

Ο κώδικας της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης είναι χαρτώος σε σχήμα 4ο και αποτελείται από 47 φύλλα. Η *Istoria* καλύπτει τα φύλλα 1-25^{r} και η *Istoria della Morea*, δηλαδή η ιταλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως, τα φύλλα 25^{r}-47^{r}[3].

Το κείμενο της *Istoria* έγινε γνωστό τον περασμένο μόλις αιώνα από την πρώτη και ώς τώρα μοναδική έκδοσή του από τον Hopf. Μία, ωστόσο, δεκαετία ενωρίτερα ο ίδιος ο Hopf είχε προβεί σε μερική έκδοση των αποσπασμάτων του κειμένου που αναφέρονται στον Κάρολο Ανδεγαυό[4].

Ουσιαστική συμβολή της έκδοσης Hopf είναι η αποκατάσταση του ορθού τύπου των κυρίων ονομάτων και των τοπωνυμίων, που σημειώνονται στην εισαγωγή[5]. Μολονότι ο Hopf δηλώνει ότι δεν παραθέτει κριτικό υπόμνημα, ωστόσο το ιταλικό κείμενο συνοδεύεται από σημειώσεις συνήθως πραγματολογικού περιεχομένου, στις οποίες ενσωματώνονται ενδεικτικά αναγνώσεις του χειρογράφου. Στο τέλος του πρώτου μέρους, ο εκδότης έκρινε σκόπιμο να παραθέσει το

---

[1] P. ZORZANELLO, *Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia, LXXXV, Venezia, Biblioteca Marciana, Mss. Italiani, Classe VII (nn. 501-1001)*, Φλωρεντία 1963, 63.

[2] *Chroniques*, XV-XVI.

[3] Και όχι 25^{r}-49^{r}, όπως σημειώνει ο Hopf, [*Chroniques*, XVI].

[4] C. HOPF, *Storia di Carlo d'Angiò e della guerra del vespro Siciliano. Brani della storia inedita del regno di Romania scritta tra il 1328 ed il 1333 da Marino Sanudo Torsello il Vecchio*, Νεάπολη 1862.

[5] *Chroniques*, XVII-XVIII.

πλήρες κείμενο εγγράφου, του οποίου μόνον η αρχή υπάρχει στο χειρόγραφο με την παρατήρηση του γραφέα «manca il resto»[6].

Η έκδοση που ακολουθεί θεωρήθηκε αναγκαία, ώστε το έργο του Μαρίνου Σανούδου να παρουσιασθεί σύμφωνα με τους κανόνες κριτικής και επεξεργασίας των κειμένων στις σύγχρονες εκδόσεις. Επίσης, με την ευκαιρία της νέας έκδοσης η ιταλική μετάφραση της *Istoria* ανακτά και τον αρχικό της τίτλο[7].

Βάση για την έκδοση αποτέλεσε το ίδιο το χειρόγραφο. Χωρίζω το κείμενο σε παραγράφους και αποκαθιστώ τη στίξη, διατηρώ την ορθογραφία του χειρογράφου, επεμβαίνω στη χρήση των κεφαλαίων και του j και περιορίζω τα σημεία τονισμού σύμφωνα με τους κανόνες της σύγχρονης ιταλικής γλώσσας. Στο κριτικό υπόμνημα σημειώνονται εκτός από τις δικές μου διορθώσεις και οι διορθώσεις του Hopf.

M = χειρόγραφο

Ενδείξεις:

H = Hopf

β. Η μετάφραση

Χαρακτηριστικά της αφήγησης της *Istoria* είναι οι παραθετικές προτάσεις, που συνδέονται με τον συμπλεκτικό σύνδεσμο, *e*, η κατά κόρον επανάληψη της μετοχής *detto* σε όλα τα γένη και τους αριθμούς και η συχνή χρήση της δεικτικής αντωνυμίας *questi, questo, questa* και της προσωπικής *esse, essa, esso*, που πολλές φορές συνοδεύουν αντί να αντικαθιστούν το ουσιαστικό ή το κύριο όνομα.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο ζήτημα η ελληνική μετάφραση ακολουθεί αναγκαστικά το δύσκαμπτο ύφος της αφήγησης, παρεμβαίνοντας με τη στίξη. Η μετοχή *detto* ουσιαστικά αποβάλλεται και διατηρείται μόνον όταν είναι, πράγματι, χρήσιμη, ενώ το ίδιο εφαρμόζεται, αλλά σε πολύ περιορισμένο βαθμό, για τις παραπάνω αντωνυμίες.

Τα ονόματα και τα τοπωνύμια αποδίδονται στη μετάφραση με τον πιο γνωστό και δόκιμο ελληνικό τύπο και στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει καθιερωμένος τύπος μεταγράφονται με βάση τον αρχικό τους τύπο και όχι τον ιταλικό του κειμένου π.χ., ντε λα Ρος από το de la Roche και όχι ντέλλα Ρότσα ή ντέλλα Ρότσια από το della Roccia, della Rocia ή della Rozia· Εβρέ από το Evreux και όχι από το Wir, Μπάλιολ από το Baliol και όχι από το Baiolo, Αινώ από το Hainaut

---

[6] Κείμενο, [117_{19-20}]. Πρόκειται για το έγγραφο που εκδίδεται από τους TAFEL - THOMAS, III, 51-55, αρ. 349. Πρβλ. SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 108, σημ. 7. Άγνωστο παραμένει αν το πρωτότυπο λατινικό κείμενο περιείχε το πλήρες κείμενο της συνθήκης ειρήνης μεταξύ των Βενετών και του πρίγκιπα της Αχαΐας (1262).

[7] Για τον τίτλο της *Istoria* στην έκδοση Hopf, βλ. παραπάνω σελ. 54-55.

και όχι από το Analdo, Λανγκντόκ από το Languedoc και όχι από το Lingua κτλ..

Στα βαπτιστικά ονόματα υιοθέτησα τους ελληνικούς τύπους, όπως Ιωάννης, Μάρκος, Λαυρέντιος αντί των Τζιοβάννι, Μάρκο, Λορέντσο, ώστε να αποφύγω το πρόβλημα διαφορετικής απόδοσης του ίδιου ονόματος, ανάλογα με την εκάστοτε καταγωγή του φέροντος (π.χ. Giovanni ή Zuan Dandolo στα ιταλικά και Jean de la Roche στα γαλλικά), ή τους διπλούς τύπους Jacopo και Jacomo για τον Ιάκωβο, Piero, Pietro, Empetro για τον Πέτρο, Angelo και Anzolo για τον Άγγελο ή Nicolò και Nicolao για τον Νικόλαο κτλ.. Για όσα από τα ονόματα αυτά δεν υπάρχει ή δεν είναι σε χρήση ελληνικός τους τύπος εφαρμόσθηκε η μέθοδος της μεταγραφής τους (π.χ. Μπουταρέλλο για τον Boutarello, Εντ και όχι οι σπάνιοι τύποι Εύδης ή Εύδος για τον Eudes).

Ο συγγραφέας της *Istoria* χρησιμοποιεί τη λατινική ονομασία *Negroponte* για να δηλώσει αδιακρίτως την Εύβοια και την πρωτεύουσά της, Χαλκίδα. Στη μετάφραση χρησιμοποιώ τα ονόματα *Εύβοια* για το νησί και *Εύριπος* για τη Χαλκίδα.

Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι δεν έχω λάβει υπόψη μου τη μετάφραση της *Istoria* από τον Τάκη Μαύρο στα *Ναυπλιακά Ανάλεκτα* 2 (1995) 51-109, γιατί παρουσιάζει ερμηνευτικά προβλήματα.

Στη μετάφραση οι εκθέτες με τα μαύρα στοιχεία παραπέμπουν στα σχόλια.

Ιστορία της Ρωμανίας, γραμμένη από τον Μαρίνο Σανούδο,
τον επονομαζόμενο Τορσέλλο, και χωρισμένη σε τέσσερα μέρη·
εκείνος την έγραψε στα λατινικά,
αλλά εδώ είναι μεταφρασμένη

Μέρος πρώτο

Το πριγκιπάτο της Αχαΐας[1] είχε πρώτα ως πρίγκιπα τον μισέρ Γοδεφρείδο[2], μεγαλύτερο αδελφό του μισέρ Γουλιέλμου, ο οποίος είχε για σύζυγο την αδελφή του τότε λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης[3]. Ο αυτοκράτορας αυτός, για τις υπηρεσίες που του είχε προσφέρει ο μισέρ Γοδεφρείδος και επειδή ήταν και συγγενής του, του παραχώρησε την υποτέλεια της Εύβοιας[4] και άλλων νησιών που βρίσκονταν έξω από τα Στενά της Αβύδου, τόσο αυτών που είχαν ώς τότε κατακτηθεί όσο και εκείνων που θα κατακτώνταν στο μέλλον[5]. Εγώ, ο Μαρίνος Σανούδος ο επονομαζόμενος Τορσέλλο, αυτά τα έχω ακούσει από τον μισέρ Μάρκο Σανούδο[6], που είχε τα αυτοκρατορικά, μολυβδόβουλλα γράμματα[7], με την εντολή που δόθηκε στον μισέρ Άγγελο Σανούδο, δούκα της Νάξου* και της Άνδρου, που ήταν γιος του μακαρίτη μισέρ Μάρκου Σανούδου[8], δούκα της Νάξου και της Άνδρου, γιου του κωνσταντινουπολίτη[9] μισέρ Μάρκου Σανούδου, [και] τα οποία έχει ακόμη στην κατοχή του και λέει ότι τα κρατεί ο μισέρ Νικόλαος Σανούδος.

Η διαδοχή [στην εξουσία] εκείνων των Σανούδων συνεχίζεται ώς αυτή τη γενιά. Πόσο μακρά ήταν, πράγματι, η διάρκεια της δυναστείας της Νάξου και της Άνδρου θα το δείξομε εδώ παρακάτω:

μισέρ Μάρκος Σανούδος, ο κατακτητής των νησιών
|
μισέρ Άγγελος Σανούδος
|
Μάρκος Σανούδος — Μαρίνος Σανούδος
|
μισέρ Γουλιέλμος Σανούδος,
αναγορευθείς ηγεμόνας, το 1260, από τον Βαλδουίνο**
|
μισέρ Νικόλαος Σανούδος, ο τωρινός ηγεμόνας.

Ωστόσο, φαίνεται ότι οι ηγεμόνες της Εύβοιας είχαν δώσει ως εισφορά στο Κοινό της Βενετίας μερικά χρυσοΰφαντα υφάσματα, τα οποία οι βενετοί βάι-

---

* Με το όνομα Nicosia δηλώνεται συνήθως η Λευκωσία της Κύπρου. Εδώ πρόκειται για τη Νάξο.

** Η σημείωση αυτή, όπως παρατηρεί και ο Hopf (SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 100], δεν αφορά τον Γουλιέλμο Σανούδο, η θητεία του οποίου στην ηγεσία του δουκάτου του Αρχιπελάγους τοποθετείται μεταξύ των ετών 1303 και 1321.

Istoria di Romania composta per Marin Sanudo
detto Torsello e divisa in quatro parti;
da lui composta in latino,
ma quivi tradotta.

Prima parte

Il principato d'Achaia ebbe prima[1] principe miser Zuffredo, fratello maggiore de miser Guglielmo, il qual ebbe per moglie la sorella dell'imperator latino allora in Costantinopoli; il qual imperator, e per li servizii che li aveva prestato miser Zuffredo e per la parentella, li concesse li omaggi dell'isola di Negroponte ed altre isole di qua da la boccha[2] d'Abido, così di quelle ch'erano fin'allora aquistate come di quelle che per l'avvenir s'aquistavano. Il che io, Marin Sanudo detto Torsello, ho inteso da miser Marco Sanudo, che aveva le lettere sigillate della bolla plumbea imperial del commandamento fatto a miser Angelo Sanudo, duca di Nicosia e Andre, fiol del quondam miser Marco Sanudo, duca di Nicosia e Andre, fiol de miser Marco Sanudo, Costantinopolitani, le qual tiene ancora e dice tener miser Nicolò Sanudo.

La succession dei qual Sanudi è per questa generazione; per dilucidazione della longitudine della signoria di Nicosia e Andre, mostraremo qui di sotto:

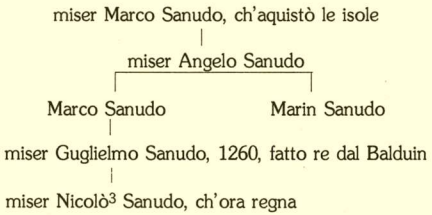

Nondimeno par che li signori[4] di Negroponte abbian dati alquanti panni d'oro per censo al commun di Vinegia, li qual li baili Veneziani in Negroponte

[1] H primo
[2] M rocca H vocca
[3] M Marco; corr. H
[4] H baroni

λοι της Εύβοιας, που προ πολλού έκαναν τους προστάτες τους[10], συνέχιζαν να τους τα ζητούν. Είναι απολύτως βέβαιο, σύμφωνα με όσα λένε οι γεροντότεροι, ότι οι τριτημόριοι ηγεμόνες της Εύβοιας και εκείνοι των άλλων νησιών τηρούσαν [αυτή] τη συνήθεια, όπως και πριν υποχρεωθούν από τον λατίνο αυτοκράτορα να δίνουν στον πρίγκιπα της Αχαΐας δύο χιλιάδες εκατόν πενήντα μοδίους και να τον [υπηρετούν κατά την] αυτοκρατορική [εντολή] ή με οκτώ ιππότες ή με μία εξοπλισμένη γαλέρα, όταν τους το απαιτούσαν, σύμφωνα με την υπόσχεσή* τους[11].

Ο αυτοκράτορας, που αναφέραμε, παραχώρησε και έδωσε στον πρίγκιπα Γοδεφρείδο κάποιες άλλες από τις υποτελείς του περιοχές[12], που θα μπορούσε να είναι εκείνες των ντε Λα Ρος και της Βοδονίτσας, όταν ο σινιόρ ντε Λα Ρος, ο δούκας της Αθήνας, κυρίευσε το κάστρο της Κορίνθου και έγινε έτσι κύριος του Άργους και του Ναυπλίου και εισέπραττε τετρακόσια υπέρπυρα από το κομμέρκιο της Κορίνθου[13]· θα πρέπει, λοιπόν, να δεχθούμε πως για τον λόγο αυτό [οι ηγεμόνες τους] είχαν γίνει λίζιοι του πρίγκιπα.

Η επικράτεια του Γοδεφρείδου ήταν αρκετά εκτεταμένη και ο ίδιος διέθετε πολλά πλούτη· συνήθιζε δε να στέλνει στην αυλή των βαρόνων, που είχαν γίνει βασσάλοι του, κάποιους από τους πιο έμπιστους ανθρώπους του για να επιθεωρούν τη διαβίωσή τους και τον τρόπο που διοικούσαν τους υπηκόους τους. Στην αυλή του συντηρούσε συνεχώς με δικά του έξοδα ογδόντα ιππότες με χρυσά σπιρούνια και ακόμη τους παρείχε όλα τα αναγκαία, έτσι ώστε ιππότες από τη Φραγκία, τη Βουργουνδία, και κυρίως, την Καμπανία, που ήταν η γενέτειρά του, έρχονταν στον Μορέα για να τον υπηρετήσουν. Άλλοι έρχονταν για να εγκατασταθούν, άλλοι για να εξοφλήσουν τα χρέη τους, άλλοι γιατί είχαν διαπράξει αδικήματα. Έφθασε εκεί μεταξύ των άλλων και ένας βαρόνος από τη Φραγκία, ονομαζόμενος σινιόρ ντε Νουαγιέ, άνδρας πολύ επιτήδειος· αυτός είχε διατελέσει πρέσβης του βασιλιά της Φραγκίας στον πάπα και τώρα είναι βάιλος του βασιλιά της Φραγκίας[14], είναι ανιψιός του κόμη του Πορσιέν και κονόσταυλου της Φραγκίας, Γκωτιέ ντε Σατιγιόν[15], και συγγενής εξ αίματος του Ιωάννη ντε Μαιζέ[16]. Αυτόν τον βαρόνο εγώ τον έχω ακούσει να μιλεί με μεγάλη θλίψη για την απώλεια του βασιλείου της Ιερουσαλήμ και του πριγκιπάτου του Μορέα και να λέει ότι οι ιππότες της Φραγκίας ζημιώθηκαν πολύ από τότε που έχασαν τους δύο αυτούς τόπους υποδοχής τους.

Για να επιστρέψομε τώρα στον πρίγκιπα Γοδεφρείδο, αυτός μετά από κάποιον χρόνο πέθανε και το πριγκιπάτο πέρασε στον μικρότερο αδελφό του, τον μισέρ Γουλιέλμο, που λεγόταν μισέρ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος. Ο πρίγκιπας Γουλιέλμος κυβέρνησε το πριγκιπάτο ειρηνικά και είχε γεννηθεί στην Καμπανία της Φραγκίας[17], όπως και ο αδελφός του· αυτός, για να συνάψει δεσμούς συγγένειας με διάφορους άρχοντες και ισχυρούς, φρόντισε να έλθουν από την Καμπανία και τη Βουργουνδία τρεις ανιψιές του: την πρώτη[18] την πάντρεψε με τον

* Promissio είναι η γραπτή ένορκη δέσμευση που περιλάμβανε τις υποχρεώσεις του λιζίου προς τον επικυρίαρχο ηγεμόνα του και αντίστροφα.

continuavano[5] a dimandar a quelli signori e li fanno protettori già da gran tempo. È ben vero che, secondo che dicono li vecchi, li signori terzeri di Negroponte e delle altre isole soleano far ch'in pria[6] fossero concessi 2150 muggii dall'imperator latino al principe d'Achaia e li ..... dell'imperator o con (**1**^{v}) 8 cavallieri o con una gallea armata, quando erano richiesti sopra la loro promissione.

L'imperator predetto concesse e donò al detto principe Zuffredo parte d'altri omaggi, che possono esser quelli della Rozia e della Bondonizza, quando il signor della Rozia, duca d'Attene[7], fu all'aquisto del castel di Coranzo e per esso ebbe Argos e Napoli e 400 lyperi nel commercio di Coranzo; ed è da creder che per questo fossero obbligati al detto principe.

Zuffredo possesse il stato suo assai amplo e possesse molte richezze ed ebbe questo costume che mandava de suoi famigliari, ne quali s'affidava molto, alla corte delli baroni che li erano obbligati in vassalli per sopraintender li modi che tenivano nella lor vita e che reggimento facevano alli lor sudditi.

Egli aveva continuamente nella corte sua 80 cavallieri a spiron d'oro a suo stipendio, oltre che li dava le cose necessarie, talchè venivano cavallieri di Franza, di Borgogna e sopra tutto di Campagna, d'onde egli era nativo, in la Morea per seguirlo. Altri venivano per trattenersi, altri per pagar loro debiti, altri per malfatti per loro commessi. Fra li altri vi venne un baron di Franza, detto signor de Noiers, ch'era vuomo molto accorto, el qual era stato orator al papa per il re di Franza ed ora è bailo del re di Franza, è[8] nipote de miser Gualtier de Castiglion, conte di Porzano, conestabil della Francia, el qual baron era del sangue de miser Zuan di Masi. Questo barone io ho già udito molto dolersi della perdita del regno di Jerusalem e del principato della Morea, dicendo che d'indi alli cavallieri della Franza era seguito danno immenso avendo essi perso quelli due recapiti.

Ora per tornar al principe Zuffredo, egli doppo un tempo morse e il principato pervenne a suo fratello minore miser Guglielmo, detto miser Guglielmo de Villarduin[9]. Il principe Guglielmo tenne lo principato pacificamente e fu nativo di Campagna di Franza, si come il fratello; questi, per far parentado con diversi signori e grandi, fece venir di Campagna e Borgogna tre sue nipoti: la prima diede per moglie al signor della Rozia, del qual matrimonio naquero tre maschi e tre

[5] M continuano, corr. H
[6] M spria H ipsa
[7] M Arzenne; corr. H
[8] H e
[9] M H Villa Arduin

σινιόρ ντε λα Ρος και από τον γάμο αυτό γεννήθηκαν τρία αρσενικά και τρεις θυγατέρες· τη δεύτερη[19] την πάντρεψε με τον ηγεμόνα των Σαλώνων και από τον γάμο αυτό γεννήθηκε ένας γιος και δύο θηλυκά· την τρίτη[20] την πάντρεψε με τον μισέρ Γουλιέλμο ντα Βερόνα, τον γιο του μισέρ Γουλιέλμου που ήταν τριτημόριος ηγεμόνας της Εύβοιας, και από αυτούς γεννήθηκαν τρεις γιοι και τρία κορίτσια. Στην εποχή του Γουλιέλμου υπήρχε τέτοια ευγένεια και φιλότης στο πριγκιπάτο, ώστε όχι μόνον οι ιππότες αλλά ακόμη και οι εμπορευόμενοι κυκλοφορούσαν από το ένα μέρος στο άλλο χωρίς χρήματα και έβρισκαν κατάλυμα στην κατοικία των βαΐλων και με μία μόνο γραπτή τους βεβαίωση τους δίνονταν χρήματα[21] και τα δαπανούσαν απλόχερα.

Ο βασιλιάς της Φραγκίας Λουδοβίκος, που αργότερα έγινε άγιος, συνέβη να αναλάβει την υπερπόντια εκστρατεία εναντίον των απίστων με οκτακόσιους περίπου ιππότες με χρυσά σπιρούνια· καθένας από αυτούς είχε τρία άλογα, ώστε οι ένοπλοι άνδρες, με τους οποίους ο βασιλιάς Λουδοβίκος συνόδευσε τον βασιλιά της Κύπρου, έφθαναν τους τρεις χιλιάδες τετρακόσιους· μαζί τους πήγαν οι Ιωαννίτες, οι Ναΐτες, οι Αλαμανοί και οι σταυροφόροι και άλλος στρατός, ώστε στη Δαμιέτη συγκεντρώθηκαν γύρω στις πέντε χιλιάδες ένοπλοι άνδρες.

Όταν ο πρίγκιπας Γουλιέλμος έμαθε ότι ο βασιλιάς εκστρατεύει αυτοπροσώπως, αποφάσισε και αυτός να εκστρατεύσει και με είκοσι τέσσερις περίπου γαλέρες και πλοία και με τετρακόσια καλά άλογα πήγε και βρήκε τον βασιλιά. Και όταν είπε στον βασιλιά «Αυθέντη Κύριε, εσύ είσαι τρανότερος ηγεμόνας από εμένα και μπορείς να οδηγήσεις όσον στρατό θέλεις, όπου θέλεις, χωρίς χρήματα, εγώ δεν μπορώ να κάνω το ίδιο», ο βασιλιάς του έδωσε το προνόμιο να μπορεί να κόβει τορνέσια του ίδιου κράματος με τα δικά του, ανακατεύοντας σε μία λίβρα τρεισήμισι ουγγιές ασήμι[22].

Ο βασιλιάς Λουδοβίκος, όπως είναι γνωστό, πιάστηκε αιχμάλωτος στην εκστρατεία αυτή και έπειτα μαζί με τους αδελφούς του, που διασώθηκαν, και με άλλους βαρόνους ελευθερώθηκε στη Δαμιέτη, αφού εκείνοι που είχαν συνδεθεί με τον όρκο πίστης στον βασιλιά κατέβαλαν κάμποσα αργυρά νομίσματα.

Όταν ο βασιλιάς ελευθερώθηκε, επέστρεψε στην Άκρα, όπου παρέμεινε για πέντε χρόνια για να συνδράμει την πόλη αυτή στις ανάγκες της. Η πόλη αναπτύχθηκε πολύ και την ενίσχυσε, ιδρύοντας τον οικισμό των Προσκυνητών[23] και άλλες βασιλικές οχυρώσεις, όπως διαβάζομε στα βιβλία και ιδιαίτερα στο *Κάτοπτρο Ιστορίας* και στο *Βιβλίο της Υπερπόντιας κατάκτησης*[24].

Όμως, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος δεν έκανε το ίδιο· αποφάσισε να επιστρέψει αμέσως στην πατρίδα και, κατά το ταξίδι της επιστροφής, έφθασε με τις γαλέρες και τα πλοία του στη Νάξο [και], ύστερα, στο πριγκιπάτο του της Αχαΐας, όπου έζησε με τέτοιο μεγαλείο, ώστε η αυλή του να φαίνεται ανώτερη από την αυλή ενός μεγάλου βασιλιά· στην αυλή του υπήρχαν πάντοτε διαθέσιμα επτακόσια ώς χίλια άλογα· και αυτό το άκουσα από τον παππού του μισέρ Νικόλαου Σανούδου, τον μισέρ Μάρκο Σανούδο, που ανδρώθηκε στην αυλή του πρίγκιπα. Και λέγεται ότι οι Έλληνες επιτέθηκαν εναντίον του στα μέρη της Βοδονίτσας, στα σύνορα της επικράτειάς του. Αυτός αντεπιτέθηκε με οκτώ χιλιάδες περίπου

figlie; la seconda diede per moglie al signor d'Insola, del qual matrimonio naquero un figlio e due femmine; la terza diede per moglie a miser Guglielmo da Verona, fiol de miser Guglielmo, signor d'un terzero di Negroponte, da quali naquero tre figli e tre figliole. Nel suo tempo fu nel principato tanta cortesia e amorevolezza, che non solamente li cavallieri ma anco li mercadanti andavano su e giuso senza denari e allogiavano in casa delli baili e con il semplice loro scritto di mano se li dava denari e facevansi spese abbondantemente.

(**2**) Avvenne che Lodovico re di Franza, che fu poi santo, fece il passaggio contra infedeli con circa 800 cavallieri a spiron d'oro, ciascun de quali avea tre cavalli per ascendere al numero di 3400 huomini d'armi, al qual re Lodovico si accompagnò il re di Cipri; si accompagnorono li Hospitalarii, li Templarii, li Alemanni e li crociferi ed altra gente, sichè vi si noverorono in Damiata da circa 5 mila huomini d'armi.

Intendendo il principe Guglielmo che il re passava in persona, volse andar egli a passarvi con circa 24 tra gallere e naviglii e con 400 boni cavalli passò al re; e dicendo egli al re «Signor Sir tu sei maggior signor di me e puoi condur gente, dove vuoi e quanta vuoi senza denari, io non posso far così», il re li fece gratia che 'l potesse battere torneselli della lega del re, mettendo in una libra tre onze e mezza d'argento.

Il re Lodovico, come si sa, fu preso in quella impresa e dappoi, insieme con li fratelli suoi che rimasero e altri baroni, fu liberato in Damiata con certa quantità d'argento, pagata a quelli che avevano rincontro con il giuramento solenne del re.

Liberato il re di prigionia ritornò in Acri, ove stette anni 5 per il bisogno di quella città, la quale accrebbe molto e la mantenne e formò il casal de Pellegrini e altre fortezze regal, come si legge in scritture, e precipuè nel *Specchio Istorial* e nel *Libro della conquista della Terra Transmarina.*

Ma il principe Guglielmo non fece così, ma subito volse ritornar alla patria e nel ritorno venne su le sue gallere e navilii a Nicosia, indi, al suo principato d'Achaia, ove stette con tanta grandezza, che la corte sua pareva maggior d'una corte d'un gran re; sempre seguiva la sua corte da 700 in 1000 cavalli; e questo ho inteso da miser Marco Sanudo, avo de Miser Nicolao, el qual fioriva in la corte del detto principe. E si dice che li Greci si movero contra di lui in le contrade della Bondonizza ch'era alli confini del suo stato; egli vi andò contro di loro con ben 8

άλογα, συνοδευόμενα από πέντε χιλιάδες ένοπλους άνδρες, και κατατρόπωσε τους Έλληνες και εκείνοι ρεζιλεύτηκαν με το εγχείρημά τους[25].

Η ευημερία αυτή που επικρατούσε [στο πριγκιπάτο] διαταράχθηκε πολύ από μιαν ατυχία που συνέβη. Πέθανε η σινιόρα, σύζυγος ενός τριτημορίου της Εύβοιας και κληρονόμος αυτής της ηγεμονίας[26]. Και επειδή, όπως διαδόθηκε, οι τριτημόριοι ηγεμόνες είχαν συνάψει μεταξύ τους συμφωνία ότι, αν κάποιος από αυτούς πέθαινε άκληρος, οι άλλοι δύο να τον διαδέχονταν[27], ο μισέρ Γουλιέλμος ντα Βερόνα[28] και ο γαμπρός του ο μισέρ Νάρτσε[29], οι επιζήσαντες τριτημόριοι, έθεσαν τότε στην κρίση του κυρίου του Ωρεού[30] το ζήτημα, που ανέκυψε με τον θάνατο αυτής της σινιόρας[31].

Εκείνοι[32] που διεκδικούσαν τη διαδοχή στο φέουδο αυτό διαμαρτυρήθηκαν στον πρίγκιπα Γουλιέλμο, ο οποίος επέδραμε ευθύς με το ιππικό του στον Ωρωπό[33] και διαμήνυσε στους εν λόγω τριτημόριους να έλθουν να τον συναντήσουν· και, όταν εκείνοι έφθασαν, έδωσε διαταγή να συλληφθούν και να φυλακισθούν[34]. Οι σύζυγοί τους, δηλαδή η μαντόνα Σιμόνη[35], σύζυγος του μισέρ Γουλιέλμου και ανιψιά του πρίγκιπα, και η θυγατέρα [της] η μαντόνα Φελίζα[36], σύζυγος του μισέρ Νάρτσε, και πολλοί άλλοι συγγενείς τους ιππότες με δάκρυα στα μάτια, ανακατεμένα τα μαλλιά και ξεσχισμένα τα ρούχα, πήγαν στον μισέρ Παύλο Γραδενίγο, που ήταν τότε βάιλος των Βενετών στην Εύβοια[37], και τον ικέτευσαν να τους παρασταθεί στις δυστυχίες τους. Ο μισέρ Παύλος, που τους συμπόνεσε, συγκέντρωσε τους Βενετούς του και επιτέθηκαν οπλισμένοι εναντίον της Ευρίπου και την κυρίευσε, αποσπώντας την από την εξουσία του πρίγκιπα. Όμως, ο μισέρ Μιχαήλ Μοροζίνι, κύριος του ενός έκτου της Εύβοιας εξ ονόματος της συζύγου του προαναφερθέντος πρίγκιπα*, δεν θέλησε να αναμειχθεί στην υπόθεση και έφυγε από την πόλη και σε όλη τη διάρκεια του πολέμου, που ακολούθησε, πήγε μαζί με τον πρίγκιπα και έμεινε κοντά του[38]. Όταν ο πρίγκιπας έμαθε για την εξέγερση στην Εύριπο, έστειλε αμέσως επιτόπου τον άρχοντα της Καρύταινας[39] με πολλές δυνάμεις και αυτός ερήμωσε όλη την ύπαιθρο χώρα του νησιού και, τέλος, ανέκτησε την πόλη και οι Βενετοί διέφυγαν κακήν κακώς, εδώ και εκεί, όπως μπόρεσαν.

Η κυβέρνηση της Βενετίας, όταν ενημερώθηκε για το συμβάν αυτό, έστειλε στην Εύριπο τον μισέρ Μάρκο Γραδενίγο[40], τον πατέρα του μισέρ Πέτρου που αργότερα έγινε δόγης, με τρεις γαλέρες· εκείνος πολιόρκησε την Εύριπο επί δεκατρείς μήνες[41] και ανήγειρε μέσα σε μιάν ημέρα ένα οχυρό, που ονομάσθηκε οχυρό του «Σαν Μάρκο ντε Κατσονέλλι» ή «ντέλλα Πρίμα»[42]. Τέλος, ο μισέρ Μάρκος κατέλαβε την πόλη, αλλά με τη βοήθεια του δούκα της Αθήνας, σινιόρ ντε λα Ρος, και του μισέρ Γουλιέλμου της Βελιγοστής, στον οποίο η βενετική κυβέρνηση υποσχέθηκε με ειδική συμφωνία[43] ότι αν έχανε το κληρονομικό του φέουδο που είχε στη Ρωμανία, θα του έδινε κάθε χρόνο έντεκα χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι, και ακόμη με τη βοήθεια του μισέρ Φραγκίσκου ντα Βερόνα[44], πατέρα του μισέρ Βονιφάτιου, και άλλων ανθρώπων του.

* Η λέξη principe έχει εσφαλμένα γραφεί από τον γραφέα του χειρογράφου αντί της terzer και δηλώνει ιδιότητα αποδιδόμενη στον συζύγο της κυρίας του Ωρεού· βλ. και το σχόλιο 26.

mila cavalli, tra quali erano 5 mila armigeri, e li Greci furon rotti da lui e rimasero scornati della loro impresa.

In mezzo di questa prosperità avvenne una sciagura che molto la disturbò. Morse la signora, moglie d'un dei terzeri di Negroponte, ed erede d'essa signoria. E perché, come si divulgava, li signori terzeri aveano fatto una condizion tra loro che mancando alcun di loro senza heredi li altri due succedessero, ora miser Gugliemo da Verona e miser Narze, suo genero, che restavano terzeri, intromisero al signor de Rio il caso per la morte della signora detta.

Quelli che prettendevavo succeder in quel terzero fecero querella al principe Guglielmo, il qual cavalcò immediate a Rupo e mandò a dir alli detti terzeri che vennissero a lui; i quali vennuti furono per suo commandamento ritenuti e posti in prigione. Le[10] moglie (**2**^{v}) de quali, cioè madonna Simona, moglie de miser Guglielmo e nipote del principe, e madonna Felisa[11], fiola, moglie de miser Narze, e molti altri cavallieri del lor sangue, con lacrime e capelli sparsi e con li panni squarciati, vennero a miser Paulo Gradenico, allora bailo per Veneziani in Negroponte, e lo pregorono che provedesse a casi loro miserabili. Miser Paulo mosso da compassione, ragunati li suoi Veneziani, armata mano assaltarono la città di Negroponte e s'insignori di questa, sottraendola dal giogo del principe. Ma miser Michiel Morosini, che teneva un sestier di Negroponte per la moglie del principe sopradetto, non si volse impazzar in questo, ma se ne uscì dalla terra e per tutto il tempo della guerra susseguente venne col principe, ove stette da per se. Il principe, intesa la mutazion di Negroponte, vi mandò subito il signor di Caritena con gran forze, el qual guastò tutta la campagna dell'isola e finalmente riebbe la terra e li Veneziani si ridussero in qua e in là meglio che poterono e mal trattati.

La signoria di Vinegia, inteso questo successo, mandò a Negroponte miser Marco Gradenico, che fu padre de miser Piero che fu poi principe, con tre gallee, el qual stette all'obsidion di Negroponte ben 13 messi, el qual edificò una diffesa in un dì, che fu chiamata la diffesa «di San Marco de Cazzonelli» ovvero «della Prima». Finalmente, miser Marco prese la città, ma con li aiuti del signor della Roccia, duca d'Attene[12], e de miser Guglielmo de Villegorde, a cui la signoria di Vinegia promise per patto espresso che se 'l perdeva il stato ereditario che aveva in Romania, li darebbe ogn'anno XI mila soldi de grossi, e con li aiuti de miser Francesco da Verona, padre de miser Bonifacio, ed altri suoi seguaci.

[10] M H La
[11] M Selica; corr. H
[12] M Arzene; corr. H

Και από τη Βενετία στάλθηκε ως βάιλος στην Εύβοια ο μισέρ Ανδρέας Μπαρότσι[45], ο οποίος πήρε μαζί του και τον αδελφό του, μισέρ Μάρκο Μπαρότσι[46]· αυτός ο μισέρ Μάρκος, λογομαχώντας μιαν ημέρα στην Εύριπο με τον προηγούμενο βάιλο, μισέρ Παύλο Γραδενίγο, τον κτύπησε στο κεφάλι με ένα σιδερένιο ρόπαλο και τον σκότωσε και ήταν μεγάλη συμφορά, γιατί ήταν άνθρωπος ικανός και προσηνής.

Ο πρίγκιπας, για να ανακτήσει την πόλη, έστειλε στο νησί όσον στρατό μπόρεσε να συγκεντρώσει και από τον Μορέα και από την ηγεμονία του Ωρεού, που την είχε δική του. Ο στρατός αυτός επέδραμε ώς έξω από την πόλη. Οι Βενετοί και οι κάτοικοι της πόλης έκαναν ομαδική έξοδο και παρότι ήταν πεζοί, ενώ οι άνδρες του πρίγκιπα ήταν έφιπποι, τους διέλυσαν και αιχμαλώτισαν πολλούς και από τους άνδρες του Μορέα και από εκείνους της Εύβοιας και τους έστειλαν στη Βενετία, όπου και φυλακίσθηκαν. Κύρια αιτία της νίκης τους ήταν ότι πολλοί Βενετοί κρατούσαν στα χέρια τους κάτι κοφτερούς γάντζους, με τους οποίους έσυραν τους έφιππους άνδρες κάτω από τα άλογα και πεσμένους καταγής τους νικούσαν εύκολα. Αυτό εγώ το άκουσα από τους ίδιους τους αιχμαλώτους, που συνομίλησα μαζί τους στη Βενετία.

Οι Βενετοί, ενθαρρυμένοι από τη νίκη αυτή, πήγαν να εκπορθήσουν το κάστρο του Ωρεού· μαζί τους πήγε και ο πατέρας του Μαρκάτσο Γραδενίγου με τον αδελφό [του], που λεγόταν Ριγκάτσο Γραδενίγος[47] και είχε νυμφευθεί τη μαντόνα ντε Μολίν, θυγατέρα ενός ισχυρού και πλουσιότατου κατοίκου της Ευρίπου[48]. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Ωρεού, ο πατέρας του μισέρ Μαρκάτσο τραυματίσθηκε από ένα μεγάλο βέλος που εκτοξεύθηκε από βαλλίστρα του κάστρου και, καθώς μεταφερόταν πάνω σε μιαν ασπίδα, εκσφενδονίσθηκε αυτή τη φορά μια πέτρα, αν δεν απατώμαι, από κάποιον από το κάστρο· οι μεταφορείς, ακούγοντας τους στρατιώτες να φωνάζουν «προσοχή, προσοχή!», όπως συμβαίνει όταν γίνει αντιληπτό ότι οι εχθροί έχουν βάλει κάποιον στον στόχο, άφησαν καταγής την ασπίδα με τον πληγωμένο και το έβαλαν στα πόδια, με αποτέλεσμα η πέτρα να βρει τον Γραδενίγο και να τον σκοτώσει.

Τον ίδιο ακριβώς καιρό οι επιθέσεις του πρίγκιπα δεν περιορίζονταν στην Εύβοια, αλλά επεκτείνονταν και έξω από το νησί εναντίον του σινιόρ ντε λα Ρος, του δούκα της Αθήνας· και μια φορά ο στρατός του πρίγκιπα επέδραμε στο δουκάτο ώς την Αθήνα και ο στρατός του δούκα έφθασε ώς την Κόρινθο, προξενώντας ζημιές ο ένας στον άλλο, και για μια στιγμή είχε τόσο εκτεθεί ο πρίγκιπας, που λίγο έλειψε να συλληφθεί από τον δούκα. Τέλος, ο πρίγκιπας έχοντας συγκεντρώσει μεγάλη στρατιωτική δύναμη πήγε να περικυκλώσει την Αθήνα. Ο σινιόρ ντε λα Ρος πήγε να τον αποκρούσει με τους δικούς του άνδρες και συγκρούσθηκαν στο πέρασμα του [....]*, το ονομαζόμενο Καρύδι[49], και ο δούκας πτήθηκε και τράπηκε σε φυγή.

* Στη δυσνόητη λέξη mostro του κειμένου υποκρύπτεται ίσως κάποιο τοπωνύμιο.

E da Vinegia fu mandato bailo in Negroponte miser Andrea Barozzi, el qual condusse seco miser Marco Barozzi, suo fratello; questo miser Marco altercando un giorno in Negroponte con miser Paulo Gradenigo, che era stato già bailo, li diede d'una mazza ferrata sopra la testa e l'ammazzò, che fu gran jactura, perché era vuomo valoroso e buono.

Il principe, per ricuperar la città, mandò sopra l'isola quanta gente potè metter ad uno e della Morea e del terzero del Rio che teniva in se. Questa gente corse sino sotto la città. Veneziani e quelli della città uniti uscirono fuori e, benché fossero pedoni e quelli del principe a cavallo, nondimeno li ruppero e presero molti e della Morea e di Negroponte e li mandorono a Vinegia, li quali furono posti in prigion. La causa precipua della vittoria loro fu che molti Veneziani si aveano posto in mano alcuni rampigoni astati, con li quali tiravano giuso dalli cavalli li cavallieri ed atterrati li vincevano facilmente; il che io ho udito dalli prigioni istessi, con li quali ho parlato in Vinegia.

Veneziani, (**3**) alzati per questa vittoria, andorono all'espugnazione del castel del Rio, con li quali vi andò il padre di Marchazzo Gradenigo con il fratello detto Rigazzo Gradenigo, il qual ebbe per moglie sua madonna de Molin, fiola d'un grande e ricchissimo cittadin di Negroponte. Il padre de miser Marcazzo detto, essendo alla detta ossidione di Rio, fu ferito da un veretone da una balistra del castello ed, essendo portato via sopra un scuto, fu tirato dal castello a quella volta da uno, se non mi inganno, un sasso; li portatori, sentendo gridar da la gente «guarda, guarda!», come si facea quando si veda che li nemici volesero seguitar qualch'uno, lassorono in terra il ferito sopra il scuto e fugirono, ed avvenne che il sasso giunse al Gradenigo ferito e lo ammazzò.

In questo tempo istesso si guerreggiava dal principe non solamente sopra l'isola di Negroponte, ma ancora fuori con el signor della Roccia, duca d'Attene[13]; e le genti del principe qualche fiata corsero per il ducato insino ad Attene[14], e le genti del duca corsero insino a Coranzo inferendosi danni un l'altro, e poco mancò una fiata che il principe essendo andato a tal che non fosse preso dal duca. Finalmente, il principe, fatto un gran sforzo di gente, andò per gir a Attene[15], e il signor della Roccia li andò in contro con la sua gente e al passo del mostro[16] detto Cariddi fecero conflitto e il duca fu rotto e fugato.

[13] M Arzene; corr. H
[14] M Arzene; corr. H
[15] M Arzene; corr. H
[16] H moscro

Ο πρίγκιπας, αναδειχθείς νικητής και κύριος του πεδίου της μάχης, διέτρεξε όλη την πεδιάδα της επικράτειας του δούκα ώς την Αθήνα, λεηλατώντας και καίγοντας τα πάντα. Ύστερα, συγκέντρωσε τους βαρόνους του και τους εξέθεσε τα σχετικά με τον πόλεμο που είχε υποκινήσει ο δούκας, τις δαπάνες που εξαιτίας του είχε υποχρεωθεί να κάνει και το μέγεθος της προδοσίας του δούκα, ώστε αυτοί να τον τιμωρήσουν, ως όφειλαν, με την ποινή της στέρησης του φεούδου του και να τον αποκληρώσουν. Οι βαρόνοι ενημερώθηκαν για την όλη υπόθεση και του απάντησαν ότι αυτοί δεν ήταν ίσοι* με τον δούκα, ώστε να γίνουν κριτές του, και ότι εκείνος όφειλε, κατά τη γνώμη τους, να παρουσιασθεί ενώπιον του βασιλιά της Φραγκίας και όποια απόφαση έπαιρναν ο βασιλιάς και το συμβούλιό του για το φέουδο αυτό να την αποδεχθεί και να πειθαρχήσει· έτσι ο δούκας συμμορφώθηκε με την απόφαση αυτή και πήγε στη Φραγκία και τη Βουργουνδία, όπου συναντήθηκε με πολλούς συγγενείς του και φίλους και μάλιστα με τον κόμη ντε Μπριέν[50], που τον υποδέχθηκε με μεγάλη τιμή και διακρίσεις.

Ήταν όμως πολλά αυτά που τον απασχόλησαν εκεί, γιατί, παρότι ήταν ισχυρός και γενναίος ιππότης, κάποιοι προσκυνητές και κάποιοι έμποροι κατέθεσαν στο βασιλικό συμβούλιο καταγγελία εναντίον του ότι είχαν υποστεί ζημιές από πειρατές από το Ναύπλιο και ότι εκείνος δεν είχε φροντίσει να τους αποκαταστήσει δικαιοσύνη[51]. Εξαιτίας, λοιπόν, αυτής της νέας καταγγελίας εναντίον του, παρέτεινε τη διαμονή του εκεί στη Φραγκία ώς τη στιγμή που έγινε η αιχμαλωσία του πρίγκιπα, για την οποία θα μιλήσομε και που ώθησε τους βαρόνους του Μορέα να τον καλέσουν να γίνει αυτός πρίγκιπάς τους· διαφορετικά, το βασιλικό συμβούλιο δεν θα τον είχε απαλλάξει τόσο σύντομα.

Ο πρίγκιπας Γουλιέλμος, για να βλάψει τούς Βενετούς που είχαν πολεμήσει εναντίον του στην Εύβοια, διέταξε να ανεγερθεί αντίκρυ στο βενετικό κάστρο της Κορώνης ένα ξύλινο κάστρο τόσο οχυρό και εξοπλισμένο, ώστε να ελέγχει από εκεί όλη την περιοχή της Κορώνης[52], ενώ οι Βενετοί συνέχιζαν να εφοδιάζουν την Κορώνη από τη μεριά του βουνού· και η Μεθώνη, την εποχή αυτή, δεν είχε επανοχυρωθεί[53]. Κατείχε ακόμη ο πρίγκιπας στον Μορέα τη Μονεμβασία και, για να την προστατεύσει από τους Βενετούς, συντηρούσε τέσσερις γαλέρες επανδρωμένες αποκλειστικά με Γενουάτες, που περιφέρονταν καταληστεύοντας τη θάλασσα και τα βενετικά πλοία. Επίσης, ο άρχοντας της Καρύστου, που λεγόταν σινιόρ Όθων ντε Σικόν[54], είχε πάει με το μέρος του πρίγκιπα –την εποχή αυτή η Κάρυστος ήταν φημισμένη– και κατοικούσε στο κάστρο που ήταν κοντά στη θάλασσα[55], ώστε σε περίπτωση ανάγκης έστελνε τόσους ναύτες όσοι χρειάζονταν για την επάνδρωση μιας γαλέρας· και κάποτε καταστράφηκε εκεί η αρμάδα από δώδεκα γαλέρες που πηγαινοερχόταν τακτικότατα από τη Βενετία στην Εύβοια με κυβερνήτη τον μισέρ Ιωάννη Σανούδο, που κατοικούσε στη Ρωμανία[56].

Και ενώ διεξαγόταν ο πόλεμος αυτός και στην ξηρά και στη θάλασσα, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος συγγένεψε με τον δεσπότη της Άρτας και με τον Νικηφό-

* Ως pares χαρακτηρίζονταν οι ίσοι με τον δούκα στην πυραμίδα της φεουδαρχικής ιεραρχίας.

Il principe, venuto vincitore e signor della campagna, scorse tutto il piano del duca insino in Attene[17] depredando e bruggiando il tutto. Indi convocati li baroni suoi, li espose la guerra che aveva mosso il duca e la spesa che l'avea fatto far e che li era mancato di fedeltà per tanto che dovessero sentenziar che 'l fosse privato del stato e deseredato[18]. Li baroni, consultato il tutto, risposero ch'essi non erano pari siché dovessero indicarlo, ma che li parea che dovesse andar al re di Franza e, quanto giudicaria il re con la sua corte di esso stato, el dovesse esseguir ed obbedir; per il ché il duca si assoggettò a questa terminazione e andò in Franza e in Borgogna, ove trovò molti suoi parenti ed amici e sopra tutti il conte di Brena, che li fecero grande onore e favore.

Nondimeno ebbe molto da far ivi, benché anco fosse grande e valoroso cavalliero, peroché alcuni pellegrini e alcuni mercanti si dolsero alla corte del re di lui, che avevan riceputo danno da corsari di Napoli e non li era stata fatta ragione da lui; e tanto stette ivi in Franza per questa nuova querella contro lui data, che occorse la prigionia del principe, della quale diremo, che fu causa che quelli della Morea lo chiamorono per loro principe; che fossi altramente non si (**3**^{v}) salvato dalla corte del re così presto.

Il principe Guglielmo, per nocer a Veneziani che li facean guerra in Negroponte, fece far un castello di legname contra il castello di Coron, che tenivano Veneziani in la Morea, tanto forte e fornito che, mediante quello, el signoreggiava tutto el territorio de Coron e Veneziani continuavano fornir Coron da la parte del monte; e Modon in quel tempo non era stato redificato. Teneva ancora il detto principe in la Morea Malvasia e per guardia di quella, dubitando de Veneziani, teniva quatro gallere armate compitamente da Genovesi[19], li quali givan depredando il mare e li navilii veneziani. Ancora il signor di Caristo[20], detto signor Osto de Zuccon, teniva con il principe ed era allora Caristo[21] in buona riputazione e vi habitava nel castello del'mare[22] di sotto, siché mandava fuori ad un bisogno tanti marinari che armavano una gallea. E già per troppo passar l'armata di XII gallee in mare, parte in Venezia parte in Negroponte, capitaneate da miser Zuan Sanudo che abitava in Romania, fu rotta ivi.

Durante questa guerra per terra e per mar, il principe Guglielmo fece parentado con lo disposto dell'Arta e con[23] Nicephoro, el qual avea un fratello[24]

[17] M Arzene; corr. H
[18] M H ed eseredato
[19] M Granesi; corr. H
[20] M Carischo H Caristho
[21] M Carischo H Caristho
[22] M H della Morea
[23] M H e in
[24] H fiollo

ρο[57], ο οποίος είχε έναν αδελφό νόθο, ονομαζόμενο Θεόδωρο που ήταν σεβαστοκράτορας, και μιαν αδελφή, που την πάντρεψε με τον πρίγκιπα Γουλιέλμο δίνοντάς του για προίκα το κάστρο των Λεχωνιών και κάποιες άλλες γαίες[58]. Μιαν άλλην αδελφή την είχε παντρέψει με τον βασιλιά της Απουλίας και της Σικελίας Μαμφρέδο και του είχε δώσει για προίκα το Δυρράχιο, την Αυλώνα και την Κέρκυρα. Την Κέρκυρα ο Μαμφρέδος την παραχώρησε στον μισέρ Φίλιππο Κινάρντο, τον αμιράλη του που καταγόταν από την Κύπρο[59]. Ο Θεόδωρος, ο νόθος αδελφός, ήταν ηγεμόνας της Νεοπάτρας, του Λιδωρικού και, τέλος, της Βλαχίας.

Ο πρίγκιπας, λοιπόν, Γουλιέλμος, βλέποντας ότι με αυτή τη συγγένεια οι δυνάμεις του είχαν αυξηθεί και έχοντας τετρακόσιους γερμανούς πολεμιστές από τον βασιλιά Μαμφρέδο και άλλους στρατιώτες από τους κουνιάδους του, τον δεσπότη και τον σεβαστοκράτορα, αποφάσισε με αυτές τις ενισχύσεις και με τους δικούς του άνδρες να πορευθεί διά ξηράς ώς την Κωνσταντινούπολη. Όταν όμως διάβαινε από τα μέρη που κρατούσαν οι Έλληνες, αυτοί τον πρόδωσαν, το ίδιο και ο κουνιάδος του ο σεβαστοκράτορας με αφορμή προσβολή που δέχθηκε από τους Λατίνους· αιχμαλωτίσθηκε, λοιπόν, ο πρίγκιπας και οι βαρόνοι του, οι περισσότεροι από τους Γερμανούς σκοτώθηκαν και οι άλλοι καταληστεύθηκαν, με αποτέλεσμα να γλυτώσουν ελάχιστοι. Ο πρίγκιπας και οι βαρόνοι οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στον αυτοκράτορα των Ελλήνων, τον ονομαζόμενο Μιχαήλ Παλαιολόγο[60]. Και αν κάποιος με ρωτούσε, για ποιον λόγο ο πρίγκιπας πορεύθηκε με τον στρατό του προς την Κωνσταντινούπολη, εγώ θα απαντούσα ότι το έκανε για να επιτεθεί στους Βενετούς, που ήταν εκεί εγκατεστημένοι, και έτσι να εκδικηθεί εκείνους που του είχαν πάρει την Εύβοια και είχαν εξολοθρεύσει τους άνδρες του στο νησί, μολονότι θα μπορούσε να το είχε κάνει για να υπηρετήσει τον λατίνο αυτοκράτορα, στον οποίο είχε δώσει τον όρκο πίστης του υποτελούς και τον σεβόταν ως επικυρίαρχο ηγεμόνα του για τις γαίες που κατείχε στον Μορέα.

Όταν η συντριβή του πρίγκιπα και η αιχμαλωσία του μαθεύτηκαν στον Μορέα και καθώς η χώρα είχε απομείνει χωρίς αξιόμαχους άνδρες, έγινε στάση εναντίον του. Οι Φράγκοι όμως που είχαν απομείνει και όσοι είχαν επιζήσει μετά τη μάχη, μη βλέποντας άλλη διέξοδο από την εκλογή ενός ηγέτη, επέλεξαν ως επίτροπό τους τον μισέρ Γκυ ντε λα Ρος, που βρισκόταν στη Φραγκία, και έτσι του έγραψαν· αυτός, αφού πήρε την άδεια του βασιλιά με βάση τα όσα συνέβαιναν στον Μορέα, ήλθε στον Μορέα[61]. Και τότε οι προαναφερθέντες ηγεμόνες της Εύβοιας, ο μισέρ Γουλιέλμος ντα Βερόνα και ο μισέρ Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, ο γαμβρός του, ελευθερώθηκαν από τη φυλακή του πρίγκιπα, όπου, όπως είπαμε, βρίσκονταν. Και τα πράγματα στον Μορέα πήγαιναν αρκετά καλά με τη διακυβέρνηση του δούκα της Αθήνας.

Ο αυτοκράτορας όμως των Ελλήνων Μιχαήλ Παλαιολόγος, βλέποντας ότι δεν ήταν σκόπιμο να κρατεί φυλακισμένο τον πρίγκιπα Γουλιέλμο, τον ελευθέρωσε με τον όρο ότι εκείνος θα του παρέδιδε τα κάστρα του Μορέα, Μονεμβασία, Μυστρά και Μάνη, και θα τον βεβαίωνε, αφήνοντας ως ομήρους κάποια από τα

illegitimo, detto Teodoro ch'era sevastocratora ed avea una sorella, la qual diede per moglie ad esso principe Guglielmo, e li diede per dote il castel della Liconia e alcune altre terre; e un altra sorella avea dato per moglie al re Manfredi di Puglia e Scicilia, a cui avea dato in dote Durazzo e la Vallona e Corfu, el qual Corfu Manfredi diede a miser Filippo Zonardo, suo armiraglio, ch'era nativo di Cipri. Teodoro, ch'era fratel'illegitimo, era signor de la Patre[25], d'Odrich e finalmente della Blachia.

Il principe, adunque, Guglielmo, vedendosi accresciuto per questo parentado di forze avute[26] dal re Manfredi, 400 huomini d'armi Tedeschi, e altra gente da questi suoi cognati, disposto e sevastocratora, deliberò andar con sue genti e con questi aiuti verso Costantinopoli per terra. Ed avvenne che, passando per il stato che tenivano i Greci, li Greci lo tradirono e tra li altri suo cognato sevastocratora per offesa che avea riceputo da Latini. E il principe con suoi baroni fu fatto prigione e la maggior parte delli Tedeschi furon morti e li altri spogliati, siché pochi camporono. Il principe con li baroni fu preso e condotto all'imperator greco, detto Michiel Paleologo. E se alcun mi dimandasse a che far'andava il principe con gente a Costantinopoli, io li risponderia che credo andasse per assaltar li Veneziani che erano ivi e vendicarsi di loro che li tenivan Negroponte e li avean rotto la sua gente sopra l'isola, benché potria esser che andasse per servir all'imperator latino, a cui era obbligato di fedeltà e dal qual riconoscea le terre della Morea che aveva.

(**4**) Intesasi in la Morea la rotta del principe e la presa sua, vedendo il paese privo di vuomini da guerra, ribellorono al principe; ma quelli Francesi ch'eran restati e quelli ch'eransi salvati dal conflitto, non intendendo altro rimedio che ellegersi un capitanio, ellessero per bailo loro miser Guido da la Roccia, ch'era in Franza, e così li scrivero, el qual, avuta buona licenza dal re per le cose occorse nella Morea, se ne venne nella Morea. Ed allora li sopradetti signori di Negroponte, miser Guglielmo da Verona e miser Narze dalle Carcere[27], suo genero, furono liberati, ché stavan prigioni del principe, come è ditto. E le cose della Morea passavano assai bene sotto il governo del duca d'Attene[28].

Ma l'imperator greco Michiel Paleologo, vedendo che non li era utile tempo tenir prigion il principe Guglielmo, lo liberò con questo: che li lassasse Malvasia, Mistrà e Mine, castelli in la Morea, e li dasse ostaggi di non romperli guerra delli

[25] M H Parte
[26] H avuti
[27] M dalle Curzore H dalle Carzore
[28] M Arzene; corr. H

παιδιά των βαρόνων του, ότι δεν θα ξανάρχιζε τον πόλεμο[62]. Όταν όμως οι βαρόνοι του έμαθαν για τη συμφωνία αυτή, δεν ήθελαν να την αποδεχθούν, κυρίως την παράδοση των κάστρων, διαβλέποντας ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να σημαίνει την καταστροφή τους. Αλλά ο σινιόρ ντε λα Ρος αποφάσισε τη σύναψη της συμφωνίας[63] και ειπώθηκε ότι το έκανε για να εξιλεωθεί για τη μομφή που του είχε γίνει, όταν είχε εξεγερθεί εναντίον του πρίγκιπα, και για να μη χαρακτηρισθεί ως προδότης από το συμβούλιο του φράγκου βασιλιά και από άλλους άρχοντες και βαρόνους.

Και έτσι, όταν επιστράφηκαν τα κάστρα και παραδόθηκαν οι όμηροι και ο πρίγκιπας αφέθηκε ελεύθερος, συζητήθηκε από τον ίδιο και τους βαρόνους του το ενδεχόμενο να γίνει ειρήνη με τους Βενετούς. Τότε, πήγαν στην κατοικία του πρίγκιπα μερικοί Βενετοί και μεταξύ των άλλων και ο μισέρ Λαυρέντιος Τιέπολο, άνθρωπος λίζιος του πρίγκιπα, που του έφερε μερικά μικρά δώρα, μπλωτές από βερβερίτσες* και γουναρικά για την ένδυση των ιπποτών του. Ο μισέρ Λαυρέντιος Τιέπολο[64] ήταν λίζιος του πρίγκιπα για τα νησιά Σκόπελος και Σκύρος που τα κατείχε μαζί με τον εκεί διαμένοντα μισέρ Φίλιππο Γκίζι[65]. Ο μισέρ Φίλιππος, συζητώντας μαζί μου, μου είπε ότι ο πρίγκιπας έδωσε, έπειτα, στον Τιέπολο το χωριό Μποργκόν στην περιοχή της Κορώνης[66].

Στάλθηκαν, λοιπόν, σύνδικοι και προκουράτορες από τη Βενετία στην Εύριπο και εκεί έγιναν οι συμφωνίες και συζητήθηκαν οι όροι της ειρήνης και έτσι ο βάιλος, που συνήθιζε να ενεργεί ως προστάτης του οίκου του μισέρ Γκαετάν[67] στο τμήμα της Ευρίπου που ανήκε στους Λομβαρδούς, επανήλθε στο προηγούμενο καθεστώς του, όπως φαίνεται από το περιεχόμενο της συνθήκης, που έχει ως εξής: *Nos Guilielmus princeps Achaie, notum facimus universis presentes litteras inspecturis* [68]· λείπει το υπόλοιπο.

Από τα διατρέξαντα, ο καθένας μπορεί τώρα να δει ξεκάθαρα τη ζημιά, την αναστάτωση και πόσο πολύ στοίχισε στους Βενετούς η διεκδίκηση της κηδεμονίας της Ευρίπου, ενώ, αν είχαν χειρισθεί το ζήτημα αυτό με άλλον τρόπο, θα είχε αποφευχθεί το τόσο μεγάλο σκάνδαλο, όπως ήταν αυτό που ακολούθησε· και η βενετική κυβέρνηση έδωσε έκτοτε εντολή και διέταξε τους βαΐλους της να μην αναμειγνύονται ούτε στα φέουδα ούτε στις γαίες· σαν να μην είχε όμως γίνει αυτή η διευκρίνιση, [εκείνοι] συνεχίζουν να αναμειγνύονται, όπως πρώτα.

Και ενώ η ανάμνηση του γεγονότος αυτού ήταν ακόμη νωπή, προέκυψε ένα ζήτημα, κατά τη διάρκεια της θητείας του δόγη μισέρ Ιωάννη Δάνδολου, που το έχω συγκρατήσει στη μνήμη μου[69]. Ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι της κάζα Μάττα** αναχώρησε από τη θέση του βάιλου της Άκρας και ήλθε στη Ρωμανία για να ζητήσει από τον μισέρ Μάρκο Σανούδο τη μισή Άνδρο, που [την είχε] η

---

* Varo ή vario ή ναϊό (βερβέρα ή βερβερίτσα) είναι ο ρωσικός λευκόφαιος σκίουρος και το δέρμα του, που ήταν είδος περιζήτητο στη Μεσόγειο για τη διακόσμηση των ενδυμάτων των ηγεμόνων και αξιωματούχων. Για το ζώο αυτό και το δέρμα του χρησιμοποιείται σήμερα και η γαλλική ονομασία petit-gris.

figlioli de suoi baroni. Ma li suoi baroni inteso questo concordio non lo volevano abbrazzar massime il dar quelli castelli, congetturando che questo potria essere la rovina loro. Ma il signor della Rocia volse il concordio avesse luogo, e fu detto che 'l facea per iustificarse del biasimo che avea avuto di esser stato contra il principe, e acciò non fosse tenuto traditore in corte del re di Franza e d'altri signori e baroni.

E così, essendo restituiti li castelli e dati li ostaggi e il principe liberato, si trattò tra di lui e i suoi baroni di far concordio con i Veneziani. Allora vi andorono alcuni Veneziani dal principe e tra li altri miser Lorenzo Tiepolo, ch'era suo huomo legio[29], che li portò alcuni picoli presenti di varii[30] e varotte per vestir li cavallieri del principe. Era miser Lorenzo huomo legio[31] del principe per l'isola di Scopolo e Schiro, el qual miser Filippo Gisi teniva d'abitanza con esso istesso; miser Filippo, ragionando meco, mi disse che il principe li donò dappoi il casal di Borgon ch'è in le contrade di Coron.

Furon mandati adunque da Vinegia sindici e procuratori a Negroponte e ivi furon fatti li patti e condizion del concordio. E come il bailo, che solea esser patron della casa de miser Gaetan in la città di Lombardi, così vi tornò nel suo pristino stato, come appar per la forma del patto, del qual la forma è questa. «*Nos Guglielmus Princeps Achaiae notum facimus universis presentes litteras inspecturis* »; manca il resto.

Ora si puol vedere chiaramente da ciascuno, per le cose occorse, il danno, incomodo e gravame non picolo che risultò a Veneziani di tor la città di Negroponte, la qual se si avesse tolto per altra via non sarebbe seguito tanto scandolo, quanto è seguito; e però la signoria di Vinegia commette, da quel tempo in qua, e prescrive in le commission alli suoi baili che non s'intromettino né di feudi, né di terre; e se non fosse così specificato s'intrometoriano, come s'intromettono.

(**4**[v]) Ed essendo ancora la memoria del successo detto fresca, avvenne un caso sotto miser Zuan Dandolo, doge, da me commemorato. Miser Nicolò Quirini[32] dalla casa Matta si partì dal bailato di Acri e venne in Romania a dimandar la mità dell'isola d'Andri a[33] miser Marco Sanudo, la qual madonna

[29] M H regio
[30] H vasij
[31] M H regio
[32] M Gritti; corr. H
[33] M e; corr. H

** Η ονομασία casa Matta ή Maggior διέκρινε την οικογένεια του Νικόλαου Κουιρίνι από άλλους κλάδους της ίδιας οικογένειας.

μαντόνα Φελίζα, η σύζυγος του μισέρ Μαρίνου Δάνδολου, ο οποίος υπήρξε ηγεμόνας της Άνδρου και την κρατούσε και την είχε στην κατοχή του, και προσφέρθηκε να δώσει τον όρκο πίστης του υποτελούς στον μισέρ Μάρκο και να παραλάβει από αυτόν τη μισή Άνδρο. Ο μισέρ Μάρκος του απάντησε ότι δεν ήταν υποχρεωμένος να κάνει αυτό που του ζητούσε και ότι, αν είχε τέτοια υποχρέωση, θα το έκανε με ευχαρίστηση, γιατί δεν ήθελε να είναι άδικος, και ότι ήταν πρόθυμος να λογοδοτήσει και στο συμβούλιο του ηγεμόνα του*.

Ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι τού δήλωσε ρητά [την απαίτησή του] και έφυγε· και, όταν πήγε στη Βενετία, χρησιμοποίησε όλη την επιρροή των συγγενών και των φίλων του, ώστε ο δόγης μισέρ Ιωάννης Δάνδολος να κλητεύσει ως βενετό πολίτη τον μισέρ Μάρκο Σανούδο για να λογοδοτήσει σε αυτόν τον μισέρ Νικόλαο σχετικά με τη μισή Άνδρο, που ανήκε στον μισέρ Μαρίνο Δάνδολο και που ο μισέρ Μάρκος την είχε στην κατοχή του. Ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι δεν διεκδικούσε ολόκληρο το νησί, γιατί είχε χάσει το [δικαίωμά του στο άλλο] μισό, επειδή δεν το είχε ζητήσει εγκαίρως –μάλλον μου φαίνεται ότι ακόμη ήταν εμπρόθεσμος**–, αλλά ζήτησε το μισό, που ανήκε στη μαντόνα Φελίζα, την κληρονόμο του προαναφερθέντος μισέρ Δάνδολου.

Στη Βενετία ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι έκανε τα πάντα για να εκλεγεί βάιλος της Εύβοιας, αλλά η πόλη δεν τον ήθελε· στο τέλος, κατά τη διαδικασία της επιλογής των υποψηφίων [για τη θέση αυτή] ονομάσθηκε ο γιος του, ο μισέρ Ματθαίος, με αντίπαλο τον μισέρ Μάρκο Μικιέλ· και ενώ οι εργασίες του συμβουλίου συνεχίζονταν, οι εκλέκτορες που είχαν επιλέξει τον μισέρ Ματθαίο παρέμεναν στο [δουκικό] μέγαρο, και όταν η απόφασή τους ανακοινώθηκε στον δόγη Δάνδολο, την ώρα που γευμάτιζε, [εκείνος] αποφάνθηκε ότι ο γιος θα γίνει ό,τι δεν μπόρεσε να γίνει ο πατέρας, υπονοώντας ότι το συμβούλιο θα προέκρινε τον μισέρ Ματθαίο· το συμβούλιο όμως προέκρινε τον μισέρ Μάρκο Μικιέλ και ο μισέρ Ματθαίος έχασε, μολονότι ήταν άξιος γι' αυτό το λειτούργημα.

Έπειτα, κατά τη διάρκεια της θητείας του δόγη μισέρ Πέτρου Γραδενίγου, που διαδέχθηκε τον μισέρ Ιωάννη Δάνδολο, η Βενετία δεν θέλησε να αποφασίσει για τη διένεξη αυτή. Ύστερα, στη θέση του βάιλου της Εύβοιας πήγε ο μισέρ Νικόλαος Τζουστινιάν, από τον οποίο ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι ζήτησε να έλθει σε συνεννόηση με τον μισέρ Μάρκο Σανούδο· και, τελικά, ο μισέρ Μάρκος Σανούδος, για να έχει καλές και ειρηνικές σχέσεις με τους Βενετούς και επειδή γνώριζε ότι αυτοί οι Κουιρίνι ήταν ισχυροί άνδρες στη Βενετία και ότι είχαν μεγάλη δύναμη, συμβιβάσθηκε να δώσει για τη μισή [Άνδρο] πέντε χιλιάδες λίρες ντε γκρόσι μέσα σε πέντε χρόνια· και έτσι έγινε η συμφωνία και τις πλήρωσε. Και

---

* Principe, εδώ είναι ο δόγης της Βενετίας.

** Σύμφωνα με το Χρονικόν του Μορέως (*Chronique de la Morée*, §§ 140–171), η νόμιμη προθεσμία, εντός της οποίας όφειλε να παρουσιασθεί ο κληρονόμος του φέουδου, ήταν ένα έτος και μία ημέρα από την ημερομηνία θανάτου του κληρονομούμενου.

Felisa[34], che fu moglie de miser Marin Dandolo, che fu signor d'Andre, che avea tenuto e posseduto, offerendosi far la fedeltà e omaggio ad esso miser Marco e da esso ricever la detta mità d'Andre. Miser Marco li rispose che esso non dovea far questo che li richiedeva e, quando lo dovesse far, lo farià volentieri e che non volea mancar de rason e che era pronto a risponderli anco in la corte del suo principe.

El detto miser Nicolò Quirini[35] li protestò e si partì; e vennuto a Venegia fece tanto con suoi parenti e amici, ch'el[36] doge miser Zuan Dandolo cittò miser Marco Sanudo come cittadin Venezian a risponder ad esso miser Nicolò circa la mità d'Andri, che fu de miser Marin Dandolo e che esso miser Marco li tenea. Miser Nicolò Quirini[37] non dimandava tutta l'isola, perché avea perso la mità per diffetto della dimanda, cioè, come penso, perché ancora stato in tempo, ma dimandava la mità la qual teniva madonna Felisa[38] come erede de miser Dandolo predetto.

El detto miser Nicolò Quirini[39] fece gran pratica in Venegia per esser eletto bailo di Negroponte e la città non lo volea. Finalmente, fu nominato, facendosi la elettione, suo fiol miser Maffio e suo concorrente fu nominato miser Marco Michiel; e li continuato il conseglio, restarono li elettori a palazzo, li quali avevano eletto miser Maffio, e quando la elettione fu presentata al doge Dandolo, allora che disnava, ebbe a dir, il figlio sarà ove non ha potuto essere il padre, presuponendo che il consiglio approvasse miser Maffio, ma il consiglio approbbò miser Marco Michiele e miser Maffio andò giuso, ancora che 'l fosse degno di quel magistrato.

Dappoi, sotto il ducato de miser Piero Gradenigo, che successe a miser Zuan Dandolo, la città di Venegia non volse decider questa lite. Dappoi, andò bailo a Negroponte miser Nicolò Justiniano, el qual ebbe dal detto miser Nicolò Quirini[40] da far concordio con miser Marco Sanudo; e miser Marco Sanudo, finalmente, per star bene con i Veneziani in pace, sappendo che questi Quirini[41] erano grandi huomini in Venegia e che avevavo gran potere, contentò di[42] dar per la mità lire 5 mila de grossi in 5 anni, e così si fece il concordio e li pagò. E miser Marco

[34] M Selisa; corr. H
[35] M Gritti; corr. H
[36] M del; corr. H
[37] M Gritti; corr. H
[38] M Selica; corr. H
[39] M Gritti; corr. H
[40] M Gritti; corr. H
[41] M Gritti; corr. H
[42] H de

ο μισέρ Μάρκος είχε υπόψη του ότι, όταν ο μισέρ Νικόλαος Κουιρίνι εμφανίσθηκε μπροστά του, υπολείπονταν δύο μόνον ημέρες από τον θάνατο της προαναφερθείσας μαντόνας Φελίζας και ότι, αν ο ίδιος είχε θελήσει να μετακινηθεί [από την έδρα του], ώστε ο μισέρ Νικόλαος να μην μπορέσει να τον συναντήσει εγκαίρως, τότε αυτός θα είχε χάσει όλα του τα δικαιώματα και θα ήταν άκυρο το αίτημά του, αν αυτή η μαντόνα Φελίζα είχε πράγματι κάποιο δικαίωμα· επειδή, όμως, είχε επίγνωση ότι κάτι τέτοιο δεν θα ήταν αρεστό στον Θεό και ότι, αν εκείνος είχε κάποιο δίκαιο θα το έχανε, δεν θέλησε να το κάνει.

Κατά το σωτήριον έτος 1286[70], συνέβη να αρπάξουν οι πειρατές από την επικράτεια του μισέρ Βαρθολομαίου Γκίζι, παππού αυτού του μισέρ Βαρθολομαίου Γκίζι που τώρα ζει[71], έναν ωραιότατο γάιδαρο, μαρκαρισμένον επιβήτορα των φοράδων, να τον μεταφέρουν στη Νάξο και να τον πουλήσουν στον μισέρ Γουλιέλμο Σανούδο, τον γιο του δούκα της Νάξου και της Άνδρου, μισέρ Μάρκου.

Ο μισέρ Βαρθολομαίος παρασύρθηκε τόσο από την οργή του για την προσβλητική αυτή επίθεση, ώστε εξόπλισε τα πλοία που είχε και πήγε με πολιορκητικές μηχανές να εκπορθήσει το κάστρο της Σύρου[72]· και έστησε τις μηχανές και έβαλλε εναντίον του κάστρου και, τελικά, θα το κυρίευε, αλλά ήταν θέλημα Θεού να φθάσουν, εκείνη την ώρα, στη Μήλο από την Απουλία δύο γαλέρες και ένα πλοίο του μισέρ Ναρζό ντε Τουσύ, ναυάρχου του βασιλιά Κάρολου, τα οποία ταξίδευαν για τη σύζυγό του, την πριγκίπισσα της Αντιόχειας[73], και ο βασιλιάς τους είχε δώσει την άδεια να περάσουν από τα μέρη των γιων του μισέρ Μάρκου Σανούδου, που ήταν εξάδελφοί του, και να προμηθευθούν από εκεί ο,τιδήποτε τυχόν χρειάζονταν· έτσι, ενώ έφευγαν από τη Μήλο, η σύζυγος του μισέρ Φραγκίσκου Σανούδου, η μαντόνα Κασσάνδρα, που ήταν κόρη του μισέρ Γοδεφρείδου ντε Ντυρναί[74], πήγε στις γαλέρες αυτές και εξέθεσε στους καπετάνιους τους την αδυναμία της και τον κίνδυνο που διέτρεχε το κάστρο της Σύρου, ώστε να δεχθούν να το συνδράμουν. Εκείνοι πήγαν στην Άνδρο και, καθοδηγούμενοι από τον μισέρ Μάρκο Σανούδο που είχε μαζί και τους δικούς του άνδρες, πήγαν στη Σύρο και κατάφεραν να αποτρέψουν την εκπόρθηση [του κάστρου].

Ύστερα ο μισέρ Μάρκος Σανούδος και ο μισέρ Βαρθολομαίος Γκίζι πήγαν στην Εύριπο και με τη μεσολάβηση των Βενετών συμφιλιώθηκαν. Ωστόσο, η υπόθεση του γάιδαρου στοίχισε και στους δύο περισσότερο από τριάντα χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι. Και αυτό που λέγω είναι ένα μόνο καλό παράδειγμα από τις συζητήσεις που εγώ είχα με τον μισέρ Μάρκο Σανούδο, τον δούκα της Νάξου και της Άνδρου, και με τον γιο του, τον μισέρ Γουλιέλμο, και με τον μισέρ

intendendo che, quando miser Nicolò Quirini[43] comparse avanti di lui, mancava solamente due giorni da la morte de madonna Felisa[44] sopradetta, e che se esso avesse voluto andar altrove, siché miser Nicolò non avesse trovato in tempo, averia perso tutte le sue ragion e distrutta[45] la dimanda, se essa madonna Felisa[46] avesse alcuna ragione, ma esso, per conscienza che 'l se facea e perché Dio non volea che se l'avea ragion alcuna non la perdesse, non volse far questo.

(**5**) Correndo l'anno del Signor 1286, occorse che li corsari tolsero de la terra de miser Bartolamio Gisi[47], avo di questo miser Bartolamio Gisi[48] che vive al presente, un asino bellissimo, bollato e stallon[49] delle giumente e lo condussero a Nicosia e lo venderono a miser Guglielmo Sanudo, fiol de miser Marco, duca di Nicosia e Andre.

Miser Bartolameo si lassò talmente trasportar da lo sdegno di questa offesa inferitali, che armò i suoi navillii ch'avea e andò con machine[50] bellicose ad espugnar il castello sopra l'isola della Suda; e drizzò le machine e trabuccò contra il castello, che avrebbe alla fin avuto, ma volse Iddio che giunse in quello all'isola de Milo due gallee e un legno di Puglia di miser Narzi di Torzi, armiraglio del re Carlo, le qual andavano per la principessa d'Antiochia, sua moglie, alle quali, il re avea commesso che passassero per le terre de i figlioli de miser Marco Sanudo, ch'erano suoi consobrini, e che fecessero provision alle dette, se per sorte avessero di bisogno; per il ché, partendosi da Milo, la moglie de miser Francesco Sanudo, madonna Cassandra, ch'era fiola de miser Zuffredo de Tornaj, andò ad esse gallee ed espose il bisogno suo alli capitani delle dette gallee e il pericolo del castello della Suda e che volessero soccorrerlo. Essi vennero in Andre e, commandando li miser Marco Sanudo e mandando la gente sua, andarono alla Suda e fecero che l'espugnatione fu rimmossa.

Dappoi, miser Marco Sanudo e miser Bartolomeo Gisi[51] andarono a Negroponte e i Veneziani s'interposero e li pacificorono assieme. Nondimeno la cosa dell'asino costò all'una e l'altra parte più di 30 mila soldi di grossi. E quel, ch'io dico, è posto per buon essempio, e per la conversazione ch'io ebbi con miser Marco Sanudo duca di Nicosia e Andre, e per suo fiol, miser Guglielmo, e

[43] M Gritti; corr. H
[44] M Selica; corr. H
[45] H distrutto
[46] M Selica; corr. H
[47] M miser Bonagisi corr. H
[48] M miser Bonagisi corr. H
[49] M gallon; corr. H
[50] M massime; corr. H
[51] M Bonagisi H Bartolameo Gisi

Μαρίνο, τον αδελφό του, και με τους ανθρώπους του στην Άνδρο και κυρίως με τον μισέρ Πέτρο της Μήλου και που, για να είμαι ακριβέστερος, τα άκουσα να λέγονται από τον μισέρ Ιάκωβο ντα Μπέργκαμο[75] και από τον Άργκο τον Γενουάτη και από τον Ιωάννη ντε Μαζέλλο και από τον Φραγκίσκο ντα Βερόνα, τον γιο του μισέρ Γουλιέλμου, και από τη μαντόνα Σιμόνη, την ανιψιά του πρίγκιπα Γουλιέλμου, και από τους ηγεμόνες του νησιού και από τον μισέρ Πέτρο Περιόν και από τον μισέρ Ανδρέα Γκαφόρε τον γενουάτη[76] και από κάποιους άλλους, που ήταν υπέργηροι. Και αυτά αρκούν για το πρώτο μέρος.

Μέρος δεύτερο

Όσον καιρό ο πρίγκιπας Γουλιέλμος ήταν αιχμάλωτος, οι δυνάμεις των Ελλήνων αυξήθηκαν εντυπωσιακά και μάλιστα εκείνες του κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγου, ο οποίος στην αρχή ονομαζόταν επίτροπος του γιου του Λάσκαρι και στα υπέρπυρα, που κόβονταν, εικονιζόταν με το παιδί στα χέρια[77].

Ο μισέρ Μάρκος Γραδενίγος, που είπαμε παραπάνω, είχε διορισθεί ποδεστάς των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη[78] και θεώρησε καλό να συγκροτήσει μιαν αρμάδα από γαλέρες και πλοία για να κουρσέψει τη χώρα των Ελλήνων, των εχθρών του. Και, ενώ αυτός είχε φύγει από την Κωνσταντινούπολη με αυτή την αρμάδα, ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος συνεννοήθηκε με μερικούς κατοίκους της Κωνσταντινούπολης να του ανοίξουν τις πύλες και να του παραδώσουν την πόλη*· και έτσι έγινε δεκτός.

Ο αυτοκράτορας Βαλδουίνος, παρότι γενναίος ιππότης και στρατιώτης, όταν βρέθηκε μόνος, δεν μπόρεσε να αντισταθεί, μολονότι αντέταξε άμυνα, και πληγώθηκε στο ένα χέρι και, τελικά, αναγκάσθηκε να επιβιβασθεί μαζί με μεγάλο πλήθος από γυναίκες και παιδιά σε κάποια πλοία του Κοινού της Βενετίας, που βρίσκονταν εκεί, και να διαφύγει· κατέφυγε στην Εύριπο, όπου τον υποδέχθηκαν με μεγάλη τιμή και με δώρα. Ύστερα, έφυγε και πήγε στη Θήβα, όπου επίσης ο σινιόρ ντε λα Ρος, που κυβερνούσε από εκεί την επικράτειά του με τρόπο ειρηνικό, τον τίμησε πολύ και του έδωσε δώρα.

Εκεί πήγε η μητέρα του μισέρ Μάρκου Σανούδου, που ήταν θυγατέρα του μισέρ Μακάριου από τη Σαιντ Μενού της Καμπανίας της Φραγκίας, υψηλού αξιωματούχου της αυτοκρατορίας, και της οποίας ο γάμος είχε τελεσθεί στο ανάκτορο του λατίνου αυτοκράτορα· αυτή έδωσε σπουδαία δώρα στον αυτοκράτορα Βαλδουίνο και σε κάποιους ευγενικούς άνδρες και ευγενικές κυρίες από τη συνοδεία του, και πέτυχε να δοθεί από τον αυτοκράτορα το χρίσμα του ιππότη στον γιο της, μισέρ Μάρκο Σανούδο[79].

Όταν ο αυτοκράτορας αυτός έφυγε από εκεί, πήγε στην Απουλία και βρήκε τον βασιλιά Μαμφρέδο, που τον τίμησε πολύ μαζί με τους βαρόνους του και του έδωσε σπουδαία δώρα· έπειτα ο αυτοκράτορας έφυγε και πήγε στη Φραγκία, στην

* Η λέξη terra (=γη) εδώ, όπως και σε μερικά επόμενα σημεία της αφήγησης, δηλώνει την πόλη.

per miser Marin, suo fratello, e per li suoi huomini d'Andre, e sopra tutto per miser Piero da Millo, e più giustamente, ch'ho inteso dirla da miser Jacomo da Bergamo, e per Argo Genoese, e per Zuan de Mazello, e da Francesco da Verona, fiol de miser Guglielmo, e da madonna Simona, nipote del principe Guglielmo, e per li signori dell'isola[52], e per miser Piero Perion e per miser Andrea Gaffore, genoese, e per alcuni altri ch'erano vecchissimi. E questo basti quanto alla prima parte.

Parte seconda

Essendo prigion il principe Guglielmo le forze de Greci s'accrebbero mirabilmente e massime de sir Michiel Paleologo, el qual, per innanzi[53], si chiamava bailo del fiol del Laschariś[54] e li liperi d'oro se battevano con la sua effige con il puttino in brazzo.

A miser Marco Gradenigo, detto de sopra, ch'era andato podestà a Costantinopoli per i Veneziani, parse (**5**^{v}) far un'armata di gallee e navilii per corsizar contra la terra de Greci, innimici suoi; ed essendosi esso partito di Costantinopoli con questa armata, l'imperator sir Michiel Paleologo trattò con alquanti borghesi di Costantinopoli che li dovessero aprir le porte e darli la terra, e così fu ricevuto.

L'imperator Balduin, benché fosse buon cavallier e soldato, nondimeno, essendo solo non potè resister, benché si mettesse alla diffesa, e fu ferito in una mane e, finalmente, li fu forza con una gran moltitudine di donne e di putti ritirarsi in alcune navi del commun di Vinegia, che eran ivi, e fuggirsene; el qual si ridusse a Negroponte, ove li fu fatto grande onor e fu presentato; indi, partitosi, se ne andò a Tebbe, ove similmente fu onorato e presentato dal signor della Rocia, che regeva il stato suo ivi in pace.

Ivi andò la madre de miser Marco Sanudo, la qual fu figlia de miser Machario di Santo Montalto di Campagna di Franza, che fu gran baron dell'imperio, ed essa era stata maritata in palazzo del detto imperator latino, la qual donò gran presenti al detto imperator Balduin e ad alcuni nobili huomini e nobile madonne, ch'erano con lui, e fece che l'imperator fece cavallier suo fiol, miser Marco Sanudo.

Questo imperator, partitosi d'indi, andò in Puglia e trovò il re Manfredi che li fece grande onor con suoi baroni e li donò gran presenti; indi si partì l'imperator

[52] M della filliola; corr. H
[53] M innanti; corr. H
[54] M Larcharis; corr. H

πατρίδα του την Ανονία ή Αινώ, όπου συναντήθηκε με τον βασιλιά της Φραγκίας και με τους άλλους πρίγκιπες και βαρόνους αυτού του βασιλείου και έμεινε εκεί ώσπου του δόθηκε ως σύζυγος η κόρη του Κάρολου, του πρώτου βασιλιά της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας[80], και στον γιο του Φίλιππο έδωσε ως σύζυγο τη θυγατέρα του Κάρολου. Αυτός ο Φίλιππος είχε παραμείνει όμηρος στη Βενετία έναντι ενός χρηματικού ποσού, που είχε λάβει ο πατέρας του από ανθρώπους του οίκου Φέρρο[81].

Έπειτα, ο αυτοκράτορας πήγε με τον γιο του στην Απουλία, όπου και πέθανε· από αυτόν απέμεινε η μαντόνα Κατερίνα, η σύζυγος του μισέρ Κάρολου[82], της οποίας ο γιος είναι αδελφός του βασιλιά της Φραγκίας· και από τη μαντόνα Κατερίνα απέμειναν τρεις κόρες, δηλαδή: η σύζυγος του πρίγκιπα του Τάραντα μισέρ Φίλιππου· η δεύτερη, που ήταν νύφη του τελευταίου και τώρα είναι παντρεμένη με τον μισέρ Ροβέρτο ντ' Αρτουά· η τρίτη βρίσκεται σε ένα μοναστήρι στο Πουασύ[83].

Όταν ο πρίγκιπας Γουλιέλμος επέστρεψε στον Μορέα, μετά το τέλος της αιχμαλωσίας του, και αφού τα τρία κάστρα, η Μονεμβασία, ο Μυστράς και η Μάνη, αποδόθηκαν στον αυτοκράτορα Μιχαήλ, ο αυτοκράτορας αυτός άρχισε να αναστατώνει τον Μορέα με στρατό και με Τούρκους, που έβαλε να φέρουν από την Ασία, και κυρίευσε πολλές θέσεις και έκτισε φρούρια ισχυρά επάνω σε βουνά και σε πολύ οχυρά περάσματα[84].

Ο πρίγκιπας βοηθήθηκε πολύ από τους ανθρώπους [του] του δουκάτου της Αθήνας και της Εύβοιας και από άλλους λιζίους του και κυρίως από τον μισέρ Γουλιέλμο ντα Βερόνα, τον τριτημόριο ηγεμόνα της Εύβοιας που είχε για σύζυγο την προαναφερθείσα μαντόνα Σιμόνη. Ο πρίγκιπας Γουλιέλμος είχε ακόμη το εισόδημα της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου από τον ανιψιό του κυρ Ριχάρδο, τον γιο της αδελφής του[85], και γι' αυτό είχε αποκτήσει πολλά χρήματα, όπως έμαθα από εκείνους που είδαν, κάποια φορά, τον μισέρ Γουλιέλμο ντα Βερόνα να καταβάλει τα οφειλόμενα ή τον μισθό σε τετρακόσιους ιππείς[86]. Και ήταν τόσες οι υπηρεσίες, που είχε προσφέρει και πρόσφερε στον πρίγκιπα, ώστε εκείνος σκέφθηκε να του παραχωρήσει την υποτέλεια του δουκάτου της Αθήνας και των τριτημόριων της Εύβοιας· και μετά τον θάνατο του πρίγκιπα, ο πρίγκιπας μισέρ Γκυ ντε λα Ρος ήταν έτοιμος να του δώσει την υποτέλεια της Εύβοιας και των γύρω νησιών· και στο ενδεχόμενο αυτό εναντιώθηκαν οι κληρονόμοι του σινιόρ ντε λα Ρος, οι γιοι, οι ανιψιοί και οι απόγονοί του[87]. Στο τέλος, όμως, η σκέψη αυτή εγκαταλείφθηκε, επειδή ο Μορέας αντιμετώπιζε δυσκολίες, γιατί οι Έλληνες προέλασαν με πολλές δυνάμεις ώς την Ανδραβίδα και πολιόρκησαν εκεί τον πρίγκιπα.

Συνέβη, όμως, ο άρχοντας της Καρύταινας, πολύ οικείος και εξ αίματος συγγενής του πρίγκιπα, παρότι νυμφευμένος με την κόρη του σινιόρ ντε λα Ρος, να ερωτευθεί μια κυρία τόσο πολύ, ώστε να χάσει τα λογικά του και έτσι να λογο-

e andò in Franza nel suo paese, ch'avea ivi d'Anonia o[55] Analdo, ove fu con el re di Franza e con li altri principi e baroni di quel regno, e vi stette fin li fu data per moglie la figlia di Carlo, primo re di Jerusalem e di Scicilia, e al suo figlio, Filippo, diede per moglie la figlia di Carlo. El qual Filippo era stato obstato[56] in Venezia per una quantità di denari, che 'l padre avea avuto da quelli de ca' Ferro.

Dappoi, il detto imperator con suo fiol venne in Puglia, ove finì la sua vita, del qual rimase madonna Catterina, moglie del miser Carlo, el fiol della qual è fratello del re di Franza; e della detta madonna Catterina rimasero tre figlie, cioè la moglie del principe di Taranto, miser Filippo, la seconda fu nuora del detto ed ora è moglie de miser Ruberto d'Artese[57], la terza è in un monasterio in la città di Puzin.

Ritornato il principe Guglielmo in la Morea, liberato dalla prigion e consegnati li tre castelli, Malvasia, Mistrà e Mine all'imperator Michiel, el detto imperator comminciò a molestar la Morea con gente e con Turchi, che fece venir d'Asia, e occupò molti lochi e fece castelli forti sopra montagne e passi fortissimi.

Il principe ebbe grandi aiuti da quelli del ducato d'Attene[58], e da quelli di Negroponte, e dalli altri suoi legii[59] e sopra tutto da (**6**) miser Guglielmo da Verona, signor d'un terzier di Negroponte, di cui era moglie madonna Simona detta. Il detto principe Guglielmo ebbe anco il bailato della Cephalonia e del Zante del domino Rizardo, suo nipote, fiol de sua sorella; per il ché conquistò gran tesoro, e l'ho inteso da coloro ch'anno veduto che qualche fiata miser Guglielmo da Verona dava l'intimazione ovver librata a 400 cavallieri; e tanti era li servizii ch'esso avea fatto e fava al principe, siché il principe quasi inclinava a darli omaggio del ducato d'Attene[60] e de terzeri di Negroponte; e doppo morto il principe, miser Guido dalla Rocia, principe, fu per donarli li omagi di Negroponte con le isole circumstante. E di questo li heredi figli del signor della Rocia e suoi nipoti e suoi prognati eran contenti, ma alla fine questa cosa non fu condotta a compimento, perché la Morea era in mala condizion, perché li Greci venivano con gran forze in sino in Andravida[61] e ossediavano ivi il principe.

Ma avvenne che il signor della Caritena, consanguineo e assai propinquo di esso principe, avendo per moglie la figlia del signor della Rocia, impazzì per amor d'una donna talmente che deventò insensato; e per questo venne a parole con el

[55] H e
[56] M obstuso H obstaso
[57] M Dantese; corr. H
[58] M Arzene; corr. H
[59] M H regij
[60] M Arzene; corr. H
[61] M Andra Villa; corr. H

μαχήσει με τον πρίγκιπα, τον αφέντη του· και σε τέτοιο σημείο έφθασαν τα πράγματα, ώστε ο άρχοντας της Καρύταινας, αφού εμπιστεύθηκε τη γη του στον πρίγκιπα, έφυγε. Και πρώτα έβαλε να σφάξουν και να γδάρουν πολλά μοσχάρια, που τα είχε ήδη συγκεντρώσει γύρω από τη Γλαρέντζα, και φρόντισε να μεταφερθούν και να φορτωθούν σε ένα πλοίο, στο οποίο επιβιβάσθηκε μαζί με την ερωμένη του και διαπεραιώθηκε στην Απουλία, την επικράτεια του βασιλιά Μαμφρέδου, που ήταν άρχοντας πολύ μεγάθυμος και ευγενικός.

Όταν [ο Μαμφρέδος] πληροφορήθηκε με ποιον τρόπο είχε εγκαταλείψει τον πρίγκιπά του εκείνος που κατά τα άλλα ήταν ο πιο ξακουσμένος, έστειλε να τον καλέσουν και τον ρώτησε ποιος ήταν και πού πήγαινε. Ο άρχοντας της Καρύταινας δεν μπόρεσε να του αποκρύψει την αλήθεια και του ομολόγησε τα πάντα. Ο βασιλιάς τού είπε ότι η συμπεριφορά του ήταν κακή και ατιμωτική και του ζήτησε να έλθει σε συνεννόηση με τον πρίγκιπα, στον οποίο και έγραψε, και έδωσε σπουδαία δώρα στον άρχοντα της Καρύταινας και του έδωσε πολεμιστές, πεζούς και έφιππους, και τον έβαλε μαζί με αυτούς σε πλοίο και τον έστειλε πίσω στον πρίγκιπα. Και ο πρίγκιπας, προς ικανοποίηση του βασιλιά Μαμφρέδου, συμφιλιώθηκε με τον άρχοντα της Καρύταινας[88].

Ο άρχοντας αυτός της Καρύταινας εξακολούθησε να υπηρετεί την πατρίδα ώς τον θάνατό του και πέθανε χωρίς να αφήσει κληρονόμους και η γυναίκα του παντρεύτηκε τον κόμη ντε Μπριέν[89], ο οποίος απέκτησε μαζί της δύο παιδιά, ένα αρσενικό, που κυβέρνησε το δουκάτο της Αθήνας και σκοτώθηκε στον Αλμυρό από την Καταλανική Εταιρεία, και μία κόρη, που παντρεύτηκε τον κόμη ντ' Αλενσόν από την Καμπανία και η οποία δεν ζει πια και άφησε μία κόρη, παντρεμένη με τον μισέρ Κάρολο, που είναι γιος του μισέρ Κάρολου ντε Βαλουά, εξάδελφος του βασιλιά της Φραγκίας και αδελφός του σημερινού [φράγκου] βασιλιά. Ο κόμης, που σκοτώθηκε από την Καταλανική Εταιρεία, είχε επίσης έναν γιο και μία κόρη. Ο γιος πήρε για σύζυγο την κόρη του πρίγκιπα Φίλιππου του Τάραντα· η κόρη παντρεύτηκε τον άρχοντα του Ενγκέν, που ανέλαβε τη μαρκιονία της Φλάνδρας και του Αινώ* και ήταν γιος της, κόρης του κόμη της Φλάνδρας. Ας επιστρέψομε, τώρα, στο θέμα μας.

Ενώ ο πρίγκιπας Γουλιέλμος, μπλεγμένος σε αυτές τις περιπέτειες και τις ατυχίες, κόντευε να υποκύψει ολοκληρωτικά στους Έλληνες και να εκδιωχθεί από την επικράτειά του, μερικοί από τους Τούρκους που πολεμούσαν στο πλευρό των Ελλήνων τους εγκατέλειψαν και εκείνος τους προσεταιρίσθηκε και μαζί με τους Τούρκους αυτούς βάλθηκε να εκστρατεύει έφιππος με σπουδή και [έφθασε] στη θέση που λέγεται Πρινίτσα, όπου συγκρούσθηκε με τους εχθρούς του τους Έλληνες και με την επιτηδειότητα των Τούρκων τους κατατρόπωσε και τους νίκησε κατά κράτος[90]· σε ένδειξη, λοιπόν, ευγνωμοσύνης δόθηκαν σε πολλούς από τους Τούρκους αυτούς ως σύζυγοι γυναίκες από τον Μορέα με περιουσία, με

* Ο όρος marca ή marchia έχει γερμανική καταγωγή (mark) και δηλώνει την παραμεθώρια στρατιωτική περιοχή εντός των συνόρων της αυτοκρατορίας ή ενός κράτους. Διασώζεται σήμερα στις ονομασίες Mark Brandenburger, Marche της κεντρικής Ιταλίας κ.ά.

principe, suo signor, e tanto andò innanzi la cosa che 'l signor della Caritena, racomandata la terra sua al principe, si partì. E prima fece ammazzar e scorticar molte bufale, che avea già poste attorno il loco de Claramont, e le fece apparechiar e caricar in un navilio, sopra il qual navilio con la sua innamorata egli passò in Puglia al re Manfredi, ch'era molto largo e cortese signor.

Inteso ch'ebbe per qual modo questo si era partito dal principe suo, che altramente solea aver' ottima fama, lo mandò a chiamar e si gli dimandò chi che fosse e dove andasse; il signor di Caritena non li seppe nasconder la verità e li confessò il tutto. Il re li disse che commetteva mala e vergognosa cosa e che lo voleva conzar con il principe, a cui scrisse, e diede gran doni al signor di Caritena e li diede gente da guerra a cavallo e a piedi e lo mise sopra navilii con questa gente, rimandandolo al principe; el qual principe, a soddisfazione del re Manfredi, si pacificò con il signor della Caritena.

Questo signor di Caritena continuò poi al servizio della patria insin alla morte, e morto non lassò erede alcuno e la moglie sua fu data per moglie al conte di Brenna, il qual di essa ebbe due figli; uno mascolo, ch'ebbe il ducato d'Attene[62] e fu morto a Valmiro dalla Compagnia de Catelani, e una figliola, che fu maritata al conte Altino da Campagna ch'è morta, della qual è rimasta una figliola maritata in miser Carlo, figlio de miser Carlo de Vallois, consobrino del re di Franza e fratello del re presente. Il detto conte, che fu morto dalla compagnia de Catelani, ebbe similmente un figlio e una figlia; il figlio prese per moglie la figlia (**6**^{v}) del principe Filippo di Taranto, la figlia fu maritata al signor d'Angloin, che prese la marchia de Flandria e Annonia[63] e fu figlio della figlia del conte di Fiandra. Ora ritorniamo al nostro proposito.

Stando il principe Guglielmo predetto in questi travagli e infortunii, siché era quasi per soccomber del tutto a Greci ed esser cazzato del stato, avvenne ch'una parte dei Turchi, che era con Greci, si partì da loro ed egli li trasse alla parte sua; e con loro si mise a cavalcar con celerità ed in loco detto Brenizza, ove combattè con li Greci, suoi nimici, e con la industria dei detti Turchi li ruppe e riportò gran vittoria; per il ché per gratitudine furono date a molti di questi Turchi donne della Morea per moglie con possession, delle qual ebbero potteri ed eredi. Ed è da

[62] M Arzene; corr. H
[63] M Sassonia; corr. H

τις οποίες απέκτησαν παιδιά και κληρονόμους. Και αξίζει να ξέρει κανείς κάτι που είναι στα σίγουρα γνωστό [δηλαδή] ότι μία γυναίκα πριν από τη νίκη αυτή και μετά από τον τόσο άγριο και αιματηρό πόλεμο, παντρεύτηκε επτά άντρες τον έναν μετά τον άλλον, γιατί σκοτώνονταν στον πόλεμο, πράγμα που είχε γίνει αναγκαίο, διαφορετικά όλη η περιοχή θα είχε ερημωθεί.

Βλέποντας, λοιπόν, οι έλληνες βαρόνοι και σύμβουλοι του έλληνα αυτοκράτορα ότι δεν μπορούσαν να εκδιώξουν τους Λατίνους από τον Μορέα, προσπάθησαν να συνάψουν συμφωνία, ώστε ο πρίγκιπας να πάρει κοντά του τον πρωτότοκο γιο του έλληνα αυτοκράτορα και να τον νυμφεύσει με τη θυγατέρα του και, όταν ο ίδιος θα πέθαινε, να τον διαδεχόταν εκείνος στο πριγκιπάτο[91]· αλλά οι λατίνοι βαρόνοι δεν συναίνεσαν, και στη συμφωνία αυτή δεν δόθηκε συνέχεια.

Και καθώς η προσπάθεια αυτή δεν ευοδώθηκε και οι λεπλασίες και οι ταραχές συνεχίζονταν στον Μορέα, η τύχη πρόσφερε μιαν άλλη ευκαιρία. Ο Κάρολος, ο κόμης της Προβηγκίας, που μετά έγινε βασιλιάς της Σικελίας, ήλθε στην Ιταλία και νίκησε τον βασιλιά Μαμφρέδο στην Καμπανία και, αφού σκότωσε τον Μαμφρέδο στη μάχη, έγινε με τη βοήθεια της Εκκλησίας και με τον στρατηγό* του κύριος της Τοσκάνης, μεγάλου μέρους της Λομβαρδίας, της Μάρκας, του δουκάτου του Σπολέτου και άλλων περιοχών, που ανήκαν στην Εκκλησία[92].

Με αυτόν, λοιπόν, τον Κάρολο, τον πρώτο βασιλιά της Σικελίας, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος συνήψε συγγένεια δίνοντας την πρωτότοκη θυγατέρα του ως σύζυγο στον μισέρ Φίλιππο, τον γιο του βασιλιά Κάρολου, με τον όρο ότι το πριγκιπάτο του Μορέα, είτε ο ίδιος είχε κληρονόμους είτε όχι, θα παρέμενε στον μισέρ Φίλιππο ή στους κληρονόμους του· συνέβη δε ο μισέρ Φίλιππος, την ώρα που τέντωνε μια βαλλίστρα μπροστά στον πατέρα του, να καταβάλει τέτοια προσπάθεια, ώστε να σκάσει και, τελικά, να χάσει τη ζωή του από αυτό το ατύχημα. Έτσι, το πριγκιπάτο, μετά τον θάνατο του πρίγκιπα Γουλιέλμου, έμεινε στον βασιλιά Κάρολο, τον πρώτο βασιλιά της Σικελίας· και ο γάμος αυτός είχε γίνει με τη συναίνεση του αυτοκράτορα Βαλδουίνου και του γιου του, του μισέρ Φίλιππου, που ήταν γαμπρός του βασιλιά Κάρολου[93]· τα πρόσωπα αυτά ελάχιστα ωφέλησαν τη Ρωμανία και λίγη ήταν η τιμή που δέχθηκαν ώς τις ημέρες μας, όπως θα φανεί παρακάτω.

Και ενώ η ζωή στην Εύβοια συνεχιζόταν ειρηνική, έτσι που να προκαλεί τον φθόνο στον Διάβολο, πέθανε ο μισέρ Γουλιέλμος ντα Βερόνα[94], για τον οποίο τόσα είπαμε παραπάνω, και άφησε τρεις κόρες και τρεις γιους. Ο πρώτος γιος λεγόταν μισέρ Γιλβέρτος[95], ο δεύτερος, μισέρ Γουλιέλμος και είχε νυμφευθεί τη στρατηγίνα του Μορέα[96], ο τρίτος, που ήταν ωραίος, σοφός και γενναίος, μισέρ Φραγκίσκος[97]. Είχε ακόμη ο μισέρ Γουλιέλμος έναν αδελφό, που έζησε περισσότερο από τον ίδιο και είχε έναν γιο που λεγόταν Βονιφάτιος ντα Βερόνα[98] και είχε νυμφευθεί τη μαντόνα Σιμόνη, την ανιψιά του πρίγκιπα Γουλιέλμου[99]. Από

* Maliscalcho, maréchal ονομαζόταν ανώτατος αξιωματούχος της γαλλικής βασιλικής αυλής, ο δεύτερος μετά τον κονόσταυλο. Το όνομα έφερε συνήθως και ο επικεφαλής του στρατεύματος.

saper, che innanzi questa vittoria e doppo fu questa guerra in la Morea tanto acerba e sanguinolenta, che si sa per cosa certa che una donna si maritò a sette huomini un dietro l'altro, ché furon morti in questa guerra, in modo che fu necessario provedere, altramente il tutto sarebbe andato in desolazione.

Li baroni, adunque, Greci e consiglieri dell'imperadore Greco, vedendo che non potevano cazzar li Latini fuori della Morea, tentorono far il concordio in questo modo che 'l principe tolesse presso di se il primogenito dell'imperator Greco e li dasse per moglie sua figliola, il qual, morto il principe, avesse a succedere nel principato; ma li baroni latini non assentirono e non seguì detto concordio.

Non successo questo rimedio, continuando le depredazioni e incomodi in la Morea, la fortuna ne mandò un altro. Carlo, conte di Provenza, che fu poi re di Scicilia, venne in Italia e vinse il re Manfredi in Campagna, ammazzato il detto Manfredi nel conflitto, e, con li aiuti della parte della Iclesia[64] e con suo maliscalcho, fu guari signor della Toschana, di gran parte di Lombardia, della Marca, del ducato di Spoleti e delle altre terre sottoposte alla Iclesia.

Con questo Carlo, adunque, primo re di Scicilia, il principe Guglielmo contrasse parentella dando sua figlia primogenita a miser Filippo, fiol del re Carlo, con questo patto che, avendo esso principe heredi o non avendo, il principato della Morea restasse al detto miser Filippo ovver suoi heredi; ed occorse che, mentre il detto miser Filippo tira una balestra in presenza del padre, tanto si sforzò che creppò e, finalmente, morse da questo sinistro. Onde il principato rimase al re Carlo, primo re di Scicilia, morto il principe Guglielmo; e questo matrimonio fu fatto di volontà dell'imperator Balduin e de miser Filippo, fiol de Balduin, el qual era genero del re Carlo; i quali ditti fecero poco utile alla Romania e si fecero poco onore insino a questo tempo, come si mostrerà qui sotto.

(**7**) Stando l'isola di Negroponte in stato pacifico, siché l'innemico dell'umana generazione le avea invidia, morse miser Guglielmo da Verona, di cui abbiamo tanto detto di sopra, e rimasero di lui 3 figliole e 3 figlioli. El primo dei figli fu detto miser Gilberto, il secondo miser Guglielmo, il qual ebbe per moglie la maliscalca della Morea, il 3o miser Francesco, il qual fu bello, savio e valoroso. Ebbe anco miser Guglielmo un fratello che li sopravisse, il qual ebbe un figlio detto miser Bonifacio da Verona, il qual ebbe per moglie madonna Simona, nipote del principe Guglielmo. Delle 3 figlie de miser Guglielmo, la prima ebbe nome

[64] M tiresia; corr. H

τις τρεις θυγατέρες του μισέρ Γουλιέλμου η πρώτη λεγόταν μαντόνα Φελίζα, ήταν σύζυγος του τριτημόριου μισέρ Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και απέκτησε μαζί του τον μισέρ Μαρίνο[100] και τέσσερα θηλυκά και απέμεινε με δύο. Η δεύτερη λεγόταν μαντόνα Μαργαρίτα και ήταν σύζυγος του τριτημόριου μισέρ Γκράπελλα και, όπως η αδελφή της, έμεινε και αυτή χήρα και μετά παντρεύτηκε τον μισέρ Όθωνα ντε Σαιντ-Ομέρ, τον ηγεμόνα της μισής Θήβας[101]. Η τρίτη λεγόταν μαντόνα Πόρτσια και ήταν σύζυγος του μισέρ Μαρίνου Σανούδου, του ηγεμόνα της μισής Νάξου και ολόκληρης της Πάρου[102].

Ας επιστρέψομε, τώρα, στη μαντόνα Φελίζα. Αυτή διοικούσε το ένα τρίτο της Εύβοιας ως επίτροπος των ανήλικων παιδιών της και διέμενε στην οικία του αδελφού της, του μισέρ Γιλβέρτου, ο οποίος είχε μεταξύ των ανδρών της συνοδείας του και έναν ιππότη από την πόλη της Καρύστου, που τον έλεγαν μισέρ Λικάριο[103]. Οι πρόγονοί του ήταν από τη Βιτσέντσα και μερικοί κατάγονταν από το Καστελνόβο, και, όπως λέγεται, τόσο τον συναναστρεφόταν αυτή η μαντόνα, ώστε ταίριαξε μαζί του και δέχθηκε να τον παντρευτεί· αυτό αποκαλύφθηκε και έφθασε μάλιστα στα αυτιά του μισέρ Φραγκίσκου[104], του αδελφού του πατέρα της και θείου της, ο οποίος το πήρε πολύ άσχημα, και δεν ήθελε να μαθευτεί, τόσο που ο μισέρ Λικάριος, όταν το πληροφορήθηκε, έφυγε από εκεί και έσπευσε να έλθει σε συνεννόηση με διάφορους άρχοντες της Ρωμανίας, ώστε με τη μεσολάβησή τους να αποκτήσει την εύνοια των τριτημόριων ηγεμόνων. Μολονότι όμως ήταν ένας προσηνής και χαρισματικός ιππότης, αποπέμφθηκε από όλους, γιατί αυτό που τους ενδιέφερε ήταν να είναι αρεστοί στους τριτημόριους ηγεμόνες, και έτσι αυτός αναγκάσθηκε να επιστρέψει στην Κάρυστο, όπου του δόθηκε κάποιο κάστρο σε ένα πολύ ψηλό βουνό, που λέγεται Ανεμοπύλες[105], και όπου έκτισε ένα πολύ καλά οχυρωμένο φρούριο. Όταν το πληροφορήθηκαν οι ηγεμόνες της Εύβοιας και κυρίως ο μισέρ Φραγκίσκος, ο θείος της μαντόνας Φελίζας, χολώθηκαν πολύ.

Ο μισέρ Λικάριος, επειδή δεν ένιωθε ασφαλής εκεί ή επειδή δεν μπορούσε να ζει στο περιθώριο και χωρίς δόξα, ήλθε σε συνεννόηση με τον καπετάνιο του στόλου του αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγου και του είπε ότι ήθελε να πάει στον αυτοκράτορα και να του παραδώσει αυτή τη θέση· πήγε, λοιπόν, και του έδωσε τη θέση αυτή, από όπου ο αυτοκράτορας, στη συνέχεια, έκανε πολλές ζημιές στην Εύβοια και τα άλλα νησιά, όπως θα πούμε παρακάτω.

Την εποχή αυτή, οι άρχοντες της Εύβοιας ήταν ισχυροί και διέσχιζαν τη θάλασσα με τα πλοία τους και τη στεριά με πολύ ιππικό και προξενούσαν πολλές καταστροφές στις περιοχές της αυτοκρατορίας, που ανήκαν στους Έλληνες, και αποκτούσαν πλούτη. Και κάποια φορά στην Αναία απέκτησαν μεγάλο θησαυρό, μεταφέροντας από εκεί κοσμήματα, μαργαριτάρια, χρυσό και ασήμι σε μεγάλη ποσότητα και πολλούς αιχμαλώτους συνολικής αξίας πενήντα χιλιάδων χρυσών υπερπύρων[106]. Το ίδιο έκαναν εκείνοι των άλλων νησιών· κούρσευαν τους

madonna Felisa[65], che fu moglie de miser Narze dale Carcere, terzer, delli qual naquero miser Marin e 4 femmine, e rimase in due. La seconda ebbe nome madonna Margarita e fu moglie de miser Grapella, signor d'un terzer, la qual ancora, si come la sorella, rimase vedova e fu poi moglie de miser Oston de S. Homer, signor della mità di Tebbe. La 3a ebbe nome madonna Porzia, che fu moglie de miser Marin Sanudo, signor della mità di Nicosia e di tutto Pario.

Ora torniamo alla detta madonna Felisa[66], la qual teniva un terzer per bailado de i suoi putti e stava in casa de miser Gilberto, suo fratello, il qual teniva in la sua compagnia tra li altri un cavallier della città di Caristo, detto miser Licario. Li suoi antecessori erano stati Vesentini e vennero alcuni di Castel Novo e, come si dice, trattorono tanto che la detta madonna li consentì e si degnò di torlo per marito; il che si manifestò e venne sopra tutto all'orecchie de miser Francesco, fratello del padre di lei e suo zio, che ebbe questa cosa molto a male e non volea far dimostrazione, in modo che miser Licario, inteso questo, se ne fugì e corse a conzarsi con diversi signori di Romania e per loro mezzo aquistar la grazia de signori terzeri. E nondimeno, benché fosse un disposto cavalliero e graziato, fu scazzato da tutti, perché avevano rispetto far cosa grata alli detti signori terzeri, in tanto che il detto convenne tornar a Caristo, ove li fu dato un certo castello in una montagna altissima, detta l'Anemopile[67], ove fece un castello fortissimo, il che inteso ch'ebbero, quelli di Negroponte e massime miser Francesco, barba de madonna Felisa[68], ne ebbero risentimento grande.

Miser Licario, ché non si tenesse sicuro ivi, e ché non potesse patir il viver nascosamente e senza gloria, fu a parlamento con il capitaneo dell'armata dell'imperator sier Michiel Paleologo e li disse che volea andar all'imperator e darli quel loco; e così andò e li diede quel loco, d'onde poi l'imperator fece molti danni all'isola di Negroponte ed alle altre, come diremo di sotto.

Quelli di Negroponte, in quel tempo, erano potenti e givano per mar con loro navilii e per terra con molta cavalleria ed inferivano molti danni alla parte dell'impero, che tenivano i Greci, e si faceano ricchi. E una fiata ad Ania (**7**[v]) guadagnorono gran tesoro asportando d'indi gioie, perle, oro e argento in gran quantità e menando via molti prigioni, per somma de 50 mila liperi d'oro. Quelli similmente delle altre isole givano in corso contra Greci, depredando anco le

[65] M Selisa; corr. H
[66] M Selisa; corr. H
[67] M H la Termopile
[68] M Selisa; corr. H

Έλληνες, ληστεύοντας όχι μόνο τις γειτονικές τους περιοχές αλλά και τις απομακρυσμένες ώς την Αρμενία, την Κύπρο, τη Συρία, ληστεύοντας τους εμπορευόμενους στις περιοχές αυτές και τους προσκυνητές και όποιον άλλον τύχαινε να συναντήσουν· για τον λόγο αυτό ο Κύριος ημών αποφάσισε να τους τιμωρήσει.

Συνέβη ο δούκας της Νεοπάτρας[107] και σεβαστοκράτορας να ζητήσει τη βοήθεια του δούκα της Αθήνας μισέρ Ιωάννη ντε λα Ρος[108], γιατί ο μέγας δεσπότης [και] αδελφός του αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγου[109] και ο μέγας στρατοπεδάρχης[110] έρχονταν εναντίον του με όλες τους τις δυνάμεις, και, αν δεν τον βοηθούσε, δεν θα ήταν σε θέση από μόνος του να αντισταθεί και θα υποτασσόταν. Ο δούκας της Αθήνας πήγε με τον στρατό του για να τον βοηθήσει και, όταν έφθασε στη Νεοπάτρα[111], στράφηκε προς τους άνδρες του και τους είπε: «αν κάποιος από εσάς φοβάται και δεν τολμά να εμπλακεί σε πόλεμο, να φύγει τώρα και να γυρίσει σπίτι [του] και θα απαλλαγεί τελείως από την υποχρέωση και δεν θα συνταχθεί με τους γενναίους άνδρες, που δεν φοβούνται να πεθάνουν δοξασμένοι· και αν κάποιος, μετά τη χορήγηση της άδειας αυτής, μείνει και δεν πράξει με γενναιότητα το καθήκον του, θα τιμωρηθεί ανελέητα». Λέγεται ότι από τόσους πολλούς άνδρες δύο μόνον οπισθοχώρησαν.

Όταν ο δούκας έφθασε στη Νεοπάτρα, ο σεβαστοκράτορας βγήκε να τον προϋπαντήσει με τους Έλληνές του και τον τίμησε πολύ και τον οδήγησε σε μια θέση από όπου έβλεπε τον στρατό του αυτοκράτορα. Ο δούκας είδε τον στρατό και χωρίς να τον κοιτάξει προσεκτικά είπε στα ελληνικά: «Πολύς λαός, ολίγοι άνθρωποι»*, δηλαδή μεγάλος στρατός και λίγοι άνδρες. Τέλος, οι στρατοί συγκρούσθηκαν και εκείνος του αυτοκράτορα διαλύθηκε από τον δούκα και τον σεβαστοκράτορα και λέγεται ότι οι άνδρες του αυτοκράτορα ήταν τριάντα χιλιάδες έφιπποι[112].

Εκείνοι της Εύβοιας, γεμάτοι φθόνο για τη νίκη του δούκα της Αθήνας, «γιατί δεν πάμε και εμείς», έλεγαν ο ένας στον άλλον, «για να δρέψομε νίκη και θρίαμβο, επί του αυτοκράτορα; και αν δεν μπορούμε να πάμε από τη στεριά, πάμε από τη θάλασσα»· και εξόπλισαν δώδεκα γαλέρες και ταρέττες και πενήντα άλλα πλοία με κουπιά και πήγαν με υπεροψία να αντιμετωπίσουν τον στόλο από ογδόντα γαλέρες του αυτοκράτορα· και πήγαν ώς τη θέση που λέγεται Δημητριάδα στον κόλπο του Αλμυρού, όπου βρήκαν αρκετά κοντά στην ξηρά τις γαλέρες του αυτοκράτορα και τους επιτέθηκαν[113].

Καπετάνιος των γαλερών της Εύβοιας, εκλεγμένος με κοινή συναίνεση, ήταν ο μισέρ Φίλιππος Σανούδος[114], που ήταν γιος του μισέρ Λέοντα Σανούδου[115], ο οποίος στο παρελθόν είχε χρηματίσει βάιλος της Εύβοιας και ήταν μεγάθυμος και δίκαιος και είχε γίνει ονομαστός για τον τρόπο που διοικούσε. Ο γιος του, λοιπόν, μολονότι δεν ήταν άνδρας εμπειροπόλεμος και δεν είχε ποτέ ώς τότε πάρει μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις, εκείνη την ημέρα της μάχης, δεν φάνηκε διό-

* Έκφραση του συγγραφέα του 3ου αιώνα, Διογένη Λαέρτιου [Diogenis Laertii, *Vitae Philosophorum*, VI. 40, Οξφόρδη 1966, 264].

provincie propinque e remote insino in Armenia, Cipro, Siria[69], depredando mercadanti in quelle parti e pellegrini e qualunque li venia per mezzo; e però il Signor Iddio li volse castigar.

Avvenne che miser Zuanne dalla Rocia, duca d'Attene[70], fu richiesto dal duca della Patora e sevastocratora che 'l volesse venir in suo aiuto, perché il gran desposto, fratello dell' imperator, sior Michiel Paleologo, e 'l mega stratopedarchi[71] li veniva adosso con tutto il suo sforzo e ché, se non lo soccorrea, egli non si potea da se diffendersi e <dovea> soggettarsi. Il duca d'Attene[72] andò con le genti sue in suo aiuto e, gionto alla Patras[73], voltatosi alli suoi li disse; «se c'è alcun di voi che trepidi o non ardischi entrar in mischie di guerra, vadasi ora via e torni a casa, ché se li da piena licenza e non s'accompagni con li valorosi vuomini che non temono morir gloriosamente; e se alcun, doppo questa licenza dattavi, restarà che non faccia virilmente il debito suo, sarà punito irremissibilmente». Dicesi che due soli di tanto numero ritornarono a dietro.

Giunto a Patras el duca, el sevastocratora li uscì incontro con li suoi Greci e l'onorò molto e condusselo in un loco, d'onde vide l'essercito dell'imperatore. Il duca, veduto senza mirar ben detto essercito, disse in greco; «Poli laos oligo atropi», cioè grande essercito e pochi vuomini. Finalmente, vennero alle mani li esserciti e quel dell'imperator fu rotto dal duca e dal sevastocratora, e dicesi ch'eran quelli dell'imperatore 30 mila a cavallo.

Quelli di Negroponte, accesi dall'invidia della vittoria del duca d'Attene[74], «ché non andiamo», dicevano l'un l'altro, «ancor noi a riportar vittoria e trionfo contra l'imperador e, se non posiamo per terra, andiamo per mare»; e armorono XII tra gallee e tarrete e 50 altri legni da remo, e andorono presuntuosamente incontrando l'armata dell'imperatore ch'era di 80 gallee; e andorono sin ad un loco detto la Dimetriada, nel golfo d'Almiro, ove trovorono le dette gallee dell'imperatore assai presso terra e le assaltarono.

Era capitano delle gallee di Negroponte, eletto per commune concordia, miser Filippo Sanudo, che fu fiol de miser Lion Sanudo, che fu per il passato bailo di Negroponte, magnanimo e giusto e che riportò buon nome da quel regimento. Ma questo suo fiol, che non era huomo esperto in guerra, né sin a quel tempo avea mai avuto alcun maneggio di guerra, nondimeno in quel giorno del conflitto

[69] M H Scitia
[70] M Arzene; corr. H
[71] M H meganperdarchi
[72] M Arzene; corr. H
[73] M alla Parras; corr. H
[74] M Arzene; corr. H

λου κατώτερος όχι μόνον από έναν καλό στρατιώτη, αλλά ακόμη και από έναν καλό καπετάνιο, ώστε με τον δικό του δυναμισμό πολλές γαλέρες του αυτοκράτορα καταστράφηκαν, καθώς ο άνεμος τις πήγαινε προς τη στεριά.

Έτυχε να βρίσκεται [τότε] στη Δημητριάδα το πεζικό του αυτοκράτορα, που, όπως είπαμε, είχε διαλυθεί από τον σινιόρ ντε λα Ρος και τον σεβαστοκράτορα. Ο αρχηγός του, ο μέγας δεσπότης, καθώς οι γαλέρες πλησίαζαν στη στεριά νικημένες και κυνηγημένες, διέταξε να επιβιβασθούν σε αυτές στρατιώτες του καλά εξοπλισμένοι, χωρίς τα άλογα, και να αντεπιτεθούν στους εχθρούς, που καταπονημένοι και αντιμετωπίζοντας εμπειροπόλεμους και ξεκούραστους άνδρες, νικήθηκαν εύκολα, καθώς μάλιστα τα κτυπήματα που δέχθηκαν ήταν καίρια και η σφαγή μεγάλη. Και πέθανε μεταξύ άλλων ο στρατηγός του Μορέα[116], μισέρ Γουλιέλμος ντα Βερόνα, και πολλοί άλλοι αξιωματούχοι. Αιχμάλωτοι πιάστηκαν ο μισέρ Γκαετάνο, κύριος του ενός έκτου της Εύβοιας[117], ο μισέρ Μπουταρέλλο[118], που ο αυτοκράτορας διέταξε να του βγάλουν τα μάτια, ο μισέρ Φραγκίσκος ντα Βερόνα, πατέρας του μισέρ Βονιφάτιου, ο καπετάνιος μισέρ Φίλιππος Σανούδος, ο μισέρ Ιωάννης Σανούδος[119] και ο γιος του, ο μισέρ Αντζολέττο, ο μισέρ Γοδεφρείδος, που ήταν γαμπρός αυτού του μισέρ Ιωάννη Σανούδου και που έφερε το λάβαρο και ήταν σημαιοφόρος[120], ο μισέρ Γουλιέλμος ντε Κορ[121] και πολλοί άλλοι. Ο μισέρ Γιλβέρτος ντα Βερόνα, όμως, που ήταν τριτημόριος ηγεμόνας της Εύβοιας, διέφυγε με ένα πλοίο ελαφρά εξοπλισμένο και έφθασε στην Εύριπο μαζί με εκείνους που είπαμε ότι έφευγαν και προστάτευσε την πόλη αυτή από τους Έλληνες, κινδύνευσε όμως και να τη χάσει, αν δεν την υπεράσπιζαν ο βενετός βάιλος και οι Βενετοί, που βρίσκονταν εκεί, και οι ενισχύσεις, που έστειλε ο σινιόρ ντε λα Ρος.

Μετά από τη νίκη αυτή στη Δημητριάδα, ο αυτοκράτορας Παλαιολόγος προετοιμάσθηκε για να διώξει οριστικά τους Λατίνους από την Ελλάδα είτε με τα όπλα είτε με συμφωνίες και, αφού άφησε κατά μέρος κάθε άλλη τρέχουσα διαπραγμάτευση και κάθε άλλη φροντίδα, καταπιάστηκε αποκλειστικά με το ζήτημα αυτό· και αφού συγκρότησε μεγάλο στρατό από άνδρες του από την Ανατολή και τη Δύση, διόρισε στη θέση του μεγάλου δούκα τον μισέρ Λικάριο –έχομε ήδη μιλήσει γι' αυτόν–, ο οποίος είχε μαζί του πολλούς από την Εύβοια που τον ακολουθούσαν, και από αυτούς εγώ γνώρισα κάποιον ικανότατο άνδρα με τους γιους του, που λεγόταν Ρόσσο Ματοφόρα[122].

Αυτός ο μισέρ Λικάριος, ο μέγας δούκας, προχώρησε με αυτοκρατορική εντολή στην πολιορκία της Καρύστου με δυνάμεις από στεριά και θάλασσα· και, επειδή η πολιορκία δεν έλεγε να τελειώνει, έστειλε τα πλοία με στρατό να τρομοκρατούν και να καταληστεύουν το νησί αυτό αλλά και εκείνα που κατείχαν οι Λατίνοι και, τελικά, κυρίευσε την Κάρυστο και το κάστρο. Και, τότε, ο αυτοκράτορας για να κάνει τον μέγα δούκα πιο αφοσιωμένο και πιο πιστό στην υπηρεσία του, του παραχώρησε ολόκληρη την Εύβοια να την κυριεύσει και του έδωσε το δικαίωμα αυτό χωρίς κανέναν περιορισμό, αλλά με την υποχρέωση να τον υπηρετεί με διακόσιους ιππείς· του έδωσε ακόμη για σύζυγο μιαν ευγενή κυρία

non li mancò parte alcuna non solamente di buon soldato, ma ancora di buon capitano, talché per la vigorosia sua molte gallee dell' (**8**) imperatore furono vinte, conducendole il vento in terra.

Era per sorte in Demitriada l'essercito terrestre dell'imperatore ch'era stato rotto, come si è detto, dal signor della Rocia e dal sevastocratora; il capitan del qual megadespoti, secondo che le gallee se ne venivano alla terra come vinte e fugate, facea montar sopra dette delli soldati ben armati, lassati li cavalli, e ritornar contra nemici, li quali stanchi ed assaltati da gente perita di guerra e frescha facilmente furono vinti, non che del tutto abbattuti con non picola strage. E fu morto tra li altri miser Guglielmo da Verona, maliscalco della Morea, e molti altri segnalati. Furon fatti prigioni miser Gaetan[75], signor d'un sestier di Negroponte, miser Butarello[76], al qual l'imperator fece cavar li occhi, miser Francesco da Verona, padre de miser Bonifacio, miser Filippo Sanudo, capitano, miser Zuan Sanudo e miser Anzoletto, suo fiol, e miser Zuffredo, genero del detto miser Zuan Sanudo, il qual portava il stendardo ed era confalonier, miser Guglielmo dalla Scora e molti altri. Ma miser Gilberto da Verona, signor d'un terzer di Negroponte, si[77] liberò con un legno armato sotil e venne a Negroponte con li detti che fugirono e mantenne quella città da Greci, ma non senza pericolo di perderla, se non ché il bailo de Veneziani e li Veneziani che si trovavan ivi, e li aiuti mandati dal signor della Roccia sopradetto la diffesero.

Conseguito ch'ebbe l'imperatore Paleologo questa vittoria in Demitriada, si dispose scazzar al tutto li Latini da la Grecia o con guerra o con patti e, rimmesso ogn'altro trattato ch'avesse e ogn'altra cura, si mise a questa sola e, fatto un grande essercito de le genti sue de levante e de ponente, fece suo megaduca miser Licario, di cui abbiamo detto, il quale avea presso di se molti dell'isola di Negroponte, che lo seguivano, tra li quali io conobbi un detto Rosso Matofora, valentissimo uomo con suoi figlioli.

Venne questo miser Licario, megaduca, mandato dall'imperatore, alla obsidione di Caristo con gente da terra e da mar; e perché l'obsidion andava in longo, in questo mezzo, mandò suoi legni con gente minacciando e depredando questa isola e quella che Latini tenivano e, finalmente, ebbe Caristo e il castello. Ed allora, l'imperator, acciò il detto megaduca li fusse più leal e lo servisse più fedelmente, li fece dono di tutta l'isola di Negroponte pigliandosi e li fece il privilegio di questo amplissimo, con obbligazion di servirlo con 200 cavallieri; li diede ancora per moglie una nobile dell'imperio con grandi entrate e ricchezza,

[75] M miser Garetta; corr. H
[76] M miser Bitaresco; corr. H
[77] M H si

με μεγάλα εισοδήματα και πλούτη και ο μισέρ Λικάριος απέκτησε μαζί της απογόνους. Αυτός, λοιπόν, χρησιμοποίησε την εξυπνάδα του για να υπηρετήσει καλά τον αυτοκράτορα και έβαλε να οχυρώσουν το κάστρο των Αρμένων[123] και εκείνο της Κούπας στον Αυλώνα[124] και το κάστρο της Κλεισούρας[125] και ακόμη το χωριό Μαντούδι[126] και άρχισε να επιτίθεται με μεγάλη βιαιότητα εναντίον των ηγεμόνων της Εύβοιας και των άλλων πλησιόχωρων νησιών.

Και αυτοί που θεωρούνταν πιο ασφαλείς κυριεύθηκαν, όπως συνέβη με εκείνους της Σκοπέλου[127], που συνήθιζαν να λένε ότι θα πρέπει πρώτα να καταστραφεί ολόκληρη η Ρωμανία με τα όπλα και μετά οι ίδιοι και ότι, όταν η Ρωμανία θα είχε κυριευθεί, αυτοί θα επιβιβάζονταν στα πλοία τους και, σε πείσμα των εχθρών, θα έφθαναν με τους θησαυρούς τους σε τόπο ασφαλή. Αλλά ο μέγας δούκας, που ήταν πανούργος και γνώριζε ότι είχαν έλλειψη νερού, έθεσε σε εφαρμογή το εγχείρημα κάποιο καλοκαίρι, τους πολιόρκησε επίμονα, ώστε εκείνοι, όταν η στέρνα δεν είχε άλλο νερό, αναγκάσθηκαν να παραδοθούν. Και μεταξύ πολλών άλλων μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και ο άρχοντας μισέρ Φίλιππος Γκίζι, που είχε πάρει για σύζυγο, χωρίς την άδεια της Εκκλησίας, μια συγγενή του, κόρη του μισέρ Ιερεμία Γκίζι, και είχε γίνει κύριος διά της βίας και ενάντια στη θεία βούληση και το δίκαιο της Σκοπέλου και της Σκύρου και άλλων νησιών, που ανήκαν στον μισέρ Ιερεμία, γιατί τα νησιά αυτά ανήκαν στη σύζυγο του Λαυρέντιου Τιέπολο, του μετέπειτα δόγη της Βενετίας, η οποία ήταν η μεγαλύτερη από τις κόρες του μισέρ Ιερεμία Γκίζι.

Ο μισέρ Φίλιππος ήταν ωραίος άνδρας και είχε το χάρισμα του λόγου, αλλά ήταν πολύ καυχησιάρης και συνήθιζε να επαναλαμβάνει τον στίχο αυτό του Οβίδιου: «Εμένα δεν μπορούν να με αγγίξουν τα γυρίσματα της τύχης». Ωστόσο, οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη, όπου έμεινε στη φυλακή για πολύ καιρό και η σύζυγός του ξεψύχησε εκεί, σε μια ψάθα επάνω, μέσα στην αθλιότητα. Στο τέλος, ελευθερώθηκε και από τα αγαθά που του είχαν απομείνει έδωσε ένα μέρος στην οικογένεια των Τιέπολο και τα βρήκε μαζί τους. Εγώ είχα πολλές φορές συζητήσει μαζί του στην Εύριπο, γιατί ήταν πολύ καλοπροαίρετος και έλεγε ότι ήταν δεύτερος εξάδελφος του μισέρ Άγγελου Σανούδου, του πατέρα του μακαρίτη μισέρ Μάρκου Σανούδου, ο οποίος μου διηγήθηκε όλα τα παραπάνω και μου είπε ακόμη ότι ο μισέρ Άγγελος διαπραγματεύθηκε μαζί του σε κλίμα αμοιβαίας κατανόησης και κοσμιότητας την υπόθεση της Αμοργού· το νησί αυτό ο αυτοκράτορας των Ελλήνων το είχε δώσει σε ένδειξη ευγνωμοσύνης στον μισέρ Ιερεμία Γκίζι, όταν ο αυτοκρατορικός στρατός το είχε αποσπάσει από τους βασσάλους του μισέρ Άγγελου· απογόνους των Αμοργινών[128] είδα και εγώ στη Νάξο.

Τώρα θα μιλήσω για τη Λήμνο[129]. Το νησί αυτό είχε πολλά κάστρα και ένα μέρος του ανήκε στον μισέρ Φιλόκαλο Γραδενίγο, ένα άλλο στον Φόσκαρι και το τρίτο, που ήταν και το μεγαλύτερο από τα δύο άλλα, στον μεγάλο δούκα. Αυτός μαζί με τον αδελφό του εξόπλιζαν εννέα πλοία με άνδρες από εκείνους που κατέφευγαν στα κάστρα τους, γιατί έδινε ενισχύσεις και παρείχε καταφύγιο σε κουρσάρους. Στην κατάκτηση αυτού του νησιού προέβη ο στόλος και ο στρα-

della qual miser Licario ebbe figli, per il ché egli mise l'intelletto suo a servir bene l'imperatore e fece fortificar il castello dell'Armene e quello della Cuppa in la Vallona e quel della Chiesura oltre il casal de Manducho; principiò molto a cargar (**8**^{v}) quelli di Negroponte ed altre isole circumstante.

E quelli, che si riputavano più sicuri, furono espugnati, come furon quelli dell'isola di Scopolo, che solevano dire che prima se perderia tutta la Romania per l'armi che loro e che, quando la Romania sarà persa, essi entrerano in loro navilii e con lor tesori, al dispetto de nemici, veniranno in loco sicuro. Ma il megaduca, astuto, sappendo che non aveano aqua, andò a quella impresa in una estate e la assediò tanto che, mancandoli l'aqua in la cisterna, si convennero render; e furono mandati a Costantinopoli con molti altri miser Filippo Gisi, signor, che avea tolto per moglie una sua congiunta, figlia de miser Jeremia Gisi, senza dispensazione, e occuppò e teniva Scopolo e Schiro violentemente e altre isole, che aspettavano al detto miser Geremia, contra Dio e la giustizia; peroché queste isole spettavano alla moglie de miser Lorenzo Tiepolo, che fu poi doge di Venezia, la quale era maggior figlia d'anni della figlia de miser Geremia.

El qual miser Filippo era bel uomo e eloquente, ma si attribuiva molto e solea dir spesso quel verso d'Ovidio, «Maior sum, quam non possit[78] fortuna nocere». Nondimeno fu condotto prigion a Costantinopoli, ove stette lungamente prigion e la moglie sua morì in questa ivi miserabilmente sopra una stuora. Finalmente, fu liberato e di quel stato, che li restava, diede una parte a quelli de ca' Tiepolo e si adoprò con loro, con il quale io ho parlato più fiate in Negroponte, peroché era molto affabile e si facea secondo cusino de miser Anzolo Sanudo, padre del quondam miser Marco Sanudo, da cui io ho inteso tutte le sopradette cose; e di più mi disse che 'l detto miser Anzolo negoziò e contrattò cortesemente con il detto circa l'isola di Amorgò, la qual l'imperator de Greci avea dato per amor de miser Geremia predetto, quando l'essercito dell'imperator detto l'avea tolta dalle mani dei vassalli di miser Anzolo; e io ho veduto delli descendenti dell'isola d'Amorgò detta in la isola de Nicosia.

Ora dirò dell'isola di Stalimene. Questa isola avea molti castelli e una parte di essa era de miser Filocalo[79] Gradenico, un'altra da Foschari e la terza del megaduca, e questa era maggior delle altre due; qual insieme con suo fratello armava da 9 legni di gente, che se riduceva alli lor castelli, perché manteniva e dava recapito a corsari. Alla espedizione di questa isola andò l'armata ed essercito

[78] M cum non posse; corr. H
[79] M Filocaro; corr. H

τός του αυτοκράτορα και, πρώτα, κατέκτησε χωρίς δυσκολία το κάστρο του μισέρ Φιλόκαλου και το κάστρο των Φόσκαρι· έξω όμως από το κάστρο του μεγάλου δούκα βρήκαν δυσκολία και έμειναν εκεί για καιρό, γιατί μέσα βρίσκονταν επτακόσιοι οπλισμένοι άνδρες, κυρίως στην αρχή της πολιορκίας, και πραγματοποιούσαν εξόδους και συγκρούονταν με τον στρατό των Ελλήνων· στην αρχή ο αυτοκράτορας θέλησε να δώσει στον μεγάλο δούκα εξήντα χιλιάδες χρυσά υπέρπυρα για το κάστρο του· εκείνος όμως δεν συμφώνησε είτε γιατί ήταν γενναίος και ικανός είτε γιατί είχε άφθονα χρήματα και έτυχε να διαθέτει ενενήντα περίπου χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι. Η πολιορκία όμως κράτησε τόσο πολύ, ώστε αναγκάσθηκε να ξοδέψει περισσότερα από τα δύο τρίτα από τα χρήματα αυτά που είχε, και, στο τέλος, ο μέγας δούκας πέθανε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας.

Η σύζυγός του, η μεγάλη δούκισσα, που ήταν αδελφή του μισέρ Μάρκου Σανούδου, του δούκα της Νάξου και της Άνδρου και άλλων νησιών, άντεξε στην πολιορκία, αλλά, τελικά, στην αρχή του τρίτου έτους, αφού σήκωσε το σιτάρι που υπήρχε στο κάστρο, το μολύβι από τις στέγες των μεγάρων και όλα τα αντικείμενα και τα χρήματα που μπόρεσε, βγήκε και άφησε το κάστρο στον αυτοκράτορα· και από τα χρήματα, που της βρίσκονταν, πάντρεψε δύο κόρες[130], την πρώτη[131] με τον μισέρ Γιλβέρτο ντα Βερόνα, τη δεύτερη[132] με τον μισέρ Γκαετάν, κύριο του ενός έκτου της Εύβοιας. Η μαντόνα Μαρία είχε δύο γιους, τον μισέρ Γουλιέλμο και τον μισέρ Φραγκίσκο, που πέθαναν νέοι και άκληροι, και μία κόρη, που την έλεγαν μαντόνα Βεατρίκη και που παντρεύτηκε κάποιον Γκράπολλα[133], τριτημόριο ηγεμόνα της Εύβοιας, και έκανε μαζί του έναν γιο που λεγόταν μισέρ Πέτρος και ήταν κύριος του ενός τρίτου της Εύβοιας[134], και σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τον μισέρ Ιωάννη ντε Μαιζέ, άνδρα ευγενή και ισχυρό, που ήταν συγγενής του σινιόρ ντε Νουαγιέ από τη Βουργουνδία, και έζησε μαζί του χρόνια πολλά, αλλά δεν απέκτησε απογόνους. Από την άλλη αδελφή, τη σύζυγο του μισέρ Γκαετάν, απέμεινε μία κόρη που παντρεύτηκε τον μαρκήσιο της Βοδονίτσας[135], ο οποίος έπεσε σε μια μάχη με την Καταλανική Εταιρεία στον Αλμυρό· αυτή ξαναπαντρεύτηκε με τον μισέρ Ανδρέα Κορνάρο, ισχυρό άνδρα του Χάνδακα, αλλά δεν έκανε παιδιά μαζί του και πέθανε χωρίς απογόνους και η γη της έμεινε στον μισέρ Πέτρο ντάλλε Κάρτσερι, τον ηγεμόνα της και συγγενή της, για τον οποίο μιλήσαμε. Υπήρχε ακόμη και μια τρίτη θυγατέρα, που είχε παντρευτεί τον μισέρ Άγγελο Κουιρίνι από τον Χάνδακα και που είχε μια κόρη, που δόθηκε ως σύζυγος στον μισέρ Τζανάκη Γραδενίγο.

Ύστερα ο μισέρ Λικάριος, αφού ενίσχυσε τον στρατό του, ήλθε με την αρμάδα και την κατασκηνωτική του εξάρτηση και διαπεραιώθηκε στην Εύβοια και αποβίβασε στη στεριά τις πεζικές του δυνάμεις και, μιαν ημέρα, έφθασε επάνω από την Εύριπο. Ο τριτημόριος ηγεμόνας της Εύβοιας, μισέρ Γιλβέρτος ντα Βερόνα, μαζί με τον εξάδελφό του, τον δούκα της Αθήνας μισέρ Ιωάννη ντε λα Ρος που εκείνη την ημέρα βρίσκονταν μαζί στην Εύριπο, εξόρμησαν με τους

dell'imperatore e prima aquistò e facilmente il castello de miser Filocalo e il castello de Foschari; sotto il castello del megaduca ebbe difficoltà e vi stette lungamente, perché vi eran dentro 700 huomini armigeri e massime nel principio della oppugnazione, li quali uscivano anco fuori e scaramuzzavano con l'essercito de Greci; e l'imperator volse nel principio dar 60 mila lipperi d'oro al megaduca per il castello, (**9**) il qual non volse, si perché era magnanimo e valoroso, si perché l'abbondava de denari, e si trovava aver circa 90 mila soldi di grossi; ma la obsidione andò tanto in lungo, che 'l convenne spender più delli due terzi di quelli denari, che si trovava aver; e alla fin, nel mezzo della obsidione el detto megaduca morse.

La megaducessa, sua consorte, sorella de miser Marco Sanudo, duca di Nicosia e Andre e altre isole, sostenne la obsidione, ma, finalmente, in capo di 3 anni, essa, trasportata la biava del castello che vi era, il piombo, del qual eran coperti i palazzi, e tutte le robbe e denari che la potè, se ne uscì e lassò il castello all'imperatore e, delli denari che la se trovava maritò due figlie; la prima in miser Gilberto da Verona, la seconda in miser Gaetan, signor d'un sestier di Negroponte. Madonna Maria ebbe due figlioli, miser Guglielmo e miser Francesco, i quali morirono giovani senza discendenti, e una figlia, detta madonna Beatrice, che fu moglie d'un Grappola, signor d'un terzier di Negroponte, della qual ebbe un figlio, detto miser Pietro, che fu signor d'un terzer di Negroponte; e nel secondo matrimonio ebbe miser Giovanni de Masi, huomo nobile e grande, che fu propinquo del signor de Noers di Borgogna, con cui visse lungamente, ma non ebbe prole da lui. Dell'altra sorella, moglie de miser Gaetan, rimase una figliola, che fu moglie del marchese della Bondonizza, che fu morto in una battaglia all'Armiro dalla Compagnia de Catelani; la quale si rimaritò in miser Andrea Cornaro, grande uomo in Candia, ma non ebbe di lui figlioli, e questa morse senza discendenti, e la sua terra rimase a miser Piero dalle Carcere[80], suo signor, suo propinquo sopradetto. Vi fu anco una 3a figlia, che fu maritata a miser Anzolo Quirino di Candia, ch'ebbe una figliola che fu data per moglie a miser Zanachii Gradenigo.

Indi miser Licario, rinforzata la gente sua, venne con l'armata e campo[81] da terra e passò sopra l'isola di Negroponte e mise in terra la gente da terra e venne un giorno sopra la città di Negroponte. Miser Gilberto da Verona, signor d'un terzer di Negroponte, con miser Giovanni dalla Roccia, suo cusino, signor del ducato d'Attene[82], che in quel giorno si trovorono in Negroponte, uscirono fuori

[80] M Carare; corr. H
[81] M H campò
[82] M Arzene; corr. H

άνδρες τους εναντίον των εχθρών. Ο μισέρ Λικάριος τους περίμενε στην περιοχή του Βατώντα[136] με εκλεκτούς πολεμιστές, Ισπανούς και Καταλανούς και από το βασίλειο της Σικελίας, που ανήκε στον βασιλιά Μαμφρέδο, και άλλους άνδρες και συγκρούσθηκε μαζί τους και τους διέλυσε. Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε ο μισέρ Γιλβέρτος και ο μισέρ Ιωάννης ντε λα Ρος αιχμαλωτίσθηκε και πολλοί άλλοι ιππότες από τους καλύτερους είτε σκοτώθηκαν είτε αιχμαλωτίσθηκαν[137]. Οι άλλοι οπισθοχώρησαν για να διαφύγουν μέσα στην πόλη και μαζί τους μπήκε και ένας ισπανός φαντάρος από το εχθρικό στράτευμα, που νόμισε ότι οι δικοί του είχαν εισχωρήσει εκεί και τριγύριζε μέσα στην πόλη αναζητώντας τον καπετάνιο του, τον μισέρ Λικάριο, νομίζοντας πως βρισκόταν μέσα, και έτσι αποκαλύφθηκε και αιχμαλωτίσθηκε.

Η πόλη μετά την ήττα αυτή ζούσε κατατρομαγμένη και κινδύνευε να αλωθεί, αν οι εχθροί προωθούνταν, γιατί ο νικητής αρχηγός τους είχε κυριεύσει την ύπαιθρο χώρα και ο στόλος του βρισκόταν στην περιοχή του Ωρεού[138]· οι εχθροί όμως δεν προχώρησαν άλλο και γι' αυτό διασώθηκε· και μερικοί λένε ότι ο μισέρ Λικάριος, ο μέγας δούκας, δεν θέλησε να προχωρήσει άλλο και να δώσει συνέχεια στη νίκη.

Η είδηση αυτή για την ήττα των Ευβοέων και τον κίνδυνο που διέτρεξε η πόλη έφθασε παρευθύς στο Ναύπλιο του Μορέα, όπου βρισκόταν ο γενναίος βαρόνος μισέρ Ιάκωβος της Βελιγοστής, πατέρας του μισέρ Ρενέ και γιος του μισέρ Γουλιέλμου, που είπαμε παραπάνω· αυτός, στο άκουσμα αυτής της είδησης, συγκέντρωσε αυτοστιγμεί μιαν ικανή ομάδα ιππέων και, διάβηκε από το δουκάτο της Αθήνας, διανύοντας σε μιάν ημέρα διαδρομή τριών ημερών και έφθασε στην Εύριπο και εκεί καταπιάστηκε με πολύ δυναμισμό για την υπεράσπιση της πόλης.

Ήταν, τότε, βάιλος των Βενετών εκεί ο μισέρ Νικόλαος Μοροζίνι Ρόσσο από [την ενορία] της Αγίας Μαρίας Ζομπενίγκο, ο οποίος τον υποδέχθηκε με αγαλλίαση· ο βάιλος αυτός, στο παρελθόν, είχε πάντοτε εκτελέσει το καθήκον του με συνέπεια, χωρίς διόλου να σκεφθεί τα έξοδα που απαιτούσε η ενίσχυση της θέσης· λέγεται, λοιπόν, ότι δαπάνησε δεκατέσσερις χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι, που ήταν έργο καλό και χρήσιμο και τιμή για τις βενετικές αρχές και η πόλη εφοδιάσθηκε και μέσα και απ' έξω με καλό στρατό, γι' αυτό από τότε ονομάσθηκε «ο καλός βάιλος»· και όταν έφθασαν αυτές οι ενισχύσεις, εμψυχώθηκε ακόμη περισσότερο στη φροντίδα και την υπεράσπιση της θέσης, τόσο που ο μισέρ Λικάριος, όταν πληροφορήθηκε την άφιξη βοήθειας και την πλήρη ετοιμότητα της πόλης για άμυνα, δεν θέλησε να συνεχίσει την πολιορκία και στράφηκε με τον στρατό του να κυριεύσει το νησί· και κατέλαβε, σε σύντομο διάστημα, τα κάστρα Άρμενα, Κούπα και Κλεισούρα και τα οχύρωσε, όπως είπαμε παραπάνω, και ακόμη πήρε το κάστρο της Φύλλας, που δεσπόζει στο Λιλάντιο πεδίο, έτσι ώστε κατέληξε να κυριεύσει όλη την ύπαιθρο χώρα, εκτός από την Εύριπο· και κανείς δεν μπορούσε πια να πηγαίνει με ασφάλεια στον Λήλαντα, ούτε για τον αγιασμό των υδάτων[139].

con la gente contra li nemici; miser Licario li aspettò nella contrada de Vatonda[83] con buona gente d'armi spagniola e catalana e del reame di Scicilia, ch'era stata del're Manfredi, e altra gente e fu alle man con loro e li ruppe. Nel qual conflitto miser Gilberto fu morto e miser Giovanni dalla Roccia preso e molti altri cavallieri delli migliori furon parte morti e parte presi; li altri si ritirorono fugendo dentro della terra, con li quali entrò un fantacino spagnolo de nemici, credendo che li suoi fossero entrati, e dentro della città giva cercando il capitanio suo, miser Licario, (**9**^{v}) credendo che 'l fosse dentro, per il ché, scoperto, fu preso.

La città rimase da questa rotta molto impaurita ed in pericolo di perdersi, se i nemici fossero vennuti avvanti, perché il capo[84] loro, vittorioso, era signor del terreno e l'armata sua era in la contrada del Rio; nondimeno, non venendo li nemici avanti la se mantenne, e dicesi da alcuni che miser Licario, megaduca, non volse proceder più oltre ne seguir la vittoria.

Questa nuova della rotta di quelli di Negroponte e del pericolo della città volò in un subito a Napoli in la Morea e ritrovandosi ivi il valoroso baron miser Jacomo de Villegorde, padre de miser Rene e fiol de miser Guglielmo predetto, intesa questa nuova, in un subito congregò una buona gente a cavallo e se ne venne, passando per il ducato d'Attene[85] in una giornata di viaggio di 3 giornate commune, a Negroponte e vi entrò con gran vigoria in soccorso della città.

Era allora bailo ivi per Veneziani miser Nicolò Morosini Rosso da Santa Maria Zebenigo, che lo raccolse molto allegramente; il qual bailo, sempre per addietro, si era portato bene in questo travaglio, non avendo rispeto alcuno a spender per confortazion del loco; si ché si dice che spese 14 mila soldi de grossi, che fu buon opera ed utile e onor della signoria di Vinegia e fuor e in la città entrata buona gente, perichè fu chiamato dappoi il bon bailo, e, giuntoli questo soccorso, tanto più s'inanimò a spender e sostentar il loco, in modo che miser Licario, intendendo del soccorso entrato e della disposizione della città alla diffesa, non volse proseguir quella oppugnatione, ma si voltò con le genti ad insignorirsi dell'isola; e in breve prese li castelli dell'Armena, della Cuppa e della Clausura e li fortificò, come abbiamo detto di sopra, preso anco il castello della Filla, che guarda sopra Lilando, si ché venne ad essere signore di tutto il territorio fuor di Negroponte che alcun non poteva andar sicuramente a Lilando né a batizar la croce al fonte.

[83] H M d'Amusonda
[84] H campo
[85] M Arzene; corr. H

Στο ίδιο διάστημα [ο Λικάριος] έστειλε να ληστεύουν τα άλλα νησιά και να τα κυριεύουν, όπως έγινε με τη Σέριφο και τη Σίφνο[140] και με αρκετά άλλα, όπως με τη Λήμνο και τη Σκόπελο, που τις είχε ήδη κατακτήσει· και κυριεύοντας πολλά κάστρα στην ηπειρωτική χώρα, προξενούσε παντού τεράστιες ζημιές, αρπάζοντας και καίγοντας και πιάνοντας αιχμαλώτους και σκοτώνοντας πολλούς. Η διήγηση αυτή γίνεται για να θορυβηθούν από τις συμφορές αυτές όσοι καταγίνονται με την πειρατεία ώστε να απέχουν· γιατί από την Εύβοια, κάθε χρόνο, έφευγαν τουλάχιστον εκατό πλοία για να κουρσέψουν άλλα πλοία, και ακόμη πολλοί από την ηπειρωτική χώρα παρείχαν καταφύγιο σε πειρατές. Δικαίως, λοιπόν, τιμωρήθηκαν όλοι με τη θέληση του Κυρίου και περισσότερο ο οίκος των ντε λα Ρος στο Ναύπλιο, –περιοχή που τους ανήκε–, που δεινοπάθησαν πολύ, γιατί παρείχαν καταφύγιο στους πειρατές· επίσης, καταστράφηκαν οι μαρκήσιοι των νησιών Κύθηρα και Αντικύθηρα[141]. Και όλα αυτά τα έμαθα από τον ευγενικό και ισχυρό δούκα της Νάξου και της Άνδρου, μισέρ Μάρκο Σανούδο, και από άλλους αξιόπιστους.

Την εποχή αυτή, ο βασιλιάς Κάρολος, ο πρώτος βασιλιάς της Σικελίας, είχε αποκτήσει μεγάλη δόξα, έχοντας νικήσει και θανατώσει τον Μαμφρέδο και δύο χρόνια αργότερα τον Κονραδίνο, που είχε έλθει στην Ιταλία για να ανακτήσει το βασίλειο της Σικελίας, που ανήκε στους προγόνους του· και όταν την ανέκτησε, μεγάλο μέρος της Σικελίας είχε καταληφθεί από κάποιον Κονράδο ντε Καπέτσο, Νεαπολιτάνο, ο οποίος, μαθαίνοντας για την άφιξη του Κονραδίνου, κατέφθασε από τη Βερβερία, όπου κρυβόταν, με σαράντα περίπου άνδρες με σέλες, χαλινούς και όπλα και πήγε στο μέρος, όπου γνώριζε ότι ήταν τα βοσκοτόπια και μπορούσε να κλέβει φοράδες, και, αφού τις έκλεψε, γύρισε όλο το νησί, συγκέντρωσε άνδρες και τους έβαλε στα άλογα και τους κατηύθυνε έτσι ώστε έγινε κύριος του μεγαλύτερου μέρους της Σικελίας· στο τέλος όμως, όταν ο Κονραδίνος νικήθηκε, οι άνθρωποι του Κονράδου τον πρόδωσαν και αυτός πέθανε, ενώ έλουζε την κεφαλή του, και η Σικελία, αδέσμευτη, περιήλθε στον βασιλιά Κάρολο. Και εγώ μίλησα με κάποιον που είχε κομμένα χέρια και ήταν μαζί με τον προαναφερθέντα Κονράδο Καπέτσο· αυτός ο σακάτης, αν και του λείπανε τα χέρια, έφτιαξε στη Ρώμη ένα νοσοκομείο στο όνομα του Αγίου Νικολάου, κοντά στον Άγιο Πέτρο και έσκαψε ένα πηγάδι και πηγαινοερχόταν στο δάσος και έκοβε ξύλα, τα φόρτωνε στον γάιδαρο και τα μετέφερε στο νοσοκομείο· εγώ, το επεισόδιο αυτό, θέλησα να το παρεμβάλω σε αυτή μου την ιστορία σαν κάτι το εντελώς παράδοξο και θαυμάσιο.

Για να επιστρέψομε, τώρα, στο θέμα μας, αυτός ο Κάρολος, ο τόσο ισχυρός, έστειλε στη Ρωμανία έναν στρατηγό του[142], ο οποίος πήγε στην Εύβοια, και λεγόταν ότι δύο αδελφοί του κατείχαν δύο από τις υψηλότερες θέσεις στην αυλή του βασιλιά Κάρολου. Αυτός έφερε μαζί του επτακόσιους πολεμιστές, εκλεκτούς και γενναίους, και ο πρίγκιπας Γουλιέλμος, που ζούσε τότε και συνέχισε να ζει για μερικά χρόνια ακόμη, έφθασε κι εκείνος στην Εύβοια, φέρνοντας μαζί του όσον στρατό μπόρεσε να συγκεντρώσει από τον Μορέα και, αφού συσκέφθηκε με τον στρατηγό, αποφάσισαν να επιτεθούν ταυτοχρόνως[143], ο πρίγκιπας ενα-

Ed in questo tempo istesso mandò a depredar in le altre isole e prenderle, come fu le Zerfene e Zifano e altre assai, oltra Stalimene e Scopolo che avea preso per avvanti, e prendendo molti castelli in terra ferma inferò per tutto danni immensi, rubbando, brusando e facendo prigioni e ammazzando molte personne; il che anco narriamo, acciò queste miserie siano di terror a quelli che seguitano il corseggiar, siché s'astenghino; perché l'isola di Negroponte mandava ogn'anno fuori in corso a danneggiar quel d'altri ben cento legni, e anco molti di terra ferma davan recapito a corsari, siché giustamente sono stati tutti puniti, per permission del Signor Iddio, e sopra tutto la casa della Rocia in Napoli, che si teniva per lui, ha patito molto, perché vi dava (**10**) recapito a corsari. Furono anco rovinati li marchesi dell'isole di Cerigo e di Cerigoto. E queste cose ho avute dal nobile e potente miser Marco Sanudo, duca di Nicosia e Andre, e da altri degni di fede.

Era allora re Carlo primo re di Scicilia in grande altezza, avendo vinto e morto Manfredi e 2 anni[86] dappoi vinto e morto Corradino, ch'era vennuto in Italia per ricuperar il regno di Scicilia, ch'era stato de suoi maggiori, e avendo ricuperato l'isola di Scicilia, la qual in gran parte li era stata occupata per un certo Conrado de Capezzo, Napolitano, il qual, intendendo la vennuta di Corradino, venne a Barberia, ove era stato nascoso, con circa 40 huomini con selle, freni e arme e giunse al loco, ove sappeva essere li pascoli ovver raccia delle giumente, e, quelle predando, andò per tutta l'isola facendo gente e mettendola a cavallo, e commandandole tanto, che si fece patron della maggior parte della Scicilia; ma, finalmente, rotto Corradino, il detto fu tradito dai suoi e morto, mentre che si lavava il capo, e l'isola di Scicilia tornò libera al re Carlo; ed io ho parlato con un certo, che avea le mani mozze, che fu con Corrado Capazzi predetto, el qual, demoncato, fabricò un ospital in Roma, intitolato San Nicolò, preso San Piero, e cavò un pozzo e giva al bosco e tagliava le legne e cargavale sopra l'asino conducendole all'ospital predetto, benché privo delle mani; il che ho voluto interponer in questa mia istoria per cosa quasi incredibile e maravigliosa.

Ora per tornar al nostro proposito questo Carlo così potente mandò un suo marescalco in Romania, il qual venne in Negroponte e se dicea che due suoi fratelli avean due officii delli maggior della corte del detto re Carlo. Questi condusse seco 700 huomini d'arme eletti e valorosi, e il principe Guglielmo vivea allora e visse doppo anco qualche tempo, e venne ancor lui a Negroponte e menò seco gente ragunata nella Morea, più che potè, e, fatto consulto con il marescalco, deliberorono andar' ad un tempo all'imprese; il principe del castello della Cuppa,

[86] M 4 anni; corr. H

ντίον του κάστρου Κούπα, που οι Έλληνες το είχαν οχυρώσει, και ο στρατηγός εναντίον του Ωρεού· και έτσι προχώρησαν, αλλά με διαφορετική έκβαση, γιατί ο πρίγκιπας κατέλαβε το κάστρο Κούπα και σκότωσε πολλούς από τους χωρικούς που ήταν μέσα, καθώς και άλλους, ενώ ο στρατηγός νικήθηκε έξω από τον Ωρεό από τον στρατό του αυτοκράτορα και μαζί με τους άνδρες του διέφυγε με σοβαρές απώλειες μέσα από το βουνό και έχασε μεγάλο μέρος από τα υποζύγια, τον εξοπλισμό, τα άλογα και τους άνδρες. Και ήταν γι' αυτόν μεγάλη ντροπή και ατίμωση, γιατί όταν πρωτοήλθε στην Εύριπο, κόμπαζε και είχε διαφωνήσει έντονα με τον βάιλο και άλλους Βενετούς, επειδή ήθελε να βγει από την πόλη για να λεηλατήσει την ύπαιθρο χώρα· και όπως οι Βενετοί, που γνώριζαν τα τεχνάσματα των αντιπάλων, έτσι και οι τριτημόριοι ηγεμόνες της Εύβοιας δεν ενέκριναν την έξοδο του ιππικού του· και οι τριτημόριοι και οι Βενετοί έστειλαν τους άνδρες τους ενωμένους, ώστε οι εχθροί να μην μπορούν να τους βλάψουν, και τόσο συνετά κινήθηκαν οι Βενετοί, ώστε ο μέγας δούκας* δεν μπόρεσε να τους βλάψει. Αυτά ήταν τα επιτεύγματα του στρατού του βασιλιά. Ο προαναφερθείς μισέρ δούκας είχε πάρει ως σύζυγο μιαν από τις αδελφές του μισέρ Μαρίνου ντάλλε Κάρτσερι, που ήταν τριτημόριος ηγεμόνας της Εύβοιας[144].

Έπειτα, ο βασιλιάς Κάρολος, έχοντας σκοπό να κατακτήσει τη Ρωμανία, έστειλε τον μισέρ Ρουσσώ ντε Συλί[145], μεγάλον άρχοντα και άνδρα ωραίο στο πρόσωπο και το σώμα, που καταγόταν από τη Βουργουνδία και ήταν στρατηγός του, με περισσότερους από δύο χιλιάδες ένοπλους άνδρες και περίπου έξι χιλιάδες πεζούς, μεταξύ των οποίων υπήρχαν πολλοί Σαρακηνοί, και φρόντισε να τους διαπεραιώσει στην Αυλώνα και το Δυρράχιο. Ο στρατός αυτός άρχισε να πολιορκεί τα Βελέγραδα[146] και, καθώς η πολιορκία διαρκούσε πολύ, ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος, μη έχοντας τότε διαθέσιμο στρατό για να λύσει την πολιορκία, έστειλε μερικούς άνδρες για να εφοδιάσουν με τέχνασμα τη θέση αυτή με τα αναγκαία τρόφιμα.

Όταν οι άνδρες αυτοί πλησίασαν το κάστρο και ο μισέρ Ρουσσώ πληροφορήθηκε την άφιξή τους από τους ανιχνευτές του, είκοσι πέντε εκλεκτούς του ιππείς, τους είπε ότι ήθελε να πάει να εποπτεύσει τον εχθρικό στρατό και τους ζήτησε να τον συνοδεύσουν· και, όταν πήγε, έπεσε πάνω σε ενέδρα, στημένη από Τούρκους που είχαν συνταχθεί με τους Έλληνες, και πιάστηκε αιχμάλωτος· οι δικοί του, όμως, γλύτωσαν φεύγοντας γρήγορα στο στρατευμά τους και, όταν ανακοίνωσαν τη σύλληψη του καπετάνιου τους, ο στρατός θορυβήθηκε τόσο, ώστε το έβαλε στα πόδια και έτρεχαν ασταμάτητα όλο το επόμενο μερόνυχτο και σκοτώθηκαν πολλοί και πολλοί έπεσαν στα χέρια των εχθρών, που τους κυνηγούσαν, και έχασαν μεγάλο μέρος της σκευής τους. Στο τέλος, το προαναφερθέν κάστρο των Ιωαννίνων**, που βρίσκεται στην Αυλώνα[147], και το Δυρράχιο αποδόθηκαν στον αυτοκράτορα των Ελλήνων. Ο μισέρ Ρουσσώ μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, μαζί με πολλούς από τους δικούς του, και ρίχτηκαν στη

* Δηλαδή ο Λικάριος.

** Πρόκειται για το κάστρο των Κανίνων.

che li Greci avean fortificato, e il marescalco del Rio; e così andorono, ma con diverso esito, peroché il principe prese il castello della Cuppa e ammazzò molti villani, ch'erano dentro, e altri ed il marescalco fu rotto sotto Rio dalla gente dell'imperatore e se ne fugì con la sua gente con gran botta per la montagna e perse gran parte di somieri, arnesi, cavalli e gente. E ne ebbe gran vergogna e disonore, benché nel principio, quando giunse a Negroponte, facesse gran bravate e contendesse molto con il bailo e altri Veneziani, ché volea uscir fuori della terra per correr la campagna; e anco a Veneziani, che sappevano le astuzie de nemici, li signori terzeri di Negroponte non consentivano onde esso mandava de suoi cavallieri fuori, e li terzeri e Veneziani mandavan lor gente assieme, siché li detti non (**10**^{v}) potean nuocere, e in questo i Veneziani si portaron prudentemente che 'l detto megaduca[87] non li potè nuocer. Tal fu il frutto che fece l'essercito del re predetto. Il detto miser duca ebbe per moglie una delle sorelle de miser Marin dalle Carcere, signor d'un terzer di Negroponte.

Dappoi il detto re Carlo, intendendo aquistar l'imperio di Romania, mandò miser Rosso da Solino, gran signor e bell'uomo di facia e corpo, nativo de Borgogna, capitaneo suo, con circa 2 mila e più uomini d'arme e circa 6 mila pedoni, tra quali eran molti Saraceni, e feceli passar alla Vallona e Durazzo, il qual essercito si misse ad ossediar Belgrado; e, andando l'ossidione in longo, l'imperator sior Michiel Paleologo, non avendo allora modo de gente da disolver la ossidione, mandò alquanta gente che con ingenio fornissero quel luoco di vittuarie, delle qual el ne avea di bisogno.

Appropinquandosi questa gente al castello, miser Rosso, intesa la vennuta loro per suoi esploratori, scelti 25 cavallieri de suoi, li disse che volea andar a soraveder l'essercito de nemici e che volea che vennissero seco e, ito, s'incontrò con l'imboscata, che Turchi che eran con li Greci aveano fatta, e fu preso da loro; ma li suoi si salvorono, fuggendo nell'esercito loro, e, riportata da loro la presa del capitano, l'essercito s'impaurì talmente che si mise in fuga, fuggendo il giorno e la notte seguente continuamente, e ne furon morti molti e molti presi da nemici che li seguivano e persero molte robbe; alla fine il detto castello della Gianina, che è in la Vallona, e Duraccio fu restituito all'imperator de Greci predetto, miser Rosso fu condotto a Costantinopoli con molti de suoi e furon posti in prigione,

[87] M H miser duca

φυλακή, όπου έμειναν για πολλά χρόνια· τελικά, αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στο βασίλειο της Απουλίας. Και είναι βέβαιο ότι αυτά δεν συνέβησαν ανεξάρτητα από τις βουλές του Κυρίου και χωρίς σοβαρό λόγο, όπως θα πούμε παρακάτω. Τώρα όμως θα συνεχίσομε για τις ενισχύσεις που έστειλε ο βασιλιάς Κάρολος στη Ρωμανία[148].

Έστειλε ο βασιλιάς Κάρολος τριάντα γαλέρες, που περισσότερο ζημίωσαν παρά ωφέλησαν τη Ρωμανία, γιατί διέταξε τους ανθρώπους του στο πριγκιπάτο του Μορέα να επιβιβασθούν στις γαλέρες αυτές και να επιτεθούν εναντίον του αυτοκράτορα των Ελλήνων, που ήταν εχθρός δικός του και του πρίγκιπα Γουλιέλμου, και έτσι έγινε· και κυρίως πειθάρχησε ο μισέρ Μάρκος Σανούδος, ο δούκας της Νάξου και της Άνδρου και άλλων νησιών, που ανέβηκε αυτοπροσώπως στις γαλέρες αυτές και του ανατέθηκε να κυβερνήσει τρεις γαλέρες μαζί με τους ανθρώπους του. Η αρμάδα όμως αυτή δεν προξένησε καμία ζημιά στον αυτοκράτορα και δεν προσκόμισε κανενός είδους όφελος στη Ρωμανία.

Έπειτα ο βασιλιάς έστειλε, μιαν άλλη φορά, δεκαπέντε γαλέρες, οι άνδρες των οποίων ήλθαν σε ρήξη με τους Βενετούς και γι' αυτό αποφάσισαν να καταστρέψουν και να ερημώσουν την ύπαιθρο χώρα της Εύβοιας. Και μιαν άλλη φορά, έστειλε έξι γαλέρες και αυτές χωρίς κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Το συμπέρασμα είναι ότι οι Λομβαρδοί από αυτές τους τις επιχειρήσεις αποκόμισαν ζημιά και ατίμωση και πολλοί πληγώθηκαν και σκοτώθηκαν, κατά τη διάρκεια των επιθέσεων που έκαναν, έτσι ώστε τα στρατεύματα και οι στόλοι του βασιλιά Κάρολου να μην ωφελήσουν διόλου τη Ρωμανία.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του βάιλου μισέρ Νικόλαου Μοροζίνι[149], που ονομάσθηκε «ο καλός βάιλος», και του διαδόχου του, μισέρ Νικόλαου Φαλιέρ[150], που ήταν από την ενορία του Αγίου Σαμουήλ και που επίσης υπηρέτησε αυτό το λειτούργημα με τρόπο αξιέπαινο, ανακτήθηκαν τα κάστρα Κλεισούρα και Αργαλιά[151] με τον ακόλουθο τρόπο. Στην Εύριπο βρισκόταν κάποιος μισέρ Μπονατσόντο Φορέζε· αυτός, μαζί με μερικούς από την πόλη, συμφώνησαν κρυφά με κάποιους που φρουρούσαν τα κάστρα αυτά για λογαριασμό του αυτοκράτορα ότι, όταν θα πήγαιναν εκεί με στρατό, εκείνοι θα τους τα παρέδιδαν. Αυτοί στο μεταξύ πήγαν στον βάιλο και ζήτησαν μερικούς ναύτες, άνδρες διαλεκτούς από τρία βενετικά πλοία που βρίσκονταν στην Εύριπο, και, όταν μαζί με αυτούς πήγαν στο κάστρο της Κλεισούρας, οι συνωμότες τους άνοιξαν, και μπήκαν και κατέλαβαν το κάστρο και σκότωσαν όλους σχεδόν όσοι βρίσκονταν μέσα. Λίγο αργότερα, πήραν το κάστρο της Αργαλιάς με παρόμοιο τρόπο. Στη συνέχεια, με την τόλμη και την πείρα των Βενετών αποσπάσθηκε όλο σχεδόν το νησί από την εξουσία του αυτοκράτορα των Ελλήνων.

Είναι αλήθεια ότι ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και ο γιος του κυρ Ανδρόνικος εξουσίαζαν για πολύ καιρό το κάστρο της Καρύστου και αυτά των Αρμένων και των Ανεμοπυλών ώσπου, στο τέλος, το κάστρο της Καρύστου ανακτήθηκε από τον μισέρ Βονιφάτιο ντα Βερόνα[152], τον γιο του μισέρ Φραγκίσκου, στου οποίου την κυριότητα είχε περιέλθει το κάστρο αυτό κληρο-

ove stettero molti anni; finalmente, egli fu liberato, e ritornò nel regno di Puglia. E, per certo, queste cose non sono intravennute senza gran giudicio di Dio e senza gran causa, come diremmo di sotto. Ma ora continuaremo delli soccorsi mandati dal re Carlo in Romania.

Mandò il re Carlo 30 gallee, le quali fecero più danno che utile alla Romania, perché 'l commandò che li suoi omeni del principato della Morea montassero sopra dette gallee e andar contra l'imperator de Greci, suo nimico e del principe Guglielmo, ed essi così fecero; e massime obbedì miser Marco Sanudo, duca di Nicosia e Andre e altre isole, che montò in persona sopra dette gallee e li furon date in governo 3 gallee con li suoi homeni. Ma questa armata non fece danno alcuno all'imperatore ne frutto alcuno d'altra sorte alla Romania.

Indi mandò il detto re un'altra fiata XV gallee, gli vuomini delle quali vennero in controversia con Veneziani e per questo volsero danneggiar e devastar la campagna di Negroponte. E un'altra fiata ne mandò 6, che similmente non fecero frutto alcuno. In conclusion, li Lombardi ebbero da queste loro imprese danno e vergogna e ne furono feriti e morti molti di loro nelli assalti (**11**) che fecero siché li esserciti e le armate del re Carlo non giovorono punto alla Romania.

Fornito ch'ebbe miser Nicolò Morosini, cognominato il buon bailo, il suo reggimento, e successoli miser Nicolò Fallier della contrada di San Samuel, che si portò ancor egli lodevolmente in detto reggimento, furon ricuperati li castelli della Chiusura ed Argalia in questo modo; era in Negroponte uno miser Bonazonto Forese, questi con alcuni di quelli della terra trattorono ocultamente con alcuni di quelli che guardavano li detti castelli per l'imperatore, ché, vennendo essi là con gente, gli dariano. Questi tra tanto iti al bailo dimandarono alcuni marinarii, huomini eletti[88], da 3 navi veneziane, che se trovavano in Negroponte, e con questi iti al castello della Chiusura, quelli con quali avean trattata la cosa, li apersero, ed entrati presero il castello, ammazzando quasi tutti ch'erano dentro. Poco dappoi presero il castello dall'Argalia in simil modo. Da questo principio successe la ricuperazion di quasi tutta l'isola dalla potestà dell'imperator de Greci, per l'ardir ed esperienza de Veneziani.

È vero che l'imperator sior Michiel e suo fiol sior Andronico tennero longamente li castelli di Caristo e quel dell'Armena e quel de Anemopile[89] insino che, finalmente, il castel di Caristo detto fu riaquistato da miser Bonifacio da Verona, figlio de miser Francesco, a cui il detto castello aspettava per ragion di

[88] M elette; corr. H
[89] M H Metropille

νομικά από τη σύζυγό του· [ο Βονιφάτιος] ανέκτησε τα παραπάνω κάστρα και με τη βοήθεια του Θεού, όταν Βενετοί και Γενουάτες βρίσκονταν σε φονικό πόλεμο μεταξύ τους και στις περιοχές αυτές επικρατούσε ακόμη η ειρήνη, τον καιρό που ήταν βάιλος ο μισέρ Ιάκωβος Μπαρότσι· και τούτο συνέβη, όταν ο στρατός της Εύβοιας βρισκόταν στη θάλασσα κοντά στο κάστρο της Καρύστου, δηλαδή κάποια πλοία, άλλα εξοπλισμένα και άλλα όχι, με προορισμό την Κέα[153], που είχε καεί από γενουατικό στόλο τριάντα δύο γαλερών. Ωστόσο, όπως έμαθα, το Κοινό της Γένουας υποχρεώθηκε, ύστερα, να αποκαταστήσει τη ζημιά αυτή και παρείχε πλήρη ικανοποίηση. Αυτό το έκανε γιατί στις περιοχές της Αθήνας και της Καρύστου οι γαλέρες του συνήθιζαν να εφοδιάζονται με τρόφιμα και επίσης γιατί εκείνοι μπορούσαν να τους λιστέψουν και να τους προξενήσουν ζημιά.

Και αξίζει να γνωρίζετε ότι εγώ ταξίδευα με τέσσερις βενετικές γαλέρες με κυβερνήτη τον μισέρ Μάρκο Μικιέλ, που πήγαινε ως βάιλος στην Εύβοια, και βρισκόμασταν στην κοιλάδα με τις σκουριές κοντά στη Μακρόνησο[154], όπου κατέπλευσαν πέντε γαλέρες των Γενουατών, με τους οποίους συμφωνήσαμε να μείνομε στις περιοχές αυτές εννέα ημέρες εξαιτίας της δυνατής τραμοντάνας. Στο διάστημα αυτό, είδα ότι, όταν οι Γενουάτες ύψωναν το έμβλημά τους και το λάβαρό τους, οι κάτοικοι από τα χωριά των περιοχών αυτών κατέβαιναν στην ακτή και με υποζύγια φορτωμένα με ψωμί και με άλλα τρόφιμα σε μεγάλη ποσότητα και ήταν πολύ άνετοι και συνάμα φιλικοί και οι Γενουάτες τούς αντάμειβαν, επειδή τους έβρισκαν διαθέσιμους και πρόθυμους να τους συνδράμουν και να συναλλαγούν μαζί τους· και την ίδια στιγμή, όταν εμείς εμφανίζαμε τις δικές μας σημαίες του Αγίου Μάρκου, οι χωρικοί αυτοί δεν έρχονταν με την ίδια προθυμία στις γαλέρες μας.

Μέρος τρίτο

Όταν ο στρατός του βασιλιά Κάρολου διαλύθηκε στα Βελέγραδα, όπως αναφέραμε παραπάνω, το σχέδιο του βασιλιά να επιτεθεί με τον στρατό του εναντίον της Κωνσταντινούπολης και να την αποσπάσει πάλι από τα χέρια των Ελλήνων κατέληξε σε μεγάλη αποτυχία. Και για τον λόγο αυτό, οι βενετοί πρέσβεις και διπλωμάτες μας είχαν παραμείνει στην Απουλία τέσσερα σχεδόν χρόνια και διαπραγματεύονταν στην Απουλία με την έγκριση του βασιλιά· ανάμεσά τους ήταν ο μισέρ Ιωάννης Δάνδολος Καν, ο μισέρ Ιάκωβος Τιέπολο Σκόπολο και ένας άλλος· και, όταν, στην αρχή του δεύτερου έτους της θητείας του δόγη μισέρ Ιωάννη Δάνδολου από την ενορία του Αγίου Μωυσή, συνέβη η ήττα στα Βελέγραδα, και για τον λόγο αυτό*, ο βασιλιάς κάλεσε τους Βενετούς σε συμμαχία, η οποία συνήφθη με τη συνεργία ενός άνδρα σοφού και επιδέξιου, καγκελάριου του Μορέα, που καταγόταν από τα περίχωρα της Ρώμης.

* Η επαναλαμβανόμενη δύο φορές φράση «per questo» αναφέρεται στο σχέδιο του βασιλιά της Σικελίας να επανακτήσει την Κωνσταντινούπολη.

succession per sua consorte, el qual aquistò li castelli predetti e, grazia d'Iddio, essendo guerra mortal tra Veneziani e Genovesi ed essendo anco pace in queste parti, essendo bailo miser Jacomo Barozzi. Ed allora avvenne che essendo l'essercito de Negroponte per mar presso il castello de Caristo alcuni navilii, parte armati e parte disarmati, per andar verso l'isola de Zia, ch'era sta brusada dall'armata de Genoesi di 32 gallee. Nondimeno dappoi, come ho inteso il commun de Genova s'obbligo alla restituzion predetta e vi fece certa satisfacione, il che fece il detto commune per il gran commodo che le sue gallee riceveva de rinfrescamenti in le contrade d'Attene[90] e di Caristo, e, ancora, perch'essi potevan tenir il corso e farli danno.

Ed è da sapper ch'io fui in 4 gallee de Veneziani, delle qual era capitano miser Marco Michiel, che andava bailo a Negroponte, e fossimo in la valle de ruzini presso l'isola de Macronisi, ove sopravennero 5 gallee de Genovesi, con le quali convenissimo star in quelle contrade 9 giorni, per la buora forzevole. Nel qual tempo, io vidi che, quando Genovesi alzavano la loro insegna e lor stendardo, li villani delli casali di quelle contrade descendevano a marina carichi e con sommieri con pan e altri rinfrescamenti in gran quantità, ed eran molto domestici e amici insieme, e Genovesi li satisfacean per averli inclinati e pronti alle loro necessità e negozio; e allora, quando noi mostravamo le nostre bandiere di San Marco, detti villani non venivano così prontamente alle nostre gallee.

(**11**^{v}) Parte terza

Rotto che fu l'esercito del re Carlo sotto Belgrado, come di sopra dicemmo, il re detto rimase molto fallito del suo disegno ch'era d'andar con l'essercito suo insin in Costantinopoli e riaquistarlo da le man de Greci. E per questo li ambasciatori[91] nostri Veneziani e trattatori stettero in Puglia ben circa 4 anni, trattenuti in Puglia con parole dal re; tra quali furono miser Zuan Dandolo Can, miser Jacobo Tiepolo Scopolo e un altro; e quando la rotta di Belgrado fu nel principio dell'anno secondo del ducato de miser Zuan Dandolo da San Moisé, e per questo, il re invitò Veneziani a confederazione, la qual fu fatta per opera d'un uomo savio ed accorto, cancellier della Morea, nativo della campagna di Roma.

[90] M Arzene; corr. H
[91] M H abitatori

Και συμμετείχαν στη συμμαχία αυτή ο αυτοκράτορας Βαλδουίνος και ο γιος του Φίλιππος και ο βασιλιάς Κάρολος έδωσε εντολή να κληθεί ο δόγης της Βενετίας, μισέρ Ιωάννης Δάνδολος, για να δεχθεί να πάρει μέρος αυτοπροσώπως στην εκστρατεία αυτή για την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης· ο δόγης απάντησε ότι δεχόταν την πρόσκληση αν, με τη βοήθεια του Υψίστου, δεν είχε ισχιαλγία ή τίποτε χειρότερο, γιατί ήταν γέρος. Και αυτό το γνωρίζω, γιατί βρισκόμουν τότε στην αυλή αυτού του δόγη[155].

Ο αυτοκράτορας των Ελλήνων, όταν πληροφορήθηκε τη σύναψη της νέας αυτής συμμαχίας, εξόπλισε έξι γαλέρες με καπετάνιο τον μισέρ Ιωάννη ντελ Κάβο, τον ναύαρχό του, καταγόμενο από την Ανάφη, η οποία ανήκε στην οικογένεια των Φόσκολο και υπαγόταν στην επικυριαρχία των Σανούδων[156], και τις έστειλε να προξενήσουν ζημιές στους εχθρούς του. Ο καπετάνιος αυτός, στη θαλάσσια περιοχή της <...> αιχμαλώτισε δύο ταρέττες που έρχονταν από τη Συρία –η μία από αυτές ονομαζόταν Μπομπίτσα και η άλλη Τσονέλλα– και ήταν φορτωμένες με βαμβάκι και άλλα εμπορεύματα. Και αυτό το γνωρίζω, γιατί ο πατέρας μου είχε εμπορεύματα σε αυτές τις ταρέττες και η οικογένειά μας, μετά από αυτό, έπαθε μεγάλη ζημιά· και το συμβάν αυτό ήταν για μας τους Βενετούς η πρώτη απώλεια.

Τότε οι Βενετοί άρχισαν να εξοπλίζουν γαλέρες στη Ρωμανία, όπως όριζε η συμφωνία που είπαμε ότι είχαν κάνει με τον βασιλιά Κάρολο και τον Βαλδουίνο· ο βασιλιάς άρχισε να εξοπλίζεται μία και δυό φορές, με τη σειρά του. Συνέβη όμως κατά τη διάρκεια αυτής της συμμαχίας, να επαναστατήσει η Σικελία εναντίον του βασιλιά Κάρολου· και αυτό, σύμφωνα με όσα γράφονται σε χρονικό του επισκόπου του Τορτσέλλο, που βρήκα στην παπική αυλή της Ρώμης, έγινε μετά από διαβουλεύσεις μεταξύ του αυτοκράτορα των Ελλήνων και ανθρώπων του βασιλείου της Σικελίας, που βρίσκονταν κοντά στον αυτοκράτορα, και κυρίως με τη συνεργία του μισέρ Ιωάννη ντα Πρότσιντα και του γενουάτη μισέρ Ζακαρία και άλλων οπαδών του. Και έμαθα από τον ίδιο τον μισέρ Ρογήρο ντι Λούρια ότι, όταν αυτός πήγε στη Ρωμανία, πήγε για να ερημώσει και να καταστρέψει τη χώρα του αυτοκράτορα, γιατί ο αυτοκράτορας αυτός είχε υποσχεθεί να δίνει στον βασιλιά της Αραγώνας κάθε χρόνο ώς το τέλος του πολέμου εξήντα χιλιάδες υπέρπυρα και, ακόμη, γιατί ο βασιλιάς της Αραγώνας ισχυριζόταν ότι είχε να παίρνει από τον αυτοκράτορα εξήντα χιλιάδες ουγγιές χρυσού για λογαριασμό μιας κάποιας κυρίας από το βασίλειο της Σικελίας, που είχε γίνει σύζυγος του αυτοκράτορα, που βασίλευε τότε, και ήταν συγγενής του βασιλιά Μαμφρέδου[157]· και τούτο επίσης σχετίζεται με την εν λόγω υπόθεση. Ας επιστρέψομε όμως στο θέμα μας.

Οι Βενετοί έμειναν να πολεμήσουν μόνοι τους τον αυτοκράτορα, γιατί ο βασιλιάς Κάρολος ήταν πολύ απασχολημένος με την ανάκτηση της Σικελίας. Ενώ [λοιπόν] οι Βενετοί βρίσκονταν σε πόλεμο με τον αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ, έστειλαν στη Ρωμανία επικεφαλής έξι γαλερών τον μισέρ Ρογήρο Μοροζίνι από την ενορία του Αγίου Αντωνίνου, άνδρα ευγενή με ωραίο και υψηλό παράστημα, για να βλάψει τον αυτοκράτορα· αυτός προξένησε μερικές ζημιές, που όμως δεν ήταν σημαντικές, ούτε που τις θυμούμαι.

Ed intervennero in detta confederazione l'imperator Balduin e suo fiol Filippo, ed il re Carlo mandò ad invitar miser Zuan Dandolo, doge di Vinegia, che volesse andar seco in persona a questa espedizione del riaquisto di Costantinopoli; rispose il doge, che l'accettava l'invitto con che per grazia d'Iddio non avea schenella, né sopra esso alcuno, benché fosse vecchio; e questo il so, perché allora stava in la corte del doge predetto.

L'imperator de Greci, inteso ch'ebbe questa nova confederazione, armò 6 gallere capitaneate da miser Zuan dal Cavo[92] suo armiraglio, ch'era nativo dell'isola di Nanfo da cha' Foscolo, ma del dominio de Sanuti, e mandole a danni de suoi nemici. Questo capitano in le aque <...> prese due taratte, che venivano da Soria, una delle quali si chiamava la Bombiza e l'altra la Zonella, cariche di bombaso e d'altre merci; e questo io 'l so, perché mio padre avea robbe sopra dette tarette e casa nostra ebbe d'indi gran danno, e questo avessimo, noi Veneziani, per prima vacanza.

Allora Veneziani cominciorono armar gallee in Romania secondo la convenzione detta, fatta con re Carlo e Balduin predetti. Il re similmente si mise a armar e una fiata e un altra, ma avvenne che, durante questa confederazione, la Scicilia ribellò ad esso re Carlo, e fu per trattato, come ho trovato scritto in corte romana in una cronica del vescovo di Torcello[93], dell'imperator predetto de Greci e delli uomini del regno di Scicilia, che detto imperator avea presso di lui, e massime per industria de miser Zuan de Procita[94] e de miser Zacaria, Genovese, e altri suoi seguaci. Et ho udito da miser Ruxero del Oria istesso qu'egli, quando andò in Romania, andò per correre e danneggiar il paese dell'imperatore, perché il detto imperatore avea promesso dar al re d'Aragona ogn'anno 60 mila lipperi in sino a guerra finita, e perché anco il detto re d'Aragona prettendeva aver dal detto imperator 60 mila onze d'oro per una certa madonna del regno di Scicilia, ch'era stata maritata all'imperatore, che allora regnava, ch'era parente del re Manfredi, (**12**) il che fa anco al proposito, del qual parliamo. Ma torniamo al proposito nostro.

Veneziani rimasero soli alla guerra con l'imperatore, perché re Carlo predetto ebbe assai da far a ricuperar la Scicilia. Essendo Veneziani in guerra con l'imperator sior Michieli mandorono miser Ruzer Morosini della contrada di San Antonino, uomo nobile e di statura grande e formosa, capitaneo, con 6 gallee in Romania a danni dell'imperatore, il qual inferì alcuni danni, ma non di momento né da me commemorati.

[92] M Corvo; corr. H
[93] M H Torsello
[94] M Posita; corr. H

Το επόμενο έτος, οι Βενετοί στις έξι γαλέρες του μισέρ Ρογήρου Μοροζίνι πρόσθεσαν άλλες είκοσι πέντε γαλέρες και καπετάνιος όλων των γαλερών έγινε ο μισέρ Πανγκράτιος Μαλιπιέρο, άνδρας άξιος και ευγενικός από την ενορία του Αγίου Σεβήρου. Αυτός πήγε στη Ρωμανία για να περιφρουρήσει τα εμπορικά πλοία των Βενετών και να προξενήσει ζημιές στα εδάφη και τον στρατό του αυτοκράτορα· και, όταν έφθασε στην Κω, διέταξε τους άνδρες του να αποβιβασθούν στη στεριά και να λεπλατήσουν το νησί και να προξενήσουν ζημιές.

Οι άνδρες του νησιού και ιππικό και πεζικό του αυτοκράτορα, που βρίσκονταν εκεί, με τη βοήθεια επίσης Τούρκων, που τους έφεραν στο νησί από τη γειτονική, ηπειρωτική χώρα, συσπειρώθηκαν σε σώμα πολυάριθμο και επιτέθηκαν στους άνδρες των γαλερών και τους συνέτριψαν. Ο καπετάνιος Μαλιπιέρο με πεντακόσιους άνδρες του αποφάσισε να μείνει στη θέση του και παρακινούσε, όσο μπορούσε, τους δικούς του να μη φύγουν και φώναζε στον σημαιοφόρο να μπήξει στη γη το λάβαρο· τόσοι πολλοί άνδρες όμως τρέπονταν σε φυγή, ώστε δεν μπόρεσε να τους σταματήσει, και όλοι κατέφευγαν στις γαλέρες και έγινε μεγάλη καταστροφή και σφαγή και ο καπετάνιος μόλις που γλύτωσε. Και, όταν [ο Μαλιπιέρο] επέστρεψε στη Βενετία, δέχθηκε πολλές κατηγορίες και εξευτελισμούς μόνον από τον λαό, έτσι που κυκλοφόρησε ένα τραγούδι που τραγουδήθηκε σε όλη την πόλη: «Μπήξε το λάβαρο, πέταξε την εξάρτυση!»· οι ευυπόληπτοι όμως πολίτες τον συγχώρησαν, γιατί γνώριζαν ότι ήταν άνδρας άξιος και συνετός και στα οικογενειακά του ζητήματα είχε δώσει δείγματα συνετής διαχείρισης και ότι με την επιδεξιότητά του όχι μόνο είχε αναθρέψει τα δώδεκα νόμιμα παιδιά του, αλλά είχε αποκτήσει και πλούτη· και λίγο χρόνο μετά την επιστροφή του από την αποστολή αυτή ονομάσθηκε ποδεστάς και καπετάνιος της Ιστρίας.

Το επόμενο έτος διορίσθηκε καπετάνιος ο μισέρ Ιάκωβος Τιέπολο Σκόπολο, που ήταν γιος και εγγονός δόγηδων. Αυτός ακολουθώντας την εντολή, που του είχε δοθεί, επιβίβασε στην αρμάδα άνδρες, ιππείς και πεζούς, και διαπεραιώθηκε στην Κω και κούρσεψε το νησί καταστρέφοντας και καίγοντας τα πάντα, όπως είχε διαταχθεί να κάνει, και συνέλαβε πολλούς χωρικούς και τους έστειλε στον Χάνδακα και έπιασε έναν καλόγερο, για τον οποίο λεγόταν ότι είχε προδώσει τον στρατό του Παγκράτιου Μαλιπιέρο, και διέταξε να του κόψουν την κεφαλή και, αφού την έγδαραν και την παραγέμισαν με άχυρα, την έστειλε στη Βενετία, για να ικανοποιηθούν εκείνοι που είχαν δεινοπαθήσει στο νησί αυτό από τα τεχνάσματα αυτού του καλόγερου. Και αφού περιφρούρησε τη θάλασσα με βενετικά πλοία, όπως του είχε ανατεθεί, ο καπετάνιος αυτός επέστρεψε στη Βενετία[158]· και κάθε χρόνο το Κοινό της Βενετίας εξόπλιζε γαλέρες και τις έστελνε να περιφρουρούν τη θάλασσα και τα εδάφη της Ρωμανίας, όσον καιρό ζούσε ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ και ώς τη σύναψη συνθήκης με τον κυρ Ανδρόνικο, τον γιο του, που τον διαδέχθηκε στην ηγεσία της αυτοκρατορίας.

Η συμφωνία[159] με τον [κυρ Ανδρόνικο] ήταν να καταβάλει είκοσι τέσσερις χιλιάδες υπέρπυρα, ποσό αντίστοιχο με το ένα τρίτο περίπου της ζημιάς που είχαν υποστεί οι Βενετοί, όταν οι δύο ταρέττες αιχμαλωτίσθηκαν από τον ναύαρχό του,

L'anno seguente Veneziani aggionsero alle 6 gallee de miser Ruzier Morosini altre XXV gallee, delle qual tutte fu capitano miser Pangrasso Malipiero, uomo valoroso e cortese della contrada di San Severo, el qual andò in Romania per sicurar li navillii da mercato de Veneziani e per dannificar le terre e gente dell'imperator predetto; e giunto all'isola de Langò fece descender le genti sue in terra e correr e danneggiar sull'isola.

Quelli dell'isola e cavalli e pedoni dell'imperator che se trovavan ivi, con il soccorso anco de Turchi, fatti venir su l'isola da la terra ferma vicina, s'adunorono ad uno in buon numero e assaltorono gli uomini delle gallee e li misero in rotta. Il capitano Malipiero, ragunati da 500 de suoi, si volse fermar e essortava, quanto potea, li suoi star fermi e gridava al bandieraro che ficcasse la bandiera in terra; ma tanta era la gente in fuga, che non la potè fermar, e tutti fuggirono alle gallee ed ebbero gran danno e stragge e appena il capitano si salvò e, tornato a Vinegia, ebbe gran imputazione e villania dal popolo solamente, in modo che fu levata una canzone, che se giva cantando per la città; «Ficca bandiera, spoglia spalliera!». Nondimeno gli vomeni da conto della città l'ebbero per iscusato, perché sappevan ch'era valoroso e era uomo de buon governo e circa le cose domestiche sue riportava forma di buon governo e che avea con sua industria non solamente mantenuti XII figlioli, che avea legitimi, ma ancora irrichirsi; e poco dappoi la ritornata sua dal capitaneato, fu eletto[95] podestà e capitano d'Istria.

L'anno seguente miser Jacomo Tiepolo Scopolo, che fu figlio e nipote del doge, fu mandato capitano; il qual, per aver così in commissione, levò su l'armata gente da cavallo e da piedi e passò su l'isola detta l'Angò e corse l'isola e depredandola tutta bruziola, essendole così commesso che 'l facesse, e prese molti villani e mandoli in Candia e prese un calogero, che se dicea che avea tradito la gente de miser Pangrasso Malipiero, e li fece tagliar la testa e quella, scorticata e impita di paglia, mandò a Vinegia per satisfazion di quelli che aveano ricevuto danno da quell'isola per opera di questo calogero. E guardato il mare con navilii Veneziani, secondo la commissione sua, il detto capitano (**12**^{v}) ritornò a Venezia; e con ogn'anno il commun di Vinegia armava gallee e mandavale alla custodia del mare e delle terre della Romania, mentre visse l'imperator sior Michieli e insin che fu fatto accordio con sior Andronico, suo fiol, che successe in l'imperio.

L'accordo con el detto fu che pagasse 24 mila lipperi, ch'era circa il 3o del danno inferito a Veneziani in le due tarette prese dal suo armiraglio, e questo fu

[95] H fu detto

και τούτο, γιατί είχαν συλληφθεί σε περίοδο ανακωχής και τα δύο τρίτα [της ζημιάς] είχαν παραγραφεί· και ήταν όρος της ανακωχής ότι, για έξι μήνες μετά την αμοιβαία αποδέσμευση των συμβαλλομένων, η ισχύς της θα συνεχιζόταν και η μια πλευρά δεν θα ζημίωνε την άλλη, κατά τη διάρκεια αυτής της ανακωχής, και όποια προξενούσε τη ζημιά, κατά τους έξι αυτούς μήνες, θα ήταν υπόχρεη σε αποζημίωση και αποκατάσταση.

Ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος, πριν ανέλθει στο αυτοκρατορικό αξίωμα, ήταν στρατιώτης, δηλαδή πολεμιστής, όχι πολύ πλούσιος, αλλά από ευγενική γενιά, και, όπως κάποιοι λέγανε, δικαίως η αυτοκρατορική εξουσία περιήλθε σε αυτόν και συνέχισε να την κατέχει*. Αυτός μπορεί να εξομοιωθεί με τον Καστρούκιο[160], που τώρα είναι ηγεμόνας της Λούκκας και της Πιστόγιας και της Λουνιτζιάνας και μεγάλου μέρους της δυτικής Ριβιέρας της Γένουας. Ο προαναφερθείς [αυτοκράτορας Μιχαήλ] είχε διωχθεί από τη ρωμαϊκή επικράτεια και είχε πάει στον σουλτάνο της Τουρκίας, που τον καλοδέχθηκε και τον περιποιήθηκε, και ήταν άνδρας σοφός και επιδέξιος και, όταν επέστρεψε στην αυτοκρατορία, προσπάθησε με κάθε δυνατό τρόπο να αποκτήσει τη χάρη και την εύνοια της Εκκλησίας της Ρώμης και έβαλε να μαστιγώσουν και να πληγώσουν και να αφανίσουν πολλούς δικούς του έλληνες μοναχούς και αρχιερείς, ενώ πολλούς τους προέτρεψε με καλοσύνη και παραινέσεις να συμφωνήσουν να στείλουν τους επίσημους εκπροσώπους τους στη σύνοδο της Λυών, την εποχή του αείμνηστου πάπα Γρηγόριου από την Πλακεντία, που είχε εκλεγεί πάπας, όταν ήταν λεγάτος στις υπερπόντιες χώρες, και ήταν τιτλούχος κληρικός στην Εκκλησία της Λιέγης. Ο καλός αυτός πάπας διέθεσε την είσπραξη της δεκάτης από όλες τις εκκλησίες για την ενίσχυση των Αγίων Τόπων· πολλοί ποντίφικες από τότε εκκώρησαν [την είσπραξη αυτή] σε πολλούς χριστιανούς βασιλιάδες, οι οποίοι αντί να τη χρησιμοποιήσουν, όπως όφειλαν, για τους Αγίους Τόπους, την κατακράτησαν στα ταμεία τους και γι' αυτό αμέτρητοι χριστιανοί χάθηκαν και καταστράφηκαν από τους απογόνους του Σιγκμάρκ**. Στη σύνοδο αυτή έγιναν δεκτοί όλοι οι εκπρόσωποι των Ελλήνων και του κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγου, όπως εκείνοι που ομολόγησαν τις εντολές της Αγίας του Θεού Εκκλησίας και έψαλλαν στη σύνοδο αυτή με φωνή δυνατή: *Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον*, όπως περιέχεται στο Σύμβολο της Πίστεως, όπως οφείλει να κάνει ο κάθε πιστός και καθολικός χριστιανός, εξ ονόματος του αυτοκράτορα και του πατριάρχη και των άλλων Ελλήνων.

Προσπάθησε ακόμη ο αυτοκράτορας, όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, να συνάψει συγγένεια με τον πρίγκιπα της Αχαΐας και να νυμφεύσει τον γιο του με την κόρη του πρίγκιπα, θέτοντας πολλούς όρους, αλλά η υπόθεση αυτή δεν ευοδώθηκε. Προσπάθησε ο αυτοκράτορας να δώσει την κόρη του ως σύζυγο στον μισέρ Ιωάννη ντε λα Ρος, τον νόμιμο κληρονόμο του τίτλου του δούκα της Αθήνας[161]· συνέβη όμως κατά τη μάχη στον Βατώντα να συλληφθεί ο δούκας της

* Δηλαδή η δυναστεία των Παλαιολόγων.

** Η δυσνόητη λέξη Sigmarch δηλώνει, πιθανότατα, τον Seljuk, ιδρυτή της δυναστείας και ηγέτη των Σελτζούκων Τούρκων.

perch'eran state prese in tempo di tregua e li due terzi li furon rimmesi; ed in detta tregua se continiva che per 6 mesi doppo ch'una parte avesse diffidata l'altra la se intendesse durar, non inferendo una parte danno all'altra in detta triegua, e in detti 6 mesi quella ch'avesse inferito il danno fosse obbligata a emendarlo e rifarlo.

L'imperator sior Michieli Paleologo predetto, prima che 'l pervenisse alla dignità imperiale, fu strazzioto, cioè uomo d'arme non molto ricco, ma nobile e, come dicevano alcuni, l'imperio per ragione li venia, come anco l'ebbe. El qual si pol assimilar a Castruccio, signor ora di Luca e di Pistoia e di Lunigiana e di gran parte della Riviera di Genova da ponente. El detto el fu cazzato dall'imperio romano e se ne andò al soldan della Turchia, dal qual fu ben riceputo e trattato ed era uomo di gran sappere ed accorto; e ritornato in l'imperio, tentò con ogni modo possibile aver la grazia e favor della Iclesia[96] romana e fece batter, ferir e distrugger molti suoi calogeri grechi e prelati, e molti con amorevolezza e lussinghe indusse a contentar de mandar lor solenni ambasciatori al concilio di Lion, nel tempo della felice memoria di papa Gregorio Placentino, il qual fu eletto papa, essendo legato a latere oltre mare, ch'era beneficiato in la Chiesa maestra di Liege. Il qual buon papa ordinò le decime di tutte le chiese in subsidio della Terra Santa, le qual molti pontefici dappoi le concessero a molti re christiani, che le anno non spese nella Terra Santa, come dovevano, ma riposte in li lor tesori, onde infiniti cristiani sono stati morti e distrutti da li discendenti di Sigmarch[97]. In quel concilio furono accettati tutti gli ambasciatori de Greci e de sior Michiel Paleologo, come quelli che giurorono li commandamenti della Santa Chiesa di Dio, e cantarono in quel concilio ad alta voce; «*Qui a Patre Filioque procedit*», come si contiene nel Simbolo delli Apostoli, come diè far ciascun fidel e cattolico cristiano per nome del detto imperatore e del patriarca e d'altri Greci.

Tentò ancora il detto imperadore, come di sopra abbiamo detto, far parentato col principe d'Achaia e dar a suo figlio la figlia del principe con molti patti, ma questa cosa non ebbe effetto. Tentò il detto imperator dar sua figlia per moglie a miser Giovanni dalla Rocia, duca d'Attene[98] per retaggio legitimo. (**13**) Ma avvenne che 'l detto duca d'Attene[99] fu preso nel conflitto alla Vatonda[100],

[96] M duchessa; corr. H
[97] H Siginarch
[98] M Arzene; corr. H
[99] M Arzene; corr. H
[100] M Varonda; corr. H

Αθήνας, όπως είπα, και να οδηγηθεί αιχμάλωτος μπροστά του, και εκείνος, βλέποντάς τον να είναι τόσο ταλαιπωρημένος από ασθένεια του σώματος, ώστε να μοιάζει άλλος άνθρωπος και να είναι στα τελευταία του, δεν θέλησε να τελέσει τον γάμο και προσπάθησε να αποσπάσει από αυτόν και τους άλλους αιχμαλώτους ό,τι ήταν δυνατό, ώστε να τους δώσει την ελευθερία τους· και έτσι με αντάλλαγμα τριάντα χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι, τον ελευθέρωσε μαζί με έναν πισάτη.

Ο δούκας επέστρεψε στην πατρίδα του την Αθήνα και μετά από λίγο πέθανε και τον διαδέχθηκε στην ηγεσία του δουκάτου ο αδελφός του, μισέρ Γουλιέλμος ντε λα Ροχ[162], ο άρχοντας της Λιβαδειάς, που είχε για σύζυγο την κόρη του σεβαστοκράτορα, του ηγεμόνα της Νεοπάτρας και της Βλαχίας, και ως προίκα τη Γραβιά, μαζί με το Σιδηρόκαστρο και με το Ζητούνι· από τον γάμο αυτό [ο Γουλιέλμος] απέκτησε έναν γιο, ονομαζόμενο μισέρ Γκυ που τον διαδέχθηκε στην ηγεσία του δουκάτου της Αθήνας και κυβέρνησε για πολλά χρόνια ως βάιλος [τον Μορέα] και είχε για σύζυγο την κόρη του πρίγκιπα Φλωρέντιου του Αινώ και για προίκα την καστελανία της Καλαμάτας και πέθανε άκληρος· η αρχοντική, λοιπόν, πόλη της Αθήνας και αυτό το δουκάτο περιήλθαν στον κόμη ντε Μπριέν.

Ας επιστρέψομε τώρα στον αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ, ο οποίος αγωνίσθηκε πολύ για να επαναφέρει τον λαό των Ελλήνων στην υποταγή της Εκκλησίας του Θεού, στο ορθό δόγμα και στο Σύμβολο της Πίστεως, από όπου είχε προ πολλού απομακρυνθεί. Και εγώ νομίζω ότι από τότε που η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μεταβιβάσθηκε από τους Έλληνες στους Γερμανούς[163], η φιλία μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων έπαυσε πια να υπάρχει. Εγώ βρίσκω, πράγματι, στο *Βιβλίο της Υπερπόντιας κατάκτησης* ότι ο αυτοκράτορας Μανουήλ[164] νύμφευσε έναν γιο του με την κόρη του τότε βασιλιά της Φραγκίας· και, όταν η αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης κατακτήθηκε από τον κόμη της Φλάνδρας και του Αινώ Βαλδουίνο, και από τον δόγη της Βενετίας και άλλους βαρόνους, αυτή η κυρία ξαναβρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε σύζυγος ενός βαρόνου της αυτοκρατορίας των Ελλήνων· επίσης, ο προαναφερθείς αυτοκράτορας Μανουήλ νυμφεύθηκε μια κόρη του πρίγκιπα της Αντιόχειας και πρωτύτερα είχε παντρέψει μια κόρη ενός αδελφού του με τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ, που πέθανε άκληρος.

Σας έδειξα, λοιπόν, ότι κανένας έλληνας αυτοκράτορας πριν από τη μεταβίβαση της αυτοκρατορίας ή και εκ των υστέρων δεν έχει κάνει τόσα για την Εκκλησία και για το καλό της χριστιανοσύνης όσα ο κυρ Μιχαήλ, ο οποίος επίσης έβαλε να κτίσουν με δικά του έξοδα στην Άκρα έναν ωραίο και υψηλό πύργο[165]· γι' αυτό, κατά τη γνώμη μου, ο Θεός βοήθησε αυτόν και τον γιο του και τους κληρονόμους του ώς σήμερα. Καθένας, λοιπόν, οφείλει να παραδειγματίζεται ώστε να ενεργεί ορθά, γιατί κατά την τέλεση της θείας λειτουργίας, όταν αναγγέλλεται η ανύψωση του σώματος του Χριστού, ψάλλεται *Άγιος, Άγιος, Κύριος Σαβαώθ*, που θέλει πάνω-κάτω να πει: ο Κύριος των στρατιών των αγγέ-

come ho detto, e fu condotto alla presenza sua, il qual vedendolo tanto aggravato da indisposizione del corpo, che parea fuori di se e ch'avesse a vivere poco, non volse far le nozze e cercò aver da lui e dalli altri prigioni quel che potè e liberarli, e così lo fece libero per 30 mila soldi di grossi ed insieme con un Pisano.

Il detto duca ritornato alla patria sua, Attene[101], morse poco dappoi, e li successe nel ducato miser Guglielmo, suo fratello, della Rocia, signor della Livadia[102], ch'ebbe per moglie la figlia del sevastocratora, signor della Patre[103] e Blaquia, ed in dote la Gravia con Siderocastro[104] e con Gitone[105]; e di lei ebbe un figlio, detto miser Guido, che successe nel ducato d'Attene[106] e signoregiò gran tempo come bailo ed ebbe per moglie la figlia del principe Florenzo d'Analdo ed in dote la castellania di Calamata, e morse senza erede, siché la nobil terra d'Attene[107] e quel ducato pervenne nelle man del conte de Brena.

Ora tornaremo all'imperator sior Michieli, che si forzò molto di ridur il popolo greco all'obbidienza della Chiesa d'Iddio dalla retta fede e dalli articoli apostolici, della qual avea deviato molto tempo. Ed io penso che, dappoi che l'imperio romano fu trasferito da Greci a Tedeschi, non vi fu più amor tra Greci e Latini. È vero, ch'io trovo nel *libro della Conquista d'oltre mare*, che l'imperator Manuel tolse una figlia del re di Franza di quel tempo per moglie d'un suo figlio. E quando l'imperio di Costantinopoli fu aquistato per Balduino, conte di Fiandra e d'Analdo[108], e per il doge di Vinegia e altri baroni, questa madonna fu ritrovata in Costantinopoli, e dapoi la fu moglie d'un baron dell'imperio greco. Ancora il detto imperator Manuel tolse per moglie una sorella del principe di Antiochia, e prima avea dato per moglie una figlia d'un suo fratello al re di Gerusalem, che morse senza erede.

Ora vi ho mostrato che, doppo la translazione dell'imperio né avvanti né dappoi, alcun'imperator greco non ha fatto tanto per la Chiesa e per ben della cristianità quanto il sopradetto sior Michieli, il qual anco fece fabricar in Acri una bella e gran torre a sue proprie spese; per il ché, a mio giudicio, il Signor Iddio li fu in aiuto suo e di suo fiol e de suoi eredi fin' ora. E d'indi ogn'un diè trar essempio d'operar bene, perché nella messa quando si dice levar il corpo di Cristo si canta: *Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabahot*, che vuol dire tanto quanto

101 M Arzene; corr. H
102 M Leucadia; corr. H
103 M H d'Alla patre
104 M Sidoro Castro H Sidero Castro
105 M cum Gitane H cum Gitone
106 M Arzene; corr. H
107 M Arzene; corr. H
108 M Danaldo; corr. H

λων και των πολέμων, και έτσι, ευλογημένος είναι εκείνος που έχει τη βοήθεια στις δυσκολίες του, όπως βλέπομε να συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις, γιατί ο Θεός κάνει κυρίως τα θαύματά του σε καιρό πολέμου, όπου δοκιμάζονται το σώμα και η ψυχή, η αιδώς και η τιμή όχι μόνον ενός μεμονωμένου ανθρώπου, αλλά και ενός λαού, όπως λέει σε μια στροφή ο Προβηγκιανός.

Ο Κάρολος, ο πρώτος βασιλιάς της Σικελίας, είχε κερδίσει πολλές νίκες: είχε νικήσει και φονεύσει στην Καμπανία τον βασιλιά Μαμφρέδο, είχε κατατροπώσει και σκοτώσει τον Κονραδίνο, είχε αιχμαλωτίσει τον δον Ερρίκο*, που ήταν συγγενής του και αδελφός του φημισμένου βασιλιά της Καστίλλης και της Αραγώνας, είχε ανακτήσει μεγάλο μέρος της Σικελίας, που είχε εξεγερθεί με την υποκίνηση του Κονράδου Καπέτσι, όπως ήδη είπαμε, είχε καταστήσει υποτελείς του το βασίλειο της Τυνησίας και τον βασιλιά της –το ίδιο, άλλωστε, έκανε και ο βασιλιάς Γουλιέλμος της Σικελίας**, που κατέστησε το βασίλειο αυτό υποτελές στο βασίλειο της Σικελίας–, είχε καταστήσει υποτελές το Κοινό της Πίζας, είχε συγκεντρώσει στο πρόσωπό του και στους ομοϊδεάτες του την αφοσίωση όλης σχεδόν της Τοσκάνης και τμήματος της Λομβαρδίας, είχε κατακτήσει τον τίτλο και τμήμα του βασιλείου της Ιερουσαλήμ ώστε να περιέλθει στην Εκκλησία, σύμφωνα με το θέλημά της· έπρεπε, όπως ειπώθηκε, να κατέχει το πριγκιπάτο του Μορέα και το βασίλειο της Ιερουσαλήμ[166]. Αυτό το είχε αγοράσει ολόκληρο από τη δεσποσύνη Μαρία, στην οποία ανήκε αυτό το βασίλειο, και είχε στείλει από το βασιλειό του της Σικελίας στην πόλη της Άκρας τον καλό κόμη και συνετό και πιστότατο άρχοντα από τη Σαβοΐα***, ο οποίος με τη βοήθεια των Ναϊτών πήρε την Άκρα, που ανήκε στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ, και είχε στην κατοχή του το βασίλειο αυτό για πολλά χρόνια. Ενώ, λοιπόν, ο βασιλιάς Κάρολος διέθετε όλο σχεδόν το μεγαλείο και την ισχύ που θα μπορούσε να αποκτήσει, ωστόσο, συνήθιζε να λέει ότι αυτά που είχε ήταν ελάχιστα για κάποιον που φιλοδοξούσε να γίνει ο κυρίαρχος του Κόσμου.

Έβαλε, λοιπόν, στον νου του να κατακτήσει την αυτοκρατορία και διέταξε να προετοιμασθούν στο βασίλειο της Σικελίας εκατό περίπου πλοία, γαλέρες και βασέλια, και στο βασίλειο της Νεάπολης και στην Προβηγκία και στη Ρωμανία τουλάχιστον άλλα τριακόσια για να εκστρατεύσει με οκτώ χιλιάδες και πλέον άλογα· και σχεδίαζε να πάει να πολιορκήσει την Κωνσταντινούπολη διά θαλάσσης και από τη μια θάλασσα ώς την άλλη και να κατασκευάσει εκεί τέτοια οχύρωση με πασσάλους και με άλλους τρόπους, ώστε ούτε οι Κωνσταντινουπολίτες να μπορούν να βλάψουν τους άνδρες του με δόρατα ή βέλη ή με άλλα μέσα ούτε όμως και [τυχόν] άλλοι, που θα έρχονταν από έξω για να ενισχύσουν την άμυνα της πόλης, ιδίως οι Τάταροι, που ο Κάρολος τους φοβόταν περισσότερο από κάθε άλλον[167].

---

* Ο δον Ερρίκος ήταν αδελφός του Αλφόνσου Ι΄ της Καστίλλης και εξάδελφος του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, εναντίον του οποίου συμμάχησε με τον Κονραδίνο.

** Ο νορμανδός βασιλιάς της Σικελίας, Γουλιέλμος Α΄ [1154-1161].

Dominus exercituum virtutum et bellorum; e essendo così, colui è benedetto che ha l'aiuto in le sue oppressioni, come si vede in molti che Iddio precipue mostra li suoi miracoli in le cose della guerra, nella qual vi va il corpo e l'anima, la vergogna e l'onore non solo d'un uomo solo, ma ancora d'un popolo onde dice il Provenzal in una cobla.

(**13**v) Re Carlo, primo re di Scicilia, avea avute molte vittorie, vinto in Campagna ed ammazzato re Manfredi, rotto e fatto morir Corradino, preso domino Arrigo, suo parente, fratello dell'illustre re di Castiglia e Aragona, reaquistada gran parte della Scicilia ribellatasi per opera di Corrado Capezzi, come è detto, fatto tributario il regno di Tunisi e il re suo, il che però fece anco il re Guglielmo di Scicilia, che fece il detto regno di Tunisi tributario al regno di Scicilia, fattosi tributario il commun di Pisa, tirato a devozion sua e della sua parte quasi tutta la Toscana e gran parte della Lombardia, aquistato parte e il titolo del regno di Gerusalem, che perveniva alla Chiesa de voler della Chiesa; doveva aver il principato della Morea, come è detto, e il regno di Gerusalem, il che tutto avea comprato dalla damisella Maria, a cui detto regno spettava, ed avea mandato dal suo regno di Scicilia, a[109] la terra d'Acri il[110] buon conte e savio d[omino] f[idelissimo] de Savoia, il qual con l'aiuto dei Tempglieri ottenne Acri, che spettava al regno di Gerusalem, e così tenne quel regno molti anni, siché, insomma, detto re Carlo era quasi in quella grandezza e potentia che 'l poteva essere e, nondimeno, ebbe a dire che quel che aveva era poca cosa ad uno che aspirava alla monarchia del mondo.

Si dispose, adunque, di voler aquistar l'imperio, e fece far e preparar nel suo regno di Scicilia da 100 legni tra gallee e vasselli, e nel regno di Napoli e nella Provenza e nella Romania ben altri 300, per passar con 8 mila cavalli e più, e disegnava andar ad assediar la città di Costantinopoli da parte da mar e da un mar all'altro, e fortificarsi talmente ivi con stecadi e altri modi, che Costantinopolitani non potessero offender la sua gente pur con verettoni o dardi non che con altro, ne anco altri che venissero di fuori per soccorer la città e per offenderlo e massime Tartari, de quali più temeva che di altri.

[109] M H e
[110] M H al

*** Η αναφορά στον εκπρόσωπο του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού στην Ιερουσαλήμ με τον προσδιορισμό «της Σαβοΐας» είναι εσφαλμένη και οφείλεται, πιθανότατα, σε λάθος του γραφέα του χειρογράφου· για το όνομα του προσώπου αυτού βλ. το σχόλιο 166.

Ένας τέτοιος πολεμικός εξοπλισμός, όμως, δεν μπορούσε να γίνει χωρίς να επιβληθούν στους υπηκόους του εισφορές και φόροι, γιατί τα πλούτη που είχε στο ταμείο του δεν επαρκούσαν· εκδηλώθηκαν, λοιπόν, διαμαρτυρίες και μεμψιμοιρίες εκ μέρους των υπηκόων και κάποιες αναταραχές, ιδιαίτερα στη Σικελία, που επιβαρύνθηκε περισσότερο από τα άλλα βασίλεια. Ύστερα, για να εξασφαλίσει υπεροχή έναντι του αντιπάλου κατά τη διεξαγωγή της επιχείρησής του, έπεισε τον πάπα Μαρτίνο, που ήταν τότε ποντίφικας, να αφορίσει τον αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ, τους κληρονόμους του και τους οπαδούς του, με την κατηγορία ότι κατείχε παράνομα την αυτοκρατορία, η οποία ανήκε στον Φίλιππο τον γαμπρό του, γόνο του οίκου της Φλάνδρας και της Ανονίας· λέγω, ωστόσο, με μεταμέλεια και με όλον μου τον σεβασμό ότι η ενέργεια αυτή ήταν άστοχη, γιατί, ενώ η ένωση της ελληνικής Εκκλησίας με την Εκκλησία της Ρώμης έβαινε προς την ολοκλήρωσή της, αυτό που έκανε ο βασιλιάς Κάρολος ανέτρεψε τα πάντα και τα δεινά που γνώρισε, στη συνέχεια, η πόλη της Άκρας εξαιτίας του Κάρολου ήταν πολλά· την πόλη αυτή τη διοικούσε ο μισέρ Εντ Πουαλσιέν[168], που ήταν άνδρας ωραιότατος –εγώ τον έχω δει– και είχε για σύζυγο την σινιόρα ντ' Αρζούφ από τις υπερπόντιες χώρες και έχω δει έναν γιο της εν λόγω κυρίας, που τον μεγάλωνε μαζί με τον μισέρ Εντ.

Αρμόζει, νομίζω, στο σημείο αυτό[169] να περιγράψω πόσοι βασιλιάδες και πόσα βασίλεια και ποια υπάγονται στην Εκκλησία της Ρώμης και πόσα βασίλεια και ποια ασπάζονται την ελληνική αίρεση και είναι υποταγμένα στον έλληνα αυτοκράτορα και σε άλλους ηγεμόνες. Και θα αρχίσω από τον σεβαστό λατίνο βασιλιά των Ρωμαίων*, ο οποίος κατέχει το βασίλειο της Αλαμανίας και ακόμη πρέπει να κατέχει το βασίλειο της Βιέννης· το βασίλειο αυτό ορίζεται, από τη μία μεριά από τον ποταμό Ρων ή Ροδανό και φθάνει ώς τη Λομβαρδία και περνά στην Αλαμανία ώς μια πόλη, ονομαζόμενη Τσούργκεν και που λέγεται Ζυρίχη, πόλη που ανήκε σε δύο βασίλεια, ενώ από την άλλη μεριά [βρέχεται] από τη θάλασσα της Προβηγκίας· το βασίλειο αυτό της Βιέννης περιλαμβάνει την κομητεία της Βουργουνδίας, η οποία έχει έξι κομητείες και εξήντα φεουδάρχες με δικό τους λάβαρο και πολλούς γενναιότατους ιππότες· υπάγονται επίσης σε αυτό το βασίλειο η κομητεία της Σαβοΐας και το Ντωφινέ της Βιέννης και η κομητεία της Γενεύης και ο κόμης της Προβηγκίας και του Φορκαλκιέ και ο πρίγκιπας της Οράγγης και η κομητεία Βεναισέν και πολλοί άλλοι βαρόνοι, που δεν έχουν γαίες εκτός από αυτές που τους έχουν δοθεί από τον αυτοκράτορα και είναι φεουδάρχες της αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας πρέπει επίσης να κατέχει τη Λομβαρδία, την Τοσκάνη, τη Μάρκα Τρεβιτζιάνα ώς τον ποταμό της Ιστρίας, που πηγάζει από την επικράτεια του βασιλιά της Ουγγαρίας, μαζί με όλη την υπόλοιπη Ιταλία εκτός από το τμήμα εκείνο, που ανήκει στην Εκκλησία της Ρώμης.

Δεύτερος είναι ο πανίσχυρος βασιλιάς των Φράγκων· κατέχει χώρα μεγάλη και ειρηνική, που εκτείνεται από τη Μεσόγειο θάλασσα ώς τον Ωκεανό, και η χώρα του αυτή έχει το σχήμα ενός ιστίου· από τη μεριά της Μεσογείου, από τον

Questo, però, tanto apparato non si potè far senza grandi tributi e imposizioni alli suoi popoli, perché le ricchezze del suo fisco non bastavano; onde ne naquero gran querelle e mormorazioni ne popoli e qualche tumulto massime in Scicilia, la qual aggravò più delli altri regni. Indi ottenne da papa Martino, ch'era allora pontefice, per aver magior favor nell'impresa sua, che scommunicò l'imperator, sior Michiel predetto, e suoi heredi e seguaci, come quello che indebitamente tenisse l'imperio spettante a Filippo suo genero, ch'era della casa di Fiandra e Anonia; il che dico, tuttavia, con emendazione e riverenza quanta posso, esser stato mal fatto perché, essendosi in via d'unir la Chiesa greca con la romana, questa cosa di re Carlo la disturbò del tutto, e ne seguirono poi molti mali in la città d'Acri per re Carlo. Miser Ottone di Pilicino, bellissimo uomo e che, io ho veduto, governava quella città, il qual avea per moglie la signora d'Arzuffo (**14**) della parte oltremarina, ed ho veduto un fiol della detta madonna, ch'essa e miser Ottone detto nutrivan.

Qui parmi al proposito descriver quanti re e quanti regni e quali obbediscono alla Chiesa romana, e quanti e quali regni tenissero la setta greca, che sono sottoposti all'imperator greco ed altri signori. E cominciarò dal re augusto de Romani latino, il qual tiene il regno di Alemagna e diè tener ancora il regno de Vienese, il qual regno è chiuso da una parte dal fiume de Roine ovver Rodano e viene sino in Lombardia e passa in Alemagna insino ad una terra detta Zurghen, che si chiama Zurich, città di due regni; dall'altra parte il mar de Provenza. Il qual regno Vienese include[111] il contado di Borgogna, che ha 6 contadi e 60 bandierari e molti cavallieri, molto valorosi. Vi è ancora il contado di Savoia e Delphina de Vienna, e 'l contado de Genevra, e 'l conte de Provenza e de Folchalcherio, e il principe d'Orenga, e 'l contado di Vinesio, e molti altri baroni che non tengono terre se non dall'imperio e sono feudarii dell'imperio. Ancora il detto imperator diè tenir la Lombardia, la Toscana, la Marca Trivigiana insino al fiume d'Istria, che se parte in la terra del re d'Ungheria, con tutto il resto d'Italia, eccetto quel che appartiene alla Chiesa romana.

Il secondo è il potentissimo re de Francesi che tien gran paese e in pacifico, che si estende dal mar Mediterraneo insino al mar Oceano, e questo suo paese ha la forma d'una vela dalla parte del mar Mediterraneo dal fiume Rodano andando

[111] H includo

---

* «Βασιλιάς των Ρωμαίων» είναι ο επίσημος τίτλος του λατίνου αυτοκράτορα της Δύσης. Στη συνέχεια ο συγγραφέας τον αναφέρει απλώς ως αυτοκράτορα.

Ροδανό ποταμό πηγαίνοντας κανείς δυτικά για τρεις περίπου ημέρες, δηλαδή ογδόντα σχεδόν ιταλικά μίλια –ο ποταμός λογίζεται από τη θέση Σαιντ Μαρί ντε λα Μερ*– ώς τον ποταμό του Σάλσες, που συνορεύει με τις υποκομητείες του βασιλιά της Μαγιόρκας και [με] κάποιο ποτάμι που λέγεται Σάλσος**. Ανατολικά, [η χώρα] συνορεύει με το βασίλειο της Αρλ και με το βασίλειο της Αλαμανίας και εκτείνεται ώς τη Φλάνδρα· και σε εκείνο το τμήμα της Φλάνδρας που κατέχει ο βασιλιάς της Φραγκίας όλες οι καλές οι πόλεις ανήκουν στο βασίλειό του και είναι διάσπαρτες δυτικά ώς τις ακτές της Πικαρδίας, της Νορμανδίας και της Βρετάνης και ώς τις ακτές της Γασκόνης, που συνορεύουν με τον βασιλιά της Ισπανίας ή Καστίλλης· και [το όριο] διέρχεται από την ενδοχώρα κατεβαίνοντας ώς τη θέση που αναφέραμε και ώς τις ακτές της Ναρβόννας, που ανήκουν όλες στον βασιλιά της Φραγκίας, έτσι ώστε, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μου, ο γύρος της επικράτειας του βασιλιά της Φραγκίας είναι εξήντα πέντε ημέρες. Τρεις βασιλιάδες κατέχουν γαίες στο βασίλειό του: ο βασιλιάς της Αγγλίας που κατέχει το δουκάτο της Γασκόνης, δηλαδή της Ακουϊτανίας, και που, όταν χρειασθεί, συγκεντρώνει τέσσερις χιλιάδες ιππείς και εκατόν πενήντα χιλιάδες πεζούς από αυτή τη χώρα· στο δουκάτο αυτό υπάρχουν πολλοί κόμητες και βαρόνοι, γαιοκτήμονες· ο βασιλιάς της Αγγλίας κατέχει επίσης στο βασίλειο της Φραγκίας την κομητεία του Ποντιέ, που αποδίδει σαράντα περίπου χιλιάδες φιορίνια χρυσά τον χρόνο ή τριάντα χιλιάδες λίρες τορνέσιες. Ο βασιλιάς της Μαγιόρκας κατέχει το Μονπελιέ, δηλαδή το σημαντικότερο μέρος στο βασίλειο της Φραγκίας· και, επειδή υπάρχει αμφιβολία και αμφισβήτηση για το ποιος είναι ισχυρότερος βασιλιάς, ο βασιλιάς της Αγγλίας ή ο βασιλιάς της Καστίλλης, εμείς απαντούμε στη διένεξη με αυτόν τον τρόπο και λέμε ότι ο βασιλιάς της Αγγλίας έχει περισσότερα πλούτη και περισσότερους θησαυρούς και ο βασιλιάς της Καστίλλης έχει περισσότερους ιππείς και καλύτερο και εμπειρότερο πεζικό και ότι η χώρα του βασιλιά της Καστίλλης παράγει περισσότερα τρόφιμα και σε αφθονία, αλλά δεν διαθέτει τόσα χρήματα.

Τώρα θα μιλήσομε για τον βασιλιά της Καστίλλης. Η επικράτειά του είναι μεγάλη και σε αυτήν υπάρχουν, όπως λέγεται, επτά βασίλεια και ο βασιλιάς της Γρανάδας είναι υποτελής του και η χώρα, που κατέχει ο βασιλιάς αυτός της Γρανάδας, ανήκει στον βασιλιά της Καστίλλης και ήταν δική του από παλιά πριν από τη μεταφορά των Σαρακηνών από τη Μαυριτανία στην Ισπανία. Επίσης, ο βασιλιάς της Πορτογαλίας είναι υποτελής του, από τότε που συνήψε μαζί του επιγαμία και πήρε για σύζυγο μια θυγατέρα του, και από αυτόν τον βασιλιά της Πορτογαλίας γεννήθηκε ο σημερινός βασιλιάς της Ισπανίας, έτσι ώστε οι βασιλιάδες αυτοί πρέπει να λογίζονται σαν ένας. Ο βασιλιάς της Πορτογαλίας έχει περισσότερα από τετρακόσια μίλια ακτής στον Ωκεανό. Υπάρχουν ακόμη άλλοι δύο βασιλιάδες στην Ισπανία, ο βασιλιάς της Αραγώνας και ο βασιλιάς της Μαγιόρκας, ο οποίος κατέχει από τον βασιλιά της Αραγώνας δύο υποκομητείες,

* Με την ονομασία Santa Maria delle 3 Marie ο συγγραφέας αναφέρεται στην κωμόπολη *Saintes Maries de la Mer* ή *Villa de la Mer* στο δέλτα του Ροδανού ποταμού, που, από τον 12ο αιώνα, ήταν

verso ponente sino circa 3 giornate, cioè circa 80 miglia italiani, il qual fiume è da Santa Maria delle 3 Marie insino al fiume di Salses, che confina con li viscontadi del re di Maiolica un certo fiume detto Salsos; da parte di levante confina con il regno d'Arles e con il regno d'Alemagna e va insino in Fiandra, e in quella parte della Fiandra che possede il re di Franza e tutte le buone terre di Fiandra spettano al regno di Franza, che sono sparse quasi per ponente insino alle marine della Picardia, Normandia e Bertagna e de Guascogna, che sono confini con il re di Spagna ovver Castiglia, e vien fra terra descendendo insino al loco sopradetto e alle contrade di Narbona, le qual tutte spettano al regno di Franza, talmente che io fo conto che la terra del re di Franza circumcirca è da 65 giornate; e il predetto re ha tre re che tengono stato nel suo regno; il re d'Anglia, che tien il ducato di Guascogna, cioè Aquitania, il qual ad un bisogno fa 4 mila cavalieri e 150 mila pedoni di quel paese; nel qual ducato son molti conti e molti signori da terre. Ancora il detto re d'Anglia tiene nel reame di Francia il contado de Pontieri, che vale ogn'anno circa 40 mila fiorini d'oro ovver 30 mila lire di tornesi. Il re delle Maioliche tiene Monte Pelusiano ovver la maggior parte nel regno di Franza. E perché (**14**^{v}) è dubbio e controversia qual sii maggior re, il re d'Anglia o 'l re di Castiglia, noi decidiamo la lite in questo modo e dicemo che il re d'Anglia ha più ricchezze e più tesori, ed il re di Castiglia ha più cavallieri e miglior pedoni e più esperti, e che il paese del re di Castiglia ha più vittuaria e grassa, ma non ha tanti denari.

Ora diciamo del detto re di Castiglia. Il detto ha gran paese, nel qual vi sono, come si dice, sette regni ed il re di Granada li è tributario e il paese che possede il detto re di Granada spetta al re di Castiglia e fu suo anticamente, prima che Saraceni transfettassero di Mauritania in Spagna; ancora il re di Portogallo tien con lui, doppo che l'ha contratto matrimonio con lui e tolto una sua figlia per moglie, e di detto re di Portogallo è nato questo re di Spagna presente, siché è da metter li detti re per uno. Questo re di Portogallo ha 400 miglia e più di riviera sopra il mar Oceano. Vi sono ancora due altri[112] re in Spagna, cioè il re d'Aragona e il re di Maiolica, il qual tien dal re d'Aragona due viscontadi, quel de Perpignan

[112] M H altre

διάσημος τόπος προσκυνήματος και είχε εκκλησία αφιερωμένη στις Saintes Maries, δηλαδή τη Μαρία, αδελφή της Παναγίας και μητέρα του αγίου Ιακώβου του νέου, και τη Μαρία Σαλώμη· οι δύο γυναίκες μαζί με τη νέγρα θεραπενίδα τους, Σάρα, είχαν καταφύγει εκεί, όταν διώχθηκαν από την Ιουδαία.

** Οι ονομασίες Salsos και Salses αναφέρονται, πιθανότατα, στο ίδιο ποτάμι.

αυτήν του Περπινιάν και το νησιωτικό βασίλειο της Μαγιόρκας, της Μινόρκας και της Ίμπιζας, έτσι ώστε στην Ισπανία υπάρχουν τέσσερις βασιλιάδες εξαρτώμενοι από έναν· στην Ισπανία, εξάλλου, κατοικούν πολλοί Σαρακηνοί και Ιουδαίοι, υπήκοοι των βασιλιάδων που μνημονεύσαμε.

Ο βασιλιάς της Αγγλίας θα έπρεπε να είναι τρίτος ή τέταρτος στον κατάλογο αυτό, εμείς όμως τον τοποθετούμε έβδομο για να τηρηθεί η τάξη που εισηγηθήκαμε. Αυτός, εκτός από τη γη, που, όπως είπαμε, κατέχει στο βασίλειο της Φραγκίας, έχει βασιλική εξουσία στο νησί της Αγγλίας και στο πριγκιπάτο της Ουαλλίας, που επίσης βρίσκεται σε αυτό το νησί, και άλλοτε κατείχε το βασίλειο της Σκωτίας, όμως τώρα δεν το κατέχει, γιατί το έτος 1333 ο χριστιανικότατος αυτός βασιλιάς, που βασιλεύει τώρα, κατέκτησε με πολλές δυνάμεις το βασίλειο της Σκωτίας και το παραχώρησε στον βασιλιά Μπάλιολ, που του ανήκε· κατέχει επίσης το νησί της Ιρλανδίας, που είναι πάρα πολύ μεγάλο και όπου κατοικούν άνθρωποι πολύ αγροίκοι, ενώ οι πόλεις και τα κάστρα κατοικούνται κυρίως από Εγγλέζους· το βασίλειο της Σκωτίας, που αναφέραμε, είναι το όγδοο βασίλειο. Ένατος είναι ο βασιλιάς της Βοημίας, που κατέχει το δουκάτο της Μοραβίας και την κομητεία του Λουξεμβούργου. Δέκατος είναι ο βασιλιάς της Ουγγαρίας. Ενδέκατος είναι ο βασιλιάς της Κρακοβίας, που είναι βασιλιάς της Πολωνίας – πρόσφατα αναγνωρίσθηκε από τον ύπατο ποντίφικα–, η οποία εκτείνεται ώς τη Βόρεια θάλασσα, που είναι σχεδόν κλειστή. Το δωδέκατο βασίλειο είναι αυτό της Δανίας, που βρίσκεται πάνω από αυτή τη θάλασσα και ο βασιλιάς του ονομάζεται Δανός βασιλιάς των Σλάβων. Δέκατος τρίτος είναι ο βασιλιάς της Σουηδίας, ο οποίος είναι [και] της Γοτθίας* και της Νορβηγίας που λογίζονται ως σύνολο· σε αυτόν ανήκει η Γοτλάνδη. Δέκατος τέταρτος είναι ο βασιλιάς Ροβέρτος της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας. Δέκατος πέμπτος είναι ο βασιλιάς Φρειδερίκος που κατέχει τη Σικελία. Δέκατος έκτος είναι ο βασιλιάς της Κύπρου. Δέκατος έβδομος είναι ο βασιλιάς της Αρμενίας. Και, όταν εμείς συντάσσαμε αυτό το έργο, ο ενδοξότατος βασιλιάς της Φραγκίας Φίλιππος είχε δώσει στον εξάδελφό του, τον κόμη του Εβρέ, το βασίλειο της Ναβάρρας, που του ανήκε δικαιωματικά εξαιτίας του γάμου του με τη θυγατέρα του βασιλιά Λουδοβίκου, του γιου του βασιλιά Φίλιππου του Ωραίου· έτσι εμείς έχομε δεκαοκτώ βασιλιάδες καθολικούς και πιστούς στην Αγία Μητέρα Εκκλησία.

Τώρα θα μιλήσομε για τους υπερπόντιους βασιλιάδες· και αυτά που θα πω τα έχω συλλέξει από διάφορους αξιόπιστους ανθρώπους από διαφορετικά έθνη. Ο πρώτος είναι ο αυτοκράτορας των Ελλήνων, ο οποίος κατέχει χώρα μεγάλη και πυκνοκατοικημένη, όπως είναι γνωστό. Έπειτα, είναι δύο βασιλιάδες των Γεωργιανών, από τους οποίους ο ένας είναι υποτελής και πιστός στους Τατάρους της Περσίας, όχι όμως και ο άλλος που ακολουθεί την αίρεση των Ελλήνων. Οι Γεωργιανοί είναι λαοί πολύ φιλοχρήματοι, αλλά ικανότατοι πολεμιστές –περισσότερο από κάθε άλλο ασιατικό έθνος– και τούτο δεν ισχύει μονο για τους

* Με το όνομα Gottia δηλώνεται τόσο το νότιο τμήμα της Σουηδίας, η Γοτθία ή Γοταλάνδη όσο και το μεγάλο νησί της Βαλτικής θάλασσας, Γοτλάνδη, που ανήκει επίσης στη Σουηδία.

e il regno di Maiolica, Minolica e Jevizza[113], isole, talmente che in Spagna sono 4 re di uno; ch'è in la Spagna vi abitano molti Saraceni e Judei, che stano sotto li re predetti.

Il re d'Inghilterra dovrebbe esser in questo ordine terzo ovver quarto, ma noi lo mettiamo settimo per servar l'ordine cominciato da noi. Questo, oltre il paese che tiene nel regno di Franza, come abbiamo detto, tiene il regno del isola d'Inghilterra e 'l[114] principato d'Walia, che è pur sopra l'isola detta, e solea tener il regno di Scozia, ma ora non lo tiene, perché l'anno 1333 questo re cristianissimo, ch'ora regna, aquistò il detto regno di Scozia con gran forze e lo diede al re Bagnola, a cui spettava. Tiene anco l'isola d'Ibernia ch'è grandissima, nella qual abitano uomini molto selvatici, ma nelle città e nelle fortezze abitano per la maggior parte Inglesi. Il detto regno di Scozia è l'ottavo regno. Il nono è il re di Boemia, il qual tien il ducato di Moravia e il contado di Lucemburg. Il X è il re d'Ungheria. L'undecimo è il re di Cracovia, ch'è re di Polonia novamente confermato dal sommo pontefice, che va presso il mar Settentrional ch'è quasi chiuso. Il XII regno quel di Dacia, ch'è sopra il mar detto e il re suo si dice re Dazin[115] de Sclavi. Il XIII è il re di Suezia che è di Gottia e Norvegia che tengono ad uno, in esso tien la Gottia. Il XIV è il re Ruperto di Gerusalem e di Scicilia. Il XV è il re Federico che tiene la Scicilia. Il XVI è il re (**15**) di Cipri. Il XVII è il re d'Armenia. E scrivendo noi questa opera, l'illustrissimo Filippo re di Franza ha dato a suo cugino, conte di Wir, per la ragion che avea per causa della sua moglie, il regno di Navara, la qual sua moglie fu figlia del re Lodovico, che fu fiol del re Filippo il Bello; talché noi abbiamo 18 re cattolici ed obidienti alla Santa Madre Chiesa.

Ora diciamo delli re oltramarini, e quello che dirò ho raccolto da diversi uomini di diverse nazioni degni di fede. Il primo è l'imperator de Greci che tiene gran paese e ben abitado, come si sa. Indi vi sono due re de Giorgiani, un de quali e suddito e fedele alli Tartari della Persia e l'altro no, il qual segue la setta de Greci; li detti Giorgiani sono popoli molto avari, ma valenti nell'armi e più d'alcuna

[113] M Sevizza; corr. H
[114] M nel; corr. H
[115] M H d'Azin

αρσενικούς, αλλά ακόμη και για τις γυναίκες. Τέταρτος βασιλιάς είναι ο Κομνηνός της Τραπεζούντας, που προέρχεται από την οικογένεια του αυτοκράτορα Μανουήλ και τον αποκαλούν αυτοκράτορα. Υπάρχουν επίσης δύο βασιλιάδες ή δούκες στη Ρωσία, που ακολουθούν αυτή την αίρεση των Ελλήνων και που, όπως έχω ακούσει, είναι υποτελείς και υποταγμένοι στους Τατάρους και κατέχουν χώρα μεγάλη και κατά το μήκος και κατά το πλάτος· σε αυτή τη Ρωσία, που το ένα τμήμα της ονομάζεται Μεγάλη Ρωσία και το άλλο Μικρή Ρωσία, οι βερβερίτσες γεννιούνται κατά πλήθη. Είναι επίσης ο αυτοκράτορας της Ζαγοράς*, που γειτονεύει με τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και που επέκτεινε το βασίλειό του ώς τον ποταμό Δούναβι, ο οποίος πηγάζει από τη Σουηβία, διασχίζει τη Βαυαρία και την Αυστρία της Αλαμανίας και την Ουγγαρία κατηφορίζοντας ώς τον Εύξεινο Πόντο, που οι Φράγκοι τον ονομάζουν Μαρ Ματζιόρε· και αυτός είναι ο έβδομος μεγάλος ηγεμόνας που ακολουθεί το τελετουργικό των Ελλήνων. Όγδοος είναι ο βασιλιάς της Σερβίας· κατέχει γαίες στην ακτή του κόλπου της Αδριατικής, που εκτείνεται σε μήκος διακοσίων περίπου μιλίων και υπάγεται στην Εκκλησία της Ρώμης· όλοι όμως οι άλλοι λαοί της ενδοχώρας, που στην πλειοψηφία τους είναι με το μέρος αυτού του βασιλιά, ακολουθούν την αίρεση και το τελετουργικό των Ελλήνων. Ένατος είναι ο δεσπότης της Άρτας.

Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν πολλοί λαοί διασκορπισμένοι εδώ και εκεί, που είναι υποταγμένοι σε άλλους ηγεμόνες και που ακολουθούν το τελετουργικό των Ελλήνων, όπως είναι το έθνος των Χαζάρων, το οποίο είναι υποταγμένο στους Τατάρους και σε άλλους ηγεμόνες εγκατεστημένους πάνω από τη Μαρ Ματζιόρε. Και στην Ουγγαρία λέγεται ότι υπάρχουν περισσότερα από εξήντα χιλιάδες άτομα, που ακολουθούν το ελληνικό τελετουργικό. Στη Μικρά Ασία, που είναι χώρα μεγαλύτερη από την Ισπανία –όπου είπαμε ότι υπάρχουν τέσσερα βασίλεια– και που το μεγαλύτερο μέρος της είναι υποταγμένο στους Τούρκους, οι περισσότεροι λαοί ακολουθούν το ελληνικό τελετουργικό και οι περισσότεροι από αυτούς είναι Έλληνες. Ακόμη και η Αρμενία, που τα παλιά τα χρόνια ονομαζόταν Κιλικία, κατοικείται από Έλληνες. Στη Μεσοποταμία υπάρχει μεγάλος αριθμός Ελλήνων και υπήρχαν πολύ περισσότεροι την εποχή της σταυροφορίας του Πέτρου του Ερημίτη και του Γοδεφρείδου ντε Μπουγιόν, του οποίου ο αδελφός, Βαλδουίνος, ήταν κόμης της Μεσοποταμίας και ονομαζόταν κόμης της Ροάς**. Στο σουλτανάτο επίσης του Καΐρου, όπου τώρα κυριαρχούν οι Τάταροι της Περσίας, κατοικούν Έλληνες και Τούρκοι και οι Έλληνες ακολουθούν το ελληνικό τελετουργικό· στο σουλτανάτο αυτό υπήρχαν άλλοτε σαράντα πόλεις τειχισμένες με κάστρα. Στα νησιά Κύπρος, Κρήτη, Εύβοια, Ρόδος και σε άλλα νησιά και στο πριγκιπάτο του Μορέα, μολονότι αυτές οι περιοχές είναι υποταγμένες στη φραγκική εξουσία και υπάγονται στην Εκκλησία της Ρώμης, ωστόσο σχεδόν όλοι

* Imperator de Zagora είναι η ονομασία, με την οποία, από τα μέσα του 13ου αιώνα, μνημονεύται σε δυτικές συνήθως πηγές (βενετικές, γενουατικές, φλωρεντινές και άλλες) ο βασιλιάς της Βουλγαρίας.

nazione in Asia e non solamente li maschi ma ancora le femmine. Il 4o re è il Cominiano di Trabisonda che discende dalla parentella d'Emanuel imperator e si fa chiamar imperator. Vi sono anco due re o duchi in Rossia che seguono la predetta setta de Greci, i quali, come ho inteso, sono tributarii ed obbedienti a Tartari e tengono un gran paese longo e largo; in questa Rossia, la qual parte si chiama Rossia Maggior e parte Rossia Minore, nasce gran multitudine di varii. Vi è anco l'imperator de Zagora che confina con l'imperator di Costantinopoli e si stende il suo regno sino al fiume Danubio, il qual discende da la Suevia e passa per Baviera e per Austria d'Alemagna e per l'Ungaria descendendo sino al Mar Pontico, che Franchi chiamano Mar Maggiore, e questo è il settimo gran signor che tien il ritto de Greci. L'ottavo è il re di Servia[116] che tiene terre a marina del golfo Adriatico, che si stende per 250 miglia circa, che è sotto l'obbidienza della Chiesa romana; ma tutti li altri popoli fra terra, che sono il più insieme con il re detto, seguono la setta e il ritto greco. Il nono è il despoto del Arta.

È vero che vi sono molti popoli sparsi in qua e in là e sottoposti ad altri signori che seguono li ritti greci, come è la nazion de Gazaria[117] ch'è sotto Tartari e altri signori posti sopra il Mar Maggiore. E in Ungheria si dice che vi sono più di 60 mila persone che fanno il ritto greco. In l'Asia Minore ch'è maggior paese che non è la Spagna, della qual abbiamo detto esser 4 regni, la qual per la maggior parte è sottoposta a Turchi, per il più li popoli seguono il ritto greco e sono per il più Greci. Anco l'Armenia, che si chiamava anticamente Cilicia, è abitata da Greci. In la Mesopotamia è gran quantità di Greci e solevano esser molto più al tempo del passaggio di Piero Eremita e Goffredo di Buglione, il cui fratello, Balduino, fu conte di Mesopotamia e si (**15**^{v}) chiamava conte de Roas. Nel soldanatico anco del Cairo, ove ora dominano Tartari di Persia, abitano Greci e Turchi e li Greci seguitano il ritto greco; nel qual soldanatico solean essere 40 città murate con castelli. Nell'isole di Cipri, Candia, Negroponte, Rodi e altre isole e nel principato della Morea, benché detti lochi siano sottoposti al dominio de Franchi e obbidienti alla Chiesa romana, nondimeno, quasi tutto il popolo è greco

116 M Puia; corr. H
117 M Gazovia; corr. H

** Ἡ κόμης της Ἐδεσσας. Η ονομασία Ροάς προέρχεται από την αραβική ονομασία, Οσροηνή, της παλαιάς επαρχίας της Μεσοποταμίας, πρωτεύουσα της οποίας ήταν η Ἐδεσσα.

οι κάτοικοί τους είναι Έλληνες και ασπάζονται την αίρεση αυτή και η καρδιά τους είναι αφοσιωμένη στις ελληνικές συνήθειες και, όταν μπορέσουν να εκδηλωθούν ελεύθερα, θα το κάνουν.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι οι Έλληνες και οι ομόδοξοί τους κατέχουν μεγαλύτερη έκταση γης από όση κατέχουν οι καθολικοί βασιλιάδες. Είναι τελείως βέβαιο ότι οι καθολικοί είναι ασύγκριτα καλύτεροι πολεμιστές και ικανότεροι και πολυαριθμότεροι από τους Έλληνες. Υπάρχουν επίσης πολλοί Έλληνες στην Καλαβρία και στην περιοχή του Οτράντο, που υπακούουν στην Αγία Εκκλησία της Ρώμης, δεν είναι όμως τόσο αφοσιωμένοι όσο θα ήταν, αν ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης και ο γιος αυτού του αυτοκράτορα, ο κυρ Ανδρόνικος, ήταν προσηλωμένοι και πιστοί στην Εκκλησία της Ρώμης και όχι ανυπότακτοι, γεγονός με σοβαρότατες συνέπειες.

Και καλό θα ήταν να υιοθετείται το δίκαιο με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, γιατί, όταν παύσει να υπάρχει ένας ισχυρός αρχηγός, [κάποιοι] φέρονται τυραννικά και αποφασίζουν να πράττουν κατά βούληση. Και μολονότι ο Κύριός μας είπε *καὶ γενήσεται μία ποίμνη εἷς ποιμήν*[*] και η αυτοκρατορική μεγαλειότης όφειλε να εποπτεύει από θέση ισχύος όλους τους ανυπότακτους, η Αγία Έδρα της Ρώμης, στις ημέρες μας, αρνούμενη στην παρούσα στιγμή να αναγνωρίσει τον αυτοκράτορα, στράφηκε γεμάτη εκδικητικότητα εναντίον των τυράννων για να επιβάλει την ειρήνη στους λαούς του Υψίστου και να προσηλυτίσει τους απείθαρχους. Και σε άλλο χωρίο ο ίδιος ο Κύριος λέει *πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει* **, όπως βλέπομε σήμερα να συμβαίνει στην Ιταλία, όπου οι οικίες των εξορίστων καταστρέφονται και η μια και η άλλη μερίδα παθαίνουν ζημιές, θανάτους, καταστροφές εξαιτίας αυτής της διχόνοιας, όπως θα προσπαθήσω να περιγράψω παρακάτω.

Ο αυτοκράτορας κυρ Μιχαήλ Παλαιολόγος, βλέποντας ότι η υποταγή και η υπακοή του στην Αγία Μητέρα Εκκλησία ούτε εκείνη την ωφέλησε ούτε ο ίδιος απέκτησε την εύνοιά της και ότι, ακόμη [χειρότερα], παρά τους κόπους του βρέθηκε αφορισμένος και αποκομμένος από το σώμα των χριστιανών της Εκκλησίας σαν ανάπηρο μέλος της, στην απελπισία του εγκατέλειψε την περιφρούρηση μιας επαρχίας του εξαίρετης και ισχυρής, που ονομάζεται Παφλαγονία[170] και την έχουν κατακτήσει οι Τούρκοι και βρίσκεται πάνω από τη Μαρ Ματζιόρε, η οποία λεγόταν τα παλιά τα χρόνια και γράφεται στα βιβλία ως Πόντος, και είναι μεγάλη και γεμάτη με ωραίες ακτές, ποταμούς και λίμνες και με πρασινάδες και με πολλές φυτείες. Αυτή η επαρχία είχε υποστεί πολλές καταστροφές από τους Τούρκους και κυρίως από κάποιον εξαιρετικά άγριο τούρκο αρχηγό, γνωστό με την προσωνυμία Κανίνο-Καραμάν[171]. Εκεί, άλλοτε, ο μισέρ Λικάριος, ο προαναφερθείς μέγας δούκας, είχε κερδίσει μια μεγάλη νίκη· στο τέλος όμως οι Τούρκοι, αφού της προξένησαν πολλές και αλλεπάλληλες καταστροφές, την καθυπέταξαν και προσηλύτισαν τους πληθυσμούς της στην ειδωλολατρεία τους, την εποχή που ο αυτοκράτορας είχε αναστείλει την περιφρούρηση της περιοχής για να μπορέσει να ασχοληθεί με μεγαλύτερη άνεση και χωρίς περισπασμούς με την καταστροφή

e inclina a quella setta e il cuor loro è volto alle cose greche e, quando potessero mostrarlo liberamente, lo farianno.

È, adunque, chiaro che li Greci e quelli che li seguono occupano maggior paese che non occupano li re cattolici. E ben vero che li cattolici sono incomparabilmente migliori in le arme e più possono e sono in maggior numero che li Greci. Sonovi anco molti Greci in Calabria ed in terra d'Otranto che ubbidiscono alla Santa Chiesa romana, ma forse non così devotamente come farianno, se l'imperator sior Michiel Paleologo detto, e il patriarca Costantinopolitano ed il figliolo del detto imperatore, sior Andronico, fossero fermi e ubbidienti alla Chiesa romana e non in contumacia, onde ne segue danno immenso.

E sarebbe buona cosa ritenir quel ch'era giusto per la miglior via che si possa, perché levato un capo robusto tiranizzano e volevano far l'appetito loro. E, nondimeno, nostro Signore disse che dovesse esser un pastore e un ovile e la maestà imperatoria reviederia, quando avesse potuto, sopra tutti li contumaci, perché oggi la Sedia romana non vuol a questo tempo approbbar l'imperatore e drizzava le mani ultrici contra li tiranni per mettervi pace nelli popoli di Dio e convertiva increduli. Ed in un altro loco il medesimo Signor dice che il regno in se diviso sarà desolato e le case cascheranno una sopra l'altra, come vediamo oggi in Italia che le case delli cazzati[118] vi rovinano e l'una e l'altra parte patisce danno, morte, distruzion per questa divisione, come qui sotto mi sforzarò di dichiarir.

L'imperator sior Michiel Paleologo, vedendo che per sottomettersi e dar obbidienza alla Santa Madre Chiesa non avea né giovato a quella né aquistato la grazia di essa, anzi in premio delle fatiche sue era stato scommunicato e absciso come membro invalido dal corpo de cristiani congiunti alla Chiesa, come disperato lassò la custodia d'una sua provincia ottima e potente che si chiama Paflagonia tolta da Turchi che è sopra il Mar Maggiore, detto anticamente e dalle scritture Pontico, la qual è grande e piena di belle riviere, fiumi e laghi e erbazo e ben coltivata. Questa provincia era molto infestata da Turchi e specialmente da un certo capitan turco, (**16**) crudelissimo, detto per cognome Canino Caraman. Ivi già miser Licario, megaduca detto, aveva avuto una gran vittoria, ma, finalmente, detti Turchi doppo averla molto guastata e continuamente la sottomisero e ridussero alla loro idolatria, rimmettendo l'imperator la custodia di quella per poter attender più largamente e liberamente alla distruzion dei Latini,

[118] M H cazzari

* *Κατὰ Ἰωάννην*, ι΄ 16.

** *Κατὰ Λουκᾶν*, ια΄ 17.

των Λατίνων, τους οποίους φοβόταν πολύ και ιδιαίτερα αυτόν τον βασιλιά Κάρολο και τους Βενετούς. Και [ο αυτοκράτορας], αφού απέσυρε από εκεί τον μισέρ Λικάριο, τον έστειλε να πολεμήσει με όσον στρατό μπόρεσε εκείνος να συγκεντρώσει εναντίον των Λατίνων της Ρωμανίας και έτσι χάθηκε ολόκληρη αυτή η επαρχία εκτός από την πόλη ή το κάστρο που λέγεται Ποντοπράκλεια και βρίσκεται στην ακτή· η απώλεια αυτή ήταν εξαιρετικά επιζήμια.

Και πρέπει να γνωρίζετε ότι από την Παφλαγονία κατάγονται οι Ενετοί[172], που τα παλιά τα χρόνια πήγαν να ενισχύσουν την Τροία, όταν την πολιορκούσαν οι Έλληνες, και, όταν αυτή κατακτήθηκε από τους Έλληνες, εκείνοι με αρχηγό τους τον Αντήνορα ήλθαν στην Αδριατική θάλασσα, ίδρυσαν το Αλτίνο και από το όνομα του αρχηγού τους το ονόμασαν Αντενορίδα και ύστερα ίδρυσαν την Πάδοβα, που ονομάσθηκε έτσι από τον ποταμό Πάδο, ύστερα κατέκτησαν όλη τη γύρω περιοχή ώς τον ποταμό Άδο και από το δικό τους όνομα την είπαν Βενετία, όπως σημειώνεται στις παλιές ιστορίες, κυρίως σε εκείνες των Λογγοβάρδων· η επαρχία αυτή μοιάζει πολύ με την Παφλαγονία, τον τόπο καταγωγής τους.

Επιστρέφομε, τώρα, στην ιστορία μας. Την ίδια σχεδόν εποχή, ο έλληνας αυτοκράτορας, επιφορτισμένος με την καταστροφή των Λατίνων, εγκατέλειψε μιαν άλλη περιοχή ή επαρχία, που ονομάζεται Μαίανδρος και που είναι πολύ μεγάλη, με γη εύφορη, κατάλληλη για όλες τις καλλιέργειες, από την οποία διέρχεται ένας ποταμός μεγάλος, που σχηματίζει μια μεγάλη λίμνη στη θάλασσα, και εκεί υπάρχει κάποιο νησάκι που κοιτάζει προς τη Δύση, όπου διέμενε μεγάλος αριθμός αλιέων, που ψάρευαν στη λίμνη αυτή και για τα πολλά ψάρια που έπιαναν πλήρωναν στον αυτοκράτορα πολλά χρήματα[173]· οι αλιείς αυτοί ήταν έμπειροι ναυτικοί και μερικοί υπάρχουν ακόμη. Τη θέση αυτή ο αυτοκράτορας την άφησε αφρούρητη και από τις συχνές επιθέσεις των Τούρκων κατέληξε να περιέλθει στην εξουσία τους. Ο αρχηγός των Τούρκων αυτών ονομαζόταν Τουρκουενοντομάρ Μεντεσέ και αυτός ο Μεντεσέ έχει έναν γιο που λέγεται Ορχάν και εξουσιάζει την περιοχή του Μαιάνδρου[174].

Είναι αλήθεια ότι η χώρα που εκτείνεται από την πόλη Αναία, κοντά στην Έφεσο, ώς απέναντι από την Κωνσταντινούπολη και ακόμη παραπέρα εξουσιαζόταν για πολλά χρόνια από τον προαναφερθέντα αυτοκράτορα και από τον κυρ Ανδρόνικο, τον γιο του, και από τους γενναίους Έλληνες, τους αποκαλούμενους αννιτσέρι* που είχαν έλθει από την Κρήτη μαζί με τους Χορτάτση[175] και που κατοικούσαν στην Αναία και στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο· αυτούς ο άγιος Ιωάννης στην Αποκάλυψη τους αποκαλεί Εφέσιους, όταν έγραψε στον αρχιεπίσκοπο της Εφέσου Τιμόθεο. Η χώρα αυτή διασχίζεται σε δεκαπέντε περίπου ημέρες· σήμερα, έχει σχεδόν ολόκληρη περιέλθει στους Τούρκους. Εκεί βρίσκονταν οι επτά πόλεις και εκκλησίες, για τις οποίες ο άγιος Ιωάννης μιλεί στην Αποκάλυψη και που, τώρα, έχουν όλες κατακτηθεί από τους Τούρκους εκτός από

* Η δυσνόητη λέξη anniceri του κειμένου δηλώνει είτε κάποια χαρακτηριστική ιδιότητα των Κρητών, στους οποίους αναφέρεται, είτε κάποιο ανεξακρίβωτο οικογενειακό όνομα.

de quali molto temeva e massime del re Carlo predetto e de Veneziani; e levato d'indi miser Licario lo mandò con quanta gente el potè far a combatter contra li Latini ch'erano in le parti di Romania, e così si perse tutta quella provincia, eccetto la terra ovver castello detto Pontoraclia, che se tiene posto alla marina, della qual perdita se ne ebbe immenso danno.

Ed è da saper che da Paflagonia trassero origine li popoli Eneti, che anticamente vennero a soccorrer Troia, quando la era assediata da Greci; i quali, presa Troia da Greci, sotto Antenore, loro capitano, vennero nel mar Adriatico e edificorono Altino, la qual chiamorono dal capitano loro Antenorida, e indi edificorono Padova, detta così dal loro fiume Pado; indi aquistorono tutto il paese vicino insino al fiume d'Ada e lo chiamorono Venesia, dal loro nome, come si trova in le istorie antiche e massime de Longobardi, la qual provincia e molto simile alla Paflagonia, d'onde essi traevano l'origine.

Ora torniamo alla nostra istoria. Quasi in questo tempo istesso fu abbandonata dall'imperator greco parte della distruzione de Latini un'altra contrata ovver provincia detta lo Meandro, ch'è molto grande, buona e fertile d'ogni bene, per la qual passa un fiume grande, che fa un gran lago in mare ed ivi[119] è qualche isola picola che guarda verso ponente in le qual vi stava gran moltitudine di pescadori, che pescavano in quel lago, e della gran quantità del pesce che pigliavano pagavano all'imperatore un gran denaro; i quali pescatori erano valenti marinari e ancora ve ne sono alcuni. Questo loco fu lassato senza guardia dall'imperatore e per li frequenti assalti de Turchi, finalmente, è vennuto sotto il loro dominio, de quali Turchi il capitano si chiamava Turquenodomar Mandachia, il qual Mandachia ha un suo figlio detto Orchan, che domina le contrade del Meandro[120].

Il paese veramente della città d'Aniia, ch'è appresso Effeso andando insino per mezzo Costantinopoli e più oltre, longamente è stato dominato dall'imperator predetto e da sior Andronico, suo figlio, e dalli valenti Greci, detti Anniceri, oriundi dell'isola di Candia insieme con li Cortazzi[121], che stavano in Aniia e in San Zuanne dell'Alto loco, li qual San Zuanne nell'Apocalisse chiama Ephesii, quando scrisse a Timoteo, archivescovo Efesino; il qual paese è di circa 15 giornate. Al presente è quasi tutto vennuto in man de Turchi. Quivi eran le sette città e Chiese, delle quali San Giovanni parla nell'Apocalisse, che ora tutte sono

[119] M in Morea ed ivvi H in Morea ed evvi
[120] M Mendro; corr. H
[121] H corsari

τη Φιλαδέλφεια[176], που τη διαφυλάσσει ο Κύριος και Θεός [μας] –ας είναι δοξασμένο το όνομά του· οι άλλες έξι είναι: η Έφεσος, η Σμύρνη[177], οι Σάρδεις, η Λαοδίκεια, η Πέργαμος και τα Θυάτειρα.

Ο προαναφερθείς αυτοκράτορας προσπάθησε να πάρει με το μέρος του τους Βενετούς είτε στο σύνολό τους είτε μεμονωμένα άτομα, προσφέροντάς τους πλούσια δώρα και δίνοντας σε μερικούς από αυτούς ως συζύγους ελληνίδες κυρίες της αυλής του· και μην μπορώντας να τους προσεταιρισθεί στράφηκε προς τους Γενουάτες και συνήψε μαζί τους φιλία και συμμαχία[178] και σε μερικούς από αυτούς έδωσε μεγάλα δώρα και ιδιαίτερα στους δύο αδελφούς ή εξαδέλφους – μισέρ Μπενεττίνο Ζακαρία λεγόταν ο ένας, και ο άλλος μισέρ Μανουήλ–, που ήταν άνδρες πονηροί και πολυμήχανοι με μεγάλη επίδοση σε συναλλαγές ιδιωτικές και δημόσιες και έμπειροι· σε αυτούς έδωσε ο αυτοκράτορας τη Φώκαια, όπου ασχολήθηκαν με την επεξεργασία του αλουνίτη[179].

Στη θέση αυτή, [οι Ζακαρία] συντηρούσαν εξοπλισμένα πλοία και είχαν ένα πλοίο που το έλεγαν Ταρταρίν, με το οποίο αιχμαλώτισαν πολλά πλοία λατίνων κουρσάρων της Ρωμανίας· τους κουρσάρους που αυτοί αιχμαλώτιζαν ή τους θανάτωναν ή τουλάχιστον τους έβγαζαν τα μάτια· με τον τρόπο αυτό, δηλαδή ληστεύοντας τους άλλους κουρσάρους και κάποτε ληστεύοντας εκείνους [τους λατίνους κουρσάρους της Ρωμανίας], επέστρεφαν στα σπίτια τους γεμάτοι από τη λεία και ζάπλουτοι. Όταν επέστρεφαν φορτωμένοι με τη λεία, οι Έλληνες εξορμούσαν εναντίον τους και, καθώς τους έβρισκαν κουρασμένους και γεμάτους με εμπορεύματα και αιχμαλώτους, συγκρούονταν μαζί τους και χωρίς δυσκολία τους νικούσαν και τους έπαιρναν τη λεία και τους αιχμαλώτους και τους έσφαζαν· έτσι σε μικρό χρονικό διάστημα από αυτούς και τους άλλους κουρσάρους σκοτώθηκαν τουλάχιστο δύο χιλιάδες, όπως ισχυρίζονται οι ηλικιωμένοι της Ρωμανίας. Αυτό δεν φαίνεται διόλου απίθανο, γιατί, όταν τα προαναφερθέντα νησιά, η Λήμνος, η Σκόπελος και άλλα κυριεύθηκαν, οι κάτοικοί τους κατέφυγαν στην Εύβοια και, κατά τη διάρκεια του ανόσιου και αιματηρού πολέμου[180], δεν είχαν άλλον τρόπο επιβίωσης εκτός από την πειρατεία και, επιπλέον, έπαιρναν την εκδίκησή τους από εκείνους που τους είχαν ξεσπιτώσει.

Και πρέπει να έχομε υπόψη ότι, την εποχή εκείνη, η Εύβοια ήταν για τους κουρσάρους τόπος διαφυγής και κρησφύγετό τους· και συγκεντρώνονταν εκεί Ισπανοί, Καταλανοί, Προβηγκιανοί και από τη Ριβιέρα της Γένουας και της Πίζας και από το βασίλειο της Σικελίας και από τη Βενετία και από τη Σκλαβονία* και από άλλα μέρη του κόσμου σαν να ήταν η πατρίδα τους για να επιδοθούν στην πειρατεία. Οι περισσότεροι όμως καπετάνιοι και αρχηγοί ήταν Γενουάτες και το μεγαλύτερο μέρος των πληρωμάτων των πλοίων και των ναυτών ήταν Βενετοί και από τα δικά μας μέρη, τα γειτονικά στη Βενετία. Και εγώ θυμούμαι ότι σε έναν πόλεμο που είχαμε με τον αυτοκράτορα κυρ Ανδρόνικο, αυτόν που ακόμη ζει[181], και ενώ στην Εύβοια προετοιμαζόταν αρμάδα εναντίον των Ελλήνων, απέπλευσαν τριακόσιοι τουλάχιστον άνδρες από το νησί, εκτός από εκείνους που τους

* Τις ακτές της Δαλματίας.

perse, eccetto Filadelphia, che il Signor Iddio mantienne ad onor del nome suo; le altre 6 sono: Effeso, Smirna, Sardi, Laodicea, Pergamo e Tiatyra[122].

(**16**v) L'imperator predetto tentò aver con se Veneziani o in commune o in particolare, facendo larghi presenti e dando ad alcuni di loro moglie delle sue donne greche, e, non potendo averli[123], si voltò a Genovesi e fece con loro amicicia e confederazione e ad alcuni di loro donò gran presenti e massime a due fratelli ovver cugini germani, uno detto miser Benettino[124] Zacaria e l'altro miser Manuel, ch'eran uomini astutti e industriosi e di gran negozio in traffici e magisterii ed esperti, a quali donò l'imperatore la Foggia, nella qual li detti fecero lavorar lume di rocca.

Questi in questo loco tenivan legni armati ed aveano un legno chiamato Tartarin, con il qual presero molti legni de corsari latini di Romania; a quali corsari presi da loro o davano la morte o almanco li cavavan li occhi, talmente che per questa via, cioè depredando li altri corsari e qualche fiata depredando essi, si empivano di preda e tornavan a casa loro ricchissimi. Li Greci li andavano contra, quando ritornavano carichi di preda e, trovandoli stanchi e pieni di robba e prigioni, li combattean e facilmente li vinceano e li tollean la preda e li prigioni e li ammazzavano, talché, in fra breve tempo, tra questi e altri corsari furon morti ben dò millia, come li vecchi di Romania affermavano. Ne paia questo ad alcuno non punto impossibile, perché, prese le sopradette isole de Stalimene, Scopolo e altre, si ridussero in Negroponte li uomini di quelle e, durando la guerra impia e mortal, altro modo non avean da sostentar la lor vita che gir in corso, oltre che facean le lor vendette contra quelli che li avean cazzati dalli lor nidi.

Ed è da saper che allora la terra di Negroponte era la scapola delli corsari e il ridutto; e vi concorrevan ivi Spagnoli, Catalani, Provenzali e della Riviera di Genova e di Pisa e del regno di Scicilia e di Vinegia e di Sclavonia e di tutte le parti del mondo, quasi alla sua patria per gir in corso. Ma la maggior parte delli capitani e capi eran Genovesi e la maggior parte delle zurme e marinari eran Veneziani e delle parti nostre vicine a Vinegia. Ed io mi ricordo che, in una guerra ch'avessimo con l'imperatore sior Andronico, ch'è al presente vivente[125], facendosi armata in Negroponte contra Greci, uscirono ben 300 uomini di Negroponte, senza quelli che si accompagnavano con loro nel corso, che furono

[122] M Tiarijra; corr. H
[123] H averlo
[124] M Berettino; corr. H
[125] M vice conte; corr. H

συνόδευαν με στόχο την πειρατεία, που ήταν πολύ περισσότεροι από τριακόσιοι. Και η ζημιά που προξένησαν στους Έλληνες δεν υπολογίζεται· τόσο μεγάλη ήταν.

Και αυτά πρέπει να τα πιστέψετε για τον εξής λόγο:[182] οι κουρσάροι της Εύβοιας και των άλλων περιοχών είχαν συμφωνήσει μεταξύ τους, ώστε οι αρχηγοί που ανελάμβαναν τον εξοπλισμό των πλοίων, για κάθε δύο δηνάρια των δαπανών τους να αφαιρούν από τη λεία τουλάχιστο τρία, και, αν εξορμούσαν εναντίον κάποιων πειρατικών θέσεων, για κάθε ένα δηνάριο, που είχαν δαπανήσει, να αφαιρούν δύο από τη λεία και για το σκάφος του πλοίου να αφαιρούν επίσης το ένα πέμπτο της λείας και επιπλέον να αφαιρούν κάποιους φόρους, το ντρογκομανάτσο*, το διαβατικό και άλλες εισφορές στο δημόσιο· ήταν, λοιπόν, απαραίτητο η λεία, μετά και από τις υπεξαιρέσεις και τις κλοπές, να είναι μεγάλη και γι' αυτό η ζημιά που έκαναν στους εχθρούς ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτά που πήγαιναν στο ταμείο των κουρσάρων· έτσι οι σκοτωμοί, οι αγριότητες και η καταστροφή που προξενούσαν δεν μπορούν ούτε να καταμετρηθούν ούτε να υπολογισθούν. Κι εγώ γνώρισα κάποιον κουρσάρο, ονομαζόμενο Μαρινέλλο ντι Κάντια[183], που ήταν μικρόσωμος και συνήθιζε να εξοπλίζει κάποιο δικό του πλοίο και να βγαίνει για πειρατεία, και λεγόταν γι' αυτόν ότι η ζημιά που είχε προξενήσει στην αυτοκρατορία ήταν μεγαλύτερη από τετρακόσιες χιλιάδες σόλντι ντι γκρόσι.

Η Σικελία εξεγέρθηκε, όπως ανέφερα, εναντίον του βασιλιά Κάρολου και [τούτο] συνέβη με την υποκίνηση του αυτοκράτορα κυρ Μιχαήλ και των ανθρώπων του, το έτος 1282 γύρω στον μήνα Απρίλιο, και λέγεται ότι τα πράγματα έγιναν ως εξής. Είχαν χαραχθεί στην πόλη του Παλέρμου κάποιες σφραγίδες για το μαρκάρισμα των ζώων· διαδόθηκε όμως η φήμη ότι, όποιος δεν είχε πληρώσει τον φόρο, που του είχε τότε επιβληθεί, θα σημαδευόταν με αυτές τις σφραγίδες.

Συνέβη, [λοιπόν], σε μιαν επίσημη γιορτή οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι του βασιλιά Κάρολου, που διοικούσαν την πόλη, να διατάξουν γενική έρευνα για οπλοφορία και οι αρμόδιοι έψαχναν αδιακρίτως όχι μόνο τους άνδρες αλλά ακόμη και τις γυναίκες, πολλές από τις οποίες ήταν καλυμμένες κατά το σαρακηνό έθιμο· για τον λόγο αυτό ο λαός του Παλέρμου, οργισμένος από την προσβολή αυτή, ξεσηκώθηκε** και άρχισε να φωνάζει «θάνατος, θάνατος στους βραδύγλωσσους!», γιατί έτσι αποκαλούσαν περιφρονητικά τους Φράγκους, και όσοι βρέθηκαν τότε μπροστά τους και αναγνωρίσθηκαν σκοτώθηκαν με μεγάλη αγριότητα.

Εκείνοι του Κορλεόνε που βρίσκονται εκεί και κατάγονται από τη Λομβαρδία, μιμούμενοι τους εξεγερμένους Σικελούς, έκαναν το ίδιο***. Από το Παλέρμο η [φονική] μανία εξαπλώθηκε σε ολόκληρο το νησί και σκοτώθηκαν όσοι Φράγκοι υπήρχαν, εκτός από [αυτούς] της Μεσσήνης· δεν φονεύονταν μόνο οι άνδρες, αλλά ακόμη και οι σικελές γυναίκες, που είχαν παντρευτεί με

* Ο φόρος που υποκρύπτεται στον δυσνόητο όρο drogomanazo του κειμένου δεν είναι γνωστός.

** Στις 29 Μαρτίου 1282

molto più di 300; e il danno che inferivano a Greci non si puol estimar, tanto era grande.

E diè far fede di questo questa ragione, che detti corsari di Negroponte e altre parti avevano questo patto tra loro, che quelli capi che armavan tiravano per manco delli 2 denari della spesa, che avean fatto, tre del guadagno; e se[126] givano contra alcuni lochi de pirati, tra loro tiravano un denaro della spesa due del guadagno e anco dal'corpo del legno[127] tiravano il quinto del guadagno, oltreché si tiravano alcune onoranze de drogomanazo e pedaggio[128] e altre regalie, (**17**) siché bisognava che il guadagno fosse grande, oltre quel che se trafugava e rubbava, perché il danno che se faceva a nemici era molto maggior di quanto andava in borsa delli corsari, ma le morti, crudeltà e distruzzion che s'inferivano non si possono computar né calcolar. Ed io ho conosciuto un detto Marinello di Candia, corsaro, ch'era picolo di statura, che soleva armar un certo suo legno e andar in corso, con li qual si dicea che avea inferito danno all'imperio per più di 400 mila soldi di grossi.

L'isola di Scicilia ribellò al re Carlo, come ho detto, e fu per trattato dell'imperator sior Michiel e suoi seguaci e fu l'anno 1282[129] circa il mese d'Aprile, e si dice che seguì in questo modo. Furono scolpite in la città di Palermo alcune bolle per bollar' animali; ma la fama si divulgò che ciascun che non pagasse la coletta sua, allora imposta, sarebbe bollato di dette bolle.

Avvenne che una festa solenne li deputati, che regevano la città per il re Carlo, fecero cercar a tutte le persone le arme e li ministri indiscretamente cercorono non solamente li uomini ma ancora le donne, delle quali molte hanno coperte al modo saracinesco, per il ché il popolo di Palermo, acceso di sdegno di questa indignità, sollevossi e cominciò a gridar, «sian morti, sian morti li tartaglioni», ché così chiamavano li Francesi per dispreggio; siché quanti allora ne furono incontrati e trovati furono crudelmente morti.

Quelli di Curion, che sono ivi nativi di Lombardia, ad essempio de Sciciliani sollevatisi, fecero il simile. Da Palermo passò il furore per tutta l'isola e furon morti quanti Francesi si trovavano eccetto in Messina. Né solamente gli uomini eran morti, ma ancora le femmine Sciciliane ch'eran maritate a Francesi

[126] M H si
[127] M H regno
[128] M H pedotaggio
[129] M 1277; corr. H

*** Στις 3 Απριλίου 1282

Φράγκους, έσφαζαν και τα παιδιά τους και έβαζαν τέλος στη ζωή τους και μερικοί ένιβαν τα χέρια τους με το φράγκικο αίμα· τόση ήταν η λύσσα της εκδίκησης για τις προσβολές που, όπως νόμιζαν, είχαν δεχθεί.

Στην πόλη της Μεσσήνης για τρεις περίπου ημέρες δεν χρησιμοποιήθηκε διόλου βία, αλλά ειπώθηκε με τρόπο εύσχημο στους μισθοφόρους του βασιλιά ότι έπρεπε για το καλό τους να φύγουν και τους επετράπη να επιβιβασθούν στα βασέλια με τα άλογα και τον οπλισμό τους και να αναχωρήσουν. Κατά κακή τους τύχη, επί δύο ημέρες, είτε γιατί δεν φύσηξε άνεμος είτε γι' άλλον λόγο δεν έφυγαν από τη χώρα· την τρίτη ημέρα ο λαός της Μεσσήνης, στη σκέψη ότι αυτοί θα έφευγαν σώοι, ξεσηκώθηκε* με λύσσα και με τα όπλα και πήγε στα πλοία και τους σκότωσε όλους· και ήταν [εκείνοι] από το κάστρο του Μάταγκριφόν και από τη μονή του Σωτήρος. Έτσι που ο στρατός του βασιλιά Κάρολου αφανίσθηκε σε ολόκληρη τη Σικελία. Έμειναν, ωστόσο, σε κάποια σημεία του νησιού κάποια οχυρά κάστρα, γιατί είχαν μέσα φρουρές του βασιλιά που αντιστάθηκαν για ένα χρονικό διάστημα στους Σικελούς· στο τέλος, όμως, αναγκάσθηκαν να παραδοθούν.

Όταν ο βασιλιάς Κάρολος έμαθε την είδηση**, οργάνωσε αμέσως στόλο*** και ικέτευσε τη βοήθεια όλων των αρχόντων, που ήταν συγγενείς και φίλοι του****, από όλη σχεδόν την Ιταλία, και, αφού συγκέντρωσε έναν μεγάλο στρατό, διαπεραιώθηκε στη Σικελία με διακόσιες περίπου γαλέρες και βασέλια εξοπλισμένα· στις γαλέρες ήταν πολλοί Βενετοί και στα βασέλια διάφοροι λίζιοι και βασάλοι του, ο μισέρ Μάρκος Μπαντοέρ και ο μισέρ Ιάκωβος Τιέπολο Σκόπολο που συνοδευόταν από πολλούς, μεταξύ των οποίων ήταν και ο μισέρ Λαυρέντιος Τιέπολο, γονιός δικός του και δικός μου εξάδελφος.

Άρχισε ο βασιλιάς να διαπεραιώνεται στη Σικελία για να πολιορκήσει τη Μεσσήνη***** με πολύ ιππικό και άλλον στρατό, και λέγεται ότι έδινε ζωοτροφές σε είκοσι επτά χιλιάδες άλογα ή σύμφωνα με κάποιους λιγότερα, δηλαδή είκοσι τέσσερις ή είκοσι τρεις χιλιάδες. Λέγεται ότι ο βασιλιάς, όταν έφθασε μπροστά στη Μεσσήνη, αν είχε θελήσει να καταστρέψει την πόλη, θα το είχε καταφέρει χωρίς δυσκολία, γιατί δεν ήταν οχυρωμένη, αλλά ότι δεν το θέλησε και είπε: «Εγώ δεν θέλω να δημιουργήσω πλούσιους κακοποιούς και να ερημώσω μία δική μου πόλη». Οι πολίτες [της Μεσσήνης], βλέποντας να κινδυνεύουν τα αγαθά και η ζωή τους, καταπιάστηκαν μέσα σε μία νύχτα να ενισχύσουν το τείχος της πόλης, στα σημεία που υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη, έτσι που, όταν ξημέρωσε η επόμενη ημέρα και οι εχθροί που ήταν έξω το είδαν, έχασαν κάθε ελπίδα να αλώσουν την πόλη. Ο βασιλιάς, ωστόσο, επέμεινε να την πολιορκεί με τον στρατό του, επιχειρώντας πολλές και γενναίες εφόδους. Θα μεταφερθούμε, τώρα, με τον δικό μας τρόπο αλλού και θα επιστρέψομε έπειτα, στο θέμα μας.

---

* Στις 28 Απριλίου1282

** Αρχές Απριλίου 1282, ο Κάρολος ενημερώνεται για την εξέγερση του Παλέρμου.

ammazzando le creature dei corpi loro e occidendosi, e alcuni vi lavavan le mani nel sangue francese; tanta era la rabbia della vendetta delle iniurie, come li parea, inferitile.

La città di Messina non usò crudeltà alcuna per circa tre giorni, anzi cortesemente disse alli stipendiari del re che si dovessere partir per lor meglio e li lasciorono entrar in vascelli con loro cavalli ed arnesi, acciò se ne andassero. Volse la mala sorte loro che per dò giorni, o per non aver vento, o per altro, non si partirono dal paese. Il terzo giorno il popolo di Messina, pentitosi che questi andassero salvi via, sollevatosi con furor ed arme, ito alli navilii, li ammazzò tutti; ed ebbero il castel de Mattagriffon e il monasterio di San Salvatore, siché per tutta la Scicilia la gente del re Carlo rimase morta. Si tennero nondimeno alcuni castelli muniti, perché avean pressidio del re dentro in alcune parti dell'isola, i quali fecero resistenza per un tempo a Sciciliani, ma alla fine convennero rendersi.

Intesa ch'ebbe re Carlo questa nova, subito fece armata e implorò aiuti di tutti i signori, suoi parenti (**17**^{v}) ed amici e quasi da tutta l'Italia, e ragunata una gran gente passò in Scicilia con circa 200 tra gallee e vascelli armati, tra quali furon molti Veneziani e tra quelli diversi suoi legii[130] e vassali, miser Marco Badoer e miser Jacomo Tiepolo Scopolo, il qual condusse seco gran compagnia, nella qual vi fu anco miser Lorenzo Tiepolo, suo parente e mio cusino.

Si mise il re a passar in Scicilia ad obsediar Messina con gran cavalleria e altra gente, talché si dice che dava da viver a 27 mila cavalli, e chi dice manco dice 24 mila ovver 23 mila. Dicesi che quando il re giunse sotto Messina, se avesse voluto dar a sacco la città, l'avrebbe avuta facilmente non essendo fortificata, ma che 'l no volse, dicendo: «io non voglio far ricchi ribaldi e vastar una mia città». Li cittadini vedendosi sul pericolo della loro facoltà e vita si misero in una notte a fortificar il muro della città, ove avea più di bisogno, talmente che, comparendo il giorno seguente, li nemici di fuori vedendolo restarono[131] privi di speranza di sforzar la città. Nondimeno il re stette con il suo essercito attorno dandoli molti e gagliardi assalti. Ora passeremo col stile nostro altrove e tornaremo poi al proposito.

[130] M H suoi regii
[131] M restaroni; corr. H

*** 6 Ιουλίου 1282

**** 22 - 23 Απριλίου1282

***** Τέσσερις επιθέσεις εναντίον της Μεσσήνης, στις 6 και 15 Αυγούστου και στις 2 και 4 Σεπτεμβρίου 1282.

Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας και του αποκλεισμού της Μεσσήνης, ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγώνας συγκρότησε με μεγάλη σπουδή έναν στόλο από είκοσι οκτώ πλοία, από τα οποία τα δεκατέσσερα ήταν γαλέρες και τα υπόλοιπα φορτηγά, και τα γέμισε με όσους πολεμιστές, ιππείς και πεζούς, μπόρεσε να συγκεντρώσει. Τότε, ο βασιλιάς της Φραγκίας Φίλιππος, γιος του Λουδοβίκου του Άγιου και κουνιάδος του βασιλιά Πέτρου, μαθαίνοντας γι' αυτή του την αρμάδα, έστειλε να τον ρωτήσει* πού σκόπευε να πάει με την αρμάδα αυτή που έφτιαχνε και, αν χρειαζόταν τη βοήθειά του, να τον ενημέρωνε, γιατί αυτός ήταν πρόθυμος να τον βοηθήσει· εκείνος του απάντησε ότι ήθελε να πάει σε έναν τόπο για τον οποίο, αν μάθαινε ότι το ένα του το χέρι το γνώριζε και το αποκάλυπτε στο άλλο, θα το έκοβε, και ζητούσε να τον συγχωρήσει και τον ευχαριστούσε πολύ, που είχε προσφερθεί να τον βοηθήσει.

Αναχώρησε ο βασιλιάς Πέτρος με την αρμάδα και πήγε στα μέρη της Αφρικής και στάθηκε σε μια πόλη, ονομαζόμενη Κόλλο**· εκεί είχε μερικές αψιμαχίες με τους Σαρακηνούς. Λένε βέβαια μερικοί ότι πήγε στην Αφρική εξαιτίας μιας συμφωνίας που είχε κάνει με έναν άρχοντα από την Κωνσταντίνη, πόλη με πολύ καλή οχύρωση, και που εκείνος είχε υποσχεθεί να του την παραδώσει· αλλά πριν ακόμη φθάσει εκεί, η πόλη αυτή είχε καταληφθεί από έναν άλλο σαρακηνό άρχοντα και έτσι το εγχείρημά του έπεσε στο κενό. Όταν όμως βρισκόταν στην πόλη Κόλλο, έφθασε στη Σικελία η είδηση της άφιξής του εκεί με την αρμάδα· τότε μερικοί Σικελοί έφυγαν από το νησί και με δύο βάρκες πήγαν στον βασιλιά Πέτρο στην Κόλλο και εκ μέρους των ανθρώπων της Σικελίας και του συνόλου των κατοίκων του πρόσφεραν με τη θέλησή τους την ηγεσία του νησιού και δήλωσαν πρόθυμοι να τον υπακούουν και τον κάλεσαν να έλθει να καταλάβει την εξουσία.

Ο βασιλιάς Πέτρος δέχθηκε την προσφορά και, αφού οργάνωσε την αρμάδα και το στράτευμά του, διαπεραιώθηκε στο νησί και το διέσχισε από άκρη σε άκρη και κατέλαβε το λιμάνι και την πόλη. Ο αριθμός των ανδρών που είχε μαζί του το έτος αυτό ήταν, κατά τα λεγόμενα αυτών που τους είδαν, εξακόσιοι ιππείς και οκτώ χιλιάδες Αλμουγάβαροι πεζοί, ώστε τα πλοία ήταν γεμάτα άνδρες· το μεγαλύτερο μέρος των πεζών φορούσε στα πόδια μόνο σχοίνινα υποδήματα, που συνηθίζονται πολύ στις περιοχές εκείνες. Όταν μαθεύτηκε η άφιξη του βασιλιά Πέτρου στο νησί και στο Τράπανι***, οι Σικελοί αισθάνθηκαν μεγάλη ανακούφιση και έστειλαν τους σύνδικους, τους πρέσβεις και τους επιτρόπους τους στον βασιλιά. Τότε, ο βασιλιάς Πέτρος, αφού συζήτησε με τους συμβούλους του, παρήγγειλε να πουν**** στον βασιλιά Κάρολο, που βρισκόταν έξω από τη Μεσσήνη, να εγκαταλείψει την πολιορκία της, γιατί η πόλη ήταν δική του, διαφορετικά, θα πήγαινε παρευθύς να τον συναντήσει και να προετοιμαζόταν για ένοπλη αναμέτρηση.

---

* Παρέμβαση του βασιλιά της Γαλλίας, Φίλιππου Γ΄, στις 20 Μαΐου 1282.

Mentre che la città di Messina è assediata e stretta, re Piero d'Aragona fece con gran celerità un armata di 28 navilii tra qualli eran 14 gallee, il resto da portar carichi, e sopra quelli mise quanta gente da guerra e a cavallo e a piedi el potè avere. Allora re Filippo di Franza, fiol di San Lodovico, cognato del re Piero detto, intendendo di questa sua armata li mandò a dimandar, ove volea andar con questa armata che facea, e se volea aiuto da lui che li lo facesse intendere che glielo daria prontamente; il qual li rispose che volea andar in un loco, del qual se credesse ch'una delle sue mani il sapesse e lo rivelasse all'altra che la tagliarebbe via, e che li perdonasse e che lo ringraziava molto dell'aiuto offertoli.

Si partì il re Piero con detta armata e andossene in le contrade d'Affrica e fermossi in una terra detta l'Alcolò; ivi fece alcune scaramuzze con Saraceni. È vero che alcuni dicono che andò in Affrica per un trattato d'un signor della città di Costantina ch'era terra fortissima, la qual il detto avea promesso dar al re Piero; ma pria che giungesse, detta terra si era resa ad un altro signor Saraceno e così l'impressa sua restò vana. Ma stando nella città d'Alcolò, andò la nuova in Scicilia del suo giunger ivi con l'armata. Allora alcuni Sciciliani si partirono dall'isola e con due barche andorono al re Piero in Alcolò e per parte delli uomini di Scicilia e di tutta l'università li offerirono volontariamente la signoria dell'isola e s'offersero pronti ad obbedirlo, invitandolo a venir a pigliar il possesso.

Accettò re Piero l'offerta e, messa ad ordine l'armata e gente sua, passò e trapassò sull'isola e prese il porto e la terra. Era il numero delle genti che menò seco per quello anno, rifferito <ab> alcuni che le videro, (**18**) 600 cavallieri e 8 mila Almigavari[132] pedoni, siché li navilii eran pieni di gente; la maggior parte delli pedoni era calzata solamente di suttisare di corde che sono in uso in quelle parti. Intesa ch'ebbero li Sciciliani la giunta del re Piero sull'isola e a Trapano sentirono grande allegrezza e mandorono lor sindici, ambasciatori e procuratori al re. Allora re Piero, fatto il suo consulto con il conseglio suo, mandò al re Carlo, ch'era sotto Messina, a dirli che si partisse da quella obsidione per esser sua terra, altrimenti che lo venirebbe a trovar e presto e[133] che si mettesse ad ordine per combattere.

[132] M Almigavasi; corr. H
[133] M H o

** 3 Ιουνίου 1282.
*** 30 Αυγούστου 1282.
**** 16 - 17 Σεπτεμβρίου 1282.

Ο βασιλιάς Κάρολος, παρότι στο παρελθόν είχε δείξει ότι ήταν ισχυρός άνδρας και γενναίος ιππότης και ότι δεν είχε ποτέ αποφύγει να δώσει μάχη, ωστόσο, αφού συζήτησε με τους συμβούλους του και βλέποντας ότι ο χειμώνας πλησίαζε και ότι θα αντιμετώπιζε δυσκολίες με τα τρόφιμα, γιατί στη Σικελία υπήρχε μεγάλη έλλειψη, ώστε κάποιοι θα πέθαιναν από την πείνα, και [επειδή] ο κόσμος ήταν άσχημα διατεθειμένος απέναντί του, έκρινε σωστότερο να αποχωρήσει· έλυσε, λοιπόν, την πολιορκία* και πέρασε με τον στρατό του στην Καλαβρία και άρχισε να επιτίθεται στο Ρήγιο, που απέχει οκτώ μίλια από τη Μεσσήνη και είχε ξεσηκωθεί εναντίον του από πριν, και δεν μπόρεσε να το καθυποτάξει. Όταν εγκατέλειπε τη Μεσσήνη, επειδή δεν μπορούσε στα βιαστικά να τα πάρει όλα μαζί του, έβαλε να σκοτώσουν πολλά από τα άλογά του και να κάψουν πολλά τρόφιμα, αλλά διέσωσε όλους τους άνδρες του.

Είναι αλήθεια ότι στη μάχη έξω από το Ρήγιο** ένας συγγενής μου, ο μισέρ Λαυρέντιος Τιέπολο, έχασε μία γαλέρα, γιατί είχε τόσο σφηνωθεί στην ξηρά ώστε η γαλέρα έμεινε εκεί και δεν μπορούσε να την ανασύρει, και ο βασιλιάς απείλησε ότι θα έβαζε να τον αποκεφαλίσουν· αλλά με τις παρακλήσεις πολλών από τους άρχοντές του, που υποστήριξαν ότι [εκείνος] είχε έλθει να τον υπηρετήσει, χωρίς να είναι υποχρεωμένος, και ότι θα έπρεπε να δείξει κατανόηση για το πρόβλημα και την ατυχία του, τον συγχώρησε.

Ο βασιλιάς Πέτρος, λοιπόν, έμεινε στο νησί ως κυρίαρχος και με τον στρατό του και με πολλούς από τους ντόπιους το λεπλάτησε ολόκληρο. Και έτσι άρχισε ο θανάσιμος πόλεμος ανάμεσα στον βασιλιά Πέτρο και τον βασιλιά Κάρολο και τους υπηκόους τους. Δεκατέσσερις γαλέρες και σκάφη*** του βασιλιά Πέτρου κατευθύνθηκαν προς την Καλαβρία και συνάντησαν είκοσι οκτώ γαλέρες και σκάφη του βασιλιά Κάρολου και συγκρούσθηκαν και οι δεκατέσσερις διέλυσαν τις είκοσι οκτώ. Έστειλε επίσης ο βασιλιάς Πέτρος το ιππικό και το πεζικό του στην Καλαβρία, όπου έγιναν πολλές αψιμαχίες με τους άνδρες του βασιλιά Κάρολου και πολλές συγκρούσεις και σχεδόν πάντοτε ο βασιλιάς Πέτρος νίκησε και επέβαλε την κυριαρχία του ώς την πεδιάδα του Αγίου Μαρτίνου****.

Ο βασιλιάς Κάρολος διαμαρτυρήθηκε στον πάπα Μαρτίνο, που κατείχε τότε τον παπικό θρόνο, και στον βασιλιά της Φραγκίας, που ήταν ανιψιός του, και σε πολλούς άλλους βασιλιάδες και βαρόνους, που ήταν είτε συγγενείς είτε φίλοι του, ότι ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγώνας, κόμης της Βαρκελώνης, είχε επιτεθεί στην επικράτειά του με τρόπο ανάρμοστο και ότι είχε σφετερισθεί τη Σικελία, η οποία του ανήκε δικαιωματικά. Ο βασιλιάς Πέτρος ανταπάντησε ότι αυτό δεν ήταν αλήθεια και ότι ήταν έτοιμος να υποστηρίξει τη θέση του. [Και] ενώ διαρκούσε ο σκληρός πόλεμος μεταξύ τους και στην ξηρά και στη θάλασσα και κυρίως στην

---

* 24 Σεπτεμβρίου 1282.

** 9 - 14 Οκτωβρίου 1282

*** Η λέξη arsile δηλώνει την καρίνα του πλοίου, το σκάφος χωρίς κατάρτια· η χρήση της στην προκειμένη περίπτωση δεν διευκρινίζεται από τα συμφραζόμενα.

Re Carlo, fatto il suo consulto con suoi conseglieri, benché fosse stato per addietro grande uomo e valoroso cavalliere, ne mai avesse rifiutato il combattere, nondimeno, vedendo che 'l verno li venia addosso e che poteva patir del vivere che vi era gran carestia in Scicilia, talché alcuni morivansi di fame e tutti li popoli mal animati contro di lui, deliberò per il meglio partirsi; e così levata la obsidione passò con le genti in Calabria e si mise a combatter Rezo, ch'è distante 8 miglia da Messina, ché se li era ribellato per avvanti e non lo potè avere. Nel partirsi da Messina, non potendo così presto aver ogni cosa, fece ammazzar molti suoi cavalli e bruggiar molte vittuarie, ma salvò tutta la gente.

È vero che nella battaglia sotto Rezo un mio parente, miser Lorenzo Tiepolo, perse una gallea, perché si mise tanto sotto la terra che la gallea restò ivi non possendosi cavarla, e il re minnacciò di farli tagliar il capo, se non ché a preghiere di molti suoi signori, che allegavano ch'era vennuto a suoi servizii e senza obbligo che avesse e che bisognava aver per iscusata la necessità e disgrazia sua, e li perdonò.

Il re Piero allora rimase in l'isola come signore e con la gente sua e con molti dell'isola la scorse tutta. E così comminciò la guerra mortale tra il re Piero e re Carlo e popoli loro. Quatordici tra gallee e arsilii[134] del re Piero passorono su la Calabria e trovorono 28 tra gallee e arsilii[135] del re Carlo e fecero conflitto e le 14 ruppero le 28. Mandò ancora re Piero suoi cavallieri e suoi pedoni in Calabria, ove fecero molte scarammuze con le genti del re Carlo e molti fatti quali quasi sempre re Piero vinse e s'impadronì insino al pian di San Martin.

Re Carlo fece querella con papa Martino ch'era allora nella sedia pontificia, con il re di Franza ch'era suo nipote, e con molti altri re e baroni con quali aveva o[136] parentella o[137] amicicia, che 'l re Piero d'Aragona, conte di Barcelona, con mal modo avea assaltato il stato suo e usurpata la Scicilia, che li spettava con ogni ragione. Re Piero si diffendeva che questo non era vero e ch'era parato diffendersi. Stando la guerra tra loro ardente in terra e in mar e massime in la Calabria, vennero in questo concordio che, non essendo buono che tanti popoli

[134] M H asilj
[135] M H asilj
[136] M e; corr. H
[137] M e; corr. H

**** Στις 14 Φεβρουαρίου 1283.

Καλαβρία, συμφώνησαν* ότι δεν ήταν σωστό να υποφέρουν τόσοι άνθρωποι για λογαριασμό τους και ότι θα έπρεπε οι δύο τους να αναμετρηθούν με εκατό ιππότες ο καθένας σε μια θέση κοινής αποδοχής, όπου θα είχαν εγγύηση για την ασφάλειά τους, και εκείνος που θα έβγαινε νικητής να εξουσιάζει με τρόπο ειρηνικό το βασίλειο της Σικελίας. Και επέλεξαν ως τόπο ασφαλή το Μπορντώ, πόλη της Γασκόνης, που τη διοικούσε ο βασιλιάς της Αγγλίας και την κατείχε ως υποτελής του βασιλιά της Φραγκίας και έδωσε ένορκη υπόσχεση ότι θα παρευρίσκεται στον ορισμένο τόπο**.

Ο βασιλιάς Πέτρος έφυγε από τη Σικελία*** για να πάει στο Μπορντώ· πρώτα όμως ζήτησε να έλθουν στη Σικελία δύο γιοι του και η σύζυγός [του], η βασίλισσα Κωνστάντσα, που ήταν κόρη του βασιλιά Μαμφρέδου, και η κόρη του, η μαντόνα Ιολάνδη, που έγινε αργότερα σύζυγος του βασιλιά Ροβέρτου και μητέρα του δούκα**** που είναι, τώρα, ηγεμόνας της Φλωρεντίας· οι γιοι του βασιλιά Πέτρου ήταν ο βασιλιάς Ιάκωβος και ο βασιλιάς Φρειδερίκος. Και στην Καταλωνία άφησε δύο άλλους γιους του, τον Αλφόνσο και τον άλλον, που λεγόταν, όπως και ο ίδιος, Πέτρος· και οι δύο αυτοί πέθαναν άκληροι. Όταν οι γιοι και η σύζυγος έφθασαν***** στη Σικελία, εκείνος πήγε με σπουδή στην Καταλωνία και την Αραγώνα και σκεφτόταν να τηρήσει τον λόγο του και να πάει στον καθορισμένο τόπο, στο Μπορντώ· λέγεται όμως ότι δεν ήταν βέβαιος ότι θα έφθανε ασφαλής, αν η μετακίνησή του γινόταν γνωστή, και γι' αυτό πήγε κρυφά, αφού έβαλε να ετοιμάσουν μερικά καλά άλογα σε διαφορετικούς σταθμούς, ώστε να τα αλλάζει και να είναι ξεκούραστα. Και, όταν έφθασε στο Μπορντώ, παρουσιάσθηκε στις αρχές και έβαλε να πιστοποιήσουν την προσέλευσή του και διέτρεξε το στρατόπεδο και την περίφραξη· ύστερα έφυγε και επέστρεψε στη χώρα του σώος.

Σε μερικούς φάνηκε ότι δεν τήρησε τη συμφωνία, αφού δεν περίμενε τον αντίπαλο, γιατί, σύμφωνα με τον κανόνα της μονομαχίας, κάποιος που δεν παρέμεινε δεν θεωρείται ότι προσήλθε. Αντίθετα, ο βασιλιάς Κάρολος αναζήτησε σε πολλά μέρη τους ιππότες, που θα τον συνόδευαν. Ανάμεσά τους ήταν δύο ιππότες από τον Μορέα, ένας, ο μισέρ Γοδεφρείδος ντε Ντυρναί, άριστος ιππότης με τους γιους του, ο άλλος, ο μισέρ Ιωάννης ντε Σωντρόν και ο μισέρ Ιάκωβος της Βελιγοστής και, αφού τους συγκέντρωσε, πέρασε τις Άλπεις και προετοιμάσθηκε να πάει στη μάχη.

Λένε μερικοί ότι ο βασιλιάς Πέτρος δεν έμεινε εκεί, επειδή δεν μπόρεσε να έχει τόσους καλούς ιππότες όσους είχε ο βασιλιάς Κάρολος και ότι, διαφορετικά, δεν θα είχε λείψει, γιατί αυτός ήταν από τη φύση του ένας από τους καλύτερους ιππότες του κόσμου· ούτε όμως η έλλειψη ιπποτών θα μπορούσε να είναι δικαιολογία, αφού ούτε από τη δική του επικράτεια και την υπόλοιπη Ισπανία, που ανήκε στον βασιλιά δον Σάντσο, τον ανιψιό του και γιο της αδελφής του, που κι αυτός ήταν από τη φύση του ένας από τους καλύτερους ιππότες του κόσμου και δεν θα είχε λείψει από την υπόθεση αυτή με τους ιππότες του και με την προ-

* Τον Δεκέμβριο 1282

** Η συνάντηση στο Μπορντώ ορίσθηκε για την 1η Ιουνίου 1283.

patissero per loro, ch'essi due con cento (**18**v) cavallieri per uno in un loco commune, nel qual ambidue fossero sicuri, avrebbero a combattere e che chi restasse[138] vincitore signoregiasse il regno di Scicilia pacificamente. Ed elessero per loco sicuro Bordella, città di Guascogna, ch'era sotto il governo del re d'Inghilterra, ch'egli tiene dal re di Franza con tributo, il qual promise su la sua fede esser nel sopradetto loco.

Re Piero si partì da Scicilia per andar a Bordella, ma prima fece venir in Scicilia dò suoi figli e la moglie la regina Costanza, che fu figlia del re Manfredi, e sua figlia madonna Violante, che fu poi moglie del re Ruperto e madre del duca al presente signor in Fiorenza; li figli del detto re Piero furono re Jacobo e re Federico. Ed in Catalogna lasciò altri due suoi figli, Alphonso e l'altro, detto come anc'egli Piero, de quali l'uno e l'altro morse senza eredi. Giunti la moglie e li figli in Scicilia, egli andò in Catalogna e Aragona con celerità e pensò d'osservar la fede data d'andar al loco predetto de Bordella; ma si dice che dubitò non poter andar sicuro, se l'andava palesemente, e però andò incognito, fatti preparar diversi buoni cavalli in diverse poste da mutarli per rinfrescar; e giunto a Bordella, si presentò a quelli del governo e si fece far istrumento della comparizione sua e corse per il campo e steccato; indi si partì e ritornò al paese suo salvo.

Par ad alcuni che non soddisfacesse all'obbligazione non avendo aspettato la parte contraria, perché non si dice esser vennuto chi non sta e così vuolse la ragion del duello. All'incontro[139], il detto re Carlo ricercò da molte parti li cavallieri che dovevano venir seco; tra quali furono due cavallieri della Morea, uno miser Zuffredo de Dornaj, ottimo cavallier con suoi figlioli, l'altro miser Giovanni de Ciscaron e miser Jacobo de Villegorde, e ragunati passò le Alpi e si mise all'ordine per andar' alla pugna.

Dicono alcuni che re Piero non vi stette, perché non potè aver tanti buoni cavallieri quanti aveva re Carlo, che altrimenti non dovea mancar, perché egli era del suo corpo dei miglior cavallieri del mondo; né si puol scusar per diffetto di cavallieri, perché del suo paese proprio e del resto della Spagna, ch'era del re Don Sancio, suo nipote fiol di sua sorella, ch'era ancor egli dei miglior cavallieri del mondo del suo corpo, che in questo negozio non l'avria mancato non solamente

[138] M restava; corr. H
[139] M H Alì incontro

*** Στις 20 Απριλίου 1283.
**** Ο Κάρολος, δούκας της Καλαβρίας· για το πρόσωπο αυτό βλ. παραπάνω, σελ. 71.
***** Μεταξύ της 16ης και της 19ης Απριλίου 1283.

σωπική του συμμετοχή, ούτε από το βασίλειο της Πορτογαλίας, που ο βασιλιάς της ήταν γαμπρός του, γιατί είχε νυμφευθεί την κόρη του, που αναφέραμε, θα του είχαν λείψει [οι] ιππότες. Και αν κανείς έλεγε ότι ο βασιλιάς Σάντσο της Καστίλλης δεν τα πήγαινε καλά με τον βασιλιά Πέτρο, τον αδελφό της μητέρας του, εξαιτίας των γιων της μαντόνας Μπιάνκας, της κόρης του βασιλιά της Φραγκίας Λουδοβίκου του Άγιου, που είχαν γεννηθεί από έναν μεγαλύτερο αδελφό του και η Άβια, η αδελφή του βασιλιά της Αραγώνας, τους μετέφερε στην Αραγώνα και τους έσωσε, και ότι αυτός ήταν ο λόγος που δεν θα του έδινε βοήθεια, και όσοι τέτοια [ισχυρίζονται] πλανώνται· γιατί κανείς δεν μπορεί να πιστέψει ότι ο βασιλιάς Σάντσο θα ήθελε το βασίλειο της Σικελίας, που το είχε στα χέρια του ο βασιλιάς της Αραγώνας, να περιέλθει στους Φράγκους και ότι κάτι τέτοιο ήταν στις προθέσεις του· δεν υπάρχει, λοιπόν, καμία δικαιολογία για την απουσία του βασιλιά Πέτρου από τον αγώνα.

Τώρα, θα αναφέρομε κάποια πράγματα που συνέβησαν σε προγενέστερο χρόνο και μετά θα επιστρέψομε στο θέμα μας.

Γύρω στα 1268, η Μπολόνια[184] ευημερούσε και είχε στην κατοχή της όλη σχεδόν τη Ρομάνια, ενωμένη μαζί της· εκείνη, [λοιπόν], την εποχή, εξέλεξε για ποδεστά της τον μισέρ Ιωάννη Δάνδολο από τη Βενετία από την ενορία του Αγίου Μωυσή, ο οποίος μετά από δώδεκα περίπου χρόνια έγινε δόγης της Βενετίας· αυτός, την περίοδο που διοικούσε την Μπολόνια, είχε μαζί του τον μισέρ Σίμωνα Μικιέλ, τον γαμπρό του, και άλλους ευυπόληπτους και ικανούς άνδρες, τους οποίους έστειλε μαζί με συγγενείς του σε διάφορες πόλεις της Ρομάνιας να ασκήσουν καθήκοντα ποδεστά εξ ονόματός του και του Κοινού της Μπολόνιας.

Η πόλη αυτή εξαιτίας της μεγάλης της ευμάρειας είχε γίνει τότε πολύ απαιτητική και διεφθαρμένη και, όπως είναι η φύση όλων των λαών της Ρομάνιας, διπρόσωπη, γιατί έδινε ωραίες υποσχέσεις και έκανε τα χειρότερα πράγματα, έτσι ώστε ο μισέρ Ιωάννης Δάνδολος, που δεν μπορούσε να ανέχεται τα εγκλήματά της ούτε να τους τιμωρεί, γιατί ο κακομαθημένος λαός δεν συναινούσε, παραιτήθηκε από το αξίωμα του ποδεστά και έφυγε· το Κοινό όμως της Μπολόνιας αποφάσισε να του καταβάλει ολόκληρο τον μισθό του.

Λίγον καιρό μετά, οι Μπολονιέζοι ήλθαν σε διένεξη και διαφωνία με τον μαρκήσιο Ομπίτσο ντ' Έστε, ηγεμόνα τότε της Φερράρας. Και διαδίδεται ότι ο μισέρ Λαυρέντιος Τιέπολο, που ήταν την εποχή εκείνη δόγης της Βενετίας, παρέσυρε τους Βενετούς στον πόλεμο αυτό, γιατί διαπραγματευόταν συνοικέσιο για μια κόρη του μισέρ Πέτρου Τιέπολο, του γιου του, με έναν γιο του μαρκήσιου Ομπίτσο, που ήταν μεγαλύτερος στα χρόνια από τον μισέρ Άτσο· [το συνοικέσιο] αυτό δεν έγινε, γιατί ο εν λόγω [υποψήφιος γαμπρός] πέθανε.

Για να ευχαριστήσει, λοιπόν, τον μαρκήσιο, ο δόγης οδήγησε το Κοινό του σε πόλεμο εναντίον των Μπολονιέζων, που διεξήχθη κυρίως στον πρώτο παραπόταμο του Πάδου, γι' αυτό οι Βενετοί ονόμασαν τον πόλεμο αυτόν «ο πόλεμος του Πρώτου», και διήρκεσε τρία χρόνια και πέντε μήνες. Και οι Βενετοί, μια φορά,

de suoi cavallieri, ma della persona sua istessa e del regno di Portogallo, essendo quel re suo genero che avea per moglie la sua figlia detta, non li avrebbero mancati cavallieri; e se alcun dicesse che il detto re Sancio di Castiglia non si venniva bene col predetto re Piero, fratello di sua madre, per li figlioli di madonna Bianca che fu figlia di San Lodovico, re di Franza, i quali naquero d'un suo fratello maggiore, li qual la Avia, sorella del detto re d'Aragona, salvò portandoli in Aragona, e per questo non li averia dato aiuto, questi tali s'ingannano; perché non è credibile che il re Sancio volesse che il regno di Scicilia, ch'era in man del re d'Aragona, andasse in mano dei Francesi, che non li era a proposito suo, siché qua (**19**) il re Piero non ha scusa alcuna del suo non combattere.

Ora diremo alcune cose che sono state inanzi questo tempo e poi torneremo al proposito.

La città di Bologna circa l'anno 1268 se trovava in gran stato e possedeva quasi tutta la Romagna ed era unita con se, la qual a quel tempo elesse per suo podestà miser Zuan Dandolo di Vinegia della contrada di San Moisé, che circa 12[140] anni dappoi fu fatto doge di Vinegia; sul qual regimento di Bologna egli menò seco suo genero miser Simon Michiel e altri uomini da bene e valenti, li quali con suoi parenti mandò podestate per la Romagna per nome suo e del commun di Bologna.

Questa città allora per la sua gran prosperità divenne molto petulante e viziosa e, come è natural di tutti li popoli di Romagna, duplice, e che dava buone parole e faceva pessimi fatti, in modo che non possendo miser Zuan Dandolo soportar le sue sceleratezze né potendole punir, perché il popolo mal avvezzo non volea, rifiutò la podestaria e si partì. Volse, nondimeno, il commun di Bologna pagarli tutto il suo salario.

Poco di poi Bolognesi vennero in lite e discordia col marchese Obizone da Este, signor allora di Ferrara. Ed è fama che miser Lorenzo Tiepolo, doge in quel tempo di Venegia, trasse quella guerra addosso Veneziani, perché trattava parentato d'una figlia de miser Piero Tiepolo, suo fiol, in un figlio del detto marchese Obizone, maggior d'età di miser Azzo, il che non successe, perché il detto morse.

Per gratificar, adunque, il detto marchese il detto doge fece entrar in guerra il suo commune contro Bolognesi, la qual guerra fu fatta precipue nel primier ramo del fiume Po, perché Veneziani chiamarono questa guerra «la guerra di Primier», e durò 3 anni e 5 mesi; e Veneziani una fiata in questa guerra furon rotti

[140] M 7 anni; corr. H

νικήθηκαν στον πόλεμο αυτόν από τους Μπολονιέζους, οι οποίοι διάβηκαν τον Πάδο και επιτέθηκαν εναντίον του στρατού των Βενετών στον καταυλισμό του από την εδώ πλευρά του Πάδου –επικεφαλής των Βενετών ήταν ο μισέρ Τζιραρντίνο Λόνγκο, συγγενής του δόγη μισέρ Λαυρέντιου Τιέπολο– και τους έδωσαν ένα γερό κτύπημα με τους άνδρες και τα όπλα και κατέστρεψαν τα κτήρια. Και μιαν άλλη φορά οι Βενετοί πήγαν εναντίον των Μπολονιέζων, οι οποίοι είχαν κτίσει ένα κάστρο από την άλλη πλευρά του Πάδου πάνω από εκείνο [το κάστρο] της Ραβέννας, που καταστράφηκε και που έχω δει τα θεμέλιά του. Τέλος, έγινε η ειρήνη και οι Βενετοί συνέχισαν να κατέχουν το κάστρο τους, που λέγεται Μαρκαμό, και συνέχισαν να ανεβοκατεβαίνουν τον Πάδο ώς τον τελευταίο πόλεμο της Φερράρας, οπότε το κάστρο αυτό του Μαρκαμό αλώθηκε.

Και συνέβη στους Μπολονιέζους αυτό που είχε δύο φορές συμβεί στους Παδουάτες. Η πρώτη φορά ήταν πριν εκατόν είκοσι περίπου χρόνια, όταν, επειδή δεν ήταν ικανοποιημένοι με τα τεράστια πλούτη που διέθεταν ούτε με τους άφθονους και ευφορότατους αγρούς και τα αμπέλια που είχαν, αποφάσισαν να έλθουν να κυριεύσουν το έλος και πήγαν με στρατό και καταπέλτες κάτω από τον πύργο της Κιότζας και έβαλλαν εναντίον του και τον πολιορκούσαν· και συνέβη κατά την πλημμυρίδα η στάθμη της θάλασσας να ανέβει τόσο ψηλά, ώστε οι Βενετοί, που τους επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά από πίσω με τον στρατό τους, να διαλυθούν και πολλοί από αυτούς να σκοτωθούν· κατά τη συμπλοκή αυτή οι κάτοικοι της Κιότζας συμπεριφέρθηκαν τόσο καλά, ώστε το Κοινό της Βενετίας τους απάλλαξε από τον φόρο των ορνίθων που ώς τότε έδιναν στον δόγη –από μία τον χρόνο η κάθε οικογένεια– και πρώτα τις κατέβαλλαν στην κοντέσσα Ματθίλδη* και ύστερα συνέχισαν να τις καταβάλλουν στο Κοινό της Βενετίας, στο οποίο η κοντέσσα Ματθίλδη είχε παραχωρήσει την Κιότζα. Η άλλη φορά ήταν –πράγμα που εγώ το είδα–, όταν ήλθαν στο κάστρο, που βρίσκεται στο νησί της Καλτσινάρα, για να κάνουν αλάτι, και οι Βενετοί, αντίθετα, εγκατέστησαν στο έλος έναν υδατοφράκτη ή κλεισιάδες, ώστε το αλμυρό νερό να μην μπορεί να διοχετευθεί στις αλυκές τους· και κηρύχθηκε μεταξύ τους πόλεμος και ήταν το έτος 1304. Στον πόλεμο αυτόν έγιναν δύο σημαντικές συμπλοκές και οι Παδουάτες, μολονότι δέχθηκαν βοήθεια και ενισχύσεις από διαφορετικές μεριές, ωστόσο, αποδείχθηκαν κατώτεροι και υπέστησαν ζημιές και καταισχύνη και, στο τέλος, εγκατέλειψαν το κάστρο τους ερειπωμένο· και λίγο χρόνο μετά την επιστροφή στα σπίτια τους εκδηλώθηκε μεταξύ τους διχόνοια, έτσι ώστε από τότε και στο εξής η κατάστασή τους πήγαινε προς το χειρότερο. Το ίδιο και οι Μπολονιέζοι, λίγο χρόνο μετά από τον «πόλεμο του Πρώτου», διαφώνησαν μεταξύ τους και διχάσθηκαν και δημιουργήθηκαν δύο κόμματα στην πόλη, το ένα, που λεγόταν Λαμπερτάτσα, και το άλλο, Τζερεμέι, όπως θα πούμε.

---

* Η κοντέσσα Ματθίλδη της Τοσκάνης [1046-1115] είχε δωρίσει στον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ [1073-1085] μέρος των κτήσεών της.

da Bolognesi, i[141] quali passorono il Po e assaltorono l'essercito de Veneziani nel suo allogiamento di qua dal Po, essendo capitano de Veneziani miser Girardino Longo, parente de miser Lorenzo Tiepolo doge, e li diedero una gran botta di gente e arme e rovinorono li edificii; ed un'altra fiata Veneziani contro Bolognesi, li quali aveano edificato[142] un castello di là dal Po, su quel di Ravenna che fu rovinato, del quale io ho veduto li fondamenti. Finalmente, fu fatta la pace e Veneziani continuamente tenero il lor castello detto Marchamò e tennero l'andar su e giuso per Po insino all'ultima guerra di Ferrara, nella qual il detto castello di Marchamò si prese.

Ed avvenne a Bolognesi quel che due fiate è avvennuto a Padovani: la prima fiata fu che, sia circa 120 anni, non contenti di grandissime ricchezze che possedevano né delli campi e vigne moltissime e feracissime, che aveano, volsero venir a dominar la palude, e vennero sotto la (**19**^{v}) torre di Chioza con essercito e trabucchi, quella battendo ed obsidiando; ed avvenne che la coppia del mar crebbe tanto che, sopravenendo li Veneziani addosso con loro gente, furono dissipati e in gran parte morti; nella qual fazione quelli di Chioza si portarono si bene che furono assolti dal commun di Vinegia dal pagar le galline che già pagavano al doge, una per ciascuna lor casa ogn'anno, che già pagavavo alla contessa Matilde, e dopoi continuorono pagar al commune di Vinegia, il qual avea avuto la detta città di Chioza dalla detta contessa Matilde. L'altra fiata fu, ch'io ho veduto, quanto vennero al castello posto nell'isola di Calcinara per far sale, e Veneziani fecero all'incontro un'arzere, ovver chiusura, in la palude, ché non potevan tirar l'aqua salsa in le lor saline; e vennero alla guerra, che fu l'anno 1304[143], nella qual furono fatte due scaramuzze di momento e, benché Padovani impetrassero da diverse parti aiuti e soccorsi, nondimeno, stettero di sotto ed ebbero danno e vergogna e, finalmente, lassorono il lor castello in desolazione; e ritornati a casa, poco dapoi, naque dissension tra loro, talché da quel tempo in qua le cose loro sono andate pegiorando. E similmente Bolognesi, poco doppo «la guerra di Primier», vennero in discordia e division tra loro e ne naquero due parti in la città, una detta Lambertazza l'altra Jeremia, come diremmo.

[141] M il; corr. H
[142] M edeficato; corr. H
[143] M l'anno 1215; corr. H

Πρώτα όμως θέλω να διηγηθώ μια χειρονομία γενναιοδωρίας εκ μέρους ενός πολύ ευγενικού άνδρα της Μπολόνιας. Αυτός ήταν ο αδελφός του μισέρ Καστελλάνο ντ' Ανταλό, άνδρα με πολύ ευγενική καταγωγή και πολύ πλούσιου, και ονομαζόταν μισέρ Μπρανκαλεόνε ντ' Ανταλό και είχε χρηματίσει ρέκτωρ σε πολλά μέρη και δύο φορές συγκλητικός στη Ρώμη· αυτός, όταν ο μισέρ Εδουάρδος, που αργότερα έγινε βασιλιάς της Αγγλίας, έφθασε στην Μπολόνια επιστρέφοντας από τις υπερπόντιες χώρες*, δεν δίστασε να του δωρίσει εκατό άμαξες, φορτωμένες η κάθε μια με πράγματα κάθε λογής. Από τα πλούτη και το φρόνημα ενός πολίτη μπορεί κανείς να αντιληφθεί την ισχύ και το μεγαλείο αυτής της πόλης. Και ήταν, πράγματι, τότε πανίσχυρη, έτσι ώστε, όταν γίνονταν οι στρατιωτικές προετοιμασίες –το πλήθος των ιππέων που είχαν σταλεί στην πρώτη γραμμή, των πεζών, των όπλων, των πολεμοφοδίων, των τροφίμων–, ο Εδουάρδος, που βρισκόταν τότε εκεί και είδε τόσα έξοδα, τόση ισχύ, είπε ότι το βασίλειο της Αγγλίας δεν ήταν σε θέση να κάνει τέτοια πομπή σαν αυτήν που έκανε τότε η Μπολόνια.

Ενώ, λοιπόν, η Μπολόνια ευημερούσε τόσο, συνέβη το κόμμα των γιβελίνων της Μόντενας να εκδιωχθεί από την πατρίδα του από το αντίπαλο κόμμα. Αυτοί που κυβερνούσαν την Μπολόνια, επειδή θεώρησαν την υπόθεση ύποπτη, έβγαλαν, για κάθε ενδεχόμενο, διάταγμα και το έθεσαν υπόψη των Μοντενέζων, ότι, αν δεν φρόντιζαν να επιστρέψουν οι εξόριστοι στα σπίτια τους, αυτοί θα οργάνωναν κάθε χρόνο στρατό και ιππικό και θα πήγαιναν να καταστρέφουν και να λεηλατούν τη χώρα της Μόντενας ώς τα τείχη της και ότι αυτό θα συνεχιζόταν ώς την ανάκληση των εξορίστων. Το διάταγμα αυτό το χάραξαν σε μια πέτρα και το τοποθέτησαν εκεί που δίκαζε ο δικαστής με το έμβλημα της αρκούδας** και υποχρέωσαν τον ποδεστά, τον καπετάνιο, τους αξιωματούχους, τον λαό και τις αδελφότητες να συμμορφωθούν.

Κάποιοι γουέλφοι από το κόμμα των Τζερεμέι συνεννοήθηκαν να παραβιάσουν το διάταγμα αυτό και, τελικά, βρήκαν τον τρόπο· [αυτοί] λοιπόν, όταν στάλθηκαν στις πόλεις της Ρομάνιας κάποιοι ποδεστά από την Μπολόνια, φρόντισαν οι πόλεις αυτές να μην τους δεχθούν, τη στιγμή που οι αρχές της Μπολόνιας, δεσμευμένες από το διάταγμα που είχαν εκδώσει εναντίον των Μοντενέζων, δεν ήταν σε θέση να ασχοληθούν με τη λήψη μέτρων εναντίον των πόλεων της Ρομάνιας. Όσοι όμως από τους Μπολονιέζους είχαν τα χρήματά τους στις πόλεις της Ρομάνιας και τα δάνειζαν με τόκο, για να εισπράξουν τις πιστώσεις τους, διεκδίκησαν μαζί με τους άρχοντες, και κυρίως με τους γιβελίνους, να γίνει στρατός και να σταλεί στο Φορλί και τη Φαέντσα και να επαναφέρει [τις πόλεις αυτές]

---

* Ο πρίγκιπας της Ουαλλίας και έπειτα βασιλιάς της Αγγλίας, Εδουάρδος Α΄ [1272-1307] ήταν ο τελευταίος σταυροφόρος ηγεμόνας που πήγε στους Αγίους Τόπους. Η επίσκεψή του στην Μπολόνια τοποθετείται, στις αρχές του 1272 πριν από την άφιξή του στην Αγγλία και τη στέψη του.

** Η ονομασία banco della ragion ή απλώς banco δηλώνει όχι μόνο την έδρα (πάγκο, τραπέζι) της δικαστικής αρχής, αλλά και το μέρος, όπου γινόταν η άσκηση της δικαστικής εξουσίας. Η λέξη

Ma prima voglio racontar una cortesia usata da un gran gentiluomo Bolognese. Questi fu il fratello de miser Castellano d'Andalò[144], ch'era molto nobile e molto ricco e fu detto miser Branca Lion d'Andalò[145] che fu rettor in molte parti e due fiate senator di Roma; il qual giunto in Bologna miser Odoardo, che fu poi re d'Inghilterra, che veniva allora d'oltre mare, ebbe ardire presentarli cento carra ciascuno carico di robba di diverse cose. Dalla ricchezza ed animo d'uno cittadino si puol congetturare la potenza e grandezza di quella città; ed in vero era allora potentissima in modo che, facendo l'apparato della gente, l'essercito che la mandava in primier di cavallieri, pedoni, arme, munizzion, vittuarie, ritrovandosi allora il detto Odoardo e veduta tanta spesa e tanta potenza ebbe a dire che il regno d'Inghilterra non potea far tanto apparato quanto facea allora Bologna.

Essendo adunque Bologna in tanta prosperità, avvenne che la parte gibellina di Modena fu cazzata fuori della sua patria dalla parte adversa. Quelli che governavano Bologna, parendoli questa cosa di mala natura, per provedervi fecero un decreto e lo fecero intendere a Modenesi, perché, se non facevano che quella parte scazzata rientrasse in casa, essi[146] faranno ogn'anno essercito e cavalleria e anderanno a danneggiar e vastar il paese di Modena insino alle mura, e perché questo si continuasse insino che detti fuoruschiti fossero revocati. Il qual decreto scolpirono in un sasso (**20**) e lo posero sopra il banco della ragion del'orso ed obbligorono alla essecuzione di questo decreto il podestà, capitano, anziani, popolo e le fraternità.

Alcuni guelfi della parte Jeremia trattorono infringer questo decreto e, finalmente, trovorono modo che, essendo mandati alcuni podestà da Bologna in le terre di Romagna, operorono che le dette terre non li riceverono, per il ché la città di Bologna, per eseguir il decreto fatto contra Modenesi, non potea attender a far provisione contra queste di Romagna. Ma quelli di Bologna che avevano li lor denari in le terre di Romagna, li quali davano ad usura per ricuperar li loro crediti, fecero istanza con quelli del governo e massime con li gibellini che si facesse essercito e che si mandasse a Forlì e Faenza a farli tornar ad obbidienza

144 M H Dandolo
145 M H Dandolo
146 H elli

---

orso αναφέρεται εδώ στο οικογενειακό έμβλημα, το οικόσημο του δικαστή, που έδινε και το όνομα στην έδρα της δικαιοσύνης. Σε άλλες ιταλικές πόλεις το τραπέζι, ο πάγκος του δικαστή ονομαζόταν banco del leone, του λέοντα, banco dell'aquila, του αητού· για τη δικαστική έδρα της Μάντοβας είχε καθιερωθεί η συμβολική ονομασία banco del Paradiso.

στην τάξη και να εγκαταλειφθεί το εγχείρημα της Μόντενας, και έτσι το συμβούλιό τους αποφάσισε να γίνει ο στρατός για το Φορλί και τη Φαέντσα. Τότε, ένας από τους Λαμπερτάτσι πήγε στο μέρος όπου βρισκόταν το πολεμικό άρμα*, ίσως για να το πάρει και να το οδηγήσει όπου του άρεσε, και ο καπετάνιος του άρματος τον τραυμάτισε και άρχισε η συμπλοκή επάνω στην πλατεία και οι γιβελίνοι φώναζαν «στη Μόντενα, στη Μόντενα!» και οι γουέλφοι φώναζαν «στη Φαέντσα, στη Φαέντσα!» και έτσι σε όλη την πόλη, σε διάφορα μέρη, άρχισαν οι αψιμαχίες και οι συγκρούσεις ανάμεσα στα κόμματα. Τότε, κατέφθασαν απ' έξω ενισχύσεις και για το ένα και για το άλλο κόμμα: σε βοήθεια των γιβελίνων ήλθε ο κόμης Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο και για τους γουέλφους ήλθαν άνδρες από τη Φερράρα και τη Λομβαρδία· ύστερα, το ένα κόμμα και το άλλο φώναξαν «ειρήνη, ειρήνη!» και οι ενισχύσεις αποχώρησαν.

Ενώ τα πράγματα βρίσκονταν σε αυτή την κατάσταση, η πόλη μετακάλεσε τον ποδεστά από το Μιλάνο και του ανέθεσε να συγκαλέσει τους αρχηγούς του κόμματος των γιβελίνων και του κόμματος των γουέλφων για να βρουν τρόπο να γίνει η ειρήνη· και έτσι ο ποδεστάς έστειλε να τους ειδοποιήσουν. Όταν όμως αυτοί ήλθαν, ο ποδεστάς κράτησε τον μισέρ Καστελλάνο ντ' Ανταλό, τον αρχηγό του κόμματος των γιβελίνων, και άφησε ελεύθερους τους αρχηγούς του άλλου κόμματος. Οι γιβελίνοι χωρίς τον αρχηγό τους βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση. Η μεταξύ τους διένεξη διήρκεσε επτά εβδομάδες και, τέλος έφθασαν μια νύχτα στην πόλη εκατόν πενήντα ιππείς του μαρκήσιου Ομπιτσόνε της Φερράρας, μπήκαν μέσα με αναμμένους πυρσούς στο χέρι και φωνάζοντας «θάνατος, θάνατος!», έτσι που οι γιβελίνοι Λαμπερτάτσι, σαστισμένοι –γύρω στους οκτακόσιους ιππείς μαζί με πολλούς πεζούς–, βγήκαν από την πόλη και κατέφυγαν στη Φαέντσα και το Φορλί χωρίς τις γυναίκες και τα παιδιά, που διέφευγαν ποιος εδώ ποιος εκεί. Και αυτό συνέβη το έτος 1279 ή 1274 [και] από τότε άρχισε ο φονικός πόλεμος μεταξύ των κομμάτων της Ρομάνιας. Και όταν ο μισέρ Γουλιελμίνος Πάτσο ήταν ποδεστάς της Φαέντσας και πήγαινε με το άλογο στην Ίμολα, παρακάμπτοντας τον δρόμο της Μπολόνιας, οι Μπολονιέζοι, που όδευαν έφιπποι επάνω στον δρόμο αυτό με προορισμό τη Φαέντσα και τον είδαν με τους άνδρες του, σκέφθηκαν να μην του επιτεθούν, αλλά να πάνε κατευθείαν στη Φαέντσα, που έδειχνε εγκαταλειμμένη από τους αρχηγούς της και για τον λόγο αυτόν ευάλωτη, και όταν θα βρίσκονταν μέσα, όλα θα γίνονταν όπως αυτοί τα ήθελαν. Και, αφού έμειναν σύμφωνοι, προχώρησαν και έφθασαν στη Φαέντσα και βάλθηκαν να εκπορθήσουν έναν ακρόπυργο και τον κυρίευσαν, σκοτώνοντας τους τριάντα άνδρες που τον υπεράσπιζαν, και αιχμαλώτισαν τον μόνο διασωθέντα.

Ο μισέρ Γουλιελμίνος, όταν, επιστρέφοντας, πληροφορήθηκε από έναν κατάσκοπο ότι οι Μπολονιέζοι ήταν χίλιοι πεντακόσιοι, διέταξε αυτόν τον κατάσκοπο, απειλώντας τον με θάνατο, να μην αναφέρει σε κανέναν από τους δικούς του ότι ήταν περισσότεροι από πεντακόσιοι και, αφού κάλεσε τους δικούς του,

e si lassasse star l'impresa di Modena; e così fu deliberato nel lor conseglio di far l'essercito per Forlì e Faenza. Allora uno de Lambertazzi andò al loco, ove era il carroccio, forse per torlo e inviarlo ove piacesse a lui; e il capitano del carroccio lo ferì e cominciò la scaramuzza su la piazza, e li gibellini cridavano «a Modena, a Modena!», e li guelfi gridavano «a Faenza, a Faenza!», e così per tutta la terra in diverse parti cominciorono a scaramuzzar e ferirsi insieme le parti. Allora sopravennero aiuti di fuori ad una parte e l'altra: in aiuto de gibellini venne il conte Guido de Monte Feltro, a guelfi vennero genti di Ferrara e di Lombardia; indi una parte e l'altra cridò «pace, pace!» e li aiuti furono licenziati.

Essendo le cose in questo stato, la città mandò il podestà da Milano e li commise che facesse venir a se li capi della parte gibellina e della parte guelfa per trovar via e modo di far la pace, e così il podestà mandò per loro; ma vennuti, il detto podestà ritenne miser Castellano d'Andalò, capo della parte gibellina, e lassò andar li capi dell'altra parte. Li gibellini non avendo capo restorono inferiori. Durò la discordia tra loro sette settimane, in capo delle quali giunsero una notte alla città 150 cavallieri del marchese Obizzone da Ferrara, introrono con facelle accese in mano gridando «alla morte, alla morte!», da ché sbigottiti li Lambertazzi gibellini, 800 di loro ben a cavallo con molti pedoni, uscirono della città e si ridusserò a Faenza e Forlì senza le donne e putti che si ridusserò chi in qua chi in là; e questo fu l'anno 1279 o 1274 d'onde cominciò la guerra tra le parti in Romagna mortale. Ed essendo podestà di Faenza miser Guglielmin Pazzo e cavalcando a Imola[147] fuor della strada verso Bologna, Bolognesi di dentro cavalcorono per venir a Faenza, li quali, avendo veduto miser Guglielmin con le sue genti, pensorono di non affrontarlo, ma gir alla dritta a Faenza, vota, come era da credere, di capi, e questa sarebbe causa che l'[148] averebbero e dietro a quella conseguirebbero il tutto (**20**^{v}) secondo il lor desiderio. E così deliberato, iti e giunti a Faenza, si misero a combatter un battifreddo e lo presero con la morte di 30 vomini che lo diffendevano, solo salvando vivo un prigione.

Tornando miser Guglielmino, inteso da una spia che Bolognesi erano 1500, per il ché commise a quella spia che sotto pena della morte non dicesse ad alcuno de suoi che fossero più di 500 e, chiamati li suoi, li disse: «Io ho per certo che li

147 M Solamol; corr. H
148 M H lo

* Carroccio είναι το πολεμικό άρμα της πόλης, σύμβολο της ελευθερίας, της ενότητας και της ισχύος της· ήταν τετράτροχο, συρόμενο από δύο βόδια, σημαιοστολισμένο με τα εμβλήματα της πόλης και έφερε αγία τράπεζα και καμπάνα.

τους είπε: «Είμαι βέβαιος ότι οι εχθροί μας βρίσκονται έξω από τη Φαέντσα και ότι δεν είναι περισσότεροι από πεντακόσιοι· αν θέλετε να βελτιώσετε τη θέση σας και έχετε αρκετό σθένος για να πάτε να τους αντιμετωπίσετε, ιδού η ευκαιρία! Πείτε μου, λοιπόν, τι έχετε κατά νου να κάνετε»· του απάντησαν ότι θα πήγαιναν.

Τους οδήγησε, λοιπόν, ο μισέρ Γουλιελμίνος επάνω στον υψωμένο δρόμο με τις τάφρους και διάβηκε τη γέφυρα και άφησε επάνω από την εκκλησία του Αγίου Πρόκλου πενήντα περίπου πεζούς και τους διέταξε, όταν θα περνούσαν οι εχθροί, να τους ρίχνουν πέτρες και κεραμίδια, όσα μπορούσαν περισσότερα, και διέταξε εκείνους που διάβαιναν τη γέφυρα να πάνε να σταθούν από κάτω, κοντά στον δρόμο και να αφήσουν να περάσει τμήμα των εχθρών και να επιτεθούν πισώπλατα στους υπόλοιπους, πλήττοντας μόνον τα άλογα και τους άνδρες χωρίς οπλισμό. Και έτσι έγινε· και, ενώ οι εχθροί περνούσαν, κτυπήθηκαν και σκοτώθηκαν επτακόσιοι περίπου ιππείς και οι υπόλοιποι οκτακόσιοι περίπου επέστρεψαν στην Μπολόνια, τσακισμένοι και άτακτοι.

Είχε περάσει ένας περίπου χρόνος από την ήττα αυτή και οι Μπολονιέζοι γουέλφοι, αφού έκαναν έναν πολύ ισχυρό στρατό από ιππείς και πεζούς με καπετάνιο τον μισέρ Μαλατέστα ντα Ρίμινι, βγήκαν από την Μπολόνια και ήλθαν στην ίδια περιοχή, όπως και το προηγούμενο έτος, στο μέρος κάτω από τον δρόμο στην ανοικτή πεδιάδα· και οι γιβελίνοι, αντίθετα, βγήκαν από τη Φαέντσα με καπετάνιο τον κόμη Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο και πήγαν να συναντήσουν τους γουέλφους, οι ιππείς των οποίων, μόλις οι εχθροί εμφανίσθηκαν, το έβαλαν στα πόδια, γιατί αισθάνθηκαν να μειονεκτούν, και επέστρεψαν στην Μπολόνια.

Ο λαός, δηλαδή το πεζικό, δεν σκέφθηκε να φύγει, αλλά όλοι μαζί ενωμένοι σαν να ήταν ένας περίμεναν με θάρρος τους εχθρούς· πλησιάζοντας ο κόμης Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο με το ιππικό του τους παρήγγειλε να παραδοθούν, γιατί διαφορετικά θα σκοτώνονταν όλοι· αυτοί του απάντησαν ότι δεν τον φοβούνταν και να προχωρήσει. Το πεζικό πίστευε ότι το ιππικό του είχε απομακρυνθεί για να κάνει κάποιο στρατήγημα και δεν φανταζόταν ότι είχε εγκαταλείψει τη μάχη. Ο κόμης, βλέποντας ότι το πεζικό αυτό αποτελούσε σώμα συμπαγές και ήταν διατεθειμένο να δώσει μάχη, φοβούμενος μήπως η απόφασή του να το διαλύσει του στοίχιζε τη ζωή πολλών ιππέων ή ίσως κάποιον εξευτελισμό, δεν θέλησε να δοκιμάσει κάτι τέτοιο, αλλά για μεγαλύτερη ασφάλεια έστειλε να φέρουν από τη Φαέντσα μεγάλες κυλιόμενες* βαλλίστρες με τροχαλία** και, όταν τις έφεραν, άρχισε να βάλλει εναντίον του πεζικού, τόσο που, επειδή έπεφταν πολλοί, γιατί δεν γινόταν να αστοχήσει, διαιρέθηκε και διασκορπίσθηκαν [οι άνδρες] από εδώ και από εκεί για να αποφύγουν τις βολές· και τότε ο κόμης διέταξε τον στρατό του να τους επιτεθεί και έτσι τους νίκησε και παραδόθηκαν πολλοί, ώστε οι αιχμάλωτοι ήταν γύρω στους δέκα ή δώδεκα χιλιάδες και ήταν ήττα

* Η λέξη torno δηλώνει είδος κιλλίβαντα, που χρησίμευε για τη μεταφορά βαλλιστρών και άλλων εκηβόλων όπλων.

nemici nostri sono sotto Faenza e non son più di 500; se avete volontà di radrizzar le cose vostre e vi basta l'animo d'andar ad affrontarli, questa è l'occasione; dittemi, adunque, quello avete in animo di fare»; a cui risposero che vi andasse.

Li condusse, adunque, miser Guglielmino su la strada ch'era affossata e alta e passò il ponte e lassò sopra la chiesa di San Procolo circa 50 pedoni, a quali commise che, passando i nemici, dovessero tirarli dei sassi e coppi più che potevano e a quelli che passorono il ponte commise che si mettessero di sotto presso la strada e che lassassero passar parte dei nemici e dassero adosso al resto, ferendo solamente li cavalli e li vomini ch'eran disarmati; e così esseguito, passando li nemici furon rotti e morti da 700 cavallieri e 'l resto da 800 ritornorono a Bologna guasti e dissipati.

Passato circa un anno da detta rotta, Bolognesi guelfi, fatto un gran sforzo di gente a cavallo e a piedi e, fatto lor capitano miser Malatesta da Rimino, uscirono di Bologna e vennero all'istessa contrata dell'anno passato, in la parte di sotto della strada in la campagna piana, ed all'incontro li gibellini uscirono di Faenza, capitano loro il conte Guido di Monte Feltro, e vennero ad incontrar li guelfi, delli quali li cavallieri, appena veduti li nemici, si misero in fuga vedendosi disavantaggiati e ritornorono in Bologna.

Il popolo, cioè li pedoni non volsero fuggir, ma ristretti ad uno aspettorono li nemici animosamente, a quali appropinquatosi il conte Guido con la sua cavalleria li fece dire che si rendessero, altrimenti che sariano morti tutti; i quali risposero non aver paura di lui e che venisse avanti. Questa fanteria credea che la sua cavalleria fosse discostata per far qualche stratagema e non pensava che la fosse fuggita. Il conte, vedendo questa fantaria stretta ad uno e disposta a combattere, dubitando che volendosi romper o li costeria la morte di molti cavallieri o forse ne avrebbe qualche vergogna, non volse far questa esperienza; ma per la più sicura mandò a Faenza a tor balestre grosse da torno e da pesarola e, condutte[149], fece saettar in questa fanteria talmente che cadendone molti, perché non si poteva fallir li colpi, la se divise e slargò in qua e in là per schifar li colpi; e allora il capitano fece investirli alla sua gente e così li ruppe e si resero in gran parte, siché ne restorono prigioni da X mila ovvero 12 mila, che fu rotta

[149] H con dette

** Pesarola ονομάζεται το σύστημα τροχαλιών που χρησίμευε για τη ανύψωση βαρών ή το τέντωμα επιμέρους οργάνων ενός μηχανισμού· στη balestra a pesarola η τροχαλία χρησίμευε για το τέντωμα του τόξου.

σημαντική των Μπολονιέζων, τόσο που λέγεται με βεβαιότητα ότι, αν ο κόμης γύριζε αμέσως με τον νικηφόρο στρατό του στην Μπολόνια, θα την είχε κυριεύσει. Στη μάχη αυτή πολλοί έπαθαν συγκοπή μέσα στον οπλισμό τους, γιατί ήταν μήνας Ιούλιος με πολλή ζέστη, και πολλοί πέταγαν τον οπλισμό, γιατί προτιμούσαν να μείνουν ακάλυπτοι και εκτεθειμένοι στις βολές του εχθρού παρά να υποφέρουν τον βασανιστικό καύσωνα.

Μετά από αυτές τις δύο σημαντικές ήττες, οι Μπολονιέζοι, επειδή φοβούνταν ότι δεν είχαν τη δύναμη να αντισταθούν στους εχθρούς τους, τους νικητές γείτονες που αυτοί τους είχαν εξορίσει, και ότι θα γίνονταν υποχείριοι και λεία τους, έστειλαν αγγελιαφόρους στον βασιλιά Κάρολο της Σικελίας, που είχε τότε πολλή εξουσία και μεγαλείο, να τον παρακαλέσουν να τους στείλει επειγόντως στρατηγό και στρατό για να τους βοηθήσει. Ο βασιλιάς τούς έβγαλε από τη δύσκολη θέση και τους έστειλε έναν δικό του στρατηγό με οκτακόσιους περίπου ιππείς, ωραιότατους άνδρες από την άλλη πλευρά των Άλπεων· αυτός, όταν έφθασε στην Μπολόνια, ως πρώτο εγχείρημα για την πάταξη των εχθρών γιβελίνων αποφάσισε να στραφεί στη Ραβέννα. Οι γιβελίνοι, τριακόσιοι περίπου ιππείς και πολύ πεζικό, ενωμένοι υπό την ηγεσία του μισέρ Γουλιελμίνου Πάτσο, πήγαν προς το μέρος τους και συναντήθηκαν σε μια θέση, που λέγεται Βαλτόρτα.

Ο μισέρ Γουλιελμίνος είχε μάθει από τους κατασκόπους του ότι οι εχθροί ήταν πολυάριθμοι και θα απέφευγε ευχαρίστως τη σύγκρουση, αν μπορούσε· αντιλαμβανόμενος όμως ότι από τη θέση αυτή δεν ήταν δυνατό να διαφύγει, αποφάσισε να κάνει την ανάγκη φιλοτιμία και, επειδή κυκλοφορούσε μεταξύ των στρατιωτών του η φήμη ότι οι εχθροί ήταν λίγοι και ελαφρά οπλισμένοι και ότι ήταν άνδρες αξιοθρήνητοι, μίλησε στους δικούς του, εξορκίζοντάς τους να πολεμήσουν με ανδρεία και να σκεφθούν ότι ήταν πολλοί και γενναιότατοι, γιατί διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να νικήσουν ή να διασωθούν. Και όταν η μάχη έγινε, ο μισέρ Γουλιελμίνος και οι γιβελίνοι νίκησαν και όλοι σχεδόν οι πέραν των Άλπεων σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίσθηκαν.

Εκτός από την ήττα αυτή, οι Μπολονιέζοι γουέλφοι είχαν και άλλες πολλές, τη μια μετά την άλλη, και θα έπαιρνε πολύ χρόνο να τις καταγράψομε όλες· άλλοι λένε ότι ήταν δεκαεπτά, κάποιοι άλλοι τις υπολογίζουν σε είκοσι επτά, μεγάλες και μικρές, έτσι που [εκείνοι] καταπονημένοι και απογοητευμένοι ανήγγειλαν στον πάπα Νικόλαο Γ΄ Ορσίνι την παράδοση της πόλης τους και της ελευθερίας τους και του ζήτησαν να στείλει κάποιον για να αναλάβει την ηγεσία της πόλης. Ο πάπας, τότε, συνεννοήθηκε με τον Ροδόλφο, τον βασιλιά των Ρωμαίων, ο οποίος ήταν πατέρας του δούκα Αλβέρτου, που έγινε και αυτός αργότερα βασιλιάς των Ρωμαίων, να κατέχει με την έγκρισή του την πόλη της Μπολόνιας και την υπόλοιπη Ρομάνια· και έτσι την πήρε και έστειλε ως ηγεμόνα της Μπολόνιας και της Ρομάνιας τον συγγενή του, μισέρ Μπερτόλδο Ορσίνι.

Εκεί [στην Μπολόνια] ο μισέρ Μπερτόλδος κανόνισε να γίνει ειρήνη στο όνομα της Εκκλησίας μεταξύ των Μπολονιέζων, των εξόριστων και εκείνων που ήταν μέσα, και η επιστροφή [των εξόριστων] να γίνει με τους ακόλουθους όρους: οι εξόριστοι θα έπαιρναν τα μισά αξιώματα και προνόμια της πόλης και του υπαί-

notabile de Bolognesi in modo che si dice per cosa certa che, se 'l conte (**21**) giva subito a Bologna con la sua gente vittoriosa[150], l'averebbe avuta. In questo conflitto molti crepporono sotto l'armi, perché era il mese di Luio dal gran caldo e molti si spogliorono l'armi, volendo più tosto star scoperti ed espositi a colpi de nemici che patir l'ardore che pativano.

Bolognesi, ricepute queste due rotte così notabili, dubitando non poter resister a lor nemici vittoriosi vicini, cazzati da loro fuori, e convenir per loro schiavi e preda, mandorono messi al re Carlo di Scicilia, ch'era allora in gran stato e altezza a supplicarlo che li mandasse capitano e gente in lor soccorso. Il re li espedì e li mandò un suo capitano con circa 800 cavallieri oltremontanti, bellissima gente, il qual giunto in Bologna volse[151] per la prima impresa per batter li gibellini nemici gir'a Ravenna. Li gibellini unitisi da circa 300 cavallierl e molti pedoni sotto miser Guglielmin Pazzo andorono alla volta loro e in un loco detto Valtorta s'incontrorono.

Avea inteso miser Guglielmin da sue spie che i nemici erano in gran numero e volentieri averebbe schifatto il conflitto, se avesse potuto, ma vedendosi in loco d'onde non potea fuggire, deliberò far della necessità virtù e, perché era fama nell'essercito suo che i nemici eran pochi e leggeri e gente miserabile, parlò alli suoi essortandoli a combattere virilmente e che facessero conto che fossero molti e valorosissimi, ché altrimenti non potean aver vittoria, ovver salvarsi; e fatto il conflitto, miser Guglielmino e li gibellini vinserò e quasi tutti li oltramontani furono o morti o presi.

Ebbero Bolognesi guelfi oltre questa rotta molte altre, una sopra l'altra, che longo sarebbe il rammemorarle tutte, le quale alcuni dicono esser state 17, alcuni altri le fanno 27 tra grandi e picole, in modo che stanchi ed oppressi mandorono ad offerir la loro città e loro libertà a papa Nicolao terzo Ursino, richiedendoli che mandasse qualch'uno a pigliar la signoria. Il papa allora procurò con Rodolfo, re de Romani, che fu padre del duca Alberto, che fu poi similmente re de Romani, di aver da lui la detta città di Bologna ed il resto della Romagna, e così la ebbe; e vi mandò per signor di quella città e della Romagna miser Bertoldo de Ursini, suo parente.

Ivi miser Bertoldo fece far la pace per nome della Chiesa tra Bolognesi fuoruschiti e quelli di dentro, facendoli tornar dentro con queste condizioni, che detti fuorusciti avessero la mità delli ufficii e beneficii della città e del contado e

[150] H vittorioso H
[151] M H tolse

θριου περίγυρού της και της επικράτειας και θα απολάμβαναν ελεύθερα τις περιουσίες τους· και φρόντισε, ώστε όλοι με το χέρι στο Ευαγγέλιο να ορκισθούν πίστη και υπακοή στην Εκκλησία της Ρώμης· και έτσι ορκίσθηκαν επίσης ο ποδεστάς, οι σύνδικοι, οι αξιωματούχοι και η αδελφότητα, και το ίδιο έγινε στην ευρύτερη περιοχή της Μπολόνιας και στον υπαίθριο περίγυρό της*.

Λίγο αργότερα ο μισέρ Μπερτόλδος πορεύθηκε έφιππος στη Ρομάνια. Πριν την αναχώρησή του οι γιβελίνοι πήγαν κοντά του και του είπαν: «Κύριε, πώς εφησυχάζετε; Όσο εσείς τριγυρίζατε εδώ, αυτοί βυσσοδομούσαν σχετικά με τις συμφωνίες, που έχουν γίνει μεταξύ μας. Τι φαντάζεσθε ότι θα κάνουν κατά την απουσία σας;» Ο μισέρ Μπερτόλδος τούς απάντησε να μη φοβούνται και ότι θα επέστρεφε σύντομα στην πόλη. Και λίγες ημέρες μετά την αναχώρησή του οι γουέλφοι ξεσηκώθηκαν εναντίον των γιβελίνων, τους έδιωξαν από την πόλη· και ήταν το έτος 1281. Έτσι οι γιβελίνοι έπαθαν ζημιά πολύ μεγαλύτερη από εκείνη της πρώτης φοράς· οι περισσότεροι από αυτούς κατέφυγαν στη Φαέντσα και άρχισε ο σκληρότατος πόλεμος ανάμεσα σε αυτούς και τον κόμη Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο, που κατείχε τότε τη Φαέντσα, το Φορλί και άλλα κάστρα και, λίγο αργότερα, πήρε και την Τσεζένα.

Μέρος τέταρτο

Όταν η μονομαχία μεταξύ των δύο βασιλιάδων ματαιώθηκε, όπως αναφέρομε παραπάνω, ο βασιλιάς Κάρολος πήγε στον πάπα Μαρτίνο και διαμαρτυρήθηκε ότι ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγώνας είχε εισβάλει στην επικράτειά του και του είχε πάρει με τη βία τη Σικελία, στην οποία ο βασιλιάς Κάρολος αναγνώριζε την επικυριαρχία του ποντίφικα, έτσι ώστε εκείνος όφειλε να τον βοηθήσει και να τον υποστηρίξει ως άνθρωπό του αφοσιωμένο και πιστό· διαμαρτυρήθηκε επίσης στον βασιλιά Φίλιππο της Φραγκίας, που ήταν ανιψιός του και γιος του βασιλιά Λουδοβίκου του Άγιου.

Για τον λόγο αυτό ο πάπας αφαίρεσε** από τον βασιλιά Πέτρο της Αραγώνας και από τους κληρονόμους του το βασίλειό του και το έδωσε*** και το παραχώρησε στον μισέρ Κάρολο ντε Βαλουά, τον γιο του Φίλιππου, του βασιλιά της Φραγκίας· και για να μπορέσουν ο πατέρας και ο γιος να κατακτήσουν το βασίλειο της Αραγώνας, τους εκχώρησε τις εισπράξεις από τις δεκάτες της Φραγκίας, που είχαν συγκεντρωθεί για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων και ήταν πάρα πολύ μεγάλες. Επίσης, παραχώρησε στον ίδιο και τους δικούς του, που θα μετείχαν σε αυτή την επιχείρηση, τη συγχώρεση και την άφεση αμαρτιών, που δίνονταν σε όσους πήγαιναν να πολεμήσουν εναντίον των απίστων.

---

* Contado είναι η ύπαιθρος χώρα, η αγροτική περιοχή που περιέβαλλε τη μεσαιωνική πόλη.

** Στις 21 Μαρτίου 1283.

stato, e godessero li loro beni liberamente, e fece che tuti, toccando le Scritture corporalmente, giurorono fedeltà ed obbidienza alla Chiesa romana; e così anco giurorono il podestà, sindici, anziani e fraternità, e la[152] region di Bologna e il contado fecero questo istesso.

Poco da poi miser Bertoldo cavalcò in Romagna; allora, pria che si partisse, li gibellini giti a lui li dissero: «Signor come ci lassate voi? Mentre che voi eravate qui costoro si attendevano (**21**v) male alli patti fatti tra noi; che pensate che faranno partito che voi siate?» Li rispose miser Bertoldo che non temessero che torneria presto in la città; e partitosi passorono pochi giorni che li guelfi, sollevatisi contro alli gibellini li scazzorono dalla città e fu l'anno 1281, per il ché i gibellini riceverrono molto maggior danno che non avevano riceputo la prima fiata; i quali per la maggior parte si ridussero a Faenza e incominciò la guerra asprissima tra loro e il conte Giudo di Monte Feltro, che allora possedeva Faenza, Forlì e altri castelli e, poco dappoi, possesse anco Cesena.

Parte quarta

Non seguito il duello tra li due re, come di sopra dicemmo, re Carlo andò a papa Martino e fece querella che re Piero d'Aragona era intrato nel suo stato e li avea tolto la Scicilia con mal modo, il qual esso re Carlo reconosceva da esso pontefice per tanto che lo dovesse aiutar e mantenir esso da suo vomo e fidele. Fece anco querella al re Filippo di Franza, suo nipote, che fu fiol del re Lodovico il Santo.

Il papa per questo deseredò re Piero d'Aragona e suoi eredi del regno suo e quello diede e concesse a miser Carlo de Vallois, fiol de Filippo detto re di Franza; e acciò il padre detto e il fiol potessero aquistar il regno detto d'Aragona, li concesse le decime della Franza, ch'erano state colette per aquistar la Terra Santa, ch'erano in quantità infinita. Ancora concesse al detto e suoi, che andavano a quell'impresa, il pardon e indulgenza, qual si concedeva a quelli [che] andavan contro infedeli.

[152] H le

*** Τον Αύγουστο 1283, ο Μαρτίνος Δ΄ προτείνει τον τίτλο του βασιλείου της Αραγώνας στον Κάρολο ντε Βαλουά και εκείνος τον αποδέχεται στις 2 Φεβρουαρίου 1284..

Ο βασιλιάς, λοιπόν, συγκέντρωσε για την επιχείρηση αυτή έναν στρατό πολυαριθμότατο με άνδρες όχι μόνον από το βασίλειό του αλλά και από τα βασίλεια τα γειτονικά στην αυτοκρατορία· συντάχθηκε επίσης μαζί του και ο δούκας της Βραβάντης, ο κουνιάδος του, με πολλούς άλλους κόμητες, βαρόνους και άρχοντες και, τελικά, έφθασε με τον στρατό στην κομητεία του της Τουλούζης*.

Ο βασιλιάς Ιάκωβος της Μαγιόρκας, ο αδελφός του βασιλιά Πέτρου, πήγε με το μέρος του πάπα και του βασιλιά της Φραγκίας εναντίον του αδελφού του και, αφού μάζεψε πολύ στρατό ξηράς και θαλάσσης και ανέθεσε τη διακυβέρνηση του στόλου σε Γενουάτες, πέρασε στην Καταλωνία και στρατοπέδευσε έξω από τη Χερόνα** και την πολιόρκησε και κυρίευσε την κάτω πόλη, χωρίς να μπορέσει να καταλάβει το κάστρο, που ήταν ψηλά. Τότε, ο βασιλιάς Πέτρος πήγε και στάθηκε με τους άνδρες του σε ένα πέρασμα, από όπου γινόταν η μεταφορά των τροφίμων στο στρατόπεδο του βασιλιά Ιάκωβου, και δεν επέτρεπε τη διέλευσή τους***. Όταν ο στρατηγός του βασιλιά της Φραγκίας το πληροφορήθηκε, πήρε μαζί του τριακόσιους πενήντα περίπου εκλεκτούς ιππείς και πήγε στο προαναφερθέν πέρασμα και συγκρούσθηκε με τον βασιλιά Πέτρο, ο οποίος είχε εξακόσιους ιππείς και έξι χιλιάδες πεζούς Αλμουγάβαρους· και η μάχη ήταν, προς στιγμή, αμφίρροπη και ο βασιλιάς Πέτρος έπεσε, μία φορά, κάτω από το άλογο και οι δικοί του τον σήκωσαν και τον ανέβασαν πάλι και, στο τέλος, δέχθηκε επανειλημμένα κτυπήματα και κυρίως πληγώθηκε θανάσιμα από ένα ξίφος ή μία λόγχη και από τις λαβωματιές αυτές, αργότερα, πέθανε****, έτσι ώστε στη μάχη αυτή οι Φράγκοι αποδείχθηκαν, τελικά, υπέρτεροι.

Ο βασιλιάς Πέτρος μεταφέρθηκε στη Βαρκελώνη, την πόλη του· εκεί κάλεσε κοντά του τον γιο του Αλφόνσο, που τον διαδέχθηκε, και του ανέθεσε να πάει αμέσως ως νικητής με τον στόλο του στη Μαγιόρκα και να την πάρει από τον αδελφό του που του είχε εναντιωθεί, ώστε πριν από τον θάνατό του, αν τελικά πέθαινε, να του έφερνε την είδηση ότι βρισκόταν κυρίαρχος μέσα στη Μαγιόρκα· και ο γιος πειθάρχησε και πήγε στη Μαγιόρκα και την κυρίευσε***** μαζί με όλο το νησί. Και ο στρατός ξηράς του βασιλιά Πέτρου έμενε στο πέρασμα το λεγόμενο «της Τροφοδοσίας», έτσι ώστε ο στρατός του βασιλιά της Φραγκίας, που βρισκόταν πολυάριθμος έξω από τη Χερόνα, άρχισε να υποφέρει από έλλειψη τροφίμων και να πεινά και ο στόλος του, που τον διοικούσαν Γενουάτες και οι ναύαρχοί του, λιγόστεψε και απέμειναν είκοσι πέντε γαλέρες μόνον.

Ο βασιλιάς Πέτρος παρήγγειλε στους ναυάρχους, που ήταν ο Ραϋμόνδος Μαρκέ και ο Βερεγγάριος Μαλλόλ, ότι έπρεπε να πάνε να συγκρουσθούν μαζί τους και [εκείνοι] το έκαναν και κέρδισαν νίκη και έτσι δεν μπορούσαν να φθάσουν στο στρατόπεδο τρόφιμα, ούτε από την ξηρά ούτε από τη θάλασσα. Προστέθηκε ακόμη στον καταυλισμό [των Φράγκων] και άλλη κακοτυχία, γιατί

---

* Ο βασιλιάς της Γαλλίας Φίλιππος Γ΄ αρχίζει τις στρατιωτικές προετοιμασίες τον Μάιο του 1284 και φθάνει στην Τουλούζη τον Μάιο του 1285.

Fece adunque il re per questa impresa un essercito numerosisimo, non solamente di gente del suo regno, ma ancora delli regni vicini dell'imperio; vi andò anco il duca di Brabanzia, suo cognato, con molti altri conti, baroni e signori e insomma gionse con l'essercito nel suo contado di Tolosa.

Re Jacomo di Maiolica, fratello del re Piero, tenne con il papa e con il re di Franza contro suo fratello, e fatto grande essercito e da terra e da mar, commessa quella armata da mar a Genovesi, passò in Catalogna e si mise sotto Gironda e la strinse ed ebbe la terra di sotto, senza poter' aver il castello di sopra. Re Piero allora si mise con le genti sue ad un passo, per il qual andavan le vittuarie al campo del re Jacomo e non le lassava passar. Il maliscalco dell'essercito del re di Franza, inteso questo, tolti seco circa 350 cavallieri eletti, andò al detto passo e fu alle man con re Piero, il qual avea 600 cavallieri e 6 mila pedoni Mulgaveri; e fu il conflitto dubbio per un pezzo e re Piero fu una fiata descavalcato e dapoi riavuto da suoi e fatto salir a cavallo e, alla fine, fu ferito di più ferite e massime da un stocco ovver spontone mortalmente, delle quali ferite dapoi morse; siché alla fine furono (**22**) giudicati i Francesi superiori in quel conflitto.

Re Piero fu portato a Barcelona, sua città, ove, chiamato a se suo fiol Nanpho che li successe, li commise che con la sua armata subito andasse a Maiolica e la tolesse a suo fratello, essendoli vennuto contra, come era vincitore, siché innanzi la sua morte, se l'avea a morir, li desse questa nova che esso fosse dentro di Maiolica come signore; e così esseguì il figlio, che, ito a Maiolica, la ebbe con tutta l'isola in sua potestà; e la gente da terra del detto re Piero stette al passo detto «delle Vittuarie», siché l'essercito del re di Franza ch'era sotto Gironda numerosissimo cominciò a patir delle vittuarie e a sentir fame, e l'armata ch'era sotto il governo de Genovesi e suoi armiragli da mar si diminui, siché non rimasero 25 gallee.

Il re Piero commise alli armiragli, ch'erano Ramon Marquet e Berenghier Mallol[153], che dovessero andar ad affrontarle siché fecero e riportorono vittoria, siché al campo non poteva andar vittuaria né per terra né per mar. Sopragiunse un'altro contrario al detto campo che furono in detta contrada tanti tavani e male

[153] M Maia; corr. H

** Πολιορκία της Χερόνας από τις συμμαχικές δυνάμεις του Φίλιππου Γ΄ και του βασιλιά της Μαγιόρκας Ιάκωβου από τις 25 Ιουνίου ώς τις 5 Σεπτεμβρίου 1285.

*** Από τις 7 Μαΐου ώς τις 7 Ιουνίου 1285.

**** Θάνατος Πέτρου Β΄ της Αραγώνας στις 10 Νοεμβρίου 1285.

***** Στις 20 Νοεμβρίου 1285.

στην περιοχή αυτή υπήρχαν τόσες αλογόμυγες και βλαβερές μύγες, που τσιμπούσαν και σκότωναν τα άλογα ακόμη και όταν ήταν καλυμμένα ώς τον λαιμό για να προφυλαχθούν από αυτά τα ζωύφια. Από τον θάνατο των αλόγων, τις στερήσεις και την πείνα εξαπλώθηκε στους άνδρες του στρατοπέδου λοιμός και άλλες θανατηφόρες ασθένειες και ο βασιλιάς αρρώστησε· αποφάσισε [λοιπόν] να εγκαταλείψει με τις λιγότερες δυνατές απώλειες την επιχείρηση και ύστερα να φύγει* και αποσύρθηκε στο Λανγκντόκ, χώρα γειτονική, και λέγεται ότι οι Αραγώνιοι τούς άφησαν να φύγουν από τη χώρα τους στο Λανγκντόκ όσο γίνεται πιο ανώδυνα.

Πέθαναν ο βασιλιάς Φίλιππος**, πολλοί βαρόνοι, πολλοί μεγάλοι άρχοντες, πολλοί ιππείς και πολλοί από τους πεζούς και ήταν μεγάλη απώλεια, ιδιαίτερα ο θάνατος του βασιλιά, που ήταν άνδρας με μεγάλο θάρρος και με πίστη και αφοσίωση στους νόμους και που είχε κάνει, κατά τη βασιλεία του, τρεις αξιομνημόνευτες πράξεις. Η πρώτη, όταν συνόδευσε τον πατέρα του στην επιχείρηση της Τυνησίας***. Όταν, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, επιτέθηκε εναντίον του κόμη του Φουά****, επιχείρηση για την οποία συγκέντρωσε έναν πολυαριθμότατο στρατό και, όταν κάποιοι τον ρώτησαν γιατί είχε κάνει τόσο μεγάλο στρατό, τη στιγμή που ο εχθρός δεν ήταν τόσο ισχυρός ώστε να χρειάζεται τόσες δυνάμεις, απάντησε ότι τον έκανε για να τιμήσει τον εαυτό του και για να τρομάξει τους άλλους, ώστε να μην επιτίθενται εναντίον του βασιλείου του. Η τρίτη***** [σχετίζεται] με τους γιους της μαντόνας Μπιάνκας, της αδελφής του, που μνημονεύθηκε παραπάνω, στους οποίους εκείνος έλεγε ότι ανήκει το βασίλειο της Καστίλλης ή, όπως θα λέγαμε, της Ισπανίας, και διαπεραιώθηκε στην Ισπανία με περισσότερους από σαράντα χιλιάδες σιδηρόφρακτους, δηλαδή θωρακισμένους καβαλάρηδες. Ο βασιλιάς Αλφόνσος, που δεν είχε μπορέσει να αντιταχθεί σε αυτές τις δυνάμεις, ερήμωσε μαζί με τον γιο του, δον Σάντσο, που αργότερα έγινε βασιλιάς, τη χώρα, από την οποία θα πέρναγαν οι Φράγκοι, και έτσι αμύνθηκε, γιατί ο βασιλιάς της Φραγκίας μη βρίσκοντας τρόφιμα αποφάσισε να οπισθοχωρήσει.

Τώρα επιστρέφομε στον βασιλιά Πέτρο της Αραγώνας, ο οποίος ήταν εξασθενημένος από τα κτυπήματα που δέχθηκε και, τελικά, υπέκυψε στα τραύματά του. Ο θάνατός του ήταν μεγάλη απώλεια, γιατί ήταν γενναίος και σοφός ηγεμόνας και έμπειρος στους νόμους και την αστρολογία και ήταν γιος του καλού βασιλιά Ιάκωβου, που είχε αποσπάσει από τα χέρια των Σαρακηνών τα βασίλεια των νησιών, Μαγιόρκας, Μινόρκας και Ίμπιζας και τα βασίλεια της Βαλέντσιας και της Μούρσιας******. Και ο δον Ιάκωβος ήταν γιος του βασιλιά Πέτρου, ο οποίος, όταν είχε πάει να βοηθήσει τον κόμη της Τουλούζης και, ενώ είχε στρατοπεδεύσει προ των πυλών της Τουλούζης, αιχμαλωτίσθηκε από τον κόμη του Μονφόρτε, που επιτέθηκε αιφνιδιαστικά κατά τη διάρκεια της νύκτας στη σκηνή

* Περί τα μέσα Σεπτεμβρίου 1285, ο Φίλιππος Γ΄ ασθενεί και λύνει την πολιορκία της Χερόνας.

** Θάνατος του Φίλιππου Γ΄, στις 5 Οκτωβρίου 1285.

*** Το 1270.

mosche, che ammazzavano li cavalli, ancora che li coprissero[154] insino di cuoio[155] per guardarli da tali bestiole. Da la morte de cavalli, dal disaggio e fame alli vomini naque in quell'essercito peste e altre malattie mortali e il re s'infermò. Deliberosi per men male lassata l'impresa d'indi partirsi e così si ritirò in Lingua, paese vicino, e dicesi che Aragonesi li lassarono partire per men male del loro paese in Lingua.

Il re Filippo, molti baroni, molti gran signori, molti cavallieri e del popolo morirono, che fu gran danno, massime della morte del detto re ch'era vomo di gran coraggio e leale, il qual fece tre cose memorabili al suo tempo: la prima quando andò con suo padre all'impresa di Tunisi; quando essendo re andò contra il conte di Foii, per la qual impresa fece un essercito numerosissimo e dimandandoli alcuni, perché facesse si grande essercito, non essendo l'innemico si potente che bisognassero tante forze, rispose che lo facea per suo onore e per sbigottir li altri che non andassero contra il suo regno; la terza per li figli di madonna Bianca, sua sorella, della qual di sopra abbiamo fatto mentione, alli quali esso dicea che li spettava il regno di Castiglia o vogliamo dir Spagna, e passò in Spagna con più di 40 mila sberghi, cioè vomini a cavallo armati; il re Alfonso non avendo poter da diffendersi da queste forze con suo fiol don Sancio, che fu poi re, distrusse il paese, per il qual Francesi aveano a passar, e così si diffese, perché il re di Franza convenne tornar non trovando vittuarie.

Ora torniamo a re Piero d'Aragona detto, il qual per le ferite rillevate stette infermo e, finalmente, morse da quelle, la cui morte fu dannosa, perché fu valoroso e savio signor e perito di leggi e d'astrologia e fu figlio del buon re Jacomo (**22**[v]) che aquistò li regni di Maiolica, Minolica e Jevizza[156], isole, e il regno di Valenza e di Murtia dalle mani de Saraceni. E Don Jacobo fu fiol del re Empetro, il qual, essendo andato a soccorrer il conte di Tolosa e alloggiatosi fuor delle porte di Tolosa, fu preso dal conte di Monforte nel suo pavione, assaltito da

[154] H cuprissero
[155] M curio; corr. H
[156] M Jevizza; corr. H

**** To 1272.

***** To 1276.

****** Κατάκτηση των Βαλεαρίδων από τον βασιλιά Ιάκωβο Α΄ της Αραγώνας [1229-1235] και της Βαλέντσιας και της Μούρσιας [1232-1245].

του, και πέθανε από τη θλίψη. Και ο γιος του, δον Ιάκωβος, ο οποίος συνελήφθη μαζί του, έμεινε αιχμάλωτος και οδηγήθηκε στη Φραγκία· έτσι, τα βασίλεια της Αραγώνας και της Καταλωνίας ερημώθηκαν, γιατί οι Σαρακηνοί, όμοροί τους και από τη θάλασσα και από τη στεριά, τα κατέστρεφαν και προξενούσαν τέτοιο τρόμο σε αυτούς τους λαούς, ώστε δύο Σαρακηνοί είτε ήταν έφιπποι είτε πεζοί έτρεπαν σε φυγή και κυνηγούσαν πενήντα Καταλανούς ή Αραγώνιους, όπου και αν τους έβρισκαν· για τον λόγο αυτό, η κυβέρνηση της Φραγκίας θεώρησε σωστό να μην αφήσει να συνεχίζεται η ερήμωση αυτών των βασιλείων και αποφυλάκισε τον βασιλιά Ιάκωβο, ο οποίος επέστρεψε στα βασίλειά του, και όχι μόνο τα διατήρησε, αλλά ακόμη κατέκτησε και τα βασίλεια, που μνημονεύσαμε παραπάνω, και ήταν βασιλιάς γενναιόφρων, τολμηρός και πιστότατος. Είχε δύο γιους και δύο κόρες, νόμιμα τέκνα από τον γάμο του με τη δέσποινα του οίκου της Ουγγαρίας· από τους γιους μεγαλύτερος ήταν ο βασιλιάς Πέτρος που διαπεραιώθηκε στη Σικελία –για τον οποίο τώρα γράφομε–, και ο πατέρας του άφησε το βασίλειο της Αραγώνας, την κομητεία της Βαρκελώνης, το βασίλειο της Βαλέντσιας και τμήμα του βασιλείου της Μούρσιας· και το υπόλοιπο αυτού του βασιλείου το άφησε στον βασιλιά Αλφόνσο της Καστίλλης, τον γαμπρό του, γιατί [τα εδάφη] ανήκαν στη δική του δικαιοδοσία και ήταν κατακτήσεις του. Ο άλλος νόμιμος γιος του λεγόταν, όπως και ο ίδιος, Ιάκωβος· σε αυτόν έδωσε το βασίλειο της Μαγιόρκας μαζί με τα άλλα νησιά και του έδωσε το Μονπελιέ και μιαν άλλη υποκομητεία, του Περπινιάν. Από τις δύο κόρες, τη μία την πάντρεψε με τον βασιλιά της Φραγκίας και του εκχώρησε το δικαίωμα και τη δικαιοδοσία, που ο ίδιος είχε, σε ένα τμήμα της κομητείας της Τουλούζης.

Ο βασιλιάς Ιάκωβος ήταν καλός, θεοσεβής και γενναίος, πάντοτε πιστός στην Εκκλησία της Ρώμης και πάντοτε φιλικός με τον βασιλικό οίκο της Φραγκίας[185], μόνο που ήταν ακόλαστος και, όταν πέθανε η σύζυγός του, απέκτησε από τις ερωμένες του μερικά νόθα παιδιά· σε ένα από αυτά είχε τόση αδυναμία ώστε ο βασιλιάς Πέτρος, ο νόμιμος πρωτογενής γιος του, άρχισε να ζηλεύει και, με την υποψία ότι ο πατέρας δεν θα του άφηνε το βασίλειο, έβαλε και τον σκότωσαν προς πολύ μεγάλη και μακροχρόνια θλίψη του πατέρα. Όταν ο βασιλιάς Ιάκωβος πέθανε, τον διαδέχθηκε ο Πέτρος, για τον οποίο μιλούμε, και αυτόν μετά τον θάνατό του τον διαδέχθηκε ο γιος του Αλφόνσος.

Ο βασιλιάς Κάρολος*, όταν επέστρεψε από τον βασιλιά Φίλιππο της Φραγκίας, τον ανιψιό του, και από τον πάπα Μαρτίνο, στους οποίους είχε καταγγείλει τον βασιλιά Πέτρο για τη ματαίωση της μονομαχίας, πήγε στην επικράτειά του, την Προβηγκία και τη Μασσαλία και σε άλλες παραθαλάσσιες πόλεις του, και συγκέντρωσε σαράντα περίπου γαλέρες και με αυτές επέστρεψε στη Νεάπολη, όπου βρήκε τα πράγματα του βασιλείου αυτού και αυτής της πόλης σε κακή κατάσταση· γιατί, λίγο πριν από την άφιξή του, ο μισέρ Ρογήρος ντι Λούρια, ο αρχιναύαρχος της Σικελίας και του βασιλείου της Αραγώνας, είχε πάει στο λιμάνι της

* Στα τέλη Μαΐου 1284, ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός αναχωρεί από τη Μασσαλία με προορισμό τη Νεάπολη..

lui di notte alla sprovista, e morse da dolore. E suo fiol Don Jacomo[157] sopradetto, ch'era stato preso con lui, rimase prigione e fu condotto in Franza, per il ché li regni d'Aragona e di Cattalogna rimasero desolati, perché li Saraceni, vicini per mar e per terra, li devastorono e misero tanto terror in quelli popoli, che due Saraceni o fossero a cavallo o fossero a piedi fugavano e cazzavano Cattalani ovvero Aragonesi, ovunque si mostravano; per il ché parse a quelli del governo della Franza non lassar gir più oltra questa desolazione di quelli regni, e lassorono libero il detto re Jacobo prigione, il qual tornato alli suoi regni non solamente li conservò quelli, ma ancora aquistò li detti regni nominati di sopra e fu re magnanimo, ardito e fidelissimo. Ebbe due figlioli e due figlie legitimi, nasciutili della donna della casa d'Ongheria[158]. De figli il maggiore fu re Piero che passò in Scicilia, di cui ora scriviamo, a cui il padre lassò il regno d'Aragona, il contado di Barcelona, il regno di Valenza e parte del regno di Murtia, e resto di detto regno lassò al re Alfonso di Castiglia, suo genero, perché era di sua jurisdizione e di suo aquisto. L'altro suo figlio legitimo ebbe nome sicome[159] anco egli Jacobo, a cui diede il regno di Maiolica con l'altre isole e li diede Monte Pesulano e un'altro viscontado di Perpignan. Delle dette due figlie una fu maritata al re di Franza, al qual diede la ragion e la jurisdizion ch'esso aveva in una parte del contado di Tolosa.

Fu il detto re Jacobo buono, religioso e valente e sempre fedel alla Chiesa romana e sempre amico alla casa di Franza, se non che fu lusurioso e, morta la moglie, di concubine ebbe alcuni figli illegitimi, ad uno de quali ebbe tanta affezione che re Piero, suo fiol primogenito, legitimo, entrò in gelosia e sospettò che il padre non li lassasse il regno e lo fece ammazzare con grandissimo e longhissimo dolor del padre. Morto re Jacobo detto successe Pietro, del qual parliamo, a cui morto successe suo figlio Alphonso.

Re Carlo doppoi che tornò dal re Filippo, suo nipote, di Franza e da papa Martino per la querella contra re Pietro per il duello non esseguito, andò al suo stato di Provenza e a Marsiglia e altre sue terre maritime e messe ben ad ordine circa 40 gallee; e con gallee se ne tornò a Napoli, ove trovò le cose di quel regno e di quella città in mala condizione, perché poco innanzi che 'l giungesse miser Rugerio dell'Oria, armiraglio general della Scicilia[160] e del regno d'Aragona, era ito

[157] M Don Carlo; corr. H
[158] M Donghena; corr. H
[159] H come
[160] M H della Cicilia

Νεάπολης με στόλο από γαλέρες και είχε προκαλέσει σε αναμέτρηση τον πρίγκιπα του Σαλέρνου*, και γιο του βασιλιά Κάρολου, και ο πρίγκιπας είχε βγει και είχε συγκρουσθεί και είχε νικηθεί και συλληφθεί αιχμάλωτος μαζί με εννέα γαλέρες, ενώ ο υπόλοιπος στόλος του είχε καταφύγει στη Νεάπολη. Και η πόλη της Νεάπολης ήταν διχασμένη και σχεδόν έτοιμη να στασιάσει και να επιτεθεί εναντίον των Φράγκων και να του πάρει την κορώνα του.

Τότε, ο βασιλιάς Κάρολος** αποβιβάσθηκε από τον στόλο του και μπήκε σε ένα δικό του κάστρο και οπλίσθηκε και ήταν έτοιμος να βγει και να λεηλατήσει την πόλη και να τιμωρήσει τον λαό, αν δεν τον απέτρεπαν οι σύμβουλοί του, που του έλεγαν ότι θα ήταν καλύτερα να το παραβλέψει και να αφήσει τον λαό να ησυχάσει από μόνος του, όπως ήταν βέβαιο ότι θα συνέβαινε, μόλις η άφιξή του στη Νεάπολη γινόταν γνωστή, και τότε θα μπορούσε να τιμωρήσει τους αυτουργούς των ταραχών με τον δικό του τρόπο και με μεγαλύτερη ασφάλεια. Και έτσι έγινε και μετά από λίγο ο λαός ηρέμησε, αλλά έξω και ιδιαίτερα στον στόλο η ταραχή είχε γενικευθεί.

Διέταξε, λοιπόν, ο βασιλιάς Κάρολος τον μισέρ Γουλιέλμο, άρχοντα της Μασσαλίας και κυβερνήτη του στόλου του, να πάει με είκοσι δύο γαλέρες να εμψυχώσει τους ναύτες. Αυτός έπλευσε γρήγορα προς τα μέρη της Σικελίας και ώς τη Μάλτα· εκεί βρισκόταν με είκοσι δύο καταλανικές γαλέρες και πολλούς Σικελούς ο μισέρ Ρογήρος ντι Λούρια, ο οποίος επιτέθηκε νύχτα στις γαλέρες του βασιλιά και έγινε μια πάρα πολύ άγρια σύγκρουση*** και, τελικά, οι Προβηγκιανοί νικήθηκαν και οι Καταλανοί τους συμπεριφέρθηκαν με μεγάλη σκληρότητα, γιατί πολλοί από τους δικούς τους είχαν σκοτωθεί κατά την πρώτη σύγκρουση· και έτσι στη θέση της φιλίας και της αγάπης, που υπήρχε άλλοτε μεταξύ Καταλανών και Προβηγκιανών, εγκαταστάθηκε η εχθρότητα και το θανάσιμο μίσος, που διήρκεσε όσο ο βασιλιάς Κάρολος ζούσε.

Ενώ ο βασιλιάς Κάρολος ήταν τόσο στριμωγμένος, ήλθαν να τον βοηθήσουν πολλοί βαρόνοι και ισχυροί άνδρες από τη Φραγκία και τη Βουργουνδία, μεταξύ των οποίων ήταν και ο κόμης ντ' Αρτουά, ο ανιψιός του, και ο κόμης της Βουργουνδίας, γαμπρός του κόμη ντ' Αρτουά. Ύστερα ο βασιλιάς Κάρολος έχασε την ηγεμονία της Άκρας, που του την πήρε ο βασιλιάς της Κύπρου Ερρίκος. Εκπρόσωπος [του βασιλιά Κάρολου] σε αυτή την ηγεμονία ήταν ο μισέρ Εντ Πουαλσιέν, που λεγόταν ότι ήταν ανιψιός του πάπα Μαρτίνου. Εγώ τον γνώρισα και τον είδα στην Άκρα· ήταν άνδρας ωραίος με υψηλό παράστημα, με χέρια ωραιότατα και μακριά, ιδιαίτερα τα δάκτυλα· συζυγός του ήταν, όπως λεγόταν, η κυρία ντ' Αρζούφ που είχε έναν γιο, που τον είχα δει πολλές φορές στην Άκρα να περνάει από την πλατεία μας και τον δρόμο μας με μιαν ωραία συνοδεία· είχε μάλιστα έναν ωραιότατο στάβλο και πολλά άλογα, που έρχονταν να ποτισθούν στην πλατεία της Άκρας.

---

* Αιχμαλωσία του Ανδεγαυού πρίγκιπα του Σαλέρνου, Κάρολου του Χωλού, από τον Ρογήρο ντι Λούρια, στις 5 Ιουνίου 1284.

** Άφιξη του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού στη Νεάπολη (στη Γαέτα), στις 6 Ιουνίου 1284.

al porto di Napoli con armata di gallee e avea difidato a combattere il principe di Salerno, figlio del re Carlo; e il principe era uscito e avea combattuto ed era (**23**) stato rotto e preso con 9 gallee e il resto dell'armata sua era stata fugita in Napoli; e la città di Napoli era in divisione, e quasi per mutinarsi e far novità contra Francesi e sua corona.

Allora re Carlo, smontato dall'armata sua, entrò in un suo castello e armavi e vollea uscir e correr la terra e castigar il popolo, se non che fu disconsigliato da suoi che li dissero ch'era meglio scorrere e lassar che il popolo s'aquietasse da se, come faria certo[161], veduta la giunta sua in Napoli, e allora potria punir li auttori delli tumulti a modo suo e più sicuramente. E così fu che poco dapoi il popolo s'aquietò, ma di fuori per il stato e massime per le marine vi era tumulto per tutto.

Commandò, dunque, re Carlo che miser Guglielmo, signor di Marsiglia, capitano dell'armata sua, andasse con 22 gallee a confirmar li animi delli popoli a marina. Questi scorse verso le parti di Scicilia e in sino a Malta; ivi era miser Rugerio d'Loria con 22 gallee di Cattalani e con molti Sciciliani, il qual assaltò le gallee del re di notte e fu fatto un crudelissimo conflitto e, finalmente, li Provenzali furono rotti, contra de quali Cattelani usorono gran crudeltà, perché molti di loro eran stati morti nel primo conflitto; da che in loco dell'amicicia ed amor che solea essere tra Cattalani e Provenzali successe tra loro innimicicia ed odio mortale che durò mentre re Carlo visse.

Ritrovandosi re Carlo in tante angustie, vennero in suo aiuto molti baroni e grandi vomini di Franza e di Borgogna, fra quali fu 'l conte d'Artese[162], suo nipote, e il conte di Borgogna, genero del detto conte d'Artese[163]. Indi perse re Carlo la signoria d'Acri che li tolse Enrico re di Cipri, per cui mantenne quella signoria miser Otto de Pillicino, il qual si dicea ch'era nipote de papa Martino, il qual io ho conosciuto e veduto in Acri, vomo di bella e grande statura e di mani bellissime e longhe e massime le ditta, di cui era moglie madama d'Arzuffo, come si[164] diceva, che aveva un fiol, che ho veduto più fiate in Acri passar per il nostro campo e per la nostra ruga con una bella compagnia, e sopra tutto avea una bellissima stalla e numerosa di cavalli che venivano a beverar alla spiaza d'Acri.

[161] M certa; corr. H
[162] M Dartese; corr. H
[163] M Dartese; corr. H
[164] M H se

*** Στα τέλη Ιουλίου 1284.

Τον καιρό που ο βασιλιάς Κάρολος έχασε την ηγεμονία της Άκρας*, αρρώστησε και από την αρρώστια αυτή πέθανε· και ήταν το τρίτο ή το τέταρτο έτος από την εξέγερση της Σικελίας, ενώ βρισκόταν στην Απουλία, σε μια πόλη που ονομάζεται Σαν Σεπόλκρο. Θυμήθηκε την προφητεία[186] και, αφού ευχαρίστησε τον Θεό, αφοσιώθηκε στη μετάνοια και μετέλαβε των Αχράντων Μυστηρίων και με μεγάλη συντριβή και θεοσέβεια πέθανε**, όπως αρμόζει σε πρίγκιπα πραγματικά μεγάλο και καλό, στον πρώτο που έγινε βασιλιάς της Σικελίας και της Ιερουσαλήμ.

Μετά τον θάνατο του βασιλιά Κάρολου και ενώ ο γιος του, ο πρίγκιπας του Σαλέρνου, ήταν φυλακισμένος και είχε μεταφερθεί από τη Σικελία στην Καταλωνία, ο κόμης ντ' Αρτουά, Ροβέρτος, κυβέρνησε το βασίλειο της Νεάπολης για πολύ καιρό*** και με τρόπο αξιέπαινο και ιδιαίτερα τιμητικό για τον εαυτό του και επωφελή για το βασίλειο και έκανε πολλές ανδραγαθίες και μεταξύ άλλων διαδίδεται ότι, όταν ήταν με τους άνδρες του στην Καλαβρία [και] έχοντας υποστεί δεινή ήττα από τους εχθρούς, αυτός στάθηκε πάντοτε επικεφαλής των δικών του χωρίς ποτέ να τους εγκαταλείψει. Εκεί, στην Καλαβρία έγιναν πολλές συγκρούσεις που θα έπαιρνε πολύ χρόνο για να εκτεθούν διεξοδικά.

Στο τέλος, ο Αλφόνσος, ο προαναφερθείς γιος του βασιλιά Πέτρου της Αραγώνας, ενδιαφέρθηκε για τη σύναψη συμφωνίας, ώστε να αρθούν οι κυρώσεις, που του είχαν επιβληθεί από την Εκκλησία. Εξίσου ενδιαφέρθηκε και ο Εδουάρδος, που ήταν τότε βασιλιάς της Αγγλίας και θέλησε να δώσει μια κόρη του για σύζυγο σε αυτόν τον βασιλιά Αλφόνσο, αλλά δεν στάθηκε δυνατό να γίνει. Και, ωστόσο, ο δον Αλφόνσος διατηρούσε πάντοτε τα βασίλειά του της Καταλωνίας και της Αραγώνας. Το ίδιο ενδιαφέρον εκδήλωσε και ο βασιλιάς της Φραγκίας**** , που ήταν στον θείο του, τον βασιλιά της Μαγιόρκας, ο οποίος κατείχε την υποκομητεία του Περπινιάν, [και] επίσης συνεννοήθηκε με τον δον Σάντσο, τον βασιλιά της Καστίλλης· και, στο τέλος [ο Αλφόνσος] πέθανε***** χωρίς να πετύχει τη συμφιλίωση και ήταν άξιος βασιλιάς, ευγενικός και προσηνής· και, επειδή δεν είχε σύζυγο ούτε απογόνους, ο αδελφός του, ο βασιλιάς Ιάκωβος που κατείχε τη Σικελία, πήρε τα βασίλειά του. Το ίδιο και ο δον Πέτρος, ο μικρότερος αδελφός του, πέθανε και αυτός άκληρος, παρότι είχε πάρει για σύζυγο μια σπουδαία και πλούσια κυρία από την Καταλωνία. Τα βασίλεια της Καταλωνίας και της Αραγώνας έστειλαν και κάλεσαν από τη Σικελία τον βασιλιά Ιάκωβο, ο οποίος ήλθε και πήρε και το ένα και το άλλο βασίλειο και άφησε στη Σικελία τον αδελφό του Φρειδερίκο, που τώρα είναι εκεί, και τη μητέρα του τη βασίλισσα Κωνστάντσα και την αδελφή του τη μαντόνα Υολάνδη. Από τότε το βασίλειο της Σικελίας το πήρε ο Φρειδερίκος******.

Ο βασιλιάς Ιάκωβος, τον καιρό που κατείχε τη Σικελία, εξόπλισε εξήντα περίπου γαλέρες, εφοδιασμένες καλά με όλα τα απαραίτητα και κυρίως με άνδρες από τη Μεσσήνη και από άλλες πόλεις της Σικελίας, και με αυτές πήγε στην Καλαβρία για να την κατακτήσει και άρχισε να πολιορκεί το κάστρο του

* Κατάληψη της Άκρας από τον βασιλιά της Κύπρου, Ερρίκο Β΄ ντε Λουζινιάν, τον Ιούνιο 1286.

In questo tempo che re Carlo perse la signoria d'Acri si ammalò, della qual malattia morse; ed era l'anno 3o ovvero 4o doppo la ribellion della Scicilia, ritrovandosi in Puglia in una terra detta San Sepolcro. Si ricordò della preditione e ringraziando il Signor Dio si dispose alla penitenza e tolse il corpo di Cristo e con gran contrizione e molto religiosamente morse, in vero grande e buon principe e che primo fu re di Scicilia e Jerusalem.

(**23**v) Doppo la morte del re Carlo, essendo il suo fiol, il principe di Salerno, prigion, condutto di Scicilia in Cattalogna, Ruperto conte d'Artese[165], governò il regno di Napoli longamente e lodevolmente e con suo grande onore e utile del regno, e fece molte valentizie, e tra l'altre si celebra che in Calabria avendo le sue genti avuta stretta rotta da nemici, egli sempre stette costante alla fronte de suoi, senza mai partirsi. Ivi in Calabria furono fatte molte fazioni che lungo saria esplicare.

Finalmente, Alphonso, fiol del re Piero predetto d'Aragona, procurò aver concordio per uscir da li processi che la Chiesa li facea contra; il simile procurava Odoardo, ch'era re allora d'Inghilterra e vollea dar una sua figlia per moglie al detto re Alphonso, ma non potetero farlo; e Don Alphonso, nondimeno, mantenne sempre li regni suoi di Cattalogna ed Aragona. Il simile fu del detto re di Franza che fu al barba suo, re di Maiolica e teniva il viscontado di Perpignan, se intratenne anco ben con Don Sancio, re di Castiglia e, finalmente, morse, senza aver fatto concordio, e fu valoroso re, liberal e cortese; e perché non ebbe moglie ne eredi, suo fratello, re Jacobo, che teniva la Scicilia, ebbe li regni suoi. Don Pietro, suo fratello minore, similmente morse senza eredi, benché avesse moglie una gran madonna e ricca di Cattalogna. Mandorono li regni di Cattalogna e Aragona in Scicilia per re Jacobo, il qual venne ed ebbe l'uno e l'altro regno e lassò in Scicilia suo fratello Federico, ch'ora è là, e sua madre la regina Costanza e sua sorella, madonna Violante. Federico dapoi prese il regno di Scicilia.

Re Jacobo, mentre teniva la Scicilia, armò circa 60 gallee e ben munite d'ogni cosa necessaria, ma sopra tutto d'uomini da Messina e d'altre terre di Scicilia e con esse andò in Calabria per conquistarla, e si mise all'obsidione del

[165] M Dantese; corr. H

** Θάνατος Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, στις 7 Ιανουαρίου 1285.

*** Αντιβασιλεία του Ροβέρτου του Αρτουά από το 1285 ώς το 1289.

**** Φίλιππος Δ΄ ο Ωραίος (1285-1314).

***** Θάνατος του βασιλιά της Αραγώνας Αλφόνσου Β΄, το 1291.

****** Ο Φρειδερίκος Γ΄ γίνεται βασιλιάς της Σικελίας, το 1296.

Μπελβεντέρε και δεν μπόρεσε να το αλώσει, παρότι έμεινε εκεί έναν ολόκληρο μήνα· γι' αυτό αναχώρησε για τη Γαέτα* με τον στόλο και με εξακόσιους ιππείς και δέκα χιλιάδες Αλμουγάβαρους. Ο βασιλιάς Κάρολος Μαρτέλλος προσήλθε και αυτός στη Γαέτα για να την ενισχύσει με δέκα χιλιάδες ιππείς και περισσότερους πεζούς και στρίμωξε τον βασιλιά Ιάκωβο τόσο, ώστε [αυτός] δεν μπορούσε να μετακινηθεί και δέχθηκε να αποχωρήσει μετά από συμφωνία με τον Κάρολο και κατευθύνθηκε προς τη Σικελία, όταν μάλιστα έμαθε για τον θάνατο του Αλφόνσου, του αδελφού του· και ο Κάρολος Μαρτέλλος, τέσσερις ημέρες πριν εκείνος αναχωρήσει, έφυγε και πήγε στη Νεάπολη. Στη Σικελία έφθασε με ένα πλοίο ο κόμης του Σαιν Μπραντάν και πήρε τον βασιλιά Ιάκωβο και τον πήγε στην Αραγώνα· αυτός έφερε μαζί του είκοσι δικές του γαλέρες και έκανε καλή εντύπωση έγινε ασμένως δεκτός από τους βαρόνους της Αραγώνας και της Καταλωνίας. Στο διάστημα που μεσολάβησε συζητήθηκε η ειρήνη και την έφερε εις πέρας ο ύπατος ποντίφικας Βονιφάτιος, όπως θα πούμε.

Όταν ο βασιλιάς Ιάκωβος έφθασε στην Καταλωνία και την Αραγώνα, δυσαρεστημένος από τις κυρώσεις εναντίον του ίδιου και του οίκου του, δέχθηκε με προθυμία διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης· για τον λόγο αυτό ένας άνδρας άξιος και σοφός, ο αδελφός Γουλιέλμος ντε Βιλλαρέ, μάγιστρος του τάγματος των Ιωαννιτών ιπποτών της Ιερουσαλήμ**, μεσολάβησε και ανέλαβε να χειρισθεί ο ίδιος την όλη υπόθεση και είχε τη φήμη του πιο ικανού στον κόσμο συντονιστή και διαπραγματευτή ειρήνης· αυτός είχε έναν ανιψιό[187], που έγινε ύστερα μάγιστρος [του τάγματος] των Ιωαννιτών και που γνώριζε καλύτερα από κάθε άλλον στον κόσμο να υποθάλπει τον πόλεμο και τη διχόνοια ανάμεσα στους άπιστους τους Τούρκους και τους γείτονές τους· μαζί του ήμουν στη Ρόδο για μακρό χρονικό διάστημα· ενδεικτικό είναι αυτό που έκανε στον Τούρκο Μεντεσέ, που ήταν η πρώτη οικογένεια των Τούρκων και που την εκμηδένισε, και σε μερικούς άλλους Τούρκους που τους υποστήριξε, όπως τον Ορχάν, γιο του Μεντεσέ, και τον αδελφό του, Ιμπραήμ***.

Τώρα επιστρέφομε στον αδελφό Γουλιέλμο, ο οποίος διευθέτησε την ειρήνη**** με τον εξής τρόπο: ο βασιλιάς Ιάκωβος έπρεπε να αφήσει ελεύθερη τη Σικελία στον οίκο του βασιλιά Κάρολου και σε αντάλλαγμα έπρεπε με κάποιους όρους και προϋποθέσεις να πάρει τη Σαρδηνία, η οποία θα αναγνώριζε την επικυριαρχία της Εκκλησίας, και η Εκκλησία θα του απέδιδε τη γη της Αραγώνας και την κομητεία της Βαρκελώνης. Επειδή όμως αυτό δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τη συγκατάθεση του μισέρ Κάρολου ντε Βαλουά, στον οποίο ο πάπας Μαρτίνος είχε εκχωρήσει αυτές τις επικράτειες, ο βασιλιάς Κάρολος Β΄, που ήταν τότε φυλακισμένος, έπρεπε να ελευθερωθεί δίνοντας ως ομήρους δύο γιους του, δηλαδή τον βασιλιά Ροβέρτο, που τώρα βασιλεύει, και τον μισέρ Βερεγγάριο, και να δώσει στον μισέρ Κάρολο ντε Βαλουά σε αντάλλαγμα για τα βασίλεια της

* Πολιορκία της Γαέτας από τον βασιλιά της Σικελίας Ιάκωβο, την άνοιξη του 1289.

** Η κατά λέξη μετάφραση είναι: του αγίου οίκου ή τάγματος του Νοσοκομείου του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ.

castello di Belvedere e non lo potè avere, benché vi stesse un mese continuo, per il ché partitosi andò a Gaieta con l'armata e con 600 cavallieri e 10 mila Malgaveri. Re Carlo Martello all'incontro andò ancor egli a Gaieta per mantenerla con 10 mila cavallieri e più pedoni, e strinse talmente re Jacobo che non si potea movere, e convenne partirsi d'accordo fatto con Carlo, e andosene in Scicilia, massime avendo inteso la morte di Alphonso, suo fratello; e Carlo Martello 4 dì innanzi di lui si partì e andò a Napoli. In Scicilia giunse il conte di San Bredan con una nave e levò il re Jacobo e lo condusse in Aragona, il qual menò seco 20 sue gallee e fu ben veduto ed accettato da quelli baroni d'Aragona e Cattalogna. In questo mezzo fu trattata la pace e condutta a fine dal sommo pontefice Bonifacio, come diremo.

(**24**) Giunto re Jacobo in Cattalogna e Aragona, rincrescendoli delli processi fatti contra di se e di casa sua, diede orecchia a trattati di pace, per il ché un valente e savio vomo, fra' Guglielmo de Villaretto, maestro[166] della santa magion over casa dell'Ospedal di San Giovanni Jerosolimitano, se interpose ed ebbe tutto il maneggio di questo negozio in mano sua, e avea fama di componer e assettar una pace meglio di tutti gli vomini del mondo; il qual ebbe un nipote che fu poi maestro[167] dell'Ospedal, che sappeva meglio metter guerra e discordia tra li Turchi infedeli e lor vicini che tutti li vomini del mondo, con cui io fui lungamente in Rodi. Fa fede di questo quello che fece circa Mandachia Turcho, ch'era la prima casa de Turchi che la ridusse a niente, e alcuni altri Turchi sostenne, come fu Orchan, figlio di Mandachia, e suo fratello Strumbrachi.

Ora torniamo a fra' Guglielmo, il qual compose la pace in questo modo: che 'l re Jacobo dovesse lassar liberamente la Scicilia alla casa di re Carlo e per quella dovesse aver la Sardegna, la qual riconoscesse dalla Chiesa, con alcuni patti e condizioni, e la Chiesa li restituiva la terra d'Aragona e il contado di Barcellona. Ma, perché questo non si potea far senza il consenso de miser Carlo di Valois, a cui papa Martino aveva dato quelli stati, che re Carlo secondo, ch'era allora prigion, fosse liberato, dando per ostagi due suoi figli, cioè re Ruberto ch'ora regna, e miser Berenghier, che dasse per cambio delli regni d'Aragona e Cattalogna a miser Carlo de Valois sua figlia primogenita per moglie col contado

166 M mastro; corr. H
167 M mastro; corr. H

*** Ο τύπος Strumbrachi του κειμένου προέκυψε, πιθανότατα, από παρετυμολογία του ονόματος Ιμπραήμ.

**** Σύναψη συνθήκης ειρήνης στο Ανάνι (Anagni), στις 12 Ιουνίου 1295.

Αραγώνας και της Καταλωνίας την πρωτότοκη θυγατέρα του ως σύζυγο μαζί με την κομητεία του Ανζού, δηλαδή της Ανδεγαυίας, και ένα άλλο φέουδο που είχε στη Φραγκία και το είχε κληρονομήσει ως προικώο· ο βασιλιάς Ιάκωβος της Αραγώνας να πάρει για σύζυγο μιαν άλλη κόρη του βασιλιά Κάρολου και για προίκα τη Σαρδηνία· ο Ροβέρτος, ο γιος του βασιλιά Κάρολου, να πάρει για σύζυγο τη μαντόνα Υολάνδη, την αδελφή του βασιλιά Ιάκωβου της Αραγώνας, και να διαδεχθεί [τον πατέρα] στα βασίλεια της Σικελίας, της Απουλίας και της Προβηγκίας, γιατί ο μεγαλύτερος αδελφός του, ο Κάρολος Μαρτέλος, είχε ήδη πεθάνει· ο βασιλιάς Ιάκωβος να αναλάβει με προσωπική του δέσμευση να παρέχει κάθε είδους βοήθεια και να συνδράμει στην ανάκτηση της Σικελίας και των άλλων νησιών και των πόλεων της Καλαβρίας που κατείχε, ώστε να αποδοθούν στον βασιλιά Κάρολο. Η βασίλισσα Κωνστάτσα και ο μισέρ Ιωάννης ντα Πρότσιντα συγκατένευσαν στη συμφωνία αυτή και ο βασιλιάς Εδουάρδος την υποστήριξε πολύ, ώστε να ελευθερωθεί από τη φυλακή ο βασιλιάς Κάρολος, που ήταν πρώτος του εξάδελφος· και έτσι αυτός ελευθερώθηκε και πήγε στη Φραγκία και ύστερα στην Απουλία και στην παπική αυλή συνομίλησε με τον πάπα Βονιφάτιο, που είχε γεννηθεί στα περίχωρα της Ρώμης, και όλα διευθετήθηκαν· και ο μισέρ Ιωάννης ντα Πρότσιντα πήγε μαζί με μια κόρη του να προσκυνήσει τον πάπα και του δόθηκε συγχώρηση και απέκτησε την εύνοια της Εκκλησίας.

Όταν η ειρήνη μεταξύ των δύο βασιλιάδων συνήφθη, ο βασιλιάς Ιάκωβος με χίλια διακόσια άλογα και είκοσι χιλιάδες Αλμουγάβαρους και με ογδόντα έξι γαλέρες και άλλα πλοία προσέγγισε στη Νεάπολη, όπου βρισκόταν ο βασιλιάς Κάρολος, και εγκατέστησε εκεί τον καταυλισμό του· ύστερα πήγε στη Σικελία και τις Συρακούσες και κατέλαβε το κάστρο του Μιλάτσο και το κάστρο του Αλφόρτε* και άλλα οκτώ κάστρα**. Στις Συρακούσες εξόπλισε είκοσι γαλέρες για να επιστρέψει να ενισχύσει το κάστρο του Μιλάτσο· ναύαρχος στις είκοσι αυτές γαλέρες ήταν ο ανιψιός του μισέρ Ρογήρου ντι Λούρια και, όταν αυτές πλησίασαν στη Μεσσήνη, ο βασιλιάς Φρειδερίκος, ο αδελφός του βασιλιά Ιάκωβου, εξόπλισε άλλες τόσες γαλέρες στη Μεσσήνη και εξόρμησε εναντίον εκείνων του βασιλιά Ιάκωβου τους επιτέθηκε και τις νίκησε και αιχμαλώτισε δεκαοκτώ, οι άλλες δύο διέφυγαν. Με τις δεκαοκτώ γαλέρες αιχμαλωτίσθηκε και ο ναύαρχος, ο ανιψιός του μισέρ Ρογήρου, και ο βασιλιάς διέταξε να τον αποκεφαλίσουν κοντά στο μέγαρό του***.

Όταν ο βασιλιάς Ιάκωβος πληροφορήθηκε την αιχμαλωσία των γαλερών του και τον αφανισμό του ναυάρχου του από τον αδελφό του, έστειλε, γεμάτος θλίψη και οργή, τέσσερις έφιππους αγγελιαφόρους στον αδελφό και στους ανθρώπους της Μεσσήνης για να διαμαρτυρηθούν για τη σύλληψη των γαλερών του κατά τη διέλευσή τους από τον Φάρο· οι άνθρωποι της Μεσσήνης τους απάντησαν ότι, αν επέστρεφε στην Καταλωνία, θα του έδιναν πίσω τις γαλέρες και όλους τους αιχμαλώτους. Ο βασιλιάς Φρειδερίκος δεν έδωσε καμιάν απάντηση στους αγγελιαφόρους. Όταν ο βασιλιάς Ιάκωβος, που βρισκόταν στις Συρακούσες, έμαθε

* Πρόκειται για το κάστρο του Μονφόρτε.

d'Angiò cioè Andegavia[168] e un altro stato che avea nella Franza, ch'era sua eredità per dote; che il detto re Jacobo d'Aragona tolesse per moglie un'altra figlia del re Carlo e avesse in dote la Sardegna; che Roberto, figlio del detto re Carlo, tolesse per moglie madonna Violante, sorella del re Jacobo d'Aragona, e succedesse nelli regni di Scicilia, Puglia e Provenza, perché Carlo Martello, suo fratello maggiore, già era morto; che 'l re Jacobo personalmente fosse obbligato dar ogni aiuto e soccorso alla ricuperazion di Scicilia e altre isole e terre di Calabria che teniva, che si aveano a restituir al re Carlo. A questo concordio assentirono la regina Costanza e miser Zuan de Perchita e re Odoardo lo procurò molto per liberar re Carlo dalla prigionia, ch'era suo primo cugino, e così il detto fu liberato, il qual andò in Franza d'indi in Puglia, e in corte fu a parlammento con papa Bonifacio, ch'era nativo di campagna di Roma, e si stabilì il tutto; e miser Zuan de Perchita andò ad inchinarsi al papa con una sua figlia e fu assolto e tolto in grazia della Chiesa.

(**24**[v]) Conclusa la pace tra li due re, re Jacobo con 1200 cavalli e 20 mila Mugaveri e con 86 gallee e altri navillii andò presso Napoli, ove era re Carlo, e ivi fermò l'alloggiamento suo; indi andò in Scicilia e Saragozza e prese il castello di Mellazzo e il castello d'Alforte ed altri 8 castelli. A Saragozza armò 20 gallee per gir a soccorrer il castello di Mellazzo, delle qual 20 gallee fu armiraglio il nipote de miser Rugerio d'Loria, e appropinquatesi queste a Messina, re Federico, fratello de re Jacobo, ch'era in Messina, armò altre tante gallee in Messina e uscito contra le gallee del re Jacobo le affrontò e vinse e ne prese 18, l'altre due fuggirono; con le gallee 18 fu preso l'armiraglio, nipote di miser Rugerio, a cui il re Federico fece tagliar il capo presso il suo palazzo.

Intesa ch'ebbe re Jacobo la presa delle sue gallee e suo armiraglio rotto[169] dal fratello, pieno di dolore e di sdegno mandò 4 cavallieri nuncii al fratello e a quelli di Messina a far querella che avessero preso le sue gallee che passavan per il Faro. Quelli di Messina li risposero che, se tornasse in Cattalogna li restituerin le dette gallee e tutti li prigioni. Il re Federico non fece riposta alcuna alli nuncii. Intesa la risposta re Jacobo, ch'era a Saragossa, ragunò la gente sua e 40 gallee

[168] M Mangavia; corr. H
[169] M H fatta

** Οι πολεμικές αυτές επιχειρήσεις του βασιλιά της Αραγώνας Ιάκωβου Β΄ στη Σικελία έγιναν μεταξύ Αυγούστου και Σεπτεμβρίου 1298.

*** Τον Μάρτιο 1299.

την απάντηση, συγκέντρωσε τον στρατό του και σαράντα γαλέρες και διέτρεξε με το ιππικό του το νησί, ληστεύοντας, ερημώνοντας και καίγοντας· ύστερα πήγε στην τάφρο του Ρηγίου και από εκεί έστειλε αγγελιαφόρους στον αδελφό και σε αυτούς της Μεσσήνης για να τους προκαλέσει σε μάχη. Ο βασιλιάς Φρειδερίκος απάντησε ότι δεν ήθελε να συγκρουσθεί με τον αδελφό του· τότε ο βασιλιάς Ιάκωβος αποσύρθηκε με τον στρατό και τον στόλο του στο Μιλάτσο· ο βασιλιάς Φρειδερίκος εξόπλισε αμέσως τριάντα γαλέρες και πήγε να συναντήσει τον αδελφό· τέσσερις από τις γαλέρες αυτές χάθηκαν σε καταιγίδα στη Μορτέλλα, και γι' αυτό εκείνος επέστρεψε στη Μεσσήνη με τις είκοσι έξι. Ο βασιλιάς Ιάκωβος, μαθαίνοντας ότι ο αδελφός ερχόταν εναντίον του, συγκέντρωσε τον στρατό του και, αφού άφησε τη διακυβέρνηση της Σικελίας σε έναν βαρόνο από την Καταλωνία, πήγε με εξακόσιους ιππείς και πέντε χιλιάδες πεζούς στη Νεάπολη, όπου ασθένησε και έμεινε για τέσσερις μήνες άρρωστος· και, όταν ήλθε το καλοκαίρι, εξόπλισε σαράντα γαλέρες και πήγε εναντίον του αδελφού έχοντας μαζί του τον βασιλιά Κάρολο και τον πρίγκιπα, τον αδελφό του, και τη μαντόνα Κωνστάντσα και τη μαντόνα Υολάνδη· προσάραξε στη Σικελία στο ακρωτήριο, που λέγεται Ορλάντο*, όπου αποβιβάσθηκαν όλοι οι βασιλιάδες και οι βασίλισσες και οι άλλοι άνδρες· και οι γαλέρες ήταν με την πρύμνη στη στεριά, όταν ο βασιλιάς Φρειδερίκος πήγε με τριάντα έξι εξοπλισμένες γαλέρες στο ακρωτήριο αυτό για να επιτεθεί εναντίον του αδελφού. Ο βασιλιάς Ιάκωβος, βλέποντας τον εχθρικό στόλο, επιβιβάσθηκε στις γαλέρες και πήγε να τον αντιμετωπίσει και δόθηκε μάχη και ο Φρειδερίκος νικήθηκε και έχασε δεκαοκτώ γαλέρες με τους άνδρες τους και επέστρεψε στη Μεσσήνη. Τότε, ο βασιλιάς Ιάκωβος, νικηφόρος, πήγε με τον βασιλιά Κάρολο στο Μιλάτσο και λήστευσε όλο το νησί σαν νικητής. Ύστερα, επειδή είχε υποσχεθεί στον πάπα Βονιφάτιο να μείνει έναν χρόνο στη Σικελία με δαπάνες της Εκκλησίας, έστειλε τον αγγελιαφόρο του στον ποντίφικα για να του ζητήσει τον μισθό για όλο το ιππικό του και τους άλλους άνδρες του. Ο ποντίφικας του απάντησε ότι δεν προτίθεται να τον δώσει.

Τότε, ο βασιλιάς Ιάκωβος με τμήμα του ιππικού του και άλλους άνδρες και με τις γαλέρες του έφυγε από τη Σικελία και πήγε στη Ρώμη, όπου βρισκόταν η παπική αυλή, και συζήτησε με τον ποντίφικα. Ο ποντίφικας μεταξύ άλλων του είπε ότι «τον είχε ξυρίσει χωρίς να τον βρέξει», όπως μου είπε ο μισέρ Ριχάρδος της Σιένας, καρδινάλιος διάκονος του Αγίου Ευσταθίου, κύριος και αφέντης μου, και δεν του τα είπε αυτά χωρίς λόγο, γιατί ο στόλος στοίχιζε κάθε ημέρα στον ποντίφικα χίλιες διακόσιες ουγγιές χρυσάφι και το ταξίδι και η επιχείρηση του βασιλιά Ιάκωβου είχαν διαρκέσει ενάμιση περίπου χρόνο, αλλά δεν γνωρίζω για πόσο καιρό είχε πληρωθεί. Και μετά από αυτή την άρνηση επέστρεψε στην Καταλωνία** και ο σινιόρ Ροβέρτος, ο κουνιάδος του, που ήταν τότε δούκας της Καλαβρίας, έμεινε στη Σικελία με όλο τον στρατό και τις γαλέρες, που του ήλθαν από τη Νεάπολη, και διέτρεξε όλο το νησί και έμεινε εκεί δύο χρόνια και έπειτα επέστρεψε στη Νεάπολη. Και πρωτύτερα ο Κάρολος Β΄ είχε στείλει με δαπάνες του

* Στις 4 Ιουλίου 1299.

e, andando per l'isola, depredò, guastò e bruggiò quanto cavalcava; indi andò alla fossa di Rezo e d'indi mandò nuncii al fratello e a quelli di Messina a disfidarli alla battaglia; rispose re Federico non voler combatter contra suo fratello. Re Jacobo allora si ritirò con l'essercito e armata a Mellazzo. Re Federico armò subito 30 gallee e andò a trovar il fratello; da fortuna 4 di queste sue gallee perirono alla Mortella, onde egli con le 26 tornò a Messina. Re Jacobo intendendo che 'l fratello li venia contra ragunò la gente sua e, lassato al governo della Scicilia un baron di Cattalogna, con 600 cavallieri e 5 mila pedoni se ne andò a Napoli, ove si ammalò e stette 4 mesi infermo; e, venendo l'estate, armò 40 gallee e andò contra il fratello, conducendo seco il re Carlo ed il principe, suo fratello, e madonna Costanza e madonna Violante[170], prese terra in Scicilia al capo detto d'Orlando, onde smontorono tutti li re, regine e altra gente; e le gallee aveano le poppe in terra, quando re Federico, armate 36 gallee in Messina, se ne venne a quel capo per assaltar il fratello. Re Jacobo, veduta l'armata nemica, montò sopra le gallee e andò ad affrontarlo e fu fatto conflitto e Federico fu vinto e perse 18 gallee con la lor gente e se ne tornò a Messina. Allora re Jacobo, vittorioso, andò con re Carlo a Mellazzo e corse guari tutta (**25**) l'isola come vincitore. Indi, perché avea promesso a papa Bonifacio di star un anno in Scicilia al stipendio della Chiesa, mandò suo nuncio al pontefice a dimandarli il stipendio per tutti li suoi cavallieri e altra sua gente; il pontefice li rispose non volerlo dar.

Re Jacobo, allora, con parte de suoi cavallieri e altra gente e sue gallee si partì di Scicilia e andò a Roma, ove era la corte, e fu a parlamento con il pontefice. Il pontefice tra le altre cose li disse che l'avea raso senza bagnarlo, come mi disse miser Rizzardo da Siena[171], diacono cardinal di San Eustachio, signor e patron mio, né senza causa li disse queste parole, perché l'armata costava al pontefice ogni giorno mille e dusento onze d'oro; ed era stato detto re Jacobo in quel viaggio e espedizione circa un anno e mezzo, né so di quanto tempo però sia stà pagato. Ed avuta questa negativa, se ne tornò in Cattalogna ed il signor Ruberto, suo cognato, allora duca di Calabria, rimase in Scicilia con tutte le genti e gallee che li venne da Napoli, il qual corse tutta l'isola e vi stette due anni e poi tornò a Napoli. Ed innanzi Carlo secondo avea mandato con subsidio del

[170] M post Violante add. contra Federico, suo figlio; corr. H
[171] M Spina; corr. H

** Τον Σεπτέμβριο 1299.

ποντίφικα τον γιο του μισέρ Φίλιππο, τον πρίγκιπα του Τάραντα, με στρατό από ιππείς και πεζούς, γαλέρες και άλλα πλοία, για να καθυποτάξει το νησί, και έγινε μάχη ανάμεσα σε αυτόν και τον βασιλιά Φρειδερίκο και έναν άλλο ευγενή από την Αραγώνα και ο πρίγκιπας του Τάραντα νικήθηκε* και αιχμαλωτίσθηκε μαζί με πολλούς άλλους από τους δικούς του. Ο Φρειδερίκος, όταν οι εχθροί του νικήθηκαν και έφυγαν από το νησί, ανέκτησε μερικά κάστρα, που του είχε πάρει ο αδελφός.

Το επόμενο έτος, ο Κάρολος εξόπλισε εκατόν είκοσι γαλέρες και ο γαμπρός του, ο κόμης Κάρολος ντε Βαλουά, ήλθε από τη Φραγκία στη Νεάπολη με δύο χιλιάδες ιππείς, μετά από αίτηση και με επιχορήγηση του ποντίφικα, και επιβιβάσθηκε σε γαλέρα μαζί με τρεις χιλιάδες ιππείς και είκοσι χιλιάδες πεζούς από την Καλαβρία και το βασίλειο του βασιλιά Κάρολου και πέρασε στη Σικελία και αποβιβάσθηκε σε μια θέση που λέγεται Τέρμινι και ύστερα κατέβηκε και πολιόρκησε μια πόλη σημαντική, που λέγεται Σιάκκα** και έμεινε να την πολιορκεί επί τέσσερις μήνες και έχασε τον μισό στρατό του από αρρώστια. Στο τέλος, ο βασιλιάς Κάρολος ζήτησε από τον βασιλιά Φρειδερίκο ειρήνη, η οποία υπογράφηκε*** από τους δυό τους, και επετράπη στον Κάρολο ντε Βαλουά να επιστρέψει στη Νεάπολη είτε από τη θάλασσα είτε από την ξηρά, όπως του άρεσε.

* Την 1η Νοεμβρίου 1299, στην πεδιάδα Φαλκονάρια (Falconaria).

** Ο Κάρολος ντε Βαλουά πολιορκεί την πόλη Σιάκκα, στα τέλη Μαΐου 1302.

*** Υπογραφή της συνθήκης της Καλταμπελλότα, στις 31 Αυγούστου 1302.

pontefice suo figlio miser Filippo, principe di Taranto, con essercito di cavalli e pedoni, gallee ed altri navilii per sogiogar l'isola, e fu fatto conflitto tra lui e re Federico e un altro gentiluomo d'Aragona e il principe di Taranto fu vinto e preso con molti altri de suoi; Fedrico, vinti e partiti i suoi nemici dall'isola, ricuperò alcuni castelli che 'l fratello li avea tolti.

L'anno seguente, Carlo armò 120 gallee e Carlo conte di Valois, suo genero, venne di Francia a petizione e stipendio del pontefice con 2 mila cavallieri a Napoli e montò in gallea con 3 mila cavallieri e 20 mila pedoni di Calabria e del regno del detto re Carlo e passò in Scicilia e prese terra in un loco detto Termini, e, indi, smontato, obsidiò una terra grossa detta Sciacca[172], in la qual obsidione stette 4 mesi, e perse la mità della gente sua per infirmità. Alla fine, re Carlo detto dimandò pace al re Federico e fu firmata tra loro e fu concesso ad esso Carlo di Valois tornar a Napoli o per mar o per terra, come li piacesse.

[172] M H Sarcha

Σχόλια

1. Το φραγκικό κράτος της Πελοποννήσου δηλώνεται στο κείμενο ως *principato d'Achaia, principato della Morea*, καθώς και με τη συντομευμένη μορφή *principato* [για τα τοπωνύμια Αχαΐα και Μορέας, βλ. Bon, *Morée*, 305-314].

2. Με τον χρονικό προσδιορισμό *prima* (= πρώτα, πριν), ο Σανούδος αναφέρεται στην εποχή της ηγεμονίας της Αχαΐας πριν από τον Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο (1246-1278), όταν πρίγκιπας του φραγκικού κράτους του Μορέα ήταν ο Γοδεφρείδος Β΄, μεγαλύτερος αδελφός του Γουλιέλμου. Η ανάγνωση του Hopf *primo principe* που σημειώνεται στο κριτικό υπόμνημα οδήγησε στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι ο Σανούδος μνημονεύει ως πρώτο πρίγκιπα της ηγεμονίας της Αχαΐας τον Γοδεφρείδο Β΄ [Loenertz, Édition nouvelle, 36· Jacoby, *Féodalité*, 21]. Οι γνώσεις του Μαρίνου Σανούδου για την εποχή της ηγεμονίας του Γοδεφρείδου Β΄ (1228/30-1246) είναι ελλιπείς και συγκεχυμένες. Στις σελίδες, όπου αναφέρεται με συντομία στην εποχή αυτή, μνημονεύει κυρίως μεταγενέστερα γεγονότα που αφορούν τον Γουλιέλμο Β΄, αλλά και προγενέστερα που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της ηγεμονίας της Αχαΐας από τον πατέρα του Γοδεφρείδου, τον πρίγκιπα Γοδεφρείδο Α΄ Βιλλεαρδουίνο (1208/9-1228/30).

3. Η Αγνή ντε Κουρτεναί (de Courtenai), αδελφή των λατίνων αυτοκρατόρων της Κωνσταντινούπολης, Ροβέρτου (1221-1228) και Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί (1240-1261), νυμφεύθηκε, το 1217, τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γοδεφρείδο Β΄ Βιλλεαρδουίνο [Bon, *Morée*, 76].

4. Το τοπωνύμιο Negroponte, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, για να δηλώσει εξίσου την Εύβοια και τη Χαλκίδα, διαμορφώθηκε από παραφθορά της αρχαίας ονομασίας Εύριπος, Έγριπος, Νέγριπο, Negripo. Ο τελικός τύπος, προϊόν παρετυμολογίας (Negroponte = μαύρη γέφυρα), απηχεί τη σύνδεση της Εύβοιας με τη Βοιωτία με γέφυρα και τις ποικίλες κακοτυχίες –τρικυμίες, πειρατικές επιθέσεις– που συνέβαιναν στα πλοία, τα οποία είτε διέπλεαν τον πορθμό του Ευρίπου είτε προσέγγιζαν το βόρειο και το νότιο άκρο του νησιού [Koder, *Negroponte*, 63-64].

5. Ο λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης, Βαλδουίνος Β΄ ντε Κουρτεναί, παραχώρησε, το 1248, την Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου στον πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο και όχι στον αδελφό του Γουλιέλμου, Γοδεφρείδο Β΄, όπως σημειώνει εδώ ο συγγραφέας. Η παραχώρηση περιλάμβανε το σύνολο των νησιών του Αιγαίου πελάγους εκτός από τη Μυτιλήνη, τη Σάμο, τη Χίο και την Κω [JACOBY, *Féodalité*, 21-23].

Είκοσι σχεδόν χρόνια αργότερα, στις 24 Μαΐου 1267, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος παραχώρησε με τη συνθήκη του Βιτέρβου την επικυριαρχία της ηγεμονίας της Αχαΐας και των νησιών που εξαρτώνταν από αυτήν στον βασιλιά της Σικελίας Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό [βλ. σχόλιο 93].

6. Ο τρίτος δούκας του Αρχιπελάγους, Μάρκος Β΄ Σανούδος (1262-1293).

7. Πρόκειται για τα αυτοκρατορικά έγγραφα, με τα οποία ο Βαλδουίνος Β΄ ντε Κουρτεναί παραχώρησε, το 1248, στον πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο την υποτέλεια της επικράτειας του δεύτερου δούκα του Αρχιπελάγους, Άγγελου Σανούδου (1227-1262) [βλ. σχόλιο 5].

8. Ο Μάρκος Α΄ Σανούδος (1207-1226) είναι ο πατέρας του Άγγελου Σανούδου και ο ιδρυτής του δουκάτου του Αρχιπελάγους. Στο γενεαλογικό δένδρο που παρατίθεται από τον συγγραφέα στο κείμενο, το όνομά του συνοδεύεται από τον χαρακτηρισμό «ο κατακτητής των νησιών».

Η παλαιότερη πηγή που αναφέρεται στην ίδρυση του δουκάτου είναι το χρονικό του Ανδρέα Δάνδολου [ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 282]. Όμως, το ανέκδοτο Χρονικό του 16ου αιώνα του Ντανιέλε Μπάρμπαρο (Daniele Barbaro), που αναφέρεται στο ζήτημα αυτό, θεωρείται εγκυρότερο [βλ. το σχετικό απόσπασμα στο FOTHERINGHAM, *Marco Sanudo Conqueror*, 107-110 και LOENERTZ, *Ghisi*, 312-316, όπου εκδίδονται τα σχετικά αποσπάσματα και των δύο χρονικών].

Σύμφωνα με τη διήγηση των χρονικών αυτών, ο Μάρκος Α΄ με αφετηρία την Κωνσταντινούπολη πραγματοποίησε πρώτα την κατάκτηση της Νάξου, το 1204. Η σύγχυση που επικρατούσε την εποχή εκείνη στο Αιγαίο, εξαιτίας των αλλεπάλληλων πειρατικών επιθέσεων, και η αδυναμία του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης καθώς και της Βενετίας να προβούν στην κατάκτηση των νησιών, που σύμφωνα με την partitio Romaniae ανήκαν στους Βενετούς, είχε αφήσει ελεύθερο έδαφος στην πρωτοβουλία ιδιωτών να φέρουν σε πέρας το έργο της κατάκτησης. Μετά την πρώτη του επιτυχία, ο Μάρκος Α΄ Σανούδος μαζί με άλλους βενετούς εθελοντές συμφώνησαν να αναλάβουν με δικά τους έξοδα την κατακτητική επιχείρηση. Η βενετική κυβέρνηση έδωσε στην πρωτοβουλία αυτή τη συγκατάθεσή της υπό τον όρο ότι τα νησιά, μετά την κατάκτησή τους, θα απο-

δίδονταν ως φέουδα σε βενετούς πολίτες που θα αναγνώριζαν τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης ως επικυρίαρχο ηγεμόνα τους.

Η έναρξη της επιχείρησης, με αφετηρία αυτή τη φορά τη Βενετία, τοποθετείται στο έτος 1207 [Borsari, *Studi*, 38-42 και Jacoby, *Féodalité*, 271-272]. Αντίθετα, ο Loenertz [*Ghisi*, 26-28] θεωρεί ότι το 1207 πραγματοποιήθηκε η κατάκτηση του συνόλου των νησιών. Οι πληροφορίες των πηγών σχετικά με τη διεξαγωγή της επιχείρησης και τα αποτελέσματά της, δηλαδή ποια νησιά κατακτήθηκαν και από ποιους, δεν είναι αξιόπιστες [Loenertz, *Ghisi*, 28· Borsari, *Studi*, 40-42· Jacoby, *Féodalité*, 272, σημ. 7]. Έτσι νησιά, όπως η Πάρος, η Αντίπαρος, η Σύρος, η Μήλος, που αναφέρονται σε μεταγενέστερες πηγές ως εδάφη του δουκάτου του Αρχιπελάγους, δεν είναι γνωστό αν είχαν κατακτηθεί κατά τη διάρκεια της επιχείρησης του 1207. Μόνο για την Άνδρο είναι βέβαιο ότι κατακτήθηκε τότε από τον Μαρίνο Δάνδολο, στον οποίο και παραχωρήθηκε, στη συνέχεια, ως φέουδο από τον Μάρκο Α΄ Σανούδο.

Σύμφωνα με τη διήγηση του Μπάρμπαρο, μετά την κατάκτηση της Νάξου, χορηγήθηκε ο τίτλος του «δούκα της Νάξου» στον Μάρκο Α΄ Σανούδο, ο οποίος ως αρχηγός της κατακτητικής επιχείρησης των νησιών του Αιγαίου ονομαζόταν και «δούκας του Αρχιπελάγους» [Loenertz, *Ghisi*, 314, στ. 31-37].

Το νησιωτικό κράτος που ίδρυσε το 1207 ο Μάρκος Α΄ Σανούδος, γνωστό ως «δουκάτο του Αρχιπελάγους», δεν αναφέρεται στις πηγές, όσο τουλάχιστο γνωρίζω, με το όνομα αυτό. Στα ελάχιστα σωζόμενα δημόσια έγγραφα του 13ου αιώνα η επικράτεια των Σανούδων ονομάζεται *duchatus Nicoxie et Andre*, ορίζεται δηλαδή ως «δουκάτο Νάξου και Άνδρου» από το όνομα των δύο μεγαλύτερων νησιών που την αποτελούσαν. Με τον τρόπο αυτό μνημονεύεται τόσο στην επιστολή που απηύθυνε ο Μάρκος Β΄ Σανούδος στον δόγη της Βενετίας Ιωάννη Δάνδολο, το 1282 [Loenertz, *Ghisi*, 278-282· βλ. και σχόλιο 69], όσο και στις συμβολαιογραφικές πράξεις που υπέγραψε ο ίδιος στις 3 Δεκεμβρίου 1291, στο κάστρο της Άνδρου και, στις 16 Μαρτίου 1296, στη Χαλκίδα, για να ρυθμίσει την εξόφληση χρεών του προς τον συγγραφέα της *Istoria* και τον πατέρα του [βλ. παραπάνω, σελ. 5-6]. Στα έγγραφα αυτά ο Μάρκος Β΄ ονομάζει τον εαυτό του *duchatus Nicoxcie et Andre dominator*. Με τον τίτλο του *dux Nicxiae et Andreae* μνημονεύει ο Μαρίνος Σανούδος και τον πέμπτο ηγεμόνα της δυναστείας των Σανούδων, τον Νικόλαο Σανούδο (1323-1341), στις επιστολές του των ετών 1324, Β (8), 1329, Β (20) και 1334, Κ (7).

Όπως προκύπτει από τις υπάρχουσες πληροφορίες, ο Νικόλαος Σανούδος είναι ο τελευταίος ηγεμόνας του δουκάτου που μνημονεύεται με τον τίτλο αυτό, ενώ συγχρόνως είναι και ο πρώτος ο οποίος, σύμφωνα με έγγραφο που εκδόθηκε το τελευταίο έτος της ηγεμονίας του (1341), φέρει επίσης και τον τίτλο του *dux Agipellagi*, δηλαδή του «δούκα του Αιγαίου Πελάγους» [Loenertz, *Ghisi*, 224, αρ.

54, όπου η πρώτη γνωστή μνεία του τίτλου αυτού]. Οι επόμενοι βενετοί δυνάστες του δουκάτου χρησιμοποιούν τον μεταγενέστερο και επικρατέστερο αυτόν τίτλο, στον οποίο ο όρος «Αιγαίο Πέλαγος» εναλλάσσεται με τον βενετικής προελεύσεως, ταυτόσημο όρο «Αρχιπέλαγος» [για την ετυμολογία του όρου Αρχιπέλαγος/Αιγαίο πέλαγος, βλ. Ελένη ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ, *Ἀρχιπέλαγος-Αἰγαῖο πέλαγος*, Αθήνα 1941].

Την εποχή που ο βενετός Μάρκος Α΄ Σανούδος ανελάμβανε, σύμφωνα με τον Μπάρμπαρο, την κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου και ίδρυε το δουκάτο του Αρχιπελάγους, ο λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης, όπως αναφέρει ο χρονογράφος της άλωσης Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, διένεμε τα προς κατάκτηση εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε διάφορους φράγκους σταυροφόρους ως φέουδα. Τα φέουδα αυτά ονομάσθηκαν «δουκάτα», ανεξάρτητα από τον τίτλο που έφεραν οι φράγκοι ευγενείς και που συνήθως μνημονεύονται ως κόμητες: π.χ. στον «κόμη» Λουδοβίκο ντε Μπλουά παραχωρήθηκε το «δουκάτο» της Νίκαιας, στον Ρανιέρ ντε Τριτ το «δουκάτο» της Φιλιππούπολης, στον Στέφανο ντι Περς το «δουκάτο» της Φιλαδέλφειας κτλ. [VILLEHARDOUIN, §§ 304-305, 316 και για τη διανομή των εδαφών της βυζαντινής αυτοκρατορίας, A. CARILE, *Per una storia dell'impero latino di Costantinopoli (1204-1261)*, Bologna 1978², 207-211]. Οι ενδιαφερόμενοι έπρεπε να κατακτήσουν τα δουκάτα αυτά, τα οποία, σύμφωνα με τη διήγηση του χρονογράφου, περιελάμβαναν ένα κάστρο και τη γύρω του περιοχή. Είχαν, δηλαδή, μορφή ανάλογη με εκείνη που παρουσίαζαν την ίδια εποχή τα «θέματα» της βυζαντινής επαρχιακής διοίκησης, όπως είχαν διαμορφωθεί μετά τη διοικητική αναδιοργάνωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Κομνηνούς, οπότε τα μεγάλα «θέματα» των προηγούμενων αιώνων κατακερματίσθηκαν και δημιουργήθηκαν μικρότερες διοικητικές μονάδες, επικεφαλής των οποίων τοποθετήθηκε ένας «δούκας», δημόσιος λειτουργός με στρατιωτική και πολιτική δικαιοδοσία [βλ. ZAKYTHINOS, *Le despotat*, 48-59 και Hélène GLYKATZI-AHRWEILER, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles, *BCH* 48 (1960) 52-67 [= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, 8]. Η αναλογία που διαπιστώνεται μεταξύ των «θεμάτων» της επαρχιακής βυζαντινής διοίκησης και των φεούδων/«δουκάτων», που διανεμήθηκαν στους φράγκους ευγενείς για να τα κατακτήσουν, αποτελεί ένδειξη για την υποκατάσταση της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τη δυτική φεουδαρχική ιεραρχία στα χρόνια που ακολούθησαν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους [CARILE, *ό.π.*, 213-216]. Στο πλαίσιο αυτής της μεταλλαγής μπορεί να διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο βενετός Μάρκος Α΄ Σανούδος προέβη στην κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου πελάγους με προοπτική την ίδρυση ενός «δουκάτου» στη θέση του παλαιού «θέματος του Αιγαίου πελάγους» [για το «θέμα Αιγαίου πελάγους» από το πρώτο μισό του 9ου αιώνα και εξής, βλ. N. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, 46-47 και 353]. Είναι επίσης πιθανό ότι ο

τίτλος του «δούκα Νάξου και Άνδρου» και κατ' επέκταση και εκείνος του «δούκα του Αιγαίου Πελάγους», που φέρει ο Νικόλαος Σανούδος και τον οποίο ο Μπάρμπαρο αποδίδει πρωθύστερα και στον κατακτητή των νησιών, Μάρκο Α΄ Σανούδο, με τη μεταγενέστερη μορφή του, του «δούκα του Αρχιπελάγους», διαμορφώθηκαν σύμφωνα με τον βυζαντινό τίτλο του «δούκα» [πρβλ. Chryssa Maltezou, De la Mer Égée à l'Archipel: quelques remarques sur l'histoire insulaire égéenne, στο *Εὐψυχία. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, II, [Byzantina Sorbonensia, 16], Παρίσι 1998, 459-46, όπου διατυπώνεται μια διαφορετική άποψη σχετικά με την προέλευση του τίτλου του «δούκα», τον οποίο έφεραν οι βενετοί δυνάστες του «δουκάτου του Αρχιπελάγους», καθώς και πολύ ενδιαφέρουσες ετυμολογικές ερμηνείες των όρων «Αιγαίο-Πέλαγος», «Αρχιπέλαγος»].

9. Ο φερόμενος ως κωνσταντινουπολίτης Μάρκος Σανούδος και συνονόματος του ιδρυτή του δουκάτου του Αρχιπελάγους δεν πρέπει να ήταν πατέρας του Μάρκου Α΄ Σανούδου, όπως δηλώνει ο όρος «fiol» στο κείμενο, αλλά μάλλον παππούς του. Το πρόσωπο αυτό ταυτίζεται με τον ομώνυμο βενετό πρέσβη, ο οποίος μεταξύ των ετών 1084 και 1085 πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευθεί την αναγνώριση της βενετικής κυριαρχίας στη Δαλματία και την Κροατία [βλ. Cessi, *Storia di Venezia*, 1, 133]. Γιος του βενετού πρέσβυ ήταν ο Πέτρος Σανούδος, ο οποίος νυμφεύθηκε την αδελφή του δόγη Ερρίκου Δάνδολου (1192-1205) και απέκτησε τρεις γιους, τον Βερνάρδο, τον Λεονάρδο και τον Μάρκο Α΄ Σανούδο, ιδρυτή του δουκάτου του Αρχιπελάγους [Fotheringham, *Marco Sanudo Conqueror*, 13].

10. Το χωρίο αναφέρεται στην εποχή πριν από την υπαγωγή της Εύβοιας στον πρίγκιπα της Αχαΐας, το 1248, όταν επικυρίαρχος ηγεμόνας του νησιού ήταν ο δόγης της Βενετίας. Ο Σανούδος χαρακτηρίζει την εποχή αυτή ως μακρόχρονη περίοδο «προστασίας» της Βενετίας στην Εύβοια και συνοψίζει το φάσμα των ποικίλων δεσμεύσεων, που ενείχε η σχέση του επικυρίαρχου δόγη με τους υποτελείς του ηγεμόνες του νησιού, στη συμβολική υποχρέωση των τελευταίων να αποστέλλουν ως ετήσια εισφορά στο Κοινό της Βενετίας μερικά χρυσοΰφαντα υφάσματα.

Η αρχή της περιόδου αυτής τοποθετείται μεταξύ των ετών 1209 και 1211. Ωστόσο, η σχέση της Βενετίας με την Εύβοια ανάγεται στο 1204, εποχή της σύνταξης του συμφώνου της Partitio Romaniae. Σύμφωνα με την Partitio [Partitio, 219], ο Ωρεός στο βόρειο τμήμα της Εύβοιας και η Κάρυστος στο νότιο είχαν παραχωρηθεί στον κλήρο της Βενετίας. Την άνοιξη του 1205, ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός κατέκτησε ολόκληρη την Εύβοια και την παραχώρησε ως φέουδο στον Ιάκωβο ντ' Αβέν (d'Avesnes) [βλ. Loenertz, Tierciers, 238]. Μετά τον θάνατο του τελευταίου, τον Αύγουστο του ίδιου έτους, το νησί επέστρεψε στον

Βονιφάτιο Μομφερρατικό, ο οποίος τη φορά αυτή το παραχώρησε στους τρεις βερονέζους, Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι, Γιλβέρτο ντα Βερόνα και Πεκοράρο ντε Μερκανουόβο (Pecoraro de Mercanuovo). Ο καθένας πήρε ως φέουδο το $^1/_3$ της Εύβοιας και η πόλη της Χαλκίδας ανήκε εξ αδιαιρέτου και στους τρεις [MAGNO, *Annali*, 179-180· πρβλ. LOENERTZ, Tierciers, 238 και JACOBY, *Féodalité*, 185].

Μετά την επιστροφή του Πεκοράρο ντε Μερκανουόβο στην Ιταλία και τον θάνατο του Γιλβέρτου ντα Βερόνα, ο Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι παρέμεινε μόνος κύριος της Εύβοιας [LOENERTZ, Tierciers, αρ. 20, σελ. 242]. Το 1209, για να ενισχύσει τη θέση του, που είχε καταστεί επισφαλής εξαιτίας της διαμάχης μεταξύ των λομβαρδών βαρόνων του βασιλείου της Θεσσαλονίκης και της Εύβοιας και του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, Ερρίκου του Αινώ, ο Ραβάνο ζήτησε με αντιπροσώπους του από τον δόγη της Βενετίας να δεχθεί να γίνει επικυρίαρχος ηγεμόνας της Εύβοιας [TAFEL - THOMAS, II, 89-93, αρ. 204· πρβλ. LONGNON, *L'empire*, 106-111].

Τον Φεβρουάριο του 1211, όταν οι διαφορές μεταξύ του αυτοκράτορα και των βαρόνων διευθετήθηκαν και οι τελευταίοι αναγνώρισαν την επικυριαρχία του Ερρίκου του Αινώ στις περιοχές τους, ο Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι, εκπρόσωπος των βαρόνων στις διαπραγματεύσεις με τον αυτοκράτορα, προέβη στην επίσημη αναγνώριση της επικυριαρχίας του δόγη της Βενετίας στην Εύβοια [TAFEL - THOMAS, II, 93-96, αρ. 205]. Με τον τρόπο αυτό άρχισε ουσιαστικά η εγκατάσταση των Βενετών στην Εύβοια. Ο Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι εγγυήθηκε την προάσπιση της τιμής και των συμφερόντων της Βενετίας στη Ρωμανία και την αναγνώριση της επικυριαρχίας του δόγη από όλους τους άρχοντες της Εύβοιας, λατίνους και βυζαντινούς. Στα βενετικά πλοία χορηγήθηκε πλήρης ατέλεια κατά την κυκλοφορία τους στα λιμάνια του νησιού. Η Βενετία απέκτησε το δικαίωμα να ιδρύσει στη Χαλκίδα εκκλησία και συγκρότημα αποθηκών για τα εμπορεύματα (fondaco). Οι βενετοί άποικοι του νησιού θα υπάγονταν στο εξής στη δικαιοδοσία των βενετικών αρχών και ο Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι θα μεριμνούσε για την εκτέλεση των αποφάσεων. Ο ίδιος ανέλαβε την υποχρέωση να καταβάλλεται στη Βενετία ετήσιος φόρος 2.100 υπερπύρων και να αποστέλλονται κάθε χρόνο δύο χρυσοΰφαντα υφάσματα, ένα για τον ίδιο τον δόγη και ένα για τη διακόσμηση της αγίας τράπεζας της εκκλησίας του Αγίου Μάρκου [*et solvam omni anno ... unum examitum pro vobis honorabilem, auro textum, et unum pannum aliud ad ornatum altaris ecclesie beati Marci*: TAFEL - THOMAS, II, 93-96, αρ. 205· πρβλ. Loenertz, Tierciers, 239-240, και 241· JACOBY, *Féodalité*, 187-188].

Μετά τον θάνατο του Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι, στις 17 Νοεμβρίου 1216, ο εκπρόσωπος της βενετικής εξουσίας στην Εύβοια, βάιλος Πέτρος Μπάρμπο (Pietro Barbo), προέβη στη διανομή του νησιού σε τρεις φεουδαρχικούς κλήρους με δύο συγκυρίαρχους ηγεμόνες σε κάθε κλήρο. Οι ηγεμόνες αυτοί θα διαδέχο-

νταν ο ένας τον άλλο, ανεξάρτητα από τους τυχόν κληρονόμους τους [TAFEL - THOMAS, II, 175-180, αρ. 241]. Η διανομή έγινε ως εξής: στους ανιψιούς του Ραβάνο ντάλλε Κάρτσερι, Ριχάρδο (Rizzardo) και Μερίνο (Merino), παραχωρήθηκε η βόρεια Εύβοια, στην Ισαβέλλα (Isabella) και την Μπέρτα (Berta), σύζυγο και κόρη, αντίστοιχα, του Ραβάνο, το κεντρικό τμήμα του νησιού και στους γιους του Γιλβέρτου ντα Βερόνα, Γουλιέλμο και Αλβέρτο, το νότιο τμήμα του. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του εγγράφου, όπου μνημονεύεται η διανομή της Εύβοιας από τον βενετό βάιλο, οι νέοι ηγεμόνες της αποδέχθηκαν την ανανέωση όλων ανεξαιρέτως των προηγούμενων προνομίων, που είχαν οι Βενετοί στο νησί τους, και επιπλέον την εισαγωγή της αποκλειστικής χρήσης των βενετικών μέτρων και σταθμών σε ολόκληρη την Εύβοια. Ακόμη, επικύρωσαν τη διεύρυνση της βενετικής εγκατάστασης στη Χαλκίδα, με την προσθήκη οικιών, καταστημάτων και εκκλησίας εκτός εκείνων που είχαν προβλεφθεί με τη συμφωνία του 1211.

11. Η πρόταση του Hopf [SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 100, σημ. 5] να συμπληρωθεί το κενό με τις λέξεις *servivano per comandamento* και η αντικατάσταση της δυσνόητης λέξης *spria* με το χρονικό επίρρημα *pria* [βλ. κριτικό υπόμνημα] συμβάλλουν στην κατανόηση του κειμένου, το οποίο στο σημείο αυτό παρέχει ορισμένες αποσπασματικές πληροφορίες σχετικά με τις υποχρεώσεις των υποτελών του πρίγκιπα της Αχαΐας. Οι πληροφορίες αυτές δεν περιέχονται σε άλλες πηγές και για τον λόγο αυτό δεν είναι και εύκολα ελέγξιμες.

Ο Σανούδος δεν προσδιορίζει ούτε το περιεχόμενο ούτε το είδος των μοδίων, στους οποίους αναφέρεται, αν, δηλαδή, πρόκειται για μοδίους σιτηρών και αν οι μόδιοι αυτοί ήταν μόδιοι της Κωνσταντινούπολης ή της Εύβοιας. Έτσι, οι υπολογισμοί που είναι δυνατό να γίνουν, για να αποτιμηθεί η αξία της εισφοράς, είναι χρήσιμοι μόνον ως υπόθεση. Αν, λοιπόν, υποτεθεί ότι πρόκειται για μοδίους σιτηρών και χρησιμοποιηθούν οι ισοτιμίες που ίσχυαν κατά τον 14ο αιώνα, δηλαδή 5,29 μόδιοι=26,45 υπέρπυρα, άρα 1 μόδιος=5 υπέρπυρα [Elizabeth ZACHARIADOU, Prix et marchés des céréales en Romanie (1343-1405), *Nuova Rivista Storica* 61 (1977) 302-303 (= *Romania and the Turks, c. 1300 - c. 1500*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1985, 9)] τότε η αξία των 2.150 μοδίων θα ήταν 10.750 υπέρπυρα για μοδίους Κωνσταντινούπολης και 1.075 υπέρπυρα για μοδίους Εύβοιας, σύμφωνα με τη σχέση 1:10 περίπου, που συνέδεε τους πρώτους με τους δεύτερους. Για την αξιολόγηση του μεγέθους της ετήσιας εισφοράς προς τον πρίγκιπα είτε αυτή ισοδυναμούσε με 1.075 είτε με 10.750 υπέρπυρα, το μόνο συγκριτικό στοιχείο που διαθέτομε είναι το ποσό των 2.100 υπερπύρων από την είσπραξη του κομμερκίου της Εύβοιας, το οποίο οι τριτημόριοι ηγεμόνες του νησιού κατέβαλλαν κάθε χρόνο στους Βενετούς, όταν ήταν υποτελείς τους [βλ. το προηγούμενο σχόλιο 10].

12. Ο συγγραφέας αναφέρεται εδώ στο ζήτημα της υπαγωγής της ηγεμονίας της Αθήνας και της μαρκιονίας της Βοδονίτσας στην επικυριαρχία του πρίγκιπα της Αχαΐας. Οι εκφράσεις *che possono esser* και *è da creder* δηλώνουν την επιφυλακτικότητά του για την ακρίβεια των πληροφοριών που καταγράφει. Αναφέρει, δηλαδή, ότι ο λατίνος αυτοκράτορας, ο οποίος παραχώρησε την υποτέλεια των νησιών του Αιγαίου στον πρίγκιπα της Αχαΐας, παραχώρησε επίσης στον ίδιο πρίγκιπα την υποτέλεια της ηγεμονίας της Αθήνας και της μαρκιονίας της Βοδονίτσας. Επιχειρώντας, έπειτα, να γίνει σαφέστερος σημειώνει ότι το γεγονός αυτό συνέβη μετά την κατάληψη του κάστρου της Κορίνθου από τον δούκα της Αθήνας και ότι ο τελευταίος έλαβε από τον πρίγκιπα της Αχαΐας ως αμοιβή για τις υπηρεσίες του τα φέουδα του Άργους και του Ναυπλίου και ακόμη ετήσια πρόσοδο 400 υπερπύρων από τις εισπράξεις του κομμερκίου της Κορίνθου.

Είναι φανερό ότι ο Σανούδος συνδέει γεγονότα διαφορετικής χρονολογίας. Είναι γνωστό ότι ο ηγεμόνας της Αθήνας Όθων ντε λα Ρος (1205-1225) βοήθησε τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γοδεφρείδο Β΄ Βιλλεαρδουίνο (1209-1228/30) στην κατάκτηση της βορειοανατολικής Πελοποννήσου. Ο ίδιος πολιόρκησε και κατέλαβε το κάστρο της Κορίνθου [Bon, *Morée*, 58-59 και Longnon, *L'empire*, 115], πριν από τη σύναψη της συνθήκης της Σαπιέντσας, τον Ιούλιο του 1209 [βλ. Οικονομιδès, La décomposition, 13, σημ. 29]. Με τον τρόπο αυτό εγκαινιάσθηκε μια μερική υποτέλεια του ηγεμόνα της Αθήνας προς τον πρίγκιπα της Αχαΐας. Η υπαγωγή όμως της ηγεμονίας της Αθήνας στον πρίγκιπα έγινε πολύ αργότερα και, οπωσδήποτε, χωρίς τη μεσολάβηση του λατίνου αυτοκράτορα. Πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1258, μετά τη νίκη του πρίκιπα Γουλιέλμου Β΄ (1246-1278) στη μάχη στο Καρύδι. Τότε ο ηγεμόνας της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος (1225-1263), και ο σύμμαχός του μαρκήσιος της Βοδονίτσας, Ουμβέρτος Παλαβιτσίνι, υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του πρίγκιπα στις επικράτειές τους [Jacoby, *Féodalité*, 24].

13. Η πληροφορία του Σανούδου ότι ο ηγεμόνας της Αθήνας εισέπραττε ετησίως 400 υπέρπυρα από το κομμέρκιο της Κορίνθου δεν διασταυρώνεται από άλλες πηγές. Είναι, ωστόσο, ενδιαφέρουσα στο μέτρο που αποτελεί ένδειξη για την υποβάθμιση των λιμανιών της Κορίνθου κατά τον 13ο αιώνα [βλ. Vera Hrochova, Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13ème au 15ème siècles, *StuVe* 9 (1967) 26].

Η παρακμή της Κορίνθου οφείλεται στο γεγονός ότι ήδη από τον 11ο αιώνα τα πλοία που ταξίδευαν από τη Δύση στην Ανατολή και αντίστροφα προτιμούσαν τον περίπλου της Πελοποννήσου από τη διέλευση του Ισθμού της Κορίνθου [Ahrweiler, *Mer*, 169]. Το ποσό των 400 υπερπύρων, που εισέπραττε ο ηγεμόνας της

Αθήνας, είτε αντιστοιχούσε με το $^1/_2$, το $^1/_3$ είτε ακόμη με το $^1/_4$ του ετήσιου εισοδήματος του κομμερκίου της Κορίνθου, δηλώνει ότι το εισόδημα αυτό ήταν χαμηλό. Την ίδια εποχή, οι Βενετοί, σύμφωνα με πληροφορίες εγγράφων, τα οποία καθορίζουν τη σχέση υποτέλειας της Εύβοιας προς τη Βενετία, εισέπρατταν ετησίως από το κομμέρκιο της Χαλκίδας 2.100 υπέρπυρα, δηλαδή 700 υπέρπυρα από κάθε φεουδαρχικό κλήρο του νησιού [TAFEL - THOMAS, II, 90, 176, αρ. 204, 241, και III, 14, αρ. 334]. Στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1365 το εισόδημα από το κομμέρκιο της Κορίνθου δεν ήταν μεγαλύτερο από 340 υπέρπυρα [A. CARILE, *La rendita feudale nella Morea latina del XIV secolo*, Bologna 1974, 29].

14. Το πρόσωπο αυτό, το οποίο σε άλλο σημείο της αφήγησης αναφέρεται από τον Σανούδο ως «signor de Noers di Borgogna» [Κείμενο, 139_{22}], είναι ο βουργουνδός ευγενής Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ (Mile X de Noyers), γιος του Μιλ Θ΄ ντε Νουαγιέ και της Μαρίας ντε Σατιγιόν. Πρόκειται για προσωπικότητα με ευρεία και μακρόχρονη δράση στο προσκήνιο της γαλλικής διπλωματίας και πολιτικής. Η σταδιοδρομία του, η οποία άρχισε κατά τη βασιλεία του Φίλιππου Δ΄ του Ωραίου (1285-1314), συνοψίζεται ως εξής: Το 1303, ο Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ ονομάσθηκε «maréchal de France», αξίωμα που έφερε ώς τον θάνατο του γάλλου βασιλιά. Παρέμεινε μέλος του βασιλικού συμβουλίου κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου Ι΄ (1314-1316), του Φίλιππου Ε΄ (1316-1322), του Κάρολου Δ΄ (1322-1328) και του Φίλιππου ς΄ ντε Βαλουά (1328-1347/50). Στη μάχη του Μονς-εν-Πεβέλ (Mons-en-Pevêle) το 1304, ο Μιλ Ι΄ πήρε, για πρώτη φορά, το αξίωμα του «porte-oriflamme». Με το ίδιο αξίωμα τιμήθηκε επανειλημμένα, το 1325, το 1328 στη μάχη του Μον-Κασέλ (Mont-Cassel) και το 1346 στη μάχη του Κρεσύ (Crécy). Στις 5 Απριλίου 1315 έλαβε το αξίωμα του «souverain établi sur tous les trésoriers», ενώ από το 1326 ήταν ο πρώτος μεταξύ των «souverains de la Chambre des comptes», προεδρεύων στο μυστικό συμβούλιο του γάλλου βασιλιά. Από το 1332 και μετά, ο Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ δεσπόζει στο βασιλικό συμβούλιο της Γαλλίας. Τέλος, στις 17 Ιανουαρίου 1336, τιμήθηκε με το αξίωμα του «bouteiller de France», ένα από τα τέσσερα υψηλότερα της βασιλικής αυλής της Γαλλίας, το οποίο και διατήρησε τιμητικά μαζί με όλες τις προσόδους του ώς το τέλος της ζωής του [R. CAZELLES, *La société politique et la crise de la royauté sous Philippe VI de Valois*, Παρίσι 1985, 115-116· LOENERTZ, *Ghisi*, 456-457· LOENERTZ, Édition nouvelle, 38-39].

Στις αρχές του 1335, ο Μιλ Ι΄ ηγήθηκε πρεσβείας στην παπική αυλή της Αβινιόν για να μεταβιβάσει τα συγχαρητήρια του βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππου ς΄ στον νεοεκλεγέντα πάπα Βενέδικτο ΙΒ΄ (1335-1342) και να επιτύχει από τον ποντίφηκα την οικονομική ενίσχυση της σταυροφορίας του γάλλου μονάρχη. Το περιεχόμενο των συζητήσεων που έγιναν στην παπική αυλή για το ζήτημα της σταυροφορίας διασώζεται στην αναφορά του Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ προς τον γάλλο ηγεμόνα [M. JASSEMIN, Les papiers de Mile de Noyers, *Bulletin historique et philologique* (1918)

215-217]. Ο Σανούδος αναφέρεται στην πρεσβεία αυτή με τη φράση «el qual era stato orator al papa per il re di Franza». Όταν, τέλος, ο συγγραφέας της *Istoria* προσδιορίζει τον Μιλ Ι΄ ως «bailo del re di Franza», επιδιώκει μάλλον να υπογραμμίσει τη σημαντική θέση του στη διακυβέρνηση του βασιλείου της Γαλλίας.

Ο Σανούδος σημειώνει, επίσης, ότι ο Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ είχε επισκεφθεί την ηγεμονία της Αχαΐας και ότι ο ίδιος είχε γνωρίσει προσωπικά τον βουργουνδό ευγενή. Η επίσκεψη του Μιλ ντε Νουαγιέ στην Πελοπόννησο πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη Απριλίου 1316, όταν δηλαδή ο Λουδοβίκος της Βουργουνδίας (de Bourgogne), σύζυγος της Ματθίλδης του Αινώ, πήγε στον Μοριά για να αναλάβει τη διακυβέρνηση της ηγεμονίας της Αχαΐας. Ο Μιλ ντε Νουαγιέ ήταν μεταξύ των μελών της συνοδείας του Λουδοβίκου της Βουργουνδίας, οι οποίοι παρέστησαν ως μάρτυρες στη σύνταξη της διαθήκης του φράγκου ευγενή στη Βενετία (30 Νοεμβρίου 1315), καθ' οδόν προς την Πελοπόννησο [J. A. C. Buchon, *Recherches et matériaux pour servir à l'histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'empire grec à la suite de la quatrième croisade*, 1, Παρίσι 1840, 249-251, όπου το κείμενο της διαθήκης και τα ονόματα των μαρτύρων· πρβλ. Bon, *Morée*, 190 και Longnon, *L'empire*, 302]. Την ίδια εποχή, πιθανότατα, ο Μιλ ντε Νουαγιέ γνωρίσθηκε με τον Μαρίνο Σανούδο, ο οποίος από τον Δεκέμβριο του 1312 βρισκόταν στη Γλαρέντζα της Αχαΐας και καταγινόταν με τη συγγραφή του δεύτερου βιβλίου του *LSFC* [βλ. παραπάνω σελ. 80-81].

15. Ο Γκωτιέ ντε Σατιγιόν (Gautier ή Gaucher de Châtillon), κόμης του Πορσιέν (Porcien) στην Καμπανία της Γαλλίας, ήταν παππούς του Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ από τη μητέρα του Μαρία ντε Σατιγιόν. Το 1286, ο Γκωτιέ ντε Σατιγιόν ήταν κονόσταυλος της Καμπανίας. Τον τίτλο του κονόσταυλου της Γαλλίας, με τον οποίο μνημονεύεται από τον Μαρίνο Σανούδο, τον απέκτησε μετά την ήττα του γαλλικού στρατού από τους Φλαμανδούς στις 11 Ιουλίου 1322. Από τον Αύγουστο του 1326 και ώς το τέλος της ζωής του –φονεύθηκε στις 23 Αυγούστου 1328 στη μάχη του Μον Κασέλ (Mont-Cassel), κατά την οποία οι Φλαμανδοί νικήθηκαν από τον στρατό του Φίλιππου Ϛ΄ ντε Βαλουά– προήδρευε μαζί με τον εγγονό του, Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ, στη «Chambre des comptes» του βασιλείου της Γαλλίας [Cazelles, *ό.π.*, 122]. Ο Μαρίνος Σανούδος αναφέρει επανειλημμένα στις επιστολές του τη γνωριμία του με τον Γκωτιέ ντε Σατιγιόν, η οποία έγινε κατά την εξάμηνη παραμονή του συγγραφέα στη βασιλική αυλή του Κάρολου Δ΄ στο Παρίσι, από τον Ιανουάριο ώς τον Ιούλιο 1323 [βλ. Sanudo B (7), 299, Sanudo B (8), 300, Sanudo B (17), 508 και Sanudo C (3), 355].

16. Ο Ιωάννης ντε Νουαγιέ (Jean de Noyers, sire de Maisey sur Seine) ήταν εξάδελφος του Μιλ Ι΄ ντε Νουαγιέ [Loenertz, *Ghisi*, 456, όπου αποκαθίσταται η συγγενική

αυτή σχέση, στην οποία ο Σανούδος αναφέρεται σε επόμενο χωρίο, βλ. Κείμενο, 139_{21-22}]. Για τη σχέση του Ιωάννη ντε Νουαγιέ με την Εύβοια, βλ. σχόλιο 133.

17. Ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος (1246-1278), γιος του Γοδεφρείδου Α΄ Βιλλεαρδουίνου από τον πρώτο γάμο του, πιθανότατα, με την Ελισάβετ de Chappes (;) [Bon, *Morée*, 76, 697], δεν γεννήθηκε στην Καμπανία της Γαλλίας, αλλά στην Καλαμάτα της Μεσσηνίας, όπως αναφέρεται και στο Χρονικό του Μορέως [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 7761-7762· *Chronique de la Morée*, § 532, και *Fechos*, § 188].

18. Άγνωστο είναι το όνομα της πρώτης από τις ανιψιές του Γουλιέλμου Β΄, η οποία παντρεύτηκε τον ηγεμόνα της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος (1225-1265), και απέκτησε, σύμφωνα με το κείμενο, τρεις γιους και τρεις κόρες. Από τους γιους γνωστοί είναι οι μετέπειτα ηγεμόνες της Αθήνας, Ιωάννης ντε λα Ρος (1268-1280) και Γουλιέλμος ντε λα Ρος (1280-1287), και από τις κόρες μόνον η Ισαβέλλα, σύζυγος, πρώτα, του βαρόνου της Καρύταινας Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ και έπειτα του κόμη του Λέτσε (Lecce) Ούγου ντε Μπριέν [βλ. Bon, *Morée*, 704, όπου το γενεαλογικό δένδρο των ντε λα Ρος].

19. Άγνωστο είναι το όνομα και της δεύτερης ανιψιάς του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄, που παντρεύτηκε τον ηγεμόνα των Σαλώνων, Θωμά ντ' Ωτρεμονκούρ (d'Autremontcourt), και γέννησε έναν γιο και δύο κόρες.

20. Η τρίτη ανιψιά του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄, που παντρεύτηκε τον τριτημόριο ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμο Β΄ ντα Βερόνα, ονομαζόταν Κατερίνα. Το βαπτιστικό της όνομα μνημονεύεται σε έγγραφο του πάπα, Νικόλαου Γ΄, της 7ης Ιουλίου 1278, το οποίο αφορά στην εγκυρότητα του δεύτερου γάμου της με τον στρατηγό (maliscalco) της Αχαΐας Ιωάννη ντε Σαιντ Ομέρ (Jean de Saint-Omer). Στο έγγραφο αυτό [Gay, *Νικόλαος Γ΄*, 26, αρ. 91] η Κατερίνα αναφέρεται ως ανιψιά του πρίγκιπα και χήρα του Γουλιέλμου Β΄ ντα Βερόνα. Κατά τον Loenertz [*Ghisi*, 447], ο γάμος της Κατερίνας με τον Γουλιέλμο Β΄ ντα Βερόνα θα πρέπει να συμφωνήθηκε από τον πατέρα του τελευταίου, Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα, και τον πρίγκιπα της Αχαΐας στα πλαίσια συμπληρωματικών όρων της συνθήκης ειρήνης, που συνήφθη μεταξύ των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας και του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, στις 15 Μαΐου 1262. Η άποψη του Loenertz ενισχύεται αν συσχετισθεί με την πληροφορία του Σανούδου για την οικονομική βοήθεια που παρείχε ο τριτημόριος Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα στον πρίγκιπα της Αχαΐας, κατά τη διάρκεια της βυζαντινής επίθεσης στην Πελοπόννησο (1263-1264) [Κείμενο, 125_{21-22}, βλ., και σχόλιο 86].

Μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου Β΄ ντα Βερόνα κατά τη ναυμαχία της Δημητριάδας (1272/1273) και οπωσδήποτε πριν από τις 7 Ιουλίου 1278, η Κατερίνα παντρεύτηκε τον στρατηγό της Αχαΐας, Ιωάννη ντε Σαιντ Ομέρ. Στον δεύτερο αυτό γάμο της οφείλεται και ο τίτλος της «maliscalca della Morea» που της αποδίδει πρωθύστερα ο Μαρίνος Σανούδος [Κείμενο, 129_{31}]. Ο Ιωάννης ντε Σαιντ Ομέρ είχε αποκτήσει τον τίτλο του «maréchal» της Αχαΐας από προηγούμενο γάμο του με την κληρονόμο του τίτλου, Μαργαρίτα ντε Νυλί (de Nully) [Loenertz, *Ghisi*, 447 και Loenertz, Édition nouvelle, 50].

21. Πρόκειται, πιθανότατα, για τις *lettres de change*, πρόδρομη μορφή συναλλαγματικών, που οι Βενετοί χρησιμοποιούσαν ευρύτατα στις διεθνείς τους συναλλαγές κατά τον 14ο αιώνα [Thiriet, *Romanie*, 101 και 308. Για τη δημιουργία του βενετικού τραπεζικού συστήματος, βλ. επίσης G. Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Βενετία 1961, 99-108 και Fr. Lane - E. Mueller, *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice Volume I: Coins and Money of Account*, Βαλτιμόρη-Λονδίνο 1985, 65-89, ειδικά για τις «lettres de change», 79-80]. Η μαρτυρία του Σανούδου για τη χρήση των *lettres de change* στην ηγεμονία της Αχαΐας κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου δεν διασταυρώνεται από άλλες πηγές.

22. Η σταυροφορία του Λουδοβίκου Θ΄ του Αγίου, στην οποία συμμετείχε ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος, χρονολογείται μεταξύ των ετών 1249-1254. Η πληροφορία της *Istoria* ότι ο φράγκος ηγεμόνας έδωσε τότε στον πρίγκιπα της Αχαΐας την άδεια κοπής νομισμάτων του ίδιου κράματος με τα δικά του δεν επαληθεύεται. Η κοπή των πρώτων τορνεσίων στη Γλαρέντζα τοποθετείται μετά το 1278, όταν η ηγεμονία της Αχαΐας είχε περιέλθει στον βασιλιά της Σικελίας, Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό [D. M. Metcalf, The currency of the deniers tournois in Frankish Greece, *BSA* 55 (1960) 49· Bon, *Morée*, 45 και 324, σημ. 4· Μαρία Ντουρου-Ηλιοπουλου, *Ἡ ἀνδεγαυικὴ κυριαρχία στὴν Ρωμανία ἐπὶ Καρόλου Α΄ (1266-1285)*, Αθήνα 1984, 178-179, όπου γίνεται λόγος για την ίδρυση και οργάνωση του νομισματοκοπείου της Γλαρέντζας].

23. Το «casal de pellegrini» είναι, προφανώς, το «château Pèlerin», την κατασκευή του οποίου ανέλαβαν, το 1217, οι ιππότες του τάγματος των Ναϊτών και των Τευτόνων [T. S. R. Boase, Military Architecture in the Crusader States in Palestine and Syria, στο: K. M. Setton, *A History of the Crusades*, τ. 4, Madison 1977, 157-159].

24. Αντίθετα με τον ισχυρισμό του Σανούδου, ούτε στο «Ιστορικό Κάτοπτρο» ούτε στο «Βιβλίο της υπερπόντιας κατάκτησης» γίνεται λόγος για την κατασκευή οχυρώσεων στην Άκρα από τον Λουδοβίκο Θ΄ [βλ. παραπάνω σελ. 67, όπου γίνεται λόγος για τα έργα αυτά].

25. Σύγκρουση πολυάριθμου στρατού του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ με βυζαντινές δυνάμεις στην περιοχή της Βοδονίτσας, η οποία, σύμφωνα με το κείμενο, συνέβη αμέσως μετά την επιστροφή του πρίγκιπα από τη σταυροφορία της Αιγύπτου, το 1250, δεν μαρτυρείται σε άλλη πηγή.

Η σύγκρουση αυτή τοποθετείται από τους Longnon [*L'empire*, 219] και Bon [*Morée*, 118] στο πλαίσιο της εκστρατείας του αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη εναντίον του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, δηλαδή μεταξύ των ετών 1252 και 1253. Ωστόσο, ο Γεώργιος Ακροπολίτης [Ακροπολιτης, 89-92], ο οποίος αναφέρεται με λεπτομέρειες στις φάσεις της πολεμικής αναμέτρησης μεταξύ των δύο βυζαντινών ηγεμόνων, παρουσιάζει ως χώρο διεξαγωγής των μαχών αποκλειστικά τη Μακεδονία [πρβλ. D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Οξφόρδη 1957, 151-154]. Κατά συνέπεια, η πληροφορία του συγγραφέα της *Istoria* πρέπει να ληφθεί υπόψη με επιφύλαξη.

26. Πρόκειται για την Καριντάνα ντάλλε Κάρτσερι (Carintana dalle Carceri), η οποία είχε κληρονομήσει το φέουδο της βόρειας Εύβοιας από τον πατέρα της, Ριχάρδο ντάλλε Κάρτσερι, τον έναν από τους δύο συγκυρίαρχους ηγεμόνες στο φέουδο αυτό από το 1216 (βλ. σχόλιο 10). Το όνομά της μνημονεύεται στις συνθήκες ειρήνης που συνήφθησαν, στις 15 και στις 16 Μαΐου 1262 μετά τη λήξη του πολέμου μεταξύ του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ των Βενετών και των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας [Tafel - Thomas, III, 46-51, αρ. 348, 51-55, αρ. 349]. Από το κείμενο των δύο συνθηκών, όπου επανειλημμένα γίνεται αναφορά στην κατάσταση που επικρατούσε στην Εύβοια όσο εκείνη ζούσε, γίνεται σαφές ότι η Καριντάνα ήταν η ίδια τριτημόριος και όχι σύζυγος τριτημόριου, όπως την παρουσιάζει ο Σανούδος [βλ. σχόλιο 68].

Το όνομα του συζύγου της Καριντάνας δεν είναι γνωστό και εσφαλμένα χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα, πρώτα, ως τριτημόριος (la signora moglie d'un dei terzeri di Negroponte) και, αμέσως μετά, ως πρίγκιπας (moglie del principe sopradetto). Το δεύτερο αυτό λάθος, που μπορεί να οφείλεται στον μεταφραστή της *Istoria* ή τον γραφέα του χειρογράφου και επισημαίνεται από τον Loenertz [*Ghisi*, 430, σημ. 9], είχε οδηγήσει στον χαρακτηρισμό της Καριντάνας ως συζύγου του πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου [Sanudo, *Istoria del regno di Romania*, 103, σημ. 1 και 480· J. B. Bury, The Lombards and Venetians in Euboia, *JHS* 7 (1886) 321· L. de Mas-Latrie, Les seigneurs tierciers de Negrepont, *ROL* 1 (1893) 417· Thiriet, *Romanie*, 102· Borsari, *Studi*, 55, σημ. 8· Bon, *Morée*, 118· K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)* 1, Φιλαδέλφεια 1976, 482].

Η ανάληψη της ηγεμονίας της βόρειας Εύβοιας από την Καριντάνα δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί χρονικά με ακρίβεια. Ο θάνατός της τοποθετείται πριν από τις 14 Ιουνίου 1256, χρονολογία που φέρει έγγραφο, στο οποίο μνημονεύ-

ονται εξελίξεις της Εύβοιας, αμέσως μετά τον θάνατό της [TAFEL - THOMAS, III, 13-16, αρ. 334].

27. Η φεουδαρχικού τύπου συμφωνία, που, σύμφωνα με το κείμενο, είχαν συνάψει η Καριντάνα ντάλλε Κάρτσερι, ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και ο Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα με δική τους πρωτοβουλία, αντέβαινε προς τις διατάξεις των «Ασσιζών της Ρωμανίας». Σύμφωνα με το δίκαιο της Ρωμανίας, όταν δεν υπήρχαν άμεσοι κληρονόμοι, αρμόδιος να αποφασίσει για την παραχώρηση του φεούδου σε άλλους διεκδικητές ήταν ο επικυρίαρχος ηγεμόνας του θανόντος [*Assises*, § 36· πρβλ. JACOBY, *Féodalité*, 190-191] και στην προκειμένη περίπτωση ο πρίγκιπας της Αχαΐας, Γουλιέλμος Β΄. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η σύναψη της συμφωνίας αυτής απέβλεπε στον αποκλεισμό από το χηρεύον φέουδο άλλων υποψηφίων κληρονόμων και στοιχειοθετούσε πράξη αποστασίας των τριτημόριων έναντι της εξουσίας του επικυρίαρχου ηγεμόνα της Εύβοιας, του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ [βλ. και το σχόλιο 31].

28. Πρόκειται για τον ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα· [βλ. το σχόλιο 94, όπου είναι συγκεντρωμένες οι πληροφορίες του Σανούδου για το πρόσωπο αυτό].

29. Ο Νάρτσε ή Ναρτσότο ντάλλε Κάρτσερι, γόνος της οικογένειας των ντάλλε Κάρτσερι από τη Βερόνα της Ιταλίας, μνημονεύεται ως ηγεμόνας της κεντρικής Εύβοιας από το 1256 [TAFEL - THOMAS, III, 1-7, αρ. 331]. Ο Νάρτσε ήταν γιος του Μερίνου ντάλλε Κάρτσερι, ο οποίος ήταν μαζί με τον αδελφό του Ριχάρδο συγκυρίαρχοι ηγεμόνες στη βόρεια Εύβοια από το 1216 [βλ. το σχόλιο 10].

Μετά τον θάνατο του Μερίνου η βόρεια Εύβοια περιήλθε στον Ριχάρδο και στη συνέχεια στην κόρη του Καριντάνα και εξαδέλφη του Νάρτσε. Έτσι ο Νάρτσε αποξενώθηκε από το βόρειο τμήμα της Εύβοιας και έγινε, άγνωστο με ποιον τρόπο, κύριος του κεντρικού τμήματος του νησιού. Νυμφεύθηκε τη θυγατέρα του ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Φελίζα, και απέκτησε μαζί της έναν γιο, τον Μαρίνο ή Μερίνο. Η τελευταία γνωστή μνεία του Νάρτσε χρονολογείται στο 1262 [TAFEL - THOMAS, III, 45-46, αρ. 348, και 51-55, αρ. 349]. Σε έγγραφο του 1275, στο οποίο ως ηγεμόνας της κεντρικής Εύβοιας μνημονεύεται ο γιος του Μαρίνος, ο ίδιος φέρεται ως θανών [TAFEL - THOMAS, III, 130-131, αρ. 366].

Το γενεαλογικό δένδρο των ντάλλε Κάρτσερι στον πίνακα που ακολουθεί περιλαμβάνει όσα μέλη της οικογένειας μνημονεύονται από τον συγγραφέα της *Istoria*. Τα ονόματα που βρίσκονται σε παρένθεση ανήκουν σε πρόσωπα γνωστά από άλλες πηγές [πρβλ. LOENERTZ, *Ghisi*, 475, όπου το πλήρες γενεαλογικό δένδρο των ντάλλε Κάρτσερι].

30. Το κάστρο του Ωρεού, στο βόρειο άκρο της Εύβοιας κοντά στη σημερινή Ιστιαία, ήταν κτισμένο σε μικρό λόφο προς την πλευρά της θάλασσας. Το τοπωνύμιο απαντά και με τους τύπους: Ωρεοί, Σωρεοί, Reo, Loreo, Loredo, Oreo [MARKL, *Ortsnamen*, 49· KODER, *Negroponte*, 110 και KODER - HILD, *Thessalia*, 228]. Ο Ωρεός και η Κάρυστος, στη νότια Εύβοια, είχαν καταχωρηθεί στον κλήρο των Βενετών [Partitio, 219].

31. Το πρόσωπο, που ο Σανούδος χαρακτηρίζει εδώ ως ηγεμόνα του Ωρεού (*al signor de Rio*) και στο οποίο προσέφυγαν [το ρήμα intromettere συντασσόμενο με δοτική έχει την έννοια της προσφυγής σε δικαστική αρχή για να κριθεί μια υπόθεση, βλ. BOERIO, λήμμα causa intromessa και JACOBY, *Féodalité*, 190, σημ. 2] οι επιζήσαντες τριτημόριοι ηγεμόνες της Εύβοιας, επικαλούμενοι τη μυστική συμφωνία που είχαν συνάψει με την Καριντάνα [βλ. σχόλιο 27], για να τους αναγνωρίσει το δικαίωμα κυριότητας στο χηρεύσαν φέουδο της βόρειας Εύβοιας, ήταν, πιθανότατα, ο χήρος/σύζυγος της Καριντάνας, που δεν είχε καμία εξουσία στο φέουδο της συζύγου του και καμία αρμοδιότητα να αποφανθεί για την υπόθεση ούτε για να ικανοποιήσει την απαίτηση των τριτημόριων. Η επέμβαση των δύο τριτημόριων στη βόρεια Εύβοια μαρτυρείται και σε έγγραφο, το οποίο συντάχθηκε στη Θήβα στις 14 Ιουνίου 1256 [TAFEL - THOMAS, III, 14, στ. 10-11, αρ. 334] και περιέχει την υπόσχεση υποτέλειας που έδωσαν τότε ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και ο Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα στον δόγη της Βενετίας, ολοκληρώνοντας με τον τρόπο αυτό την αποστασία τους και την αποδέσμευσή τους από την εξουσία του πρίγκιπα της Αχαΐας. Η διατύπωση του εγγράφου «quando intromissimus terzerium de Loreo», όπου το ρήμα intromettere συντάσσεται με αιτιατική και έχει, στην περίπτωση αυτή, την έννοια της βίαιης αρπαγής, οδήγησε τον Loenertz [Édition nouvelle, 43 και *Ghisi*, 430] να

χαρακτηρίσει ασύντακτο το χωρίο της *Istoria* και να προτείνει ενδιαφέρουσες, αλλά μάλλον όχι απαραίτητες επεμβάσεις στο κείμενο.

32. Πρόκειται για τον Λέοντα ντάλλε Κάρτσερι και τους γιους του, θείο και εξαδέλφους τόσο της Καριντάνας όσο και του Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι [Loenertz, *Ghisi*, 434-439].

33. Ο Ωρωπός της Αττικής. Το τοπωνύμιο απαντά και με τους τύπους: Ripo, Vertipos [Markl, *Ortsnamen*, 49 και Koder - Hild, *Thessalia*, 229].

34. Κατά τον Σανούδο, η πρώτη αντίδραση του πρίγκιπα της Αχαΐας στην αξιόποινη παρέμβαση των τριτημόριων Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα και Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι στην ηγεμονία του Ωρεού, μετά τον θάνατο της Καριντάνας, το 1255, ήταν να εκστρατεύσει αμέσως στην ηγεμονία της Αθήνας και να προβεί στη σύλληψη και φυλάκιση των δύο τριτημόριων στον Ωρωπό.

Σύμφωνα με τη λογική της διήγησης τα γεγονότα αυτά αποτέλεσαν και το έναυσμα για την πολεμική αναμέτρηση του Γουλιέλμου Β΄ με τους Βενετούς, που διεξήχθη στην Εύβοια στο διάστημα 1257-1258 και η οποία έληξε με τη νίκη του πρίγκιπα στη μάχη στο Καρύδι.

Κατά την εξιστόρηση των πολεμικών γεγονότων, ο συγγραφέας δεν ξανακάνει λόγο για τους δύο τριτημόριους παρά μόνο για να μνημονεύσει την αποφυλάκισή τους από τον ηγεμόνα της Αθήνας Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, όταν ο τελευταίος δέχθηκε την πρόσκληση, που του έγινε από τους βαρόνους του Μορέα και υποτελείς του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄, να αναλάβει την ηγεσία της ηγεμονίας της Αχαΐας, που είχε μείνει ακέφαλη εξαιτίας της αιχμαλωσίας του πρίγκιπα στην Κωνσταντινούπολη, μετά τη μάχη της Πελαγονίας, το καλοκαίρι του 1259 [Κείμενο, 115_{13-16}]. Από την αφήγηση, λοιπόν, του Σανούδου προκύπτει ότι ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και ο Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα παρέμειναν στη φυλακή για τρία τουλάχιστον χρόνια και ότι στο διάστημα αυτό δεν μετείχαν στις πολεμικές συγκρούσεις, που διεξήχθησαν στην Εύβοια με βασικούς πρωταγωνιστές τους Βενετούς.

Αυτή, όμως, η εκδοχή του συγγραφέα για την ακολουθία των γεγονότων προσκρούει στις πληροφορίες εγγράφων, τα οποία περιέχουν συνθήκες που συνήφθησαν μεταξύ των βενετών βαΐλων της Εύβοιας και των δύο τριτημόριων ηγεμόνων και αποδεικνύουν τους τελευταίους όχι μόνον ελεύθερους αλλά και ιδιαίτερα δραστήριους στο διάστημα αυτό: α) στις 14 Ιουνίου 1256, οι δύο τριτημόριοι βρίσκονται στη Θήβα, πρωτεύουσα του ηγεμόνα της Αθήνας, και δίνουν την υπόσχεση υποτέλειας στον δόγη της Βενετίας [Tafel - Thomas, III, 13-16, αρ. 334]· β) στις 25 Ιανουαρίου 1257, συνάπτουν στη Χαλκίδα πολεμική συμμαχία με τον

βενετό βάιλο Μάρκο Γραδενίγο εναντίον του πρίγκιπα Γουλιέλμου [TAFEL - THOMAS, III, 1-4, αρ. 331 και 7-10, αρ. 332· η ορθή χρονολόγηση των εγγράφων οφείλεται στον LOENERTZ, Tierciers, 251]· γ) στις 6 Αυγούστου 1258, δηλαδή τρία χρόνια μετά την αποστασία τους, στη διάρκεια των οποίων διεξήχθησαν τα πολεμικά γεγονότα στην Εύβοια που εξιστορούνται από τον Σανούδο, βρίσκονται πάλι στη Χαλκίδα και συμφωνούν με τον βάιλο Ανδρέα Μπαρότσι την αναστολή των εχθροπραξιών με τον πρίγκιπα και τη διερεύνηση εδάφους για ειρηνικές διαπραγματεύσεις μαζί του [TAFEL - THOMAS, III, 5-6, αρ. 331, 10-12, αρ. 332].

Είναι ευνόητο ότι οι συνθήκες αυτές δεν θα είχαν συναφθεί, αν οι τριτημόριοι ήταν πράγματι στη φυλακή. Υποστηρίχθηκε, λοιπόν, ότι ο Νάρτσε και ο Γουλιέλμος είχαν κατορθώσει να διαφύγουν πριν από τις 14 Ιουνίου 1256 από τη φυλακή του πρίγκιπα, στην οποία δεν παρέμειναν παρά για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, και ότι η πληροφορία του Σανούδου σχετικά με την απελευθέρωσή τους από τον Γκυ Α΄ ντε λα Ρος είναι ανακριβής [LOENERTZ, *Ghisi*, 431· BORSARI, *Studi*, 56, σημ. 21].

Εξετάζοντας με βάση την αδιαμφισβήτητη μαρτυρία των εγγράφων, την αφήγηση του Σανούδου, διαπιστώνουμε ορισμένες αδυναμίες τόσο στην πολεμική τακτική του πρίγκιπα όσο και στις ενέργειες των τριτημορίων:

1) Ο Γουλιέλμος, ενώ ξεκινά για να πατάξει τους στασιαστές της Εύβοιας, περιορίζεται σε μια στρατιωτική επέμβαση στον Ωρωπό και μόνον αργότερα επανεμφανίζεται στο πεδίο της μάχης, πάλι στην Αττική, μαχόμενος εναντίον του επίσης υποτελή του ηγεμόνα της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, που είχε και αυτός με τη σειρά του στασιάσει. Στο διάστημα που μεσολαβεί ο πρίγκιπας φαίνεται μάλλον να έχει επιστρέψει στον Μορέα, αφού από εκεί ενημερώνεται για τις επιθέσεις των Βενετών εναντίον της Χαλκίδας και την κατάληψη της πόλης και στέλνει για την υπεράσπισή της, πρώτα τον βαρόνο της Καρύταινας Γοδεφρείδο ντε Μπριέλ [σχόλιο 39], και, αργότερα, και άλλα στρατεύματα από την Πελοπόννησο και τον Ωρεό.

2) Περίεργη φαίνεται και η ιδιαίτερη ευπιστία που επιδεικνύουν οι δύο τριτημόριοι, αποδεχόμενοι την πρόσκληση του πρίγκιπα, με αποτέλεσμα να παρασυρθούν στον Ωρωπό και να παγιδευθούν εκεί στη φυλακή. Η προηγούμενη δράση τους, όπως παρουσιάζεται από τον Σανούδο, δείχνει ότι είχαν προσχεδιάσει χωρίς ενδοιασμούς την αποστασία τους και ότι είχαν προχωρήσει στην πραγματοποίησή της με αξιοσημείωτη αποφασιστικότητα.

Οι ασυνέπειες που παρατηρούνται στις κινήσεις του πρίγκιπα και των τριτημορίων είναι δυνατό να εξαλειφθούν, αν τα γεγονότα του Ωρωπού μετατεθούν μετά τη νίκη του Γουλιέλμου στη μάχη στο Καρύδι, το καλοκαίρι του 1258, όταν δηλαδή ο Γουλιέλμος είχε πια εξουδετερώσει τον ηγεμόνα της Αθήνας και λεηλατούσε την επικράτειά του, οπότε η επίθεσή του και κατά του Ωρωπού και η εκεί

μετάκληση και φυλάκιση των στασιαστών της Εύβοιας φαίνεται ως λογικό επακόλουθο. Αλλά και οι τριτημόριοι, οι οποίοι, στις 6 Αυγούστου 1258, βρίσκονταν στη Χαλκίδα και συζητούσαν με τον νέο βάιλο Ανδρέα Μπαρότσι τη δυνατότητα ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων με τον Γουλιέλμο, δεν ήταν σε θέση τότε να αγνοήσουν τη μετάκλησή τους από τον πρίγκιπα στον Ωρωπό. Αντίθετα, μια νέα απειθαρχία στον επικυρίαρχο ηγεμόνα τους θα επιβάρυνε ακόμη περισσότερο τη θέση τους.

Η άποψη αυτή για την ακολουθία των γεγονότων ενισχύεται, εξάλλου, και από τις πληροφορίες εγγράφου που χρονολογείται στον Αύγουστο του 1259 [TAFEL - THOMAS, III, 27-28, αρ. 40· για την ακριβή χρονολόγηση του εγγράφου, LOENERTZ, *Ghisi*, 432, σημ. 20], από τις οποίες διαπιστώνεται η απουσία τους από το πολιτικό προσκήνιο της Εύβοιας κατά το έτος αυτό. Σύμφωνα, δηλαδή, με το περιεχόμενο του εγγράφου ο βενετός βάιλος της Εύβοιας Θωμάς Τζουστινιάν εξουσιοδοτείται από τον δόγη να διενεργήσει ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις όχι με τον Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και τον Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα, αλλά με τον Λέοντα ντάλλε Κάρτσερι και τους γιους του, δηλαδή με τους ανταγωνιστές των δύο τριτημόριων που είχαν μείνει πιστοί στον πρίγκιπα Γουλιέλμο [βλ. σχόλιο 32].

Ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και ο Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα επανεμφανίζονται ως ηγεμόνες της Εύβοιας μόνο κατά το επόμενο έτος, όπως τουλάχιστον προκύπτει από έγγραφο που χρονολογείται στον Μάιο του 1260 και απευθύνεται προς τον ίδιο βάιλο, Θωμά Τζουστινιάν [NORDEN, *Papsttum*, 759-760]. Με το έγγραφο αυτό ο δόγης Ρενιέρ Τζένο (Raynier Zeno) δίνει εντολή στον εκπρόσωπο της Βενετίας στην Εύβοια να μεριμνήσει για την οργάνωση συμμαχίας (*societas*) από όλους τους λατίνους ηγεμόνες της Ρωμανίας, με σκοπό τη σύσταση ενός στόλου περιφρούρησης (*custodia*) για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης. Στον ονομαστικό κατάλογο των λατίνων ηγεμόνων που παρατίθεται στο έγγραφο, ως *dominatores in Nigropontis* μνημονεύονται ο Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα και ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, ενώ η αναφορά στον πρίγκιπα της Αχαΐας γίνεται με την έκφραση *illo, videlicet, qui pro domino fuerit in Morea*, με την οποία υποδηλώνεται ο Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, αντικαταστάτης του πρίγκιπα στην ηγεσία της ηγεμονίας της Αχαΐας, κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του Γουλιέλμου Β΄ στην Κωνσταντινούπολη, μετά τη μάχη της Πελαγονίας.

Το γεγονός ότι η επανεμφάνιση των δύο τριτημόριων συμπίπτει με την παρουσία του Γκυ Α΄ ντε λα Ρος στην ηγεμονία της Αχαΐας σημαίνει ότι η πληροφορία του Σανούδου για την αποφυλάκισή τους από τον ηγεμόνα της Αθήνας, μετά την επιστροφή του από τη Γαλλία, είναι ακριβής. Πράγματι, ο Γκυ Α΄ ντε λα Ρος με την ιδιότητα του ηγεμόνα της Αχαΐας είχε, τότε, την ευχέρεια να αποφυλακίσει τους συμμάχους του τριτημόριους και να τους αποκαταστήσει στα φέουδά τους, παραμερίζοντας τον ευνοούμενο του πρίγκιπα, Λεόνε ντάλλε Κάρτσερι

και τους γιους του, οι οποίοι κατά το διάστημα της φυλάκισης των τριτημορίων είχαν πάρει τη θέση τους.

Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η πρωθύστερη χρονολόγηση της σύλληψης και της αιχμαλωσίας των δύο τριτημόριων, που διαπιστώθηκε στην αφήγηση του Σανούδου, υιοθετείται και από τον δόγη Ανδρέα Δάνδολο [ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 306], ο οποίος συντάσσοντας το χρονικό του μερικά έτη μετά τον θάνατο του Σανούδου φαίνεται ότι άντλησε πληροφορίες για τα γεγονότα αυτά της Εύβοιας από την *Istoria*.

35. Η ανιψιά του πρίγκιπα Σιμόνη, η οποία εδώ φέρεται ως σύζυγος του τριτημόριου ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα, μνημονεύεται και σε άλλα δύο σημεία της αφήγησης. Στο ένα σημείο αναφέρεται ως σύζυγος του Βονιφάτιου ντα Βερόνα, ανιψιού του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα [Κείμενο, 129_{33-34}]. Στο άλλο σημείο ο συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί ότι είχε γνωρίσει τη Σιμόνη προσωπικά, αφού μνημονεύει το όνομά της μεταξύ των προσώπων που κατέθεσαν στον ίδιο τη μαρτυρία τους για επεισόδιο των ετών 1288 και 1289 σχετικά με τη Σύρο [Κείμενο, 123_4]. Οι πληροφορίες που διαθέτομε για τον Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα και για τον ανιψιό του Βονιφάτιο [βλ. πιο κάτω σχόλια 94 και 98] δεν βοηθούν στην ταύτιση της Σιμόνης με κάποια από τις συζύγους των δύο αυτών προσώπων ή κάποιου τρίτου ούτε, άλλωστε, και για την εξακρίβωση της συγγένειάς της με τον πρίγκιπα Γουλιέλμο.

36. Η Φελίζα, θυγατέρα του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα και σύζυγος του Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, μνημονεύεται και σε επόμενο σημείο της αφήγησης με την ιδιότητα της επιτρόπου των ανήλικων παιδιών της, μετά τον θάνατο του συζύγου της [Κείμενο, 131_1].

37. Ο Παύλος Γραδενίγος ήταν βάιλος της Εύβοιας κατά τη διετία 1254-1256. Το τέλος της θητείας του τοποθετείται πριν από τις 14 Ιουνίου 1256, χρονολογία εγγράφου, το οποίο συνέταξε ο διάδοχός του στη θέση του βάιλου της Εύβοιας, Μάρκος Γραδενίγος (1256-1258) [TAFEL - THOMAS, III, 13-16, αρ. 334].

38. Ο βενετός ευγενής Μιχαήλ Μοροζίνι διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους συμπολίτες του με την απόφασή του να ταχθεί με το μέρος του επικυρίαρχου ηγεμόνα της Εύβοιας, πρίγκιπα Γουλιέλμου, σε περίοδο καίριων εξελίξεων για την επιβολή της βενετικής κυριαρχίας στην Εύβοια.

Σε αυτήν ακριβώς τη διαφορετική στάση του Μιχαήλ Μοροζίνι βασίζεται η ταύτισή του με τον ομώνυμο του βενετό κάτοχο οικίας στη Χαλκίδα, ο οποίος μνημονεύεται στις δύο συνθήκες ειρήνης, που συνήφθησαν, η μία μεταξύ του

πρίγκιπα Γουλιέλμου και των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας και η άλλη μεταξύ του πρίγκιπα και των Βενετών, στις 15 και στις 16 Μαΐου 1262, αντίστοιχα [βλ. σχόλιο 68]. Σε παράγραφο της πρώτης συνθήκης, όπου περιγράφεται η οριοθέτηση της βενετικής συνοικίας της Χαλκίδας, σημειώνεται η εξαίρεση του οίκου Μορozίνι από τα νέα όρια της συνοικίας, επειδή η οικία αυτή ανήκε στον πρίγκιπα [TAFEL - THOMAS, III, 46-51, αρ. 348]. Στην αντίστοιχη παράγραφο της δεύτερης συνθήκης, όπου και πάλι η οικία Μορozίνι εξαιρείται από τη συνοικία των Βενετών, ο πρίγκιπας φέρεται να δηλώνει ότι δεν του ανήκει [TAFEL - THOMAS, III, 51-56, αρ. 349].

Ανεξάρτητα από τη διαφορά που διαπιστώνεται στις όμοιες κατά τα άλλα παραγράφους των δύο εγγράφων, η εξαίρεση της οικίας Μορozίνι από τη βενετική συνοικία χαρακτηρίζει τον κάτοχό της απομονωμένο από τους βενετούς συμπολίτες του της Χαλκίδας και οικείο προς τον πρίγκιπα, δηλαδή όπως ακριβώς περιγράφεται ο Μιχαήλ Μορozίνι από τον Σανούδο.

Ο Μιχαήλ Μορozίνι μνημονεύεται επίσης ως κάτοχος οικίας, πιθανότατα της ίδιας, στη Χαλκίδα, και σε απόφαση της βενετικής συγκλήτου του έτους 1256, που περιέχει εντολές προς τον βάιλο της Εύβοιας σχετικά με τη διαχείριση των βενετικών ακινήτων της Χαλκίδας [THOMAS, *Verordnungen*, 23].

Σύμφωνα με την αφήγηση του Σανούδου, ο Μιχαήλ Μορozίνι είχε τον έλεγχο του ενός έκτου της Εύβοιας για λογαριασμό της κυρίας του Ωρεού, δηλαδή της Καριντάνας ντάλλε Κάρτσερι. Από τη διατύπωση αυτή, όμως, και ελλείψει άλλων διευκρινιστικών στοιχείων δεν γίνεται σαφής η ακριβής θέση του βενετού Μορozίνι στην Εύβοια.

Οπωσδήποτε, νομίζομε ότι η άποψη των Borsari [*Studi*, 128, σημ. 72 και σελ. 56] και Wolff [*Fragmentum*, 152, σημ. 15] ότι ο Μιχαήλ Μορozίνι ήταν εκτημόριος πρέπει να αποκλεισθεί, επειδή: 1) Η διατύπωση *teneva un sestier di Negroponte per la moglie* διαφέρει από τις εκφράσεις *signor d'un sestier di Negroponte* ή *signor d'un terzer di Negroponte* ή απλά *terzer*, που χρησιμοποιεί ο Σανούδος για να χαρακτηρίσει ένα πρόσωπο ως εκτημόριο ή ως τριτημόριο. 2) Σύμφωνα με τη διάταξη 46 των Ασσιζών της Ρωμανίας [*Assises*, 192-193], ο υποτελής του πρίγκιπα της Αχαΐας είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει σε όποιον ήθελε το ένα μόνο τρίτο από το φέουδό του. Κατά συνέπεια, η κυρία του Ωρεού, Καριντάνα ντάλλε Κάρτσερι, δεν ήταν δυνατό να είχε παραχωρήσει στον Μιχαήλ Μορozίνι το ένα έκτο της Εύβοιας, δηλαδή το μισό της φέουδο. Και ακόμη, αν ο Μιχαήλ Μορozίνι είχε γίνει, έστω και κατά παράβαση των διατάξεων των Ασσιζών της Ρωμανίας, εκτημόριος, στις συνθήκες ειρήνης του 1262, που προαναφέρθηκαν και οι οποίες επαναφέρουν ως προς όλα τα ουσιαστικά σημεία το καθεστώς που επικρατούσε στην Εύβοια την εποχή της Καριντάνας, θα έπρεπε να υπάρχει μνεία και για την ιδιαίτερη θέση του στο νησί. Ωστόσο, τίποτε σχετικό δεν αναφέρεται στις συνθήκες και στην παράγραφο, που επισημάνθηκε, ο οίκος του Μιχαήλ Μορozίνι μνημο-

νεύεται χωρίς κανένα χαρακτηρισμό για τον κάτοχό του. 3) Η διάσπαση της βόρειας Εύβοιας σε δύο τμήματα χρονολογείται μετά το 1262 και έγινε για λόγους διανομής του φεούδου σε περισσότερους από έναν κληρονόμους και όχι ως παραχώρηση σε τρίτα πρόσωπα [Loenertz, *Ghisi*, 435].

39. Ο βαρόνος της Καρύταινας, Γοδεφρείδος ντε Μπριέλ, ήταν ανιψιός του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, από τον γάμο αδελφής του πρίγκιπα της Αχαΐας με τον Ούγο ντε Μπριέλ (Hugues de Briel), και γαμπρός του ηγεμόνα της Αθήνας Γκυ Α΄ ντε λα Ρος από τον γάμο του με την αδελφή του τελευταίου, Ισαβέλλα. Στις συγγένειες αυτές του Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ με τον πρίγκιπα της Αχαΐας και με τον ηγεμόνα της Αθήνας αναφέρεται τόσο ο Σανούδος σε επόμενο χωρίο [Κείμενο, 125_{30-31}, βλ. και σχόλιο 88] όσο και το Χρονικό του Μορέως, όπου γίνεται και λόγος πολύς για τη γενναιότητα και τα ξεχωριστά πολεμικά προσόντα του βαρόνου της Καρύταινας.

Η άποψη, όμως, του ανώνυμου συντάκτη του Χρονικού του Μορέως για τον ρόλο του Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ στην εξέγερση των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας είναι διαφορετική από αυτήν του Σανούδου: ο Σανούδος αναφέρεται στην ενεργό συμμετοχή του Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ στον πόλεμο της Εύβοιας με εντολή του πρίγκιπα της Αχαΐας, δηλαδή στην κατάληψη της Χαλκίδας και στην εκδίωξη από εκεί των Βενετών, ενώ ο ανώνυμος συντάκτης του Χρονικού του Μορέως, ο οποίος δεν ασχολείται διόλου με τα διατρέξαντα στην Εύβοια, λέει με τρόπο γενικό ότι οι ηγεμόνες τις Εύβοιας, ο ηγεμόνας της Αθήνας και ο μαρκήσιος της Βοδονίτσας αρνήθηκαν να δώσουν τον όρκο υποτέλειας στον πρίγκιπα της Αχαΐας και ότι, όταν ο Γουλιέλμος Β΄ κάλεσε τους βαρόνους του της Πελοποννήσου να σπεύσουν να συγκεντρωθούν στο Νίκλι, ώς τις 20 Μαΐου (του έτους 1258) ανυπερθέτως, ώστε να πορευθούν εναντίον των στασιαστών, ο βαρόνος της Καρύταινας αρνήθηκε να συμμορφωθεί και προτίμησε να αντιταχθεί στον πρίγκιπα και να πάει με το μέρος του γαμπρού του [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 3192-3249].

Το πιθανότερο είναι ότι για τις ενέργειες του βαρόνου της Καρύταινας ο Σανούδος και ο ανώνυμος συντάκτης του Χρονικού του Μορέως, ο οποίος μνημονεύει στη συνέχεια και τη συμφιλίωση του Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ με τον Γουλιέλμο [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 3350-3368], δίνουν πληροφορίες συμπληρωματικές. Η αποστασία, δηλαδή, του Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ, που, σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως, δηλώνεται με τη μη προσέλευσή του στη συνάντηση στο Νίκλι, έγινε, αφού πρώτα ο βαρόνος της Καρύταινας είχε πάει με εντολή του πρίγκιπα στην Εύβοια και είχε γίνει κύριος της Χαλκίδας για λογαριασμό του Γουλιέλμου, όπως αναφέρει ο Σανούδος. Και είναι, επίσης, λογικό να δεχθούμε ότι, στο διάστημα των δεκατριών μηνών της πολιορκίας της Χαλκίδας από τον

βενετό βάιλο Μάρκο Γραδενίγο, υπερασπιστής της πόλης ήταν ο ντε Μπριέλ, και ότι, μετά την αποστασία του, η πόλη παραδόθηκε στους Βενετούς.

40. Ο βενετός ευγενής Μάρκος Γραδενίγος, πατέρας του δόγη της Βενετίας Πέτρου Γραδενίγου (Pietro Gradenigo), διετέλεσε βάιλος της Εύβοιας κατά τη διετία 1256-1258. Μετά το τέλος της θητείας του, ο Μάρκος Γραδενίγος ανέλαβε τα καθήκοντα του ποδεστά της Κωνσταντινούπολης [βλ. σχόλιο 78].

41. Σύμφωνα με το κείμενο, ο βενετός βάιλος της Εύβοιας, Μάρκος Γραδενίγος, για να ανακτήσει τη Χαλκίδα, χρειάστηκε να την πολιορκήσει επί δεκατρείς ολόκληρους μήνες. Η λήξη της πολιορκίας της Χαλκίδας από τον Μάρκο Γραδενίγο και η παράδοσή της στους Βενετούς συσχετίζεται με την αποστασία του βαρόνου της Καρύταινας, Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ, που υπεράσπιζε την πόλη [βλ. σχόλιο 39]. Αν, λοιπόν, θεωρήσομε ως ημερομηνία για την επίσημη αποστασία του βαρόνου της Καρύταινας την 20ή Μαΐου 1258, δηλαδή την ημέρα που, σύμφωνα με το Χρονικόν του Μορέως, έληγε η προκαθορισμένη διορία για τη συνάντηση των βαρόνων της Πελοποννήσου στο Νίκλι, τότε η έναρξη της πολιορκίας, η οποία διήρκεσε δεκατρείς μήνες, θα πρέπει να τοποθετηθεί στον Απρίλιο του 1257.

42. Η οχύρωση Σαν Μάρκο ντε Κατσονέλλι κατασκευάσθηκε, σύμφωνα με το κείμενο, μέσα σε μία μέρα με εντολή του βενετού βάιλου της Εύβοιας, Μάρκου Γραδενίγου, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Χαλκίδας (1257-1258). Η θέση της ήταν επάνω στη στενή λωρίδα γης που χρησίμευε ως πέρασμα από τη βοιωτική ακτή στην Εύβοια [SATHAS, *Documents*, 80, αρ. 300]. Κατά τον Koder [KODER, *Negroponte*, 77, σημ. 42 και KODER - HILD, *Thessalia*, 213] η ονομασία της οχύρωσης οφείλεται, πιθανότατα, στην πλησιόχωρη εκκλησία του Αγίου Μάρκου. Ο Koder, ωστόσο, δεν έχει λάβει υπόψη του την πληροφορία του Σανούδου και τοποθετεί την ανέγερση της οχύρωσης στον 15ο αιώνα.

43. Πρόκειται για συμφωνία μεταξύ του βενετού βάιλου της Εύβοιας, Μάρκου Γραδενίγου, και του βαρόνου της Βελιγοστής, Γουλιέλμου ντε λα Ρος, που έγινε με σκοπό να εξασφαλισθεί η συμμαχία του τελευταίου στον πόλεμο Βενετών και τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμου.

Η συμφωνία αυτή πρέπει να είναι σύγχρονη με τη σύναψη της πολεμικής συμμαχίας των Βενετών και των τριτημόριων εναντίον του πρίγκιπα, της 25ης Ιανουαρίου 1257, γιατί το όνομα του Γουλιέλμου ντε λα Ρος μνημονεύεται μεταξύ των μαρτύρων που τη συνυπογράφουν [TAFEL - THOMAS, III, 4, αρ. 331]. Οι πληρο-

φορίες του Σανούδου σε ό,τι αφορά τους όρους της συμφωνίας, ότι δηλαδή η Βενετία δέχθηκε να καταβάλλει στον Γουλιέλμο ντε λα Ρος ετήσια αποζημίωση 11.000 σόλντι ντι γκρόσι (= 916 υπέρπυρα) σε περίπτωση που εκείνος θα έχανε το φέουδό του εξαιτίας του πολέμου, είναι ελλιπείς. Το πλήρες περιεχόμενο της συμφωνίας διασώζεται σε έγγραφο, που εκδόθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1258 για να την επικυρώσει [TAFEL - THOMAS, III, 29-31, αρ. 342· η ορθή χρονολόγηση του εγγράφου οφείλεται στον LOENERTZ, Tierciers, 253] και έχει ως εξής: ο βάιλος, Μάρκος Γραδενίγος, παραχώρησε στον Γουλιέλμο ντε λα Ρος φέουδο στη βόρεια Εύβοια, το οποίο περιλάμβανε δύο τμήματα γης με ετήσια πρόσοδο 1.000 υπερπύρων. Ο βαρόνος της Βελιγοστής διατήρησε τη σχέση υποτέλειας που τον συνέδεε με τον βαρόνο της Άκοβας, Γκωτιέ ντε Ροζιέρ (Gautier de Rosières), και με τον ηγεμόνα της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, υπό τον όρο ότι οι τελευταίοι δεν θα τάσσονταν εναντίον των Βενετών κατά τη διάρκεια του πολέμου τους με τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμο. Κατοχυρώνεται, επίσης, το δικαίωμα του βαρόνου της Βελιγοστής να προβεί μετά τη λήξη του πολέμου σε επιστροφή του φεούδου, στην περίπτωση κατά την οποία ο αυτοκράτορας της Νίκαιας, Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις ή ο δεσπότης Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου ή ο βασιλιάς της Σικελίας, Μαμφρέδος, θα του παραχωρούσαν άλλο φέουδο, διπλής από αυτό αξίας.

44. Ο Φραγκίσκος ντα Βερόνα ήταν αδελφός του τριτημόριου ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα. Στο πρόσωπο αυτό ο συγγραφέας αναφέρεται στη συνέχεια της αφήγησης [Κείμενο, 131_{12-21}, βλ. και σχόλιο 104].

45. Ο βενετός Ανδρέας Μπαρότσι διαδέχθηκε στη θέση του βάιλου της Εύβοιας τον Μάρκο Γραδενίγο. Με την ιδιότητά του βάιλου μνημονεύεται σε έγγραφο της 6ης Αυγούστου 1258 [TAFEL - THOMAS, III, 5-6, αρ. 331]. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του εγγράφου, ο Μπαρότσι είχε επιφορτισθεί από τη βενετική κυβέρνηση να διερευνήσει την πιθανότητα ειρηνικών διαπραγματεύσεων με τον πρίγκιπα Γουλιέλμο. Η θητεία του Μπαρότσι, η οποία, προφανώς, άρχισε μετά το τέλος του πολέμου της Εύβοιας και μετά τη νίκη του πρίγκιπα Γουλιέλμου κατά των αντιπάλων του στο Καρύδι, το καλοκαίρι του 1258, υπήρξε σύντομη. Τον Αύγουστο του 1259 ο Μπαρότσι είχε ήδη αντικατασταθεί από τον Θωμά Τζουστινιάν [TAFEL - THOMAS, III, 27-28, αρ. 340], φαίνεται, όμως, ότι επανήλθε στη θέση αυτή μεταξύ των ετών 1270-1271, διάστημα κατά το οποίο έχει εντοπισθεί βάιλος της Εύβοιας με το ίδιο όνομα [ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, 95-96· πρβλ. LOENERTZ, *Ghisi*, 92, σημ. 4]. Κατά τον Borsari [BORSARI, *Studi*, 36-37 και 57, και λήμμα Andrea Barozzi στο *DBI* 6, 493-494], ο βάιλος Ανδρέας Μπαρότσι ήταν ο δεύτερος κατά σειρά ηγεμόνας της Σαντορίνης και της Θηρασίας και γιος του Ιάκωβου Α΄ Μπαρότσι (1207-1244).

46. Ο Μάρκος Μπαρότσι, αδελφός του βενετού βάιλου της Εύβοιας Ανδρέα Μπαρότσι (1258-1259), ευρισκόμενος στη Χαλκίδα κατά τη διάρκεια της θητείας του αδελφού του, συνεπλάκη με τον προηγούμενο βάιλο της Εύβοιας, Παύλο Γραδενίγο (1254-1256), και τον φόνευσε. Για την ενέργειά του αυτή ο Μάρκος Μπαρότσι κλήθηκε στη Βενετία για να λογοδοτήσει [THIRIET, *Assemblées*, 32, αρ. 33, όπου η σχετική απόφαση της βενετικής συγκλήτου, της 3ης Αυγούστου 1259].

47. Οι αδελφοί Μαρκάτσο και Ριγκάτσο Γραδενίγοι, ο πατέρας των οποίων φονεύθηκε, σύμφωνα με το κείμενο, κατά την πολιορκία του κάστρου του Ωρεού από τους Βενετούς, δεν μνημονεύονται σε άλλη γνωστή πηγή. Η συνωνυμία του Μαρκάτσο με τον βάιλο της Εύβοιας, Μάρκο Γραδενίγο (1256-1258), μολονότι δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη για την ταύτιση των δύο προσώπων, δηλώνει, ωστόσο, τη μεταξύ τους συγγενική σχέση. Η πολιορκία του Ωρεού πρέπει να τοποθετηθεί στο καλοκαίρι του 1258, δηλαδή την εποχή που ο πρίγκιπας Γουλιέλμος πολεμούσε εναντίον του δούκα της Αθήνας στην Αττική.

48. Ο βενετός κάτοικος της Χαλκίδας ντα Μολίν, ο οποίος, σύμφωνα με το κείμενο, συμμετείχε στην πολιορκία του κάστρου του Ωρεού από τους Βενετούς, ταυτίζεται πιθανότατα με τον Philippus de Molino, που υπογράφει ως μάρτυρας, στις 25 Ιανουαρίου 1257, την πολεμική συμμαχία Βενετών και τριτημόριων εναντίον του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ [TAFEL - THOMAS, III, 5, αρ. 331].

49. Η θέση Καρύδι βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του όρους Πατέρα, στο βορειοδυτικό άκρο της Αττικής. Η μάχη που διεξήχθη στο Καρύδι μεταξύ του ηγεμόνα της Αθήνας Γκυ Α΄ ντε λα Ρος και του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου και έληξε με τη νίκη του πρίγκιπα της Αχαΐας χρονολογείται στο καλοκαίρι του 1258.

50. Ο κόμης του Λέτσε (Lecce), Ούγος ντε Μπριέν νυμφεύθηκε, το 1277, την Ισαβέλλα, κόρη του ηγεμόνα της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, και χήρα του βαρόνου της Καρύταινας, Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ [βλ. Κείμενο, 127_{14-16}, όπου γίνεται λόγος για τον γάμο του Ούγου ντε Μπριέν και τους απογόνους του· και σχόλιο 89].

51. Για την παραχώρηση των φεούδων του Ναυπλίου και του Άργους από τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γοδεφρείδο Β΄ Βιλλεαρδουίνο στον ηγεμόνα της Αθήνας Όθωνα Α΄ ντε λα Ρος, όταν ο τελευταίος κατέλαβε το κάστρο της Κορίνθου, βλ. σχόλιο 12.

52. Με την οχύρωση της Κορώνης οι Βενετοί είχαν ασχοληθεί αμέσως μετά την κατάκτησή της, το 1207, ενώ αντίθετα είχαν αφήσει ανοχύρωτη τη Μεθώνη

για να μην χρησιμεύσει ως κρησφύγετο πειρατών [Bon, *Morée*, 67]. Το πρώτο βενετικό κάστρο της Κορώνης ανακατασκευάσθηκε αργότερα με πέτρες και επίχρισμα από ασβέστη στο πλαίσιο ευρύτερης πολεοδομικής ανακαίνισης του οικισμού μεταξύ των ετών 1268 και 1283 [Borsari, *Studi*, 97-98].

53. Η επανοχύρωση της Μεθώνης τοποθετείται στην τελευταία δεκαετία του 13ου αιώνα. Στις 28 Απριλίου 1293, η βενετική κυβέρνηση έδωσε την έγκρισή της στους καστελλάνους της πόλης να συνάψουν δάνειο ύψους 2.000 υπερπύρων για τον σκοπό αυτό [Thiriet, *Assemblées*, 67, αρ. 178]. Δεύτερο δάνειο του ίδιου ύψους εγκρίθηκε για τον ίδιο σκοπό, στις 27 Απριλίου 1294 [*ό.π.*, 70, αρ. 187, και Borsari, *Studi*, 98, σημ. 43].

54. Ο ηγεμόνας της Καρύστου, Όθων ντε Σικόν (Othon de Cicon), ήταν γιος του Ιάκωβου ντε Σικόν και της Σίβυλλας, αδελφής του πρώτου ηγεμόνα της Αθήνας, Όθωνα ντε λα Ρος, και νυμφεύθηκε την Αγνή, αδελφή των Ιερεμία και Ανδρέα Γκίζι. Δεν είναι γνωστός ούτε ο χρόνος ούτε οι συνθήκες, με τις οποίες ο φράγκος αυτός ευγενής είχε γίνει κύριος της Καρύστου και βασσάλος του τριτημόριου ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα.

Οι ώς τώρα γνωστές πληροφορίες για το πρόσωπο αυτό είναι οι ακόλουθες:

1) Τον Δεκέμβριο του 1250, με την ιδιότητα του κύριου της Καρύστου ο Όθων ντε Σικόν συνέταξε στην κατοικία του στη Χαλκίδα δωρητήριο έγγραφο, με το οποίο παραχωρούσε στη μονή Μπελβώ (Bellevaux) της Βουργουνδίας μέρος των προσόδων από γαίες που κατείχε στην ίδια περιοχή [J. A. C. Buchon, *Histoire des conquêtes et de l'établissement des Français dans les états de l'ancienne Grèce sous les Villehardouin*, 1, Παρίσι 1846, 359].

2) Σε έγγραφο της 14ης Ιουνίου 1256, με το οποίο ο ηγεμόνας της κεντρικής Εύβοιας, Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, δίνει την υπόσχεση υποτέλειας προς τον δόγη της Βενετίας και του εκχωρεί το δικαίωμα κατοχής ορισμένων γαιών στη Χαλκίδα, αναφέρεται ότι η οικία του Όθωνα ντε Σικόν βρισκόταν στο όριο της βενετικής συνοικίας στην πρωτεύουσα της Εύβοιας [Tafel - Thomas, III, 14, αρ. 334· η μορφή Suinus ή Siuinus του ονόματος αντί του τύπου «Zuchono» στο έγγραφο αυτό οφείλεται πιθανότατα σε παρανάγνωση του εκδότη].

3) Τον Οκτώβριο του 1261, όταν ο έκπτωτος λατίνος αυτοκράτορας Βαλδουίνος Β΄ ντε Κουρτεναί είχε σταθμεύσει στην Αθήνα, επιστρέφοντας από την Ευρώπη, ο Όθων ντε Σικόν του δάνεισε έναντι ενεχύρου, το ποσό των 5.000 υπερπύρων [*Excuviae*, 144-145].

4) Στα έγγραφα που περιέχουν τη συνθήκη ειρήνης μεταξύ των Βενετών, των τριτημόριων της Εύβοιας και του πρίγκιπα Γουλιέλμου, τον Μάιο του 1262, μνημονεύεται ότι οι ιδιοκτησίες του Όθωνα ντε Σικόν στη Χαλκίδα βρίσκονταν

στο όριο της εκεί βενετικής συνοικίας [TAFEL - THOMAS, III, 48, στ. 2-3, αρ. 348, και 54, στ. 6-7, αρ. 349].

5) Η τελευταία γνωστή μνεία του Όθωνα ντε Σικόν περιέχεται σε έγγραφο του Απριλίου 1263, το οποίο συνέταξε ο ίδιος στη Χαλκίδα για να δωρίσει σε μονή Κιστερκιανών τον βραχίονα του Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή μαζί με τη χρυσή του θήκη. Ο Όθων ντε Σικόν είχε στην κατοχή του το πολύτιμο αντικείμενο ως ενέχυρο του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης [*Excuviae*, 146· πρβλ. LOENERTZ, *Ghisi*, 34].

Από τις παραπάνω πληροφορίες φαίνεται ότι ο Όθων ντε Σικόν ήταν επί δεκατρία τουλάχιστον συνεχή έτη κύριος της Καρύστου.

55. Με τη διόρθωση της γραφής Morea του χειρογράφου ως mare [βλ. κριτικό υπόμνημα] επισημαίνεται η ύπαρξη, στα μέσα του 13ου αιώνα, εκτός από το κάστρο της Καρύστου, και άλλου κάστρου ή οχυρωματικού έργου κοντά σε αυτό το λιμάνι της νότιας Εύβοιας. Πρόκειται, πιθανότατα, για τη μικρή οχύρωση του λιμανιού της Καρύστου, που χρονολογείται από τον Koder [KODER, *Negroponte*, 120-121, σημ. 50] στο τέλος του 14ου αιώνα. Χάρις στο κείμενο του Σανούδου η οχύρωση αποδεικνύεται προγενέστερη.

56. Ο Ιωάννης Σανούδος, καπετάνιος της βενετικής αρμάδας, ο οποίος είχε, σύμφωνα με το κείμενο, τη διαμονή του στη Ρωμανία, ταυτίζεται με τον συνώνυμό του, Johannes Sanuto, που υπογράφει ως μάρτυρας στις 25 Ιανουαρίου 1257 την πολεμική συμμαχία Βενετών και τριτημόριων εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ [TAFEL - THOMAS, III, 5, αρ. 331, και 10, αρ. 332].

57. Αναφερόμενος στους γάμους των θυγατέρων του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου (1230-1267/68), Άννας και Ελένης, με τον βασιλιά της Σικελίας Μαμφρέδο και τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμο Β΄ αντίστοιχα, ο συγγραφέας αποδίδει την πρωτοβουλία για τη σύναψη των επιγαμιών αυτών στον αδελφό τους και μετέπειτα δεσπότη Νικηφόρο (1267-1269) αντί στον πατέρα τους, του οποίου το όνομα δεν μνημονεύει. Εσφαλμένα επίσης ονομάζει Θεόδωρο τον σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα, νόθο γιο του Μιχαήλ Β΄ [πρβλ. *Χρονικόν του Μορέως*, στ. 3115-3132· *Fechos*, § 235· *Cronaca di Morea*, 438, όπου παρατηρείται το ίδιο σφάλμα στο όνομα του σεβαστοκράτορα]. Ο γάμος του πρίγκιπα Γουλιέλμου με την Άννα έγινε μετά τον γάμο του βασιλιά της Σικελίας με την άλλη κόρη του δεσπότη, Ελένη, η τελετή του οποίου χρονολογείται στις 2 Ιουνίου 1259 [*Χρονικό του Ανώνυμου του Trani*, έκδ. F. DESAVANZATI, *Dissertazione su la seconda moglie del re Manfredi e su' loro figliuoli*, Νεάπολη 1971· πρβλ. Geanakoplos, *Pelagonia*, 103-104 και σημ. 16 και GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 50, σημ. 14].

58. Η *Istoria* είναι η μόνη πηγή, όπου γίνεται μνεία των εδαφών που πήρε ως προίκα ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ από τον γάμο του με την κόρη του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, Άννα. Η προίκα, εκτός από το κάστρο των Λεχωνιών, στις υπώρειες του Πηλίου, περιλάμβανε και κάποια εδάφη, πιθανότατα και αυτά στην επικράτεια του αδελφού της Ιωάννη Δούκα, της οποίας την έκταση περιγράφει αμέσως μετά ο συγγραφέας, σημειώνοντας ότι ο σεβαστοκράτορας ήταν ηγεμόνας της Νεοπάτρας, του Λιδωρικιού και της Βλαχίας [πρβλ. την περιγραφή των ορίων της επικράτειάς του από τον ΓΡΗΓΟΡΑ, IV 9, 110: *Καὶ μὲν πρὸς ἄρκτους Ὄλυμπον ἔχει τὸ ὄρος, πρὸς δὲ τὴν μεσημβρίαν τὸν Παρνασσὸν*].

Η ονομασία Βλαχία διαμορφώθηκε από το όνομα των Βλάχων των εγκατεστημένων στην ορεινή περιοχή της Όθρυος μεταξύ της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας από τον 10ο αιώνα. Από τον 13ο αιώνα και μετά, το όνομα Βλαχία χρησιμοποιείται για να δηλώσει ολόκληρη τη Θεσσαλία, τα όρια της οποίας συμπίπτουν με εκείνα της επικράτειας του ηγεμόνα της Νεοπάτρας, όπως αυτά περιγράφονται από τον Γρηγορά [Γ. ΣΟΥΛΗΣ, Βλαχία-Μεγάλη Βλαχία - ἡ ἐν Ἑλλάδι Βλαχία. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας, *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου*, Αθήνα 1953, 489-497 = Γ. ΣΟΥΛΗΣ, *Ἱστορικὰ Μελετήματα. Βυζαντινά, Βαλκανικά, Νεοελληνικά*, Αθήνα 1980, 8]. Η μνεία του Λιδωρικιού από τον συγγραφέα της *Istoria* μαρτυρεί ότι το νοτιοδυτικό σύνορο της επικράτειας του σεβαστοκράτορα στη Φθιώτιδα εκτεινόταν και πέρα από τον Παρνασσό, ώς την κοιλάδα του Μόρνου στη δυτική πλαγιά του όρους Γκιώνα. Για τα εδάφη της επικράτειας του σεβαστοκράτορα γίνεται λόγος και σε επόμενο σημείο της αφήγησης [βλ. Κείμενο, 157_{7-8} και σχόλιο 162].

59. Αναφερόμενος στα προικώα εδάφη του Μαμφρέδου ο Σανούδος σημειώνει ότι ο δεσπότης της Ηπείρου έδωσε στον βασιλιά της Σικελίας την Αυλώνα, το Δυρράχιο και την Κέρκυρα. Από πληροφορίες εγγράφου, που εκδόθηκε στο Δυρράχιο στις 23 Φεβρουαρίου 1258 [ΜΜ, III, 239-240 κ. εξ.· *Acta Albaniae*, αρ. 245], προκύπτει ότι η Αυλών, το Δυρράχιο, τα Βελέγραδα και τα όρη Σφιναρίτσα είχαν κατακτηθεί από τον Μαμφρέδο και ότι ο πεθερός του, Μιχαήλ Β΄, προέβη στην επικύρωση των κατακτήσεων του βασιλιά της Σικελίας και του παραχώρησε ακόμη τα Κάνινα, τον Βουθρωτό, τα Σύβοτα και την Κέρκυρα [GEANAKOPLOS, *Pelagonia*, 103, σημ. 11· GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 49 και σημ. 9· DUCELLIER, *Façade maritime*, 217, σημ. 9]. Η διοίκηση των εδαφών του Μαμφρέδου στην Αλβανία είχε ανατεθεί από τον ίδιο στον κυπριακής καταγωγής Φίλιππο Κινάρντο (Filippo Chinardo), στον οποίο τα εδάφη αυτά παρέμειναν μετά τον θάνατο του βασιλιά της Σικελίας στο Βενεβέντο, τον Φεβρουάριο του 1266.

60. Η μάχη της Πελαγονίας, στην οποία αναφέρεται εδώ ο συγγραφέας, χρονολογείται είτε στο τέλος του φθινοπώρου του 1259 [GEANAKOPLOS, *Pelagonia*, 120

και σημ. 98] είτε το καλοκαίρι και μάλλον τον Ιούλιο του ίδιου έτους [D. NICOL, The Date of the Battle of Pelagonia, *BZ* 49 (1956) 68-72].

Ο Παχυμέρης [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 1, 119], όπως και ο Σανούδος, αποδίδει την προδοσία του ηγεμόνα της Νεοπάτρας, Ιωάννη Δούκα, στην προσβολή που δέχθηκε ο σεβαστοκράτορας από τους φράγκους ιππότες του Γουλιέλμου. Ίσως, όμως, η πραγματική αιτία για την προδοσία του σεβαστοκράτορα να ήταν το γεγονός ότι τα προικώα εδάφη του πρίγκιπα βρίσκονταν στην περιοχή της επικράτειάς του.

61. Η επιστροφή του Γκυ Α΄ ντε λα Ρος στη Ρωμανία και η ανάληψη εκ μέρους του της διακυβέρνησης της ηγεμονίας της Αχαΐας τοποθετείται στις αρχές του 1260. Η χρονολόγηση αυτή βασίζεται στις πληροφορίες εγγράφου του Μαΐου του 1260 βλ. [NORDEN, *Papsttum*, 759], όπου η αναφορά στον πρίγκιπα της Αχαΐας γίνεται με την έκφραση *illo, videlicet, qui pro domino fuerit in Morea.* [βλ. και το σχόλιο 34, όπου γίνεται λόγος για το περιεχόμενο του εγγράφου].

62. Η παραχώρηση στον Μιχαήλ Παλαιολόγο κάστρων στην Πελοπόννησο ως όρος συμφωνίας, που συνήφθη μεταξύ του βυζαντινού αυτοκράτορα και του αιχμάλωτου του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ στην Κωνσταντινούπολη, μνημονεύεται και στις παραλλαγές του Χρονικού του Μορέως [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 4329-4331· *Chronique de la Morée*, § 317· *Cronaca di Morea*, 447· *Fechos*, § 307· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1895]. Κατά τον Παχυμέρη, [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 1, 123], η συμφωνία της Κωνσταντινούπολης, εκτός από τη Μονεμβασία, τον Μυστρά και τη Μάνη, περιλάμβανε και το Γεράκι και την περιοχή της Κρίστενας [βλ. ΖΑΚΥΤΗΙΝΟS, *Le despotat*, 1, 15-25 και ειδικά για την Κρίστενα, AHRWEILER, *Mer*, 355, σημ. 2].

63. Η αποδοχή από τους βαρόνους της Αχαΐας των όρων της συμφωνίας του πρίγκιπα με τον Μιχαήλ Παλαιολόγο συζητήθηκε σε συνάντηση στο Νίκλι, όπου, σύμφωνα με την εκδοχή του ανώνυμου συντάκτη του Χρονικού, ο Γκυ Α΄ ντε λα Ρος διατύπωσε έντονα την αντίθεσή του στην παραχώρηση των κάστρων στον αυτοκράτορα, επισημαίνοντας τους κινδύνους που ενείχε για την ασφάλεια της ηγεμονίας της Αχαΐας η εγκατάσταση Βυζαντινών στην Πελοπόννησο [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 4400-4495]. Η τελείως αντίθετη εκδοχή για το ζήτημα αυτό του Σανούδου υποδηλώνει ίσως πρόθεση του συγγραφέα της *Istoria* να παρουσιάσει τον Γκυ Α΄ ντε λα Ρος ως εκπρόσωπο των ηθικών αξιών που αποτελούσαν την υποδομή για την οργάνωση και λειτουργία της φεουδαρχικής κοινωνίας.

64. Ο Λαυρέντιος Τιέπολο ήταν, σύμφωνα με το κείμενο, λίζιος του πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, για τη Σκόπελο και τη Σκύρο και με την ιδιότητά του αυτή είχε λάβει μέρος στις διαπραγματεύσεις για τη σύνα-

ψη της ειρήνης μεταξύ των Βενετών και του πρίγκιπα Γουλιέλμου. Πράγματι, στο έγγραφο της 15ης Μαΐου 1262 που περιέχει το κείμενο της συνθήκης ειρήνης, το όνομα του Λαυρέντιου, συνοδευόμενο από εκείνο του πατέρα του, του δόγη Ιάκωβου Τιέπολο (1229-1249), σημειώνεται μαζί με τα ονόματα των δύο άλλων προσώπων που συνυπογράφουν ως μάρτυρες τη συνθήκη, δηλαδή του βαρόνου της Βελιγοστής, Γουλιέλμου ντε λα Ρος, και του Φραγκίσκου ντα Βερόνα, αδελφού του τριτημόριου ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας [TAFEL - THOMAS, III, 50, αρ. 348· για τα πρόσωπα αυτά βλ. και τα σχόλια 43 και 104 αντίστοιχα].

Ο Λαυρέντιος Τιέπολο διετέλεσε δόγης της Βενετίας μεταξύ των ετών 1268 και 1274. Σύμφωνα με μαρτυρία του χρονικογράφου δόγη Ανδρέα Δάνδολου, η οποία όμως δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή, ο Λαυρέντιος Τιέπολο ήταν ο βάιλος της Εύβοιας που είχε υποδεχθεί εκεί τον φυγάδα από την Κωνσταντινούπολη λατίνο αυτοκράτορα, Βαλδουίνο Β΄ ντε Κουρτεναί, μετά την ανάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, στις 26 Ιουλίου 1261 [ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 311· πρβλ. LONGNON, *L'empire*, 228]. Με βάση την πληροφορία αυτή, η θητεία του Τιέπολο θα πρέπει να άρχισε μετά τον Μάιο του 1260, χρονολογία κατά την οποία βάιλος της Εύβοιας ήταν ακόμη ο Θωμάς Τζουστινιάν [NORDEN, *Papsttum*, 759], και να έληξε πριν από τον Ιανουάριο του 1262, οπότε τη θέση του βάιλου κατείχε ο Ανδρέας Μπαρμπαρίγκο [760 και TAFEL - THOMAS, III, 49, αρ. 348].

65. Με την ασαφή φράση *el qual miser Filippo Gisi teniva d'abitanza con esso istesso*, ο συγγραφέας φαίνεται να εννοεί ότι, το 1262, η Σκόπελος και η Σκύρος είχαν περιέλθει στον Φίλιππο Γκίζι και ότι ο Λαυρέντιος Τιέπολο ήταν μόνον κατ' όνομα λίζιος του πρίγκιπα για τα νησιά αυτά. Στην κατοχή της Σκοπέλου από τον Φίλιππο Γκίζι ο Σανούδος αναφέρεται και σε επόμενο χωρίο [Κείμενο, 137_{11-23}· βλ. και σχόλιο 127].

66. Το χωριό Μποργκόν στην περιοχή της Κορώνης, που, σύμφωνα με το κείμενο, παραχωρήθηκε από τον πρίγκιπα ως φέουδο στον Λαυρέντιο Τιέπολο μετά τη σύναψη της συνθήκης, ταυτίζεται από τον Hopf [SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 108, σημ. 3 και *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Λιψία 1867-1868, φωτοαναστατική ανατύπωση BURT FRANKLIN, Νέα Υόρκη xx, 1, 219, σημ. 11 και 256, σημ. 4] με το φέουδο Ντράγκαμι (Dragami) στην περιοχή της Καλαμάτας, το οποίο είχε κατασχεθεί και αποδόθηκε, το 1280, στον νόμιμο κάτοχό του Ιάκωβο Τιέπολο Σκόπολο, γιο του Λαυρέντιου Τιέπολο [BON, *Morée*, 163]. Η ταύτιση του Hopf οδήγησε τον Η. Αναγνωστάκη, ['Ιστορικογεωγραφικές σημειώσεις, *Σύμμεικτα* 8 (1989) 72, σημ. 3] να υπαινιχθεί πιθανή σχέση του Μποργκόν με το Bulkano ή Βουρκάνο.

67. Για τον Γκαετάν ντάλλε Κάρτσερι βλ. το σχόλιο 117 και το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας των ντάλλε Κάρτσερι στο σχόλιο 29.

68. Πρόκειται για τη συνθήκη ειρήνης, που υπογράφηκε, στις 16 Μαΐου 1262, στη Θήβα, την έδρα του ηγεμόνα της Αθήνας, Γκυ Α΄ ντε λα Ρος, από τον Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουίνο και τον βενετό βάιλο της Εύβοιας, Ανδρέα Μπαρμπαρίγκο, σύμφωνα με την οποία η Εύβοια επανέρχεται στο καθεστώς που ίσχυε πριν από τον πόλεμο, την εποχή που ζούσε η κυρία του Ωρεού, Καριντάνα ντάλλε Κάρτσερι, και οι Βενετοί ενισχύουν την παρουσία τους στην πόλη της Χαλκίδας [TAFEL - THOMAS, III, 51-55, αρ. 349· βλ. και τον σχολιασμό του περιεχομένου της συνθήκης από τον JACOBY, *Féodalité*, 190-191]. Οι κυριότεροι όροι της συνθήκης είναι οι ακόλουθοι: 1) Οι τριτημόριοι ηγεμόνες της Εύβοιας αποκηρύσσουν την υπόσχεση υποτέλειας που είχαν δώσει ο Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι και ο Γουλιέλμος ντα Βερόνα στον δόγη της Βενετίας και αναγνωρίζουν την επικυριαρχία του πρίγκιπα της Αχαΐας. 2) Όλες οι κτήσεις, οικίες και φέουδα, που κατά τη διάρκεια του πολέμου είχαν εκχωρηθεί σε τρίτους από τον βενετό βάιλο της Εύβοιας ή όποιους άλλους, επιστρέφουν στους τριτημόριους, στους οποίους και ανήκαν, *tempore dominae Carintanae*. 3) Οι Βενετοί διατηρούν στην Εύβοια τις ελευθερίες και τα δικαιώματα που είχαν πριν από τον πόλεμο, *tempore dominae Carintanae* στο εξής θα εισπράττουν το εισόδημα από το κομμέρκιο της Εύβοιας, τελωνειακό φόρο από τον οποίο, όμως, θα ήταν απαλλαγμένοι οι τριτημόριοι και οι βασσάλοι τους, βυζαντινοί και λατίνοι, οι εκκλησιαστικοί παράγοντες, ο πρίγκιπας της Αχαΐας και οι άνθρωποί του. 4) Τα όρια της βενετικής συνοικίας της Χαλκίδας διευρύνονται και εντός των νέων ορίων οι Βενετοί θα έχουν πλήρες δικαίωμα αυτοδιοίκησης και αυτοδικίας. 5) Οι τριτημόριοι αναλαμβάνουν την υποχρέωση να κατεδαφίσουν με δικά τους έξοδα το κάστρο της γέφυρας της Χαλκίδας, που ανήκε στους Βενετούς, και μετά την κατεδάφισή του το οικόπεδο θα περιλαμβανόταν στο τμήμα της πόλης που τους ανήκε, στην *città dei Lombardi*. 6) Οι Βενετοί θα καθορίζουν τα μέτρα και τα σταθμά, όπως γινόταν και την εποχή που ζούσε η Καριντάνα.

Μια πανομοιότυπη συνθήκη είχε υπογραφεί την προηγούμενη ημέρα, 15 Μαΐου 1262 [TAFEL - THOMAS, III, 46-51, αρ. 348], από τον πρίγκιπα Γουλιέλμο και τους τριτημόριους ηγεμόνες της Εύβοιας, τον Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, τον Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα και τον Γκράπελλα ντάλλε Κάρτσερι, δηλαδή έναν από τους γιους του Λέοντα ντάλλε Κάρτσερι [βλ. για τον Λέοντα και τους γιους του τα σχόλια 32 και 33].

69. Στο τμήμα της διήγησης που ακολουθεί ο συγγραφέας αναφέρεται στην αντιδικία μεταξύ του δούκα του Αρχιπελάγους Μάρκου Β΄ Σανούδου και του βενετού ευγενή Νικόλαου Κουιρίνι ντέλλα κάζα Μάττα, στην οποία φαίνεται να

εμπλέκεται και η βενετική πολιτεία υπέρ του δεύτερου. Αντικείμενο της διένεξης, σύμφωνα με το κείμενο, είναι η άρνηση του δούκα του Αρχιπελάγους να δεχθεί τον ισχυρισμό του Νικόλαου Κουιρίνι ότι η μισή Άνδρος του ανήκε δικαιωματικά, γιατί ήταν κληρονόμος της μητέρας του Φελίζας, της κήρας του Μαρίνου Δάνδολου, στον οποίο ο κατακτητής των νησιών του Αιγαίου και ιδρυτής του δουκάτου του Αρχιπελάγους Μάρκος Α΄ Σανούδος είχε εκχωρήσει, το 1207, το νησί αυτό ως φέουδο [JACOBY, *Féodalité*, 273-280, όπου διεξοδική ανάλυση της υπόθεσης της Άνδρου].

Η διήγηση του Μαρίνου Σανούδου σε ό,τι αφορά τη διατύπωση τόσο του αιτήματος του Νικόλαου Κουιρίνι όσο και των θέσεων του δούκα χαρακτηρίζεται από ασάφεια που αποδεικνύει ότι η γνώση του συγγραφέα για το φεουδαρχικό δίκαιο που ίσχυε στο δουκάτο του Αρχιπελάγους αλλά και για τα ίδια τα γεγονότα ήταν συγκεχυμένη και ελλιπής. Ο Jacoby [*Féodalité*, 275-280] αποκαθιστά το ιστορικό της υπόθεσης με βάση κυρίως επιστολή που απηύθυνε για το ζήτημα αυτό ο Μάρκος Β΄ Σανούδος, τον Μάρτιο του 1282, στον δόγη Ιωάννη Δάνδολο [LOENERTZ, *Ghisi*, 278-282, όπου το κείμενο της επιστολής]. Στην επιστολή αυτή ο δούκας εκθέτει το ιστορικό της προέλευσης και διατήρησης της εξουσίας από τους προγόνους του και τον ίδιο στο δουκάτο, υπεραμύνεται της ανεξαρτησίας της επικράτειάς του από τη μητρόπολη Βενετία και απορρίπτει ως εντελώς αβάσιμη τη διεκδίκηση του Νικόλαου Κουιρίνι σε τμήμα της Άνδρου.

Αντίθετα, οι πληροφορίες του Σανούδου σχετικά με τη δραστηριότητα που ανέπτυξε στη Βενετία ο Νικόλαος Κουιρίνι, για να προωθήσει από εκεί το αίτημά του, καθιστούν τη διήγησή του ιδιαίτερα διαφωτιστική για τα πολιτικά ήθη και τους θεσμούς της μητρόπολης Βενετίας την εποχή αυτή. Η παρασκηνιακή δραστηριότητα που ανέπτυξε ο Νικόλαος Κουιρίνι ήταν από εκείνα τα φαινόμενα του πολιτικού βίου της Βενετίας, τα οποία, επειδή αναζωπύρωναν εσωτερικές διχόνοιες, επικίνδυνες για την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος και την ειρήνη, είχαν οδηγήσει, ήδη από το 1272, στη λήψη ειδικών μέτρων για την καταπολέμησή τους. Εκτός από τη διά νόμου απαγόρευση της προεκλογικής προπαγάνδας είχε θεσμοθετηθεί, προκειμένου για την ανάθεση από την πολιτεία ενός λειτουργήματος, εκλογική διαδικασία που περιλάμβανε δύο φάσεις: πρώτη ήταν η εκλογή (electio) των υποψηφίων από επιτροπές με κληρωτά μέλη και ακολουθούσε, στον δυνατόν συντομότερο χρόνο, ακόμη και αυθημερόν, ώστε να μην υπάρχουν περιθώρια για παραγοντισμούς, η ονομασία (approbatio) από το Μεγάλο Συμβούλιο του καταλληλότερου από τους τελικούς υποψηφίους [FR. C. LANE, *Venise, une république maritime*, Παρίσι 1985, 164-165]. Η αφήγηση του Σανούδου, που διασώζει την εκλογική αυτή διαδικασία, δείχνει συγχρόνως ότι, παρά τις περιοριστικές διατάξεις, η πρακτική του παραγοντισμού από τα μέλη της βενετικής αριστοκρατίας, όπως ήταν ο Νικόλαος Κουιρίνι, με σκοπό την εξασφάλιση θέσεων για την προώθηση προσωπικών συμφερόντων και επιδιώξεων, δεν έπαυσε να ασκείται.

Σε αυτά τα πολιτικά ήθη της μητρόπολης ο συγγραφέας αντιπαραθέτει τη νοοτροπία και το ήθος του βενετού φεουδάρχη της Ρωμανίας. Παρουσιάζει τον συγγενή του Μάρκο Β΄ Σανούδο, ως νομοταγή και θεοσεβή. Ο δούκας του Αρχιπελάγους, ενώ είχε τη δυνατότητα, μετακινούμενος από την έδρα του, να παρεμποδίσει την έγκαιρη συνάντησή του με τον Νικόλαο Κουιρίνι, προτίμησε να συναντηθεί μαζί του και να ακούσει το αίτημά του. Στο σημείο αυτό ο Σανούδος σχολιάζει ότι αντίθετη συμπεριφορά δεν θα ήταν ούτε σύμφωνη με τη συνείδηση του δούκα ούτε αρεστή στον Θεό [η ιδέα της αποφυγής της συνάντησης παραπέμπει στο τέχνασμα που χρησιμοποίησε, σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως, ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, πρβλ. JACOBY, *Féodalité*, 276, σημ. 5].

Η ηθική ακεραιότητα του δούκα, που προβάλλεται από τον Σανούδο ως ειδοποιός διαφορά μεταξύ του βενετού ηγεμόνα του φεουδαρχικού νησιωτικού κράτους του Αιγαίου και του βενετού ευγενή της μητρόπολης, φαίνεται να υποκαθιστά στην αφήγηση τα νομικά επιχειρήματα, που ο Μάρκος Β΄ Σανούδος χρησιμοποιεί στην επιστολή του 1282 προς τον δόγη για να υποστηρίξει την υπόθεσή του και τα οποία ο συγγραφέας δεν ήταν προφανώς σε θέση να αποδώσει.

Η έκβαση της αντιδικίας μεταξύ του Μάρκου Β΄ και του Νικόλαου Κουιρίνι, η οποία έληξε με τη μεσολάβηση του βενετού βάιλου της Εύβοιας, αποδεικνύει ότι παρά το γεγονός ότι το δουκάτο του Αρχιπελάγους από την εποχή της ίδρυσής του ακολούθησε ανεξάρτητη σε σχέση με τη μητρόπολη πορεία, στην καθημερινή πρακτική, η ανάγκη συνεργασίας των βενετών αποίκων του Αιγαίου με τη μητρόπολη και αντιστρόφως επέβαλλε ορισμένους συμβιβασμούς.

70. Ο Σανούδος δεν συνηθίζει να χρονολογεί τα γεγονότα που καταγράφει· το επεισόδιο, του οποίου η διήγηση ακολουθεί, είναι μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις που απαντώνται στο κείμενο. Ωστόσο η χρονολόγησή του στο 1286 δεν είναι ορθή. Κατά τον Loenertz [Édition nouvelle, 46-47 και *Ghisi*, 98], το επεισόδιο αυτό πρέπει να τοποθετηθεί λίγο αργότερα, μεταξύ των ετών 1288 και 1289.

71. Πρόκειται για τους βενετούς ηγεμόνες της Τήνου και της Μυκόνου, Βαρθολομαίο Α΄ Γκίζι (1277-1303) και Βαρθολομαίο Β΄ Γκίζι (1311-1341), παππού και εγγονό αντίστοιχα.

72. Η Σύρος, ανήκε στην επικράτεια του δούκα του Αρχιπελάγους, Μάρκου Β΄ Σανούδου [βλ. σχόλιο 8]. Ο συγγραφέας διηγείται στο χωρίο αυτό διένεξη μεταξύ των βενετών ηγεμόνων των Αιγαίου και υποτελών του βασιλιά της Νεάπολης, Κάρολου Β΄ Ανδεγαυού, των Σανούδων και των Γκίζι, η οποία άρχισε με αφορμή πειρατικό επεισόδιο και κατέληξε σε ένοπλη διεκδίκηση της Σύρου εκ μέρους των Γκίζι. Οι δύο ηγεμόνες, μολονότι ο μεταξύ τους πόλεμος έληξε με τη μεσο-

λάβηση ανδεγαυικών δυνάμεων υπέρ του δούκα του Αρχιπελάγους, χρειάσθηκε να επικαλεσθούν τη διαιτητική παρέμβαση του βενετού βάιλου της Εύβοιας για να ρυθμίσουν τη διαφορά τους.

73. Ο Ναρζό Β΄ ντε Τουσύ (Narjot de Toucy), το 1277, διαδέχθηκε στο αξίωμα του ναύαρχου του ανδεγαυικού βασιλείου της Νεάπολης τον πατέρα του, Φίλιππο ντε Τουσύ. Το 1282, έγινε βάιλος της Αχαΐας· επειδή, όμως, ήταν απαραίτητος στο προηγούμενό του αξίωμα, αντικαταστάθηκε, το ίδιο έτος, στη θέση του βάιλου Αχαΐας από τον βαρόνο της Χαλανδρίτσας, Γκυ ντε Ντραμελαί (de Dramelay) [Loenertz, Édition nouvelle, 46, σημ. 40 και Bon, *Morée*, 159, 708]. Ο Ναρζό Β΄ ντε Τουσύ νυμφεύθηκε, περί το 1275, την κόρη του πρίγκιπα της Αντιόχειας Βοημούνδου Ϛ΄, Λουκία, η οποία μετά τον θάνατο, τον Οκτώβριο του 1287, και του αδελφού της Βοημούνδου Ζ΄ ήταν η νόμιμη κληρονόμος του θρόνου της φραγκικής Συρίας. Για τη συγγενική σχέση του Ναρζό Β΄ ντε Τουσύ με τους γιους του δούκα του Αρχιπελάγους Μάρκου Β΄ Σανούδου, βλ. το επόμενο σχόλιο.

74. Η Κασσάνδρα, σύζυγος του Φραγκίσκου Σανούδου και κόρη του Γοδεφρείδου ντε Ντυρναί (de Durnay), βαρόνου των Καλαβρύτων, ώς το 1261, και ύστερα της Γρίτσενας [Loenertz, Édition nouvelle, 47, σημ. 43], είναι γνωστή μόνον από το κείμενο της *Istoria*. Ο Γοδεφρείδος ντε Ντυρναί μνημονεύεται από τον Σανούδο και ως μέλος της ακολουθίας του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού στην περίφημη συνάντησή του με τον Πέτρο Β΄ της Αραγώνας στο Μπορντώ, το 1283 [Κείμενο, 183_{23}]. Στην πραγματικότητα, όμως, σε αυτή τη συνάντηση δεν παρευρισκόταν ο ίδιος ο Γοδεφρείδος ντε Ντυρναί αλλά ο γιος του, Ιωάννης ντε Ντυρναί [Bon, *Morée*, 160].

Στον γάμο της Κασσάνδρας ντε Ντυρναί με τον Φραγκίσκο Σανούδο οφείλεται η συγγενική σχέση των Σανούδων με τον ναύαρχο του ανδεγαυικού στόλου, Ναρζό Β΄ ντε Τουσύ. Η συγγενική αυτή σχέση, η οποία επισημαίνεται από τον συγγραφέα με την έκφραση *ch'erano suoi consobrini* έχει ως εξής:

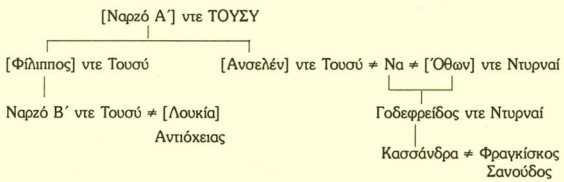

Σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα, η Να, σύζυγος του Όθωνα ντε Ντυρναί και γιαγιά της Κασσάνδρας, έγινε εξαιτίας του δεύτερου γάμου της με τον Ανσελέν ντε Τουσύ (Anselin de Toucy) και θεία του Ναρζό Β΄ ντε Τουσύ [πρβλ. BON, *Morée*, 702, όπου στο γενεαλογικό δέντρο των ντε Ντυρναί δεν σημειώνεται η Κασσάνδρα].

75. Για τα πρόσωπα αυτά, συνομιλητές του Σανούδου για τα ζητήματα της Ρωμανίας, δεν υπάρχουν, από όσο τουλάχιστον γνωρίζω, άλλες ειδήσεις που θα οδηγούσαν στην ταύτισή τους. Εξαίρεση αποτελεί η Σιμόνη [βλ. το σχόλιο 35].

76. Ο φημισμένος γενουάτης πειρατής Ανδρέας Γκαφόρε. Λόγος για τη δράση του, μεταξύ των ετών 1269 και 1273, γίνεται στο έγγραφο του Μαρτίου 1278 [TAFEL - THOMAS, III, 159-281, αρ. 370], στο οποίο αποτιμώνται οι ζημιές που ο βυζαντινός στόλος είχε προκαλέσει σε βενετικά πλοία· για την ανάλυση και διεξοδική παρουσίαση του εγγράφου [βλ. επίσης MORGAN, Commission of 1278, 422-423, όπου γίνεται διεξοδική ανάλυση του εγγράφου· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βάιλος*, 92-93· P. CHARANIS, Piracy in the Aegean during the Reign of Michael Palaeologus, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 10 (1950) 130-131 [= *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1973, 12].

77. Δεν έχουν βρεθεί υπέρπυρα με παράσταση τον Μιχαήλ Παλαιολόγο να κρατεί στα χέρια τον μικρό Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι [P. D. WHITTING, Two Coins of John of Nicaea, *Spinks Numismatic Circular* 75/2, Φεβρουάριος 1976, 32· S. BENDALL - P. J. DONALD, *The Billion Trachea of Michael VIII Palaeologus 1258-1282*, Λονδίνο 1974]. Ωστόσο, δεν φαίνεται απίθανο, στο διάστημα από την πρώτη στέψη του Μιχαήλ Παλαιολόγου στη Νίκαια, τα Χριστούγεννα του 1258, και ώς τον τελικό παραμερισμό και την τύφλωση του Ιωάννη Δ΄, στις 25 Δεκεμβρίου 1261 [GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 145, σημ. 27α], ο νέος αυτοκράτορας ως επίτροπος του ανήλικου διαδόχου της νόμιμης δυναστείας να είχε κόψει νομίσματα με αυτή την παράσταση για να μην προκαλέσει υποψίες στους οπαδούς του Λάσκαρι για τις προσωπικές του φιλοδοξίες.

78. Ο Μάρκος Γραδενίγος, που είχε χρηματίσει βάιλος στην Εύβοια κατά τη διετία 1256-1258 [για τη δράση του την περίοδο αυτή, βλ. σχόλια 40, 41, 42, 43], μνημονεύεται από το 1259 με την ιδιότητα του ποδεστά της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή του επικεφαλής της εκεί βενετικής αποικίας και του εκπροσώπου της βενετικής εξουσίας στην κατακτημένη από τους Λατίνους βυζαντινή πρωτεύουσα [TAFEL - THOMAS, III, 24-25, αρ. 338 και για τον θεσμό του ποδεστά R. L. WOLFF, A New Document from the Period of the Latin Empire of Constantinople: The Oath of the Venetian Podestà, *Mélanges Henri Grégoire*, IV, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 12 (1952) 539-573 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Λονδίνο 1976, 6]. Η θητεία του στη θέση

αυτή διήρκεσε ώς την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, στις 25 Ιουλίου 1261.

Από τη διατύπωση του κειμένου φαίνεται ότι ο συγγραφέας επιρρίπτει στον βενετό ποδεστά σημαντικό μέρος της ευθύνης για την είσοδο του βυζαντινού στρατού του Αλέξιου Στρατηγόπουλου στην Κωνσταντινούπολη, αφού με πρωτοβουλία του Γραδενίγου ο λατινικός στόλος είχε αποπλεύσει για να επιτεθεί σε άλλη περιοχή εναντίον των βυζαντινών εδαφών, εγκαταλείποντας την πόλη ανυπεράσπιστη. Ο Σανούδος στο Fragmentum [*Fragmentum*, 151, στ. 8-11], αναφερόμενος στο ίδιο γεγονός, σημειώνει ότι ο Μάρκος Γραδενίγος εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη, επειδή είχε ειδοποιηθεί ότι μια βυζαντινή περιοχή, της οποίας όμως δεν μνημονεύει το όνομα, ήταν έτοιμη να του παραδοθεί [πρβλ. AHRWEILER, *Mer*, 131].

Με το ίδιο σε γενικές γραμμές πνεύμα αναφέρεται στην πρωτοβουλία του Μάρκου Γραδενίγου και ο Ακροπολίτης [ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, 181, στ. 13-18]· τον χαρακτηρίζει ως άνδρα δραστήριο και γενναίο, ο οποίος με τις παροτρύνσεις του προς τους Λατίνους της Κωνσταντινούπολης να μην αρκεσθούν στη φύλαξη της πρωτεύουσας, αλλά και να επιτεθούν εναντίον των Βυζαντινών, τους έπεισε να επιβιβασθούν στα πλοία και τους οδήγησε στη Δαφνουσία [πρβλ. GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 111-112· βλ. και ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 1, 194, σημ. 1, όπου σημειώνονται όλες οι πηγές οι σχετικές με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, το 1261].

79. Ο Σανούδος σημειώνει εδώ, όπως και στο Fragmentum [*Fragmentum*, 151-152], ότι πρώτος σταθμός στο ταξίδι της φυγής από την Κωνσταντινούπολη του τελευταίου λατίνου αυτοκράτορα, Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί, ήταν η Χαλκίδα με αμέσως επόμενον τη Θήβα, την έδρα του ηγεμόνα της Αθήνας [πρβλ. ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 311, στ. 7-9, όπου αναφέρεται ότι ο Βαλδουίνος έγινε δεκτός στη Χαλκίδα από τον βενετό βάιλο, Λαυρέντιο Τιέπολο]. Στη Θήβα, μεταξύ των ευγενών που υποδέχθηκαν τον Βαλδουίνο ήταν και η σύζυγος του δούκα του Αρχιπελάγους, Άγγελου Σανούδου, που ήταν θυγατέρα του Μακάριου ντε Σαιντ Μενού (Sainte Menehould), ενός από τους κυριότερους αξιωματούχους του αυτοκρατορικού στρατού, ο οποίος είχε τιμηθεί από τον λατίνο αυτοκράτορα, Ερρίκο της Φλάνδρας, με το αξίωμα του *panetarius* [Β. HENDRICKX, *Οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ θεσμοὶ τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ὑπάρξεώς της*, Αθήνα 1999², 114]. Το βαπτιστικό όνομα της συζύγου του Άγγελου Σανούδου δεν είναι γνωστό, όπως δεν είναι γνωστή και η διάρκεια της παραμονής του έκπτωτου αυτοκράτορα στη Ρωμανία. Από έγγραφο που συνέταξε ο ίδιος στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1261, για να ρυθμίσει δάνειο, που του παραχωρήθηκε από τον φράγκο ευγενή και κύριο της Καρύστου, Όθωνα ντε Σικόν, προκύπτει ότι ο Βαλδουίνος Β΄ τον μήνα αυτό βρισκόταν ακόμη στην Αθήνα [*1261, oct. Athenarum. Balduinus II Othoni de Cicons, domino Carysti, brachium b. Iohannis Batistae, isti pro quinque mill.*

hyperperorum, in perpetuum derelinqui. Excuviae, 2, 144-145· πρβλ. LONGNON, *L'empire*, σελ. 228 και το σχόλιο 54].

80. Η πληροφορία του Σανούδου ότι ο Βαλδουίνος Β΄, κατά την παραμονή του στη Γαλλία, νυμφεύθηκε μια κόρη του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού είναι ανακριβής. Τέτοιος γάμος δεν έγινε ποτέ και είναι γνωστό ότι η σύζυγος του Βαλδουίνου, Μαρία ντε Μπριέν, έζησε και μετά τον θάνατό του, που χρονολογείται στο 1273. Η ίδια, όπως σημειώνει ο Σανούδος στο *Fragmentum*, [*Fragmentum*, 152, στ. 10-12], όταν ο Βαλδουίνος ήταν στη Γαλλία, είχε επισκεφθεί τις βασιλικές αυλές της Αραγώνας και της Καστίλλης για να διαπραγματευθεί με τον καστιλλιάνο βασιλιά και εξάδελφό της, Αλφόνσο Ι΄ (1252-1284), τον γάμο του γιού της Φίλιππου ντε Κουρτεναί με μια από τις θυγατέρες του.

81. Η συμφωνία για τον γάμο του Φίλιππου ντε Κουρτεναί με τη Βεατρίκη ντ' Ανζού περιέχεται στους όρους της συνθήκης που συνήφθη, στις 27 Μαΐου 1267, στο Βιτέρβο μεταξύ του Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί και του Καρόλου Α΄ Ανδεγαυού [βλ. σχόλιο 93].

Η ομηρία του Φίλιππου ντε Κουρτεναί στη Βενετία έναντι δανείου, το οποίο συνήψε ο πατέρας του, Βαλδουίνος Β΄, με τον εμπορικό οίκο των Φέρρο, άρχισε πριν από το 1258 και ίσως το 1248· η διάρκειά της ήταν μακρόχρονη και η λήξη της τοποθετείται πριν από την 1η Μαΐου 1261 [R. L. WOLFF, Mortgage and Redemption of an Emperor's Son: Castille and the Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 29 (1954) 45-56 και 80 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 5].

82. Η Κατερίνα ντε Κουρτεναί, κόρη του Φίλιππου ντε Κουρτεναί και της Βεατρίκης ντ' Ανζού, παντρεύτηκε τον Κάρολο ντε Βαλουά, αδελφό του βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππου Δ΄ του Ωραίου (1285-1314). Σε πρώτο γάμο ο Κάρολος ντε Βαλουά είχε νυμφευθεί τη Μαργαρίτα της Σικελίας και είχε αποκτήσει μαζί της τον μετέπειτα βασιλιά της Γαλλίας, Φίλιππο Ϛ΄ ντε Βαλουά (1328-1346).

83. Η πρώτη από τις τρεις κόρες της Κατερίνας ντε Κουρτεναί και του Κάρολου ντε Βαλουά ήταν η Κατερίνα, η οποία παντρεύτηκε, το 1313, τον γιο του Καρόλου Β΄ Ανδεγαυού, Φίλιππο του Τάραντα. Η δεύτερη, της οποίας το όνομα δεν αναφέρεται από τον συγγραφέα, ήταν η Αμισί (Amicie) ντε Κουρτεναί, η οποία παντρεύτηκε τον Ροβέρτο Β΄ ντ' Αρτουά. Ο Σανούδος, όμως, φαίνεται να τη συγχέει με την Ιωάννα, την κόρη του Κάρολου ντε Βαλουά από τον πρώτο ίσως γάμο του, η οποία, όταν εκείνος έγραφε το έργο του, ήταν παντρεμένη με τον εγγονό του Ροβέρτου Β΄, τον Ροβέρτο Γ΄ ντ' Αρτουά (1287-1343). Άγνωστο

παραμένει το όνομα της τρίτης κόρης, η οποία ήταν, σύμφωνα με το κείμενο, ηγουμένη σε μονή του Πουασύ και αργότερα στο αββαείο του Φοντεβρώ (Fontevrault).

84. Στο τμήμα αυτό της αφήγησης ο συγγραφέας αναφέρεται εξαιρετικά συνοπτικά στις δύο βυζαντινές επιθέσεις εναντίον των Φράγκων της Πελοποννήσου, που πραγματοποιήθηκαν μετά την επιστροφή του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ από την Κωνσταντινούπολη στον Μορέα και που διήρκεσαν τρία περίπου χρόνια. Λεπτομερέστερη εξιστόρηση των πολεμικών επιχειρήσεων παραδίδεται από το Χρονικό του Μορέως, στου οποίου τις πληροφορίες έχει κυρίως βασισθεί η αποκατάσταση της ακολουθίας των γεγονότων και η κατά προσέγγιση χρονολόγησή τους [ZAKYTHINOS, *Le despotat*, 33-44· BON, *Morée*, 129-133· GEANAKOPLOS, *Michael Paleologus*, 156-160, 171-175]. Κατά τον Failler [FAILLER, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère, *REB* 38 (1980) 85-103], η πρώτη βυζαντινή επίθεση στον Μορέα χρονολογείται με βεβαιότητα στο 1262, ενώ η χρονολόγηση της δεύτερης στα έτη 1263 και 1264 πρέπει, ελλείψει επαρκών στοιχείων, να υιοθετείται με επιφύλαξη.

Η διήγηση του Σανούδου επικεντρώνεται σε πέντε κυρίως θέματα: 1) Τις υπηρεσίες που προσέφεραν στον πρίγκιπα της Αχαΐας οι υποτελείς του λατίνοι ηγεμόνες της Ρωμανίας. 2) Την ερωτική περιπέτεια του βαρόνου της Καρύταινας, Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ, και το ταξίδι του στην Ιταλία. 3) Την προσχώρηση των τούρκων μισθοφόρων του βυζαντινού στρατού στον πρίγκιπα Γουλιέλμο. 4) Το δημογραφικό πρόβλημα που δημιούργησε στην Πελοπόννησο ο πόλεμος. 5) Την πρόταση ειρήνης του Μιχαήλ Παλαιολόγου.

85. Ο κόμης της Κεφαλονιάς και υποτελής του πρίγκιπα της Αχαΐας, Ριχάρδος Ορσίνι, δεν ήταν, όπως σημειώνει ο Σανούδος, ανιψιός του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, αλλά γαμβρός του από τον γάμο του με τη δευτερότοκη θυγατέρα του πρίγκιπα και κυρία της Άκοβας, Μαργαρίτα [BON, *Morée*, 170-171]. Σε ό,τι αφορά την υποτέλεια της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου στην ηγεμονία της Αχαΐας η αρχή της ανάγεται στην εποχή του Γοδεφρείδου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, περί το 1236 [LONGNON, *L'empire*, 175 και Ι. ΡΩΜΑΝΟΣ, *Γρατιανὸς Ζώρζης. Αὐθέντης Λευκάδος*, Κέρκυρα 1870, 215].

86. Αντίθετα προς τη διήγηση του Χρονικού του Μορέως, όπου σημειώνεται [*μαντατοφόρους ἔστειλε ἐκεῖ στὸν Μέγαν Κύρην, στὸν Εὔριπον κ' ἐς τὰ νησία νὰ ἔλθουν οἱ φλαμουριάριοι μὲ τὰ φουσσάτα ὅπου εἶχασιν διὰ νὰ τὸν συμμαχήσουν. Κ' ἐκεῖνοι τοῦ ἐπαρήκουσαν κι οὐδὲν ἤλθαν ἐνταῦτα. 'Ο πρίγκιπας ἐκόλιασεν μεγάλως πρὸς ἐκείνους*: Χρονικόν του Μορέως, στ. 4597-4601] και υπογραμμίζεται η απροθυμία των υποτελών του Γουλιέλμου, λατί-

νων ηγεμόνων να βοηθήσουν τον επικυρίαρχό τους πρίγκιπα στην άμυνα της Πελοποννήσου από τη βυζαντινή επίθεση, ο Σανούδος υποστηρίζει ότι η βοήθεια, που εκείνοι έσπευσαν να του προσφέρουν, ήταν σημαντική· ιδιαίτερα μάλιστα εξαίρει την οικονομική ενίσχυση του πρίγκιπα από τον ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα, για τον οποίο σημειώνει ότι κατέβαλε τους μισθούς τετρακοσίων ιπποτών. Η πληροφορία αυτή, την πατρότητα της οποίας ο συγγραφέας αποδίδει σε αυτόπτες μάρτυρες, δεν αποκλείεται να είναι ακριβής. Πρόκειται, πιθανότατα, για τα χρήματα, με τα οποία ο πρίγκιπας εξαγόρασε τους τούρκους πολεμιστές, που προσχώρησαν σε αυτόν με τους αρχηγούς τους Μελίκ και Σελίκ για να εξασφαλίσουν τους μισθούς, που οι επικεφαλής του βυζαντινού στρατού είχαν αρνηθεί να τους εξοφλήσουν [Βον, *Morée*, 131-132].

87. Η πληροφορία του Σανούδου ότι ο πρίγκιπας Γουλιέλμος σκέφθηκε να παραχωρήσει στον ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμο Α΄ Βερόνα την υποτέλεια τόσο της ηγεμονίας της Αθήνας όσο και ολόκληρης της Εύβοιας ως αντάμοιβή για τις υπηρεσίες, που εκείνος του είχε προσφέρει, δεν είνει ελέγξιμη. Τελείως αβάσιμη αποδεικνύεται, άλλωστε, η πρόθεση που ο συγγραφέας αποδίδει στον μετέπειτα δούκα της Αθήνας, Γκυ Β΄ ντε λα Ρος (1298-1308), ο οποίος ως σύζυγος της Ματθίλδης του Αινώ είχε στο διάστημα 1305-1308 την εποπτεία της ηγεμονίας της Αχαΐας, να προβεί σε παραχώρηση της Εύβοιας και των νησιών του Αιγαίου στον Γουλιέλμο Α΄ ντα Βερόνα· την εποχή αυτή ο ηγεμόνας της νότιας Εύβοιας δεν ζούσε πια [βλ. σχόλιο 94] και η ηγεμονία της Αχαΐας υπαγόταν στον ανδεγαυό βασιλιά της Σικελίας. Αντιφατική αποδεικνύεται, εξάλλου, η αναφορά του συγγραφέα σε γιους του Γκυ Β΄ ντε λα Ρος, για τον οποίο σε επόμενο σημείο της αφήγησης σημειώνει ότι πέθανε άκληρος [Κείμενο, 157_{11}].

88. Η ερωτική περιπέτεια του βαρόνου της Καρύταινας, Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ, ο οποίος εγκατέλειψε την Αχαΐα και τη σύζυγό του, Ισαβέλλα ντε λα Ρος, και έφυγε για την Ιταλία με την ερωμένη του και σύζυγο του βασσάλου του πρίγκιπα, Ιωάννη Καταβά (de Catavas ή Carevas) είναι θέμα που περιγράφεται με λεπτομέρειες και στο Χρονικό του Μορέως [*Χρονικόν του Μορέως*, στ. 5739-5843· *Chronique de la Morée*, §§ 332-334· *Cronaca di Morea*, 449-450]. Η αναχώρηση του ντε Μπριέλ χρονολογείται πριν από το καλοκαίρι του 1263 και η απουσία του διήρκεσε δύο χρόνια [Βον, *Morée*, 130, σημ. 6]. Κατά την επιστροφή του στην Πελοπόννησο ο βαρόνος της Καρύταινας συνέχισε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον πρίγκιπα της Αχαΐας ώς το τέλος της ζωής του, που τοποθετείται στο 1275.

89. Ο δεύτερος γάμος της Ισαβέλλας ντε λα Ρος, χήρας του βαρόνου της Καρύταινας Γοδεφρείδου ντε Μπριέλ, με τον κόμη του Λέτσε (Lecce), Ούγο ντε

Μπριέν, τοποθετείται στο 1277. Ο πίνακας που ακολουθεί περιλαμβάνει τους απογόνους της Ισαβέλλας και του Ούγου ντε Μπριέν, σύμφωνα με το κείμενο· τα ονόματα σε παρένθεση δεν παραδίδονται από τον Σανούδο:

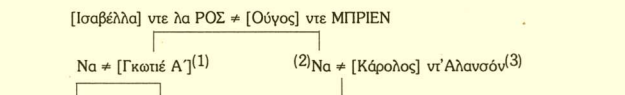

Οι αριθμοί στα διάφορα πρόσωπα του γενεαλογικού δένδρου αντιστοιχούν στο κείμενο ως εξής: ένα αρσενικό [1], που ... σκοτώθηκε στον Αλμυρό, μια κόρη [2], που παντρεύτηκε τον [3] κόμη ντ' Αλανσόν (d'Alençon) και άφησε μια κόρη [4] παντρεμένη με τον [5] μισέρ Κάρολο, γιο του Κάρολου ντε Βαλουά, εξάδελφου του βασιλιά της Φραγκίας, αδελφού του σημερινού βασιλιά. Ο γιος [6] του κόμη, που σκοτώθηκε στον Αλμυρό, πήρε για σύζυγο την [7], κόρη του Φίλιππου του Τάραντα, η κόρη [8] παντρεύτηκε τον [9] άρχοντα του Ενγκέν (d'Enghien).

90. Κατά τον Σανούδο οι τούρκοι μισθοφόροι του βυζαντινού στρατού κατέφυγαν στον πρίγκιπα της Αχαΐας πριν από τη μάχη της Πρινίτσας και σε αυτούς οφείλεται η επιτυχία του Γουλιέλμου Β΄ στη μάχη αυτή. Σύμφωνα όμως με το Χρονικό του Μορέως, η μετακίνηση των τούρκων μισθοφόρων στο αντίπαλο στρατόπεδο συνέβη μετά τη μάχη της Πρινίτσας και πριν από τη μάχη στο Μακρυπλάγι [ΖΑΚΥΤΗΙΝΟS, *Le despotat*, 39-40].

91. Η πληροφορία του Σανούδου σχετικά με πρόταση του βυζαντινού αυτοκράτορα να νυμφεύσει τον διάδοχό του, Ανδρόνικο, με τη θυγατέρα του πρίγκιπα, ώστε μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου Β΄ η ηγεμονία της Αχαΐας να περιέλθει στον Μιχαήλ Παλαιολόγο, μολονότι δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή, δεν αντιβαίνει προς τους χειρισμούς της βυζαντινής διπλωματίας.

92. Το χωρίο περιέχει σύντομη παρουσίαση της ραγδαίας επιβολής του Καρόλου Α΄ Ανδεγαυού στην Ιταλία κατά το έτος 1266: Στις 26 Φεβρουαρίου, ο κόμης της Προβηγκίας Κάρολος Ανδεγαυός νικά και φονεύει τον βασιλιά της Σικελίας, Μαμφρέδο, σε μάχη που διεξήχθη στο Βενεβέντο, στην Καμπανία. Στις 18 Απριλίου, ο στρατηγός του Κάρολου, Ιωάννης ντε Μπραιζέλβ (de Brayselve),

κατακτά την Τοσκάνη. Στις 7 Μαΐου, ο Κάρολος εισέρχεται στη Φλωρεντία και ονομάζεται ποδεστάς της πόλης για μια επταετία· και το καλοκαίρι κατακτά τη Μάρκα (Marchia), τη Λομβαρδία, το δουκάτο του Σπολέτου και άλλες περιοχές της Ιταλίας, που ανήκαν στην Αγία Έδρα [É. G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, Παρίσι 1954, 63].

93. Το χωρίο αναφέρεται στη συνθήκη του Βιτέρβου, η οποία συνήφθη στις 24 Μαΐου 1267 μεταξύ του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού και του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου με τη σύμφωνη γνώμη του πάπα Κλήμεντα Δ΄ (1265-1268) και του έκπτωτου λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου Β΄ ντε Κουρτεναί [PERRAT - LONGNON, *Actes*, 207-211 για το κείμενο της συνθήκης και J. LONGNON, Le rattachement de la Principauté de Morée au royaume de Sicile en 1267, *Journal des Savants* (1942) 136-137, όπου η ανάλυση των όρων της συνθήκης]. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της συνθήκης ο πρίγκιπας Γουλιέλμος παραχώρησε στον βασιλιά της Σικελίας όχι μόνο την επικαρπία της ηγεμονίας της Αχαΐας αλλά ολόκληρη την επικράτειά του υπό τον όρο ότι η κόρη του Ισαβέλλα θα παντρευόταν τον γιο του Κάρολου, Φίλιππο, και ότι ο ίδιος θα διατηρούσε ώς το τέλος της ζωής του το δικαίωμα σε μια περιορισμένη επικαρπία. Ο γάμος του γιου του Κάρολου Ανδεγαυού, Φίλιππου, με την κόρη του πρίγκιπα Γουλιέλμου, Ισαβέλλα, χρονολογείται στον Μάιο του 1271. Μετά τον θάνατο του γιου του Φίλιππου, το 1277, ο Κάρολος έγινε επικυρίαρχος ηγεμόνας της Αχαΐας.

Τρεις ημέρες αργότερα, στις 27 Μαΐου, συνήφθη η δεύτερη συνθήκη του Βιτέρβου μεταξύ του βασιλιά της Σικελίας και του Βαλδουίνου Β΄, σύμφωνα με την οποία ο Κάρολος θα πραγματοποιούσε σταυροφορία εναντίον του «σχισματικού» Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου για να αποκαταστήσει στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης τον έκπτωτο λατίνο αυτοκράτορα. Η συμμαχία αυτή των δύο ηγεμόνων, η οποία επικυρώθηκε, επίσης, από τον πάπα, προέβλεπε και τη συγγενική τους σύνδεση με τον γάμο του γιου του Βαλδουίνου, Φίλιππου ντε Κουρτεναί, με τη θυγατέρα του Κάρολου, Βεατρίκη ντ' Ανζού, καθώς και την αποκατάσταση της Βενετίας στη θέση που εκείνη κατείχε στη λατινική αυτοκρατορία της Ανατολής [για το κείμενο της συνθήκης αυτής, βλ. *Registri Angioini*, III, 94-96, όπου το κείμενο της συνθήκης και A. FRANCHI, *I vespri siciliani e le relazioni tra Roma e Bizanzio. Studio critico sulle fonti* (= Quaderni di Ho Theologos 1), Παλέρμο 1984, 148-161, όπου το κείμενο της συνθήκης συνοδεύεται από την επικυρωτική επιστολή του πάπα Κλήμεντα Δ΄].

94. Αναφερόμενος στον θάνατο του ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα, ο συγγραφέας απαριθμεί τους απογόνους του, καθιστώντας την *Istoria* κύρια πηγή για την αποκατάσταση της γενεαλογίας της οικογένειας των ντα Βερόνα.

Το πρώτο μέλος της οικογένειας που ήλθε στη Ρωμανία ήταν ο Γιλβέρτος ντα Βερόνα, ένας από τους τρεις βερονέζους ευγενείς, στους οποίους ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός παραχώρησε, το 1205, την Εύβοια [βλ. σχόλιο 10].

Στον πίνακα που ακολουθεί τα ονόματα σε παρένθεση δεν παραδίδονται από τον Σανούδο· είναι γνωστά από άλλες πηγές.

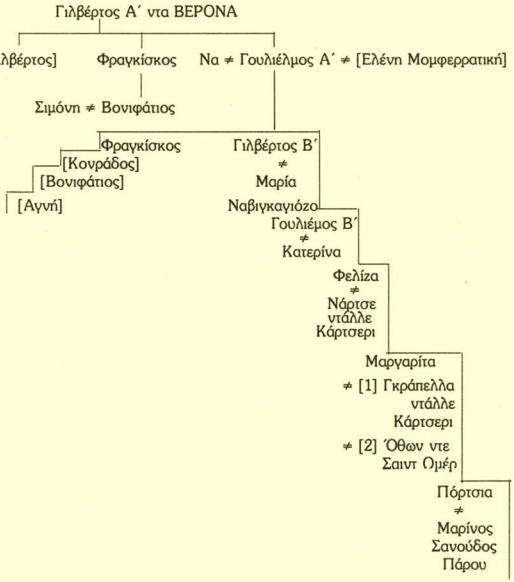

Ο τριτημόριος ηγεμόνας της Εύβοιας, Γουλιέλμος Α΄ ντα Βερόνα νυμφεύθηκε δύο φορές. Το όνομα της πρώτης συζύγου του, με την οποία απέκτησε έναν γιο, τον Γιλβέρτο Β΄, δεν είναι γνωστό. Δεύτερη σύζυγός του ήταν η Ελένη Μομφερρατική, κληρονόμος του βασιλικού τίτλου της Θεσσαλονίκης από τον θείο της, Δημήτριο Μομφερρατικό. Από τον δεύτερο γάμο του, ο οποίος σύμφωνα με μαρτυρία παπικού εγγράφου έγινε πριν από την 5η Μαΐου 1240, απέκτησε τρεις γιους, τον Φραγκίσκο, τον Κονράδο και τον Βονιφάτιο, και μια κόρη, την Αγνή [LOENERTZ, Tierciers, 248, 269, 270· LOENERTZ, Édition nouvelle, 49]. Είναι άγνωστο με ποιά από τις δύο συζύγους απέκτησε τα άλλα τέσσερα παιδιά του που μνημονεύονται στην *Istoria*, δηλαδή τον Γουλιέλμο Β΄, τη Φελίζα, τη Μαργαρίτα και την Πόρτσια. Ο θάνατος του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα τοποθετείται μετά το 1264 και πριν από τον Οκτώβριο 1273, χρονολογία της ναυμαχίας της Δημητριάδας

95. Ο Γιλβέρτος Β΄, γιος του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα από τον πρώτο του γάμο, διαδέχθηκε τον πατέρα του στην ηγεσία του νότιου τμήματος της Εύβοιας. Στη συνέχεια της αφήγησης ο συγγραφέας αναφέρεται στη συμμετοχή του Γιλβέρτου Β΄ ντα Βερόνα στη ναυμαχία της Δημητριάδας [Κείμενο, 135_{16}], στον γάμο του με τη Μαρία Ναβιγκαγιόζο και τους απογόνους του [Κείμενο, 139_{15-16} και τα σχόλια, 130, 131] και στη συμμετοχή του στη μάχη στον Βατώντα, όπου και φονεύθηκε [Κείμενο, 141_{4}, βλ. και το σχόλιο 137].

96. Ο Γουλιέλμος Β΄, δεύτερος γιος του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα δεν υπήρξε ποτέ τριτημόριος. Ο Σανούδος έχει ήδη αναφερθεί στον γάμο του με την ανιψιά του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, Κατερίνα [Κείμενο, 107_{2-3}, βλ. και το σχόλιο 20], και στη συνέχεια της αφήγησης μνημονεύει τη συμμετοχή και τον θάνατό του στη ναυμαχία της Δημητριάδας [Κείμενο, 135_{10}, βλ. και το σχόλιο 116].

97. Ο Φραγκίσκος ντα Βερόνα, για τον οποίο ο συγγραφέας αναφέρει μόνον ότι ήταν ωραίος, σοφός και γενναιόψυχος, μνημονεύεται, το έτος 1244, ως πρωτότοκος γιος του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα και της Ελένης Μομφερρατικής [Loenertz, Tierciers, 248, 269]. Στις 25 Ιουλίου 1294, αναφέρεται ως βασσάλος του δούκα της Αθήνας, Γκυ Β΄ ντε λα Ρος [*Francesco de Verona et aliis militibus feudatariis universis ducatus Athenarum, fidelis suis*: Perrat - Longnon, Actes, 107, αρ. 108· πρβλ. Loenertz, Tierciers, 266 και Loenertz, Édition nouvelle, 50-51, σημ. 52], και το 1304, μνημονεύεται για τελευταία φορά ως υπερήλικας και μέλος της ακολουθίας του Γκυ Β΄ ντε λα Ρος μαζί με τον εξάδελφό του, Βονιφάτιο ντα Βερόνα [Loenertz, Tierciers, 266].

98. Ο Βονιφάτιος ντα Βερόνα είναι γιος του Φραγκίσκου, αδελφού του ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα [βλ. σχόλιο, 104]. Αναφέρεται στις πηγές ως «sire de Cariste et Cardice» και «dominator Caristi et Gardichie, Selizirij et Ague» [*Chronique de la Morée*, § 896· *Dynastae Graeciae*, 177]. Το Γαρδίκι, η Σαλαμίνα και η Αίγινα παραχωρήθηκαν, το 1294, από τον Γκυ Β΄ ντε λα Ρος στον Βονιφάτιο, όταν ο τελευταίος έχρισε τον δούκα ιππότη. Τότε, ο δούκας της Αθήνας έδωσε επίσης στον Βονιφάτιο ως σύζυγο την εγγονή του Όθωνα ντε Σικόν [για το πρόσωπο αυτό βλ. το σχόλιο 54] και κληρονόμο της Καρύστου, την οποία είχε ο ίδιος υπό την κηδεμονία του [Muntaner, κεφ. 244· πρβλ. Loenertz, *Ghisi*, 36]. Το 1296, ο Βονιφάτιος απέσπασε εξ ονόματος της συζύγου του την περιοχή της Καρύστου από τη βυζαντινή κυριαρχία του Λικάριου [Κείμενο, 147_{33}-148_{1}].

Η στενή σχέση του Βονιφάτιου με τον Γκυ Β΄ ντε λα Ρος και η μετέπειτα συνεργασία του με τους Καταλανούς του δουκάτου της Αθήνας προξένησαν πολλά προβλήματα τόσο στους άλλους φεουδάρχες της Εύβοιας όσο και στους

Βενετούς για διάστημα μεγαλύτερο από μια εικοσαετία. Στις επεμβάσεις των Καταλανών στην Εύβοια και τη συνεργασία τους με τον Βονιφάτιο ντα Βερόνα, αναφέρεται διεξοδικά ο Jacoby, [Nouveau témoignage, 238-246]. Ο θάνατος του Βονιφάτιου ντα Βερόνα χρονολογείται στα έτη 1317-1318 [LOENERTZ, Édition nouvelle, 51].

99. Ανακριβής είναι η πληροφορία του Σανούδου ότι η σύζυγος του Βονιφάτιου ντα Βερόνα ονομαζόταν Σιμόνη και ήταν ανιψιά του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου [βλ. σχόλιο 35].

100. Η Φελίζα, κόρη του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα και σύζυγος του τριτημόριου Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι [βλ. και σχόλιο 36]. είχε γιο τον Μαρίνο ή Μερίνο, ο οποίος διαδέχθηκε τον πατέρα του στην ηγεσία της κεντρικής Εύβοιας.

101. Η Μαργαρίτα, δεύτερη κόρη του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα παντρεύτηκε σε πρώτο γάμο τον τριτημόριο, Γκράπελλα ντάλλε Κάρτσερι, και σε δεύτερο γάμο, τον ηγεμόνα του ½ της Θήβας, Όθωνα ντε Σαιντ Ομέρ [LOENERTZ, *Ghisi*, 476· BON, *Morée*, 707].

102. Η πληροφορία του Σανούδου ότι η Πόρτσια, τελευταία κόρη του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα, παντρεύτηκε τον Μαρίνο Σανούδο, που ήταν ηγεμόνας της μισής Νάξου και ολόκληρης της Πάρου, δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή. Ο Hopf [SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 480], βασιζόμενος στην πληροφορία του συγγραφέα της *Istoria*, σημειώνει τον Μαρίνο Σανούδο ως ηγεμόνα της Πάρου και της Αντίπαρου, κατά τα έτη 1262-1270

103. Η *Istoria* είναι η πηγή που δίνει τις περισσότερες πληροφορίες για το πρόσωπο και τη δράση του Λικάριου, τον οποίο οι βυζαντινοί ιστοριογράφοι μνημονεύουν ως Ικάριο [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 525 και ΓΡΗΓΟΡΑΣ, IV.5]. Σύμφωνα με το κείμενό μας, ο Λικάριος ήταν γόνος ιταλικής οικογένειας από την περιοχή της Βιτσέντσας (Vicenza) και του γειτονικού Καστελνόβο. Ο ίδιος είχε εγκατασταθεί, άγνωστο από πότε, στην Κάρυστο και ήταν μέλος της φρουράς των ιπποτών του τριτημόριου ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γιλβέρτου Β΄ ντα Βερόνα. Από τη θέση αυτή ο Λικάριος επεδίωξε να νυμφευθεί τη Φελίζα, τη χήρα του τριτημόριου ηγεμόνα της κεντρικής Εύβοιας, Νάρτσε ντάλλε Κάρτσερι, και αδελφή του Γιλβέρτου Β΄ ντα Βερόνα. Η Φελίζα την εποχή εκείνη έμενε μαζί με τον αδελφό της και ασκούσε τη διακυβέρνηση στο φέουδο του θανόντος συζύγου της ως επίτροπος των ανήλικων παιδιών της. Στην επιδίωξή του όμως να πραγματοποιήσει τον γάμο αυτό, που θα του εξασφάλιζε τη εισδοχή του στις ηγεμονικές οικογένειες της

Εύβοιας, ο Λικάριος συνάντησε την αντίδραση του θείου της Φελίζας, Φραγκίσκου ντα Βερόνα, τον οποίο απέτυχε να μεταπείσει, αφού μάταια προσπάθησε να προσεταιρισθεί ως μεσολαβητές και υποστηρικτές του αιτήματός του άλλους λατίνους ηγεμόνες της Ρωμανίας. Αναγκάσθηκε, λοιπόν, να επιστρέψει στην Κάρυστο, όπου του παραχωρήθηκε, σύμφωνα πάντοτε με τον Σανούδο που όμως δεν αναφέρει από ποιον και γιατί, ένα κάστρο επάνω σε ένα ψηλό βουνό που ονομαζόταν Ανεμοπύλες [για τη θέση Ανεμοπύλες βλ. σχόλιο 105].

Η επόμενη κίνηση του Λικάριου, σύμφωνα πάντοτε με το κείμενο, ήταν να συναντήσει τον ναύαρχο του βυζαντινού στολου, από τον οποίο ζήτησε να γίνει δεκτός στην υπηρεσία του Μιχαήλ Παλαιολόγου, προσφέροντας ως αντάλλαγμα στον αυτοκράτορα την οχυρή περιοχή της Εύβοιας που κατείχε. Η πρότασή του έγινε δεκτή και ο Λικάριος πήγε στην Κωνσταντινούπολη.

Η πρώτη αυτή φάση της δράσης του Λικάριου στην Εύβοια τοποθετείται μερικά χρόνια πριν από τη ναυτική αναμέτρηση των Βενετών και των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας με τον βυζαντινό στόλο στον κόλπο της Δημητριάδας, η οποία έγινε το καλοκαίρι του 1273 [βλ. σχόλιο 113] και έληξε με τη νίκη των Βυζαντινών κατά των αντιπάλων τους και εχθρών του Λικάριου. Η συγκυρία αυτή φαίνεται η πλέον κατάλληλη για τη συνάντηση και συνομιλία του τελευταίου με τον ναύαρχο του βυζαντινού στόλου, δηλαδή με τον πρωτοστράτορα Αλέξιο Φιλανθρωπηνό.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη και ενώ οι διαπραγματεύσεις για την ένωση των Εκκλησιών στη Λυών (1274) είχαν αναστείλει προσωρινά τις εχθροπραξίες μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων της Ρωμανίας, ο Λικάριος, ο οποίος ήταν στην υπηρεσία του αυτοκράτορα, πολέμησε και νίκησε, όπως αναφέρει ο Σανούδος σε άλλο σημείο της αφήγησης [Κείμενο, 169_{30-31}], τους Τούρκους της Μικράς Ασίας. Στη συνέχεια, επανεμφανίζεται με αυτοκρατορική εντολή επικεφαλής ο ίδιος του βυζαντινού στόλου στο Αιγαίο με σκοπό να εξουδετερώσει τους Λατίνους της Ρωμανίας και ιδιαίτερα τον ηγεμόνα της Αθήνας, Ιωάννη ντε λα Ρος (1263-1280) και τους τριτημόριους ηγεμόνες της Εύβοιας, επειδή υποστήριζαν τον σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα που είχε εναντιωθεί στην ενωτική πολιτική του Μιχαήλ Παλαιολόγου [βλ. R. J. LOENERTZ, Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès du pape, Nicolas III (1278, printemps-été), *OCP* 31 (1965) 379 (= *Byzantina et Franco-Graeca* 1, Ρώμη 1970, 542)· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 2032]. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος προχώρησε στην εφαρμογή του σχεδίου του, αφού πρώτα είχε φροντίσει να εξασφαλίσει την εγγύηση του πάπα Γρηγόριου Ι΄ ότι τα επιθετικά σχέδια του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού εναντίον του είχαν αναχαιτισθεί. Η πρεσβεία που μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη το μήνυμα αυτό της Αγίας Έδρας είχε φθάσει στον προορισμό της περί τον Μάιο του 1275 [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 526· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, III,

αρ. 2014]. Η ημερομηνία αυτή αποτελεί το *terminus post quem* για την έναρξη των πολεμικών προετοιμασιών του Μιχαήλ Παλαιολόγου και την ανάθεση της ηγεσίας του βυζαντινού στόλου στον Λικάριο. Έτσι, η αρχή των πολεμικών επιχειρήσεων του τελευταίου εναντίον των Λατίνων στο Αιγαίο, στις οποίες αναφέρεται εκτενώς ο Σανούδος στη διήγησή του, τοποθετείται στο καλοκαίρι ή στις αρχές του φθινοπώρου του 1275.

Κατά τον Παχυμέρη [Παχυμερης, τ. 2, 525-529], η ανάθεση της ηγεσίας του στόλου στον Λικάριο έγινε γιατί ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, εξαιτίας του θανάτου σημαντικών στελεχών της αυτοκρατορικής αυλής, δεν είχε τη δυνατότητα επιλογής άλλου προσώπου. Τον τίτλο, όμως, του «μεγάλου δούκα» ως ηγέτη του βυζαντινού στόλου, με τον οποίο συνοδεύεται το όνομα του Λικάριου στην *Istoria*, ο ιταλός τυχοδιώκτης τον απέκτησε μόνον όταν έφερε σε πέρας με επιτυχία το έργο που του είχε ανατεθεί και αφού, πρώτα, τιμήθηκε, κατά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, με το αξίωμα του «κονόσταυλου». Η πληροφορία, εξάλλου, του Σανούδου ότι ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, για να διεγείρει τον ζήλο του Λικάριου, του έδωσε ως σύζυγο μια πλούσια βυζαντινή κυρία και ακόμη ότι του παραχώρησε ολόκληρη την Εύβοια ως φέουδο, με αντάλλαγμα την υποχρέωση του Λικάριου να υπηρετεί τον αυτοκράτορα με 200 ιππότες, δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί ελλείψει συμπληρωματικών στοιχείων [P. Charanis, On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later, *Byzantinoslavica*, 12 (1951) 106, σημ. 62, (= *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum reprints, Λονδίνο 1973, 4) και G. Ostrogorsky, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Βρυξέλλες 1954, 238].

Οι επιχειρήσεις του Λικάριου επικεφαλής του βυζαντινού στόλου στο Αιγαίο διήρκεσαν περίπου μια πενταετία. Είχαν ως αποτέλεσμα την κατάληψη σημαντικών νησιών, όπως της Σκοπέλου, της Λήμνου και άλλων μικρότερων και κυρίως την υποταγή στους Βυζαντινούς του μεγαλύτερου τμήματος της Εύβοιας εκτός από τη Χαλκίδα. Την υπεράσπιση της τελευταίας ανέλαβαν οι Βενετοί μετά την εξουδετέρωση από τον Λικάριο των λατίνων ηγεμόνων, Ιωάννη ντε λα Ρος και Γιλβέρτου Β΄ της Βερόνας, σε μάχη που συνήφθη στα βόρεια περίχωρά της, στον Βατώντα, περί τα τέλη Μαρτίου ή τις αρχές Απριλίου του 1280 [βλ. σχόλιο 137].

Περιγραφή των πολεμικών συμβάντων και πληροφορίες για τους βενετούς δυνάστες των νησιών του Αιγαίου και τις μεταξύ τους σχέσεις παρέχει ο Σανούδος στη συνέχεια της αφήγησης. Οι χρονολογικές ενδείξεις του κειμένου, οι οποίες περιορίζονται σε εκφράσεις γενικής φύσεως σε ό,τι αφορά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, όπως «l'obsidion andava in longo» για την πολιορκία της Καρύστου, ή «andò in quella impresa in una estate» για την κατάληψη της Σκοπέλου, ή «in capo di tre anni» προκειμένου για τη διάρκεια της πολιορκίας του κάστρου της Λήμνου, συμβάλλουν στην κατάρτιση ενός κατά προσέγγιση μόνο

χρονολογικού διαγράμματος της δράσης του Λικάριου στο χρονικό πλαίσιο που ορίζεται από την έναρξη των εχθροπραξιών με πρώτο στόχο την Κάρυστο και την ολοκλήρωσή τους με τη μάχη στον Βατώντα:

Πριν από το καλοκαίρι 1273	Ο Λ. βρίσκεται εγκατεστημένος στην Εύβοια και ισχυροποιεί προοδευτικά τη θέση του [Κείμενο, 131_{7-21}].
Καλοκαίρι 1273	Ο Λ. μετά τη ναυμαχία της Δημητριάδας, συνομιλεί με τον Αλέξιο Φιλανθρωπηνό και γίνεται δεκτός στην υπηρεσία του Μιχαήλ Παλαιολόγου [Κείμενο, 131_{22-26}].
1274 - 1275	Ο Λ. με εντολή του Μιχαήλ Παλαιολόγου επιτίθεται με επιτυχία εναντίον των Τούρκων της Μικράς Ασίας [Κείμενο, 169_{30-31} και σχόλιο 170].
Καλοκαίρι ή αρχές Φθινοπώρου 1275	Ο Λ. επικεφαλής του βυζαντινού στόλου αρχίζει τις επιχειρήσεις κατά των Λατίνων στο Αιγαίο [Κείμενο, 135_{21-27}· Παχυμερης, τ. 2, 525].
Καλοκαίρι ή Φθινόπωρο 1275 - Καλοκαίρι 1277	Ο Λ. πολιορκεί και καταλαμβάνει την Κάρυστο, κυριεύει και οχυρώνει τα κάστρα της Εύβοιας: Κούπα, Άρμενα, Κλεισούρα και το χωριό Μαντούδι [Κείμενο, 135_{28}-137_{4}].
Άνοιξη - Καλοκαίρι 1276	Ο Λ. αποκρούει την επίθεση του Ντρε ντε Μπωμόν στον Ωρεό και χάνει το κάστρο Κούπα, που κυριεύεται από τον πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμο Β΄ [Κείμενο, 143_{26}-145_{12}, σχόλιο 143].
Καλοκαίρι 1277	Ο Λ. πολιορκεί και καταλαμβάνει τη Σκόπελο [Κείμενο, 137_{5-16}].
Σεπτέμβριος 1277 - Σεπτέμβριος 1279	Ο Λ. κυριεύει τη Λήμνο [Κείμενο, 137_{30}-139_{15}].
Απρίλιος 1280	Ο Λ. νικά τον Ιωάννη ντε λα Ρος και τον Γιλβέρτο Β΄ ντα Βερόνα στη μάχη στον Βατώντα [Κείμενο, 139_{31}-141_{13}· Παχυμερης, τ. 2, 525· Γρηγορας, IV.5· Μιχαήλ Παλαιολόγου, Αυτοβιογραφία, 459, στ. 18-23].

104. Ο Φραγκίσκος, αδελφός του Γουλιέλμου Α΄ ντα Βερόνα, πήρε μέρος στον πόλεμο των Βενετών και των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας [Κείμενο, 109_{33-34}]. Μολονότι ο ίδιος δεν ήταν τριτημόριος στην Εύβοια ούτε είναι γνωστό κάποιο άλλο αξίωμά του, φαίνεται, όμως, ότι ήταν πρόσωπο ισχυρό, γιατί η αντίθεσή του στον γάμο της ανιψιάς του, Φελίζας, με τον Λικάριο ανέστειλε την πραγματοποίηση των φιλόδοξων σχεδίων του τελευταίου. Δεν είναι γνωστή η σύζυγος με την οποία ο Φραγκίσκος ντα Βερόνα απέκτησε τον γιο του Βονιφάτιο [για τον Βονιφάτιο βλ. το σχόλιο 98].

105. Τον ορθό τύπο του τοπωνυμίου Ανεμοπύλες, αντί των τύπων «Termopile» και «Metropille» του χειρογράφου [βλ. κριτικό υπόμνημα των σελ. 0000], διασώζει ο Παχυμέρης. Ενώ, όμως, ο Σανούδος αναφέρει ότι οι Ανεμοπύλες ήταν ένα υψηλότατο βουνό, στο οποίο βρισκόταν το κάστρο του Λικάριου, ο Παχυμέρης θεωρεί ότι οι Ανεμοπύλες ήταν νησί [*κατάρχοντα δὲ* (Λικάριον) *νήσου μεγίστης, ἣ 'Ανεμοπύλας ἔθος τοῖς ἐκεῖ λέγειν, συμβάματι δὲ τύχης ἐκεῖθεν φυγόντα*: ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 410-411]. Ο Γρηγοράς δεν μνημονεύει το όνομα του τόπου, όπου εγκαταστάθηκε ο Λικάριος, αλλά προσδιορίζει ότι επρόκειτο για οχυρωμένο ύψωμα [*ἄκρας ἐκράτησεν* (Λικάριος) *ὀχυρᾶς ἀφ' ἧς συχνὰ παρακατιὼν ἐληΐζετο τοὺς ὁμοροῦντας ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας*: ΓΡΗΓΟΡΑΣ, IV.5]. Η έρευνα στη μνημειακή τοπογραφία και την ιστορική γεωγραφία συνάντησε δυσκολίες στον εντοπισμό των Ανεμοπυλών. Το συμπέρασμα, στο οποίο έχει καταλήξει, είναι ότι ασφαλώς δεν πρόκειται για νησί, αλλά για τοποθεσία στην Εύβοια, η οποία πιθανότατα ταυτίζεται με το κάστρο της Φιλάγρας που βρίσκεται σε απότομη βουνοκορφή της νοτιοανατολικής Εύβοιας πάνω από τη θάλασσα [KODER, *Negroponte*, 52, 122· ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Εύβοια, 225-228 και KODER - HILD, *Thessalia*, 239].

106. Η Αναία, λιμάνι της Μικράς Ασίας στα νότια της Εφέσου και ακριβώς απέναντι από τη Σάμο, ταυτίζεται με τη σημερινή άσημη τοποθεσία Kadi-Kalesi [Ελισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, 'Cortazzi' και όχι 'corsari', *Θησαυρίσματα* 15 (1978) 62]. Η Αναία ήταν σταθμός των πλοίων που κατευθύνονταν από την Κωνσταντινούπολη στο νότιο Αιγαίο και μαζί με το Αδραμύττιο, τη Σμύρνη, την Έφεσο, το Μελανούδι και το Ιερό αποτέλεσαν, κατά τον 13ο αιώνα και ώς την κατάληψή τους από τους Τούρκους, στις αρχές του 14ου αιώνα, βάσεις του βυζαντινού στόλου στα μικρασιατικά παράλια [για τη στρατηγική και εμπορική σημασία της Αναίας, βλ. AHRWEILER, *Mer*, 325-326· για την Αναία ως κρησφύγετο πειρατών βλ. LEMERLE, *Aydin*, 16, σημ. 5 και MORGAN, Commission of 1278, 423].

Η πειρατική επίθεση στην περιοχή της Αναίας, που περιγράφει εδώ ο Σανούδος, είναι πιθανότατα η ίδια με εκείνη των Ευβοέων ηγεμόνων κατά της Μικράς Ασίας, που μνημονεύεται στο χρονικό του Ανδρέα Δάνδολου και τοπο-

θετείται στο έτος 1269. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του χρονικογράφου δόγη [ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 317, στ. 14-16: *Armada. Dominadori de i terzi de Negroponte, dissentiente el nobel homo Andrea Dandolo, bailo de Venetiani, con galie 30 la Asia menor a Michiel Paleologo, imperador de Costantinopoli, sudditta, invadetteno e con massima preda ritornorono*], ο τότε βενετός βάιλος της Εύβοιας και συνονόματός του, Ανδρέας Δάνδολος [Ιούλιος 1268-1269], αρνήθηκε να συμμετάσχει στην πειρατική επιχείρηση των τριτημόριων της Εύβοιας [πρβλ. LOENERTZ, Tierciers, 257]. Η μη συμμετοχή του βενετού βάιλου στην επιχείρηση οφείλεται, πιθανότατα, στο γεγονός ότι το προηγούμενο μόλις έτος, 1268, είχε συναφθεί μεταξύ των Βενετών και του Μιχαήλ Παλαιολόγου συνθήκη ανακωχής, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας παραχωρούσε στα βενετικά πλοία το δικαίωμα εισόδου και εξόδου από δική τους αποβάθρα στο λιμάνι της Αναίας και σε εκείνο της Σμύρνης [*εἰς τὴν Ἀναίαν τόπον ἵνα εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται ἐν αὐτῷ. ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Σμύρνην*: MM, III, 79· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1934, βλ. και αρ. 1960].

107. Τον τίτλο του δούκα δεν είχε ποτέ ο σεβαστοκράτορας και ηγεμόνας της Νεοπάτρας, Ιωάννης Δούκας (1271-1295). Ο τίτλος του σεβαστοκράτορα του απονεμείθηκε από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο στο δεύτερο μισό του έτους 1267, διάστημα κατά το οποίο τοποθετείται και ο γάμος της κόρης του με τον Ανδρόνικο Ταρχανειώτη [A. FAILLER, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère, *REB* 39 (1981) 184, και D. NICOL, *The Despotate of Epiros, 1267-1294. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, London, New-York, New-Rochelle, Melbourne, Sydney 1984, 10-11].

108. Ο Ιωάννης ντε λα Ρος, ο «Συριωάννης», κατά τον Παχυμέρη [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 421], και ο «μέγας κύρης» του Χρονικού του Μορέως [*Μέγαν Κύρην τὸν ἔλεγαν, οὕτως τὸν ὠνομάζαν ἐκεῖνον ὅπου ἀφέντευεν ἐτότε τὴν Ἀθήναν. Χρονικόν του Μορέως*, στ. 1558] δεν είχε τον τίτλο του δούκα της Αθήνας που του αποδίδει εδώ ο συγγραφέας, όπως δεν τον είχαν και οι προκάτοχοί του στην ηγεσία της ηγεμονίας της Αθήνας [βλ. σχόλιο 162].

109. Ο Ιωάννης Παλαιολόγος, μικρότερος αδελφός του Μιχαήλ Παλαιολόγου, τιμήθηκε με τον τίτλο του «δεσπότη» μετά την επιτυχία του στη μάχη της Πελαγονίας, το 1259. Τον τίτλο αυτό τον αποποιήθηκε, όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη μετά την ήττα που υπέστη στη μάχη της Νεοπάτρας (1272/3). Κατά τον Laurent [Note sur la date de la mort du despote Jean Paléologue, le frère puîné de Michel VIII, *BZ* 62 (1969) 160-162], ο θάνατος του Ιωάννη θα πρέπει να τοποθετηθεί μια δεκαετία μετά τη μάχη της Νεοπάτρας.

110. Τον τίτλο του «μεγάλου στρατοπεδάρχη», ο οποίος εμφανίζεται μετά το 1204 στην αυτοκρατορία της Νίκαιας, έφερε ο Ιωάννης Κομνηνός Άγγελος Δούκας Συναδηνός. Για τις σχέσεις του Ιωάννη Συναδηνού με την οικογένεια του Μιχαήλ Παλαιολόγου και για τον τίτλο του βλ. R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines*, 1, Βερολίνο-Άμστερνταμ 1967, 505· D. POLEMIS, *The Doukai, A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λονδίνο 1969, αρ. 193· Chr. HANNICK - G. SCHMALZBAUER, Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, *JÖB* 25 (1976) 134-135..

111. Το τοπωνύμιο απαντά στο κείμενο και με τον τύπο «Patras» [Κείμενο, 133_9]. Πρόκειται για την αρχαία και σημερινή Υπάτη, η οποία στις μεσαιωνικές πηγές μνημονεύεται ως Νέαι Πάτραι ή Πάτραι. Η πόλη βρίσκεται στην κοιλάδα του Σπερχειού ποταμού, απέχει περίπου 17 χιλιόμετρα από τη Λαμία [KODER - HILD, *Thessalia*, 223-224] και ήταν η έδρα του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα.

112. Η μάχη της Νεοπάτρας, κατά την οποία ο σεβαστοκράτορας Ιωάννης νίκησε με τη βοήθεια του ηγεμόνα της Αθήνας, Ιωάννη ντε λα Ρος, τον βυζαντινό στρατό του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου τοποθετείται στο διάστημα μεταξύ της 8ης Νοεμβρίου 1272 και του Οκτωβρίου 1273 [P. MAGDALINO, Notes on the Last Years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII, *REB* 34 (1976) 143-149] και, πιθανότατα, την άνοιξη ή το καλοκαίρι του 1273 [A. FAILLER, Chronologie et composition dans l'histoire de Pachymère, *REB* 39 (1981) 189-192, όπου γίνεται διεξοδική ανάλυση των αναφερόμενων στο γεγονός πηγών και συγκεντρώνεται η προγενέστερη βιβλιογραφία].

113. Η μεσαιωνική Δημητριάς βρισκόταν στη θέση της αρχαίας διπλής πόλης, Παγασαί-Δημητριάς. Η σημερινή ομώνυμη πολίχνη βρίσκεται δύο χιλιόμετρα ΝΔ του Βόλου [KODER - HILD, *Thessalia*, 144-145].

Τη ναυμαχία της Δημητριάδας μεταξύ του ευβοϊκού και του βυζαντινού στόλου αφηγούνται με λεπτομέρειες οι βυζαντινοί ιστοριογράφοι Παχυμέρης [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 429-431] και Γρηγοράς [ΓΡΗΓΟΡΑΣ, IV.10], ενώ ο ίδιος ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στην αυτοβιογραφία του αναφέρεται σε αυτήν με συντομία [*καὶ τὰς ἐξ Εὐβοίας τριήρεις ἐκούσας στόλου πλήρωμα τοῦ μεγίστου, πάσας πλὴν μιᾶς, ἥ τῆς ἥττης γέγονεν ἄγγελος, ναυμαχίαν περιφανεστάτην νικῶμεν*: Μιχαήλ Παλαιολόγου, Αυτοβιογραφία, 459, στ. 18-23]. Η ναυμαχία της Δημητριάδας έχει χαρακτηρισθεί ως η πιο σημαντική για την εποχή ναυτική αναμέτρηση δύο μεγάλων στόλων, του βυζαντινού, που υπερείχε ως προς τον αριθμό των πλοίων, και του λατινικού, που διέθετε τέλειο εξοπλισμό [AHRWEILER, *Mer*, 365-367· GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 283-285] και χρονολογείται αμέσως μετά την ήττα των Βυζαντινών στη μάχη της Νεοπάτρας, δηλαδή το καλοκαίρι του 1273.

114. Ο βενετός καπετάνιος του ευβοϊκού στόλου κατά τη ναυμαχία της Δημητριάδας, Φίλιππος Σανούδος, μπορεί να ταυτισθεί με τον Φίλιππο Σανούδο, ο οποίος, τον Ιανουάριο του 1257, υπογράφει ως μάρτυρας το κείμενο της πολεμικής συμμαχίας των Βενετών και των ηγεμόνων της Εύβοιας εναντίον του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου [TAFEL - THOMAS, III, 5, αρ. 331 και 10, αρ. 332, 10].

115. Ο βενετός Λέων (Lion) Σανούδος και πατέρας του Φίλιππου Σανούδου είχε χρηματίσει βάιλος της Εύβοιας κατά τη διετία 1252-1254.

116. Ο Γουλιέλμος Β΄ ντα Βερόνα δεν είχε ποτέ τον τίτλο του «maliscalco della Morea», που του αποδίδει εδώ ο συγγραφέας καταχρηστικά και, πιθανότατα, εξαιτίας του γάμου του με την ανιψιά του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ [βλ. σχόλιο 20].

117. Ο Γκαετάν ντάλλε Κάρτσερι, εκτημόριος ηγεμόνας στο βόρειο τμήμα της Εύβοιας, συγκαταλέγεται μεταξύ των Λατίνων που αιχμαλωτίσθηκαν από τους Βυζαντινούς κατά τη ναυμαχία της Δημητριάδας (1272/3). Ο Γκαετάν ντάλλε Κάρτσερι ήταν, πιθανότατα, ένας από τους δύο ανιψιούς του Γκράπελλα ντάλλε Κάρτσερι, γνωστού κατά το έτος 1262 ως τριτημόριου ηγεμόνα της βόρειας Εύβοιας [TAFEL - THOMAS, III, αρ. 346 και το σχόλιο 67]. Κατά τον Loenertz [LOENERTZ, *Ghisi*, 435-436] ο Γκράπελλα διέγειμε το φέουδό του στους ανιψιούς του, πριν από το 1272-1273. Ο Σανούδος σε επόμενο σημείο της αφήγησης αναφέρεται στον γάμο του Γκαετάν με την Αγνή Ναβιγκαγιόζο [Κείμενο, 139_{16-17}· βλ. και τα σχόλια 130, 132].

118. Ο Μπουταρέλλο της *Istoria* ταυτίζεται με τον Butarello de Carceribus de Verona, ο οποίος υπογράφει ως μάρτυρας τη συμφωνία που συνήφθη, στις 6 Αυγούστου 1258, μεταξύ του βενετού βάιλου Ανδρέα Μπαρότσι και των τριτημόριων ηγεμόνων της Εύβοιας, ώστε να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης με τον πρίγκιπα Γουλιέλμο [TAFEL - THOMAS, III, 11-12, αρ. 332· βλ. και σχόλιο 45]. Η έλλειψη συμπληρωματικών στοιχείων για το πρόσωπο αυτό δυσχεραίνει τον εντοπισμό της θέσης του στο γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας των ντάλλε Κάρτσερι [LOENERTZ, Édition nouvelle, 60 και σημ. 79].

119. Ο Ιωάννης Σανούδος ταυτίζεται με τον Johannes Sanuto, ο οποίος, όπως και ο Μπουταρέλλο, μνημονεύεται ως μάρτυρας κατά την υπογραφή του κειμένου της συμφωνίας που συνήφθη, στις 6 Αυγούστου 1258, μεταξύ του βάιλου Ανδρέα Μπαρότσι και των τριτημόριων της Εύβοιας [TAFEL - THOMAS, *ό.π.*].

120. Ο γιος του Ιωάννη Σανούδου, Άγγελος, και ο γαμβρός του, Γοδεφρείδος, δεν είναι γνωστοί από αλλού.

121. Η ταυτότητα του Γουλιέλμου ντε Κορ, του φερόμενου από τον Hopf ως γιου του άρχοντα της Λισαρέας, Γιλβέρτου ντε Κορ, παραμένει ελλείψει επαρκών στοιχείων αδιευκρίνιστη [Bon, *Morée*, 161-162].

122. Ο Ρόσσο Ματοφόρα ήταν, προφανώς, ένας από πολλούς εγκατεστημένους στην Εύβοια, οπαδούς και συνεργάτες του Λικάριου. Το όνομά του δεν μνημονεύεται, όσο τουλάχιστο γνωρίζω, σε άλλη πηγή.

123. Άρμενα. Το μεσαιωνικό κάστρο ταυτίζεται με το κάστρο των Στύρων και έχει εντοπισθεί σε απόσταση 2 χιλιομέτρων από τα σημερινά Στύρα στη νότια Εύβοια [Koder, *Negroponte*, 33, 50, 122-124· Τριανταφυλλοπουλος, Μεσαιωνική Εύβοια, 223· Koder - Hild, *Thessalia*, 125].

124. Κούπα. Κάστρο της κεντρικής Εύβοιας στη βόρεια πλαγιά του Μαυροβουνίου. Απέχει 9 περίπου χιλιόμετρα από τον Αυλώνα [Koder, *Negroponte*, 104-108· Τριανταφυλλοπουλος, Μεσαιωνική Εύβοια, 224-225 και Koder - Hild, *Thessalia*, 140].

125. Η Κλεισούρα σημειώνεται και με τους παρεμφερείς τύπους, Clausura και Chiusura [Κείμενο, 147_{21} και 141_{29}]. Βρίσκεται μεταξύ της Δίρφης και του Κανδηλίου, σε σημείο, δηλαδή, νευραλγικό για τη σύνδεση της κεντρικής με τη βόρεια Εύβοια [Koder, *Negroponte*, 68, 114-117· Τριανταφυλλοπουλος, Μεσαιωνική Εύβοια, 232· Koder - Hild, *Thessalia*, 189].

126. Ο μεσαιωνικός οικισμός Manducho (Mandugo ή Mantuko, σύμφωνα με άλλες πηγές), βρισκόταν, πιθανότατα, σε ύψωμα στα νότια του σημερινού χωριού Μαντούδι στη δεξιά όχθη του ποταμού Κηρέως στη βορειοανατολική Εύβοια [Koder, *Negroponte*, 33, 116· Koder - Hild, *Thessalia*, 212].

Ο Λικάριος κατέλαβε το Μαντούδι και τις άλλες οχυρές θέσεις, στη διάρκεια της μακράς πολιορκίας της Καρύστου, μεταξύ του καλοκαιριού/φθινοπώρου του 1275 και του καλοκαιριού του 1277, όταν, δηλαδή, εκείνος, ως επικεφαλής των δυνάμεων του βυζαντινού στόλου και κύριος ήδη του κάστρου των Ανεμοπυλών στο νότιο άκρο της Εύβοιας είχε τη δυνατότητα να αναπτύξει ποικίλη επιθετική δραστηριότητα στο νησί. Εκτός από το κάστρο της Κούπας, το οποίο ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ ανέκτησε το 1276 [βλ. σχόλιο 143], τα άλλα κάστρα παρέμειναν υπό βυζαντινό έλεγχο ώς την ανάκτησή τους από τους Βενετούς. Την κατάληψη των κάστρων Άρμενα, Κούπα και Κλεισούρα από

τον Λικάριο ο συγγραφέας μνημονεύει ως γεγονός τετελεσμένο και σε επόμενο σημείο της αφήγησης [Κείμενο, 141_{29-30}].

127. Η Σκόπελος, η Σκύρος και η Σκιάθος από το σύμπλεγμα των βόρειων Σποράδων καθώς και η Τήνος και η Μύκονος από τις Κυκλάδες κατακτήθηκαν από τους αδελφούς, Ιερεμία και Ανδρέα Γκίζι, το 1207, στο πλαίσιο της επιχείρησης του Μάρκου Α΄ Σανούδου για την κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου. Μετά την κατάκτηση, ο Ιερεμίας Γκίζι έγινε κύριος των Σποράδων και ο αδελφός του των Κυκλάδων [Borsari, *Studi*, 40-41· Loenertz, *Ghisi*, 29· Jacoby, *Féodalité*, 237]. Η Σκόπελος και τα άλλα νησιά που ανήκαν στους Γκίζι, δεν υπαγόταν στο δουκάτο του Αρχιπελάγους· το 1248, περιήλθε απευθείας στον πρίγκιπα της Αχαΐας, όπως και τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου [βλ. σχόλιο 5]. Οι πληροφορίες που διαθέτομε για την περίοδο της ηγεμονίας του Ιερεμία Γκίζι στη Σκόπελο είναι ελάχιστες και ο ίδιος μνημονεύεται για τελευταία φορά σε απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου της Βενετίας του έτους 1243 [Loenertz, *Ghisi*, 187-188].

Εδώ ο συγγραφέας επισημαίνει ότι ο Λαυρέντιος Τιέπολο έγινε κύριος της Σκοπέλου και της Σκύρου εξαιτίας του γάμου του με τη μεγαλύτερη κόρη του Ιερεμία Γκίζι, δηλαδή τη Μαρκεζίνα, στην οποία ανήκαν αυτά τα νησιά, και ότι ο Φίλιππος Γκίζι, συγγενής της οικογένειας, νυμφεύθηκε χωρίς την άδεια της Εκκλησίας μιαν άλλη κόρη του Ιερεμία, την Ιζαμπέττα, και έγινε διά της βίας κύριος των νησιών. Τον σφετερισμό ακριβώς της Σκοπέλου από τον Φίλιππο Γκίζι φαίνεται ότι υπαινίσσεται ο Σανούδος σε προηγούμενο χωρίο της αφήγησης, όπου σημειώνει ότι, την εποχή που διεξάγονταν διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης μεταξύ του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου και των Βενετών, δηλαδή περί το 1262, ο Λαυρέντιος Τιέπολο κατείχε τη Σκόπελο και τη Σκύρο μαζί με τον εκεί διαμένοντα Φίλιππο Γκίζι [Κείμενο, 117_{9-12}].

Για την παράνομη κατοχή της Σκοπέλου από τον Φίλιππο Γκίζι, κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου, γίνεται λόγος και σε μεταγενέστερα βενετικά χρονικά. Σύμφωνα με αυτά, ο καπετάνιος της βενετικής αρμάδας Ιάκωβος Ντολφίν (Dolfin), ο οποίος διέπλεε τότε το Αιγαίο για να επιτεθεί εναντίον του βυζαντινού αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη, στάθμευσε στη Σκόπελο και απαίτησε από τον σφετεριστή Φίλιππο Γκίζι να αποδώσει το νησί στους νόμιμους κατόχους του, δηλαδή, στη σύζυγο του Λαυρέντιου Τιέπολο, Μαρκεζίνα [Loenertz, *Ghisi*, 48 και 317-322, όπου τα σχετικά αποσπάσματα των χρονικών]. Η Σκόπελος όμως παρέμεινε στην κατοχή του Φίλιππου Γκίζι και αποτέλεσε ορμητήριο προσοδοφόρων πειρατικών επιχειρήσεών του στο Αιγαίο ώς την εποχή της κατάκτησής της από τον Λικάριο.

Η κατάληψη της Σκοπέλου από τους Βυζαντινούς τοποθετείται στο διάστημα που μεσολάβησε από την κατάληψη της Καρύστου, το καλοκαίρι του 1277, ώς την έναρξη της πολιορκίας της Λήμνου από τον Λικάριο, τον Σεπτέμβριο του

ίδιου έτους. Η βυζαντινή παρουσία στη Σκόπελο μαρτυρείται από το επόμενο ήδη έτος. Τον Μάρτιο του 1278 βρίσκεται στη Σκόπελο βυζαντινός διοικητής, ο οποίος ονομαζόταν «lo Comano» και εκπροσωπούσε τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγο [TAFEL - THOMAS, III, 175, αρ. 370· πρβλ. LOENERTZ, Tierciers, 262].

Μολονότι η Σκόπελος δεν ανακτήθηκε από τους Βενετούς, η διαφορά μεταξύ του νόμιμου κυρίου της και μετέπειτα δόγη, Λαυρέντιου Τιέπολο (1268-1274), και του σφετεριστή Φίλιππου Γκίζι εκκρεμούσε για πολλά χρόνια στη Βενετία. Κατά τον Σανούδο, η συμφιλίωση των δύο βενετών ευγενών έγινε μόνον όταν ο Φίλιππος Γκίζι, εξασθενημένος από τη μακρόχρονη αιχμαλωσία του στην Κωνσταντινούπολη, όπου πέθανε και η σύζυγός του Ιζαμπέττα, επέστρεψε στη Χαλκίδα και συμφώνησε να αποζημιώσει τους Τιέπολο από την ελάχιστη περιουσία που του είχε απομείνει. Στη διαθήκη του, η οποία συντάχθηκε, στις 18 Δεκεμβρίου 1297, στη Χαλκίδα, και επικυρώθηκε, στις 25 Απριλίου 1299, από τον βάιλο της Εύβοιας Ιάκωβο Μπαρότσι, περιέχεται περίληψη της συμφωνίας, την οποία ο Φίλιππος Γκίζι είχε κάνει με τη χήρα του Λαυρέντιου Τιέπολο, Μαρκεζίνα [LOENERTZ, *Ghisi*, 49-50 και 288-290, στ. 10-19, όπου το κείμενο της διαθήκης και ο σχολιασμός της· BORSARI, *Studi*, 133-137].

128. Το χωρίο αυτό, που χαρακτηρίζεται για την ασαφή διατύπωσή του, περιέχει τη μοναδική για ολόκληρο τον 13ο αιώνα γνωστή αναφορά στην Αμοργό και το νόημά του εμφανίζεται ως εξής: Ο δούκας του Αρχιπελάγους, Άγγελος Σανούδος, επεδίωξε με διπλωματικούς χειρισμούς να ανακτήσει την Αμοργό, την οποία κατείχε ο Φίλιππος Γκίζι· η Αμοργός είχε παραχωρηθεί από τον βυζαντινό αυτοκράτορα στον Ιερεμία Γκίζι, δηλαδή στον πεθερό του Φίλιππου Γκίζι, σε ένδειξη της βασιλικής αναγνώρισης και συμπάθειας για υπηρεσίες, τις οποίες εκείνος είχε προσφέρει στον αυτοκράτορα, όταν ο βυζαντινός στρατός επιτέθηκε εναντίον της Αμοργού και την απέσπασε από τους βασσάλους του Άγγελου Σανούδου. Τις πληροφορίες αυτές ο Σανούδος δηλώνει ότι τις είχε ακούσει από τον δούκα του Αρχιπελάγους Μάρκο Β΄ Σανούδο και τις είχε προφανώς διασταυρώσει συζητώντας με τους απογόνους εκείνων των βασσάλων του Άγγελου Σανούδου, που, όπως δηλώνει, τους είχε συναντήσει στη Νάξο.

Από το περιεχόμενο του χωρίου εύκολα συνάγεται ότι η Αμοργός ανήκε στα εδάφη της επικράτειας του δούκα του Αρχιπελάγους Άγγελου Σανούδου (1227-1261)· η διαπίστωση αυτή επιτρέπει την ένταξη της κατάκτησης της Αμοργού από τους Βενετούς στο πλαίσιο της κατακτητικής επιχείρησης των νησιών του Αιγαίου του Μάρκου Α΄ Σανούδου, το 1207 [βλ. σχόλιο 8]. Επίσης, το γεγονός ότι ο Άγγελος Σανούδος διαπραγματεύθηκε με τον Φίλιππο Γκίζι την επιστροφή της Αμοργού στην επικράτειά του σημαίνει ότι ο σφετεριστής των γαιών του Ιερεμία Γκίζι εκτός από τις βόρειες Σποράδες είχε στην κατοχή του και την Αμοργό.

Δυσκολίες, αντίθετα, παρουσιάζει η κατανόηση και αξιολόγηση των άλλων πληροφοριών του κειμένου. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι τα ακόλουθα: 1) Ποιος βυζαντινός αυτοκράτορας κατέλαβε και πότε την Αμοργό; 2) Τι είδους υπηρεσίες μπορεί να είχε προσφέρει ο βενετός ηγεμόνας των βόρειων Σποράδων Ιερεμίας Γκίζι στον βυζαντινό αυτοκράτορα, ώστε ο τελευταίος να τον ανταμείψει με την παραχώρηση της Αμοργού;

1. Μνεία βυζαντινών επιθέσεων εκ μέρους των αυτοκρατόρων της Νίκαιας και κυρίως του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη (1222-1254), του οποίου η βασιλεία συμπίπτει περίπου με εκείνη του Άγγελου Σανούδου (1227-1262), εναντίον νησιών του Αιγαίου και ιδιαίτερα εναντίον εκείνων που ανήκαν στο δουκάτο του Αρχιπελάγους, δεν είναι γνωστή. Ο δούκας όμως του Αρχιπελάγους και ο αυτοκράτορας Ιωάννης Βατάτζης μνημονεύονται ως αντίπαλοι σε έναν άλλο χώρο, την Κρήτη, στο πλαίσιο της εξέγερσης των αρχόντων της μεγαλονήσου εναντίον του δούκα της Κρήτης Ιωάννη Στορλάτο, η οποία χρονολογείται στα έτη 1228-1230. Σύμφωνα με τους βενετούς χρονικογράφους που μνημονεύουν το γεγονός, ο Ιωάννης Στορλάτο ζήτησε τη βοήθεια του δούκα του Αρχιπελάγους για να πατάξει τους στασιαστές. Ο Άγγελος Σανούδος έσπευσε στην Κρήτη και συνέβαλε αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση του εχθρού. Όταν, όμως, έφθασαν εκεί σε ενίσχυση των στασιαστών οι βυζαντινές δυναμεις του Ιωάννη Βατάτζη, ο μέγας δούκας του στόλου Αυξέντιος δωροδόκησε τον δούκα του Αρχιπελάγους με αποτέλεσμα ο τελευταίος να εγκαταλείψει την Κρήτη και να επιστρέψει στην επικράτειά του [βλ. S. Borsari, *Il dominio veneziano in Creta nel XIII secolo*, Νεάπολη 1963, 4, όπου το γεγονός σχολιάζεται με βάση τις πληροφορίες των βενετικών χρονικών· Thiriet, *Romanie*, 97].

Άλλοι, ωστόσο, λόγοι, ουσιαστικότεροι από την εκδοχή της δωροδοκίας, μπορεί να ήταν η πραγματική αιτία που ώθησε τον Άγγελο Σανούδο να εγκαταλείψει την Κρήτη και να επιστρέψει στο δουκάτο του Αρχιπελάγους, όπως: α) η ανησυχία του δούκα του Αρχιπελάγους για ενδεχόμενη βυζαντινή επίθεση εναντίον της επικράτειάς του για λόγους αντιποίνων και β) η άμεση ανάγκη να αποκαταστήσει ζημιές που πιθανόν να είχαν ήδη προξενηθεί στα εδάφη του από τον βυζαντινό στόλο κατά τον διάπλου προς την Κρήτη για λόγους αντιπερισπασμού. Η πιθανότητα ένας από τους δύο αυτούς λόγους, και κυρίως ο δεύτερος, να ήταν η πραγματική αιτία για την επιστροφή του δούκα του Αρχιπελάγους δημιουργεί, νομίζομε, το πλαίσιο, στο οποίο είναι δυνατό να ενταχθεί η επίθεση των βυζαντινών δυνάμεων εναντίον της Αμοργού και η εκδίωξη από το νησί των βασσάλων του Άγγελου Σανούδου, στην οποία αναφέρεται εδώ ο συγγραφέας.

2. Το είδος των υπηρεσιών, τις οποίες ο Ιερεμίας Γκίζι προσέφερε στον βυζαντινό αυτοκράτορα, ώστε εκείνος σε ένδειξη αναγνώρισης να του παραχωρήσει την Αμοργό, όταν το νησί κυριεύθηκε από τον βυζαντινό στόλο, θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο πλαίσιο του ανταγωνισμού που υπήρχε μεταξύ των

βενετών φεουδαρχών του Αιγαίου. Είναι, δηλαδή, πιθανό ο Ιερεμίας Γκίζι να συνεργάσθηκε κατά κάποιον τρόπο για την επιτυχία της βυζαντινής επίθεσης εναντίον της Αμοργού, με αποτέλεσμα το νησί μετά την αποχώρηση του βυζαντινού στόλου, του οποίου, άλλωστε, ο στόχος δεν ήταν οι Κυκλάδες αλλά η Κρήτη, να παραμείνει με τη συγκατάθεση του αυτοκράτορα στα χέρια του ηγεμόνα των βόρειων Σποράδων [πρβλ. LOENERTZ, *Ghisi*, 38, όπου ο συγγραφέας αξιολογεί διαφορετικά τις πληροφορίες του Σανούδου και υποστηρίζει ότι πρόκειται για διένεξη μεταξύ των φεουδαρχών του Αιγαίου, των Σανούδων και των Γκίζι, στην οποία ο λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης παρενέβη υπέρ των Γκίζι].

129. Οι πληροφορίες που υπάρχουν για τη Λήμνο την εποχή της λατινοκρατίας δεν είναι πολλές.

Σύμφωνα με το χρονικό του Ανδρέα Δάνδολου, ο βενετός ευγενής Φιλόκαλος Ναβιγκαγιόζο κυρίευσε το νησί το 1207, στο πλαίσιο της βενετικής κατακτητικής επιχείρησης των νησιών του Αιγαίου. Στη συνέχεια, τιμήθηκε από τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης με τον τίτλο του «μεγάλου δούκα» [*Philochalus etiam Navigajoso Stalimenem optinens, imperiali privilegio, imperii megaduca est effectus*: ANDREA DANDOLO, *Chronica*, 282], για τον οποίο είναι γνωστό ότι υιοθετήθηκε από τους λατίνους κατακτητές, ώστε να εμφανίζονται ως νόμιμοι κληρονόμοι και διάδοχοι της βυζαντινής αυτοκρατορίας [βλ. R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines*, 1, Βερολίνο-Άμστερνταμ 1967, 540 κ.εξ.].

Ο Borsari [BORSARI, *Studi*, 40-41] αμφισβητεί τη σύνδεση της κατάκτησης της Λήμνου από τον Φιλόκαλο Ναβιγκαγιόζο και της απονομής σε αυτόν του τίτλου του «μεγάλου δούκα» από τον λατίνο αυτοκράτορα με τη βενετική επιχείρηση του 1207, αλλά παραδέχεται ότι δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για τη διατύπωση άλλης εκδοχής για το θέμα αυτό.

Η πολιορκία της Λήμνου από τον Λικάριο, η οποία, κατά τον Σανούδο, διήρκεσε περισσότερο από δύο ολόκληρα χρόνια, έγινε κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του μεγάλου δούκα, Παύλου Ναβιγκαγιόζο, εγγονού του Φιλόκαλου, και η τελική παράδοσή της στους Βυζαντινούς τοποθετούνται στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την κατάληψη της Σκοπέλου, το καλοκαίρι του 1277, ώς την έναρξη των προετοιμασιών που έκανε ο Λικάριος για να επιτεθεί στην Εύβοια, περί το φθινόπωρο του 1279 [LOENERTZ, Tierciers, 262]. Από τότε η Λήμνος επανεντάχθηκε οριστικά στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

130. Στον πίνακα που ακολουθεί σημειώνονται οι γάμοι των θυγατέρων που απέκτησε ο Παύλος Ναβιγκαγιόζο με τη σύζυγό του, την αδελφή του δούκα του Αρχιπελάγους Μάρκου Β΄ Σανούδου, οι απόγονοι που προήλθαν από τους γάμους αυτούς και οι επιγαμίες που, στη συνέχεια, προέκυψαν. Τα ονόματα σε

παρένθεση είναι αυτά που δεν περιέχονται στην αφήγηση του Σανούδου και είναι γνωστά από άλλες πηγές

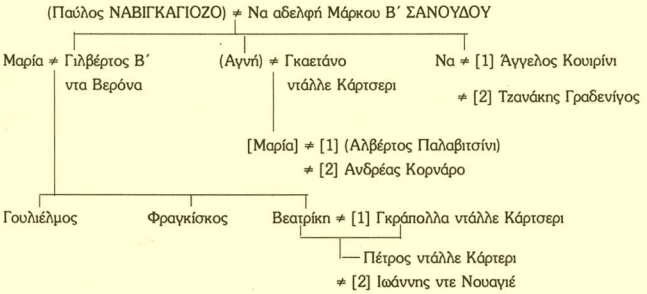

131. Κατά τον Σανούδο, οι γάμοι των δύο θυγατέρων του Παύλου Ναβιγκαγιόζο έγιναν μετά την παράδοση του κάστρου της Λήμνου στον Λικάριο, δηλαδή μετά το φθινόπωρο του 1279. Ο γάμος, όμως, της πρώτης, της Μαρίας, με τον ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γιλβέρτο Β΄ ντα Βερόνα, από τον οποίο γεννήθηκαν, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, τρία παιδιά, ο Γουλιέλμος, ο Φραγκίσκος και η Βεατρίκη δεν είναι δυνατό να έγινε μετά την κατάκτηση της Λήμνου από τον Λικάριο. Ο Γιλβέρτος Β΄ φονεύθηκε στη μάχη του Βατώντα, το επόμενο έτος, 1280 [βλ. σχόλιο 137] και για να είναι πατέρας τριών παιδιών, ο γάμος του με τη Μαρία θα πρέπει να είχε προηγηθεί κατά δύο τουλάχιστον έτη από την ημερομηνία του θανάτου του.

132. Το όνομά της δεύτερης κόρης του Παύλου Ναβιγκαγιόζο, της Αγνής, συζύγου του εκτημόριου της βόρειας Εύβοιας, Γκαετάν ντάλλε Κάρτσερι, μνημονεύεται σε έγγραφο του έτους 1280, σχετικό με την εξαγωγή εμπορευμάτων από το βασίλειο της Σικελίας [Loenertz, *Ghisi*, 436 και σημ. 3].

133. Η Βεατρίκη, κληρονόμος της νότιας Εύβοιας από τον πατέρα της, Γιλβέρτο Β΄ ντα Βερόνα, παντρεύτηκε τον Γκράπολλα ή Γκραπότσο νταλλε Κάρτσερι, ο οποίος πριν από τον γάμο του ήταν κύριος του ½ της βόρειας Εύβοιας. Ο Σανούδος τον αποκαλεί πρωθύστερα τριτημόριο, ιδιότητα που ο Γκράπολλα απέκτησε μόνο μετά τον γάμο του με τη Βεατρίκη [Loenertz, *Ghisi*, 437, σημ. 15, 438]. Η Βεατρίκη, από την 1η Σεπτεμβρίου 1303 ώς τις 31 Αυγούστου 1304, μνημονεύεται η ίδια ως κυρία της Εύβοιας, γεγονός που σημαίνει ότι ήταν

χήρα [Loenertz, *Ghisi*, 110 και σημ. 2]· ο δεύτερος σύζυγός της, Ιωάννης ντε Νουαγιέ [βλ. για το πρόσωπο αυτό το σχόλιο 16], μνημονεύεται ως τριτημόριος ηγεμόνας της νότιας Εύβοιας από τον Ιούλιο του 1307 ώς τις 11 Μαΐου 1321 [Muntaner, κεφ. 235, σελ. 420-421· *DOC*, 141-144, αρ. 116· πρβλ. Loenertz, *Ghisi*, 144-145, 452].

134. Ο Πέτρος ντάλλε Κάρτσερι, γιος του Γκράπολλα ντάλλε Κάρτσερι και της Βεατρίκης ντα Βερόνα, από τις 2 Σεπτεμβρίου 1318 ώς τον Ιούνιο 1322, μνημονεύεται ως κύριος της μισής βόρειας Εύβοιας Από τότε και ώς το 1338/9 ήταν ηγεμόνας ολόκληρης της βόρειας και της νότιας Εύβοιας [Loenertz, *Ghisi*, 141, σημ. 7 και 452-453].

135. Πρόκειται για τον μαρκήσιο της Βοδονίτσας, Αλβέρτο Παλαβιτσίνι, ο οποίος απέκτησε την ιδιότητα του εκτημόριου της βόρειας Εύβοιας από τον γάμο του με την Μαρία ντάλλε Κάρτσερι, κόρη του Γκαετάν ντάλλε Κάρτσερι και της Αγνής Ναβιγκαγιόζο [Loenertz, *Ghisi*, 122]. Η πληροφορία του κειμένου για τον θάνατο του Παλαβιτσίνι στη μάχη που συνήφθη στον Αλμυρό της Φθιώτιδας μεταξύ του δούκα της Αθήνας Γκωτιέ Α΄ ντε Μπριέν και της Καταλανικής Εταιρείας, στις 15 Μαρτίου 1311, είναι απολύτως αξιόπιστη, γιατί, σύμφωνα με μαρτυρία του Σανούδου [Sanudo C (2), 352], είχε και ο ίδιος λάβει μέρος στη μάχη αυτή ως «capitaneus gentium maris per Venetos et baiulum Nigropontis» [βλ. παραπάνω, σελ. 10].

Μετά τον θάνατο του μαρκήσιου της Βοδονίτσας, εκτημόριος στο βόρειο τμήμα της Εύβοιας έγινε ο δεύτερος σύζυγος της Μαρίας ντάλλε Κάρτσερι, ο ηγεμόνας της Καρπάθου Ανδρέας Κορνάρο, ο οποίος, το 1315, είχε εκδιωχθεί από το νησί του από τους Ιωαννίτες της Ρόδου [Loenertz, *Ghisi*, 60-61] και πιθανόν για τον λόγο αυτό ο Σανούδος δεν σημειώνει την ιδιότητά του ηγεμόνα της Καρπάθου. Από το 1322, το τμήμα αυτό της Εύβοιας περιήλθε ελλείψει άμεσων κληρονόμων, στον εξάδελφο της Μαρίας ντάλλε Κάρτσερι, Πέτρο ντάλλε Κάρτσερι.

136. Η τοποθεσία Βατώντας βρίσκεται στα βόρεια της Χαλκίδας και ταυτίζεται με τη θέση Trocco, που σημειώνεται στους χάρτες των περιηγητών [Koder, Negroponte, 100· Τριανταφυλλοπουλος, Μεσαιωνική Εύβοια, 218· Koder - Hild, *Thessalia*, 280].

137. Το χωρίο αναφέρεται στη μάχη που διεξήχθη στον Βατώντα μεταξύ του Λικάριου και των συνασπισμένων δυνάμεων του ηγεμόνα της Αθήνας, Ιωάννη ντε λα Ρος, και του ηγεμόνα της νότιας Εύβοιας, Γιλβέρτου Β΄ ντα Βερόνα [για το πρόσωπο αυτό βλ. το σχόλιο 95]. Το πολεμικό αυτό γεγονός είναι το μόνο από τις επιχειρήσεις του Λικάριου εναντίον των λατίνων ηγεμόνων της

Ρωμανίας, που μνημονεύεται και από τους βυζαντινούς ιστοριογράφους, Παχυμέρη [Παχυμερης, τ. 2, 525] και Γρηγορά [Γρηγορας, IV.5], και από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο [Μιχαήλ Παλαιολόγου, Αυτοβιογραφία, 459, στ. 18-23].

Σύμφωνα με την αφήγηση του Σανούδου, ο Λικάριος μετά την κατάκτηση της Λήμνου προέβη σε επίθεση εναντίον της Εύβοιας, αφού πρώτα ενίσχυσε τον στρατό του με νέες δυνάμεις από Ισπανούς, Καταλανούς και Σικελούς, με τους οποίους αποβιβάσθηκε στο νησί και προωθήθηκε ώς την περιοχή του Βατώντα. Εκεί έσπευσαν να συναντήσουν τον Λικάριο και να συγκρουσθούν μαζί του οι υπερασπιστές της Χαλκίδας, των οποίων όμως τις δυνάμεις εκείνος απέκρουσε και συνέλαβε αιχμάλωτο τον Ιωάννη ντε λα Ρος, ενώ ο Γιλβέρτος Β΄ ντα Βερόνα φονεύθηκε στο πεδίο της μάχης. Ο θάνατος του Γιλβέρτου Β΄ μνημονεύεται και από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο [Μιχαήλ Παλαιολόγου, Αυτοβιογραφία, 457-459]. Αντίθετα ο Γρηγοράς [Γρηγορας, IV.5] αναφέρει ότι ο τριτημόριος ηγεμόνας αιχμαλωτίσθηκε τότε μαζί με τον ηγεμόνα της Αθήνας και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη, κατά τη διάρκεια της τελετής θριάμβου του Λικάριου.

Η μάχη στον Βατώντα χρονολογείται μεταξύ Μαρτίου και αρχών Απριλίου 1280. Η χρονολόγηση αυτή βασίζεται στις πληροφορίες εγγράφων που συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων μεταξύ του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, του Φίλιππου ντε Κουρτεναί και της Βενετίας για τη σύσταση συμμαχίας εναντίον του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν μετά τη λήξη της διετούς βενετοβυζαντινής συνθήκης ανακωχής του 1277 [Tafel - Thomas, III, 133-149, αρ. 368] και ολοκληρώθηκαν με τη σύναψη των δύο συνθηκών του Ορβιέτο, στις 3 Ιουλίου 1281.

Σύμφωνα με έγγραφο της 30ής Μαρτίου 1280, η Βενετία, η οποία από τον Ιούνιο ήδη του 1279, δηλαδή λίγο καιρό πριν από την κατάληψη της Λήμνου από τον Λικάριο, είχε συζητήσει με τους συμμάχους της την αποστολή στόλου στη Ρωμανία [*super armandis galeis ad partes Romaniae mittendis*: Pozza, Acri e Negroponte, 73, στ. 16-17], συμφώνησε μαζί τους την εσπευσμένη συγκρότηση συμμαχικού στόλου από δεκαέξι γαλέρες και την αποστολή του εντός διμήνου, στα τέλη Μαΐου 1280, στην Κέρκυρα, προκειμένου ο στόλος αυτός να υπερασπίσει τη Χαλκίδα και όλη την Εύβοια από την απειλή του Μιχαήλ Παλαιολόγου [*sicut que, tam predicte sex galee quam ipse decem galee, insimul congregate, procedent, simul versus civitatem et insulam Nigopontis, ad hoc ut civitas contra Paleologum et coauctores ipsius muniri et deffendi valeat quocumque modo ad utilitatem eorumdem civitatis et insulae videbitur melius expedire*: Pozza, Acri e Negroponte, 73, στ. 30-33].

Ο επείγων χαρακτήρας της συμφωνίας για την υπεράσπιση της Εύβοιας σημαίνει είτε ότι αυτή έγινε ενόψει της επικείμενης μάχης του Βατώντα είτε ότι η είδηση για τη νίκη του Λικάριου στα πρόθυρα της Χαλκίδας δεν είχε ακόμη γνωστοποιηθεί στη Βενετία. Το τετελεσμένο της μάχης στον Βατώντα μαρτυρεί η αποσιώπηση του προβλήματος της Εύβοιας εκ μέρους της Βενετίας κατά τη συνέ-

χεια των διαπραγματεύσεων, όπως φαίνεται από έγγραφο της 28ης Απριλίου 1280, το οποίο εμπεριέχεται στο κείμενο της πρώτης συνθήκης του Ορβιέτο, στις 3 Ιουλίου 1281 [TAFEL - THOMAS, III, 293-294, αρ. 373].

138. Η πληροφορία του Σανούδου ότι ο βυζαντινός στόλος βρισκόταν στη θαλάσσια περιοχή του Ωρεού σημαίνει ότι η απόβαση του στρατού του Λικάριου στην Εύβοια έγινε στον Ωρεό, όπως ακριβώς αναφέρει και ο Παχυμέρης [*Καὶ δὴ ἐπεὶ ὁ στρατὸς τῶν νηῶν ἀπέβαινε περί που τοὺς Σωρεούς*: ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 525]. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι ο Παχυμέρης συνοψίζει την πενταετή περίπου δράση του Λικάριου ως ηγέτη του βυζαντινού στόλου στο Αιγαίο (1275-1280) σε αυτή την τελευταία επιτυχία του, δηλαδή στην απόβαση στον Ωρεό και στην ήττα των λατινικών δυνάμεων στον Βατώντα. Ανάλογη, εξάλλου, ελλειπτικότητα παρουσιάζει και η διήγηση του Γρηγορά. Σε καμία από τις πηγές δεν διευκρινίζεται αν ο Λικάριος έγινε ποτέ κύριος του κάστρου του Ωρεού· είναι όμως σαφές ότι ο ηγέτης του βυζαντινού στόλου είχε υπό τον έλεγχό του τη θαλάσσια περιοχή του βόρειου άκρου της Εύβοιας, αφού από εκεί είχε τη δυνατότητα να αποβιβάζει απρόσκοπτα στο νησί τις πεζικές του δυνάμεις.

139. Τα κάστρα Άρμενα και Κλεισούρα είχαν ήδη καταληφθεί από τον Λικάριο [Κείμενο, 137_2]. Νέες κατακτήσεις του Λικάριου ήταν: η ανάκτηση και οχύρωση του κάστρου Κούπα, το οποίο μετά την πρώτη κατάληψή του από τον Λικάριο είχε κυριευθεί από τον πρίγκιπα Γουλιέλμο, και η κατάληψη και οχύρωση του κάστρου Φύλλα, που βρίσκεται σε ύψωμα πάνω από την κοιλάδα του Λήλαντα ποταμού στα βόρεια της Χαλκίδας [βλ. για το κάστρο Φύλλα, KODER, *Negroponte*, 102· ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Εύβοια, 229-231· KODER - HILD, *Thessalia*, 242].

140. Για τη Σέριφο και τη Σίφνο που μνημονεύονται από τον συγγραφέα μεταξύ των νησιών που κυριεύθηκαν από τον Λικάριο, κατά τη διάρκεια των πολεμικών του επιχειρήσεων στο Αιγαίο, δεν διαθέτομε άλλα στοιχεία ενδεικτικά για τον ακριβή χρόνο της κατάκτησής τους από τον βυζαντινό στόλο.

141. Οι μαρκήσιοι των Κυθήρων και Αντικυθήρων, των οποίων την καταστροφή μνημονεύει εδώ ο Σανούδος, είναι οι βενετοί ευγενείς Βενιέρ (Venier) και Βιάρο (Viaro).

Η εγκατάσταση Βενετών στα Κύθηρα δεν συνδέεται με την κατακτητική επιχείρηση του Μάρκου Α΄ Σανούδου το 1207. Η βενετική παρουσία στο νησί, το οποίο ουδέποτε αποτέλεσε έδαφος του δουκάτου του Αρχιπελάγους, οφείλεται σε ειρηνική μεταβίβαση της βυζαντινής εξουσίας στους Βενετούς μέσω ενός

γαμικού συμβολαίου: ο Νικόλαος Ευδαιμονοϊωάννης, μέλος μιας από τις ισχυρότερες οικογένειες της Μονεμβασίας, φερόμενος ως κύριος των Κυθήρων και κάτοχος γαιών στην Κρήτη, παραχώρησε, το 1238, τα Κύθηρα ως προίκα στον βενετό φεουδάρχη της Κρήτης Μάρκο Βενιέρ, ενόψει του γάμου του τελευταίου με τη θυγατέρα του [Chryssa MALTEZOU, Le famiglie degli Eudaimonoiannis e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982) (= *Miscellanea Agostino Pertusi* 2) 205-217, ανατ. Η ΙΔΙΑ, *Βενετική παρουσία στὰ Κύθηρα, 'Αρχειακὲς μαρτυρίες*, Αθήνα 1991, 207-209· βλ. και BORSARI, *Studi*, 37-38 και ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 93].

Η επόμενη πληροφορία που διαθέτομε για τα Κύθηρα αφορά στην εκεί παρουσία ενός εκπροσώπου του βυζαντινού αυτοκράτορα, κατά τον μήνα Μάρτιο του 1275 [*homo domini imperatoris et capitaneus loci Cedrigi*: TAFEL - THOMAS, III, 181, αρ. 370] και δείχνει ότι η βενετική κυριαρχία στο νησί είχε διακοπεί και ότι τα Κύθηρα είχαν και πάλι τεθεί, λίγο τουλάχιστον χρόνο πριν το 1275, υπό βυζαντινό έλεγχο. Κατά συνέπεια, η ένταξη της καταστροφής των Κυθήρων και Αντικυθήρων από τον Σανούδο στο πλαίσιο των επιτυχιών του Λικάριου, κατά τη διάρκεια της επιθετικής του δραστηριότητας στο Αιγαίο, η οποία άρχισε το καλοκαίρι-φθινόπωρο του 1275, δεν ευσταθεί, αφού το νησί ήδη από τον Μάρτιο του ίδιου έτους ελέγχονταν από τους Βυζαντινούς [MALTEZOU, *ό.π.*, 211-212].

142. Ο στρατηγός του βασιλείου της Σικελίας, τον οποίο ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός έστειλε στη Ρωμανία ήταν ο Ντρε ντε Μπωμόν (Dreux de Beaumont) Ο Σανούδος αναφέρει ότι ο γάλλος ευγενής είχε δύο αδελφούς, οι οποίοι είχαν τιμηθεί με δύο από τα υψηλότερα αξιώματα της ανδεγαυικής αυλής. Πράγματι, ο ένας, ο Γουλιέλμος ντε Μπωμόν, είχε το αξίωμα του «vicarius et capitaneus generalis» και ο άλλος, ο Πέτρος ντε Μπωμόν, αυτό του «camerarius» του βασιλείου της Σικελίας [J. GÖBBELS, *Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou (1265-1285)*, Στουτγάρδη 1984, 9-11, 26, 51· I. WALTER, DBI 7, 381-386].

Ο Ντρε ντε Μπωμόν πήρε τον τίτλο του «maréchal du royaume» της Σικελίας τον Ιούλιο του 1269. Με αυτή την ιδιότητα συνόδευσε, το καλοκαίρι του 1270, την κόρη του Κάρολου Α΄, Ισαβέλλα, στην Ουγγαρία για να τελέσει τους γάμους της με τον Λαδίσλαο, γιο του βασιλιά της Ουγγαρίας Στέφανου Ε΄. Το ίδιο έτος ο Ντρε ντε Μπωμόν νυμφεύθηκε την κόρη του «καμεράριου» της Ρωμανίας Ανσέλμου ντε Καγιέ (Anselme de Cayeux), Εύα, και από τον γάμο αυτό απέκτησε γαίες στην Πελοπόννησο. Τον Φεβρουάριο του 1272 του ανατέθηκε το αξίωμα του «capitaneus generalis in partibus Achaye» και αποβιβάσθηκε επικεφαλής ανδεγαυικού στρατού στη Γλαρέντζα. Εκεί συνένωσε τον στρατό του με τον φραγκικό στρατό του πρίγκιπα Γουλιέλμου Β΄ και εγκατέστησε το στρατηγείο του στο Νίκλι. Φαίνεται όμως ότι δεν προέβη σε πολεμικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο [ZAKYTHINOS, *Le despotat*, 51, 53]. Στις 8 Ιουλίου του ίδιου έτους, ανα-

κλήθηκε στην Απουλία *pro certis expressis negotiis* και στη θέση του διορίσθηκε ο Γουλιέλμος ντε Μπαρ (Guillaume de Barres) [*Registri Angioini*, 8, 249, αρ. 750, 13, 197, αρ. 134· πρβλ. Bon, *Morée*, 141]. Μεταξύ του Σεπτεμβρίου 1275 και του Αυγούστου 1276 μνημονεύεται και πάλι η παρουσία του στη Ρωμανία, ενώ, στις 20 Μαρτίου 1276, του εγκρίνεται άδεια να συνοδεύσει τη δεύτερη σύζυγό του, Αγνή, κόρη του ηγεμόνα των Σαλώνων Γουλιέλμου ντ' Ωτρεμονκούρ (Guillaume d'Autremontcourt), στην Απουλία [*Registri Angioini*, XII, 240, αρ. 278 και 1. 106, αρ. 265]. Ο θάνατός του τοποθετείται στις αρχές του επομένου έτους, 1277.

143. Η *Istoria* είναι η μόνη πηγή, στην οποία γίνεται λόγος για μια επιχείρηση του Ντρε ντε Μπωμόν στη Ρωμανία και συγκεκριμένα στην Εύβοια με τη συνεργασία του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου.

Η άφιξη του Ντρε ντε Μπωμόν με σημαντικό στρατό στη Ρωμανία και η επιθετική του δράση στην Εύβοια χρονολογούνται από τον Loenertz [Loenertz, Tierciers, 258· Loenertz, Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchettto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès du pape, Nicolas III (1278, printemps-été), 396, αρ. 11, 12, ανατύπωση, *Byzantina et Franco-Graeca*, Ρώμη 1970, 559· Loenertz, Édition nouvelle, 62-64] στο 1272, στο διάστημα, δηλαδή, της πρώτης διαμονής εκεί του στρατηγού. Η περιγραφή, ωστόσο, των εχθροπραξιών δείχνει ότι ο στρατηγός και ο πρίγκιπας είχαν να αντιμετωπίσουν έναν εχθρό εδραιωμένο σχεδόν στην Εύβοια: το κάστρο Κούπα ανήκε ήδη στους Βυζαντινούς και ο Ωρεός ήταν υπό τον έλεγχο του Λικάριου, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να καταδιώκει τον Ντρε ντε Μπωμόν στην ύπαιθρο χώρα του νησιού κατά τη θλιβερή υποχώρησή του. Αυτή η εικόνα ότι η Εύβοια διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο, γεγονός που δικαιολογεί απόλυτα τη συνδυασμένη επέμβαση του στρατηγού και του πρίγκιπα, δεν ανταποκρίνεται στην κατάσταση που επικρατούσε στο νησί το 1272, την εποχή, δηλαδή, κατά την οποία ο Λικάριος διεκδικούσε ακόμη μόνος του την επιβολή του στο νότιο άκρο του, αλλά μάλλον σε εκείνη που δημιουργήθηκε αργότερα, όταν ο ιταλός τυχοδιώκτης, αφού προσχώρησε στην υπηρεσία του Μιχαήλ Παλαιολόγου, είχε στη διάθεσή του τις αυτοκρατορικές δυνάμεις ως επικεφαλής του βυζαντινού στόλου [βλ. σχόλιο 103]. Στο μέτρο, λοιπόν, που θα θεωρήσομε τη διήγηση του Σανούδου αξιόπιστη, η επιχείρηση του Ντρε ντε Μπωμόν στην Εύβοια θα πρέπει να χρονολογηθεί στο 1276, πιθανότατα, μεταξύ άνοιξης και καλοκαιριού του έτους αυτού, όταν δηλαδή ο στρατηγός του Κάρολου βρισκόταν, όπως αναφέρθηκε, για τελευταία φορά στη Ρωμανία και ο Λικάριος με τον βυζαντινό στόλο πολιορκούσε ή ίσως είχε ήδη κυριεύσει την Κάρυστο. Κατά την επιχείρηση αυτή ο πρίγκιπας Γουλιέλμος ανέκτησε το κάστρο Κούπα.

144. Η πληροφορία για τον γάμο του Μάρκου Β΄ Σανούδου με μιαν αδελφή του Μαρίνου ή Μερίνου νταλλε Κάρτσερι, γνωστού ως ηγεμόνα της κεντρι-

κής Εύβοιας το 1275 [TAFEL - THOMAS, III, 130-131, αρ. 336], αιφνιδιάζει ως άσχετη με την επιχείρηση του Ντρε ντε Μπωμόν στην Εύβοια, που προηγείται· λείπει ίσως στο σημείο αυτό κάποια φράση από την ιταλική μετάφραση της *Istoria*.

145. Ο βουργουνδός αξιωματούχος του Κάρολου Ανδεγαυού, Ούγος λε Ρουσσώ ντε Συλί, ο 'Ρώς Σολυμάς των βυζαντινών ιστοριογράφων ήταν ο πρωταγωνιστής της μάχης στα Βελέγραδα. Ο Συλί ονομάσθηκε, στις 13 Αυγούστου 1279, «capitaneus» και «vicarius» του βασιλιά της Σικελίας για την περιοχή της Αλβανίας, του Δυρράχιου, της Αυλώνας, του Βουθρωτού, των Συβότων και της Κέρκυρας [*Acta Albaniae*, αρ. 394, σελ. 115]. Άρχισε την πολιορκία των Βελεγράδων προς το τέλος του 1280, αφού πρώτα κατέλαβε τα Κάνινα. Τις πρώτες επιτυχίες του ακολούθησαν οι αιφνιδιαστικές επιθέσεις των Βυζαντινών και η αιχμαλωσία του, η οποία ανάγκασε τον ανδεγαυικό στρατό σε υποχώρηση [GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 329-334· DUCELLIER· *Façade maritime*, 251-255· Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *'Η ἀνδεγαυικὴ κυριαρχία στὴν Ρωμανία ἐπὶ Καρόλου Α΄ (1266-1285)*, Αθήνα 1984, 75 σημ. 101 και σελ. 202· βλ. επίσης, Γ. ΤΥΠΑΛΔΟΥ, 'Ο 'Ρώς Σολυμὰς τῶν Βυζαντινῶν, *ΕΕΒΣ* 2 (1925) 316-320].

146. Τα Βελέγραδα, τα οποία, σύμφωνα με την περιγραφή του Παχυμέρη [*Τὸ δέ γε φρούριον, ἔνθεν μὲν τὸν οὕτω πως λεγόμενον ἐπιχωρίως 'Ασούνην ποταμὸν προϊσχόμενον*· ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, VI.32], ήταν πόλη οχυρή στη δεξιά όχθη του ποταμού Ασούνη, είναι η σημερινή αλβανική πόλη Βεράτιο. Στην ίδια θέση που βρίσκεται το Βεράτιο θεωρείται πιθανό, χωρίς όμως να υπάρχουν τεκμήρια, ότι, κατά τον 6ο αιώνα, βρισκόταν η Πουλχεριούπολις της Νέας Ηπείρου, έδρα επισκοπής που υπαγόταν στη μητρόπολη Δυρραχίου [Ιεροκλής, *Συνέκδημος*, 20· *Acta Albaniae*, 15· βλ. και Ε. ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς 'Ηπείρου, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981) 14-15]. Στην ίδια θέση πιθανολογείται ότι ήταν κτισμένη η ιλλυρική πόλη Αντιπάτρια [βλ. W. TOMASCHEK, 'Αντιπάτρια, *RE* I/2 (1894) στ. 2500-2501· DUCELLIER, *Façade maritime*, 20-21].

Ο Σανούδος, αναφερόμενος σε άλλο σημείο της αφήγησης [Κείμενο, 0000] στο ίδιο γεγονός, σημειώνει ότι η ήττα του ανδεγαυικού στρατού στα Βελέγραδα συνέβη στην αρχή του δεύτερου έτους της διακυβέρνησης του δόγη Ιωάννη Δάνδολου (25 Μαρτίου 1280-2 Νοεμβρίου 1281). Με βάση τη χρονολογική αυτή ένδειξη της *Istoria* το γεγονός έχει χρονολογηθεί στην άνοιξη του 1281 [GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus.*, 33, σημ. 111· DUCELLIER, *Façade maritime*, 254].

Η μάχη στα Βελέγραδα, κατά την οποία οι βυζαντινές δυνάμεις νίκησαν τον πολυάριθμο ανδεγαυικό στρατό του Ρουσσώ ντε Συλί και ματαίωσαν την προέλασή του από τη Μακεδονία προς τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη, περιγράφεται με λεπτομέρειες από τον Παχυμέρη [ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 641-653] και συνοπτικότερα από τον Γρηγορά [ΓΡΗΓΟΡΑΣ, V.6]. Η βυζαντινή νίκη κατά τη μάχη αυτή αποτέλεσε την τρίτη πολεμική επιτυχία του Μιχαήλ Παλαιολόγου εναντίον των Λατίνων, μετά από τη μάχη της Πελαγονίας, το 1259, και την ανακατάληψη

της Κωνσταντινούπολης, το 1261. Ως πολεμικό γεγονός η μάχη στα Βελέγραδα κατέχει σημαντική θέση στην πολεμική ιστορία της Ευρώπης, γιατί τότε, για πρώτη φορά, το θεωρούμενο ως αήττητο γαλλικό ιππικό υπέστη συντριπτική ήττα από αιφνιδιαστικές επιθέσεις μονάδων ελαφρά οπλισμένου ιππικού [GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 329-334 και DUCELLIER, *Façade maritime*, 251-255, όπου παρουσιάζονται οι προετοιμασίες του Κάρολου Ανδεγαυού, η πολιορκία των Βελεγράδων, η διεξαγωγή της μάχης και η αξιολόγησή της].

147. Το κάστρο των Κανίνων στα νότια της Αυλώνας, παρά τον ισχυρισμό του συγγραφέα, δεν έχει προαναφερθεί (= detto) στο κείμενο. Τα Κάνινα και το Δυρράχιο περιήλθαν στους Βυζαντινούς μετά τη μάχη στα Βελέγραδα. Η χρονολογία κατάληψης των δύο κάστρων από τους Βυζαντινούς είναι αβέβαιη. Το 1284, το Δυρράχιο ανήκε στον Κάρολο Ανδεγαυό και η κατάληψη των Κανίνων από τον Μιχαήλ Ταρχανειώτη Γλαβά τοποθετείται μεταξύ των ετών 1281 και 1294 [P. J. ALEXANDER, A Chrysobull of the Emperor Andronicus II in Favor of the See of Canina in Albania, *Byzantion* 15 (1940) 196· πρβλ. GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 334, όπου ο συγγραφέας δεν έχει λάβει υπόψη του τη διόρθωση του Hopf, που σημειώνεται στο κριτικό υπόμνημα, και θεωρεί ότι πρόκειται για τα Ιωάννινα].

148. Οι τρεις αποστολές ανδεγαυικού στόλου στη Ρωμανία εντάσσονται στο πλαίσιο της συνεργασίας του βασιλιά της Σικελίας με τη Βενετία, η οποία άρχισε ουσιαστικά μετά τη λήξη της διετούς βενετοβυζαντινής συνθήκης ανακωχής του 1277 [για το κείμενο της συνθήκης, βλ. TAFEL - THOMAS, III, 133-149, αρ. 368], δηλαδή μετά τον Μάρτιο του 1279. Κοινός καταρχήν στόχος της βενετοανδεγαυικής συνεργασίας ήταν η αντιμετώπιση του Μιχαήλ Παλαιολόγου και η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό, ενώ οι Βενετοί παράλληλα επεδίωκαν να αποκομίσουν βοήθεια για την υπεράσπιση της Εύβοιας από τις επιθέσεις του Λικάριου. Για τον σκοπό αυτό ζήτησαν, στις 30 Μαρτίου 1280, την εσπευσμένη συγκρότηση συμμαχικού στόλου, ο οποίος με αφετηρία την Κέρκυρα θα κατευθυνόταν στην Εύβοια.

Δεν είναι γνωστό αν το αίτημα των Βενετών πραγματοποιήθηκε. Στο ίδιο, όμως, ζήτημα της σύστασης συμμαχικού στόλου η Βενετία επανήλθε, όπως φαίνεται από το κείμενο της δεύτερης συνθήκης του Ορβιέτο (3 Ιουλίου 1281) που συνήφθη μεταξύ των Βενετών, του βασιλιά της Σικελίας και του Φίλιππου ντε Κουρτεναί. Σύμφωνα με το περιεχόμενό της συμφωνήθηκε η σύσταση συμμαχικού στόλου από δεκαπέντε γαλέρες του Κάρολου Ανδεγαυού και του Φίλιππου ντε Κουρτεναί, που θα συγκεντρώνονταν την 1η Μαΐου στην Κέρκυρα με σκοπό την επίθεση εναντίον του Μιχαήλ Παλαιολόγου [TAFEL - THOMAS, III, 296-297, αρ. 374]. Από τον εύλογο συσχετισμό των δεκαπέντε γαλερών του ανδεγαυικού στόλου

της συνθήκης του Ορβιέτο με τις επίσης δεκαπέντε γαλέρες της δεύτερης αποστολής ανδεγαυικού στόλου στη Ρωμανία, που αναφέρει ο Σανούδος, προκύπτει ότι η αποστολή αυτή, καθώς και η βενετοανδεγαυική σύγκρουση στην Εύβοια πρέπει να χρονολογηθούν στον Μάιο του 1282. Ο Σανούδος δεν αναφέρεται στους λόγους που προκάλεσαν τη σύγκρουση των συμμάχων. Είναι όμως ευνόητο ότι ο Σικελικός εσπερινός, γεγονός που αιφνιδίασε, στις 30 Μαρτίου 1282, τον βασιλιά της Σικελίας και τον υποχρέωσε να συγκεντρώσει όλο του το ενδιαφέρον στις υποθέσεις της Ιταλίας, δεν του άφησε περιθώριο για τη συνέχιση των κατακτητικών του σχεδίων εναντίον της Κωνσταντινούπολης και της συνεργασίας του με τη Βενετία. Οι στόχοι των δύο πρώην συμμάχων είχαν σαφώς διαφοροποιηθεί, ώστε εκείνοι να μην είναι πια σε θέση να εφαρμόσουν το κοινό τους σχέδιο αποτελεσματικά [Pozza, Acri e Negroponte, 61-66· Geanakoplos, *Michael Palaeologus*, 336-337].

149. Ο Νικόλαος Μοροζίνι, ο οποίος ήδη προαναφέρθηκε με την προσωνυμία, Ρόσσο [Κείμενο, 141], ήταν βάιλος της Εύβοιας κατά τη διετία 1278-1280.

150. Η ανάκτηση από τους Βενετούς των κάστρων Κλεισούρα και Αργαλιά έγινε, κατά τη διάρκεια της θητείας του Νικόλαου Φαλιέρ στη θέση του βάιλου της Εύβοιας, δηλαδή μεταξύ των ετών 1280 και 1282.

151. Το κάστρο της Αργαλιάς δεν μνημονεύεται από τους περιηγητές και οι ώς τώρα προτάσεις για την ταύτισή του ανήκουν στον χώρο των υποθέσεων. Επικρατέστερη θεωρείται η πρόταση του Koder [Koder, *Negroponte*, 111-112, 116], ο οποίος ταυτίζει την Αργαλιά είτε με το Κάτω Καστρί στις Γούβες της βόρειας Εύβοιας είτε με την Ντούρα της Αγίας Άννας πάλι στη βόρεια Εύβοια [βλ. και Τριανταφυλλοπουλος, *Μεσαιωνική Εύβοια*, 221-222, όπου χαρακτηρίζεται ως παραπλανητική η γλωσσολογική ταύτιση της Αργαλιάς με το οχυρό Acalia, το οποίο τοποθετείται από τους περιηγητές στα όρια της κεντρικής Εύβοιας].

152. Η ανάκτηση της Καρύστου, η οποία στα έτη 1275-1277 βρισκόταν υπό την κυριαρχία του Λικάριου, έγινε, σύμφωνα με το κείμενο, από τον Βονιφάτιο ντα Βερόνα, κατά τη διάρκεια του βενετογενουατικού πολέμου (1293-1299). Ο Βονιφάτιος της Βερόνας είχε αποκτήσει δικαίωμα κυριότητας στο κάστρο της Καρύστου από το 1294, όταν νυμφεύθηκε με τη μεσολάβηση του δούκα της Αθήνας Γκυ Β΄ ντε λα Ρος την εγγονή του Όθωνα ντε Σικόν [βλ. σχόλιο 54] και κληρονόμο της Καρύστου.

153. Ο εμπρησμός της Κέας, κατά τη διάρκεια του βενετογενουατικού πολέμου (1293-1299), πρέπει να έγινε στα έτη 1296-1297. Την εποχή αυτή, η Κέα

ανήκε στους Βυζαντινούς, αφού η κατάκτησή της από τον Λικάριο τοποθετείται, σύμφωνα με έγγραφο του Μαρτίου του 1278 [TAFEL - THOMAS, III, 159-181, αρ. 370], όπου μαρτυρείται η παρουσία πειρατών στην Κέα και η δράση τους εναντίον βενετικών εμπορικών πλοίων για λογαριασμό του βυζαντινού αυτοκράτορα, πριν από το έτος αυτό [πρβλ. και MORGAN, Commission of 1278, 411-438, όπου ταξινομούνται τα πειρατικά επεισόδια που μνημονεύονται στο έγγραφο]. Το νησί συνέχισε να ανήκει στα εδάφη της αυτοκρατορίας ώς το 1302 και περί το τέλος του βενετοβυζαντινού πολέμου (1296-1302) κυριεύθηκε από τους βενετούς ευγενείς, Βαρθολομαίο Μικιέλ, Μπελέττο Τζουστινιάν και Γεώργιο Γκίζι [LOENERTZ, *Ghisi*, 104].

Ο εμπρησμός της βυζαντινής Κέας δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως προμελετημένη επίθεση της Γένουας εναντίον εδάφους του βυζαντινού αυτοκράτορα, με τον οποίο η τελευταία είχε καλές σχέσεις, αλλά μάλλον ως ξεκαθάρισμα λογαριασμών μεταξύ γενουατών ναυτικών και των πειρατών, που ήταν εγκατεστημένοι στο νησί και υπάγονταν στην υπηρεσία του αυτοκράτορα.

154. Κοιλάδα με τις σκουριές ή σκωρίες ονομάζει, προφανώς, ο συγγραφέας την παραλία που εκτείνεται από το Λαύριο ώς τον απάνεμο όρμο του Θορικού, ακριβώς απέναντι από τη βραχώδη Μακρόνησο, εξαιτίας του ιδιαίτερου χρώματος των εκβολάδων από τα ορυχεία της περιοχής, ορατού για το πλοίο που την προσέγγιζε.

Το επεισόδιο, σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι της Λαυρεωτικής και της εύφορης πεδιάδας των Μεσογείων, επεφύλασσαν θερμή υποδοχή στα γενουατικά πλοία σε αντίθεση προς το μειωμένο ενδιαφέρον, που οι ίδιοι έδειχναν κατά την άφιξη βενετικών γαλερών, χρονολογείται στο έτος 1289. Το έτος αυτό, ο νέος βενετός βάιλος της Εύβοιας, Μάρκος Μικιέλ, πήγαινε με τέσσερις γαλέρες από τη Βενετία στη Χαλκίδα, για να αναλάβει τα καθήκοντά του, έχοντας ως συνεπιβάτη και τον Μαρίνο Σανούδο [Κείμενο, 119_{15-23}, όπου γίνεται εκτενής λόγος για την εκλογή του Μάρκου Μικιέλ στη θέση του βάιλου της Εύβοιας, την οποία κατείχε κατά τη διετία 1289-1291].

Η ιδιαίτερη φιλοξενία των γενουατικών πλοίων εκ μέρους των χωρικών της Λαυρεωτικής, για την οποία ο συγγραφέας παρατηρεί ότι γινόταν με το αζημίωτο, δηλώνει μάλλον ότι οι γενουάτες ναυτικοί, για να εξασφαλίσουν την απρόσκοπτη διέλευση των πλοίων τους από περιοχές, όπως αυτές του δυτικού και νότιου Αιγαίου, όπου η πολιτική υπεροχή των Βενετών διατηρήθηκε και μετά την απομάκρυνσή τους από την Κωνσταντινούπολη, το 1261, πλήρωναν τις προσφερόμενες υπηρεσίες και τα απαραίτητα είδη ανεφοδιασμού τους ακριβότερα από τους βενετούς συναδέλφους τους· ενώ, λοιπόν, η δική τους διέλευση φαίνεται ότι αποτελούσε για τους εντόπιους εξαιρετικό γεγονός, η διέλευση των βενετικών γαλερών αντιμετωπιζόταν σαν μια υπόθεση ρουτίνας [πρβλ. LAIOU, *Andronicus II*, 107, όπου η συγγραφέας, σχολιάζοντας το ίδιο χωρίο της *Istoria* θεωρεί ότι η υποδοχή των γενουατικών

γαλερών γινόταν από τους κατοίκους της Μακρονήσου, τοποθετεί το επεισόδιο στη διάρκεια του βενετοβυζαντινού πολέμου (1296-1302) και ερμηνεύει τη συμπεριφορά των κατοίκων της περιοχής ως εκδήλωση, αφενός της ομόθυμης συμπαράστασης του βυζαντινού πληθυσμού προς τη σύμμαχο του βυζαντινού αυτοκράτορα, Γένουα, και αφετέρου δυσμένειας προς τη Βενετία, με την οποία ο Ανδρόνικος Β΄ βρισκόταν σε πόλεμο· πρβλ. και M. BALARD, *La Romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, τ. 1 [Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 235], Γένουα-Παρίσι 1978, 61].

155. Σύμφωνα με το κείμενο, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του βασιλιά της Σικελίας Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, του Φίλιππου ντε Κουρτεναί και του βενετού δόγη για τη συγκρότηση αντιβυζαντινής συμμαχίας, η οποία οριστικοποιήθηκε με τη σύναψη της συνθήκης του Ορβιέτο, στις 3 Ιουλίου 1281, διήρκεσαν τέσσερα περίπου χρόνια. Κατά την τελική φάση των διαπραγματεύσεων η Βενετία εκπροσωπήθηκε από τους πρέσβεις, Ιωάννη Δάνδολο Καν, Ιάκωβο Τιέπολο Σκόπολο και Ματθαίο Κουιρίνι (= e un altro), ενώ ο βασιλιάς Κάρολος από τον καγκελάριο της Αχαΐας, Λεονάρδο ντα Βέρολι.

Κύριος στόχος της συμμαχίας ήταν, όπως αναφέρεται τόσο στο ίδιο το κείμενο της συνθήκης [*quanto fiet passagium, transeant in propriis personnis in Romaniam contra illos, qui occupaverunt et tenent Imperium supradictum*: TAFEL - THOMAS, III, 290, αρ. 373] όσο και από τον Μαρίνο Σανούδο, οι τρεις ηγεμόνες να ηγηθούν αυτοπροσώπως σταυροφορίας για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Η πληροφορία του Σανούδου ότι ο Βαλδουίνος Β΄ ντε Κουρτεναί ήταν μεταξύ των τριών ηγεμόνων που υπέγραψαν το τελικό κείμενο της συνθήκης είναι ανακριβής· είναι γνωστό ότι ο Βαλδουίνος είχε πεθάνει από το 1273 [βλ. GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 337-338, όπου γίνεται λόγος για τους επιμέρους όρους της συνθήκης].

156. Ιωάννης νταλ Κάβο είναι ο γνωστός γενουάτης πειρατής, που είχε προσληφθεί στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου. Σύμφωνα με πληροφορίες εγγράφου του Μαρτίου 1278, στο οποίο γίνεται ο απολογισμός των βυζαντινών πειρατικών επιθέσεων εναντίον βενετικών πλοίων και ζητείται από τον αυτοκράτορα να καταβάλει αποζημίωση, η δράση του Ιωάννη νταλ Κάβο στο πλαίσιο της αντιβενετικής πολιτικής του Μιχαήλ Παλαιολόγου μαρτυρείται από το 1269 [TAFEL - THOMAS, III, 259-281, αρ. 370]. Στο έγγραφο μνημονεύονται περισσότερες από είκοσι πειρατικές επιθέσεις εναντίον βενετικών πλοίων του Ιωάννη νταλ Κάβο, ο οποίος φέρει τον τίτλο του *comes* [*per Johannem de lo Cavo comitum undecim lignorum*: TAFEL - THOMAS, *ό.π.*, 273]. Ο τίτλος αυτός είναι γνωστό ότι χρησιμοποιήθηκε από τον 12ο αιώνα σε διεθνή κλίμακα για να δηλώσει τον καπετάνιο πλοίου [MORGAN, Commission of 1278, 424, σημ. 28]. Ο Σανούδος αναφέρει τον νταλ Κάβο ως ναύαρχο του Μιχαήλ Παλαιολόγου· αυτός όμως ο τίτλος, που αντιστοιχεί στον μεγάλο δούκα του βυζαντινού στόλου, δεν χορηγήθηκε ποτέ στον νταλ Κάβο.

Ο Σανούδος αναφερόμενος στην καταγωγή του Ιωάννη νταλ Κάβο σημειώνει ότι ο γενουάτης πειρατής είχε γεννηθεί στην Ανάφη, νησί που ανήκε στην οικογένεια των Φόσκολο και υπαγόταν στην επικυριαρχία των Σανούδων, δουκών του Αρχιπελάγους [πρβλ. και τη διαφορετική πρόταση ερμηνείας της ίδιας φράσης από τον LOENERTZ, *Ghisi*, 462: *Zuan del Cavo était un Foscolo natif d'Anaphé et par conséquent sujet des Sanudo, auxquels l'île appartenait*].

Ο τόπος γέννησης του Ιωάννη νταλ Κάβο δεν είναι γνωστός. Η σύνδεση, όμως, του προσώπου αυτού με την Ανάφη μαρτυρείται και από μια ακόμη πληροφορία, σύμφωνα με την οποία, το έτος 1278, ο Ιωάννης νταλ Κάβο φέρεται ως κύριος της Ανάφης και της Ρόδου [*Johannes de Cavo Genuensis Namphi et Rhodi insulae dominus*: A. FERRETO, Codice diplomatico delle relazioni fra la Liguria, la Toscana e la Lunigiana ai tempi di Dante, *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 31/2 (1903) 246· πρβλ. G. BRATIANU, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Παρίσι 1929, 144, σημ. 6]. Η πληροφορία αυτή σημαίνει μάλλον ότι ο Ιωάννης νταλ Κάβο, κατά τη διάρκεια της πολυτάραχης σταδιοδρομίας του και για κάποιο άγνωστο χρονικό διάστημα, είχε γίνει κύριος της Ανάφης.

Ο συσχετισμός της Ανάφης με τους Φόσκολο στο κείμενο της *Istoria* δημιουργεί πρόβλημα δυσεπίλυτο. Η πληροφορία αυτή του Μαρίνου Σανούδου αποτελεί τη μοναδική γνωστή μαρτυρία για την παρουσία της οικογένειας των Φόσκολο στο νησί. Εξάλλου, η θεωρία του Hopf [HOPF, *Veneto-byzantinische Analekten*, Βιέννη 1859, ανατύπωση, Άμστερνταμ 1964, 137-138], ο οποίος στηρίχθηκε σε αυτή μόνο την πληροφορία και δημιούργησε ολόκληρη δυναστεία των Φόσκολο στην Ανάφη, έχει αποδειχθεί πλασματική [ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Marin Sanudo, 22-23].

157. Η ανάμειξη του Μιχαήλ Παλαιολόγου στην εξέγερση των Σικελών του Παλέρμου εναντίον της γαλλικής κυριαρχίας του Κάρολου Ανδεγαυού επισημαίνεται από τον δομινικανό επίσκοπο του Τορτσέλλο, Πτολεμαίο ή Βαρθολομαίο της Λούκκας [THOLOMEI LUCENSIS, *Historia Ecclesiastica*, MURATORI, RIS 11 (1927) κεφ. 9, στ. 1186-1187]· πρβλ. C. N. TSIRPANLIS, The Involvement of Michael VIII Palaeologus in the Sicilian Vespers (1279-1282), *Βυζαντινά* 4 (1972) 301-329, όπου σχολιάζονται οι αφηγηματικές και άλλες πηγές που αναφέρονται στο ίδιο θέμα και GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 344-358].

Η μαρτυρία του Ρογήρου ντι Λούρια σχετικά με το ποσό της οικονομικής ενίσχυσης του Πέτρου Β΄ από τον βυζαντινό αυτοκράτορα δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί. Η ετήσια, όμως, εισφορά των 60.000 υπερπύρων αντιπροσωπεύει, πιθανότατα, τη συμβολή του Μιχαήλ Παλαιολόγου στις δαπάνες συγκρότησης και συντήρησης αραγωνικού στόλου για τον πόλεμο εναντίον του βασιλιά της Σικελίας. Σε αυτή αναφέρεται και ο Πτολεμαίος της Λούκκας [*Sed illi regi [Petri] succurit Palaeologus propter novitates eidem factas et cum suo adjutorio facit armatam in mari*: THOLOMEUS LUCENSIS, *ό.π.*· πρβλ. A. FRANCHI, *I vespri siciliani e le relazioni tra Roma e Bizanzio*.

Studio critico sulle fonti, Παλέρμο 1984 (= Quaderni di Ho Theologos 1), 61-65, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τα αποσπάσματα των πηγών, που περιέχουν νύξεις για την οικονομική συμβολή του Βυζαντίου στον πόλεμο εναντίον του Κάρολου Ανδεγαυού].

Η κυρία, εξ ονόματος της οποίας ο ναύαρχος του αραγωνικού στόλου Ρογήρος ντι Λούρια διεκδικούσε το ποσό των 60.000 ουγγιών χρυσού από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, είναι η Κωνστάντσα, νόθα κόρη του γερμανού αυτοκράτορα, Φρειδερίκου Β΄ Χοχενστάουφεν (1220-1250) και αδελφή του βασιλιά της Σικελίας, Μαμφρέδου (1258-1266), η οποία, το 1244, παντρεύτηκε τον αυτοκράτορα της Νίκαιας, Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη (1222-1254). Μετά τον θάνατο του συζύγου της η Κωνστάντσα έμεινε παρά τη θέλησή της στο Βυζάντιο εξαιτίας των εχθρικών σχέσεων του αδελφού της, σύμμαχου του Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, με τον αυτοκράτορα της Νίκαιας, Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρι. Τον Δεκέμβριο του 1262, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος αναγκάσθηκε να επιτρέψει την επάνοδό της στη Σικελία με αντάλλαγμα την απελευθέρωση του στρατηγού του, Αλέξιου Στρατηγόπουλου, τον οποίο ο Μαμφρέδος κρατούσε αιχμάλωτο [για τη χρονολόγηση της αναχώρησης της Κωνστάντσας από το Βυζάντιο, βλ. A. FAILLER, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère, *REB* 38 (1980) 77-85]. Στη Σικελία, η Κωνστάντσα παρέμεινε ώς τον θάνατο του αδελφού της και την κατάκτηση του σικελικού βασιλείου από τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό, το 1266. Τότε κατέφυγε στην Ισπανία, όπου έγινε δεκτή από τον βασιλιά της Αραγώνας, Ιάκωβο Α΄ (1213-1276), και εγκαταστάθηκε στη βασιλική αυλή κοντά στη συνονόματη ανιψιά της, Κωνστάντσα, σύζυγο του διαδόχου του αραγωνικού θρόνου και μετέπειτα βασιλιά, Πέτρου Β΄ (1276-1285). Στο τέλος της ζωής της η Κωνστάντσα αποσύρθηκε σε μοναστήρι [C. MARINESCO, De nouveau sur Constance de Hohenstaufen impératrice de Nicée, *Byzantion* 1 (1924) 445-468]. Κατά την αναχώρησή της από την Κωνσταντινούπολη ο Μιχαήλ Παλαιολόγος εφοδίασε την πρώην αυτοκράτειρα με χρυσόβουλλο γράμμα, με το οποίο τη διαβεβαίωνε ότι, αν άλλαζε γνώμη και ήθελε να επιστρέψει στην αυτοκρατορία, θα έθετε ο ίδιος στη διάθεσή της την περιουσία που ο σύζυγός της της είχε παραχωρήσει ως προίκα [MARINESCO, *ό.π.*, 460-461 και DÖLGER, *Regesten*, III, αρ. 1916]. Μνεία του περιεχομένου της προίκας αυτής γίνεται από την ίδια την Κωνστάντσα στο κείμενο της διαθήκης της, την οποία συνέταξε στις 13 Αυγούστου 1306. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της διαθήκης, η προίκα περιλάμβανε τρεις πόλεις στη Μικρά Ασία με ετήσιο εισόδημα 30.000 υπέρπυρα, κοσμήματα, χρήματα και άλλα αντικείμενα αξίας· ήταν, δηλαδή μια σεβαστή περιουσία, της οποίας το μέγεθος η Κωνστάντσα υπολόγιζε ότι ανερχόταν σε 300.000 υπέρπυρα. Το δικαίωμά της στην περιουσία της αυτή η Κωνστάντσα το μεταβίβαζε με τη διαθήκη της στον βασιλιά της Αραγώνας Ιάκωβο Β΄ (1291-1327) [MARINESCO, *ό.π.*, 456· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Marin Sanudo, 36-37· LAIOU, *Andronicus II*, 47· Franchi, *ό.π.*, 61, σημ. 139 και σελ. 122-123. Πρβλ. και HOPF, SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 133, σημ. 5, όπου η «certa madonna del regno di Scicilia» ταυτίζεται με την Ιολάνδη

Μομφερρατική, την αυτοκράτειρα Ειρήνη, σύζυγο του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου]. Η μαρτυρία του Ρογήρου ντι Λούρια για την οφειλή του βυζαντινού αυτοκράτορα προς την Κωνστάτσα, την οποία μεταφέρει ο Σανούδος, παραπέμπει ασφαλώς στις οικονομικές δοσοληψίες της πρώην αυτοκράτειρας με το Βυζάντιο, χωρίς να γίνεται σαφές σε τι ακριβώς αναφέρεται.

158. Σύμφωνα με το κείμενο, μετά τον Σικελικό εσπερινό, γεγονός που καθήλωσε τον βασιλιά της Σικελίας Κάρολο Ανδεγαυό στα εσωτερικά προβλήματα της χώρας του, η Βενετία, συνεπής στους όρους της αντιβυζαντινής συνθήκης του Ορβιέτο (1281), προχώρησε μόνη της σε επιθετική δράση εναντίον του Βυζαντίου και πραγματοποίησε τρεις ναυτικές επιδρομές σε βυζαντινό έδαφος. Τα αποτελέσματα της πρώτης επιδρομής, την οποία πραγματοποίησε ο Ρογήρος Μοροζίνι, καπετάνιος του βενετικού στόλου στη Ρωμανία ώς τον Αύγουστο του 1283 [THIRIET, *Assemblées*, 45, αρ. 74], είναι άγνωστα. Η δεύτερη επιδρομή έγινε το επόμενο έτος από τον Παγκράτιο Μαλιπιέρο και η τρίτη, το μεθεπόμενο, από τον Ιάκωβο Τιέπολο Σκόπολο.

Οι τρεις βενετικές επιθέσεις μνημονεύονται και σε μεταγενέστερα χρονικά και χρονολογούνται στα έτη 1282, 1283, 1284 [ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Marin Sanudo, 29-30· C. MANFRONI, *Storia della marina italiana dal trattato di Ninfeo alla caduta di Costantinopoli (1261-1453)*, Λιβόρνο 1902, 110 σημ. 1 και G. BRATIANU, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Παρίσι 1929, 142]· Αντίθετα, ο Hopf [HOPF, SANUDO, *Istoria del regno di Romania*, 133, σημ. 5] και η Laiou [LAIOU, *Andronicus II*, 68] τοποθετούν την αρχή των βενετικών επιθέσεων στο 1296. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι από τον Σεπτέμβριο του 1283 η Βενετία είχε ήδη αρχίσει με δική της πρωτοβουλία διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ανακωχής με το Βυζάντιο [THIRIET, *Assemblées*, 45, αρ. 75].

159. Πρόκειται για τη βενετοβυζαντινή συνθήκη ανακωχής, που συνήφθη μεταξύ του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου και του δόγη Ιωάννη Δάνδολου, στις 28 Ιουλίου 1285. Οι πληροφορίες του Σανούδου για τους όρους της συνθήκης επιβεβαιώνονται από το ίδιο το κείμενό της [TAFEL - THOMAS, III, 339-353, αρ. 379, ιδιαίτερα, 341, 351· DÖLGER, *Regesten*, IV, αρ. 2104· πρβλ. LAIOU, *Andronicus II*, 57-68, όπου εξετάζονται οι διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη σύναψη της συνθήκης και το περιεχόμενο του συνόλου των όρων της].

160. Ο Καστρούκιος ή Καστρακάνι ντέλι Αντελμινέλλι (Castracani degli Antelminelli) γεννήθηκε στη Λούκκα της Τοσκάνης, το 1281. Η οικογένειά του ήταν γνωστή από τον 12ο αιώνα για την εμπορική της δραστηριότητα και κυρίως για την ενασχόλησή της με την τραπεζική διακίνηση του χρήματος. Οι Αντελμινέλλι ανήκαν στους γιβελίνους, υποστηρικτές του γερμανού αυτοκράτο-

ρα. Ο ίδιος ο Καστρούκιος δεν ασχολήθηκε με το εμπόριο. Όταν οι γουέλφοι συμπατριώτες του τον εξόρισαν μαζί με τους άλλους γιβελίνους της Λούκκας, ο Καστρούκιος πήγε και υπηρέτησε ως μισθοφόρος τον γάλλο βασιλιά Φίλιππο Δ΄. Το 1304, επέστρεψε στην Ιταλία και συνεργάσθηκε με τον Ουγγουτσιόνε ντέλλα Φατζιουόλα (Uguccione della Faggiuola), ο οποίος, το 1314, κατόρθωσε να ανακηρυχθεί ηγεμόνας της Πίζας και στη συνέχεια με επιθέσεις που έκανε εναντίον της Λούκκας υποχρέωσε την πόλη να ανοίξει τις πόρτες της και να υποδεχθεί τους εξόριστους γιβελίνους. Το ίδιο έτος, ο Καστρούκιος εξήγειρε τους γιβελίνους εναντίον του βικάριου του βασιλιά της Σικελίας, στον οποίο οι γουέλφοι είχαν αναθέσει τη διακυβέρνηση της Λούκκας, γεγονός που επέτρεψε στον ηγεμόνα της Πίζας, Ουγγουτσιόνε, να εισέλθει στην πόλη και να αναλάβει την ηγεσία της. Σύντομα, όμως, το 1316, ο Καστρούκιος έδιωξε και τον Ουγγουτσιόνε και, τον Απρίλιο του 1320, ανακηρύχθηκε από τους κατοίκους της Λούκκας ισόβιος ηγεμόνας της. Στη συνέχεια, με επιθέσεις εναντίον των γειτονικών πόλεων της Τοσκάνης προέβη στην κατάκτηση της Πιστόγιας, το 1325, και της Λουνιτζιάνας. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Λουδοβίκου Δ΄ της Βαυαρίας στην Ιταλία, το 1327, ο Καστρούκιος προσέφερε σημαντική βοήθεια στον γερμανό αυτοκράτορα, με τον οποίο όμως, το 1328, ήλθε σε σύγκρουση και εκείνος θανάτωσε τον Καστρούκιο και στέρησε τα παιδιά του από την πατρική τους κληρονομιά [É. G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, Παρίσι 1954, 225-227, 250-251 και M. LUZZATI, λήμμα Castracani degli Antelminelli, Castruccio, DBI 22, 200-210].

Ο Σανούδος αναφέρεται στη σταδιοδρομία του Καστρούκιου σε επιστολή του έτους 1325, προς τον Ινγκράμο (Ingramo), αρχιεπίσκοπο Καπύης και καγκελάριο του βασιλιά της Νεάπολης Ροβέρτου Ανδεγαυού [SANUDO B (3), 292-293]. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της επιστολής, ο Καστρούκιος, όταν επέστρεψε από την Ιταλία και έως ότου γίνει κύριος της Λούκκας, υπηρέτησε ως μισθοφόρος στη Βερόνα και ως κονόσταυλος στο ιππικό της Βενετίας.

161. Το συνοικέσιο που διαπραγματεύθηκε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος με τον Ιωάννη ντε λα Ρος, κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του τελευταίου στην Κωνσταντινούπολη μνημονεύεται με τον ίδιο τρόπο και από τον Παχυμέρη [*ἐκεῖνον [τὸν Ἰωάννη] δ' ἀγήλας ὁ βασιλεὺς καὶ δοκιμάσας λαμβάνειν γαμβρὸν ὑφ' ὅρκοις ἀσφαλέσιν ἀπέλυε· μετέωροι δ' ἦσαν οἱ γάμοι καθ' ὑποσχέσεις καὶ μόνας*· ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ. 2, 529].

162. Ο Γουλιέλμος ντε λα Ρος (1280-1287), αδελφός του Ιωάννη ντε λα Ρος, είναι ο πρώτος ηγεμόνας της Αθήνας που έφερε τον τίτλο του δούκα [J. LONGNON, Problèmes de l'histoire de la principauté de Morée, *Journal des Savants* (1946) 91· LONGNON, *L'empire*, 258]. Νυμφεύθηκε την Ελένη Κομνηνή, κόρη του σεβαστοκράτορα και ηγεμόνα της Θεσσαλίας Ιωάννη Δούκα και πήρε ως προίκα, σύμφωνα με

τον Σανούδο, τη Γραβιά, το Σιδηρόκαστρο, το Ζητούνι και το Γαρδίκι, κάστρα προφανώς σημαντικά για τον σεβαστοκράτορα, αφού και τα τέσσερα βρίσκονται σε μικρή απόσταση από την έδρα του, Νεοπάτρα [για τις θέσεις αυτές, βλ. KODER - HILD, Thessalia, 167, 255, 283, 161]. Μνεία της προίκας του Γουλιέλμου ντε λα Ρος περιέχεται επίσης στη γαλλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως [*Chronique de la Morée*, § 879· πρβλ. LONGNON, *L'empire*, 90], όπου όμως γίνεται λόγος μόνο για το Γαρδίκι].

Μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου και ώς την ενηλικίωση του γιου του, Γκυ Β΄ ντε λα Ρος (1287-1308), τη διακυβέρνηση του δουκάτου της Αθήνας ασκούσε η μητέρα του, Ελένη Κομνηνή (1287-1294). Ο Γκυ Β΄ νυμφεύθηκε, το 1294, την κόρη της Ισαβέλλας Βιλλεαρδουίνης και του Φλωρέντιου του Αινώ, Ματθίλδη, η οποία είχε ως προίκα την καστελανία της Καλαμάτας [βλ. *Χρονικόν του Μορέως*, στ. 7979-7985· *Chronique de la Morée*, §§ 831-840· *Fechos*, § 506], και πέθανε άκληρος. Μετά τον θάνατό του, το δουκάτο της Αθήνας περιήλθε στον Ούγο ντε Μπριέν, τον οποίο παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο η Ελένη Κομνηνή.

163. Η θεωρία της *translatio imperii*, σύμφωνα με την οποία ο πάπας Λέων Γ΄, όταν έστεψε αυτοκράτορα τον Καρλομάγνο (800), μεταβίβασε τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία από τους Έλληνες στους Γερμανούς, διατυπώθηκε από τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ και, το 1202, επαναδιατυπώθηκε από τον Ιννοκέντιο Γ΄ στην επιστολή του «Per Venerabilem» [βλ. Jeannine QUILLET, *La philosophie politique de Marsile de Padoue*, Παρίσι 1970, 238-241].

164. Οι γάμοι αυτοκρατόρων της δυναστείας των Κομνηνών με γαλλίδες πριγκίπισσες, που σημειώνονται εδώ από τον συγγραφέα, έχουν ως εξής: 1) Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180) μνήστευσε τον γιο του και μετέπειτα αυτοκράτορα, Αλέξιο Β΄ (1180-1183), με την Αγνή, ανήλικη κόρη του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ΄, η οποία μετονομάσθηκε σε Άννα. Ο γάμος, όμως, αυτός δεν έγινε ποτέ. Η νεαρή πριγκίπισσα, μετά τον θάνατο του Αλέξιου Β΄, παντρεύτηκε τον Ανδρόνικο Κομνηνό (1183-1185). Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, η Αγνή-Άννα έγινε σύζυγος του καίσαρα Θεόδωρου Βρανά, ο οποίος συνεργάσθηκε με τους Λατίνους και τους Βενετούς. 2) Ο ίδιος ο Μανουήλ Κομνηνός νυμφεύθηκε, το 1160, την πριγκίπισσα Μαρία του Πουατιέ (Poitiers), κόρη του βασιλιά της Αντιόχειας Βοημούνδου Γ΄ (1163-1201). 3) Η Μαρία Κομνηνή, εγγονή του Ιωάννη, αδελφού του Μανουήλ Α΄, παντρεύτηκε τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ Αμωρύ ντ' Ανζού (Amaury d'Anjou) (1163-1174).

165. Η πληροφορία του χωρίου σχετικά με τη χρηματοδότηση από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο της κατασκευής πύργου στην Άκρα, η οποία δεν μνημονεύ-

εται σε άλλη πηγή, επαναλαμβάνεται από τον Σανούδο σε επιστολή του έτους 1324 προς τον επίσκοπο του Καφά Ιερώνυμο [*dominus Imperator Pallialogus fecerat aedificari in Acon unam maximam turrim, cum moenibus valde magnis ad defensionem civitatis*: SANUDO B (8), 300].

166. Τον τίτλο του βασιλιά της Ιερουσαλήμ ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός τον αγόρασε, τον Ιανουάριο του 1277, από τη νόμιμη κληρονόμο του, Μαρία της Αντιόχειας, τη γηραιά θεία του βασιλιά της Κύπρου, Ούγου Β΄ ντε Λουζινιάν, αντί μιας σημαντικής ετήσιας επιχορήγησης, την οποία εκείνη θα εισέπραττε ώς το τέλος της ζωής της. Εκπρόσωπος της ανδεγαυικής εξουσίας στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ ήταν ο Ρογήρος ντι Σαν Σεβερίνο (Ruggerio di San Severino), κόμης του Μαρσίκο (Marsico) στα Βασιλικάτα. Ο Σανούδος στη σταυροφορική του πραγματεία τοποθετεί την άφιξη του Σαν Σεβερίνο στην Άκρα, στις 7 Ιουνίου 1277 [*Mittitur itaque ex parte regis Karoli Rogerius Comes Sancti Severini Baylivus regni Jerusalem, et applicuit Ptolomayde cum sex galeis MCCLXXVII / VII. die Iunii*: *LSFC*, 227]. Για την άφιξη του Ρογήρου ντι Σαν Σεβερίνο στην Άκρα παραδίδονται και άλλες χρονολογίες· ακριβέστερη, όμως, θεωρείται η χρονολόγησή της από τον Σανούδο [βλ. R. GROUSSET, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, 3, 673, σημ. 2· POZZA, Acri e Negroponte, 28-30, σημ. 10].

167. Η εμφάνιση των Μογγόλων στο προσκήνιο του κόσμου, στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα, και η ίδρυση της απέραντης μογγολικής αυτοκρατορίας είχαν αφυπνίσει στη χριστιανική Δύση τον φόβο για τις υπερφυσικές δυνάμεις, που της ήταν γνώριμος από την εποχή των Γότθων και των Ούγγρων εισβολέων στην Ευρώπη. Οι χριστιανοί ιερείς ονόμασαν τους Μογγόλους *Ταρτάρους*, γιατί θεώρησαν ότι είχαν ξεπηδήσει από τα μυθολογικά *Τάρταρα*, και οι άνθρωποι της Δύσης νόμισαν ότι αναγνώρισαν στους εισβολείς τους λαούς του Γωγ και Μαγώγ της Αποκάλυψης, που θα τους εξαπέλυε ο Σατανάς από τις τέσσερις άκρες του κόσμου κατά την έλευση του Αντίχριστου [Για το ζήτημα των φανταστικών λαών κατά τον Μεσαίωνα, βλ. R. MANSELLI, I popoli immaginari: Gog e Magog, στο *Popoli e paesi nella cultura altomedievale, 23-29 aprile 1981* (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 29), τ. 2, Spoleto 1983, 487-517].

168. Ο Εντ ντε Πουαλσιέν (Eudes de Poilechien), όπως αναφέρει σε επόμενο χωρίο ο Μαρίνος Σανούδος, ο οποίος τον είχε γνωρίσει προσωπικά [Κείμενο, 205_{25}], ήταν ανιψιός του πάπα Μαρτίνου Δ΄ (1281-1285). Τον Μάιο του 1283, ο Εντ ντε Πουαλεσιέν βρισκόταν στη Συρία με την ιδιότητα του επιτρόπου των Αγίων Τόπων και διαδέχθηκε τον Ρογήρο ντι Σαν Σεβερίνο, εκπρόσωπο της ανδεγαυικής εξουσίας στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ από το 1277, ο οποίος ανα-

κλήθηκε στην Ιταλία αμέσως μετά τα γεγονότα του Σικελικού εσπερινού. Στη νέα του θέση ο Εντ ντε Πουαλσιέν παρέμεινε ώς τις 29 Ιουνίου 1286, οπότε υποχρεώθηκε να παραδώσει το κάστρο της Άκρας στον βασιλιά της Κύπρου Ερρίκο Β΄ ντε Λουζινιάν [É. G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, Παρίσι 1954, 200]. Κατά την παραμονή του στη Συρία ο Εντ ντε Πουαλσιέν είχε νυμφευθεί τη Λουκία ντ' Ιμπελίν (d'Ibelin) θυγατέρα του Ιωάννη ντ' Αρζούφ, και έκανε μαζί της έναν γιο.

169. Στο τμήμα αυτό της *Istoria* ο συγγραφέας κάνει την απογραφή των χριστιανικών πληθυσμών καταρτίζοντας με τον τρόπο αυτό έναν χάρτη της χριστιανικής οικουμένης. Απαριθμεί, πρώτα, τους καθολικούς ηγεμόνες και τα βασίλειά τους και, ύστερα, τους ορθόδοξους. Στη συνέχεια αναφέρει τους ορθόδοξους πληθυσμούς σε καθολικά βασίλεια ή σε περιοχές που είχαν κατακτηθεί από τους Τατάρους και τους Τούρκους. Τέλος, μνημονεύει τους ορθόδοξους ελληνόφωνους κατοίκους της ασιατικής γης και της Αιγύπτου που είχαν υποταχθεί στους απίστους και ακόμη της λατινοκρατούμενης Ρωμανίας και της νότιας Ιταλίας που υπάγονταν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Αγίας Έδρας.

Κατά την απαρίθμηση των χριστιανών ηγεμόνων ο συγγραφέας ακολουθεί καταρχήν την ιεραρχία που ήταν κοινά αποδεκτή. Σε ό,τι αφορά τους καθολικούς ηγεμόνες τοποθετεί στην πρώτη θέση τον γερμανό αυτοκράτορα και στη δεύτερη τον πανίσχυρο, όπως τον χαρακτηρίζει, βασιλιά της Γαλλίας. Στη συνέχεια, αφού επισημάνει τη διχογνωμία που υπήρχε για την απονομή της τρίτης θέσης στον αξιότερο μεταξύ των αντιζήλων βασιλιάδων, της Αγγλίας και της Καστίλλης, αντιπαραθέτει τα πλεονεκτήματα καθενός από τους δύο ηγεμόνες. Παρατηρεί, δηλαδή, ότι ο βασιλιάς της Αγγλίας έχει περισσότερα πλούτη και θησαυρούς, ενώ ο βασιλιάς της Καστίλλης έχει περισσότερο ιππικό, καλύτερο και εμπειρότερο πεζικό, μεγαλύτερη παραγωγή σε γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, αλλά λιγότερα χρήματα. Και χωρίς άλλο σχόλιο καταγράφει στην τρίτη θέση τον βασιλιά της Καστίλλης.

Ωστόσο, σε καμία από τις τρεις επόμενες θέσεις δεν μνημονεύεται ο βασιλιάς της Αγγλίας. Αυτές καταλαμβάνονται κατά σειρά από τους βασιλιάδες της Πορτογαλίας, της Αραγώνας και της Μαγιόρκας. Το επιχείρημα του Μαρίνου Σανούδου για τη διάταξη αυτή είναι ότι ο βασιλιάς της Πορτογαλίας είναι υποτελής στον βασιλιά της Καστίλλης και ο βασιλιάς της Μαγιόρκας υποτελής στον βασιλιά της Αραγώνας και ακόμη ότι οι τέσσερις βασιλιάδες της Ιβηρικής χερσονήσου συνιστούσαν αδιάσπαστη ενότητα. Σύμφωνα λοιπόν με τη λογική αυτή, ο βασιλιάς της Αγγλίας καταχωρείται έβδομος στον κατάλογο της *Istoria* και στην όγδοη θέση εγγράφεται ο γείτονας και ώς πρόσφατα υποτελής του άγγλου ηγεμόνα, βασιλιάς της Σκωτίας.

Οι υπόλοιποι καθολικοί βασιλείς δεν ταξινομούνται αξιολογικά, αλλά με γνώμονα τη γεωγραφική θέση της επικράτειάς τους, ώστε να περιορίζονται οι παλινδρομήσεις κατά την πορεία σχεδιασμού του χάρτη της χριστιανικής οικουμένης. Ακολουθούν, δηλαδή, στον κατάλογο οι ηγεμόνες των βασιλείων της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, της Σκανδιναβίας, της Ιταλικής χερσονήσου, έπειτα των βασιλείων της ανατολικής Μεσογείου και η τελευταία θέση καταλαμβάνεται από τον βασιλιά της Ναβάρρας στην Ιβηρική χερσόνησο.

Με ανάλογο τρόπο ταξινομούνται και οι ορθόδοξοι βασιλιάδες. Αμέσως μετά τον βυζαντινό αυτοκράτορα μνημονεύονται οι ηγεμόνες της νοτιοανατολικής όχθης του Εύξεινου Πόντου, έπειτα της βορειοανατολικής Ευρώπης και τέλος της Βαλκανικής χερσονήσου.

Η απογραφή των χριστιανών ηγεμόνων συνοδεύεται από αποσπασματικές πληροφορίες για τις επικράτειές τους. Η παράθεση των πληροφοριών αυτών δεν έχει συστηματικό χαρακτήρα· το περιεχόμενό τους είναι ενδεικτικό των γνώσεων του Σανούδου σε ζητήματα πολιτικής και φυσικής γεωγραφίας, θαλάσσιων και χερσαίων διαδρομών, αλλά και σε θέματα, όπως η φοροδοτική δυνατότητα και το στρατιωτικό δυναμικό ενός βασιλείου, η παραγωγή ορισμένων προϊόντων και οι ιδιοτυπίες και οι χαρακτήρες διαφόρων χριστιανικών εθνοτήτων.

170. Ο συγγραφέας αναφέρεται εδώ στην υποτονική πολιτική που ακολούθησε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στο ζήτημα της προστασίας της Μικράς Ασίας. Η ανάθεση της περιφρούρησης της Μικράς Ασίας στον Λικάριο χρονολογείται μεταξύ των ετών 1274 και 1275 [βλ. και σχόλιο 103]. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η οριστική εγκατάσταση των Τούρκων στην Παφλαγονία και τις δυτικές μικρασιατικές περιοχές ολοκληρώθηκε κατά την εποχή της βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄ [LAIOU, *Andronicus II*, 21-26, 76-84· GEANAKOPLOS, *Michael Palaeologus*, 343]. Σε ό,τι αφορά την Ποντοπράκλεια είναι γνωστό ότι, μολονότι η πόλη από τις αρχές του 14ου αιώνα παρουσίασε τις πρώτες ενδείξεις παρακμής εξαιτίας των τουρκικών επιθέσεων, παρέμεινε βυζαντινή ώς το 1346 και μόνο το 1360 κατακτήθηκε οριστικά από τους Τούρκους [VRYONIS, *The Decline*, 293].

171. Ο Κανίνο Καραμάν της *Istoria*, προφανώς ο εμίρης της Κασταμονής, κατά τη βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄, δεν μνημονεύεται σε άλλη πηγή. Το πρώτο συνθετικό του ονόματός του είναι, πιθανότατα, προσωνυμία (Canino, cane = σκύλος), η οποία του είχε δοθεί εξαιτίας της αγριότητας που φαίνεται ότι είχε επιδείξει κατά την κατάκτηση της Παφλαγονίας και γι' αυτό ο συγγραφέας τον χαρακτηρίζει ως «crudelissimo». Με ανάλογο τρόπο σχολιάζει ο Σανούδος τους Τούρκους και στο *LSFC* όπου τους παρομοιάζει με λύκους [βλ. παραπάνω, σελ. 29, σημ. 30· πρβλ. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 107 και σημ. 459 και P. WITTEK, *Das Fürstentum*

Mentesche, Studien zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh., Κωνσταντινούπολη 1934 (Istanbuler Mitteilungen 2), 23, σημ. 2, όπου συζητείται η σχέση του ονόματος Caraman με τους Germiyan-oglu, τους «Καρμιανούς» της ιστορίας του Παχυμέρη και η σύνδεσή του με την οικογένεια των Μεντεσέ].

172. Το χωρίο αναφέρεται στην ίδρυση της Βενετίας από τους Ενετούς της Παφλαγονίας, οι οποίοι μετά το τέλος του τρωικού πολέμου μετανάστευσαν με επικεφαλής τον Αντήνορα στα παράλια της Αδριατικής και ίδρυσαν πρώτα το Αλτίνο ή Αντενορίδα, έπειτα την Πάδουα και, τέλος, τη Βενετία. Η θεωρία της καταγωγής των πόλεων, θέμα προσφιλές στην ιταλική συγγραφική παραγωγή από τον 12ο ήδη αιώνα, χαρακτηρίζει και την ιστοριογραφία της Βενετίας και της Πάδοβας τον 13ο και 14ο αιώνα [βλ. για το θέμα αυτό, A. CARILE - G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978].

173. Η περιγραφή της κοιλάδας του Μαιάνδρου, με την πλούσια αγροτική παραγωγή, βασίζεται, πιθανότατα, σε πληροφορίες που ο συγγραφέας είχε ακούσει από τον μεγάλο μάγιστρο του τάγματος των Ιωαννιτών ιπποτών, Φουκ ντε Βιλλαρέ, τον οποίο είχε γνωρίσει προσωπικά στη Ρόδο, όπως σημειώνει σε επόμενο χωρίο [βλ. σχόλιο 187].

174. Ο συγγραφέας αναφέρεται εδώ στην κατάκτηση της περιοχής του Μαιάνδρου από Τούρκους με αρχηγό κάποιον Μεντεσέ, του οποίου ο γιος, Ορχάν, την εποχή που ο Σανούδος έγραφε, ήταν ο κύριος της περιοχής.

Πρόκειται, πιθανότατα, για τον Ορχάν, τον γιο και διάδοχο του εμίρη του Μεντεσέ, Μασούντ (Masud) που πέθανε, το 1319. Οι ακριβείς χρονολογίες του Ορχάν ως εμίρη του Μεντεσέ δεν είναι γνωστές. Για τελευταία φορά ο Ορχάν μνημονεύεται σε βενετικό έγγραφο του 1333 [ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 109 και LEMERLE, *Aydin*, 64, σημ. 5]. Η κατάκτηση της κοιλάδας του Μαιάνδρου από τους Τούρκους θεωρείται ότι άρχισε με την κατάληψη των Τράλλεων στη βόρεια όχθη του ποταμού από κάποιον πρίγκιπα του οίκου Μεντεσέ, περί το 1280 [ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 105].

175. Η εγκατάσταση στη δυτική Μικρά Ασία, στην περιοχή της κοιλάδας του Μαιάνδρου, της κρητικής οικογένειας των Χορτάτση συνδέεται με τα επαναστατικά κινήματα των Κρητών κατά της βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους, που είναι γνωστό ότι εκδηλώθηκαν κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Παλαιολόγου, στο διάστημα μεταξύ των ετών 1264-1267 και 1273-1278. Οι Χορτάτση ως πρωτεργάτες των κινημάτων αυτών εξορίσθηκαν μαζί με άλλους στασιαστές και κατέφυγαν στο Βυζάντιο [Ελισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, "Cortazzi" και όχι "Corsari", *Θησαυρίσματα* 15 (1978) 62-65].

Η παρουσία των Χορτάτση, αλλά και άλλων Κρητών, εγκατεστημένων στην περιοχή του Μαιάνδρου, είναι γνωστή και από την επανάσταση του Αλέξιου Φιλανθρωπηνού (1294-1295), στου οποίου τις δυνάμεις μετείχε, με ρόλο αποφασιστικό για το εγχείρημα, ένα σώμα ιππικού αποτελούμενο από Κρήτες με επικεφαλής κάποιον Χορτάτση [Laiou, *Andronicus II*, 80-84]. Σε αυτούς τους Κρήτες ιππείς αναφέρεται, προφανώς, και ο Μαρίνος Σανούδος, όταν γράφει ότι είχαν έλθει από την Κρήτη μαζί με τους Χορτάτση και οι «valenti Greci, detti annizeri».

Η Αναία παρέμεινε βυζαντινή, ώς το 1304, και περιήλθε στους Τούρκους μετά την κατάκτηση της Εφέσου και της Σμύρνης [Lemerle, *Aydin*, 16, σημ. 5].

176. Η Φιλαδέλφεια υπέστη επανειλημμένες τουρκικές επιθέσεις κατά τον 14ο αιώνα. Μεταξύ των ετών 1322 και 1324 πολιορκήθηκε από τους εμίριδες του Τζερμιγιάν (Germijan) και του Αϊδινίου. Στο πρώτο μισό του έτους 1335 υπέστη την επίθεση του εμίρη του Αϊδινίου Ουμούρ, με αποτέλεσμα οι κάτοικοί της να υποχρεωθούν να καταβάλουν φόρο στον τελευταίο. Μια ακόμη επίθεση του Ουμούρ εναντίον της Φιλαδέλφειας χρονολογείται λίγο πριν από τις 7 Μαρτίου του 1348 [Matoula Couroupou, Le siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manuscrit de la bibl. patriarcale d'Istanbul, Panaghias 58, *Geographica Byzantina* (Byzantina Sorbonensia 3), Παρίσι 1981, 67-77· Elizabeth Zachariadou, Note sur l'article de Matoula Couroupou, *Geographica Byzantina*, *ό.π.*, 78-80· Lemerle, *Aydin*, 106-107, 115]. Η οριστική, ωστόσο κατάληψη της Φιλαδέλφειας από τους Τούρκους έγινε από τον οθωμανό σουλτάνο Βαγιαζήτ Α΄, μεταξύ των ετών 1389-1390 [Vryonis, *The Decline*, 140].

177. Στις αρχές του 14ου αιώνα, τον Οκτώβριο του 1304, τοποθετείται η κατάληψη της Εφέσου από τον εμίρη Σάσα του κλάδου του Μεντεσέ [Lemerle, *Aydin*, 20, 38· Laiou, *Andronicus II*, 176· Zachariadou, *Trade and Crusade*, 107]. Αρκετά χρόνια αργότερα, μεταξύ 1328 και 1329, έγινε η οριστική κατάκτηση της Σμύρνης από τον Ουμούρ πασά του Αϊδινίου μετά από πολιορκία του κάστρου της επί δυόμισι περίπου έτη [Lemerle, *Aydin*, 40· Zachariadou, *Trade and Crusade*, 16]. Η ακριβής χρονολογία κατάκτησης των υπόλοιπων επισκοπικών πόλεων, των Σάρδεων, της Λαοδίκειας, της Περγάμου και των Θυατείρων, δεν είναι εξακριβωμένη.

178. Πρόκειται για τη συνθήκη του Νυμφαίου, που συνήψε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος με τους Γενουάτες, στις 10 Ιουλίου 1261 [βλ. Geanakoplos, *Michael Palaeologus*, 81-89, όπου γίνεται εκτενής λόγος για τις διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν και τους όρους της συνθήκης], η οποία τους έδωσε τη δυνατότητα να πάρουν εκείνοι τη θέση που οι Βενετοί είχαν στην Κωνσταντινούπολη από το 1204.

179. Ο Σανούδος δεν είναι βέβαιος για τον βαθμό συγγένειας μεταξύ του Μανουήλ και του Μπενεντέττο Ζακαρία οι οποίοι ήταν, πιθανότατα, αδελφοί

[LEMERLE, *Aydin*, 50-51, σημ. 1]. Στον Μπενεντέττο Ζακαρία, συνεργάτη του Μιχαήλ Παλαιολόγου για τη δημιουργία αντιπερισπασμού στα σχέδια του Κάρολου Ανδεγαυού εναντίον της Κωνσταντινούπολης ο συγγραφέας έχει ήδη αναφερθεί χωρίς, όμως, να μνημονεύει το βαπτιστικό του όνομα [Κείμενο, 151_{21}].

Η εκχώρηση στον Μανουήλ Ζακαρία της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων αλουνίτη της Φώκαιας, για την εξαγωγή στυπτηρίας, έγινε από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, πιθανότατα, το 1275 [W. MILLER, The Zaccharia of Phocaea and Chios, 1275-1329, *JHS* 31 (1911) 42-55]. Μετά τον Ιούλιο του 1305, ο Μανουήλ, ο οποίος στο μεταξύ είχε γίνει κύριος του Αδραμυττίου στη Μικρά Ασία, ζήτησε με πρεσβεία του από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ την άδεια να ασχοληθεί με την υπεράσπιση των γειτονικών νησιών του Αιγαίου από τις τουρκικές επιθέσεις [ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 7 και σημ. 22]. Δύο χρόνια αργότερα, το 1307, κάτω από συνθήκες που δεν είναι τελείως σαφείς, ο Μπενεντέττο Ζακαρία κατέκτησε τη Χίο. Ο Ανδρόνικος Β΄ αναγκάσθηκε τότε να αναγνωρίσει την κυριαρχία του Γενουάτη στο νησί, το οποίο παρέμεινε στα χέρια των Ζακαρία ώς το 1329 [ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 8, σημ. 24, 25].

180. Ο βενετογενουατικός πόλεμος των ετών 1293-1299.

181. Πρόκειται για τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, στη βασιλεία του οποίου έγινε ο βενετοβυζαντινός πόλεμος των ετών 1296-1302. Ο Ανδρόνικος Β΄ στο διάστημα που μεσολάβησε από την εκθρόνισή του από τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ΄, στις 24 Μαΐου 1328, ώς τον θάνατό του, στις 12 Φεβρουαρίου 1332, έζησε ως μοναχός Αντώνιος.

182. Ο συγγραφέας δίνει εδώ μια ιδέα για το είδος και το μέγεθος των δαπανών που απαιτούσε μια πειρατική επιχείρηση, οργανωμένη από κουρσάρους σε συνεργασία είτε με τη Βενετία είτε με κάποια άλλη μεσογειακή δύναμη. Στις επιχειρήσεις αυτές, όπως προκύπτει και από τη διήγηση του Σανούδου, επενδύονταν κεφάλαια με υψηλά επιτόκια, τα οποία διαμορφώνονταν ανάλογα με το μέγεθος κινδύνου της επιχείρησης, ενώ τα προϊόντα της πειρατείας φορολογούνταν [βλ. Ευτυχία ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πειρατὲς καὶ κουρσάροι στὸ Αἰγαῖο τὸν 13ο αἰῶνα, *Δίπτυχα*, 6 (1994-1995) 302-332, όπου το ζήτημα εξετάζεται διεξοδικά].

183. Ο κουρσάρος Μαρινέλλο ντι Κάντια μνημονεύεται επίσης σε συμβολαιογραφική πράξη του νοταρίου του Χάνδακα Μπενβενούτο ντε Μπριξάνο, με ημερομηνία 8 Οκτωβρίου 1301, ως αποδέκτης δανείου 100 υπερπύρων από τον βενετό Ανδρέα Κορνάρο, για την άσκηση πειρατείας [Brixano, 143, αρ. 399]. Στο χρονικό του Ιάκωβου Καρόλντο αναφέρεται ότι, το 1295, κατά τη διάρκεια του βενετογενουατικού πολέμου, ο Μαρινέλλο ντι Κάντια μαζί με τον συνεργάτη του

Ιωάννη ντε Σοάβε (Joan de Soave) είχαν αιχμαλωτίσει στη θαλάσσια περιοχή των Στενών δύο γενουατικά πλοία φορτωμένα με σιτάρι και παστά και τα είχαν οδηγήσει στην έδρα τους, την Εύβοια [R. J. LOENERTZ, Menego Schiavo, esclave, corsaire, seigneur d'Ios (1296-1310), *StuVe* 9 (1967) 329, όπου το σχετικό απόσπασμα του χρονικού].

184. Η διήγηση του Σανούδου στο τμήμα αυτό του έργου περιλαμβάνει γεγονότα που συνέβησαν στη Μπολόνια μεταξύ των ετών 1266-1280. Η μαρτυρία του συγγραφέα της *Istoria* σε συνδυασμό με εκείνη άλλων χρονογράφων και με τις πληροφορίες του αρχειακού υλικού έχει συμβάλει στην αποκατάσταση της ιστορίας της πόλης κατά την περίοδο αυτή. Η ιστοριογραφική έρευνα απέδειξε ότι οι πολιτικές εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά την εποχή αυτή στη Μπολόνια ανέστειλαν την πρόοδο και την ευημερία της πόλης, η οποία ώς τότε κατείχε ηγεμονική θέση μεταξύ των άλλων πόλεων της Ρομάνιας. Αιτία για την αλλαγή αυτή υπήρξε η ανατροπή της πολιτικής σταθερότητας, που επικρατούσε στην πόλη, εξαιτίας της ανάμειξης του λαού της Μπολόνιας στις διαμάχες μεταξύ των ευγενών της, των γουέλφων Τζερεμέι (Geremei) και των γιβελίνων Λαμπερτάτσι (Lambertazzi).

Ακολουθεί περίληψη από το βιβλίο του A. HESSEL, *Storia della città di Bologna (1116-1280)* [Fonti e Studi per la storia di Bologna e delle provincie Emiliane e Romagnole 5], Bologna 1975, 243-275, με τα γεγονότα της περιόδου, όπου περιλαμβάνονται τα περισσότερα από αυτά που καταγράφονται από τον Σανούδο.

Η ήττα του Μαμφρέδου από τον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό στο Βενεβέντο (26 Φεβρουαρίου 1266) προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στην Ιταλία μεταξύ των οπαδών του γερμανού αυτοκράτορα και του γάλλου πρίγκιπα. Στη Μπολόνια σημειώθηκε αύξηση του ρεύματος των Τζερεμέι σε βάρος των Λαμπερτάτσι, οι οποίοι κατά την προηγούμενη περίοδο εμφανίζονταν ισχυρότεροι. Η κυβέρνηση της Μπολόνιας διατήρησε απέναντι στις εξελίξεις αυτές τακτική ουδετερότητας. Εμπνευστής της πολιτικής αυτής ήταν ο βενετός Ιωάννης Δάνδολος, στον οποίο ανατέθηκε, το 1267 και όχι το 1268, όπως σημειώνει ο Σανούδος, το λειτούργημα του ποδεστά της Μπολόνιας. Αντίθετοι προς την πολιτική της ουδετερότητας, οι Τζερεμέι προκάλεσαν επεισόδια στους δρόμους της πόλης με τους ανταγωνιστές τους Λαμπερτάτσι. Με παρέμβαση του ποδεστά, ο οποίος προέβη στη εκδίωξη των οικογενειών που είχαν πρωτοστατήσει στις ταραχές, των γουέλφων Λαμπερτίνι (Lambertini) και των γιβελίνων Σκανναμπέκι (Scannabecchi), η τάξη αποκαταστάθηκε προσωρινά. Όταν, όμως, ο Δάνδολος επεχείρησε να επιβάλει κάποια μέτρα, που προκάλεσαν τη δυσμένεια όχι μόνο των ευγενών αλλά και του λαού, οι Τζερεμέι μεθόδευσαν και πέτυχαν την ανάκληση του αξιώματός του.

Η άνοδος του ρεύματος των Τζερεμέι και η επικράτηση της πολιτικής τους οδήγησε την Μπολόνια να αναμειχθεί στις εσωτερικές υποθέσεις της Φερράρας

και να υποδεχθεί τους εξόριστους γουέλφους ευγενείς της, τους Φοντάνα (Fontana), με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε πόλεμο με τη Βενετία, η οποία, αντίθετα, έσπευσε να υποστηρίξει το κόμμα που τότε βρισκόταν στην εξουσία υπό την ηγεσία του μαρκησίου Ομπίτσο ντ' Έστε (Obizzo d'Este).

Ωστόσο, οι λόγοι που οδήγησαν στον πόλεμο της Μπολόνιας με τη Βενετία ήταν στην ουσία οικονομικοί. Η αύξηση του πληθυσμού της Μπολόνιας, εξαιτίας της συρροής εκεί ξένων φοιτητών, είχε δημιουργήσει στην πόλη πρόβλημα επάρκειας σιτηρών για την κάλυψη των αναγκών της. Για τον λόγο αυτό η Μπολόνια επεδίωξε να ενισχύσει τη θέση της στην περιοχή των εκβολών του Πάδου ντι Πριμάρο, από όπου γινόταν η διοχέτευση στην ενδοχώρα των σιτηρών με πλοιάρια που έφθαναν στα λιμάνια της Ρομάνιας από άλλες χώρες. Στην ίδια, όμως, περιοχή είχε επικεντρώσει το ενδιαφέρον της και η Βενετία, η οποία ήδη από το 1258 είχε προβεί στην ανέγερση του οχυρού Μαρκαμό (Marchamò) επάνω σε νησίδα, στο σημείο όπου ο Πάδος ντι Πριμάρο αποκτούσε ένα παρακλάδι με βορειότερη κατεύθυνση. Με τον τρόπο αυτό η Βενετία βρέθηκε σε πλεονεκτικότερη θέση και, όταν το καλοκαίρι του 1270, διέκοψε τον ανεφοδιασμό της Μπολόνιας από τη θάλασσα, αυτή άρχισε τις πολεμικές προετοιμασίες.

Στην αρχή, ο στρατός της Μπολόνιας ενισχυμένος και με βοηθητικούς άνδρες από όλη τη Ρομάνια σημείωσε μερικές επιτυχίες. Κατασκεύασε ένα οχυρό στο νότιο τμήμα της εκβολής του Πάδου ντι Πριμάρο και για μικρό χρονικό διάστημα παρενόχλησε τον βενετικό στόλο που περιέπλεε στην περιοχή του Μαρκαμό, καθώς και τον στρατό που είχε αποβιβασθεί στη βόρεια όχθη του ποταμού. Οι επιτυχίες, όμως, αυτές ήταν εφήμερες και τον επόμενο χρόνο η κυβέρνηση της Μπολόνιας υποχρεώθηκε να συνάψει υψηλότοκα δάνεια για να καλύψει τις ανάγκες τροφοδοσίας της. Η επιβολή έκτακτων οικονομικών μέτρων για την εξόφληση του δανείου, τα οποία ίσχυσαν για τα επόμενα δύο έτη, κλόνισαν ανεπανόρθωτα την οικονομία της Μπολόνιας και ανάγκασαν τις αρχές της να προχωρήσουν σε διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν τον Αύγουστο του 1273. Η συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε σήμανε την ολοσχερή ήττα της Μπολόνιας, η οποία υποχρεώθηκε να κατεδαφίσει το οχυρό που είχε ανεγείρει στην εκβολή του Πάδου ντι Πριμάρο και να παραιτηθεί από τις προσπάθειές της να προσεγγίζει την Αδριατική. Η Βενετία, αντίθετα, διατήρησε το Μαρκαμό και το δικαίωμα να ελέγχει το λιμάνι του Πάδου ντι Πριμάρο. Η μόνη παραχώρηση που έκαναν οι Βενετοί στην Μπολόνια ήταν να της επιτρέψουν να παραλαμβάνει ένα περιορισμένο αριθμό φορτίων σιτηρών από τη Ρομάνια και τη Μάρκα Ανκωνιτανή (Marca anconetana),καθώς και μια ποσότητα αλατιού από την Τσέρβια (Cervia). Οι όροι της ειρήνης ήταν ταπεινωτικοί για την Μπολόνια. Σοβαρότερες, όμως, ήταν οι ηθικές συνέπειες που είχε η άτυχη έκβαση του πολέμου, γιατί κλόνισε το κύρος της λαϊκής εξουσίας στην Μπολόνια και σε όλη τη Ρομάνια.

Το 1271, η Μπολόνια, η οποία είχε αρχίσει τις εχθροπραξίες με τη Βενετία, αποφάσισε συγχρόνως να παρέμβει και στις εσωτερικές υποθέσεις της Μόντενας. Ο γιβελίνος *capo del governo popolare* της Μπολόνιας, Λαντσαβέκια Ακόρσο (Lanzavecchia Accorso), πραγματοποίησε στρατιωτική επιχείρηση εναντίον της Μόντενας, η οποία πριν από το τέλος του έτους κατέληξε σε αποτυχία. Η δράση, όμως, του Ακόρσο βρήκε αντίθετους τους Τζερεμέι, οι οποίοι επιδίωξαν να αποτρέψουν οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια εναντίον της Μόντενας. Έτσι, όταν τα μέτρα που αποφασίσθηκε να ληφθούν εναντίον της γειτονικής πόλης χαράχθηκαν σε πλάκα εντοιχισμένη στο κοινοτικό μέγαρο (palazzo communale) και το πολεμικό άρμα της πόλης έκανε την εμφάνισή του στην πλατεία της Μπολόνιας, οι Τζερεμέι εξεγέρθηκαν και ζήτησαν την ακύρωση των μέτρων και την απόσυρση του άρματος στον καθεδρικό ναό. Επιπλέον απείλησαν τους Λαμπερτάτσι ότι θα καλούσαν εναντίον τους τους γουέλφους της Πάρμας, του Ρηγίου, της Κρεμόνας και της Φερράρας. Κατά τις διαμάχες αυτές οι Τζερεμέι υπερίσχυσαν και μάλιστα δύο εκπρόσωποί τους ονομάσθηκαν *capi del governo popolare* της Μόντενας. Η νίκη όμως του κόμματος των γουέλφων υπήρξε αποφασιστική, γιατί κατέδειξε ότι ο λαός της Μπολόνιας δεν ήταν πλέον σε θέση να παραμείνει πιστός στην πολιτική της ουδετερότητας, στην οποία η πόλη όφειλε την υπεροχή της έναντι των άλλων πόλεων της Ρομάνιας.

Προς το τέλος του επόμενου έτους 1272, οι Λαμπερτάτσι συνέχισαν τη δράση τους. Ήλθαν σε συνεννόηση με τους γιβελίνους του Φορλί και απέτρεψαν την εκλογή στη θέση του ποδεστά του εκπρόσωπου των Τζερεμέι, Κομάτσο Γκαλλούτσι (Comazzo Galluzzi). Ακόμη, όταν, το 1273, οι Τζερεμέι με τη βοήθεια και άλλων πόλεων της Ρομάνιας, της Λομβαρδίας και της Τοσκάνης επιχείρησαν να επιτεθούν εναντίον του Φορλί, βρήκαν την πόλη έτοιμη να αντισταθεί, γιατί είχε ειδοποιηθεί από τον ηγέτη των Λαμπερτάτσι Καστελλάνο ντ' Ανταλό (Castellano d'Andalò). Το 1274, οι Λαμπερτάτσι επιχείρησαν, επίσης, να προσεταιρισθούν την κυβέρνηση της Μπολόνιας. Τότε οι Τζερεμέι αντέδρασαν και υποχρέωσαν τον *capitano del popolo* να λογοδοτήσει. Σε νέα όμως απόπειρα των Τζερεμέι να επιτεθούν εναντίον του Φορλί οι Λαμπερτάτσι προκάλεσαν ταραχές στους δρόμους της Μπολόνιας και τα δύο κόμματα κατέφυγαν στη βοήθεια των γειτονικών πόλεων.

Τους Τζερεμέι έσπευσαν να συνδράμουν οι γουέλφοι της Κρεμόνας, της Πάρμας, του Ρηγίου, της Μόντενας και της Φλωρεντίας, οι οποίοι και προωθήθηκαν στην περιοχή του ποταμού Ρένο (Reno), ενώ από το Φορλί έφθασε ο γιβελίνος Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο (Guido di Montefeltro) για να ενισχύσει τους Λαμπερτάτσι. Η σύγκρουση που έγινε στον Ρένο ήταν σύντομη και έληξε με αμοιβαίες συνεννοήσεις μεταξύ των Τζερεμέι και των συμμάχων τους και του Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο και των δικών του συμμάχων. Ακολούθησε η παραί-

τηση του *capitano del popolo* και κατά τον Μάιο ο ποδεστάς της Μπολόνιας κατόρθωσε να επιβάλει την ανακωχή μεταξύ των οπαδών των δύο κομμάτων. Ο ηγέτης των Τζερεμέι, Αλβέρτος Κατσανέμιτσι (Alberto Caccianemici), με εννέα οπαδούς του και ο Καστελλάνο ντ' Ανταλό με αντίστοιχο αριθμό Λαμπερτάτσι παρέμειναν ως όμηροι στο κοινοτικό μέγαρο έως ότου αποκατασταθεί η τάξη στην πόλη και τιμωρηθούν οι στασιαστές και των άλλων πόλεων της Ρομάνιας.

Μετά τα γεγονότα αυτά εκδηλώθηκε η επανάσταση του λαού της Μπολόνιας, η οποία προετοιμαζόταν από καιρό. Το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών εγκατέλειψε την ουδετερότητα απέναντι στους ευγενείς και προσχώρησε στους Τζερεμέι. Βασικός λόγος για την προσχώρηση στο κόμμα των γουέλφων ήταν η συμμαχία των Λαμπερτάτσι με τον Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο, του οποίου η δράση θεωρήθηκε απειλή για την ηγεμονία της Μπολόνιας στη Ρομάνια. Αντίθετα, οι τάσεις ανεξαρτησίας της Μόντενας, την οποία, όπως αναφέρθηκε, υποστήριζαν οι γουέλφοι, έθιγε πολύ λιγότερο τον πατριωτισμό του λαού της Μπολόνιας, αφού δεν έθετε σε αμφισβήτηση την υπεροχή της πατρίδας του στη Ρομάνια.

Σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις που ακολούθησαν είχε ο Αλβέρτος Κατσιαεμίτσι, καθώς και ο νοτάριος Ρολανδίνος ντέι Πασσατζέρι (Rolandino dei Passaggeri), ο οποίος είχε μεγάλη επιρροή στον λαό της Μπολόνιας. Πολύ σύντομα, τις τελευταίες ημέρες του Μαΐου, οι Τζερεμέι κατόρθωσαν να ελευθερώσουν τον ηγέτη τους και τους εννέα γουέλφους ομήρους και να κλείσουν τον Ανταλό στη φυλακή. Ακολούθησε η καθαίρεση και η δίωξη του ποδεστά Γουλιέλμου ντα Πουστέρλα (Guglielmo da Pusterla), ο οποίος προσπάθησε να μείνει πιστός στην πολιτική της αμεροληψίας. Οι Λαμπερτάτσι, ωστόσο, συνέχισαν να μάχονται. Όταν όμως στις αρχές Ιουνίου, οι ιππείς του Ομπίτσο ντ' Έστε μπήκαν στην Μπολόνια για να ενισχύσουν τους Τζερεμέι και τους συμμάχους τους, που είχαν φθάσει από τη Φερράρα και τη Φλωρεντία, οι Λαμπερτάτσι εγκατέλειψαν τα υπάρχοντά τους και κατέφυγαν με τις οικογένειές τους στη Φαέντσα.

Οι γουέλφοι επαναστάτες και οι σύμμαχοί τους προξένησαν σοβαρότατες ζημιές στην πόλη της Μπολόνιας και στην ύπαιθρο χώρα. Οι δύο γουέλφοι που εξελέγησαν στη θέση του ποδεστά και του *capitano del popolo* δυσκολεύθηκαν πολύ να επιβάλουν την τάξη. Θέσπισαν νόμο, σύμφωνα με τον οποίο έγινε η αποκατάσταση των αγαθών, που κατά τη διάρκεια της εξέγερσης είχαν διαρπαγεί από κοσμικά και εκκλησιαστικά ιδρύματα της Μπολόνιας, εξόρισαν ως προδότες τους ηγετικούς παράγοντες των Λαμπερτάτσι και δήμευσαν τις περιουσίες τους και, ακόμη, κατάρτισαν κατάλογο όλων των στασιαστών, στους οποίους επέβαλαν σημαντικές οικονομικές κυρώσεις. Στην εφαρμογή των μέτρων αυτών ο ποδεστάς και ο *capitano del popolo* πλαισιώθηκαν από επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν δύο εκπρόσωποι από κάθε συντεχνία (societas). Ιδιαίτερο ζήλο για

την αποκατάσταση της τάξης επέδειξε ο επικεφαλής της συντεχνίας των νοταρίων, Ρολανδίνος ντέι Πασσατζέρι, ο οποίος οργάνωσε μια νέα ένωση φιλική προς τους γουέλφους, τη «societas crucis», και ακόμη πέτυχε να συγκεντρώσει στα χέρια του τη νομοθετική εξουσία, έτσι ώστε οι αποφάσεις του να χρειάζονται μόνο την τυπική επικύρωση του συμβουλίου του λαού (consilium populi).

Η υπεροχή των Τζερεμέι μέσα στην πόλη της Μπολόνιας ήταν προφανής. Έπρεπε, όμως, να επιβληθεί και στο πεδίο της μάχης και να επεκταθεί σε ολόκληρη τη Ρομάνια. Η Ίμολα, το Μπανιακαβάλο (Bagnacavallo) και η Ραβέννα είχαν ήδη ταχθεί με το μέρος των Τζερεμέι, ενώ οι γιβελίνοι πολίτες τους εξορίσθηκαν και πήγαν να συναντήσουν τους Λαμπερτάτσι στη Φαέντσα. Η κυβέρνηση της Μπολόνιας, έχοντας ήδη εξασφαλίσει την υποστήριξη των γουέλφων των γειτονικών πόλεων, αποφάσισε να οργανώσει επίθεση εναντίον της Φαέντσας. Η διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων ανατέθηκε στον νέο *capitano del popolo*, Μαλατέστα ντα Βερούκιο (Malatesta da Verucchio), διακηρυγμένο εχθρό του γιβελίνου ηγέτη του Φορλί, Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο. Ο Μαλατέστα περιεβλήθη με έκτακτες δικαιοδοσίες και προχώρησε σε ευρείες πολεμικές προετοιμασίες στρατολογώντας και μισθοφόρους. Η αποφασιστική αναμέτρηση των αντιπάλων πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1275. Από τις αρχές του μήνα οι δυνάμεις του Μαλατέστα είχαν στρατοπεδεύσει στην αριστερή όχθη του ποταμού Σένιο (Senio), πέντε χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Φαέντσας, και επιδίδονταν σε ληστρικές ενέργειες στη γύρω περιοχή. Στις 13 Ιουνίου, όταν το ιππικό του απομακρύνθηκε από το πεζικό για να ολοκληρώσει το ληστρικό του έργο, ο στρατός του Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο έφθασε απαρατήρητος στη Φαέντσα και προχώρησε αμέσως στην επίθεση περικυκλώνοντας τις θέσεις του αντιπάλου. Το ιππικό των γουέλφων μετά από μια σύντομη και αναποτελεσματική άμυνα τράπηκε σε φυγή εγκαταλείποντας ακάλυπτο το πεζικό, το οποίο μετά από γενναία αντίσταση αναγκάσθηκε και αυτό να υποχωρήσει. Η Μπολόνια δεν ήταν πια σε θέση να προβάλει σοβαρή άμυνα στον αντίπαλο, ο οποίος σύντομα προχώρησε στην κατάληψη της Τσέρβια και υποχρέωσε την Τσεζένα (Cesena) να συνθηκολογήσει. Η πρόοδος των Λαμπερτάτσι και των άλλων γιβελίνων έφθασε ώς την ορεινή ζώνη της Μπολόνιας και η πόλη κινδύνευσε να αποκοπεί από την επικοινωνία με τους γουέλφους της Τοσκάνης.

Στην κρίσιμη αυτή κατάσταση η επέμβαση των ξένων δυνάμεων, του γερμανού αυτοκράτορα και του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, ήταν αναπόφευκτη. Απεσταλμένοι του πρώτου διέσχισαν τις Άλπεις και ζήτησαν από τις πόλεις να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του Ροδόλφου Αψβούργου (1273-1291). Η Μπολόνια με υπόδειξη του Ανδεγαυού δέχθηκε ως ποδεστά για το επόμενο έτος 1276 τον ιππότη Ριχάρδο ντε Μπωβουάρ. Γιβελίνοι και γουέλφοι της Μπολόνιας συμφώνησαν στην ανταλλαγή αιχμαλώτων χωρίς να ειδοποιήσουν την κυβέρνηση της

Μπολόνιας, της οποίας το κύρος στην περιοχή είχε μειωθεί σημαντικά. Οι μάχες, ωστόσο, επανελήφθησαν το 1277 και η τύχη συνέχισε να ευνοεί τους γιβελίνους. Μία επίθεση των γουέλφων της Μπολόνιας και της Φλωρεντίας εναντίον του Φορλί εξουδετερώθηκε από τον Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο, ο οποίος, αφού κατέκτησε το Μπανιακαβάλο απείλησε, το 1278, και τη Ραβέννα.

Ενώ, όμως, οι εξελίξεις στο πεδίο της μάχης έδειχναν ότι η περιοχή της Ρομάνιας θα γινόταν αντικείμενο διαμάχης μεταξύ του Ροδόλφου Αψβούργου και του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού, ο πάπας Νικόλαος Γ΄, ο οποίος έθεσε στο επίκεντρο της πολιτικής του την αποκατάσταση των γαιών της Αγίας Έδρας, αξίωσε από τον πρώτο να του παραχωρήσει τη Ρομάνια, ενώ παράλληλα φρόντισε να εξασφαλίσει την υπόσχεση του δεύτερου ότι δεν θα παρεμπόδιζε την πραγματοποίηση του σχεδίου του. Η παπική αξίωση έγινε αποδεκτή από τον Ροδόλφο και, στο τέλος του καλοκαιριού, γιβελίνοι και γουέλφοι αναγνώρισαν ενόρκως στην Αγία Έδρα όλα τα δικαιώματα που ώς τότε είχε ο γερμανός αυτοκράτορας. Δύο ανιψιοί του πάπα, ο καρδινάλιος Λατίνο (Latino) και ο Μπερτόλδος (Bertoldo), διορίστηκαν ως εκπρόσωποι της παπικής εξουσίας στην περιοχή με ευρείες δικαιοδοσίες. Ο Κάρολος Ανδεγαυός εμπιστεύθηκε σε αυτούς τα στρατεύματα που είχε στην Μπολόνια και τη Ρομάνια. Ο Γκουίντο ντι Μοντεφέλτρο και οι Λαμπερτάτσι χρησιμοποίησαν τις δυνάμεις τους για να διατηρήσουν τα κεκτημένα και τότε μόνο δέχθηκαν την εγκατάσταση ποδεστά διορισμένου από τον πάπα στις πόλεις τους.

Παρά τις πιέσεις του πάπα η απελευθέρωση των αιχμαλώτων Λαμπερτάτσι στην Μπολόνια καθυστέρησε. Η πόλη εξέλεξε, όπως πάντα, έναν ποδεστά και έναν *capitano del popolo* και συνέχισε να ασκεί πολιτική αρεστή στους γουέλφους. Η απαίτηση του πάπα να γίνει αποδεκτή η επικυριαρχία του στην Μπολόνια και τη Ρομάνια ήταν μεγάλο πλήγμα για τους Τζερεμέι· αναγκάσθηκαν, όμως, να συμμορφωθούν και να δεχθούν, τον Μάιο 1279, τις παπικές προτάσεις για ειρήνη. Με τον τρόπο αυτό έγινε η συμφιλίωση των δύο κομμάτων, ακολούθησε η ανάκληση αποφάσεων για εξορίες και κατασχέσεις περιουσιών και η επιστροφή των Λαμπερτάτσι. Γουέλφοι και γιβελίνοι υποχρεώθηκαν να συμφωνήσουν στην ανασύσταση των δημοσίων λειτουργημάτων και συμβουλίων, γιατί αλλιώς η Αγία Έδρα θα όριζε ως διαιτητές εκπροσώπους της παπικής αυλής. Η «societas crucis» του Ρολανδίνου ντέι Πασσατζέρι διαλύθηκε και ο πάπας, τον Ιούνιο του 1280, διόρισε ποδεστά της Μπολόνιας τον ίδιο τον ανιψιό του Μπερτόλδο, ο οποίος θα μπορούσε να εκπροσωπηθεί και από έναν βικάριο. Ενώ όμως το παπικό σχέδιο είχε φθάσει στην ολοκλήρωσή του, η μεροληψία που επέδειξε ο Μπερτόλδος κατά τη διανομή των δημόσιων λειτουργημάτων προξένησε νέες δυσαρέσκειες μεταξύ των δύο κομμάτων. Έτσι, όταν ο ανιψιός του πάπα, προς το τέλος του έτους, απομακρύνθηκε από την πόλη για να μεταβεί στη Φλωρεντία, οι πολίτες

της Μπολόνιας εξεγέρθηκαν εναντίον των Λαμπερτάτσι, οι οποίοι βρέθηκαν και πάλι στην εξορία. Ο Ρολανδίνος ντέι Πασσατζέρι προχώρησε στην ανασύσταση της «societas crucis» και τη φορά αυτή οι ζημιές που υπέστησαν τα σπίτια και οι περιουσίες των Λαμπερτάτσι ήταν πολύ χειρότερες από εκείνες που είχαν υποστεί πριν από πέντε χρόνια. Η διαιτησία, την οποία ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας οι δύο ανιψιοί του πάπα, δεν ευοδώθηκε και, όταν τον Αύγουστο του 1280 ο Νικόλαος Γ΄ πέθανε, η κρίση στην Μπολόνια δεν είχε ακόμη διευθετηθεί.

185. Στον πίνακα που ακολουθεί περιλαμβάνονται οι συγγενικές σχέσεις μεταξύ των βασιλικών οίκων της Αραγώνας της Καστίλλης και της Γαλλίας, όπως σημειώνονται από τον Σανούδο.

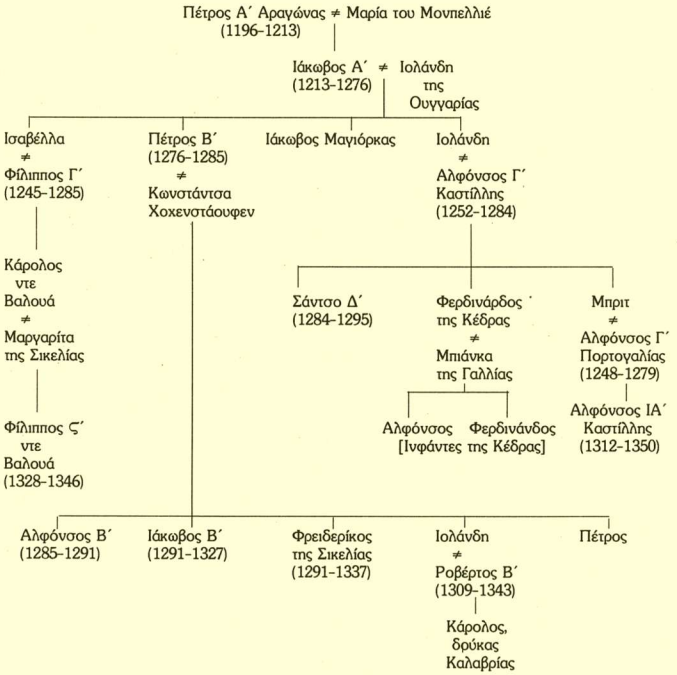

186. Ο θάνατος του Κάρολου Α΄ Ανδεγαυού συνέβη στη Φότζια (Foggia) της Απουλίας και η σορός του μεταφέρθηκε και ενταφιάσθηκε στον καθεδρικό ναό της Νεάπολης [É. G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, 160].

Η πληροφορία του συγγραφέα για την προφητεία που συνέδεε τον θάνατο του Κάρολου με το Σαν Σεπόλκρο δεν μνημονεύεται σε άλλες πηγές και θέση με το όνομα αυτό δεν έχει εντοπισθεί στην Απουλία, ενώ υπάρχει στην περιοχή της Τοσκάνης. Είναι, ωστόσο, γνωστό ότι στον Μεσαίωνα οι φήμες για προφητείες σχετικά με τον θάνατο ηρωικών προσώπων, όπως ήταν οι ηγεμόνες, ήταν φαινόμενο διαδεδομένο. Ενδεικτική είναι η σχετική με τον θάνατο του Φρειδερίκου Β΄ προφητεία, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας θα πέθαινε *sub flore*. Ο Φρειδερίκος, για να αποφύγει τη μοιραία συνάντηση, δεν πήγαινε στη Φλωρεντία. Η προφητεία, όμως, επαληθεύθηκε, όταν ο αυτοκράτορας αρρώστησε αιφνίδια και πέθανε στο Καστέλ Φιορεντίνο (Castel Fiorentino) κοντά στη Φότζια [E. KANTOROWICZ, *L'empereur Frédéric II*, Παρίσι 1987, 616].

187. Επισημαίνοντας τις διπλωματικές ικανότητες του μεγάλου μάγιστρου του τάγματος των Ιωαννιτών ιπποτών, Γουλιέλμου ντε Βιλλαρέ, ο συγγραφέας κάνει μια σύντομη παρέκβαση για να αναφερθεί στον ανιψιό του Γουλιέλμου και διάδοχό του στην ηγεσία του τάγματος, Φουκ ντε Βιλλαρέ (Foulques de Villaret 1305-1319), ο οποίος είχε οδηγήσει τους Ιωαννίτες στην κατάκτηση της Ρόδου. Οι Ιωαννίτες κατέκτησαν τη Ρόδο στο δεύτερο μισό του του έτους 1306 και ολοκλήρωσαν την κατάκτησή της με την κατάληψη και του κάστρου της στις 15 Αυγούστου 1310 [βλ. A. FAILLER, L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers, *REB* 50 (1992) 113-135].

Η εγκατάσταση των Ιωαννιτών στη Ρόδο συνέτεινε ώστε το νησί να καταστεί σύντομα σημαντικό κέντρο για το μεσογειακό εμπόριο. Η εξέλιξη αυτή της Ρόδου προκάλεσε την αντίδραση των Γενουατών και των Τούρκων του Μεντεσέ, η οποία εκδηλώθηκε με επιθέσεις εναντίον των ιπποτών. Οι Ιωαννίτες, όμως, κατά τη διετία 1311-1313, όχι μόνον απέκρουσαν τις εναντίον τους επιθέσεις, αλλά πραγματοποίησαν και κατακτήσεις σε βάρος των Τούρκων του Μεντεσέ [J. DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Παρίσι 1913, 6-11· A. LUTTRELL, The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421, στο K. M. SETTON (εκδ.), *A History of the Crusades* 3, Madison 1975, 287 και ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 11-12].

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του ίδιου του Φουκ ντε Βιλλαρέ που περιέχεται σε αναφορά του έτους 1313, σύμφωνα με την οποία οι ιππότες του τάγματος κατέκτησαν κάστρα και οχυρά στη μικρασιατική ενδοχώρα, σε περιοχή εύφορη που παρήγε μεγάλη αφθονία και ποικιλία γεωργικών προϊόντων [*Nos et nostrum domum...acquisivisse per vim armorum...in partibus cismarinis a Grecis cismaticis et Turchis...tam in insulis quam in terra firma, castra, villas et fortellicia, ac terras fertiles et in cunctis fructibus copiosas*:

A. T. LUTTRELL, Feudal Tenure and Latin Colonisation at Rhodes, 1306-1415, *EngHistR* 85 (1970) 755-775· πρβλ. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 12, σημ. 46]. Οι κατακτήσεις αυτές, οι οποίες, σύμφωνα με τη διατύπωση του Σανούδου, οδήγησαν στην ολοκληρωτική τάχα εξαφάνιση των Τούρκων του Μεντεσέ, έγιναν προφανώς στην εύφορη κοιλάδα του Μαιάνδρου ποταμού, που ο συγγραφέας περιγράφει σε προηγούμενο σημείο της αφήγησης, όπως και ο Φουκ ντε Βιλλαρέ στην αναφορά του [Κείμενο, 171_{16-21}].

Δεν είναι γνωστό για ποιο χρονικό διάστημα οι Ιωαννίτες διατήρησαν τις κτήσεις τους αυτές στην περιοχή του Μαιάνδρου ούτε ποια είναι τα δεινά που, σύμφωνα με το κείμενο, προξένησαν στον εμίρη Ορχάν (1319-1333) και στον αδελφό του Ιμπραήμ. Η *Istoria* περιέχει τη μοναδική μνεία αδελφού του εμίρη Ορχάν με το όνομα Ιμπραήμ [ZACHARIADOU, *Trade and Crusade*, 109 και σημ. 470].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AHRWEILER - GLYKATZI Hélène, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles, *BCH* 84 (1960) 1-109 [= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, 8].

AHRWEILER Hélène, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIème-XVème siècles* [Bibliothèque byzantine 5], Παρίσι 1966.

ALEXANDER P. J., A Chrysobull of the Emperor Andronicus II in Favor of the See of Canina in Albania, *Byzantion* 15 (1940) 167-207.

ALPHANDÉRY P. - DUPRONT A., *La chrétienté et l'idée de croisade*, Παρίσι 1954.

ΑΜΑΝΤΟΣ Κ., Δωδεκάνησος, *BZ* 30 (1929-1930) 245-246 (ανατύπωση στον τόμο "Γλωσσικὰ μελετήματα" Κωνσταντίνου Ι. Ἀμαντου, Αθήνα 1964, 326-329).

———, Ρωμανία, *Ελληνικά* 6 (1933) 231-236.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ Η., 'Ιστορικογεωγραφικὲς σημειώσεις, *Σύμμεικτα* 8 (1989) 61-82.

ARNALDI G. - CAPO Lidia, I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana, στο: *Storia della Cultura Veneta*, τ. 2, έκδ. NERI POZZA, Vicenza 1976, 272-337.

ATIYA A. S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, Λονδίνο 1938.

———, The Crusade in the Fourteenth Century, στο: K. M. SETTON, *A History of the Crusades*, τ. 3, Madison-Wisconsin 1975, 3-26.

BALARD M., *La Romanie Génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, τ. 1-2 [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 235], Γένουα-Παρίσι 1978.

BENDALL S. - DONALD P. J., *The Billion Trachea of Michael VIII Palaeologus 1258-1285*, Λονδίνο 1974.

BOASE T. S. R., Military Architecture in the Crusader States in Palestine and Syria, στο: K. M. SETTON (επιμ.), *A History of the Crusades*, τ. 4, Madison 1977, 140-165.

BON A., *La Morée Franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, τ. 1-2 [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 213], Παρίσι 1969.

Borsari S., La politica bizantina di Carlo I d'Angiò dal 1266 al 1271, *ASPN* n.s. 35 (1955) 319-349.

———, *Il dominio veneziano in Creta nel XIII secolo*, Νεάπολη 1963.

———, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Νεάπολη 1966.

Βουρδελη Ελένη, *'Αρχιπέλαγος-Αἰγαῖο πέλαγος*, Αθήνα 1941.

Bratianu G., *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Παρίσι 1929.

Brezzi P., La pace di Venezia del 1177 e le relazioni tra la Repubblica, il Papato e l'Impero, στο: *Venezia dalla prima crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204*, Φλωρεντία 1965, 51-71.

Buchon J. A. C., *Recherches et matériaux pour servir à l'histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'empire grec à la suite de la quatrième croisade*, τ. 1-2, Παρίσι 1840.

———, *Histoire des conquêtes et de l'établissement des Français dans les états de l'ancienne Grèce sous les Villehardouin*, 1, Παρίσι 1846.

Bury J. B., The Lombards and Venetians in Euboia, *JHS* 7 (1886) 309-352.

Γεωργιαδης-Αρνακης Γ., *Οἱ πρῶτοι 'Οθωμανοί, Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς πτώσης τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας (1282-1337)*, Αθήνα 1947.

Cahen C., *Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1330*, Λονδίνο 1968.

Cardini Fr., La crociata mito politico, *Pensiero politico* 7 (1975) 3-32.

———, Per un'edizione critica del Liber Secretorum Fidelium Crucis di Marin Sanudo il Vecchio, *Ricerche storiche* 6 (1976) 191-249.

———, I costi della crociata. L'aspetto economico del progetto di Marino Sanudo il Vecchio (1312-1321), *Studi in memoria di Federigo Melis*, τ. 2, Νεάπολη 1979, 178-210.

Carile A., Partitio terrarum imperii Romaniae, *StuVe* 7 (1965) 125-305.

———, Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV, στο: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI, Aspetti e problemi*, επιμέλεια A. Pertusi, Φλωρεντία 1970, 75-126.

———, *La rendita feudale nella Morea latina del XIV secolo*, Bologna 1974.

———, *Per una storia dell'impero latino di Costantinopoli (1204-1261)*, Bologna 1978[2].

———, Impero Romano e Romania. Da Roma alla Terza Roma, στο: *La nozione di "Romania" tra cittadinanza e universalità* [= Documenti e Studi 2], Νεάπολη 1984, 247-261.

Carile A. - Fedalto G., Le origini di Venezia, Bologna 1978.

Cazelles R., *La société politique et la crise de la royauté sous Philippe VI de Valois*, Παρίσι 1985.

CESSI R., Le relazioni commerciali tra Venezia e le Fiandre, στο: *Politica ed economia di Venezia nel trecento*. Edizioni di storia e letteratura, Ρώμη 1952.

———, *Storia della Repubblica di Venezia*, τ. 1-2, Μιλάνο-Μεσσήνη 1968.

CHARANIS P., Piracy in the Aegean during the Reign of Michael Palaeologus, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 10 (1950) 127-136 [= *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1973, 12].

———, On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later, *Byzantinoslavica* 12 (1951) 94-153 [= *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1973, 4].

CHOJNACKI ST., In Search of the Venetian Patriciate: Families and Factions in the Fourteenth Century, στο: *Renaissance Venice*, τ. 2, έκδ. J. R. HALE, Totowa-New Jersey 1973, 47-90.

ΧΡΥΣΟΣ Ε., Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἠπείρου, *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά* 23 (1981) 9-21.

CICOGNA E. A., *Delle Iscrizioni Veneziane*, τ. 2, Βενετία 1827, φωτοαναστατική έκδ., Bologna 1982.

ΓΚΙΚΑΣ Γ., Δυὸ βενετσιάνικα χρονικὰ γιὰ τὴν ἅλωση τῆς Χαλκίδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1470, *AEM* 6 (1959) 194-255.

COLLODO Silvana, Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare, *StuVe* 9 (1967) 127-151.

COUROUPOU Matoula, Le siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manuscrit de la bibl. patriarcale d'Istanbul, Panaghias 58, *Geographica Byzantina* [= Byzantina Sorbonensia 3], Παρίσι 1981, 67-78.

COZZI G., Marin Sanudo il Giovane: dalla cronaca alla storia, στο: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI, Aspetti e problemi*, επιμέλεια A. PERTUSI, Φλωρεντία 1970, 333-358.

CRACCO G., La cultura giuridico-politica nella Venezia della "serrata", στο: *Storia della cultura veneta*, τ. 2, έκδ. NERI POZZA, Vicenza 1975-1976, 238-271.

DELAVILLE LE ROULX J., *La France en Orient au XIVème siècle. Les expéditions du maréchal Boucicaut*, τ. 1-2, Παρίσι 1885-1886.

———, *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Παρίσι 1913.

DÖLGER FR., *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 656-1453*, I-V, Μόναχο-Βερολίνο 1924-1965.

DUCELLIER, A., *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Âge, Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle* [Documents et recherches 13], τ. 1-2, Θεσσαλονίκη 1981.

DVORNIK FR., *Le schisme de Photius: Histoire et légende*, Παρίσι 1950.

ELWERT W. TH., Pietro Bembo e la vita letteraria del suo tempo, στο *La civilità veneziana del rinascimento*, Φλωρεντία 1963.

FAILLER A., Chronologie et composition dans l'histoire de Pachymère, *REB* 39 (1981) 145-250.

———, Chronologie et composition dans l'histoire de Pachymère, *REB* 38 (1980) 5-103.

———, L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers, *REB* 50 (1992) 113-135.

FOTHERINGHAM J. K., *Marco Sanudo Conqueror of the Archipelago*, Οξφόρδη 1915.

FRANCHI A., *I vespri siciliani e le relazioni tra Roma e Bisanzio. Studio critico sulle fonti* [= Quaderni di Ho Theologos 1], Παλέρμο 1984.

FRANKFORT FR., *Marino Sanudo Torsello: A Social Biography*, φωτοαναστατική ανατύπωση δακτυλόγραφης διατριβής του Πανεπιστημίου του Cincinnati 1974.

GEANAKOPLOS D., Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: the Battle of Pelagonia 1259, *DOP* 7 (1953) 101-135.

———, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Massachusetts 1959.

GILL J., *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Brunswick-New Jersey 1979.

GÖBBELS J., *Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou (1265-1285)* [Monographien zur Geschichte des Mittelalters 29], Στουτγάρδη 1984.

GOLUBOVICH G., *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francescano*, τ. 1-5, Φλωρεντία 1906-1927.

GRÉGOIRE H., Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua, *Byzantion* 29/30 (1959-1960) 447-477.

GROUSSET R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, τ. 1-3, Παρίσι 1934-1936.

GUILLAND R, *Recherches sur les institutions byzantines*, τ. 1-2, Βερολίνο-Άμστερνταμ 1967.

GUINATO A., *Fr. Paolino da Venezia O. F. M., vescovo di Pozzuoli (†1344)*, [Studi e Testi Francescani], Ρώμη 1951.

HANNICK CHR. - SCHMALZBAUER G., Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, *JÖB* 25 (1976) 125-161.

HAZELTINE H. D., Roman and Canon Law in the Middle Ages, *The Cambridge Medieval History* (έκδ. J. R. TANNER), τ. 5, Cambridge-London-New York-Melbourne 1979[7].

HAZLITT W. C., *The Venetian Republic: its Rise, its Growth and its Fall, 421-1797*, τ. 1-2, Λονδίνο 1915.

HENDRICKX B., *Οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ θεσμοὶ τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ὑπάρξεώς της*, Αθήνα 1999[2].

HESSEL A., *Storia della città di Bologna (1116-1280)* [Fonti e Studi per la storia di Bologna e delle provincie Emiliane e Romagnole 5], Bologna 1975.

HEYD W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, τ. 1-2, Λιψία 1885 - 1886, επανέκδοση, Άμστερνταμ 1967.

HILL G., *A History of Cyprus*, τ. 1-3, Cambridge 1949.

HODGSON F. C., *Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Λονδίνο 1910.

HOPF K., Urkunden und Zusätze zur Geschichte der Insel Andros und ihrer Beherrscher in dem Zeitraume von 1207-1566, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien, Philos.-Histor. Classe* 21 (1856).

———, *Veneto-byzantinische Analekten*, Βιέννη 1859, ανατύπωση, Άμστερνταμ 1964.

———, *Storia di Carlo d'Angiò e della guerra del vespro Siciliano. Brani della storia inedita del regno di Romania scritta tra il 1328 ed il 1333 da Marino Sanudo Torsello il Vecchio*, Νεάπολη 1862.

———, *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Λιψία 1867-1868, φωτοαναστατική ανατύπωση BURT FRANKLIN, Νέα Υόρκη χ.χ.

HOUSLEY N. J., The Franco-Papal Crusade Negotiations of 1322-1323, *Papers of the British School at Rome* 48 (1980) 166-185.

———, *The Italian Crusades. The Papal-Angevine Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers, 1254-1343*, Οξφόρδη 1982.

HROCHOVA Vera, Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13ème au 15ème siècles, *StuVe* 9 (1967) 3-34.

JACOBY D., Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque, *Travaux et Mémoires* 2 (1967) 421-481 [= *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, 6].

———, Quelques considérations sur les versions de la "Chronique de la Morée", *Journal des Savants* (1968) 133-189 [= *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, 7].

——, *La féodalité en Grèce Médiévale, Les "Assises de Romanie", sources, application et diffusion* [Documents et recherches 10], Παρίσι-Χάγη 1971.

——, Catalans, Turcs et Vénitiens en Romanie [1305-1332]: un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello, *Studi Medievali*, 3a serie, 15, Spoleto (1974) 217-261 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècles*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, 5].

——, L'expansion occidentale dans le Levant: les Vénitiens à Acre dans la seconde moitié du treizième siècle, *The Journal of Medieval History* 3 (1977) 225-264 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, 7].

JANIN R., Au lendemain de la conquête de Constantinople, *Échos d'Orient* 32 (1933) 5-21.

JASSEMIN M., Les papiers de Mile de Noyers, *Bulletin historique et philologique* (1918) 215-217.

JOHNSTONE Hilda, France: The Last Capetians, *Cambridge Medieval History*, τ. 7, Cambridge 1932.

JORDAN E., *Les origines de la domination Angevine en Italie*, Παρίσι 1909.

KANTOROWICZ E., *L'empereur Frédéric II*, Παρίσι 1987.

——, *Les deux corps du roi. Essai sur la théologie politique au Moyen Âge*, Παρίσι 1989.

KODER J., *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia während der Zeit der Venezianerherrschaft* [Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Klasse, Denkschriften, 112. Band. Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini 1], Βιέννη 1973.

KODER J. - HILD FR., *Hellas und Thessalien* [Tabula Imperii Byzantini 1], Βιέννη 1973.

LAIOU Angeliki, Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Antiturkish League of 1332-1334, *Speculum* 45 (1970) 374-392.

——, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge - Massachusetts 1972.

LANE FR. C., Rhythm and Rapidity of Turnover in Venetian Trade of the Fifteenth Century, στο: *Studi in onore di Gino Luzzatto*, τ. 1, Μιλάνο 1949, 254-273 [= *Venice and History: The Collected Papers of Frederic C. Lane*, Βαλτιμόρη 1966, 8, 109-127].

——, Maritime Law and Administration 1250-1350, στο: *Studi in onore di Amintore Fanfani*, τ. 3, Μιλάνο 1962, 21-50 [= *Venice and History:*

The Collected Papers of Frederic C. Lane, Βαλτιμόρη 1966, 14, 227-252].

_____, The Enlargement of the Great Council of Venice, στο *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson* (έκδ. G. ROWE - W. H. STOCKDALE), Τορόντο 1971, 237-274 [= *Studies in Venetian Social and Economic History*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1987, 3].

_____, *Venise, une république maritime*, Παρίσι 1985.

LANE FR. - MUELLER R., *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice. Volume I : Coins and Moneys of Account*, Βαλτιμόρη-Λονδίνο 1985.

LAURENT V., La chronique anonyme du cod. Mosquensis Gr. 426 et la pénétration turque en Bithynie au début du XIVe siècle, *REB* 7 (1950) 207-212.

_____, Action de grâces pour la victoire navale remportée sur les Turcs à Adramyttion au cours de l'automne 1334, στο *Εἰς μνήμην Κ. Ἰ. Ἀμάντου*, Αθήνα 1960, 25-41.

_____, Note sur la date de la mort du despote Jean Paléologue, le frère puîné de Michel VIII, *BZ* 62 (1969) 260-262.

LE GOFF J., *Saint Louis*, Παρίσι 1996.

LEMERLE P., *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"* [Bibliothèque byzantine 2], Παρίσι 1957.

_____, L'orthodoxie byzantine et l'oecuménisme médiéval: les origines du "schisme" des églises, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, Quatrième série, 2, Παρίσι 1965, 228-246 [= *Essais sur le monde byzantin*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1980, 8].

LÉONARD É. G., *Les Angevins de Naples*, Παρίσι 1954.

LOENERTZ R. J., Marino Dandolo, seigneur d'Andros et son conflit avec l'évêque Jean 1225-1238, *OCP* 35 (1959) 165-181 [= *Byzantina et Franco-Graeca*, τ. 1, Ρώμη 1970, 399-419].

_____, Les seigneurs tierciers de Négrepont de 1205 à 1280, *Byzantion* 35 (1965) 235-276 [= *Byzantina et Franco-Graeca*, τ. 2, Ρώμη 1978, 141-183].

_____, Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès du pape, Nicolas III [1278, printemps-été], *OCP* 31 (1965) 374-408 [= *Byzantina et Franco-Graeca*, 1, Ρώμη 1970, 537-572].

_____, Menego Schiavo, esclave, corsaire, seigneur d'Ios (1296-1310), *StuVe* 9 (1967) 315-338.

_____, Pour une édition nouvelle de l'Istoria del regno di Romania de Marin Sanudo l'Ancien, *StuVe* 16 (1974) 33-65.

_____, *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'Archipel, 1207-1390*, Φλωρεντία 1975.

LONGNON J., Le rattachement de la Principauté de Morée au royaume de Sicile en 1267, *Journal des Savants* (1942) 134-143.

——, Problèmes de l'histoire de la principauté de Morée, *Journal des Savants* (1946) 77-161 και 147-163.

——, *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Παρίσι 1949.

——, Le traité de Viterbe entre Charles Ier d'Anjou et Guillaume de Villehardouin prince de Morée, 24 Mai 1267, *Studi in onore di Riccardo Filangieri*, τ. 1, Νεάπολη 1959, 307-314.

LOPEZ R. S., *Storia delle colonie Genovesi nel Mediterraneo*, Bologna 1938.

LUCCHETTA G., L'oriente mediterraneo nella cultura di Venezia trà il quattro e il cinquecento, στο: *Storia della cultura veneta. Dal primo Quattrocento al concilio di Trento*, τ. 3/2, έκδ. NERI POZZA, Vicenza 1980, 375-432.

LUTTRELL A. T., Feudal Tenure and Latin Colonisation at Rhodes, 1306-1415, *EngHistR* 85 (1970) 755-776.

——, The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421, στο *A History of the Crusades*, έκδ. K. M. SETTON, τ. 3, Madison 1975, 278-339.

LUZZATTO G., *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Βενετία 1961.

MAGDALINO P., Notes on the last years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII, *REB* 34 (1976) 143-149.

MAGNOCAVALLO A., *Marin Sanudo il Vecchio e il suo progetto di Crociata*, Bergamo 1901.

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χρύσα, 'Ο Marin Sanudo πηγὴ διὰ τὴν μελέτην δύο ἀγνώστων βυζαντινῶν γεγονότων, *Θησαυρίσματα* 4 (1967) 20-37.

——, *'Ο θεσμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βενετοῦ βαΐλου (1268-1453)*, Αθήνα 1970.

——, 'Η μεταφορὰ τῆς ἕδρας τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Παράδοση καὶ πραγματικότητα, στο: *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α΄ Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση, Δελφοί 20-24 Ιουλίου 1985*, Αθήνα 1987, 195-208.

MALTÉZOU Chryssa, Le famiglie degli Eudaimonoiannis e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982): *Miscellanea Agostino Pertusi*, τ. 2, 205-217 [= *Βενετικὴ παρουσία στὰ Κύθηρα, 'Αρχειακὲς μαρτυρίες*, Αθήνα 1991, Η].

——, De la mer Égée à l'Archipel: quelques remarques sur l'histoire insulaire égéenne, στο: *Εὐψυχία. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* II [Byzantina Sorbonensia, 16], Παρίσι 1998, 459-467.

MANFRONI C., *Storia della marina Italiana dal trattato di Ninfeo alla caduta di Costantinopoli [1261-1453]*, Λιβόρνο 1902.

MANSELLI R., I popoli immaginari: Gog e Magog, στο: *Popoli e paesi nella cultura altomedievale, 23-29 aprile 1981* [Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 29], τ. 2, Spoleto 1983, 487-517.

MARINESCO C., De nouveau sur Constance de Hohenstaufen impératrice de Nicée, *Byzantion* 1 (1924) 445-468.

MARKL O., *Ortsnamen Griechenlands in "frankischer" Zeit* [Byzantina Vindobonensia 1], Γκρατς-Κολωνία 1966.

MAS-LATRIE DE L., Les seigneurs tierciers de Négrepont, *ROL* 1 (1893) 413-432.

METCALF D. M., The currency of the deniers tournois in Frankish Greece, *BSA* 55 (1960) 38-59.

MILLER W., The Zaccharia of Phocaea and Chios, 1275-1329, *JHS* 31 (1911) 42-55.

MOLLAT G., *Les papes d'Avignon, 1305-1378*, Παρίσι 1965.

MORGAN G., The Venetian Claim Commission of 1278, *BZ* 69 (1976) 411-438.

NANNICK CHR. - SCHMALZ-BAUER G., Die Synadenoi, *JÖB* 25 (1976) 125-161.

NICOL D, The Date of the Battle of Pelagonia, *BZ* 49 (1956) 68-72.

———, *The Despotate of Epiros*, Οξφόρδη 1957.

———, *The Despotate of Epiros, 1267-1479, A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney 1984.

———, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney 1988.

NORDEN W., *Das Papsttum und Byzanz*, Βερολίνο 1903.

ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ Μαρία, *Ἡ ἀνδεγαυικὴ κυριαρχία στὴν Ρωμανία ἐπὶ Καρόλου Α΄ [1266-1285]*, Αθήνα 1984.

OIKONOMIDÈS N., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siecles* [Le Monde byzantin], Παρίσι 1972.

———, La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la "Partitio Romaniae", *Πρακτικά 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 1, Ιστορία, Αθήνα 1976, 3-28.

OMONT H., Projet de réunion des églises grecque et latine sous Charles IV le Bel en 1327, *Bibliothèque de l'École des Chartes* 53 (1892) 1-4, ανάτυπο.

OSTROGORSKY G., *Pour l'histoire de la féodalité byzantine* [Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves], Βρυξέλλες 1954.

———, *Histoire de l'état byzantin*, Παρίσι 1969.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ευτυχία, Πειρατὲς καὶ κουρσάροι στὸ Αἰγαῖο τὸν 13ο αἰῶνα, *Δίπτυχα* 6 (1994-1995) 89-108.

PAPADOPOULOU Eutychia, À propos de l'*Istoria di Romania* de Marin Sanudo Torsello, *Σύμμεικτα* 10 (1996) 195-233.

PARIS G., Romani, Romania, lingua Romana, Romanicium, *Romania* 1 (1872) 1-22.

POZZA M., Acri e Negroponte: un capitolo delle relazioni fra Venezia e Carlo I

d'Angiò [1277-1282], *ASPN*, 3 serie, 21 (1298) 27-74.

POLEMIS D., *The Doukai, A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λονδίνο 1969.

PRAWER J., *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, τ. 1-2, Παρίσι 1970.

———, *Marino Sanudo Torsello, Liber Secretorum Fidelium Crucis*, φωτοαναστατική έκδ. του LSFC, Τορόντο 1972.

QUILLET Jeannine, *La philosophie politique de Marsile de Padoue*, Παρίσι 1970.

———, *Les clefs du pouvoir au Moyen Âge*, Παρίσι 1972

RICHARD J., *Saint Louis, roi d'une France féodale, soutien de la Terre Sainte*, Παρίσι 1983.

ΡΩΜΑΝΟΣ Ι., *Γρατιανὸς Ζώρζης. Αὐθέντης Λευκάδος*, Κέρκυρα 1870.

ROMANIN S., *Storia documentata di Venezia*, τ. 1-10, Βενετία 1853-1861.

RUNCIMAN St., *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958.

SANSOVINO M. I., *Venezia città nobilissima e singolare descritta in 14 libri, emendata dallo Stringa*, 1-6, Βενετία 1604.

SETTON K. M., The Avignonese Papacy and the Catalan Duchy of Athens, *Byzantion* 17 (1944-1945) 281-303.

———, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, τ. 1-2, Φιλαδέλφεια 1976.

SIMONSFELD H., Intorno a Marino Sanuto il Vecchio, *Archivio Veneto* 24 (1882), μέρος 2ο, 251-279.

SORANZO G., *La guerra tra Venezia e la Santa Sede per il dominio di Ferrara (1308-1313)*, Città di Castello 1906.

Γ. ΣΟΥΛΗΣ, Βλαχία - Μεγάλη Βλαχία - ἡ ἐν Ἑλλάδι Βλαχία. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας, *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου*, Αθήνα 1953, 489-497 [= Γ. ΣΟΥΛΗΣ, *Ἱστορικὰ Μελετήματα. Βυζαντινά, Βαλκανικά, Νεοελληνικά*, Ἀθήνα 1980, 8].

STEFANI F., Della vita e delle opere di Marino Sanudo Torsello, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti* τ. 8, ser. 5, Νοέμβριος 1881 - Οκτώβριος 1882, 931-949.

STRAYER J. R., The Crusade against Aragon, *Speculum* 28 (1953) 102-113.

———, The Political Crusades of the Thirteenth Century, στο: K. M. SETTON (επιμ.), *History of the Crusades*, τ. 2, University of Wisconsin 1962, 343-375.

ΘΕΟΤΟΚΗΣ Σπ., Ἡ πρώτη συμμαχία τῶν κυριάρχων κρατῶν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τῆς καθόδου τῶν Τούρκων ἀρχομένου τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, *ΕΕΒΣ* 7 (1930) 283-298.

THIRIET FR., *La Romanie vénitienne au Moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)* [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 193], Παρίσι 1975².

THOMAS G. M., Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350, *Abhandlungen der K. bayer. Akademie der W. I. Cl. XIV, Bd.* I, 165-224 [ανατ. Μόναχο 1877, 1-60]

TOURNEBIZE FR., *Histoire politique et religieuse de l'Arménie*, Παρίσι 1900.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ., Τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς Εὔβοιας, *AEM* 19 (1974) 209-259.

TSIRPANLIS C. N., The Involvement of Michael VIII Palaeologus in the Sicilian Vespers [1279-1282], *Βυζαντινά* 4 (1972) 301-329.

TYERMAN C. J., Marino Sanudo Torsello and the Lost Crusade: Lobbying in the Fourteenth Century, *Transactions of the Royal Historical Society* 32 (1982) 57-73.

———, Philip VI and the Recovery of the Holy Land, *EngHistR* 100 (1985) 25-52.

ΤΥΠΑΛΔΟΣ Γ., 'Ο 'Ρὼς Σολυμὰς τῶν Βυζαντινῶν, *ΕΕΒΣ* 2 (1925) 316-320.

VIARD J., Les projets de croisade de Philippe VI de Valois, *Bibliothèque de l'École des Chartes* 97 (1936) 305-316.

VRYONIS Sp., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

WHITTING P. D., Two Coins of John of Nicaea, *Spinks Numismatic Circular* 75/2, Φεβρουάριος 1976, 32.

WITTEK P., *Das Fürstentum Mentesche. Studien zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.* [Istanbuler Mitteilungen 2], Κωνσταντινούπολη 1934.

———, Le Sultan de Rûm, *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 6 (1938) 364-371.

WOLFF R. L., Romania: The Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 23 (1948) 1-34 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 2].

———, A New Document from the Period of the Latin Empire of Constantinople: The Oath of the Venetian Podestà, *Mélanges Henri Grégoire*, IV, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 12 (1952) 539-573 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Λονδίνο 1976, 6].

———, Hopf's so-called "Fragmentum" of Marino Sanudo Torsello, *The Joshua Starr Memorial Volume*, Νέα Υόρκη (1953) 149-159 [= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 10].

———, Mortgage and Redemption of an Emperor's Son: Castille and the Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 29 (1954) 45-84 [= *Studies in*

the Latin Empire of Constantinople, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, 5].

ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ελισάβετ, "Cortazzi" καὶ ὄχι "corsari", *Θησαυρίσματα* 15 (1978) 62-65.

ZACHARIADOU Elizabeth, Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydin et de Menteshe [1307-1401]. *Studi Preottomani e Ottomani, Atti del Convegno di Napoli [24-26 Settembre 1974]*, Νεάπολη 1976, 229-240.

———, Prix et marchés des céréales en Romanie [1343-1405], *Nuova Rivista Storica* 61 (1977) 291-306 [= *Romania and the Turks, c. 1300 - c. 1500*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1985, 9].

———, The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area, *Studi Medievali*, 3 serie, 12/2 (1980) 821-838 [= *Romania and the Turks, c. 1300 - c. 1500*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1985, 5].

———, Note sur l'article de Matoula Couroupou, *Geographica Byzantina*, [Byzantina Sorbonensia 3], Παρίσι 1981, 78-80.

———, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)* [Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας 11], Βενετία 1985.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Δ. Α., Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, *ΕΕΒΣ* 17 (1941) 208-274.

———, Ρωμανία-Ρωμυλία, *Νέα Ἑστία*, 1η Ὀκτωβρίου 1945, 813-815.

———, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, Αθήνα 1977[2].

ZAKYTHINOS D. A., *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens* [Collection de l'Institut Néo-hellénique 12], Παρίσι 1932.

———, *Le despotat grec de Morée*, τ. 1-2, έκδοση αναθεωρημένη από τη Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975.

ZANCAN Marina, Venezia e il Veneto, στο: *Letteratura italiana. Storia e geografia*, 2/1, Τουρίνο 1988, 619-741.

ZEILLER J., L'apparition du mot Romania chez les écrivains latins, *Revue des Études Latines* 7 (1929) 194-198.

ZORZANELLO P., *Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia, LXXXV, Venezia, Bibliotheca Marciana, Mss, Italiani, Classe VII (nn. 501-1001)*, Φλωρεντία 1963.

EYPETHPIO

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Περιλαμβάνονται τα ονόματα προσώπων και τα τοπωνύμια. Το όνομα του συγγραφέα της *Istoria*, που απαντάται συχνά, σημειώνεται μόνο τη φορά που αναφέρεται στο ιταλικό κείμενο και το τοπωνύμιο Βενετία μόνο σε σχέση με τις ενορίες, τις συνοικίες και τις εκκλησίες της πόλης. Με κυρτούς αριθμούς σημειώνονται οι σελίδες του ιταλικού κειμένου και της μετάφρασης.

Αβέν ντ', Ιάκωβος [d'Avesnes], 221

Άβια (Avia), *184*, *185*

Αβινιόν [Avignon], 11, 21 και σημ. 7, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 41, 74, 225

Άβυδος, Στενά της (boccha d'Abido), *102*, *103*

Αγγλία, 50, 71, (Anglia) *162*, *163*, (Inghilterra) *164*, *165*, *182*, *183*, 289

Άγιοι Τόποι, XII, 7, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 32, 38, 39, 41, 47, 49, 50, 63, 69, (Terra Santa) *154*, *155*, *196*, *197*, 288

Άγιος Ιωάννης Θεολόγος (San Zuanne dell'Alto loco), *170*, *171*

Αγίου Μαρτίνου, πεδιάδα (pian di San Martin), *180*, *181*

Αγίου Πρόκλου, εκκλησία (chiesa di San Procolo), *192*, *193*

Αγνή-Άννα (σύζυγος Αλέξιου Β΄ και Ανδρόνικου Κομνηνών), 287

Άδος (Ada), *170*, *171*

Αδραμύττιο, 46, 293

Αδριατική, 38, 43, (Adriatico golfo) *166*, *167*, (Adriatico mar) *170*, *171*, 291, 295

Αθήνα (Attene), 241, 251,*104*, *105*, *108*, *109*, *110*, *111*, *112*, *113*, *114*, *115*, *124*, *125*, *126*, *127*, *132*, *133*, *138*, *139*, *140*, *141*, *148*, *149*, *154*, *155*, *156*, *157*.- δούκας/δουκάτο της, 34, 35, 38, 41, 240, 254, 258, 280, 287.- ηγεμόνας/ηγεμονία της, 59, 61, 80, 224, 232, 233, 237, 239, 246, 251, 254, 260

Αιγαίο πέλαγος, XI, XIII, 4, 7, 14, 23, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 54, 57, 58, 59, 62, 64, 72, 77, 78, 79, 82, 83, 94, 218, 219, 220, 224, 247, 248, 254, 260, 261, 262, 263, 268, 270, 271, 275, 276, 281, 293.- δούκας του, 221.- θέμα του, 220.- βλ. και Αρχιπέλαγος

Αιγές-Αγιάς (Lajazzo), 29, 30, 39

Αίγινα, 258

Αίγυπτος, XII, XIII, 15, 19, 22, 23, 24 και σημ. 14, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 43, 49, 57, 82, 86, 229, 289

Αϊδίνιο, εμιράτο, εμίρης του, 34, 41 σημ. 83.- βλ. και Ουμούρ πασάς

Αινώ, Ανονία [Hainaut], (Analdo, Anonia) *124*, *125*, *126* *127*

Αινώ, Γουλιέλμος του, 14, 33, σημ. 50, 80

Αινώ, Ερρίκος του, 222

Αινώ, Ματθίλδη του [Mahaut], 80, 287

Αινώ, Φλωρέντιος του (Florenzo d'Analdo), *156*, *157*, 287

Άκοβα, βαρόνος της, 239, βλ. Ροζιέρ ντε, Γκωτιέ.- κυρία της, βλ. Μαργαρίτα της Άκοβας

Ακόρσο, Λαντσαβέκια (Lanzavecchia Accorso), 296

Ακουιτανία (Aquitania), *162*, *163*, βλ. Γασκόνη

Άκρα, 7 σημ. 25, 8, 19, 20, 21, 23, 29, 32, 62, 64, 69, 82, (Acra) *106*, *107*, *116*,

117, *156*, *157*, *158*, *159*, *160*, *161*, (signoria d'Acri) *204*, *205*, *206*, *207*, 228, 287, 288, 289
Ακυινάτης, Θωμάς, 67
Αλαμανία, βασίλειο της (regno di Alemagna), *160*, *161*, *162*, *163*
Αλαμανοί, τάγμα ιπποτών (Alemanni), *106*, *107*
Αλανσόν, ντ', Κάρολος [d'Alençon], 255, (conte d'Altino) *126*, *127*
Αλβανία, 243, 278
Αλεξάνδρεια, 10, 24 σημ. 14, 25, 32, 40, 43
Αλέξανδρος Γ΄, πάπας Ρώμης, 15, 16, 92
Αλέξανδρος Μέγας, 30
Αλμέριχος, αρχιεπίσκοπος Ραβέννας, 12, 33
Αλμυρός, 10, 35, (Valmiro) *126*, *127*, (Almiro) *132*, *133*, *138*, *139*, 255, 273
Άλπεις (Alpi), *182*, *183*, *194*
Αλτίνο (Altino), *170*, *171*, 291 βλ. Αντενορίς
Αλφόνσος Β΄, Αραγώνας, 63, (Alphonso) *182*, *183*, (Nanpho) *198*, *199*, *202*, *203*, *206*, *207* και σημ.****, *208*, *209*
Αλφόνσος Γ΄, Καστίλλης, *158* σημ.*, (Alfonso, re di Castiglia) *200*, *201*, *202*, *203*, 252
Αλφόνσος Φρειδερίκος [Alfons Federic], 35 και σημ. 55, 36, 37
Αλφόρτε, κάστρο του (castello d'Alforte), *210* και σημ.*, *211*
Αμβούργο [Hamburg] (Amburg), 27 και σημ. 22
Αμοργός (Amorgò), *136*, *137*, 269, 270, 271
Αναία (Ania), *130*, *131*, (Aniia) *170*, *171*, Αναία - Kadi-Kalesi, 263, 264, 292
Ανάνι [Anagni], *209* σημ.*****
Ανάφη (Nanfo), *150*, *151*, 283
Ανδεγαυία ή Ανζού (Angiò ovver Andegavia), *210*, *211*
Ανδεγαυός, Κάρολος Α΄ XII, 8, 9, 16, 20, 47, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 77, 81, 82, 85, 87, 88, 89, (re Carlo) *120*, *121*, *124*, *125*, (Carlo conte di Provenza) *128*, *129*, (re Carlo) *142*, *143*, *144*, *145*, *146*, *147*, *148*, *149*, *150*, *151*, *158*, *158* σημ.*, *159*, *160*, *161*, *170*, *171*, *174*, *175*, *176*, *177*, *178*, *179*, *180*, *181*, *182*, *183*, *194*, *195*, *196*, *197*, *202* και σημ.*, *203*, *204*, *205*, *206*, *207* και σημ.**, *208*, *209*, *210*, *211*, 218, 228, 249, 252, 255, 256, 260, 274, 276, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 288, 293, 294, 298, 299, 301
Ανδεγαυός, Κάρολος Β΄ (re Carlo secondo), *208*, *209*, *210*, *211*, *212*, *213*, *214*, *215*, 248, 252
Ανδεγαυός, Κάρολος, δούκας Καλαβρίας, ηγεμόνας Φλωρεντίας, 13, 71, *182*, *183*
Ανδεγαυός, Ροβέρτος, βασιλιάς Νεάπολης, 11, 13, 14, 28, 31, 37 και σημ. 67, 39, 40, 41, 42, 45, 71, 79, 80, 85, (Ruperto re di Gerusalem e di Sicilia) *164*, *165*, *182*, *183*, *208*, *209*, (Ruberto, allora duca di Calabria) *212*, *213*, 286
Ανδεγαυός, Φίλιππος (miser Filippo) *128*, *129*, 256
Ανδραβίδα (Andravida), *124*, *125*
Άνδρος, 9, 60, 77, 78, (Andre) *102*, *103*, *116*, *117*, *118*, *119*, *210*, *121*, *122*, *123*, *138*, *139*, *142*, *143*, *146*, *147*, 219, 247.- κάστρο της, 5.- δούκας/δουκάτο Νάξου και Άνδρου, 219, 221
Ανεμοπύλες (Anemopile), *130*, *131*, *146*, *147*, 260, 263, 267
Ανζού, βλ. Ανδεγαυία
Ανζού ντ', Βεατρίκη, (la filia di Carlo) *124*, *125*, 252, 256
Ανζού ντ', Βερεγγάριος, (miser Berenghier) *208*, *209*
Ανζού ντ', Ισαβέλλα, 276
Ανζού ντ', Αμωρύ, 287
Άννα της Σαβοΐας, 45
Άννα (κόρη του Μιχαήλ Β΄ Ηπείρου, σύζυγος του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου), 242, 243
Ανταλό ντ', Καστελλάνο (Castellano d'Andalò), *188*, *189*, *190*, *191*, 296, 297
Ανταλό ντ', Μπρανκαλεόνε (Branca Lion d'Andalò), *188*, *189*
Αντελμινέλλι ντέλι, Καστρούκιος ή Καστρακάνι, 72 και σημ. 6, (Castruccio)

154, *155*, 285, 286
Άντεν, 24, σημ 14
Αντενορίδα (Antenorida), *170*, *171*, 291, βλ. Αλτίνο
Αντήνωρ (Antenore), *170*, *171*, 291
Αντικύθηρα, 61, (Cerigoto) *142*, *143*, 275, 276
Αντιόχεια, 24
Αντιόχεια, δεσποσύνη της, Μαρία, (damisella Maria) *158*, *159*, 288
Αντιόχεια, πρίγκιπας της, Βοημούνδος Ϛ΄, 249
Αντιόχεια, πρίγκιπας της, Βοημούνδος Γ΄ (principe di Antiochia), *156*, *157*, 287
Αντιόχεια, πρίγκιπας της, Βοημούνδος Ζ΄, 249
Αντιόχεια, πριγκίπισσα της, [Λουκία] (principessa d'Antiochia), *120*, *121*, 249
Αντίπαρος, 219, 259
Απουλία, 87, (Puglia) *120*, *121*, *122*, *123*, *124*, *125*, *126*, *127*, *146*, *147*, *148*, *149*, *206*, *207*, *210*, *211*, 277, 301
Αραγώνα, 39, 72, 88, βασίλειο/βασιλιάς της, XII, 62, 63, 68, 69, 284, (Aragona) *150* *151*, *184*, *158*, *159*, *162*, *163*, *185*, *202*, *203*, *206*, *207*, *208*, *209*, *214*, *215*, 252, 289, 300.
Αργαλιά (Argalia), *146* *147*, 280
Άργκο, Γενουάτης (Argo Genoese), *122*, *123*
Άργος, *104*, *105*, 224, 240
Αρζούφ ντ', Ιωάννης, 289
Αρζούφ ντ', σινιόρα [Λουκία ντ' Ιμπελίν], (signora d'Arzuffo) *160*, *161*, *204*, *205*
Αρλ, βασίλειο της (regno d'Arles), *162*, *163*
Άρμενα (Armena), *136*, *137*, *140*, *141*, *146*, *147*, 262, 267, 275
Άρτα (Arta), *112*, *113*, *166*, *167*
Αρτουά ντ', Ροβέρτος Β΄, [d'Artois] (Ruberto d'Artese) *124*, *125*, (Ruperto, conte d'Artese) *206*, *207* και σημ.***, 252
Αρτουά ντ', Ροβέρτος Γ΄, 252
Αρχιπέλαγος, δούκας/δουκάτο του, 4, 5, 7, 41, 60, 64, 68, 74, 75, 77, *102* σημ.**, 218, 219, 220, 221, 246, 247, 248, 249, 251, 268, 269, 270, 275, 283.- βλ. και Αιγαίο πέλαγος
Ασία, XIII, 28, 29, 30, (Asia) *124*, *125*
Ασούνης, ποταμός, 278
Αττική, 60, 232, 240
Αύγουστος, 82
Αυλώνα (Vallona), *114*, *115*, *144*, *145*, 243, 278, 279
Αυλώνας (Vallona), *136*, *137*, 267
Αυξέντιος, μέγας δούκας του στόλου, 270
Αυστρία της Αλαμανίας (Austria d'Alemagna), *166*, *167*
Αφρική (Affrica), *178*, *179*
Αχαΐα, 254.- ηγεμόνας/ηγεμονία της, 11, 25, 36, 218, 226, 228, 232, 244, 253, 255.- καγκελάριος της, 282.- πρίγκιπας της, 37, 42, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 68, 73, 74, 77, 79, 80, 92, (Achaia) *102*, *103*, *104*, *105*, *106*, *107*, *116*, *117*, 217, 221, 223, 228, 231, 232, 234, 236, 237, 238, 246, 253, 254, 255, 262, 263, 266, 268, 277.- στρατηγός της, 227, βλ. Σαιντ Ομέρ ντε, Ιωάννης
Αψβούργος, Αλβέρτος (duca Alberto), *194*, *195*
Αψβούργος, Ροδόλφος, βασιλιάς Ρωμαίων (Rodolfo, re de Romani), *194*, *195*, 298, 299

Βαγιαζήτ Α΄, 292
Βαλέντσια, βασίλειο της (regno di Valenza), *200*, *201* και σημ.******, *202*, *203*
Βαλουά ντε, Κάρολος (γιος Κάρολου ντε Βαλουά), 255
Βαλουά ντε, Κάρολος, 16, 31, 32, 73, (miser Carlo) *124*, *125*, (miser Carlo de Vallois) *126*, *127*, *196*, *197*, *208*, *209*, *214*, *215*, 252, 255
Βαλουά ντε, Κατερίνα, 48, 252
Βαλουά ντε, Φίλιππος Ϛ΄, 13, 14, 31, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 69, 73, 74, 84, (Filippo, re di Franza) *104*, *105*, *196*, *197*, 225, 226, 252, 255
Βαλτική θάλασσα, 19, 27, *164* σημ.*
Βαλτόρτα (Valtorta), *194*, *195*
Βαρβαρόσσας, Φρειδερίκος Α΄, 16, 17

Βαρκελώνη (Barcelona), *198, 199,* κόμης της (conte di Bacelona) [Πέτρος Β΄], *180, 181,* κομητεία της (contado di Barcelona), *202, 203, 208, 209*
Βάρνα, 50
Βασίλειος Β΄, 86
Βασιλικάτα, 288
Βατάτζης, Ιωάννης Γ΄, 229, 270, 284
Βατώντας, 61, (Vatonda) *140, 141, 154, 155,* 258, 261, 262, 272, 273, 274, 275
Βαυαρία, 84, 87, (Baviera) *166, 167*
Βελέγραδα, Βεράτιο, 56 και σημ. 18, 61, 81, (Belgradi, Belgrado) *144, 145, 148, 149,* 243, 278, 279
Βελιγοστή, Γουλιέλμος της (Guglielmo de Villegorde), *108, 109, 140, 141,* βλ. Ρος ντε λα, Γουλιέλμος
Βελιγοστή, Ιάκωβος της (Jacomo de Villegorde), *140, 141, 182, 183*
Βελιγοστή, Ρενέ της (Rene de Villegorde), *140, 141*
Βεναισέν, κομητεία [comtat Venaissin], 21, (contado di Vinesio) *160, 161*
Βενεβέντο [Benevento], 65, 85, 255, 294
Βενέδικτος ΙΑ΄, πάπας Ρώμης, 23
Βενέδικτος ΙΒ΄, 49, 50, 74, 225
Βενετία, Κοινό της (commun di Vinegia), *102, 103,* 221.- εκκλησίες: Αγία Μαρία Φορμόζα, 15.- Άγιος Μάρκος, 15, 17, 222.- ενορίες: Αγίας Μαρίας Ζομπενίγκο (Santa Maria Zebenigo), *140, 141,* Αγίου Αντωνίνου (contrada di San Antonino), *150, 151,* Αγίου Θωμά, 4, Αγίου Ματθαίου στο Ριάλτο, 4, Άγιου Μωυσή (San Moisé), *148, 149, 184, 185,* Αγίου Παύλου, 4, 5, Αγίου Σαμουήλ, 4, (contrada di San Samuel) *146, 147,* Αγίου Σεβήρου, 4, 15 (contrada di San Severo) *152, 153.*- μονές: Αγία Μαρία των Τευτόνων, 15, Άγιοι Ιωάννης και Παύλος, 15, 16, 91.- σημαίες: Αγίου Μάρκου (bandiere di San Marco), *148, 149.*- συνοικίες: Καστέλλο [Castello], 4
Βενιέρ (Venier), μαρκήσιοι Κυθήρων, 275, Μάρκος, 276
Βερβερία (Barberia), *142, 143*
Βέρολι ντα, Λεονάρδος, καγκελάριος Αχαΐας, (cancellier della Morea) *149, 150,* 282
Βερόνα ντα, Αγνή, 257
Βερόνα ντα, Βεατρίκη, 272, 273
Βερόνα ντα, Βονιφάτιος (Bonifacio da Verona), *108, 109, 128, 129, 134, 135, 146, 147,* 235, 257, 258, 259, 263, 280
Βερόνα ντα, Γιλβέρτος Α΄, 222, 257
Βερόνα ντα, Γιλβέρτος Β΄ (miser Gilberto), *128, 129, 130, 131,* (Gilberto da Verona) *134, 135, 138, 139, 140, 141,* 257, 258, 259, 261, 262, 272, 274
Βερόνα ντα, Γουλιέλμος Α΄ (Guglielmo da Verona), *106, 107, 108, 109, 114, 115, 122, 123, 124, 125, 128, 129,* 227, 231, 232, 233, 234, 235, 239, 241, 246, 254, 256, 257, 258, 258, 259, 263
Βερόνα ντα, Γουλιέλμος Β΄ (Guglielmo da Verona), *106, 107, 128, 129, 134, 135,* 227, 228, 266
Βερόνα ντα, Γουλιέλμος (Guglielmo da Verona), *138, 139,* 272
Βερόνα ντα, Κονράδος, 257
Βερόνα ντα, Μαργαρίτα, 257, 259
Βερόνα ντα, Πόρτσια (Porzia), *130, 131,* 257, 259
Βερόνα ντα, Φελίζα (madonna Felisa), *108, 109, 130, 131,* 230, 231, 235, 257, 259, 260, 263
Βερόνα ντα, Φραγκίσκος (1) (miser Francesco), *138, 139,* 272
Βερόνα ντα, Φραγκίσκος (2) 68, (Francesco da Verona), *122, 123, 128, 129,* 257, 258
Βερόνα ντα, Φραγκίσκος (3) (miser Francesco da Verona), *108, 109, 130, 131, 134, 135, 146, 147,* 239, 245, 258, 260, 263
Βερόνα, 230
Βερούκιο ντα, Μαλατέστα [Malatesta da Verucchio], 298
Βία ντε, Πέτρος [de Via], 13, 40
Βιάρο, μαρκήσιος Αντικυθήρων, 275
Βιέννη, βασίλειο της (regno di Vienese),

160, 161
Βιθυνία, 34
Βιλλαρέ ντε, Γουλιέλμος [Guillaume de Villaret] (fra' Guglielmo de Villareto), *208, 209*, 301, βλ. και Ιωαννίτες
Βιλλαρέ ντε, Φουκ [Foulques de Villaret], 10, 69, (maestro del Ospedal) *208, 209*, 291, 301, 302, βλ. και Ιωαννίτες
Βιλλεαρδουίνη, Ισαβέλλα, 256, 287
Βιλλεαρδουίνος, Γοδεφρείδος Β΄, 59, 73, 74, (miser Zuffredo) *102, 103, 104, 105*, 217, 218, 224
Βιλλεαρδουίνος, Γουλιέλμος Β΄, 59, 60, 68, 77, 79, 80, (miser Guglielmo) *102, 103*, (miser Guglielmo de Villarduin) *104, 105*, (principe Guglielmo) *106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 146, 147, 154, 155*, 217, 218, 224, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 253, 255, 256, 258, 259, 262, 266, 267, 268, 275, 276, 277
Βιλλεαρδουίνος, Γοδεφρείδος Α΄, 217, 227, 248
Βιλλεαρδουίνος, Γοδεφρείδος, χρονογράφος, 16, 91, 92, 220
Βιλνέβ ντε, Ελιόν (Élion de Villeneuve), μεγάλος μάγιστρος Ιωαννιτών ιπποτών, 13
Βίσμαρ [Wismar] (Visinar), 27 και σημ. 22
Βιτέρβο [Viterbo], 60, 81, 252, 256
Βιτσέντσα [Vicenza], 259
Βλαχία (Blachia, Blaquia), *114, 115, 156, 157*, 243
Βοδονίτσα (Bondonizza), *104, 105, 106, 107, 138, 139*, 229, μαρκιονία/μαρκήσιος της 59, 224, 237, 273.- βλ. και Παλαβιτσίνι Αλβέρτος, Παλαβιτσίνι Ουμβέρτος
Βοημία (Boemia), *164, 165*
Βοιωτία, 217
Βόλος, 265
Βονιφάτιος Η΄, πάπας Ρώμης, 9 και σημ. 39, 21 και σημ 6, 23, 69, 88, *208, 209, 210, 211, 212, 213*
Βόρεια θάλασσα, 19, 27, (mar Settentrional) *164, 165*
Βουθρωτός, 243, 278
Βουργουνδία, 74, 80, (Borgogna) *104, 105, 112, 113, 138, 139, 144, 145, 204, 205*, κομητεία της (contado di Borgogna), *160, 161*, κόμης της (conte di Borgogna), *204, 205*
Βραβάντη, δούκας της (duca di Brabanzia), *198, 199*
Βρανάς, Θεόδωρος, καίσαρ, 287
Βρετάνη (Bretagna), *162, 163*
Βροκάρδος [Brocardus], 48

Γαέτα (Gaieta), *204* σημ.**, *208, 209*
Γαλλία, 8, 26, 27, 41, 50, 63, 225, 226, 234, 252, 300.- βασιλιάς της, 21, 30, 60, 67, 69, 84, 289
Γαρδίκι, 258, 287
Γασκόνη, 49, δουκάτο της (ducato di Guascogna cioè Aquitania), *162, 163*, (città di Guascogna) *182, 183*
Γενεύη, κομητεία της (contado di Genevra), *160 ,161*
Γένουα, Κοινό της (commun di Genova), *148, 149*, 281, 282
Γεράκι, 244
Γκαλλούτσι, Κομάτσο (Comazzo Galluzzi), 296
Γκαφόρε, Ανδρέας, 68, (Andrea Gaffore) *122, 123*, 250
Γκίζι, 36, 60, 248
Γκίζι, Αγνή, 241
Γκίζι, Ανδρέας, 241, 268
Γκίζι, Βαρθολομαίος Α΄, ηγεμόνας Τήνου και Μυκόνου (Bartolamio Gisi), *120, 121*, 248
Γκίζι, Βαρθολομαίος Β΄, ηγεμόνας Τήνου και Μυκόνου, 36, σημ. 61, 44, (Bartolamio Gisi) *120, 121*, 248
Γκίζι, Γεώργιος, 281
Γκίζι, Ιερεμίας (Jeremia, Geremia Gisi), *136, 137*, 241, 268, 269, 270, 271
Γκίζι, Ιζαμπέττα, 268, 269
Γκίζι, Μαρκεζίνα, 268, 269
Γκίζι, Φίλιππος, 68, (miser Filippo) *116,*

117, (Filippo Gisi) *136*, *137*, 245, 268
Γκιώνα, όρος, 243
Γκραβίνα ντε, Ιωάννης, ανδεγαυός πρίγκιπας, 13, 37, 40, 42, 80
Γκράιφσβαλντ [Greifswald] (Guspinal), *27* και σημ. 22
Γλαρέντζα, 10, 25 και σημ. 16 (Clarentia), 81, (Claramont) *126*, *127*, 226, 228, 276
Γοδεφρείδος (miser Zuffredo), *134*, *135*, 267
Γοτθία ή Γοταλάνδη (Gottia), *164* και σημ.*, *165*
Γοτλάνδη (Gottia), *164* και σημ.*, *165*
Γουλιέλμος Α΄, βασιλιάς Σικελίας (Guglielmo di Sicilia), *158* και σημ**, *159*
Γουλιέλμος, άρχοντας της Μασσαλίας (Guglielmo, signor di Marsiglia), *204* *205*
Γραβιά (Gravia), *156*, *157*, 287
Γραδενίγος, Μαρκάτσο (Marchazzo Gradenigo), *110*, *111*, 240
Γραδενίγος, Μάρκος (Marco Gradenico), βάιλος Εύβοιας, βάιλος/ποδεστάς Κωνσταντινούπολης, 79, *108*, *109*, *122*, *123*, 233, 235, 238, 239, 240, 250, 251
Γραδενίγος, Παύλος (Paulo Gradenigo), *108*, *109*, *110*, *111*, 235, 240
Γραδενίγος, Πέτρος (Piero Gradenigo), *108*, *109*, *118*, *119*, 238
Γραδενίγος, Ριγκάτσο (Rigazzo Gradenigo), *110*, *111*, 240
Γραδενίγος, Τζανάκης (Zanachii Gradenigo), *138*, *139*
Γραδενίγος, Φιλόκαλος (Filicalo Gradenico), *136*, *137*, *138*, *139*
Γρανάδα (Granada), *162*, *163*
Γρηγόριος Ζ΄, πάπας Ρώμης, 287
Γρηγόριος Θ΄, πάπας Ρώμης, 9 σημ. 39
Γρηγόριος Ι΄, πάπας Ρώμης, 20, 61, 88, (Gregorio Placentino) *154*, *155*, 260
Γρίτσενα, 249

Δαλματία, *172* σημ.*, 221
Δαμαλάς, 37
Δαμιέτη (Damiata), *106*, *107*
Δάνδολος Ανδρέας, δόγης χρονογράφος, 3, 92, 218, 235, 245, 263, 264, 271
Δάνδολος Καν, Ιωάννης (Zuan Dandolo Can), *148*, *149*, 282
Δάνδολος, Ερρίκος, δόγης, 4
Δάνδολος, Ιωάννης, δόγης, 8, (Zuan Dandolo), *116*, *117*, *118*, *119*, *150*, *151*, *184*, *185*, 219, 247, 278, 285, 294
Δάνδολος, Μαρίνος (Marin Dandolo), *118*, *119*, 219, 247
Δανία (Dacia), *164*, *165*
Δημητριάδα, 60, (Dimetriada) *132*, *133*, *134*, *135*, 228, 257, 258, 260, 262, 265, 266
Δίρφη, 267
Δούκας, Ιωάννης, ηγεμόνας Νεοπάτρας, σεβαστοκράτορας, 60, (sevastocratora) *114*, *115*, *132*, *133*, *134*, *135*, *156*, *157*, 242, 244, 260, 264, 265, 286
Δούκας, Μιχαήλ Β΄ Ηπείρου, 60, 79, 229, 239, 242, 284
Δούκας, Νικηφόρος (Nicephoro), *112*, *113*, 242
Δούναβις (Danubio), *166*, *167*
Δυρράχιο (Durazzo), *114*, *115*, *144*, *145*, 243, 278, 279

Εβρέ, κόμης του [d'Evreux] (conte di Wir), *164*, *165*
Έδεσσα, κόμης της, *167* σημ**
Εδουάρδος Α΄ της Αγγλίας, (miser Odoardo) *188* και σημ*, *189*, (Odoardo, re d'Inghilterra) *206*, *207*, *210*, *211*
Εδουάρδος, Γ΄ της Αγγλίας, 41, 49, 71
Ελένη, κόρη Μιχαήλ Β΄ Ηπείρου, 242
Ενγκέν ντε, Γκωτιέ Α΄ [d' Enghien] (signor d'Angloin), *126*, *127*, 255
Ερρίκος, δον, (domino Arrigo), *158* και σημ*, *159*
Ερυθρά Θάλασσα, XII, XIII, 24 σημ 14, 34, 49
Έστε ντ', Άτσο (miser Azzo), *184*, *185*
Έστε ντ', Ομπίτσο (Obizzone da Este), *184*, *185*, *190*, *191*, 295, 297
Εύα, κόρη Ανσέλμου ντε Καγιέ, 276
Εύβοια, 7, 36, 37, 38, 40, 41, 44, 54, 57, 59, 60, 61, 64, 68, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 92,

94, (Negroponte) *102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 166, 167, 172, 173, 174, 175,* 217, 218, 221, 222, 223, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 246, 249, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 294

Ευδαιμονοϊωάννης, Νικόλαος, 276

Εύξεινος Πόντος, XIII, 19, 40, 42, 83, Εύξεινος Πόντος ή Μαρ Ματζιόρε (Mar Pontico ή Mar Maggiore), *166, 167,* Πόντος (Pontico), *168, 169,* 290

Εύριπος (Negroponte), *108, 109, 110, 111, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147,* 217

Ευρώπη, 20, 23, 24, 38, 41, 60, 67, 81, 87, 89, 95, 241, 279, 290

Ευφράτης, 23, 24, σημ. 14

Έφεσος (Effeso), *172, 173,* 263

Ζαγορά (Zagora), *166, 167*

Ζακαρία Χίου, 36

Ζακαρία, Μαρτίνος, 37, 40 και σημ. 76, 41

Ζακαρία, Μπενεντέττο, (miser Zacaria Genovese) *150, 151,* (miser Benettino) *172, 173,* 292, 293

Ζακαρίας, Μανουήλ (miser Manuel), *172, 173,* 292, 293

Ζάκυνθος (Zante), *124, 125,* 253

Ζητούνι (Gitone), *156, 157,* 287

Θεσσαλία, 243

Θεσσαλονίκη, 222, 257, 278

Θήβα (Tebbe), *122, 123, 130, 131,* 231, 232, 246, 251, 259

Θορικός, 281

Θράκη, 35, 53, 54

Θυάτειρα (Tiatyra), *172, 173,* 292

Ιάκωβος Α΄ της Αραγώνας, 62, (buon re, Jacomo) *200, 201* και σημ.******, *202, 203,* 284

Ιάκωβος Β΄ Αραγώνας, 63, 69, (re Jacobo) *182, 183, 206, 207, 208, 209, 210, 211* και σημ.**, *212, 213,* 284

Ιάκωβος, βασιλιάς της Μαγιόρκας (Jacomo, re di Maiolica), *198, 199* και σημ**, *202, 203, 206, 207*

Ιβηρική χερσόνησος, 20, 63, 290

Ιερόν, 263

Ιερουσαλήμ, βασιλιάς/βασίλειο της, 19, 24, 38, 39, 62, 69, 81, (Jerusalem) *104, 105, 124, 125, 206, 207.*- βασιλιάς της (re di Gerusalem) *156, 157, 164, 165.*- βασίλειο της (regno di Gerusalem), *158, 159,* 288

Ιερώνυμος, επίσκοπος Καφά, 11, 28, 29, 288

Ικονίου, σουλτανάτο (soldanaticus Cunii), 56 και σημ. 21

Ίμολα (Imola), 298

Ιμπελίν ντ', Λουκία, 64, 289

Ίμπιζα (Jevizza), *164, 165,* (regno di Jevizza) *200, 201*

Ιμπραήμ (Srtumbrachi), *208, 209* και σημ.***, 302

Ινγκράμο [Inghramo], αρχιεπίσκοπος Καπύης, 12, 13, 37, 40, 286

Ινδίες, 23, 24 σημ. 14, 34

Ιννοκέντιος Γ΄, πάπας Ρώμης, 84, σημ. 34, 287

Ιολάνδη (Violante), *182, 183, 206, 207, 210, 211, 212, 213*

Ιούλιος Καίσαρ, 82

Ιρλανδία (Ibernia), *164, 165*

Ισαβέλλα, κόρη Φίλιππου Δ΄ του Ωραίου, 41

Ισνάρδος, αρχιεπίσκοπος Θηβών, 40

Ισπανία, 38, (Spagna ovver Castiglia) *162, 163,* (Spagna) *164, 165, 166, 167, 182, 183, 200, 201,* 284

Ιστρία (Istria), *152, 153, 160, 161*

Ιταλία, 20, 47, 63, 65, 84, 85, 86, 88, 93, *160, 161, 168, 169,* 222, 230, 253, 256, 280, 286, 289, 294

Ιωάννης ΚΒ΄, πάπας Αβινιόν, 11, 23, 27,

29, 30 σημ. 32, 31, 33, 40, 45, 49, 84, 85, 87, (papa) *104*, *105*
Ιωάννης ο Θεολόγος, 72, (San Giovanni) *170*, *171*
Ιωάννης, δούκας Λωραίνης, 12
Ιωάννινα (Gianina), *144*, *145*, 279
Ιωαννίτες ιππότες Ρόδου, 36, 40, 44, 45, 46, 63, 69, 273, μάγιστρος των, 42, 291, 301
Ιωαννίτες, τάγμα των ιπποτών (Hospitalarii), *106*, *107*, *208* και σημ.**, *209*
Ιωνία, 34

Κάβο νταλ, Ιωάννης (Zuan dal Cavo), *150*, *151*, 282, 283
Καγιέ ντε, Ανσέλμος [Anselme de Cayeux], 276
Κάιρο, 24 σημ 14, σουλτανάτο του (soldanatico del Cairo), *166*, *167*
Καλαβρία 13, 71, (Calabria) *168*, *169*, *180*, *181*, *182*, *206*, *207*, *210*, *211*, *214*, *215*
Καλαμάτα (Calamata), *156*, *157*, 227, 245, 287
Καλόν όρος [Candeloro], 35 και σημ. 53
Καλταμπελλότα [Caltabellotta], 35, 63, 69, 88, 214 σημ.***
Καλτσινάρα, νησί της (isola di Calcinara), *186*, *187*
Καμπανία Γαλλίας [Champagne], 74, (Campagna) *104*, *105*, *122*, *123*, *126*, *127*, *128*, *129*, 226
Καμπανία Ιταλίας (Campagna), *158*, *159*, 255
Κανάλε ντα, Πέτρος, 44
Κανδήλιον, όρος, 267
Κάνινα, *144* σημ.**, 243, 278, 279
Κανίνο Καραμάν (Canino Caraman), *168*, *169*, εμίρης Κασταμονής, 290
Κάντια ντι, Μαρινέλλο (Marinello di Candia), 68, *174*, *175*, 293
Καντιάνι [Candiani], 3
Καπέτσο ντε, Κονράδος, 9, (Conrado de Capezzo) *142*, *143*, (Corrado di Capezzi) *158*, *159*
Καρασή, εμιράτο/εμίρης του, 34, 46
Καρία, 34
Καρλομάγνος, 83, 287
Κάρολος Δ΄, βασιλιάς της Γαλλίας, 11, 29, 30, 31, 39, 225, 226
Κάρολος ο Χωλός, *204* σημ.*
Κάρτσερι ντάλλε, Βεατρίκη (madonna Beatrice) *138*, *139*
Κάρτσερι ντάλλε, Γκαετάν (miser Gaetan), *116*, *117*, (miser Gaetano) *134*, *135*, *138*, *139*, 246, 266, 272, 273
Κάρτσερι ντάλλε, Γκράπελλα ή Γκραπότσο (miser Grapella), *130*, *131*, (Grappola) *138*, *139*, 246, 259, 266, 272, 273
Κάρτσερι ντάλλε, Ισαβέλλα, 223
Κάρτσερι ντάλλε, Καριντάνα, 229, 230, 231, 232, 236, 246
Κάρτσερι ντάλλε, Λέων, 232, 234, 246
Κάρτσερι ντάλλε, Μαργαρίτα (madonna Margarita), *130*, *131*
Κάρτσερι ντάλλε, Μαρία, 273
Κάρτσερι ντάλλε, Μαρίνος ή Μερίνος (miser Marin), *130*, *131*, (Marin dalle Carcere) *144*, *145*, 223, 230, 259, 277
Κάρτσερι ντάλλε, Μπέρτα, 223,
Κάρτσερι ντάλλε, Μπουταρέλλο (miser Butarello), *134*, *135*, 266
Κάρτσερι ντάλλε, Νάρτσε ή Ναρτσότο (miser Narze), *108*, *109*, (Narze dalle Carcere) *114*, *115*, *130*, *131*, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 246, 259
Κάρτσερι ντάλλε, Πέτρος (Pietro dalle Carcere), *138*, *139*, 273
Κάρτσερι ντάλλε, Ραβάνο, 222, 223,
Κάρτσερι ντάλλε, Ριχάρδος, 223, 229, 230,
Καρύδι (Cariddi), 77, *110*, *111*, 233, 239, 240
Κάρυστος (Caristo), *112*, *113*, *130*, *131*, *134*, *135*, *146*, *147*, *148*, *149*, 221, 258, 259, 260, 261, 262, 267, 268, 277, 280, βλ. Σικόν, Όθων ντε,
Κασταμονή, βλ. Κανίνο Καραμάν
Καστελνόβο (Castel Novo), *130*, *131*, 259
Καστίλλη (Castiglia), *158*, *159*, (Spagna over Casiglia), *162*, *163*, *200*, *201*, 252, 289, 300
Καταβά ντε, Ιωάννης [Jean de Catevas], 254

Καταλωνία (Catalogna), *198*, *199*, *202*, *203*, *206*, *207*, *208*, *209*, *212*, *213*, κυρία της (madonna di Cattalogna), *206*, *207*
Κατερίνα, ανιψιά Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, 227, 228, 258
Κατσανέμιτσι, Αλβέρτος (Alberto Cacciannemici), 297
Κέα (Zia), *148*, *149*, 280, 281
Κέρκυρα (Corfu), *114*, *115*, 243, 274, 278, 279
Κεφαλονιά (Cephalonia), *124*, *125*, 253
Κηρεύς, ποταμός, 267
Κιλικία (Cilicia), *166*, *167*, βλ. Μικρή Αρμενία
Κινάρντο, Φίλιππος [Chinardo] (Filippo Zonardo), *114*, *115*, 243
Κιότζα [Chioggia] (Chioza), *186*, *187*
Κλεισούρα (Chiesura), *136*, *137*, (Clausura) *140*, *141*, (Chiusura) *146*, *147*, 262, 267, 275, 280
Κλερμόν, Λουδοβίκος κόμης του - δούκας των Βουρβώνων (Louis de Clermont, duc de Bourbon), 14, 31, 32
Κλήμης, Ε΄, πάπας Αβινιόν, 23, 24, 32, 256
Κόλλο (Alcolò), *178*, *179*
Κομνηνή, Ελένη, κόρη του Ιωάννη Δούκα της Θεσσαλίας, 286, 287
Κομνηνή, Μαρία, σύζυγος βασιλιά Αντιόχειας Αμωρύ ντ' Ανζού, 287
Κομνηνός, Αλέξιος Β΄, 287
Κομνηνός, Αλέξιος Δ΄, 57
Κομνηνός, Ανδρόνικος, 287
Κομνηνός, Βασίλειος Β΄ (Cominiano, re di Trabisonda), *166*, *167*
Κομνηνός, Μανουήλ Α΄, *156*, *157*, 287
Κομνηνός, Μανουήλ Β΄ Τραπεζούντας (Emanuel, imperator), *166*, *167*
Κορ ντε, Γιλβέρτος [de Cors], βαρόνος της Λισαρέας, 267
Κορ ντε, Γουλιέλμος [de Cors] (Guglielmo dalla Scora), *134*, *135*, 267
Κόρινθος, (Coranzo), *104*, *105*, *110*, *111*, Ισθμός της, 224.- κομμέρκιο, της, 224, 225.- κάστρο της, 224, 240
Κορλεόνε (Curion), *174*, *175*
Κορνάρο, Ανδρέας (Andrea Cornaro), *138*, *139*, ηγεμόνας Καρπάθου, 273
Κορνάρο, Ανδρέας, 293,
Κορνάρο, Αντρίολα, 11, 15
Κορώνη, 38, 95, (Coron) *112*, *113*, *116*, *117*, 240, 241, 245
Κουιρίνι ντέλλα κάζα Μάττα, Ματθαίος (Maffio Quirini della casa Matta), *118*, *119*
Κουιρίνι ντέλλα κάζα Μάττα, Νικόλαος (Nicolò Quirini della casa Matta), *116*, *117* και σημ.**, *118*, *119*, *120*, *121*, 246, 247, 248
Κουιρίνι, Άγγελος (Anzolo Quirini), *138*, *139*
Κουιρίνι, Ματθαίος, 282
Κούπα (Cuppa), *136*, *137*, *140*, *141*, *144*, *145*, 262, 267, 275, 277
Κουρτεναί ντε, [de Courtenay] Αγνή, (la sorella dell'imperator latino), *103*, *104*, 217
Κουρτεναί ντε, Αμισί (Amicie), 252
Κουρτεναί ντε, Βαλδουίνος Β΄, 16, 60, 77, (imperator latino) *102*, *103*, (imperator Balduin) *122*, *123*, *128*, *129*, *150*, *151*, 217, 218, 241, 245, 251, 252, 256, 282
Κουρτεναί ντε, Κατερίνα (madonna Catterina), *124*, *125*, 252
Κουρτεναί ντε, Ροβέρτος, 217
Κουρτεναί ντε, Φίλιππος, 8, 16, (Filippo) *124*, *125*, (miser Filippo, fiol del Balduin) *128*, *129*, *150*, *151*, (Filippo, suo [di re Carlo] genero) *160*, *161*, 274, 279, 282
Κρακοβία (Cracovia), *164*, *165*
Κρεμόνα, 296
Κρεσύ [Crécy], 225
Κρήτη, 36, 38, 40, 44, 54, 57, (isola di Candia) *166*, *170*, 271, 276, 292, δούκας της, 270
Κρίστενα, 244
Κροατία, 221
Κύθηρα, 61, (Cerigo) *142*, *143*, 275, 276
Κυκλάδες, 268, 271
Κύπρος, 10, 29, 30, 31, 36, 46, 57, 62, (re di Cipri) [Ερρίκος Α΄ Λουζινιάν] *106*, *107*, (Cipri) *114*, *115*, (Cipro) *132*, *133*,

(re di Cipri) *164*, *165*, (isola di Cipri) *166*, *167*, (Enrico re di Cipri) *204*, *205*, βλ. Λουζινιάν, Ερρίκος Β΄
Κωνσταντίνη (Costantina), *178*, *179*
Κωνσταντίνος ο Μέγας, 87
Κωνσταντινούπολη, XII, XIII, 8, 14, 15, 16, 17, 28, 29, 32, 36, 47, 48, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, (Costantinopoli) *102*, *103*, *114*, *115*, *122*, *123*, *136*, *137*, *144*, *145*, *148* και σημ.*, *149*, *150*, *151*, *156*, *157*, *158*, *159*, *166*, *167*, *168*, *169*, *170*, *171*, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 232, 234, 238, 242, 244, 245, 250, 251, 253, 260, 261, 263, 264, 268, 271, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 286, 287, 293
Κωνστάντσα, βασίλισσα Αραγώνας (Constanza), *182*, *183*, *206*, *207*, *210*, *211*, *212*, *213*, 284
Κωνστάντσα, νόθα κόρη Φρειδερίκου Β΄ Χοχενστάουφεν, (una certa madonna del regno di Sicilia) *150*, *151*, 284, 285.
Κως (Langò), *152*, *153*, 218

Λαδίσλαος, ούγγρος πρίγκιπας, 276
Λαμία, 265
Λαμπερτάτσα (Lambertazza), *186*, *187*, 294, 296, 297, 298, 299, 300
Λαμπερτίνι (Lambertini), 294
Λανγκντόκ (Lingua), *200*, *201*
Λαοδίκεια (Laodicea), *172*, *173*, 292
Λάσκαρις, Θεοδωρος Β΄, 239, 284
Λάσκαρις, Ιωάννης Δ΄ (fiol del Lascharis), *122*, *123*, 250
Λατίνο, καρδινάλιος, ανιψιός του πάπα, 299
Λαυρεωτική, 281
Λαύριο, 281
Λευκωσία, *102* σημ.*
Λεχώνια (Liconia), *114*, *115*, 243
Λέων Γ΄, πάπας Ρώμης, 287
Λέων Ε΄, βασιλιάς Μικρής Αρμενίας, 12, 33
Λήλαντας, ποταμός (Lilando), *140*, *141*, 275
Λήμνος, 61, (Stalimene) *136*, *137*, *142*, *143*, *172*, *173*, 261, 262, 268, 271, 272, 274
Λιβαδειά (Livadia), *156*, *157*
Λιδωρίκι (Odrich), *114*, *115*, 243
Λιέγη, Εκκλησία της (Chiesa maestra di Liege), *154*, *155*
Λικάριος, 60, 61, 81, 82, (Licario) *130*, *131*, *134*, *135*, *136*, *137*, *138*, *139*, *140*, *141*, *144* σημ.*, *168*, *169*, *170*, *171*, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 290
Λομβαρδία (Lombardia), *128*, *129*, *158*, *159*, *160*, *161*, *174*, *175*, *190*, *191*, 256, 296
Λόνγκο, Τζιραρντίνο (Girardino Longo), *186*, *187*
Λουδοβίκος Δ΄ της Βαυαρίας, 84, 87, 286
Λουδοβίκος Ζ΄, 287
Λουδοβίκος Θ΄ ο Άγιος, 20, 21, 60, 67 και σημ. 5, (Lodovico re di Franza) *106*, *107*, (re di Franza) *112*, *113*, (San Lodovico) *178*, *179*, *184*, *185*, (Lodovico il Santo) *196*, *197*, 228
Λουδοβίκος Ι΄ (re Lodovico), *164*, *165*, 225
Λουδοβίκος της Βουργουνδίας, 80, 226
Λουζινιάν ντε, Ερρίκος Β΄, 62, (Enrico, re di Cipri) *204*, *205*, *206*, σημ.*, 289
Λουζινιάν ντε, Ούγος Β΄, βασιλιάς της Κύπρου, 288
Λουζινιάν ντε, Ούγος Δ΄, 14 σημ. 97
Λούκκα, 72, (Luca) *154*, *155*, 285, 286
Λουνιτζιάνα (Lunigiana), *154*, *155*
Λουξεμβούργο, κομητεία του (contado di Lucemburg), *164*, *165*
Λούρια ντι, Ρογήρος [Rogero di Lluria], 62, 68, (Ruxero del Oria) *150*, *151*, (Rugerio dell'Oria) *202*, *203*, *204*, *205*, *210*, *211*, 283, 284, 285
Λυβέκη [Lübeck] (Lubec), 27 και σημ. 22
Λυδία, 34
Λυών, σύνοδος της, 20, 47, 61, 81, 82, 260

Μαγιόρκα (Maiolica), *162*, *163*, *164*, *165*, *198*, *199*, *200*, *201*, 289
Μαζέλλο ντε, Ιωάννης (Zuan de Mazello), *122*, *123*
Μαίανδρος (Meandro), *170*, *171*, 291, 292, 302
Μαιζέ ντε, Ιωάννης, βλ. Νουαγιέ ντε, Ιωάννης

Μακεδονία, 35, 54, 278
Μάκρη, 35 και σημ. 53
Μακρόνησος (Macronisi), *148*, *149*, 281, 282
Μακρυπλάγι, 255
Μαλιπιέρο, Παγκράτιος (Pangrasso Malipiero), *152*, *153*, 285
Μαλλόλ, Βερεγγάριος (Berenghier Mallol), *198*, *199*
Μάλτα (Malta), *204*, *205*
Μαμφρέδος, βασιλιάς Απουλίας και Σικελίας, 60, 65, 79, (Manfredi, re di Puglia e Sicilia) *114*, *115*, *122*, *123*, *126*, *127*, *128*, *129*, *140*, *141*, *142*, *143*, *150*, *151*, *158*, *159*, *182*, *183*, 239, 243, 255, 284, 294
Μάνη (Mine), *114*, *115*, *124*, *125*, 244
Μάντοβα, *189* σημ **
Μαντούδι (Manducho), *136*, *137*, 262, 267
Μοραβία, δουκάτο της (ducato di Moravia), *164*, *165*
Μαργαρίτα της Σικελίας, σύζυγος Κάρολου ντε Βαλουά, 252
Μαργαρίτα, κυρία της Άκοβας, 253
Μάρκα Ανκωνιτανή, 295
Μάρκα Τρεβιτζιάνα (Marca Trivigiana), *160*, *161*
Μάρκα (Marca), *128*, *129*, 256
Μαρκαμό, κάστρο του (castello di Marchamò), *186*, *187*, 295
Μαρκέ, Ραϋμόνδος (Ramon Marquet), *198*, *199*
Μαρτέλλος, Κάρολος (Carlo Martello), *208*, *209*, *210*, *211*
Μαρτίνος Δ΄, πάπας Ρώμης, 47, 63, 82, 88, *160*, *161*, *180*, *181*, *196*, *197*, *202*, *203*, *204*, *205*, *208*, *209*, 288
Μασούντ, εμίρης Μεντεσέ, 291, βλ. Μεντεσέ εμιράτο
Μασσαλία, 50, (Marsiglia) *202* και σημ.*, *203*
Μάταγκριφόν (Mattagriffon), *176*, *177*
Ματθίλδη, κοντέσσα (contessa Matilde), *186* και ,σημ.*, *187*
Ματοφόρα, Ρόσσο (Rosso Matofora), *134*, *135*, 267
Μαυριτανία (Mauritania), *162*, *163*
Μαυροβούνιο, 267
Μεγάλη Ρωσία (Rossia Maggior), *166*, *167*
Μεθώνη, 38, 95, (Modon) *112*, *113*, 240, 241
Μελανούδι, 263
Μελίκ, τούρκος στρατηγός, 254
Μεντεσέ, 34, 63, (Mandachia) *208*, *209*, εμίρης/εμιράτο, 291, 292, 301, 302
Μεντεσέ, Τουρκουενοντομάρ (Turquenodomar Mandachia), *170*, *171*
Μερκανουόβο ντε, Πεκοράρο [Pecoraro de Mercanuovo], 222
Μεσόγειος, XII, XIII, 15, 19, 20, 22, 24, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 43, 46, 63, 67, (Mar Mediterraneo) *160*, *161*, 290
Μεσοποταμία (Mesopotamia), *166*, *167*
Μεσσήνη, 62, (Messina) *174*, *175*, *178*, *179*, *180*, *181*, *206*, *207*, *210*, *211*, *212*, *213*
Μεσσηνία, 227
Μήλος (Milo), *120*, *121*
Μήλος, Πέτρος της (Piero da Millo), *122*, *123*
Μικιέλ, Βαρθολομαίος, 281
Μικιέλ, Μάρκος (Marco Michiel), βενετός βάιλος Εύβοιας, 9, 68, *118*, *119*, *148*, *149*, 281
Μικιέλ, Σίμων (Simon Michiel), *184*, *185*
Μικρά Ασία, XIII, 29, 34, 35, 36, 38, 53, 56 και σημ. 20, 57, 62, 63, 83, *166*, *167*, 260, 262, 284, 290, 291, 293
Μικρή Αρμενία, XIII, 10, 29 και σημ. 30, 30, 31, 33, 39, 50.- βασιλιάς της, 8, (Armenia) *132*, *133*, *164*, *165*, *166*, *167*
Μικρή Ρωσία (Rossia Minore), *166*, *167*
Μιλάνο (Milano), *190*, *191*
Μιλάτσο, κάστρο του (castello di Mellazzo), *210*, *211*, *212*, *213*
Μινόρκα (Minolica), *164*, *165*, (regno di Minolica) *200*, *201*
Μολίν ντα, Φίλιππος, 240
Μολίν ντε, μαντόνα (madonna de Molin), *110*, *111*
Μομφερρατική, Ελένη, 257, 258
Μομφερρατικός, Βονιφάτιος, 57, 221, 222, 257

Μομφερρατικός, Δημήτριος, 257
Μον-Κασέλ [Mont-Cassel], 225, 226
Μονεμβασία, 95, (Malvasia) *112, 113, 114, 115, 124, 125,* 244, 276
Μονπελιέ (Monte Pelusano), *162, 163, 202, 203*
Μονς αν Πεβέλ [Mons-en-Pevêle], 225
Μόντενα (Modena), *188, 189, 190, 191,* 296, 297
Μοντεφέλτρο ντι, Γκουίντο (Guido de Monte Feltro), *190, 191, 192, 193, 196, 197,* 296, 297, 298, 299
Μονφόρτε, κόμης του (conte di Montforte), *200, 201*
Μορέας, 37, 80, [regno di Morea] 55 και σημ. 14, 95, (Morea) *104, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 135, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 158, 159, 166, 167,* 232, 233, 253
Μόρνος, ποταμός, 243
Μορozίνι Ρόσσο, Νικόλαος (Nicolò Morosini Rosso), βάιλος Εύβοιας,*140, 141, 146, 147,* 280
Μορozίνι, Μαρίνος, 42
Μορozίνι, Μιχαήλ (Michiel Morosini), *108, 109,* 235, 236
Μορozίνι, Ρογήρος (Ruzer Morosini), *150, 151, 152, 153,* 285
Μορτέλλα (Mortella), *212, 213*
Μούρσιας, βασίλειο της (regno di Murtia), *200, 201* και σημ.******, *202, 203*
Μπάλιολ [Baliol], Εδουάρδος, βασιλιάς Σκωτίας, 71, (re Bagnola) *164, 165*
Μπανιακαβάλο (Bagnacavallo), 298, 299
Μπαντοέρ, Μάρκος (Marco Badoer), *176, 177*
Μπαρ ντε [de Barres], Γουλιέλμος, 277
Μπαρμπαρίγκο, Ανδρέας, βάιλος Εύβοιας, 246
Μπάρμπαρο, Ντανιέλε, 218, 219, 220, 221
Μπάρμπο, Πέτρος, 222
Μπαρότσι, Ανδρέας, βάιλος Εύβοιας, *110, 111,* 233, 234, 240, 266
Μπαρότσι, Ιάκωβος Α΄, ηγεμόνας Σαντορίνης και Θηρασίας, 239, 269
Μπαρότσι, Ιάκωβος, βάιλος Εύβοιας, 6, *148, 149*
Μπαρότσι, Μάρκος, *110, 111,* 240
Μπελβεντέρε, κάστρο του (castello di Belvedere), 208, 209
Μπελβώ [Bellevaux], μονή στη Βουργουνδία, 241
Μπελένιο, Ιωάννης, 42
Μπέμπο, Πέτρος, χρονικογράφος, 3, σημ. 1
Μπέργκαμο, Ιάκωβος ντα (Jacomo da Bergamo), *122, 123*
Μπιάνκα (Bianca), *184, 185, 200, 201*
Μπιρίολα [Biriola] (1), κόρη Μαρίνου Σανούδου, 9
Μπιρίολα [Biriola] (2), νύφη του Μαρίνου Σανούδου, 11
Μπλαν, Βερεγγάριος [Bérenger Blanc], 31
Μπλουά ντε [de Blois], Λουδοβίκος, 220
Μπόβι ντέι, Μπονινκόντρο [Bonincontro dei Bovi], νοτάριος του δόγη, 16
Μποβουάρ ντε, [de Beauvoir] Ριχάρδος, 298
Μπολόνια, 62, 63, 65, 66, 69, 73, (Bologna) *184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197,* 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300
Μπονατσόντο Φορέζε (Bonazonto Forese), *146, 147*
Μποργκόν (Borgon), *116, 117,* 245
Μπορντώ, 62, (Bordella) *182, 183,* 249
Μπουγιόν ντε, Βαλδουίνος (Balduino, conte de Roas), *166,167*
Μπουγιόν ντε [de Bouillon], Γοδεφρείδος, (Goffredo di Bouglione) *166, 167*
Μπραιζέλβ ντε [de Brayselve], Ιωάννης, 255
Μπριέλ ντε [de Briel], Γοδεφρείδος, άρχοντας της Καρύταινας, (signor di Caritena) *108, 109, 124, 125, 126, 127,* 227, 233, 237, 238, 240, 253, 254
Μπριέλ ντε [de Briel], Ούγος, 237
Μπριέν ντε [de Brienne], Γκωτιέ Α΄, δούκας της Αθήνας, 10, 273
Μπριέν ντε, Γκωτιέ Β΄, δούκας της Αθήνας, 255
Μπριέν ντε, Μαρία, 252

Μπριέν ντε, [Ούγος] κόμης, (conte di Brena) *112*, *113*, (conte di Brenna) *126*, *127*, *156*, *157*, κόμης του Λέτσε, 227, 240, 254, 255, 287
Μπρυζ [Bruges], 11, (portum Clusae) 26 και σημ. 20, 27
Μπωβέ ντε [de Beauvais], Βικέντιος, 66, 67 και σημ. 5
Μπωμόν ντε [de Beaumont], Γουλιέλμος, 276
Μπωμόν ντε, Ντρε [Dreux de Beaumont], στρατηγός Κάρολου Ανδεγαυού, 61, (un suo malescalco) *143*, *144*, 262, 276, 277, 278
Μπωμόν ντε, Πέτρος, 276
Μυζώ, Ιωάννης [Jehan Musaut], 14
Μύκονος, 248, 268
Μυσία, 34
Μυστράς (Mistrà), *114*, *115*, *124*, *125*, 244
Μυτιλήνη, 218

Ναβάρρα, βασίλειο της (regno di Navara), *164*, *165*, 290
Ναβιγκαγιόζο, Αγνή, 266, 272
Ναβιγκαγιόζο, Μαρία, (madonna Maria) *138*, *139*, 258, 272
Ναβιγκαγιόζο, Παύλος, 271, 272
Ναβιγκαγιόζο, Φιλόκαλος (miser Filocalo), *138*, *139*, 271
Ναΐτες, τάγμα ιπποτών (Templarii), *106*, *107*, 228
Νάξος, 37, 68, 218, 219, 259, (Nicosia) *102*, *103*, *106*, *107*, *120*, *121*, *130*, *131*, *136*, *137*, *138*, *139*, *142*, *143*, *146*, *147*.- δούκας/δουκάτο Νάξου και Άνδρου, (duchatus Nicoxcie et Andre dominator) 219, 221
Ναρβόννα (Narbona), *162*, *163*
Ναρβόννα, Αμωρύ της [Amaury de Narbonne], 31
Ναύπακτος, 95
Ναύπλιο, 95, (Napoli) *104*, *105*, *112*, *113*, *140*, *141*, *142*, *143*, 224, 240
Νεάπολη (Napoli), *204* και σημ.**, *205*, *208*, *209*, *210*, *211*, *212*, *213*, *214*, *215*, βασίλειο της, (regno di Napoli), *158*, *159*, *202* και σημ.*, *203*, *206*, *207*, 11, 13, 40, 41, 42, 45, 62, 301.- βασίλειο/βασιλιάς της, 8, 28, 31, 37, 39, 71, 79, 85, 248, 286
Νεοπάτρα, 60, (Patre) *114*, *115*, (Patora, Patras) *132*, *133*, (Patre) *156*, *157*, 243, 244, 264, 287
Νίκαια, 43 και σημ. 92, 57, 60, 79, 220, 229, 239, 250, 265, 270, 284
Νίκλι, 237, 238, 244, 276
Νικόλαος Γ΄, πάπας Ρώμης, 227, 299, 300
Νικόλαος Δ΄, πάπας Ρώμης, 23
Νικόπολη, 50
Νίφων, πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, 14, 47
Νοάιγ ντε, Αμωρύ [Amaury de Noailles], 13
Νορμανδία (Normandia), *162*, *163*
Νουαγιέ ντε, Ιωάννης [Jean de Noyers, sire de Maisey] (Zuan di Mazi), *104*, *105*, (Giovanni de Masi) *138*, *139*, 226, 227, 273
Νουαγιέ ντε, Μιλ Θ΄ (Mil de Noyers), 225
Νουαγιέ ντε, Μιλ Ι΄, 73, 80, 81 σημ. 16, (de Noiers) *104*, *105* (Noers de) *138*, *139*, 225, 226
Ντολφίν, Ιάκωβος, 268
Ντραμελαί ντε [de Dramelay], Γκυ, βαρόνος της Χαλανδρίτσας, 249
Ντυμπουά, Πέτρος [Pierre Dubois], 22 και σημ 10, 30, 32, 48
Ντυράν, Γουλιέλμος, επίσκοπος της Μαντ [Guillaume Durant, évêque de Mende], 12, 32
Ντυρναί ντε [de Durnay], Γοδεφρείδος, βαρόνος Καλαβρύτων, (Zuffredo de Trornaj) *120*, *121*, (de Dornaj) *182*, *183*, 249.- Ιωάννης 249.- Κασσάνδρα, κόρη Γοδεφρείδου ντε Ντυρναί, σύζυγος Φραγκίσκου Σανούδου, 249, 250.- Όθων, 250
Ντωφινέ της Βιέννης [Dauphiné], (Delphina de Vienna) *160*, *161*
Νυλί ντε [de Nully], Μαργαρίτα, 228
Νυμφαίο, 292
Νώε, 26

Οβίδιος (Ovidio), *136*, *137*
Όθρυς, 243
Οράγγη (Orenga), *160*, *161*
Ορβιέτο [Orvieto], 8, 61, 274, 275, 279, 280, 282, 285
Ορλάντο, ακρωτήριο του (capo d'Orlando), *212*, *213*
Ορσίνι, Μπερτόλδος (Bertoldo de Ursini), *194*, *195*, *196*, *197*, 299
Ορσίνι, Νικόλαος Γ΄, πάπας Αβινιόν, (Ursino Nicolao terzo) *194*, *195*
Ορσίνι, Ριχάρδος (domino Rizzardo), *124*, *125*, κόμης Κεφαλονιάς, 253
Ορχάν (Orchan), *170*, *171*, *208*, *209*, εμίρης Μεντεσέ, 291, βλ. Μεντεσέ
Οσρονή, *167*, σημ.**, βλ. και Ροάς
Οτράντο (Terra d'Otranto), *168*, *169*
Ουαλλίας, πριγκιπάτο της (principato d'Walia), *164*, *165*
Ουγγαρία (Ungheria), *160*, *161*, *164*, *165*, (Ungaria) *166*, *167*
Ουγγαρία, [Ιολάνδη] δέσποινα του οίκου της (donna della casa d'Ongheria), *202*, *203*, 276
Ουμούρ πασάς, εμίρης του Αϊδινίου, 41 σημ. 83, 72, 292

Πάδος ντι Πριμάρο [Pado di Primaro], 295
Πάδος [Pado], *170*, *171*, *184*, *185*, *186*, *187*
Πάδουα, 10, (Padova) *170*, *171*, 291
Παλαβιτσίνι [Pallavicini], Αλβέρτος, μαρκήσιος Βοδονίτσας, 273
Παλαβιτσίνι, Ουμβέρτος, 224
Παλαιολόγος, Ανδρόνικος Β΄, 11, 12, 28, 29, 35, 47, 62, 72, 84, (sior Andronico) *146*, *147*, *152*, *153*, *168*, *169*, *170*, *171*, *172*, *173*, 255, 282, 285, 290, 293
Παλαιολόγος, Ανδρόνικος Γ΄, 44, 45, 47
Παλαιολόγος, Ιωάννης, αδελφός Μιχαήλ Η΄, 264, 265
Παλαιολόγος, Μιχαήλ Η΄, XII, 16, 47, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 78, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, *114*, *115*, *122*, *123*, *124*, *125*, *130*, *131*, *132*, *133*, *134*, *135*, *144*, *145*, *146*, *147*, *150*, *151*, *152*, *153*, *154*, *155*, *156*, *157*, *160*, *161*, *168*, *169*, *174*, *175*, 244, 245, 250, 253, 255, 260, 261, 262, 264, 265, 268, 269, 274, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 286, 287, 290, 291, 292, 293
Παλαιστίνη, XIII, 19, 24, σημ 14, 30
Παλέρμο, 9, 61, 65, (Palermo) *174*, *175*, 283
Παολίνο, επίσκοπος Πουτεόλων [Pozzuoli], 11, 12, 13, 14, 28 και σημ. 26, [Paolino da Venezia] μοναχός μινορίτης, 37, 40
Παρίσι, 11, 22, 30, 31, 32, 33, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 226
Πάρμα, 296
Παρνασσός, 243
Πάρος (Pario), *130*, *131*, 219, 259
Πασατζέρι ντέι, Ρολανδίνος (Rolandino dei Passageri), 297, 298, 299, 300
Πατέρας, όρος της Αττικής, 240
Πάτσο, Γουλιελμίνος (Guglielmin Pazzo), *190*, *191*, *192*, *193*, *194*, *195*
Παφλαγονία, 62, (Paflagonia) *168*, *169*, *170*, *171*, 290, 291
Πελαγονία, 60, 232, 234, 243, 264, 278
Πελοπόννησος, XI, 37, 38, 54, 55 και σημ. 14, 56, 58, 60, 64, 73, 80, 94, 95, 217, 224, 226, 227, 233, 237, 238, 244, 253, 254, 276
Πέραν, 28
Πέργαμος (Pergamo), *172*, *173*, 292
Περιόν, Πέτρος (Piero Perion), *122*, *123*
Περπινιάν, υποκομητεία του (viscontado di Perpignan), *163*, *164*, *202*, *203*, *206*, *207*
Περς ντι, Στέφανος [Etienne du Perche], 220
Περσία (Persia), *166*, *167*
Περσικός κόλπος, 23, 24 σημ. 14
Πετρόνι Ριχάρδος της Σιένας, καρδινάλιος, 9 και σημ. 39, 69, (Rizzardo da Siena) *212*, *213*
Πέτρος Α΄ (re Empetro), *200*, *201*
Πέτρος Β΄ της Αραγώνας, 62, (Piero, re d'Aragona) *178*, *179*, *189*, *181*, *182*, *183*, *184*, *185*, *196*, *197*, *198*, *199*, *200*,

201, 202, 203, 206, 207, 249, 283, 284
Πέτρος Ερημίτης (Piero Eremita), *166, 167*
Πέτρος, δον (Don Pietro), *206, 207*
Πέτρος, συμβολαιογράφος της Αγίας Μαρίας Φορμόζας, 15
Πήλιο, όρος, 243
Πίζα, Κοινό της (commun di Pisa), *158, 159,* 286
Πικαρδία (Picardia), *162, 163*
Πιστόγια (Pistoia), *154, 155,* 286
Πλακεντία [Piacenza], 11
Πολωνία (Polonia), *164, 165*
Ποντιέ, κομητεία του [Ponthieu], (contado di Pontieri) *162, 163*
Ποντοπράκλεια (Pontoraclia), *170, 171,* 290
Πορσιέν [Porcien], (Porzano) *104, 105,* 226
Πορτογαλία (Portogallo), *162, 163, 183, 184, 185,* 289
Πουαλσιέν ντε, Εντ [Eudes de Poilechien], 63, 69, (Ottone di Pilicino) *160, 161,* Otto de Pilicino) *204, 205,* 288, 289
Πουασύ [Poissy] (Puzin), *124, 125,* 253
Πουατιέ του (de Poitiers), Μαρία, 287
Πουζέ ντε, Βερτράνδος [Bertrand de Pouget], 11, 12, 13, 56, 85
Πουστέρλα ντα, Γουλιέλμος (Guglielmo da Pusterla), 297
Πουτέολοι [Pozzuoli], 28
Πρινίτσα (Brenizza), *126, 127,* 255
Προβηγκία, 26, (Provenza) *158, 159, 160, 161, 210, 211*
Προσκυνητών, οικισμός των [Château Pèlerin], (casal de Pellegrini) *106, 107,* 228
Πρότσιντα ντα, [da Procida] Ιωάννης, (Zuan de Procita) *150, 151,* (Zuan de Perchita) *210, 211*
Πτολεμαίος ή Βαρθολομαίος της Λούκκας, 66, 67, (vescovo di Torcello) *150, 151,* 283
Ραβέννα (Ravenna), *186, 187, 194, 195,* 298, 299
Ρένο (Reno), ποταμός, 296
Ρήγιο Αιμιλίας, 296
Ρήγιο Καλαβρίας, 69, (Rezo) *180, 181, 212, 213*
Ριβιέρα της Γένουας (Riviera di Genova), *154, 155, 172, 173*
Ριβιέρα της Πίζας (Riviera di Pisa), *172, 173*
Ρίμινι ντα, Μαλατέστα (Malatesta da Rimino), *192, 193*
Ριχάρδος Α΄ Λεοντόκαρδος, 57 σημ 23
Ροάς (Roas), *166, 167* και σημ**, βλ., Οσροηνή
Ρόδος, 10, 36, 44, 69, (Rodi) *166, 167, 208, 209,* 273, 283, 291, 301
Ροζέττα, νησί, 25
Ροζιέρ ντε [de Rosières], Γκωτιέ, 239, βλ. Άκοβα, βαρόνος της
Ρομάνια 66, (Romagna) *184, 185, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 197,* 294, 295, 296, 297, 298, 299
Ρος ντε λα, Γκυ Α΄, (signor della Rozia) *105, 106,* (signor della Roccia, duca d'Attene) *108, 109, 110, 111,* (miser Guido della Roccia) *114, 115, 116, 117, 122, 123,* 224, 227, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 244, 246
Ρος ντε λα, Γκυ Β΄ (miser Guido dalla Rocia, principe), *125, 126,* (miser Guido che successe nel ducato d'Attene) *156, 157,* 254, 258, 280, 287
Ρος ντε λα, Γουλιέλμος (Guglielmo della Roccia), *156, 157,* 227, 286, 287
Ρος ντε λα, Γουλιέλμος, βαρόνος της Βελιγοστής (Guglielmo de Vilegorde), *108, 109, 140, 141,* 238, 239, 245
Ρος ντε λα, Ισαβέλλα, 227, 237, 240, 254
Ρος ντε λα, Ιωάννης, 61, (Zuanne dalla Rocia) *132, 133,* (signor della Rocia) *134, 135,* (miser Giovanni dalla Roccia) *138, 139, 140, 141, 154, 155,* 227, 260, 261, 262, 264, 274, 286
Ρος ντε λα, Σίβυλλα, 241
Ρος ντε λα [de la Roche], (della Rozia) *104, 105,* (la casa della Rocia) *142, 143*
Ρος ντε λα [Όθων] (signor della Rozia, duca d'Attene), *104, 105,* 224, 240
Ροστόκ [Rostock] (Rostoc), 27 και σημ. 22
Ρωμανία (Romania), XI, XII, XIII, 7 και σημ. 24, 13, 23, 28, 37, 39, 40, 41, 43, 44,

53, 55, 56, 57, 61, 63, 64, 68, 79, 83, 88, 89, 94, *102, 103, 108, 109, 112, 113, 116, 117, 128, 129, 130, 131, 136, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 158, 159, 170, 171, 172, 173*, 222, 236, 244, 248, 250, 251, 253, 257, 260, 274, 276, 277, 279, 280, 285, 289, Romania, 53, Romania bassa, Romania alta, 54, regno di Romania, 55, Euromi, Rum, 56-57 σημ. 21,

Ρώμη, 9, 20, 21, 53, 65, 69, 83, 84, 86, 87, 88, *148, 149, 210, 211.*- εκκλησίες, Άγιος Ευστάθιος, 9, *212, 213*, Άγιος Πέτρος, 21, *142, 143.*- νοσοκομείο: Άγιος Νικόλαος (ospital di San Nicolò), *142, 143*

Ρων ή Ροδανός [Rhône] (Roine ovver Rodano), *160, 161, 162* σημ*

Ρωσία (Rossia), *166, 167*

Σαβοΐας, κομητεία της (contado di Savoia), *160, 161*

Σαιν Μπραντάν, κόμης του [Saint Brandan] (conte di San Bredan), *208, 209*

Σαιντ Μαρί ντε λα Μερ [Saintes Maries de la Mer] (Santa Maria delle 3 Marie), *162*, και σημ.*, *163*

Σαιντ Μενού ντε, Μακάριος, [Macaire de Sainte Menehould] (Machario di Santo Montalto), *122, 123*, 251

Σαιντ Ομέρ ντε [de Saint-Omer], Ιωάννης, 227, 228.- Όθων (Oston de Saint Homer), *130, 131*, 259

Σαλαμίνα, 258

Σαλέρνο, πρίγκιπας του (principe di Salerno), *204, 205, 206, 207*

Σάλσες ή Σάλσος (Salses ή Salsos), *162, 163* και σημ.**

Σάλωνα (Insola), *106, 107*

Σάμος, 218, 263

Σαν Μάρκο ντε Κατσονέλλι, οχύρωση του (diffesa di San Marco de Cazzonelli), *108, 109*, 238

Σαν Σεβερίνο ντι, Ρογήρος, 288

Σαν Σεπόλκρο (San Sepolcro), *206, 207*, 301

Σανούδος, Άγγελος (Angelo Sanudo), *102, 103, 136, 137*, 218, 251, 269, 270

Σανούδος, Αντζολέττο (miser Anzoletto), *134, 135*, 267

Σανούδος, Βερνάρδος, γιος του Πέτρου Σανούδου, 221

Σανούδος, Βερνάρδος, γιος Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλο, 11, 15

Σανούδος, Γουλιέλμος, 36, 68, (miser Guglielmo Sanudo) *102, 103, 120, 121*

Σανούδος, Ιωάννης, (miser Zuan Sanudo) *112, 113, 134, 135*, 242, 266, 267

Σανούδος, Ιωάννης, γιος Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλο, 11, 15

Σανούδος, Λεονάρδος, 221

Σανούδος, Λέων (Lion Sanudo), *132, 133*, 266

Σανούδος, Μαρινέλλο, 15

Σανούδος, Μαρίνος Τορσέλλο (Marin Sanudo detto Torsello), *102, 103*

Σανούδος, Μαρίνος (Marin Sanudo), 68, *102, 103, 122, 123, 130, 131*, 259

Σανούδος, Μάρκος Α΄, 4, (miser Marco Sanudo ch'aquistò le isole) *102, 103*, 218, 219, 220, 221, 268, 269, 275

Σανούδος, Μάρκος Β΄, 5, 6, 7, 9, 68, 77, 78, (Marco Sanudo) *102, 103, 106, 107, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 146, 147*, 218, 219, 246, 247, 248, 249, 269, 271, 277

Σανούδος, Μάρκος (Marco Sanudo), κωνσταντινουπολίτης, *102, 103*, 221

Σανούδος, Μάρκος, γιος Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλο, 9, 11

Σανούδος, Μάρκος, πατέρας Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλο, 5, 10

Σανούδος, Νικόλαος, 44, 68, (Nicolò, Nicolao) *102, 103, 106, 107*, 219

Σανούδος, Πέτρος, γιος του Μάρκου Σανούδου, κωνσταντινουπολίτη, 221

Σανούδος, Φίλιππος (miser Filippo Sanudo), *132, 133, 134, 135*, 266

Σανούδος, Φραγκίσκος (miser Francesco Sanudo), *120, 121*, 249

Σάντσο Δ΄ της Καστίλλης (Don Sancio),

182, 183, 184, 185, 200, 201, 206, 207
Σαπιέντσα, 224
Σάρδεις (Sardi), *172, 173*, 292
Σαρδηνία (Sardegna), *208, 209, 210, 211*
Σαρουχάν, εμιράτο, 34
Σάσα, εμίρης Μεντεσέ, 292, βλ. Μεντεσέ εμιράτο
Σατιγιόν ντε, Γκωτιέ [Gautier ή Caucher de Châtillon], 31, (Gualtier de Castiglion) *104, 105*, 226
Σατιγιόν ντε [de Châtillon], Μαρία, 226
Σελίκ, τούρκος στρατηγός, 254
Σένιο, ποταμός (Senio), 298
Σέριφος, 61, (Zefrene) *142, 143*, 275
Σιάκκα (Sciacca), *214* και σημ.**, *215*
Σιδηρόκαστρο (Siderocastro), *156, 157*
Σικελία, XII, 8, 9, 20, 35, 39, 62, 63, 64, 65, 69.- βασιλιάς/βασίλειο της, 71, 77, 79, 80, 81, 82, 87, 88, (Sicilia), *114, 115, 124, 125, 128, 129,140, 141, 142, 143, 148* σημ.*, *150, 151, 160, 161, 164, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 194, 195*, (Sicilia) *196, 197, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215*, 218, 228, 239, 243, 252, 255, 256, 260, 272, 276, 278, 279, 280, 283, 285
Σικόν ντε, Ιάκωβος [de Cicon], 241
Σικόν ντε, Όθων, ηγεμόνας της Καρύστου, (Osto de Zuccon) *112, 113*, 241, 242, 251, 258, 280
Σιλβέστρος Α΄, πάπας Ρώμης, 87
Σιμόνη (Simona), *108, 109, 122, 123, 124, 125, 128, 129*, 235, 250, 259
Σίφνος, 61, (Zifano) *142 143*, 275
Σκανδιναβία, 290
Σκανναμπέκι [Scannabecchi], 294
Σκιάθος, 268
Σκλαβονία (Sclavonia), *172, 173*
Σκόπελος, 61, 68, (Scopolo) *116, 117, 136, 137, 142, 143, 172, 173*, 244, 245, 261, 262, 268, 269, 271
Σκύρος (Schiro), *116, 117, 136, 137*, 244, 245, 268
Σκωτία, 49, 71, βασίλειο της (regno di Scozia), *164, 165*, 289
Σμύρνη, 41 και σημ. 83, 72, (Smirna) *172, 173*, 263, 264, 292
Σοάβε ντε, Ιωάννης [Joan de Soave] , 294
Σοράντσο, Ιωάννης, δόγης Βενετίας, 39
Σουηδία (Suezia), *164* και σημ.*, *165*
Σπερχειός, ποταμός, 265
Σπολέτο, 10, (ducato di Spoleti) *128, 129*, - δουκάτο του, 256
Σποράδες, 268, 269, 270, 271
Στενά, 54,*102*, 294
Στεττίνο [Stettin] (Sectin), 27 και σημ. 22
Στέφανος Ε΄, βασιλιάς Ουγγαρίας, 276
Στορλάτο, Ιωάννης, δούκας Κρήτης, 270
Στράλσουντ [Stralsund] (Xundus), 27 και σημ. 22
Στρατηγόπουλος, Αλέξιος, 251, 284
Σύβοτα, 243, 278
Συλί ντε, Ούγος λε Ρουσσώ [Hugues le Rousseau de Sully], 56, 61, 81, (Rosso da Solino) *144, 145*, 278
Συναδινός, Ιωάννης, 265
Συρακούσες (Saragozza), *210, 211*
Συρία, XIII, 24, σημ. 14, 29, 32, 82, (Siria) *132, 133*, (Soria) *150, 151*, 249, 288
Συρόπουλος, Στέφανος, 12
Σύρος, 60, (Suda) *120, 121*, 219, 235, 248
Σφιναρίτσα, 243
Σωντρόν ντε, Ιωάννης, [de Chaudron] (Giovanni de Ciscaron) *182, 183*
Σωτήρος, μονή, (monasterio San Salvatore), *176, 177*

Ταλιακότσο [Tagliacozzo], 85
Τάραντα, Βεατρίκη του, κόρη του Φίλιππου του Τάραντα, 255
Τάραντα, Φίλιππος του, 13, 40, 42, (principe, Filippo di Taranto) *124, 125, 126, 127, 214, 215*, 252, 255
Ταρχανειώτης Γλαβάς, Μιχαήλ, 279
Ταρχανειώτης, Ανδρόνικος, 264
Τάταροι, *158, 159*, (Tartari di Persia) *166, 167*
Τέρμινι (Termini), *214, 215*
Τεύτονες, ιππότες, 228
Τζένο, Βλάσιος, 42
Τζένο, Πέτρος, 44

Τζένο, Ρανιέρ, 234
Τζερεμέι (Geremei) (Jeremia), *186, 187, 188, 189*, 294, 296, 297, 298, 299
Τζερμιγιάν [Germijan], 292
Τζιάνι, Σεβαστιανός, δόγης Βενετίας, 17
Τζουστινιάν, Θωμάς, 234, 239, 245
Τζουστινιάν, Μπελέττο, 281
Τζουστινιάν, Νικόλαος (Justiniano, Nicolò), *118, 119*
Τήνος, 248, 268
Τιέπολο Σκόπολο, Ιάκωβος (Jacomo Tiepolo Scopolo), 69, *152, 153, 176, 177*, 245, 285
Τιέπολο, Ιάκωβος, δόγης, 245
Τιέπολο, Λαυρέντιος (Lorenzo Tiepolo), δόγης Βενετίας, 69, *116, 117, 136, 137, 176, 177, 180, 181, 184, 185, 186, 187*, 244.- βάιλος της Εύβοιας, 245, 268, 269
Τιέπολο, Πέτρος (Piero Tiepolo), *184, 185*
Τιμόθεος, αρχιεπίσκοπος Εφέσου (Timoteo, archivescovo Efesino), *170, 171*
Τορτσέλλο, νησί (Torcello), 5,
Τοσκάνη, 93, (Toschana) *128, 129, 158 159, 160, 161*, 256, 285, 296, 298, 301
Τουλούζη, κομητεία της (contado di Tolosa), *198* και σημ*, *199*, κόμης της (conte di Tolosa) *200, 201, 202, 203*
Τουρίνο, βιβλιοθήκη του, 94
Τουρκία (Turchia), 57, *154, 155*
Τουσύ ντε, Ανσελέν [Ancelin de Toucy], 250
Τουσύ ντε, Ναρζό Β΄ [Narjot de Toucy] (Narzi de Torzi), *120, 121*, 249, 250
Τουσύ ντε, Φίλιππος [de Toucy], 249
Τράλλεις, 291
Τράπανι (Trapani), *178, 179*
Τραπεζούντα (Trabisonda), *165, 166*
Τριτ ντε, Ρανιέρ [Renier de Trit], 220
Τροία (Troia), *170, 171*
Τσεζένα (Cesena), *196, 197*, 298
Τσέρβια (Cervia), 295, 298
Τσούργκεν ή Ζυρίχη (Zurghen, Zurich), *160, 161*
Τυνησία, 32, βασίλειο της (regno di Tunisi), *158, 159, 200, 201*
Φαέντσα (Faenza), *188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197*, 297, 298
Φαλιέρ, Νικόλαος (Nicolò Fallier), βάιλος Εύβοιας, *146, 147*, 280
Φαλκονάρια [Falconaria], 214, σημ.*
Φάρος (Faro), *210, 211*
Φατζιουόλα ντέλλα, Ουγγουτσιόνε (Uguccione della Faggiuola), 286
Φελίζα, σύζυγος Μαρίνου Δάνδολου (madonna Felisa), *118, 119, 120, 121*, 247
Φερράρα (Ferrara), 88, *184, 185, 186, 187, 190, 191*, 294, 296, 297
Φέρρο, εμπορικός οίκος (ca' Ferro), *124. 125*, 252
Φθιώτιδα, 243
Φιλάγρας, κάστρο, 263
Φιλαδέλφεια (Filadelphia), 72 και σημ. 9, *172, 173*, 220, 292
Φιλανθρωπηνός, Αλέξιος, 260, 262, 292
Φίλιππος Γ΄, 62, (Filippo, re di Franza) *178, 179, 196, 197, 198* και σημ.*, *199* και σημ**, *200, 201* και σημ*, **, *202, 203*
Φίλιππος Δ΄, ο Ωραίος, 21 και σημ 6, 22 και σημ 10, 41, 80 και σημ. 13, (Filippo il Bello) *164, 165*, (re di Franza) *206, 207* και σημ****, 225, 252, 286
Φίλιππος Ε΄, 225
Φιλιππούπολη, 220
Φιορεντίνο, καστέλ [castel Fiorentino], 301
Φλάνδρα, 26, (Flandria) *126, 127*, (Flandra) *162, 163*
Φλάνδρα, Ερρίκος της, 251
Φλάνδρας και Αινώ, Βαλδουίνος, κόμης της, 17, (Balduino, conte di Flandra e Analdo) *156, 157*
Φλωρεντία, 71, 93, (Fiorenza) *182, 183*, 256, 297, 299
Φοντάνα, 295
Φοντεβρώ, αββαείο του [Fontevraux], 253
Φορκαλκιέ (Folchalcherio), *160, 161*
Φορλί (Forlì), *188, 189, 190, 191, 196, 197*, 296, 298
Φόσκαρι (Foscari), *136, 137, 138, 139*
Φόσκολο, οικογένεια (cha' Foscolo), *150, 151*, 283

Φότζια [Foggia], 301
Φουά, κόμης του [de Foix] (conte di Foii), *200*, *201*
Φραγκία (Franza, Francia), *104*, *105*, *112*, *113*, *114*, *115*, *116*, *117*, *122*, *123*, *126*, *127*, *156*, *157*, *162*, *163*, *164*, *165*, *180*, *181*, *182*, *183*, *200*, *201*, *202*, *203*, *204*, *205*, *206*, *207*, *210*, *211*
Φρειδερίκος Γ΄ Αραγωνικός, βασιλιάς Σικελίας, 35, 39, 69, 71, 80, (Federico che tiene la Sicilia) *164*, *165*, *182*, *183*, *206*, *207* και σημ.*****, *210*, *211*, *212*, *213*, *214*, *215*
Φύλλα, κάστρο (castello della Filla), *140*, *141*, 275
Φώκαια (Foggia), *172*, *173*, 293

Χαζάρων, έθνος των (nazion de Gazaria), *166*, *167*
Χαλανδρίτσα, βαρόνος της, βλ. Ντραμελαί ντε, Γκυ
Χαλκίδα, 5, 9, 45, 61, 68, 217, 219, 222, 223.- κομμέρκιο της, 225, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 246, 251, 261, 273, 274, 275, 281
Χάνδακας (Candia), *138*, *139*, *152*, *153*, *166*, *167*, 293
Χερόνα (Gironda), *198*, *199* και σημ.**, *200* σημ.*
Χίος, 218, 293
Χορτάτση (Cortazzi), *170*, *171*, 291, 292
Χοχενστάουφεν, 85, Κονραδίνος (Corradino) *142*, *143*, *158*, *159*
Χοχενστάουφεν, Φρειδερίκος Β΄, 20, 284, 301

Ωκεανός [Ατλαντικός] (mar Oceano), *160*, *161*, *162*, *163*
Ωρεός (Rio), *108* και σημ.*, *109*, *110*, *111*, *140*, *141*, *144*, *145*, 221, 231, 232, 233, 236, 240, 246, 262, 275, 277
Ωρωπός (Rupo), *108*, *109*, 232, 233, 234
Ωτρεμονκούρ ντ' [d'Autremoncourt], Γουλιέλμος, ηγεμόνας Σαλώνων, 277.- Θωμάς, (signor d'Insola) *106*, *107*, 227

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
«ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ - ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ»
ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΕ 600 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ-ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ
ΖΑΜΠΕΛΑ ΛΕΟΝΤΑΡΑ
Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ «ΦΟΙΝΙΚΗ» ΝΙΚΗ Θ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ
ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2000

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

SOURCES 4

MARIN SANUDO TORSELLO
ISTORIA DI ROMANIA

INTRODUCTION
EDITION - TRANSLATION
COMMENTARY

EUTYCHIA PAPADOPOULOU

MD0005976124

ATHENS 2(

ISSN 1107
ISBN 960-